

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIGURD SCHOUBYE

Guldsmede-håndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900

Guldsmede-håndværket
i Tønder
og på Tønder-egnen
1550-1900

Udgivet med støtte af
NY CARLSBERGFONDET
og
AARHUS OLIEFABRIKS FOND
FOR ALMENE FORMAAL

SIGURD SCHOUBE

Guldsmede-håndværket
i Tønder
og på Tønder-egnen

1550-1900

Mit deutscher Zusammenfassung

I kommission hos

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT

Skrifter, udgivne af

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

NR. 24 - 1961

Denne afhandling er af det humanistiske fakultet ved
Aarhus Universitet antaget til offentligt at for-
svares for den filosofiske doktorgrad.

Aarhus, den 8. maj 1961.

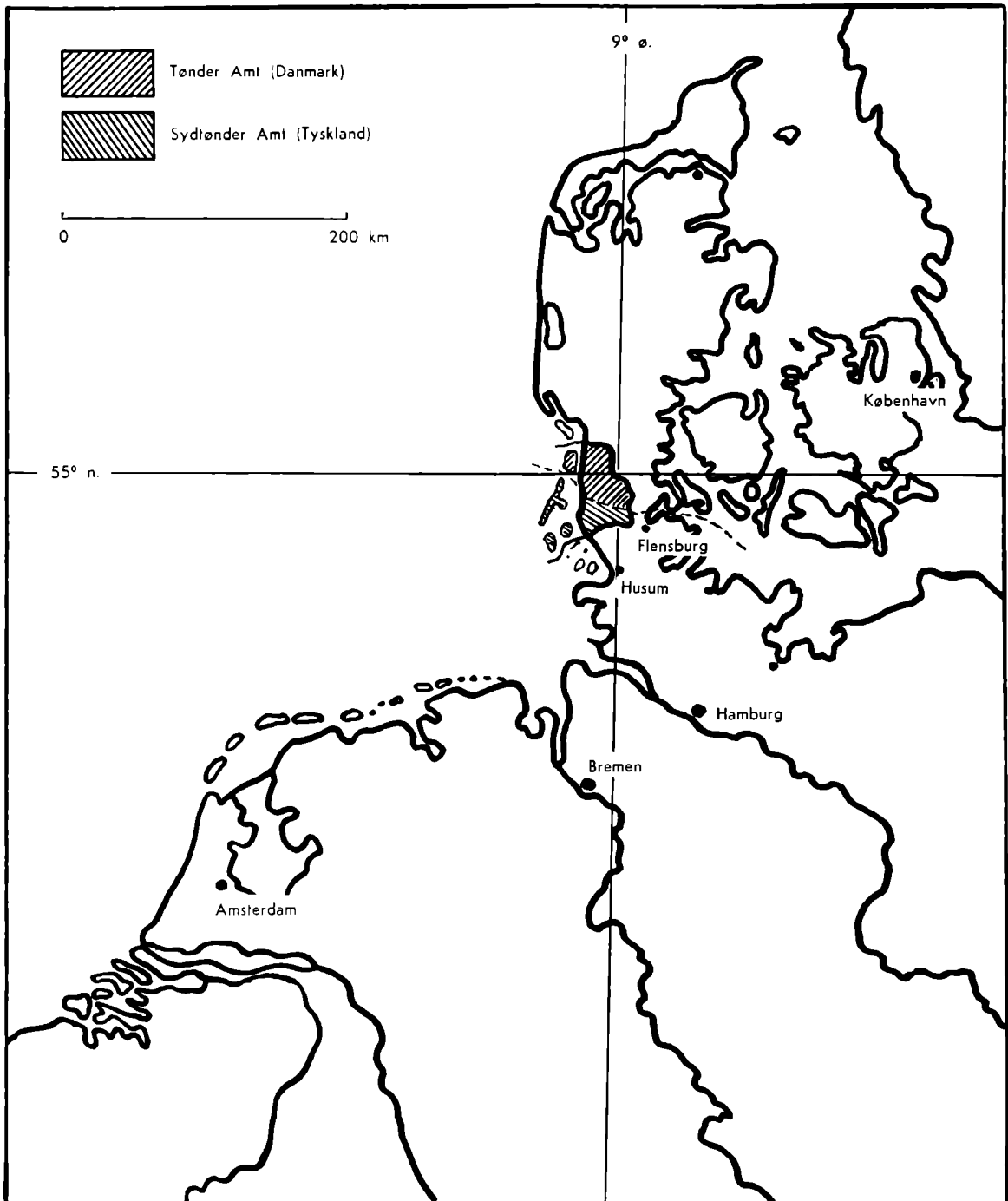
GUSTAV ALBECK
h. a. decanus

PRINTED IN DENMARK
BY
AARHUS STIFTSBOGTRYKKERIE

AXEL STEENBERG

tilegnet

Situationskort.

Forord

Udgangspunktet for dette arbejde er *Tønder Museum*. På det tidspunkt manuskriptet påbegyndtes var museets samling af guld- og sølvmedarbejder fra dets virkeområde ganske vist kun en tredjedel af hvad den er i dag, men arbejdet med opgaven forårsagede en koncentreret opmærksomhed overfor hvad der lod sig erhverve til museet af disse ting, så resultatet er blevet at Tønder Museum nu besidder den største samling guldsmedarbejder af lokal oprindelse noget dansk provinsmuseum kan opvise.

Men også i andre henseender har mit tilknytningsforhold til Tønder Museum været afgørende. Ikke alene i kraft af den støtte til arbejdet museet har ydet ved at betale den kostbare fotografering af de mange genstande i såvel offentligt som privat eje som skulle inddrages i undersøgelsen, men også ved den forøgede mulighed det gav for som museumsmand at komme i kontakt med folk der næppe havde vist en privatmand samme tillid.

Et sammenstød af flere heldige omstændigheder satte arbejdet i gang. De synspunkter der forudsætter den nye lov om kulturhistoriske museer i provinsen, den tiltagende interesse for studiet af materiel folkekultur og den inflation der er gået i alt hvad der minder om fortidigt kunsthåndværk, alt dette gjorde det nærliggende at demonstrere hvad et provinsmuseum også kan bruges til – med det sigte at animere andre til at tage lignende opgaver op.

En stor rolle har imidlertid også *milieuet* spillet. For få, ja måske ingen områder i vort land har et lignende kulturhistorisk perspektiv som Tønder-egnen, og få steder er interessen for udforskningen af en rig og facetteret fortid større. *Historisk Samfund for Sønderjylland*, landets største lokalhistoriske forening, har medvirket til at afhandlingen har fået det omfang den har. Jeg skylder denne organisations formand, landsarkivar P. Kr. Iversen, Aabenraa, som utrættelig har støttet mig, ikke alene ved at opmuntre til planens realisation men ved at stille sin store arkivalske viden til min rådighed, megen tak. De krav der stilledes landsarkivet i Aabenraa var generende nok, fordi stoffet måtte skaffes tilveje ud fra »trial and error«-princippet, som ikke alene var tidrøvende for forfatteren men også fordrede en krævende arbejdsindsats af arkivets funktionærer i øvrigt.

I tilslutning hertil må en tak rettes til Tønder Bibliotek, hvortil en stor del af de benyttede arkivalier sendtes og som yderligere med altid samme beredvillighed skaffede faglitteratur tilveje fra nær og fjern. Men også fjernereliggende arkiver og biblioteker har været inddraget i arbejdet, først og fremmest Rigsarkivet i København og Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv i Slesvig, endvidere landsarkiverne i København og Odense, byarkiverne på Frederiksberg, i Flensborg, Hamborg, Bremen, Wyk, Vesterland og Bergen, samt godsarkivet på Schackenborg. Overalt stod man parat til at hjælpe. – Den upraktiske placering af kirkebøgerne i Sydtønder amt nødvendiggjorde at undersøgelsen af disse måtte foretages på præstegårdene, men også der blev jeg modtaget med en gæstfrihed som gjorde de ofte lidt besværlige ekspeditioner til fjernereliggende egne til interessante oplevelser.

Til afsnittet om lødighedsstempling måtte fagkyndig assistance indhentes hos Statens Kontrol med Guld- og Sølvarbejder, hvor overkontrollør Oluf Larsen vederlagsfrit undersøgte indsendte prøver og med levende interesse afgav værdifulde ekspertiser vedrørende ikke tidligere udforskede problemer. – Og som lokal fagmand var Tønders eneste nuværende guldsmed, W. Scheelke, min stadige rådgiver i håndværksmæssige spørgsmål.

Det noget spinkle grundlag for genstandsbeskrivelse som Tønder Museums samling udgjorde da arbejdet planlagdes, måtte suppleres med stof fra kirker, museer og private. Og her har undersøgelsens tyngdepunkt ligget. – Præsterne på begge sider grænsen stillede overalt kirkesølvet til rådighed, men

en uvurderlig hjælp var det at redaktøren af det store værk om Danmarks kirker, dr. phil. Erik Moltke, overdrog mig det materiale kirkeværket havde indsamlet om Sønderjyllands kirker, hvorved jeg uden for mange møjsommelige rejser blev i stand til at registrere bestanden af Tønder-sølv i kirkerne nord for den nuværende grænse. For Sydtønder amts vedkommende var Landesamt für Denkmalpflege så elskværdigt at overdrage mig billedmaterialet til det tyske inventarværk: Die Kunstdenkmäler des Kreises Südtøndern.

Den unøjagtighed de til nu foreliggende stempelværker rummer mht identifikationen af områdets guldsmedestempler nødvendiggjorde at museernes beholdninger af sønderjysk guld og sølv måtte undersøges på ny. De førte registranter er baserede på Bøjes og Stierlings undersøgelser, og fejlkonklusionerne er gået videre til museumsprotokollerne. Men ingen ulejlighed skyede kollegerne når jeg ønskede at få tingene i hænde eller fotograferede. I listen over museumsforkortelser er nævnt de vigtigste af de museer som er i besiddelse af guld- eller sølvgenstande fra Tønder og hvis materiale er udnyttet i fremstillingen her. En særlig tak skylder jeg museumskonsulent P. Halkjær Kristensen, København, samt følgende museumsledere: Fritz Fuglsang og Ellen Redlefsen (Flensborg), Ernst Schlee og Arnold Lühning (Slesvig), Hildemarie Schwindrazheim (Altona), Erich Meyer-Heisig (Nürnberg), Erik Lassen (København), foruden mine nærmeste kolleger, Hans Neumann (Haderslev), Sigvard Skov (Kolding) og Jørgen Slettebo (Sønderborg).

Det nye stof måtte dog fortrinsvis hentes hos private, heriblandt samlere som overalt viste samme beredvillighed som museumsfolkene. Heldigt var det at en lokal samler, grosserer Ulrik Bay der i tiden mellem 1925 og 1945 grundlagde en meget anselig samling af lokalt sølv – på en tid hvor der endnu var mulighed for at gøre det – uden nogen art af reservation overlod mig sit store materiale og gav mig andel i sin omfattende viden om lokale forhold.

Men størst betydning har vel de omfattende undersøgelser i egnens hjem haft, det arbejde i marken som alene er muligt i et område som vort. Befolkningen har fulgt denne kulegravning med stor opmærksomhed, og en række kontaktmænd ofrede sig for sagen og førte mig i de respektive lokaliteter til de rette adresser. Nogen generel undersøgelse var ikke mulig. Visse områder måtte udvælges som de formentlig mest givende.

Af de mange trofaste medarbejdere som banede vej for mig, skal fremhæves bagermester Carl Brodersen (Hjerpsted), lektor Paul Carstensen (Nibøl), læge Chr. Christiansen (Ravsted), fru Damstrup (Ballum), provst Holdt (Brede), fru Käthe Jepsen (Højer), arkivleder Wilhelm Krüger (Vesterland), fru Petersen-Heiland (Wyk) og fru Sofie Petersen (Rejsby), takket være hvem hundreder af hjem lukkede døre og gemmer op for den nysgerrige. Ofte forlod jeg en familie med nye adresser, og der sattes på den vis kædereaktioner igang, hvorved genstande man ellers aldrig ville have fundet frem til, kunne indregistreres. Det var begribeligvis ikke de store overraskelser hver gang, og i fortegnelsen over guldsmedenes værker er privatejede genstande kun anført i de tilfælde tilsvarende ikke findes i museums-eje eller hvis de af en eller anden årsag må anses for særlig betydningsfulde.

Til brug for mestermærke-klicheerne overlod Nationalmuseets 2. afdeling mig de der opbevarede forlæg for Chr. A. Bøjes »Guld- og Sølvmedemærker«. De fandt allerede anvendelse i min »Guld- og Sølvmedemærker fra Tønder og Tønderegnet« (1958). De nye stempeltegninger er på enkelte undtagelser nær udført af arkitekt Knud J. Krogh – i samme forhold som arkitekt Elna Møllers fra Bøje (2:1). Der er siden 1958 kommet en snes nye til. Den oprindelige nummerering er dog i videst muligt omfang bibeholdt, så de to fortegnelser kan anvendes side om side. For ændringerne er gjort rede i Noter til Mestermærkerne.

En ensartet fotografering har ikke kunnet gennemføres fordi materialet var fordelt over så store afstande og ofte uden for landets grænser. Men de fleste nyoptagelser er udført af Nationalmuseets fotograf, Niels Elswing og hans medarbejder, Ole Woldbye. Epitafieportrætterne, fig. 209-14, er fotograferede af Walter Lüden, Hamborg. – Klicheerne er alle fra Charles Hansens Eftf., København.

For udarbejdelsen af den tyske oversættelse takker jeg kgl. translator, lektor Oluf Bach, Sønderborg. Til renskrift af manuskriptet har jeg modtaget støtte fra Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II.

Tønder, den 14. november 1960.

Sig. Schoubye.

INDHOLD

Situationskort.....	6
Forord.....	7
Indholdsfortegnelse.....	9
Henvisninger.....	11
Arkivalier.....	11
Litteratur.....	13
Museer.....	15
Forkortelser.....	16
Indledning.....	17
Opgaven.....	17
Området.....	18
Overleveringen.....	21
Litteraturen.....	23
Billedstoffet.....	26
Kapitel I Guldsmedehåndværket (fig. 1–16a).....	27
Kapitel II Lødighedsproblemer og stempning (fig. 17–21).....	55
Kapitel III Kirkesølv (fig. 22–71).....	69
Alterkalke (fig. 23–40).....	72
Alterdiske (fig. 41–44).....	74
Alterkander (fig. 45–46).....	89
Oblatæsker (fig. 47–56).....	75
Sygesæt (fig. 57–65).....	75
Klingpunge (fig. 66–68).....	75
Brudekroner m. m. (fig. 69–71).....	76
Bordsølv (fig. 72–206).....	99
Kander.....	100
Bægre med låg.....	101
Krus og kruslæg (fig. 82).....	102
Bægre (fig. 72–81).....	103
Tumlere (fig. 83).....	105
Rømere og vinbægre (fig. 84–87).....	106
Skåle og fade (fig. 88).....	106
Kaffe-, te- og chokoladekander (fig. 89–101).....	108
Sukkerbakker og -skåle (fig. 102–14).....	112
Sukkerbøsser (fig. 115–20).....	114
Tedåser (fig. 121–28).....	115
Peber- og kanelbøsser, saltkar (fig. 129–34).....	116
Tesier (fig. 135–38).....	117
Sukkertænger (fig. 139–40, 142, 144–46).....	117
Spiseskeer (fig. 147–83).....	118
Glødsakse (fig. 141).....	118
Knive og galler (fig. 184–89).....	126

Teskeer (fig. 190–95).....	128
Potageskeer.....	129
Puncheskeer.....	129
Flødeskeer (fig. 197–99).....	130
Fiskeskeer (fig. 200–02).....	130
Punchesier og grogskeer (fig. 203).....	131
Lysetager og voksstabelholdere (fig. 204–06).....	131
Dragtsølv (fig. 207–356).....	187
Fingerringe (fig. 236–45).....	214
Hovedsmykker (fig. 246–47).....	216
Øreringe (fig. 248–51).....	220
Halskæder og halssmykker.....	220
Brystsmykker (fig. 252–59).....	221
Bælter (fig. 260).....	227
Garnnøgleholdere etc. (fig. 261, 279–81).....	228
Forklædespænder (fig. 262–78).....	229
Knapper (fig. 282–86).....	229
Knæ- og skospænder (fig. 287–97).....	233
Hovedvandsæg (fig. 298–339).....	234
Tobaksdåser (fig. 340–46).....	242
Salmebogsbeslag og -spænder (fig. 347–52).....	243
Urkæder og signeter (fig. 353–56).....	246
Forskelligt.....	247
Kapitel IV Mestre og mestermærker.....	285
Tønder købstad.....	286
Højer flække.....	304
Løgumkloster flække.....	305
Wyk flække.....	307
Landsbyguldsmedene.....	309
Uidentificerede mestre fra Tønder-egnen.....	312
Noter til mestermærkerne.....	313
Guldsmedemærker i initialorden.....	316
Konklusioner.....	321
Deutsche Zusammenfassung.....	331
Sagregister.....	349
Guldsmederegister.....	352
Stedregister.....	355
Henvisninger til anvendt billedstof.....	357

Henvisninger

ARKIVALIEHENVISNINGER

- AF = Arkivet i Flensborg.
AW = Arkivet i Wyk.
LA = Landsarkivet i Aabenraa.
LO = Landsarkivet i Odense.
RA = Rigsarkivet i København.
SG = Schackenborg Godsarkiv.
SH = Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Gottorp.

Acta Tunderensia. Bd. I og V. Håndskreven dokumentssamling o. 1700.

- An = Anschlag welchergestalt die in der Tunderischen Stadt Jurisdiction befindliche Häuser a Senatu und Deputates angesetzt worden. 1710.
Bil. = dvs maskinskrevne bilag fra skiftesager, dødsbo- og auktionsfortegnelser o. lign.:

A. Tønder købstad:

1. Ewert Beyerholms enke. RP. 1.3.1661.
2. Hofrådinde Cöller. 11.8.1753.
3. Kommissær Heinemann. 23.2.1762.
4. Borgmester Wilhelm Garmsen. 19.9.1782.
5. Kommerceråd Henningsen. 1764.
6. Kammerassessorinde Daniel. 24.1.1766.
7. Amtsforvalter Böhne. 17.1.1772.
8. Borgmester Carsten Richtsen. 1821. (TM)

B. Hviding herred:

1. Sognefoged Peter Biörn, Astrup. 12.9.1748.
(Skiftesager fra Hviding og Rangstrup h. 1696–1802)

C. Lø herred:

1. Pastor Broder Brodersen, Randerup. 29.4.1704.
(Lø Herreds Provstebroprotokol 1696–1722)
2. Peder Christensen, Vium og Højbjerg. 1.4.1715.
(Ballum Skifteprotokol 1713–58, i SG)
3. Mette Mersk, Vinum og Højbjerg. 25.10.1717. Som C.2.
4. Peder Nissen, Døstrup. 28.10.1719. Som C.2.
5. Knud Hansen, Vinum. 9.3.1723. Som C.2.
6. Peder Andersen, Vinum. 16.11.1730. Som C.2.
7. Pastor Peder Stauning, Mjolden. 19.7.1725. Som C.1.
8. Karen Tÿges Kone, Nr. Vollum. 15.12.1750. Som C.2.
9. Jens Hansen, Døstrup. 15.3.1753. Som C.2.
10. Kiesten Peder Indiens, Døstrup. 10.5.1753. Som C.2.
11. Møllejejer Hans Jacobsen, Bredebro. 12.10.1776. (TM)
12. Pastorinde Braun, Bredebro. 24.4.1797. Trøjborg Godsarkiv.

D. Slogs herred:

1. Christian Schwennesen, Lund. 19.5.1802.
(Slogs Herreds Registrerings- og Skifteprotokol 1783–1830).
2. Nommen Petersens Enke, Maren, Trædholm. 9.8.1805. Som D.1.
3. Calle Hansen i Horns, Ravsted. 15.4.1825.
(Slogs Herreds Skiftesager 1791–1848).

E. Tønder herred:

1. Merrett Sal. Peder Christensens med hendis Börn udj Møgeltønder. 3.3.1699. (Møgeltønder Skifteprotokol 1696–1707. SG 45).
2. Provst Friderich Koch, Visby. 30.3.1696. Som C.1.
3. Pastor Friis, Visby. 4.4.1701. Som C.1.
4. Jens Karstensen, Abild. 26.3.1703. Som E.1.
5. Hans Friederich Christophersen, Daler Mølle. 8.5.1719.
(Møgeltønder Skifteprotokol 1719–32. SG 47).
6. Karen Heickes, Daler Mølle. 23.6.1719. Som E.5.
7. Godsinspektør Eberhard Frostberg, Møgeltønder. 20.7.1723. E.5.
8. Niels Jepsen Brink, Daler. 12.3.1725. Som E.5.
9. Friedrich Bentzen, Sød. 16.2.1773.
(Tønder Herreds Auktionsprotokol).
10. Peter Bjerremark og Catharina Peters, Ubjerg. 14.12.1774. E.9.
11. Ane Benedicte Detlefsen, Møgeltønder. 27.3.1857. TM.

F. Højer herred:

1. Claus Beiers regnskabsbog, påbegyndt 26.1.1680.
(Fortegnelse over bryllupsgaver 25.5.1686).
2. Andreas Boesen, Hemgaard. 14.2.1704. Som E.1.
3. Hans Jensen Mersk, Højer. 11.11.1706. Som E.1.
4. Dorethe Tyge Iversens af Bundtie. 30.3.1713. Som C.2.
5. Andreas Nielsen, Østerende. 14.9.1714. Som C.2.
6. Hans Brodersen Kræmer, Vesterende. 28.10.1716. Som C.2.
7. Pastor J. Blechingberg, Ballum. 3.12.1722. Som C.1.
8. Michel Boysen, Østerende. 27.2.1723. Som C.2.
9. Mette Nis Pedersens, Bodsøl. 15.10.1726. Som C.2.
10. Mette Kirstine Christensdatter, Østerende. 5.11.1726. Som C.2.
11. Mette Siemens, Skast. 6.3.1727. Som C.2.
12. Mads Mersch Kræmer, Husum Ballum. 9.4.1731. Som C.2.
13. Boy Camp, Højer. 28.2.1733.
(Højer Herreds Delingsprotokol I, 1725–33, s. 188).
14. Skipper Peter Jansen Mandahl, Højer. 3.7.1725. Som F.13, s. 37.
15. Dorthe Hanskone, Byested. 13.6.1735. Som C.2.
16. Maren Jensdatter, Skast. 26.10.1746. Som C.2.
17. Chrestian Beyerholm og Hustru Kiesten, Skast. 9.6.1747. Som C.2.
18. Chresten Jørgensen, Vesterende. 17.3.1749. Som C.2.
19. Anna Johannes Kone, Bodsøl. 13.12.1752. Som C.2.
20. Niels Nielsen, Misthusum. 27.1.1755. Som C.2.
21. Johanna Catharina Andersdatter, Harknag. 14.7.1755. Som C.2.

G. Bøking herred:

1. Catharina Sievers Hansens Datter, Ahlbøl. 27.6.1731.
(Nachlasssachen von Bökingharde. SH 131.1560.332).
2. Hans Hansen i Dedsbøl. 13.8.1750. (SH.161.1563.563).
3. Andrea Nommensen, Dedsbøl. 19.12.1750. (SH 161.1563.566).
4. Hemme Brodersen, Ahlbøl. 20.10.1753. (SH 161.1563.572).

H. Øerne Amrom, Føhr, Sild og Rømø:

1. Studiosus Richardus Richardi, Vesterende, Føhr. 16.10.1702. C.1.
2. Pastor Paul Flor, Vesterende, Føhr. 17.7.1709. C.1.
3. Pastor Anders Brodersen, Amrom. 27.2.1710. C.1.
4. Pastor Lauge Vedel, Vesterende, Føhr. 9.10.1724. C.1.
5. Pastor Bartholomæus Vedel, Amrom. 22.5.1728. Som C.1.
6. Pastor Andreas Ambder, Rømø. 16.11.1733. Som C.1.
7. Nahmen Wögens, Wrixum. 29.3.1784. (AW 408).
8. Pastor J. Tychsen, Wrixum. 31.3.1786. (AW 138).
9. Pastorinde Augustin, Nieblum. 23.5.1788. (AW 408).
10. Terr Rörden, Wrixum. 9.7.1794. (AW 138).
11. Pay Bohn, Nieblum. 17.10.1811 og 25.11. s. å. (AW 122 og 411).
12. Nahmen Oluffs, Nieblum. 23.10.1811. (AW 122).
13. Antje Martin Fedders Witwe, Nieblum. 26.1.1814 og 27.2. s. å. (AW 122 og 411).
14. Jan Hinrichsen, Oevenum. 30.1.1836. (AW 151).
15. Jens u. Inge Sønner, Midlum. 27.2.1836. (AW 151).
16. Peder Pedersen Holm, Rømø. 25.3.1841.
(Skifteprotokol for Rømø og List 1825-1860).
17. Dhür Peters, Sild. 1644.
(Landfoged Peter Takens nu tabte optegnelser, if. Chr. Jensen: Die nordfriesischen Inseln. 258).
18. Ose Ercken, Sild. 2.10 1654. Som H.17.249.

BP = Borgerprotokoller 1-3. 1700-1869.

BT = Brandtaxationsprotokoller 1744-1854.

Fo. = Folketællingslister (LA og SH).

IAS = Johan Adolfs Skatteliste 1611. SH A XX 846 = Waschinski. Ms tabt.

K = Kirkebøger.

KR = Kirkeregnskaber 1661 ff.

KvS = Kommissionsakter vedrørende skattevæsenet 1681-1710.

KæR = Kæmnerregnskaber 1649 ff.

Ma. = Martiniskatterregnskaber 1639/40, 1701, 1703/04, 1706-1808.

Mo. = Månedsskatterregnskaber 1644-1740, 1813-23.

Pr. = Projekt wegen der Kaufleute 1710.

Re. = Renteskatteregnskaber 1751-1833.

RP = Retsprotokoller for Tønder 1591 ff.

Sk. = Samlede skatteregnskaber 1835-74, 78, 81, 88 og 1891.

Sp. = Specification derer in der Stadt Tondern sich befindliche Bürger und Einwohner, sambt einer jeden Profession. Ca. 1710. SH A XX 2348.

TAI = Tønder Amts Jordebog 1562.

(Hvor intet anføres, befinder kilden sig i LA. – Til øvrige mindre benyttede arkivalier henvises i noterne.

LITTERATURHENVISNINGER

A.1 = *Andresen, Ludwig*: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869. 1937.

A.2 = *Andresen, Ludwig*: Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg (1627). 1939.

A.3 = *Andresen, Ludwig*: Geschichte des Tondernschen Fastnachtsgelag und des Schützenkorps. Zeitschr. 37 (1907).

A.4 = *Andresen, Ludwig*: Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern. 1943.

Berge, Rikard: Norsk Bondesylv. 1925.

Bo. = *Boesen, Gudmund & Bøje, Chr. A.*: Gammelt dansk Sølv til Bordbrug. 1948.

- Braun, Joseph*: Das christliche Altargerät. 1932.
- Brøndsted, Johs.*: Danmarks Oldtid I–III. 1957–60.
- BB = *Bøje, Chr. A.*: Balsambøsser og Hovedvandsæg. 1950.
- Bøje = *Bøje, Chr. A.*: Danske Guld- og Sølvmedemærker. 1946/49.
- Danmarks gamle Købstadslovgivning I. – Udg. af Erik Kroman. 1951.
- DK = Danmarks Kirker. Bd. XX Haderslev Amt. 1956. Bd. XXI Tønder Amt 1959.
- Falck, N.*: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts. 1831. II.
- Feilberg, H. F.*: Dansk Bondeliv I. 4. udg. 1922.
- Friedenthal, Adolf*: Die Goldschmiede Revals. 1931.
- Grandjean, P. B.*: Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660.
- Grevenor, H. & Kielland, T. B.*: Guldsmedehåndværket i Oslo og Kristiania. 1924.
- Gundlach, F.*: Kieler Goldschmiede vom 14. Jahrh. bis 1867. Schlesw.-Holst. Jahrbuch 1920.
- Häberlin, C.*: Inselfriesische Volkstrachten vom 16. bis 18. Jahrh. Zeitschr. bd. 56 og 59. 1926 og 1930.
- Hähnsen, F.*: Geschichte der Kieler Handwerksämter. 1920.
- Hansborgske Registranter. Udg. v. Caroline Andersen. 1943–49.
- Hansen, C. P.*: Chronik der friesischen Uthlande. 1856.
- Hinnerup, P. R.*: Haandbog for Juvelere, Guld- og Sølvarbejdere. 1836.
- Hoffmann, Anna*: Die Landestrachten von Nordfriesland. 1940.
- Hottenroth, F.*: Deutsche Volkstrachten. West- und Nordwest Deutschland. 1900.
- Hudig, C. J.*: Zilver van de Nederlandse Edelsmid. 1951.
- Hüseler, Konrad*: Hamburger Goldschmiedearbeiten aus spätmittelalterlicher Zeit. Nordelbingen 15. 1939.
- Jackson, C. J.*: An Illustrated History of English Plate. 1911.
- Karcher, R.*: Das deutsche Goldschmiedehandwerk bis ins 15. Jahrh. 1915.
- Kinch, J.*: Ribe Bys Historie og Beskrivelse. Særlig bd. II. 1884.
- Kolderup-Rosenvinge, J. A.*: Danske Recesser og Ordinantser. 1824. (Nr. 184 & 210).
- Krohn-Hansen, Th. & Kloster, Robert*: Bergens gullsmedkunst fra laugstiden I–II. 1957.
- KKS = Die Kunstdenkmäler des Kreises Südtondern. Udg. af Heinrich Brauer, Wolfgang Scheffler, Hans Weber. 1939.
- Lassen, Erik*: Ske, kniv og gaffel. 1960.
- Manninga* = Ostfriesische Volks- und Rittertrachten um 1500. Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst. Bd. 10.2. 1893.
- Meiborg, R.*: Nordiske Bøndergaarde I. Slesvig. 1892.
- Mygdal, Elna*: Amagerdragter. 1932.
- Nielsen, H. Grüner*: Læsøfolk i gamle Dage. 1924.
- NYROP I = *Nyrop, C.*: Meddelelser om dansk Guldsmedekunst. 1885.
- NYROP II = *Nyrop, C.*: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen 1895 ff.
- Nørlund, P.*: Klædedragt i Oldtid og Middelalder. Nordisk Kultur XV B. 1941.
- Olrik, J.*: Drikkehorn og Sølvøj fra Middelalderen til Renæssancen. 1909.
- Ottema, Nanne*: Geschiedenis van het Gouden- en Zilverbedrijf in Friesland. 1927.
- Paulsen, Jørgen*: Om nogle sønderjydske Sølvarbejder fra Augustenborg Slot. S. Å. 1940.
- Petersen, Carsten*: Kirker i Tønder Provsti. S. Å. 1941.
- Pontoppidan, Erik*: Den danske Atlas V og VII. 1769, 1781.
- Raben, J.*: Håndværkere i det gamle Sønderborg. 1952.
- Rieter, J.*: Danske nationale Klædedragter. 1805.
- Rolfs, C.*: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer. 1926.
- Rosenberg, Marc.*: Geschichte der Goldschmiedekunst I. 1910.
- Der Goldschmiede Merkezeichen. 1922–28.
- Schlee, Ernst*: Der Gebrauch der Brautkronen in Schleswig-Holstein. Die Heimat. 1936.
- Schoubye, Sig.*: Guld- og Sølvmedemærker fra Tønder og Tøndereggen. 1958.
- Guldsmiden Jens Jensen i Sønderborg. Jens Raben. Et Mindeskrift. 1960.
- Mads Michelsens Sølvsamling. S. Å. 1960.
- Om Lødighed og Stempling i sønderjydske Sølv. Arv og Eje 1958.
- Skautrup, P.*: Den jydske Lov. 1933.

Skovmand, Roar: De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1942.
Sprengel, N. P.: Handwerke und Künste in Tabellen. 1769. III.
 SS = *Stierling, H.*: Der Silberschmuck der Nordseeküste. 1935.
 St. = *Stierling, H.*: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern. 1955.
 Svenskt silversmide I-III. 1941-45.
Svensson, Sigfred: Förhistoriska och medeltida traditioner i nordisk bonedräkt. Nordisk Kultur XV B. 1941.
Søgaard, Helge: En Guldsmeds Regnskabsbog. Småstudier tilegnet Chr. Axel Jensen. 1943.
Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden. 5. udg. 1929-31.
 Tønder gennem Tiderne. Red. af M. Mackeprang. 1943.
Warncke, J.: Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister. 1927.
Waschinski, Emil: Eine unbekannte Bevölkerungsliste von Tondern aus dem Jahre 1611. Sippe der Nordmark. 1942.
Wehrmann, C.: Die älteren Lübeckischen Zunftrollen. 1864.
Westphalen, Ernst Joachim: Monumenta Inedita I. 1739.

Lovsamlinger:

Corpus const. = Corpus constitutionum regio-Holsaticarum I, 1749.
 Corpus stat. = Corpus statutorum Slesvicensium. 1794-1812.
 CVV = Chronologische Sammlung der im Jahre... ergangenen Verordnungen und Verfügungen.
 SSV = Systematische Sammlung der für die Herzogthümer Schleswig und Holstein erlassenen... Verordnungen und Verfügungen. VI. 1833.

Tidsskrifter og årbøger:

Arv og Eje. Årbog for dansk kulturhistorisk Museumsforening. 1956 ff.
 Die Heimat. Monatschrift für schl.-holst. Heimatforschung und Volkstumpfleger. 1891 ff.
 Nordelbingen. Beiträge zur Heimatforschung in Schleswig-Holstein. 1923 ff.
 Prov.Ber. = Schleswig-Holsteinische Provinzial Berichte. 1787-1834.
 S.M. = Sønderjydske Månedsskrift. 1924 ff.
 S.Å. = Sønderjydske Årbøger. 1889 ff.
 T. f. K. I. = Tidsskrift for Kunstindustri. 1885-99.
 T.I. = Wöchentliches Intelligenzblatt für Tondern 1813-70 (Kongelig privilegeret Intelligenzblad for Tønder og Omegn).
 Zeitschr. = Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. 1870 ff.

Mht øvrig benyttet litteratur henvises til noterne.

MUSEUMSHENVISNINGER

AM = Altona Museum.	KuM = Kunstindustrimuseet, Kbh.
DM = Dedsbøl Museum.	LM = Schl.-Holst. Landesmuseum, Schl.
FM = Flensborg Museum.	NEU = Nationalmuseets etnologiske undersøgelser.
GM = Germ.Nat.mus., Nürnberg.	NM2 = Nationalmuseets 2. afd.
HaM = Mus. f. hamb. Gesch., Hamborg.	NM3 = Nationalmuseets 3. afd.
HM = Haderslev Museum.	NoM = Nordiska Museet, Stockholm.
KeM = Keitum Museum.	TM = Tønder Museum.
KGM = Kunstgewerbemus., Hamborg.	WM = Häberlin-museet i Wyk.
KM = Kolding Museum.	

ALMINDELIGE FORKORTELSER

<p>br. = bred</p> <p>ca. = cirka</p> <p>d. = død</p> <p>d.e. = det er</p> <p>diam. = diameter</p> <p>dim. = diminutiv</p> <p>e. = efter</p> <p>f. = (og) følgende side eller år</p> <p>ff. = (og) følgende sider eller år</p> <p>fig. = figur</p> <p>f.n. = for neden</p> <p>f.o. = for oven</p> <p>G. = guldsmed</p> <p>g. = gange</p> <p>h. = højde (i forbindelse med mål)</p> <p>h. = herred (i forbindelse med stednavne)</p> <p>hs. = håndskrift</p> <p>ibid. = ibidem (sammesteds)</p> <p>if. = i følge</p> <p>ill. = illustration</p> <p>jvf. = jævnfør</p> <p>k. = kirke</p> <p>l. = lang</p> <p>lat. = latin</p> <p>l.c. = locus citandi (det anførte sted)</p>	<p>M. = mestermærke i fortegnelsen bagi</p> <p>m. = med</p> <p>mht. = med hensyn til</p> <p>mrk. = mærket</p> <p>ms. = manuskript</p> <p>N. = note</p> <p>n. = nederst</p> <p>no. = norsk</p> <p>o. = omkring eller over</p> <p>oeng. = oldengelsk</p> <p>olign. = og lignende</p> <p>omt. = omtalt</p> <p>pag. = pagina</p> <p>priv. = privat</p> <p>s.k. = såkaldt</p> <p>sp. = spalte</p> <p>st. = stempel</p> <p>sv. = svensk</p> <p>s.å. = samme år</p> <p>tv. = tavle</p> <p>ty. = tysk</p> <p>u. = uden</p> <p>u.å. = uden årstal</p> <p>æda. = ældre dansk</p> <p>ø. = øverst</p>
---	---

Indledning

Det Store spejler sig i det Smaa, og selvom vore egne Byer aldrig naaede ud over det mindre Format, ubetydelige som de fleste blev i sammenligning med Udlandets, er de dog forsaavidt et lige saa værdigt Studieemne, som de Love, i kraft af hvilke de opstod, trivedes eller visnede, alt i alt bliver de samme.

Hugo Matthiessen (1)

OPGAVEN

Denne fremstillings formål er at yde et bidrag til materiel folkekulturforskning ud fra et *lokalhistorisk* synspunkt. Dens mulige dyder og dens uundgåelige lyder har begge deres forudsætning i emnets geografiske afgrænsning. Mangt og meget strejfes: kulturgeografiske, sociologiske, økonomiske, etnologiske, filologiske, stilistiske og mange andre problemer, men alt er underordnet den overlevering det valgte område stiller til rådighed for undersøgelsen.

En afgrænsning mere dikteres af det råstof der er det beskrevne håndværks. Brugen af ædelmetaller til genstandsformning har aldrig været en nødvendighed, og guldsmedens repertoire er også andre håndværkeres. Han har knap nok eneret på een eneste genstandstype men har sine objekter tilfælles med andre håndværkere som tinstøberen, gørtleren, kobbersmeden, klejnsmeden, pottemageren, glasmageren, drejeren, snedkeren, billedskæreren, knapmageren osv. Guldsmedens virksomhed er i langt højere grad end disses betinget af milieuer med mulighed for større eller mindre kapitalisering, hvorfor han da også oprindelig var knyttet til kulturcentrerne og tillige opfattet som kunstner, i sin gerning afhængig af de herskende klasser. I middelalderen og i renæssancen tales da også mere om guldsmedekunst end om guldsmedehåndværk. I løbet af 1500-årene hvor samfundsgoderne fordeles på flere hænder og hvor råstoffet bliver rigeligere end forhen, ændres dette, og guldsmeden får tillige opgaver som håndværker i de mindre købstæder, indtil han i 1700-tallet hvor også landbefolkningen får større velstand, rykker ud på landet.

De sidste stadier i det ældgamle kunsthåndværks historie er det der skal belyses her, med de begrænsninger det efter international målestok meget perifere område involverer m. h. t. overleveringens mængde og art.

På den anden side vil et håndværk hvis råmateriale må importeres og hvis tradition er så lidet hjemlig, altid bære præg af sine internationale forudsætninger, hvorved opga-

(1) Middelalderlige Byer. 1927.15.

ven udvides til en undersøgelse af de overensstemmelser der må være mellem centrum og periferi og – på den anden side – de mulige forskelligheder der vil komme for dagen i typologisk, formel og stilistisk henseende. Store udslag er ikke at vente; for genstandstypernes vedkommende vil en konstatering af ikke-eksistens blive hyppigere end påvisning af typer området er ene om, men selv sådan en negativ erkendelse vil være af værdi.

Hvad angår form og stil, også kaldet formsproget, er en description ulige lettere end en definition. Situationen er den samme for dialektforskeren der præcist kan henføre en dialekt til et givet distrikt, kan bestemme dens karakteristika og beskrive den i lydskrift men ikke forklare hvorfor de foreliggende lydlove kommer til anvendelse under de givne forhold. Kvantitet og tildels også kvalitet kan man begrunde ud fra sociale og økonomiske forudsætninger, men stilen kan blot erkendes.

Som for mange andre håndværk gælder det for guldsmedehåndværket at en beskrivelse ikke kan indskrænkes til en konstatering af dets genstandstyper, deres formning og de metoder og redskaber der forudsættes for deres produktion. Forhold som godt eller dårligt, smukt eller ikke smukt, dvs. en *vurdering* af det håndværksmæssige og det kunstneriske kommer til. I flere henseender er det ganske vist opgaven uvedkommende om dens genstande for beskrivelse er godt eller dårligt arbejde eller om de skal karakteriseres som kønne, nydelige, flotte, elegante, pompøse, yndefulde og hvad man ellers kan bruge af rosende adjektiver – eller omvendt. For identificeringen af mestermærker f. eks. er en mådelig teske hyppigt værdifuldere end et pragtbæger, og en een gang opdukkende sketype – den være nok så ringe – kan være til mere nytte end ti af bedste sort. Men komparation med deraf følgende værdidomme er uundgåelige. Den kan angå den enkelte håndværkers produktion, hans forhold til de samtidige stedlige kolleger, en genstandstype og dens udvikling samt det lokale håndværks forhold til omverdenens, men mere end uvidenskabelige skøn bliver sådanne karakteristika aldrig.

OMRÅDET

Afhandlingens titel »Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen« skal forstås på to måder. For det første at det guldsmedehåndværk der er udført i Tønder købstad og i nærmere angivne omliggende lokaliteter, er afhandlingens emne. For det andet at det område i hvilket disse håndværksgenstande er forefundet og hvor de forekommer med en vis regelmæssighed som følge heraf udgør en helhed selv om denne kan gå på tværs af de administrative inddelinger. Med udtrykket Tønder-egnen forstås altså hverken det nuværende eller det tidligere Tønder amt, men det område hvor det beskrevne håndværk har haft sine kunder.

Siden deres dannelse i middelalderen har købstæderne altid søgt at tilkæmpe sig størst muligt opland, fordi deres velstand var afhængig af hvor intensivt de i kraft af privilegier kunne tvinge den omboende landbefolkning til at handle med sig. Det er således notabelt at det siden omtalte privilegium af 1354 ikke alene påbød beboerne i Lø, Højer, Tønder og Slogs herreder, der mod nord omkranser Tønder by, men også dem i Hviding herred at søge torv og købmandsskab i Tønder (2), tiltrods for at de sidstnævnte

(2) Tønder gennem Tiderne. 107. DANMARKS GAMLE KØBSTADLOVGIVNING I 233 f. læser teksten som Viding h.

havde nemmere ved at komme til Ribe. Herredet der indtil 1920 hørte under Haderslev amt, har vitterligt et kulturelt tilhørsforhold til Tønder, om forklaringen så kan søges i ovennævnte forhold.

Før 1867 da det preussiske Tønder amt (Kreis Tondern) oprettedes, var Tønders opland statsretsligt set det mest brogede i hele landet. Tønder selv udskiltes 1243 som selvstændigt rets- og administrationscentrum fra Tønder herred. De syd for Tønder liggende friske landskaber der oprindeligt hørte under den danske konge, marskherrederne Bøking- og Viding herred, Østerland Føhr og Sild (med undtagelse af List) knyttedes ved forliget i Vordingborg 1435 med de 5 gesherreder, Tønder, Højer, Kær, Slogs og Lundtoft herreder, til hertugdømmet Slesvig og administreredes fra Tønderhus (3), mens enklaverne – herunder en væsentlig del af Lø herred – styredes fra Ribe. For Løgumkloster som først i 1850 kom under amtmanden i Tønder, er forholdene endnu mere komplicerede (4), men flækken er her medregnet til Tønder-egnen, hvad Lundtoft herred derimod ikke er.

Med udgangspunkt i en topografi fra vort guldsmedehåndværks blomstringstid (5) skal betegnelsen »Tønder-egnen« med tilhørende lokaliteter i hvilke der er foretaget undersøgelser til brug for fortegnelsen over kirkeligt og privatejet sølv fra Tønder m.m., defineres helt eksakt.

I Tønder amt.

a. Bøking herred	(Risum, Lindholm, Nibøl, Dedsbøl, Faretoft, Dagebøl, Galmsbøl og kogene).
b. Horsbøl eller Viding herred	(Horsbøl, Emmelsbøl, Klangsbøl, Rodenæs, Nykirke og Aventoft)
c. Kær herred	(Sdr. Løgum, Humtrup, Braderup, Klægsbøl, Stedesand, Enge, Læk, Karlum, Ladelund og Medelby)
d. Slogs herred	(Hostrup, Højt, Ravsted, Bylderup, Burkal og Tinglev)
e. Tønder herred	(Tønder, Abild og Ubjerg)
f. Højer herred	(Skast, Hjørpsted, Emmerlev og Højer)
g. Øen Sild	(Keitum, Vesterland, Rantum og Morsum)
h. Øen Føhr	(Boldixum og Nieblum)

II Aabenraa amt.

a. Løgumkloster	
b. Nr. Løgum og Brede	

III Ribe amt.

a. Øen Sild	(List)
b. Øen Føhr	(Sønder-Ende)
c. Amrom	(Nebel)
d. Lø herred	(Rømø, Ballum, Mjolden, Randerup, Døstrup og Visby)
e. Møgeltønder herred	(Møgeltønder, Daler og Emmerlev)

IV Haderslev amt.

a. Hviding herred	(Hviding, Rejsby, Skærbæk og Arrild)

(3) A.2.23.

(4) Trap: Hertugdømmet Slesvig. 97–99. 153–154. A.4.165ff.

(5) A.F. Büsching: Kurzgefassete Staats-beschreibung der Herzogthümer Holstein und Schleswig. 1752.151ff.

Tilstedeværelsen af sølvgenstande fra Tønder på disse steder dokumenterer forbindelsen med købstaden og bestemmer afhandlingens geografiske afgrænsning. Jo nærmere man kommer nabokøbstæderne, jo hyppigere håndværk fra disse. I Hviding herred fra Ribe og Haderslev, i Lø og i Slogs herred fra Aabenraa, i Kær herred fra Flensborg, i marskherrederne fra Bredsted og Husum.

Økonomisk var der store variationer inden for det afstukne arbejdsområde. Ikke alene den man altid træffer i et hvilket som helst samfund, sådan som den f. eks. kommer til udtryk i skatteklasseinddelingen i Tønder købstad (6) og i rangforordningen mellem landsbyens boelsmænd og kådnere osv. Men levevilkårene var uensartede i områdets vestlige og i dets østlige del, på øerne, i marsken og på gesten. De var forskellige fra herred til herred og fra sogn til sogn. De forskelligartede erhvervsforhold gav sig udslag i afvigende boligkultur, klædedragt og skikke, hvad der også influerede på guldsmedehåndværkets udbredelse og variationen af forekommende genstandstyper.

En topograf fra forrige århundrede berømmer således beboerne i Emmerlev for deres mådeholdne og arbejdsomme livsvandel – i modsætning til dem fra Ballum som ikke engang kunne bekvemme sig til selv at arbejde med i marken. I betragtning af at Emmerlev var omgivet af de rige nabosogne Ballum, Daler og Højer, finder forfatteren så meget mere grund til at undre sig over at man har kunnet bevare sæderne så rene i Emmerlev, »et bevis for hvor svært det er at give en almengyldig karakteristik af indbyggerne i et større distrikt, da hvert sogn ofte danner et afsluttet distrikt m.h.t. skikke« (7). Disse betragtninger har også gyldighed for det her behandlede emne. Overleveringen er meget variabel både mht kvantitet og art når man bevæger sig fra de frisiske søfartslandsbyer over de rige marskegne til de tyndtbefolkede hedearealer i Lø og Slogs herreder.

Men som helhed betragtet er Danckwerths beskrivelse af Tønder amts erhverv dog rigtig: »Es findet sich darein ein guter Boden von Geest und Marschlandt / herrliche Fische / insonderheit die niedtliche Oestern / schönes Vieh an Kühen / Ochsen / Pferden und Schafen / in grosser Menge / gut Korn allerley Arth / und ist über das mit ziemlichen Hafan von Gott versehen uñ begabet / mittelst deren sie ihre Wahren an frembde Orte verführen / und andere hinwieder einholen können« (8). Og for købstadens vedkommende fremhæver han dens handel med rug, okser, ost og smør.

Sammenholder man disse oplysninger med kvægstatistikken 1861 hvoraf fremgår at Tønder og Løgumkloster amter næst efter landskabet Ejdersted har det største antal kvæg i forhold til befolkningstal (pr. 1000 individer 1725 stk. kvæg) (9), og føjer man til de rigdomme skibsfart (10) og kniplingsindustri (11) tilførte området, har man den sociale og økonomiske baggrund for dets guldsmedehåndværk og det ualmindelig store antal guldsmede der gennem 400 år har kunnet eksistere her.

(6) Tønder gennem Tiderne. 113.

(7) Georg Hansen: Statistische Forschungen über das Herzogthum Schleswig. 1832. I. 62.

(8) Neue Landesbeschreibung 84 og 86.

(9) Trap: Slesvig. 26. Ludwig Andresen: Zur Geschichte des Viehhandels im Amte Tondern. 1924/25.

(10) F.eks. Wanda Oesau: Schl.-Holst. Grönlandfahrt. 1937

(11) F.eks. S. Schoubye: Kniplingsindustrien på Tønderegnen. 1953.

OVERLEVERINGEN

OMNIA VANITAS – det velkendte bibelcitat som Peter Rantzau lod indhugge i portalen på Tønder-egnens berømteste renæssanceborg – er en sørgelig sandhed som også gælder vore guldsmedes livsværk.

Hverken arkivalsk eller genstandsmæssigt byder egnen på nogen rigelig overlevering. Det i øvrigt så righoldige byarkiv er forholdsvis fattigt på håndværker-akter, og specielt på guldsmedesager. I de store byer med guldsmedelav (København, Hamborg, Lübeck, Bremen, Bergen) kan man anderledes nemt følge håndværkets udvikling. Af arkivaliehenvisningerne fremgår hvilke snørklede veje der har skullet følges for at finde frem til de ikke særligt fyldige oplysninger der i kap.1 gives om håndværket i almindelighed og i kap. 4 om de enkelte guldsmedemestre. Ejheller dødsbofortegnelserne er tilstrækkelige til at give de rette forestillinger om erhvervets betydning i ældre tid.

For genstandsoverleveringens vedkommende er det det samme. Men her med den forskel at Tønder-guldsmedene deler skæbne med kollegerne alle andre steder. Bortset fra at det vil være umuligt med sikkerhed at skønne hvor meget der er bevaret af den samlede produktion, må dette i forhold til hvad der har været udgøre en forsvindende del, særlig for det ældre sølvs vedkommende fordi man simpelthen mere betragtede det som kapital end som brugs- endsige kunstgenstande. Det var af den grund man på de større arbejder angav vægten, så man uden at behøve vægt kunne skønne genstandens pengeværd (jfr. pag. 118). Hvor sølvgenstande blev udbudt til salg, var guldsmedene selv opkøbere for at sikre sig råmateriale til nyt arbejde. Mesterlisten, kap. 4, omfatter henved 180 navne, men en fjerdedel af dem har kun kunnet påvises arkivalsk, og det er endda i forhold til andre steder en påfaldende lille gruppe. Selv arbejder af guldsmede fra 1800-tallet synes sporløst forsvundne, men værre er det for tiden før 1750, og fra middelalderen og renæssancen kender vi praktisk taget intet. En kalkule over hvad Lübecks 700 guldsmede må antages at have kunnet fremstille (35000 genstande) sammenholdt med de 350 arbejder der skal være i behold (12) gør dog i forhold de ca. 1600 forfatteren af nærværende redegørelse har haft lejlighed til at bestemme som Tønder-arbejder til et ikke helt ringe materiale, selv om så også alt er talt med.

I betragtning kommer almindeligvis kun stemplede arbejder. I enkelte tilfælde er ornamentale detaljer på genstande uden eller med ulæseligt mestermærke nok til at man med sikkerhed kan tillægge en bestemt mester et givet arbejde (som f. eks. spise- eller flødeskeer med glasflusser af forskellig farve fra Peter Andreas Hansens værksted, de fiskeformede hovedvandsæg fra Paul Hansens, vinbægre fra A. C. Boetewadts etc.), men ustempelt sølv hører til undtagelserne.

Det udvalg af guld- og sølvgenstande der er undersøgelsens grundlag og som omfatter henved 1600 stykker, falder i to hovedgrupper, det der er i offentligt og det der er i privat eje.

(12) St.27.

I. I offentligt eje.

A. Kirkerne:

- a. Inden for området (Tønder amt, Sydtønder amt)
- b. Uden for området (fortrinsvis Haderslev amt)

B. Museerne:

- a. Inden for området (Tønder, Keitum, Wyk, Dedsbøl)
- b. Inden for landsdelen (Flensborg, Slesvig, Aabenraa, Sønderborg, Haderslev)
- c. Uden for landsdelen (København, Hamborg, Altona, Nürnberg)
- d. Do. (de museer som mere eller mindre tilfældigt er kommet i besiddelse af genstandene).

Den ældste overlevering repræsenteres af kirkerne. Ganske vist har tabene været betydelige, først ved reformationen, siden ved krigen i 1600-tallet, men af de overleverede ca. 150 sølvgenstande i kirkeligt eje er ikke alene 1600- og 1700-årene i rigt mål, renæssancen nogenlunde og middelalderen med ganske enkelte prøver bevaret, men tingene er endog i brug endnu. Ejheller forekommer den spredning som karakteriserer det privatejede sølv, her, selv om man ikke må se bort fra muligheden af at solgte eller stjalne kalke og monstranser *kan* dukke op i større udenlandske samlinger og museer.

Museernes indsamling går tilbage til 1880'erne, men først i allernyeste tid har man haft interesse i det mere fordringsløse provinssølv. Her er konstateret i alt ca. 500 genstande, hvoraf de 300 befinder sig på Tønder Museum, det eneste sted hvor man systematisk har samlet med henblik på at få ikke blot typer men også flest mulige mestre repræsenteret, uden hensyn til kvalitet.

I forbindelse med fortegnelsen over områdets guldsmede er angivet i hvilke kirker og i hvilke museer man kan finde deres arbejder. Helt fuldstændig er listen ikke, men alt væsentligt af det der har kunnet opspores, skulle være med.

II. I privat eje.

- A. Samlere (herunder også indehavere af enkeltgenstande som ikke har nogen familiemæssig tilknytning til de pågældende)
- B. Indehavere af guld- og sølvgenstande med familietradition.
 - a. Boende inden for området.
 - b. Boende uden for området.

Det privatejede udvalg omfatter ca. 1000 genstande, hvoraf ca. 20% er fundet i gruppe A og ca. 10% i gruppe B. b. – For bestemmelsen af ikke før trufne mestermærker har denne gruppe haft afgørende betydning. Derimod har den ikke bragt nævneværdigt nyt mht typer for dagen. Navnlig for konstateringen af landsby-guldsmedene var de lokale undersøgelser nødvendige. Navne man aldrig før havde hørt om, kunne påpeges på grundlag af hyppig forekomst i et bestemt sogn eller herred (jfr. også de uidentificerede mærker nr. 219 ff), og omfanget af de enkelte værksteders produktion i relation til andres kunne alene fastslås på denne vis og ikke på grundlag af museumsbestanden.

Men det privatejede guldsmedearbejde er meget mobilt. Det viser sig ikke alene for samlernes vedkommende, men også for den gruppe der er nævnt under B. a. En række af egnens største gårde med århundredgamle slægtstraditioner er undersøgt og har gang på gang skuffet. Forklaringen er udskiftningerne. Pigerne der flyttede fra hjemmet og ofte bort fra hjemstavnen, fik smykker og sølvtøj i arv, mens sønnerne beholdt jord og

gård. Dertil kommer opkøbernes aktivitet der har været begunstiget af dette århundredes krige og landbrugskriser. For vesterhavsoerne har turismen fremmet traditionsopløsningen og afstedkommet at arvesølv førtes langt bort fra egnen. Under begge storkrige gik meget som kunne være reddet, i smeltediglen.

Forgængeligheden understreges ydermere når man betragter forholdet mellem overlevering og antallet af guldsmede. For perioden 1550–1900 har kunnet påvises henved 180 guldsmede i Tønder og på Tønder-egnen. Godt 50 af disse har kun kunnet fastslås ad arkivalsk vej, og henved 30 er bestemt på grundlag af eet efterladt arbejde – og ikke altid sikkert underbygget. 11 mestre kendes fra kun to stemplede genstande, og de næste 50 med indtil 13. – Kun 20 af de 180 guldsmede har kunnet eftervises med mere end 20 arbejder, heraf én med ca. 200 (Paul Hansen I).

Når undtages de meget betydelige arbejder i Tønder kirkes besiddelse, svigter *købstanden* totalt mht overleveringen. Kun i hovedgadens smukke huse og i kirkens prangende epitafier har byens patriciat efterladt sig synlige minder. Deres efterkommere og deres ejendele i øvrigt er spredt for alle vinde, og dermed også de korpusarbejder som mangler i at give denne fremstilling den rette dimension. Landbefolkningens stabilitet og traditionsbundethed som har været ved til museerne tog fat, er forudsætningen for at der overhovedet er noget at beskrive.

LITTERATUREN

Denne monografi over en lille provinsbys guldsmedehåndværk er mærkværdigvis den første af sin art på dansk. Så meget mærkeligere efter som der er fremstillet fortrinligt guldsmedearbejde i flere af de større danske provinsbyer. Dette gjorde opgaven både lettere og vanskeligere at løse. Lettere fordi det stillede forfatteren frit over for normer og traditioner, vanskeligere fordi sammenligningsgrundlag skulle søges langvejs fra.

Til den anvendte litteratur er henvist i litteraturlisten og i noterne. Nogle særlig benyttede fremstillinger skal anføres her i erkendelse af den gæld forfatteren står i til disse. Således ville afsnittet om håndværkets udvikling ikke kunne være skrevet uden det stof Tønders ansete byhistoriker, *Ludwig Andresen* har gjort tilgængeligt i sin »Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg« (1939) og i sin »Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869« (1937) og uden de kilder han i samme værker har henvist til. Få var de fejl der kunne påpeges ved sammenligning mellem tryk og benyttede arkivalier. Korrektiver – navnlig i borgerbogens navnestof – er indføjet uden kommentarer. – Oplysninger om guldsmedehåndværket af mere generel art er hentede fra den danske industrihistoriker, *Camillus Nyrops* to grundlæggende værker, det ene Københavns Guldsmedelavs jubilæumsskrift 1885, det andet »Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen« (1895 ff). Af de overmåde mange tyske guldsmedemonografier måtte naturligt nok den om Lübecks guldsmede, *J. Warnckes* fornemme »Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister« (1927) blive den kilde hvor oplysninger om Tønderguldsmedenes mulige organisationsforhold i middelalder og renaissance skulle hentes. Da der ikke eksisterer svendebøger i Lübecks guldsmedearkiv, har det ikke – som for Hamborgs vedkommende – været muligt at efterforske Tønderguldsmedenes eventuelle

vandringer over Lübeck. Meget – og først og fremmest Tønders lybske byret – taler imidlertid for at håndværkernes kår i Tønder har svaret til Lübecks. Den ganske kortfattede omtale af guldsmedehåndværkets teknik tilsigter alene en parallellisering mellem forholdene ude og her, hvorfor *P. N. Sprengels* »Handwerke und Künste in Tabellen« (1769) er brugt som grundlag (13) og tildels vor egen *P. R. Hinnerups* »Haandbog for Juvelere, Guld- og Sølvarbejdere« (1835).

Meddelelserne om kirkesølvet har ikke alene de to lokale inventarværker, »Danmarks Kirker« og »Die Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein«, til forudsætning, men også – til brug for sammenligninger med omverdenens kirkesølv – det internationale hovedværk om emnet: *Joseph Brauns* »Das christliche Altargerät« (1932).

For bordsølvets vedkommende måtte navnlig følgende tre værker til stadighed konsulteres, *Jørgen Olriks* »Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalder til Renæssancen« (1909), *Gudmund Boesen* og *Chr. A. Bøjes* »Gammelt dansk Sølv til Bordbrug« (1948) samt *Th. Krohn Hansen* og *Robert Klosters* »Bergens gullsmedkunst fra Laugstiden« (1957) der tilsammen udgør en fortrinlig helhed og med deres store billedmateriale giver det sammenligningsgrundlag som er nødvendigt for placeringen af det tønderiske guldsmedehåndværk i relationen nord-syd.

Olriks bog behandler samlingen på Nationalmuseet i København med enkelte henvisninger til uden for værende genstande, men medtager også udenlandske guldsmedearbejder (14). Dens værdi ligger navnlig i de kulturhistoriske indledninger og i de omfattende beskrivelser af genstandene. Den beskæftiger sig ikke meget med sønderjysk guldsmedekunst, som Nationalmuseet – på det tidspunkt bogen blev udgivet – besad meget lidt af, og den omtaler kun perifert dragtsølv og slet ikke kirkesølv. Men som sammenligningsgrundlag og til udfyldning af lakunerne i Tønder-egnens kilder fra middelalder og renæssance var den uundværlig.

Boesen og Bøje lægger hovedvægten på billedgengivelsen. Mere end to tredjedele af illustrationerne er privatejede genstande, resten fortrinsvis fra Nationalmuseet, Rosenborg, Frederiksborg og Det kongelige Sølvkammer samt Kunstindustrimuseet i København. Udvalget er kvalitativt, men ikke som Olriks begrænset til middelalder og renæssance (15). Til gengæld omfatter det kun danske arbejder. Det sønderjyske sølv spiller ingen stor rolle. Således er Tønders guldsmede kun repræsenteret med 5 af godt 500 illustrationer (16). For den nyere tids vedkommende har bogen imidlertid været lige så nødvendig som Olriks for den ældres.

Den i mange henseender forbavsende overensstemmelse mellem norsk og vestslesvigske guldsmedekunst som vil blive påpeget i det følgende, understreges – specielt for bordsølvets vedkommende – af Krohn Hansens og Klosters store monografi over Bergens guldsmede. Af den righoldige norske guldsmedelitteratur har intetsteds som her kunnet hentes så mange paralleller til bevis for Tønders relation til vestnordisk kultur. Omvendt

(13) Efter at afsnittet var afsluttet, konstaterede forf. at samme kilde var udnyttet i *Svenskt silversmide III*. 199, men det øvrige billedstof her er nyt.

(14) Betegnelsen *sølv* i de to danske værker – såvel som udtrykket *dragtsølv* i dette – dækker også over guldgenstande.

(15) Det overflødig gør til en vis grad Olriks »Danske Sølvarbejder fra Renæssancen til vore dage« (1915).

(16) Hertil må føjes 3 eller 4 småarbejder, fig. 277, 492 og 496 – og måske fig. 94 – der fejlagtigt er tillagt mestre i Randers og Haderslev.

var der få overensstemmelser at finde i det pompøse svenske inventarværk »Svenskt silversmide« (1941–45).

Skildringen af dragtsølvet (smykker olign) som gruppen med den mest tilfældige og spredte overlevering er endnu mere afhængig af de litterære kilder. Lettere gjordes opgaven ikke ved at der fra norsk side foreligger et forbilledligt værk som *Rikard Berges* »Norsk bondesylv« (1925), fuldkomment i både kvalitativ og kvantitativ henseende, ikke alene i kraft af dets gigantiske billedmateriale men også ved forfatterens suveræne beherskelse af den internationale litteratur, så forbindelsesveje, impulser og paralleller ligger fuldt belyste. I sammenligning hermed er det da så sørgelig lidet der kan præsteres her – udover at der kan knyttes forbindelse mellem vort eget beskedne materiale og den af Berge påviste sammenhæng.

Af største betydning har dog også den uforglemmelige lokalhistoriker fra Føhr, *Carl Häberlins* lærde studier over nordfrisisk dragtskik været. Til hans to grundlæggende afhandlinger »Inselfriesische Volkstrachten vom 16. bis 18. Jahrhundert« vil der atter og atter blive henvist.

Men de mest afgørende incitament er gav den tidligere direktør for museet i Altona, *Hubert Stierling*, med sit to-bindsværk »Der Silberschmuck der Nordseeküste hauptsächlich in Schleswig-Holstein« (1935 og 1955), en sær blanding af pseudovidenskabelighed og virkelig lærdom, en systematisk usystematik uden sidestykke, unøjagtig til det pinlige men dog med et væld af konkrete oplysninger som gør den til en uundgåelig opslagsbog. Dens grundsynspunkter – at afgørende impulser mht smykkebrug og -form kommer fra Holland – kan i det store og hele accepteres, men Stierlings ukendskab til nordslesvigske forhold har været skæbnesvangert og medført at han i sin fortolkningsiver glemmer det århundredgamle samspil mellem frisisk, tysk og dansk, og gang på gang går over åen for at hente vand. Men det flittige arbejde skal i øvrigt ikke underkendes, og henvisningerne til det er da også udtryk for i hvor vid en udstrækning *denne* afhandling vedkender sig sin afhængighed af Stierlings utrættelige samlervirksomhed.

Intet værk om dansk guldsmedekunst vil kunne skrives uden at stå i gæld til *Chr. A. Bøjes* banebrydende »Danske Guld- og Sølvmedemærker før 1870« (1946 og 1949). Grundstammen i denne bogs 4' kapitel om mestre og mestermærker er Bøjes afsnit om Tønder, Højer og Løgumkloster, og forbavsende få er de rettelser der har måttet foretages (17). Men også Stierlings »Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern« (2. del af ovennævnte værk) har været til nytte, omend der i dette var et større lugearbejde at foretage. Efter udført korrigering er forholdet mellem de to forlæg og dette værks mesterliste således:

<i>Tønder købstad:</i>	<i>Bøje:</i>	<i>Stierling:</i>	<i>Her:</i>
Guldsmedenavne (mestre):	84 (42 med stempler)	98 (49 med stempler)	110 (75 med stempler)
Guldsmedestempler:	82	116	165
<i>Højer flække:</i>			
Guldsmedenavne (mestre):	12 (6 med stempler)	12 (6 med stempler)	14 (14 med stempler)
Guldsmedestempler:	7	7	17 (2 fra T.)

(17) Om enkelthederne, se ARV OG EJE 1958. 94ff og »Guld- og Sølvmedemærker fra Tønder og Tønderegnene«, 48ff.

Løgumkloster flække:	Bøje:	Stierling:	Her:
Guldsmedenavne (mestre):	17 (6 med stempler)	17 (6 med stempler)	17 (10 med stempler)
Guldsmedestempler:	11	11	17 (1 fra Tønder)

Meddelelserne om guldsmedene i Wyk, Keitum og Læk stammer alene fra Stierling, som dog også her har måttet korrigeres og udvides.

BILLEDSTOFFET

For et værk af denne art udgør billedstoffet det centrale. Udvælgelsen har ikke kunnet foretages efter kvalitative principper alene, dertil er der for lidt at vrage imellem hvis flest mulige genstandstyper skal repræsenteres. Kvalitative hensyn er dog taget for så vidt angår det privatejede sølv, mens museernes beholdninger har måttet holde for når det drejer sig om at påvise en genstands udvikling. Godt en tredjedel af samtlige illustrationer er fra Tønder Museums sølvsamling, ca. 60 er privatejede, ca. 50 i kirkeeeje. Resten er fortrinsvis fra Nationalmuseet, Flensborg Museum, Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum og Kunstgewerbemuseum i Hamborg. Tilhørs- og størrelsesforhold er altid angivet.

Noget ensartet princip for forhold mellem genstandens og gengivelsens størrelse har ikke kunnet gennemføres. Det ville forudsætte et så upraktisk format som Orløks to hovedværker. En vis ensartethed er dog tilstræbt, særlig inden for de enkelte grupper (alterkalke: 1:2, oblatæsker: 2:3, sygekalke: 2:3, bægre: 3:4, kander: 2:3, sukkerbakker: 3:4, sukkerbøsser og tedåser: 2:3, skeer: 2:3, hovedvandsanlæg: 1:1), men på grund af det fotografiske materiales uensartethed kun tilnærmelsesvist.

Der er fremdeles gjort forsøg på at gengive ikke før offentliggjort billedstof. Kun en ottendedel af billederne er anvendt andetsteds. Det drejer sig især om kirkesølvet og dragtsølvet. Inden for disse begrænsede områder var det umuligt at undgå sammenfald, således måtte de ældre dragtstik – de eneste tidligere dokumentationer vi har for brugen af smykker – optages, ihvorvel de alle findes i såvel Häberlins som Stierlings og Anna Hoffmanns fremstillinger. For de egentlige smykkegengivelsers vedkommende, dvs optagelser fra museerne i Slesvig, Hamborg og Altona, dikterede økonomiske hensyn brugen af det billedstof disse museer havde liggende, fremfor at bekoste nye optagelser af tilsvarende genstande.

For mesterstemplernes vedkommende er – som allerede omtalt – originaltegningerne til Bøjes bog udnyttede, og kun i helt enkelte tilfælde Stierlings. Det skal erkendes at *fotografiske* gengivelser af stemplerne ved siden af de tegnede ville være at foretrække, men det har ikke været gennemførligt.

KAPITEL I

Guldsmedehåndværket

Med den stadfæstelse af lybske ret som hertug Valdemar 11.6.1354 gav Tønders borgere understregedes utvetydigt købstadens rettigheder og privilegier mht håndværksvirksomhed. Håndværk på landet blev forbudt, og det pålagdes håndværkerne i Tønder, Højer, Slogs, Lø og Hviding herreder inden seks uger at flytte til Tønder. I hvert sogn måtte der dog være en skrædder, en tømrer, en skomager og en buntmager (1).

Dette håndværksprivilegium fornyedes af hertug Chr. Albrecht 31.10.1691, i det store og hele i samme ånd. Inden for en omkreds af 2 mil fra byen måtte kun bo en skomager, en skrædder, en hjulmager og en smed i hvert sogn (2).

Lige så lidt som guldsmede kan antages at have levet på landet i middelalder og renæssance, lige så lidt ser vi dem inddragne i de voldsomme stridigheder der uden ophør udfægtes mellem by- og landhåndværkere og som fortsætter til langt ind i 1800-tallet. Her som andetsteds synes guldsmedene altid at have været blandt de mindst lavsbundne, men netop denne fornemme tilbagetrukkethed, den altid manglende deltagelse i de mindre eksklusive håndværks kamp for privilegier, har gjort os fattige på viden om deres arbejdsvilkår. Generelt materiale til belysning af Tønder-guldsmedenes organisationsmæssige forhold eksisterer ikke, og derfor må det efterfølgende forsøg på at skildre deres virke bygge på analogier med byer der kan tænkes at have virket som forbilleder og hvis normer må formodes at have haft gyldighed i Tønder – suppleret med de spredte glimt arkivalierne nu og da giver om deres eksistens.

Det må anses for usandsynligt at der nogen sinde har eksisteret et guldsmedelav i Tønder, og lidet håb er der om at finde en lavsskrå som for de større byer er så vigtig en kilde til belysning af håndværkernes praksis. I 1608 sendtes fra Ribe – en by af lignende størrelse som Tønder – en udskrift af en da eksisterende ripensisk guldsmedeskrå rundt til stiftets byer (3), formentlig en konsekvens af Chr. IV's ordinans af 16.7.1608 hvorved Ribe havde fået beskikket en edsvoren gardein. Men i Tønder kan der næppe have været planer om at oprette noget guldsmedelav, eftersom de ikke lavsdannende håndværk – de såkaldte »Allgemeine handtwergker« – få ar forinden (24.6.1596) havde opnået hertugens tilladelse til at oprette et skyttegilde til værn mod »den fremden auslendischen handtwergksleuten« som næsten rev dem »das liebe Brodt aus den Zehnen« (4).

(1) A.2, 19 og 211.

(2) Corpus Stat. Slesv. III 2.148.

(3) KINCH II 875. Eksistensen af et guldsmedelav i Haderslev fremgår af HANSBORGSKKE REGISTRANTER II 302 (5.1.1546).

Et lignende gilde kendes fra Flensborg, hvis malere, guldsmede, glarmestre og snedkere slog sig sammen i 1497 (5), men her foreligger en ren håndværksmæssig organisation med omfattende artikler for de enkelte fag, hvortil der i anden sammenhæng skal vendes tilbage.

Sammensatte lav har været almindelige. Således smedenes i Viborg med ikke mindre end 12 håndværk foruden smedene selv – heriblandt selvfølgelig guldsmedene. Nyrop forklarer dette som bl. a. dikteret af ligbærerhensyn, da lavene ellers ville være for små til at påtage sig forpligtelserne som ligbærere – en ældgammel lavsmæssig tradition(6). På samme måde dannede kræmmere, guldsmede og kandestøbere i Kiel i 1400-tallet et fælleslav (7). Tilstedeværelsen af et specielt ligbærerlav i Tønder tør vel være forklaringen på at sammensatte lav ikke er almindelige her.

Til det ovennævnte skyttegilde var foruden guldsmedene knyttet bagere, sværdfegete, glarmestre, bøssemagere, vævere og hattemagere, hvoraf i hvert fald bagere og glarmestre sidenhen danner deres eget lav (8). I modsætning til det siden midten af 1500-tallet eksisterende »Fastelavnsgilde« må skyttegildet opfattes som en faglig organisation, selv om vi ikke kender dets statutter, en organisation, hvis ret det var at forbyde fremmede at arbejde i byen og på slotsgrunden eller at forhandle varer uden for de frie markeder. Som betingelse for medlemskab krævedes »ehrliches herkommen« og en afgift på 10 rigsdaler, 5 til gildet og skyttelavet, 5 til hertugen og rådet i Tønder. Den der nægtede at betale denne afgift og alligevel understod sig i at drive sit håndværk, skulle ikke tåles men straffes som en foragter af denne nødvendige forordning. Og det pålagdes borgmester og råd at værne om privilegiet »steiff vnnd fesst« til håndværkernes beskyttelse.

Historien viser hvor store vanskeligheder der var med at få disse bestemmelser overholdt. Kampen mod bønhaserne der særlig slog sig ned i den uden for byens jurisdiktion liggende Uldgade, endte først i 1665 da man fik gennemtrumfet at de dærboende håndværkere skulle aflægge borgered. Blandt dem er en af byens kendteste guldsmede, Jacob Reimer I.

Men mens håndværkerne var ivrige nok for på alle tænkelige måder at sikre deres position i forholdet til landet, kneb det mere med at indrømme dem der fulgte opfordringen til at flytte ind i byen plads i bysamfundet. På baggrund heraf skal Chr. IV's radikale forbud mod lavene (19.6.1613) ses. Dette forbud – som måtte ophæves få år efter – trængte dårligt nok igennem i hertugdømmerne (9) og har ingen ændringer medført i guldsmedenes praksis. De har øjensynlig her som i hertugdømmets øvrige byer holdt en så stærk indbyrdes justits at man har kunnet klare sig uden fyrsteligt konfirmerede vedtægter.

Følgerne af 30-årskrigen og de senere krige i 1600-tallet spores også i guldsmedenes tal i tiden mellem 1625 og 1675. Da der i århundredets sidste tredjedel igen kommer velstand mærker man fra regeringens side tiltagende bestræbelser for at lette lavsvæsenets

(4) SH A XX 1171.

(5) NYROP II, nr. 60.

(6) Saml. t. Jydsk Hist. og Top. 3. III. 453. Også guldsmedene i Nykøbing F. var tilsluttede smedelavet. Bøje 308-09.

(7) HÄHNSEN 49.

(8) Acta Tunderensia.

(9) S.Å.1924.274, Die Heimat 1935.376.

hindringer for unge i at etablere sig. Vi når nu frem til den lovgivning byens guldsmede i blomstringstiden har virket under.

I forordninger af 20.1.1707 og 4.2.1708 (10) – gældende for den hertugelige del af hertugdømmet – og ved »Verfügung, wodurch den Künstlern und Handwerkern die Gewinnung des Meisterrechts erleichtert wird« af 19.2.1738 udstrakt til hele området, præciseres de betingelser der fra da af blev stillet guldsmedene når de ville være selvstændige mestre (11). De fleste tør antages at være overtagne fra ældre bestemmelser, hvorved vi trods spinkelt kildemateriale får et indtryk af de vilkår byens guldsmede i formel henseende har måttet indordne sig siden 1500-årene.

Der sondres i forordningen mellem fag med lukkede og åbne lav. Hvor der var guldsmedelav, var de ofte lukkede (12). For Tønders vedkommende har vilkårene svaret til dem for de åbne lav, og der synes at have været en udstrakt frihed mht etablering. I en kortere periode i 1700-tallet krævedes der af Haderslev-guldsmedene kongelig koncession før de nedslog sig som selvstændige mestre (13), men sligt kendes ellers ikke i de nordslesvigske købstæder.

Betingelserne for mesterskab var 1) fremlæggelse af dåbsattest for myndighederne, 2) at ansøgeren var fast bosiddende, 3) at han erhvervede sig borgerrettigheder, 4) at han kunne forevise almindeligt lærebrev fra den mester hvor han havde lært sit håndværk samt 5) kunne udfærdige et mesterstykke.

Om dette mesterstykke står der i forordningen af 4.2.1708 (14) at det forudsættes udført af kunstnere og håndværkere som er veludlært i deres profession og som kan fremvise godt arbejde. »Dennoch muss Ihnen so ein Meisterstück aufgetragen werden, dass nicht zu kostbar und zu theuer kommt, dasselbe auch wenn sie solches durch Darzeigung ihrer Lehrbriefe und verfertigter gewissen guten Arbeit für Bürgermeister und Rath dargethan, inhalt obangedeuteter Constitution unweigerlich sich niederzulassen und zu arbeiten gestattet, und dabey von Bürgermeister und Rath sub poena arbitraren Strafen gehandt habet werden sollen. Was aber Stümpfer und dergleichen Leute so nicht ordentlich ihre Profession ausgelernet oder sich anderwertig versuchet, betrifft, selbige sind hierunter nicht zu verstehen«.

I 1738-forordningen fremhæves det at den unge mester skal have ret til at fremstille et moderne arbejde som ikke er for kostbart, og sådan beskaffent at det kan gøres til penge igen ved salg. – Arbejdet skal i nærvær af øvrigheden beskues af to dygtige mestre, og hvis det findes tilfredsstillende skal det fra magistraten tilkendegives forfærdigeren at han har tilladelse til at drive sin profession og søge sin næring. Hver af skuemestrene skal have én rigsdaler og øvrigheden fire.

Om arten af det arbejde der forlangtes af den vordende guldsmedemester vides for ældre tids vedkommende intet. I *Flensborg* var det 1496 (15) »eynen gulden rynch myt ener hogen kasten (fatning) vnde tve byworpe ammeliert (beslagringe til dolk) vnde ene brasen (brystsmykke) ammelyert edder blackmalet (nielleret)«. I *København* s.å. en

(10) Den første, se fig. 1. Den anden: Declaratio constitutionis von 20ter Januar a.p. wegen der Handwerker und des Meisters Stück. Acta Tunderensia.

(11) Corpus const.reg.hols.I 751–54.

(12) F.eks. Lübeck: WARNCKE 56. Reval: FRIEDENTHAL 20.

(13) ACHELIS 144. Koncessioner for Claus Otzen, Trauls Mogensen, Wolf Petersen og Jens Due i byarkivet i Haderslev.

(14) Citeret efter samtidig afskrift i Landesbibliothek i Kiel.

(15) NYROP II, nr. 60.33.

Først sent i 1800-tallet kan vi i detaljer følge forløbet af en mesterprøve her i Tønder, en sag der også af andre grunde er oplysende og et eksempel på hvor tilfældigt der er lovgivet over for dette erhverv.

Ved et reskript af 18.7.1835 bestemmes det at enhver der fremtidig vil slå sig ned i *Løgumkloster* for at drive et ikke lavsbundet håndværk uden i forvejen at have erhvervet mesterret gennem et lav, over for amtmanden i Løgumkloster skal forevise sit mesterstykke til to sagkyndige (20).

I 1858 søger guldsmedesvenden Christian Frendesen fra Tønder om tilladelse til at arbejde som guldsmed i Løgumkloster. Han er født i Tønder 1817 og har fra 1834 til 1838 lært guldsmedeprofessionen i Flensborg. Derefter har han været på vandring i 7½ år og siden forestået sin fars forretning i Tønder.

I indstillingen fra Løgumkloster erkendes at ansøgeren opfylder betingelserne mht vandreårene, men ikke er lavssvend hvilket ovennævnte reskript forlanger. Hertil føjes: »Da der imidlertid saavidt mig bekendt ikke eksisterer noget Guldsmedelaug her i Hertugdømmet og de herværende Guldsmede ejheller laugsmæssigen have lært deres Profession, saa kan den Omstændighed, at Ansøgeren ikke er Laugssvend, formentligen ikke være til Hinder for at han nedsætter sig her som Mester, naar han har aflagt det fornødne Mesterstykke . . . « (21).

17.4.1858 indfinder sig på amtshuset i Tønder Frendesen med guldsmedene Feddersen og Haas der bestemmer at ansøgeren skal forfærdige en indvendig forgyldt sølvpotte på Feddersens værksted – og under dennes tilsyn. Fristen sættes til tirsdag den 29. april, hvor de alle skal møde på amtshuset.

Dette sker, og F. har medbragt potten der erklæres udført uden fremmed hjælp. I nærvær af amtmanden fastslår skuemestrene at flødepotten »i enhver Henseende maa betragtes som fyldestgørende«. Da amtmanden kan tiltræde denne anerkendelse, tilkendes det guldsmedesvend Frendesen at han mod erlæggelse af de sædvanlige gebyrer vil blive meddelt tilladelse til at nedsætte sig som guldsmedemester i Løgumkloster flække.

Samme år søger guldsmedesvend Jacob Petersen, f. i Nibøl 1830 og lærling i Tønder hos Christopher Hamburg 1844–53, med tilsluttede vandreår, om koncession som guld- og sølvarbejder i Nibøl, hvad der bevilges ham uden mesterprøve (21). Man har vanskeligt ved at finde mening i den uensartede praksis. Således udstedes der 1852 koncession til Fr. Aug. Jacobsen i Læk, men året efter får han afslag på ansøgning om at måtte holde en medhjælp. Og da Tønder-guldsmeden Heinrich Hagel 6 år senere søger om koncession til samme by, afvises det med den begrundelse at konjunkturerne ikke kan give mere end een guldsmed arbejde i byen, og det på trods af at man året før har givet koncession til en guldsmed fra Augustenborg der et år efter endnu ikke har gjort brug af den (21).

Men i hovedbyen Tønder høres intet om offentlige mesterprøver eller om koncessioner. I et reskript af 5.11.1745 siges bl. a.: »Es soll einem jeden Bürger und Einwohner die willkürliche Freiheit gelassen werden, mit verschiedenen Handtierungen, so gut er kann, jedoch ohne Beeinträchtigung der privilegierten Aemter und Zünfte, sich abzugeben,

(20) CVV 1835.148.

(21) Tønder amtsarkiv. LA.

und dadurch seine Nahrung suchen« (22). Kun i tilfælde af at håndværket i det mindste delvis berører et lavs beføjelser, kræves koncession.

Disse synspunkter må lægges til grund ved vurderingen af det ellers så ejendommelige forhold at man uden andre indskrænkninger end formodede interkollegiale kunne blive guldsmedemester i Tønder købstad, og denne erhvervsfrihed kan være en af begrundelserne for at så forholdsvis mange guldsmede slog sig ned i Tønder.

Det vil altså sige at man i hvert fald formelt har slækket på 1708-forordningens krav og i videst muligt omfang overladt det til håndværkerne selv at regulere deres forhold. Det ses af at man andetsteds har grebet ind i tilfælde af formodet forfald. Således over for 19 håndværk i *Garding* deriblandt guldsmedene – som ved en statholderforordning af 14.3.1829 får pålæg om at dokumentere for magistraten at deres udøvere har lært professionen »zunftmæssig« (den bestemmelse der gentages i Løgumklosterforordningen af 1835 og volder bryderier fordi der for så mange håndværk slet ingen lav var), har gennemgået de forskriftsmæssige vandreår samt om at forfærdige mesterstykke i henhold til 1738-bestemmelsen. Tilsvarende forordninger udstedes for *Sønderborg* 6.11.1827 og for *Frederiksstad* 24.3.1832 (23).

En medvirkende årsag til de tilsyneladende så stabile organisationsforhold blandt de tønderiske guldsmede må søges i professionens stærkt lokale præg. Langt over halvdelen af de ca. 110 kendte mestre er fra Tønder by, og i mere end en halv snes tilfælde går virksomheden i arv fra far til søn. I tre tilfælde endog i 3–4 generationer (Hans, Jacob, Sönnich Reimer; Peter, Paul, Peter Andreas, Paul Hansen; Andreas Christian Boetewadt, brodersønnen Jacob Andreas Bödewadt med tre efterfølgende generationer).

På grundlag af kirkebøger og borgerprotokol kan følgende oversigt gives:

Tønder købstad.....	56
Tønder amt.....	7
Hertugdømmet i øvrigt.....	7
Danmark.....	10
Norge.....	5
Tyskland.....	1
Ikke oplyst.....	25

I alt kendte guldsmede... 111

Hvad de ikke oplyste angår drejer det sig fortrinsvis om dem fra før 1700. Men deres navne peger dog alle mod hjemstavn. Navnet Reimer(s) forekommer særlig hyppigt i Husum, men nåede størst berømmelse i Bergen og i Stockholm (24). Omend både kirke-

(22) SVV VI.4.

(23) SVV VI.4–5.

(24) Krohn-Hansen I. – Nicolaus Reimers, omtalt 1590, arbejdede i Stockholm på Johan III's begravelsesregalier (Fataburen 1922.103). –

Ikke så få betydende guldsmede andetsteds stammer fra Tønder.

Aabenraa: F.C. Hansen, Thomas Jensen, M. L. Meyer.

Haderslev: Wolf Petersen, Andreas Andresen, Johan Adolph Müller, Christian Haase,

Volquard Hinrichsen (Føhr), Michael Berentzen.

Sønderborg: Jürgen Friedrich Nissen, Alexander Fürstenau, Jens Jensen.

Husum: Andreas Andersen, Nicolay Petersen II, Johann Martin Kohlby.

Tønning: Paul Jarck I.

Kiel: Christian Hansen, Matth. P. Jensen.

Lübeck: Peter Holst Ambders. Oldermand 1844.

(25) SVV VI.41

bogs- og borgerprotokolsoplysningerne må tages med forbehold og man ikke altid kan regne med at den angivne lokalitet er fødebyen, bekræfter Tønder-sølvet selv sit nordiske præg.

I et reskript af 4.11.1754 (25) understreges det at bestemmelsen om at mesteren skal være fastboende (»häusliche Niederlassung«) ikke skal forstås som huseje men at det er tilstrækkeligt at den begyndende mester lejer sig en bolig indtil han får råd til at erhverve sig ejendom.

I langt de fleste tilfælde er guldsmedene ejere. I tiden før 30-årskrigen anføres de som ejere af stavne i *hovedgaden*, mens de efter den daler i henseende til velstand og flytter ud i byens periferi for først henimod midten af 1700-årene at genvinde deres førsteplads blandt håndværkerne.

I 1710 er den eneste håndværkerrepræsentant blandt de deputerede borgere en guldsmed (26), men fra nu af træffer vi jævnlig guldsmede i deputeretkollegiet (men aldrig i rådet) som Søren Lorentzen, Andreas Nissen, Paul og Nicolay Hansen, Martin Petersen Hommelhoff, J. A. Bödewadt I og II, Chr. Haas, Jacob Feddersen etc., og en del af dem erhverver ejendomme i hovedgaden igen, som Paul Nommesen, Christopher v. Barm, Andreas Nissen, Matthias Brandt Meinert, Nicolay Hansen, Thomas Jensen Lange osv. Brandtaksationsprotokollerne som omfatter tiden mellem 1744 og 1854, anfører mindst 35 guldsmede som husejere.

Det egentlige guldsmedekvarter – hvis man overhovedet kan tale om et sådant – lå o. Spikergade, Uldgade, Slotsgade og Møllevej.

I Uldgade boede f. eks. Jürgen Etmann I, Jacob Reimer, Chr. Reimer, Iver Bruhn, Søren Lorentzen, Jürgen Etmann II, Jürgen Lorentzen, Anthony Lüders, Jürgen Hinrichsen og Paul Hansen m. fl. (fig. 2).

I Spikergade: Carl Lorentzen, Nis Nissen, Martin P. Hommelhoff, Jens Hansen, Nomen Petersen m. fl.

I Slotsgade-kvarteret: Johan Etmann, Sönnich og Knudt Reimer, Hinrich P. Kohlstadt, Berend Christiansen, Emanuel Göding, Chr. Feddersen, J. F. Holmberg, M. Traustedt, Cl. Hestorff, C. Beck, F. Frensesen etc., mens Bödewadterne boede i Søndergade, indtil de 1854 rykkede ind i den ejendom der stadig er i familiens besiddelse, Østergade 7 (fig. 4).

Som skatteydere ligger guldsmedene i forhold til de øvrige håndværk i toppen, men langt fra købmandsstanden. Det har sikkert været anderledes før 1600, fra hvilken tid vi ingen oplysninger har om skatteevnen. Men der er flere vidnesbyrd om de daværende guldsmedes høje sociale rang. Fem af de ældre – Johan, Jacob, Frantz, Karsten og Broder – var medlemmer af det eksklusive Fastelavnslav hvortil kun byens spidser havde adgang (27). Johan anføres i amtsregnskaberne 1537 med en afgift på 15 mark og yder i 1573 det næsthøjeste beløb til hospitalet (28). Frantz Freddericksens datter blev gift med Peter Werkmeister, tilhørende en af byens patricierfamilier, og Karsten Johansen var svoger til biskop Hegelund i Ribe, provst Fabricius i Slesvig og pastor Andreas Thomsen i Tønder. Han er stadskæmner 1592 (29), og af retsprotokollerne fremgår, at han har dre-

(26) Pr. LA.

(27) A.3.

(28) A.1.160 og A.2.175.

(29) A.2.283.

vet udstrakt handel ved siden af sit håndværk. Jacob guldsmed II var gift med et barnebarn af borgmester Olde Ditmers og Marina, »beide aus den fürnembsten geschlechtern in Tundern« (30).

Hvor lidet arkivstoffet end beretter om de ældste guldsmedes færden bekræftes dog hvad kilderne andetsteds oplyser, at guldsmeden i middelalder og renæssance tilhørte byens elite.

De urolige tider i 1600-tallet gør en ende på velstanden. I perioden 1625–50 kendes kun to guldsmede i byen, det laveste tal indtil vor egen tid hvor der kun er een. Til sammenligning anføres antallet af guldsmede i 25-års perioder fra 1550 til 1900:

1550–1575.....	7	1675–1700.....	10	1800–1825.....	24
1575–1600.....	6	1700–1725.....	18	1825–1850.....	31
1600–1625.....	10	1725–1750.....	20	1850–1875.....	22
1625–1650.....	2	1750–1775.....	16	1875–1900.....	8
1650–1675.....	5	1775–1800.....	16		

I en fortegnelse over borgernes formue 1611 – udfærdiget i anledning af en ekstraordinær udskrivning af formueskat til hertugen 1611 (31) – gør kun Karsten Johansen sig gældende. Og han er endda langt fra toppen (7840 daler) med sine 950, omend blandt de første 10%. Så allerede på dette tidspunkt må man vel regne med at tilbagegangen for erhvervet er begyndt.

Lübeckeren Peter Detleffs, der aflægger borgered 4.10.1617, stævnes 22.11.1623 for retten i Tønder af guldsmedeenken Cathrine Michels (Michel Nissen † ca. 1616) i anledning af at han endnu ikke har betalt restbeløbet på en forskrivning af 29.9.1617 – 35 mark. Det drejer sig om betalingen for »Hantwerks Retschuff« som han altså 6 år cfter han har etableret sig, endnu ikke har fået afviklet. 16.1.1624 får han ordre til at bringe tilbage hvad han af modtagne indleverede genstande har pantsat, i løbet af 8 dage (en vigtig oplysning om tilvejebringelsen af råstof til guldsmedeproduktionen), men 23.3. sættes han i gælds-fængsel, hans lager konfiskeres og anbringes på rådhuset til efter påske, hvorefter han skal erstatte hvad der mangler. 1.5. opgøres boet og gælden ansættes til henved 130 mark, hvoraf de 35 mark til hans forgængers enke og 40 mark for et års husleje. 22.5. klager hustruen over at manden har siddet i 9 uger og beder om at han må blive løsladt, hvilket sker 6 dage senere. Kreditorerne får 7 skilling af hver mark, men han lover at betale resten. 22.12.1625 hører man om Peter Guldsmed at han prøver på at slippe for soldater-tjeneste ved at få en anden til det (32).

Med ham har det øjensynlig taget en sørgelig ende. Mange andre af byens guldsmede har haft vanskeligt ved at klare dagen og vejen. Vi træffer dem som skatterestanter og de karakteriseres i skatteregnskaberne som »gering« eller med ordene »Armuth« og »verarmt«. Betegnelsen daglejer eller inderst udelukker imidlertid ikke at de kan have optrådt som selvstændige mestre idet der ikke i Tønder (som f. eks. i København og i Lübeck (33)) krævedes en vis formue, en art garantikapital, af guldsmedene. Guldsmeden Thomas Wüst får samme år han leverer Højer kirke en med hans stempel forsynet

(30) A.2. 275, 272.

(31) Tabt håndskrift A XX 846 fra SH.

(32) RP de nævnte dat.

(33) F.eks. NYROP II, nr. 57.1.

oblatæske (M. 21) vedtegnelsen: Fattigdom – og benævnes daglejer (34). Endnu 3 år senere (1720) er han skatterestant (35).

1725 udvises Johan Nielsen af byen fordi han efter at være straffet for hæleri har bagtalt rådet (»er hat sich nicht geschämt, die HHB und Rath gantz ehrenrührig anzugreifen und sehr calumniense Rede zu führen«). Han undskylder sig med at have været beruset men det strenge råd forlanger at han skal gøre afbigt i offentlig ret, »slå sig på munden«, forlade byen og love at han hverken vil hævne sig på grund af straffen eller nogen sinde mere slå sig ned i byen (36). En skæbnens ironi synes at have ramt den iltre håndværker idet han 11 år før havde vidnet mod en mand der havde skældt borgmester og råd ud for skælme og skurke (37). – Imidlertid synes han at have klaret sig helt godt som guldsmed i Højer (jfr. fig. 160a og b), hvor han virker til 1746. Han optræder i hvert fald som Dinghörer (38). Han er sandsynligvis Højers første guldsmed.

Ejheller hans samtidige kollega Christian Rohde i Højer har været velstående. 1736 rejses sag mod ham for falskmøntneri, men den frafaldes eftersom man ikke har fundet de ringeste spor af sådanne penge eller prægeformer, men kun fattigdom (39).

Som et sidste eksempel på at guldsmedene ikke altid spandt guld skal anføres Wilhelm Tims fallit (jfr. fig. 161) i 1740. Guldsmedesvenden Friderich Christian Matthiessen (jfr. fig. 69) forlanger ved retten i Tønder at Tim udbetaler ham resten af hans tilgodehavende for et års løn, 43 mark og 3 skilling, eftersom han ikke frivilligt vil betale, men den tiltalte erklærer sig ude af stand til at indfri sine forpligtelser. Han træffes sidenhen som guldsmed på Sild (40).

En del mestre forlader byen for at slå sig ned i den nærmeste omegn og blive landsby- eller flækkehåndværkere. Personlige vanskeligheder – økonomiske eller ægteskabelige – kan være årsagen. Et ejendommeligt eksempel på dobbeltborgerskab giver Daniel Steinweg der bliver borger i Tønder 1698. Til 1709 betaler han regelmæssigt skat, men 1710 er han »verarmt« hvorefter han rejser fra byen, efterladende kone og børn. 7.1.1711 får han borgerskab i Rudkøbing, hvor han figurerer i skatteregnskaberne 1717, mens konen samtidig er skatteborger i Tønder. I 20'erne synes han at være fast bosiddende i Tønder, men et af hans sidste arbejder er forsynet med Rudkøbings bymærke og dateret 1731 (fig. 77), det år han dør, og han begravnes i Tønder (41). Han var da en ret holden mand, men han må have ført en slakkende tilværelse. Alterkalken i Løjt er hans arbejde (fig. 36).

Wilhelm Tims efterfølger, Carl Lorentzen, flytter o. 1747 til Møgeltønder og bliver fæster under Schackenborg med hus i Slotsgade (42), hvorfra han fortsætter professionen.

Den indvandrede Casimir Hinrich Vogt rejser fra konen 1758 efter ni års ophold i byen. Herefter forefindes denne alene i skatteregnskaberne, hun betaler skat til 1762, får et barn døbt 1763, dør 1773 efter de sidste 10 år at have være betegnet som fattig. Imens dukker manden op i Sønderborg, hvor han 1767 idømmes 4 ugers fængsel på vand og brød fordi han har besvangret den gifte Catharina Lange (43).

Johan Fr. Holmberg overtager 1787 Lorentzens værksted i Møgeltønder efter at have

(34) Pr. i LA.

(35) Ma. i LA.

(36) RP 20. og 24.3.1725.

(37) Ibid. 21.2.1714.

(38) Højer Birks RP, V, 2.4.1742.

(39) SH 161/C VI, Amt Tøndern, nr. 416.

(40) RP 13.9.1740.

(41) LO. Rådstueprotokol for Rudkøbing. LA KR.

(42) SG Fæstebrev 30.4.1750.

(43) RABEN 49. Sønderborgs bødelister.

Fig. 2. Uldgade i Tønder, Tønder bys egentlige »guldsmedegade« siden 1600-tallet. Det tredje hus i forgrunden til højre er Paul Hansens.

siddet småt i det i Tønder (44), og Jens Hansen flytter efter 11 års virksomhed i Tønder til Højer 1826. Thomas Petersen Kohlby, en tøndring der havde giftet sig med Mathias Traustedts enke og gjort et godt parti, flytter først tilbage til faderen og træffes sidenhen som guldsmed i Nysted og Vordingborg. – Endelig skal nævnes Lorentz Friedrich Jensen som ved ægteskab med en guldsmedeenke kommer til Løgumkloster o. 1824.

Det er i øvrigt meget få mestre hvis videre skæbne ikke kan følges. Man må i så fald gå ud fra at de har slået sig ned i landsbyer hvor de vanskeligt kan spores op. Men meget mere end 10 har fraflytningsprocenten ikke været.

Den i håndværkerkredse så almindelige praksis at en svend giftede sig ind i en virksomhed enten med en enke eller en datter til en håndværksmester, er for guldsmedenes vedkommende ikke udbredt. Der er dog et par tilfælde hvor enken fortsætter virksomheden og siden gifter sig med den svend der forestår værkstedet. Første gang en sådan sag foreligger arkivalsk belyst er i 1711 da Paul Nommesens enke gifter sig med den fra Slesvig indvandrede Friedrich Hans Gregersdorff. Inden giftermålet skiftes børnene ud, og den nye ægtefælle forpligter sig til at give dem en god opdragelse (45). Ægteskabet bliver dog ikke af lang varighed da G. dør 1716, hvorefter to af byens borgere vælges til

(44) SG Fæstebrev 1792.

(45) RP 4.7.1711.

børnenes formyndere (46). Det andet sikkert oplyste tilfælde er da Peter Hansens enke, Gyde, som med megen myndighed havde forestået sin mands værksted som enke i tiden mellem 1756 og 1761, gifter sig med Andreas Christian Boetewadt, der som niårig var kommet under Peter Hansens formynderskab (47). Hun medbragte i ægteskabet 3 sønner, hvoraf de to blev Tønders kendteste guldsmede sammen med hendes mand, nemlig Paul og Nicolay Hansen. Da den gamle Boetewadt o. århundredskiftet ville lægge op, kom det til strid med stedsønnerne, og han tilkaldte en søn af sin til St. Petersborg udvandrede bror til at overtage forretningen (Jacob Andreas Bödewadt I). – Det tredje er den førnævnte mislykkede alliance mellem Thomas Petersen Kohlby og Mathias Traustedts enke, Cæcilia. – Endelig gifter Christian Haas sig 1833 med Otto Hinrich Hansens enke, Agnes. Et par tilfælde mere er sandsynlige, men nogen almindelig praksis kan man ikke kalde det sådan som det kendes fra de større byer.

Fra Højer kendes eet eksempel: Jonas Nissen Bjørns enke, Catharina, der gifter sig med Christian Frederik Møller 1764 (48). I Løgumkloster ægter Christopher Hillers enke, Helena Maria, Peter Christian Jost 1801, og Jens J. Petersens enke, Maria, ovennævnte Lorentz Friedrich Jensen 1823.

Som det vil ses af mesterlisten er praktisk taget alle guldsmedene gift, mange endda flere gange. I de forholdsvis små bedrifter har en hustru været en nødvendighed, hvad også fremgår af bestemmelserne i lavsskråen for bl. a. Københavns guldsmede af 1496 om at svenden for at blive mester inden år og dag skal gifte sig (49). Dato for aflæggelse af borgered og dato for kopulation ligger da gerne hinanden nær.

For 72 mestres vedkommende kan alderen ved opnåelsen af borgerskab oplyses:

23 år.....	5	29 år.....	5	35 år.....	1
24 -	3	30 -	9	41 -	1
25 -	8	31 -	1	43 -	2
26 -	8	32 -	4	46 -	1
27 -	9	33 -	5	50 -	1
28 -	8	34 -	1		

De 8 under 25 år er på en enkelt nær fra Tønder by. – Tallene vidner om stor regelmæssighed mht uddannelsens art og længde og tyder på at bestemmelserne vedrører læretiden har svaret til lavenes.

Spørgsmålene om hvem der er uddannet hos hvem, hvilke guldsmede der har haft lærlinge og hvilke svende, hvorlænge lærlingene har været under uddannelse og hvor lang tid en svend har skullet arbejde som svend før han nedsatte sig giver kilderne svar på i den sidste tredjedel af det her beskrevne tidsrum.

Af folketællingslisten 1769 (50) fremgår det at i hvert fald 9 virksomheder var igang på det tidspunkt. Af disse ni har kun tre medhjælp. Christian Siemensen har to navngivne lærlinge, Hans Jürgen og Christian Friederichsen der dog ikke lader sig identificere. Andreas Nissen har en unavngiven svend på 25 år som næppe kan være andre end

(46) Ibid. 27.4.1716.

(47) Ibid. 10.8.1745. og 11.11.1761.

(48) Højer K.

(49) NYROP II, nr. 57.11.

(50) Samtlige folketællingslister i LA.

Christopher Hiller fra Løgumkloster – siden betydende mester dær – skønt han i 1769 var 23 og ikke 25 år gl. (de ældre folketællingslister er ikke for præcise mht aldersangivelserne). Der er så overbevisende stilistiske overensstemmelser mellem de to guldsmedes arbejder at konklusionen ligger lige for. – Yderligere har Nissen en dreng på 15 år som må være identisk med Nicolay Hansen der 1790 overtager Nissens værksted (den 2 år ældre broder, Paul må på det tidspunkt være udenbys da han ikke anføres på stedfaderen, A. C. Boedewadts adresse. Forholdet mellem den ældre B. og de to senere så kendte guldsmede har øjensynlig været spændt fra begyndelsen af). – Math. Brandt Meinert har en lærling på 20 år. Der kan her være tale om den fra Ribe stammende Christian Jørgensen som o. 1777 slår sig ned i Wyk på Føhr hvor han specialiserer sig i dragtsølv, et speciale Meinert også har arbejdet med (Rømøknapper og spænder). – Emanuel Gødings enke har en svend på 20 år som kun kan være efterfølgeren, den senere Møgeltønderguldsmed Johan Friedrich Holmberg fra København. Derimod angives ingen svend som boende hos Nis Nissens enke. Men da hun efter skatteregnskaberne at dømme må have fortsat sin mands virksomhed i hvert fald til 1772 (51), må hun have haft en ude i byen boende mestersvend. Her kan Hindrich Hansen der var borger siden 1767, komme i betragtning.

Men at så betydelige guldsmede som A. C. Boetewadt og Jürgen Hinrichsen tilsyneladende har været alene om arbejdet viser at guldsmedeværkstederne i Tønder var små.

Folketællingslisten fra 1803 anfører 9 selvstændige mestre hvoraf de 7 har svende og/eller lærlinge.

Hos A. C. Boetewadt virker nu den fra Rusland hjemkaldte brodersøn, Jacob Andreas Bödewadt I (borger 1806) som svend. Men langt det største værksted er Paul Hansens i Uldgade. Han har to svende, Marcus Nicolay Offersen (borger 1806 og bytjener) og Christian Hestorff (en nevø, siden guldsmed i Højer), og to lærlinge, sønnen Peter Andreas Hansen (fra 1836 mester i Tønder) og Peter Holst Amders (der som nævnt i note 24 ender som oldermand for Lübecks guldsmede). – Casper Johansen har sønnen Lorentz (mester 1827) i lære. – Martin Petersen Hommelhoff har svenden Peter Tychsen Koblau (borger 1811) og lærlingen Nommen Petersen fra Wyk (borger 1829 og fortsætter hans virksomhed). – Nicolay Hansen nævnes med to lærlinge hvoraf den ene, Christian Beck, bliver mester i Tønder 1806. – Og endelig har Meinert og Traustedt hver en læredreng.

Af de 10 selvstændige mestre i 1835 har kun tre lærlinge – og ingen svende. Disse tre er Thomas Jensen Lange med lærlingen Joachim Martin Suck (borger 1844), Christopher Hamburg med en yngre broder, og Nommen Petersen med den senere Husumguldsmed Johann Martin Kohlby. – De oprindelige patriarkalske tilstande er ved at ophøre.

For flækkernes og landsbyernes vedkommende er forholdene endnu mere uklare. Om Niels Lorentzen i Løgumkloster anføres 1769 (50) at han har en svend, men da aldersangivelse mangler og vi intet kender til N. L.s arbejder, kan man ikke forfølge sagen videre. Landsbyhåndværkerne måtte hverken holde svende eller lærlinge (52) men bestemmelsen er ikke overholdt (53), særlig ikke i 1800-tallet hvor ellers Tønder amt så sent som

(51) Martini- og renteskat 1769/72 12 mark tilsammen. LA.
(52) SSV VI 171–173.

(53) Til- og afgangslisterne i Hviding h.s kirkebøger. LA.

i 1852 afslår et andragende fra Fr. Aug. Jacobsen i Læk om at måtte holde en medhjælper (54).

Læretiden har været mellem 4 og 9 år. I Kiel sættes den i skråen fra 1646 til 6 år og derover hvis der ikke betales lærepenge, og ellers til 4–5. Hvad normen har været i Tønder kan ikke udledes af det meget spinkle materiale vi har om lærlinge.

I 1730 gøres Hinrich Kohlstadt til formynder for afd. guldsmed Jes Andersens ældste søn og erklærer sig villig til at tage ham i lære hos sig. Aftalen går ud på at drengen, Andreas, skal være hos ham i 9 år, skal holdes med strømper og tøj, mad og drikke, »aber ins künftige (skal mesteren) zu keinem Ehrenkleid verbunden . . sein« (55).

En lærling hos Peter Hansens enke ved navn Michel Thamsen får sin lære afbrudt efter 5½ års forløb hvorfor hans formynder, præsten i Skast, lægger sag an mod hende (56).

Læretiden hos Paul Hansen I som er den mester der i nyere tid har uddannet flest lærlinge, var 6 år. Hans første lærlingekontrakt, underskrevet samme dato mesteren aflagde borgered, har følgende ordlyd:

»Zwischen dem Goldschmid Paul Hansen und dem Waisenknaben Andreas Hansen hieselbst ist unter Auctoritet des Gerichtes ein Lehr-Contract dahin geschlossen worden, dass er gedachten Waisenknaben in 6 nach einander folgenden Jahren, nämlich von Ostern 1785 bis dahin 1791 zu sich nehmen und ihm in dieser Zeit nicht allein die Goldschmiede-Profession nebst dem Zeichnen und allem übrigen dazu erforderlichen gehörig lehren, sondern auch für ihn die Kopfsteuer bezahlen und ihn mit Essen, Trinken und allen anderen Bedürfnissen ausser der Kleidung, welche seine Mutter ihm halten muss, hinbringlich versorgen, auch ihn nach ausgestandenen Lehrjahren zum Gesellen machen lassen solle.

Gleichwie nun dagegen aufgedachter Andreas Hansen seinem Lehrmeister Paul Hansen den gehörigen Fleiss, Gehorsam und Treue angelobte, also haben Contrahentes ihre gegen einander eingegangenen Verpflichtungen mittelst Handschlag bestätigt« (57).

Kieler-guldsmeden Christian Hansen er i lære 6 år hos Paul Hansen I i tiden 1793–99 og fortsætter sammesteds som svend i 2 år (58), og Sønderborg-guldsmeden Jens Jensen uddannes samme sted 1818–24 (59).

Lorenz Friedrich Jensen skal have gået i lære hos Johan Heinrich Schou i Aabenraa, ligervis i 6 år, Andreas Fridrich Hiller 10 år hos farbroderen Christopher Hiller, og Lorenz Nielsen Thuun 5½ år hos Lorenz Thun i Varde, formentlig en onkel til ham (60).

Skærbæk-guldsmeden Carsten Nielsen Schmidt lærer i Rejsby 1850–55 (53), og Nibøl-guldsmeden Jacob Petersen hos Christopher Hamburg i Tønder 1844–53 (61).

Den lokale tilvækst er som nævnt stærkt dominerende, uden at dette forhold på nogen måde har hindret impulser udefra i at trænge ind i det tilsyneladende så lukkede samfund. Hvor de mestre der kommer udenbys fra har stået i lære, ved vi ikke. Det ville ellers have kunnet give vigtige fingerpeg om stiludviklingen (vi kan således omvendt spore den tønderiske stil i Aabenraa og Sønderborg og måske også i Haderslev hos mestre

(54) LA Tønder amtsarkiv.

(55) RP 2.2.1730.

(56) SH 161/C VI.

(57) RP 18.4.1785.

(58) GUNDLACH, nr. 46.

(59) RP 16.3.1818.

(60) Fra et spørgeskema der tilsendtes guldsmedene i Løgumkloster. RA D 130.

(61) LA Tønder amtsarkiv.

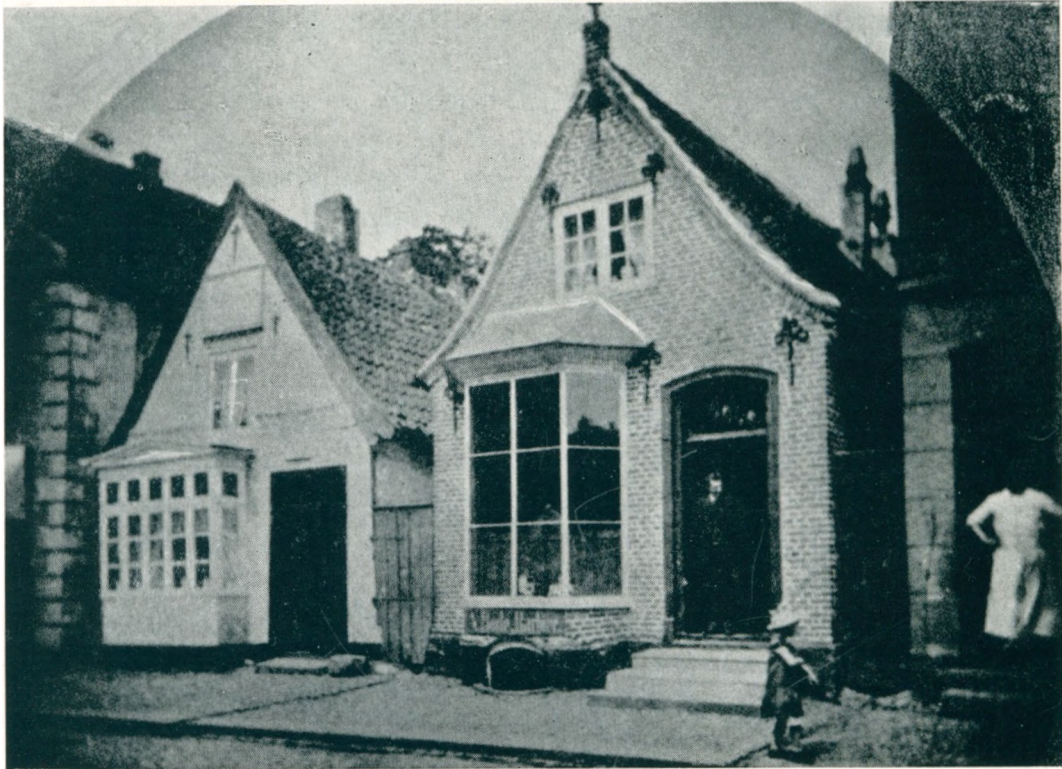

Fig. 3. Nordvest-kvarter 5 og 6 (Vestergade 17 og 15). I nr. 17 boede guldsmeden Nicolay Hansen (1790-1834) og for ham Andreas Nissen (1740-90). I nr. 19 - som skimtes yderst til venstre - boede guldsmeden Jacob Feddersen (1842-94).

dær fra Tønder). En meddelelse i Odense guldsmedelavs protokol (62) om Casimir Vogt viser at han har gået i lære hos Andreas Brøndlund i København, men det er en isoleret oplysning af hvilken intet kan udledes om mulige københavnske impulser i Tønders guldsmedekunst.

Men uddannelsen var heller ikke endt med læreårene. I fortsættelse af dem fulgte vandreårene der i visse guldsmedelav var obligatoriske. For Slesvig-Holstens vedkommende klages der i forordningen af 29.3.1745 over at det er blevet sædvane at såsnart en af læren kommende svend med sin tilkommende har kunnet skaffe de forordnede 6 rdl. til mestergebyret, etablerer han sig uden at have været på vandring, med det resultat at der kommer udygtige mestre og uformuende familier. Det bestemmes derfor at enhver svend for han bliver mester, skal arbejde ude som svend mindst 3 år, heraf i hvert fald 1 år i udlandet, og det forbydes at man betaler sig fri for dette vandreår, medmindre der gives kongelig dispensation (63). En anbefalingsskrivelse fra Nis Nissen til Haderslev-guldsmeden Andreas Andresen 1766 efter hvilken A. A. har arbejdet som guldsmedesvend hos N. N. fra pinsen 1758 til mikkelsdag 1762, tyder på at man har overholdt denne bestemmelse, uden at det i dette tilfælde ses at svenden har været udenlands (64).

Det gør det derimod i en udateret ansøgning om koncession fra Haderslev-guldsmeden Jens Jensen Due fra o. 1766 i hvilken det bl. a. hedder: »... dass ich allhier auf

(62) LO. Føl. 18.

(63) Corpus const. I 762.

(64) Haderslev byarkiv. Acta XIX B 12.

FIG. 4. Sydøst-kvarter 38/39 og 40 (Østergade 9 og 7). Nr. 9 opført 1866 af Paul Hansen II. Nr. 7 Jacob Andreas Bødewadts ejendom siden 1854. Huset brændte 1911. Den nuværende ejendom er stadig i familiens besiddelse.

dem Schlossgrunde geböhren und bei dem Deputierten Bürger und privilegirten Goldschmiede Otzen hiesiger Stadt die Goldschmiede profession erlernet, hiernächst solche profession seit Octobr. 1761 als Geselle zu Odense, Flensburg, Riga auch in anderen Städten weiter excoliret und zu Sonderburg als Meister Geselle der profession vorgestanden habe« (64).

Da Casper Johansen i 1781 for retten skal aflægge ed på at han under sit ophold i det fremmede ikke har været forlovet eller gift, oplyses det at han har været ude i 13 år (65). Har han vandret i alle disse år, ligger det nær et klassisk eksempel i guldsmedelitteraturen hvor en opr. svensk guldsmed Jochim Brandes efter at være udlært i Sverige 1591 vandrer i 16 år og 3 uger gennem Sverige, Finland og Tyskland (66).

I et svendebrev for Aabenraa-guldsmeden Hans Offersen, udstedt i Flensborg 5.7. 1753, står der at »der kunstliebende Gesell H. O. hat uns zu verstehen gegeben, welcher massen er bei seinem Lehrherren, dem wohlehrenvesten und kunstreichen Severin Lorentzen, Bürger und Goldschmidt hieselbsten, in einer Zeit von fünf vollständigen Jahren die löbische Goldschmiedekunst erlernet und jetzt nach ausgestandener Lehrzeit gesonnen, sein Fortun *andererort* zu suchen, und seine erlernte Kunst nachzutrachten . . .« hvori den praksis smukt er udtrykt som er det mest karakteristiske og værdifulde i håndværkerens uddannelse fra middelalder til industrialisme – og med en selvbevidst understregning af at guldsmedens gerning er *kunst* (67).

(65) RP 5.5.1781.

(67) Priv. eje, Aabenraa.

(66) Aug.Weiss: Das Handwerk der Goldschmiede in Augsburg. 1887.134.

FIG. 5. Guldsmedebutik o. 1900
Hans J. Plöhn, Vestergade 22.

En undersøgelse af navnlig de større tyske byers guldsmede-lavsarkiver ville utvivlsomt kunne give en del fingerpeg om *hvor* de unge guldsmedesvende fra Tønder fortsatte deres uddannelse. De der vandrede sydpå, måtte passere Hamborg, og her har der givetvis været gjort ophold. Det hamborgske guldsmedelavs svendeprotokoller går desværre ikke længere tilbage end til 1830, men er fra da af ført med stor omhu. Der angives i dem hvor svenden er født, tidspunktet for ankomst til Hamborg, hvor han kommer fra, og nu og da hos hvilken mester i Hamborg han arbejder, samt hvorhen han siden er rejst. Vi træffer her så at sige alle de svende der siden den tid kendes som mestre i Tønder, men desuden en del navne på svende som kan være uddannede i Tønder men ikke er vendt tilbage.

Navnene angives i svendeprotokollernes rækkefølge:

Christian Haas. Kommer fra Altona 15.11.1830. Rejser videre til Altona.

P. J. (ansen?) Petersen. 1835 og 1836.

Lorenz Johansen. Kommer fra Altona. 1836.

H(ans) M(atthiesen) Petersen. Rejser 1838 videre til Heide.

H. C. Frenesen. 3 dages ophold 1838. 15.2.1840 fra Bremen.

F. W. P. Rhode. F. i Højer. Kommer 1839 fra Pinneberg.

J. F. Reinstein. 1840-43. Måske identisk med Joseph Reinstein, der får borgerskab i Tønder 30.8.1867,

† 6.11.1872. Kommer igen til Hamborg fra Kiel 1840.

J. Feddersen. F. i Højer. 1.12.1840-april 1841. Rejser til Højer.

J. A. Bödewadt. 17.12.1840-24.2.1841. Til Tønder (68).

Nicolaus Aug. Hansen. 1844-47.

(68) »Gesellen-Buch des Löbischen Amts der Goldschmiede« 1830. Lade des Goldschmiede Amts V I. I Staatsarchiv Hamburg.

FIG. 6. Jacob Andreas Bödewadt II (1814–86) i et staffagebillede fra 1880erne.

Peter Otto. 2.6.1845–3.3.1846.

J. H. Lange. Kommer fra Flensborg. 13.5.1846–30.11.1847.

J. A. G. Weste. Kommer fra Flensborg. 13.5.1846–30.11.1847.

J. L. Schmidt. Kommer fra Auerbach. 29.5.1846–3.7.1847.

Hans Jürgen Plöhn. Rejser 22.10.1855. Kommer igen 1858 fra Bremen.

Christian Matthäi Carstensen. Afrejser 29.5.1856 (69).

Jacob Feddersen. F. i Højer. Fra Altona 20.4.1834. Rejser til Berlin 20.6.

P. J. Petersen. Kommer fra Itzehoe 17.7.1834.

Nicolay Keil. F. i Løgumkloster. Fra Neumünster 19.11.1835. Til Lübeck.

Lorens Johnsen. Kommer fra Kiel. 29.12.1835–1.3.1836.

Nicolay Keil. Fra Oldesloh. 21.6.1836 til Bremen.

C. Frenesen. Fra Kiel 24.10.1838.

J. Feddersen. Fra Tønder 24.11.1840. (70).

J. A. Bödewadt. Svend hos Schramme, Caffamacher Reihe. Johanni 1836 (71).

Det er en given sag at rejseaktiviteten har været den samme før det tidsrum vi her er orienteret om. Men om den i samme grad har været rettet mod syd, er et uløst problem. Samtlige af de her anførte svende hvis arbejder vi kender, ses at være tysk påvirkede, mens dette ikke gælder i nær samme udstrækning for blomstringstidens guldsmede.

(69) Ibid. V 2. 1844.

(70) Ibid. V 3 med titlen: Gesellenbuch der Fremden Gold- und Silber Arbeiter in Hamburg. 1833.

(71) Ibid. V 4 med titlen: Quartal Listen der Gesellen des Löbl. Amts der Goldschmiede. 1834.

FIG. 7. Hus i Nieblum på Føhr hvor guldsmeden Richard Goos (1808–92) havde sit værksted fra 1836.

Den forbavsende stilistiske overensstemmelse mellem Tønders og norsk sølv i almindelighed, tyder på en eller anden impuls fra nord, hvorfra det så skal forklares.

Særlig komplicerede er forholdene omkring *landsbyguldsmedene*. Overalt i litteraturen om guldsmedehåndværket synes guldsmedene på landet at have været et betydeligt om langt fra altid ønsket element. Den egentlige folkekunst inden for faget har haft sine udøvere på landet og tit af folk som for at slippe for byens byrder eller af personlige grunde er flygtet og da i reglen til områder hvor folkedragterne skabte marked for dragtsølv (72). Forholdene her minder i mange henseender om de norske. Om de norske bønder siges det at de ikke havde »lov til at befatte sig med håndværk, og specielt ikke med guldsmedehåndværket. Ikke desto mindre har de norske bønder gennem århundreder drevet en til tider og steder endog meget højtstående og original guldsmedekunst . . . De fleste af de guldsmede vi kender noget til her fra amtet (Stavanger), var bondesønner der havde gået nogle år i guldsmedelære i byen, men som var flyttet tilbage til landet og blevet gårdbrugere, samtidig med at de drev guldsmedehåndværket ved siden« (73). Men disse folk betragtedes af lavshåndværkerne som bønhaser og forfulgtes med alle mulige midler. Inden for vort område synes der imidlertid ikke at have været divergenser af betydning for guldsmedenes vedkommende, men i højeste grad for de øvrige håndværks.

Tønder-egnens statsretslige uensartede og ofte skiftende forhold gør det særdeles besværligt at påpege de regler der har været gældende for at etablere sig som håndværker

(72) BERGE 53.

(73) Thor Kielland & Helge Gjessing: *Gammelt Sølv i Stavanger Amt*. 1918.17.

FIG. 8. Interior fra Richard Goos' værksted i Nieblum, genopstillet i Häberlin-Museet i Wyk.

på landet. Ved den såkaldte *fællesordning af 8.4.1711* bestemmes (74) at enhver form for håndværk på landet – med undtagelse af en hjulmager, en grovsmed, en skrædder og en skomager i hvert sogn – er forbudt i en afstand af 3 mil på gesten og 2 mil i marsken »von einer in Unserer in beiden Herzogthümern belegen Städtten anzurechnen«.

Et vældigt arkivmateriale belyser Tønders forgæves anstrengelser for at få denne lov respekteret, og fornyelser af loven findes ofte påkrævede (75). I 1805 dekretes fra Gottorp at alle landsbyhåndværkere skal have kongelig koncession (76), men i et cirkulære af 21.6.1823 (77), i hvilket afgiften for 20 forskellige erhverv er fastsat, er guldsmedene ikke nævnt, men nok smede. Dette peger igen hen på guldsmedenes ejendommelige frie stilling og muligvis på at deres relativt hyppige forekomst i vesteregnet er en *undtagelse* i forhold til det øvrige land. – Ejheller de indskrænkninger i landsbyhåndværkerens næring som rummes i cancelliskrivelsen af 26.9.1829 der forbyder dem at holde hjælp (78) – lærlinge og svende var forbudt allerede siden 1759 (79) – synes at have haft gyldighed for guldsmede og urmagere. I hvert fald viser til- og afgangslisterne i Hviding herreds kirkebøger et iøjnefaldende stort antal lærlinge hos de dær boende guldsmede og urmagere.

Omkring 1800 – den tid da egnens kniplingsindustri kulminerer og da skibsfarten for øernes mandlige indbyggere bringer en aldrig før nået velstand hjem – forefindes i hvert

(74) SSV VI 137f.

(75) F.eks. SSV VI.146ff. 20.10.1773.

(76) Ibid. VI.154.

(77) Ibid. 160.

(78) Ibid. 172.

(79) Ibid. 171. – Et særligt omfattende materiale til belysning af landhåndværket i Tyske Kancelli (RA D 130) i lægget Flecken Lygumkloster. Normativ Acten einzelner Gewerbe. Schuster. Med en fortegnelse o. landhåndværkerne i Tø-Hø-Lø, Slogs, Kær, Viding og Bøking herreder samt Igkl.

FIG. 9. Interiør fra Richard Goos' værksted i Nieblum, jvf. fig. 8.

fald kvantitativt set en meget betydelig produktion af sølvgenstande i Tønders landdistrikt. Dette ikke alene i Højer som havde opnået flækkerettigheder i 1736 og hvor der har boet guldsmede fra tiden o. 1725 (80), men navnlig i Skærbæk og lidt senere i Døstrup samt i Ballum. Sidstnævnte sted har een familie gennem 4 generationer forsynet specielt Rømø med anseelige mængder sølvtøj, specielt knapper. – Stamfaderen smeden Lauritz Lauritzen (81) har antagelig som det så hyppigt ses haft sølvmedjen som sideerhverv, men den hyppige forekomst af sønnens og særlig sønnesønnens arbejder på Rømø, tyder på at familien har forladt det grove jernarbejde til fordel for de ædlere metaller. Den sidste i dynastiet – Jonathan Nielsen – var også urmager, og særdeles habil.

Karakteristisk for vel alle landsbyhåndværkerne er at de har drevet større eller mindre landbrug ved siden af håndværket. Begribeligvis mest det sidste, men enkelte betegnes dog som gårdmænd, f. eks. Anders Jørgensen Maler i Skærbæk, men udtrykkene inderst og kådner (Käthner) er almindeligst. I øvrigt må det fremhæves at også en del guldsmedene i Tønder købstad drev mindre brug til supplerende af indtægterne (jfr. kap. IV, note 63).

At opspore samtlige områdets landsbyguldsmede er næppe gørligt. Man kan nemlig ikke vente at de i kirkebøgerne betegnes som guldsmede. Den fingerfærdige håndværker på landet spændte over mange professioner. Således fandtes der et udstrakt urmageri på vestkysten, udført af ikke professionelle. Adskillige uopløste guldsmedestempler i

(80) En skrivelse fra godsforvalteren på Schackenborg Nicolay Tych af 20.4.1689 til rentemester Brandt meddelte at der på det tidspunkt »in Höyer kein Künst-

ler vom Goldschmide, Kupferschmide oder anderer dergleichen verhanden« (RA Ty.Kanc. D. 211).

(81) Jonathan Smith: En gammel urmagerslægt i Ballum. SM 1951.166.

FIG. 10. Stamper til brug for henholdsvis teskeer, dessert- eller barneskeer og spiseskeer fra Richard Goos' værksted.

bestemt afgrænsede områder tyder på lokalt arbejde. Forklaringen må da være den samme som foran nævnt i Stavanger. Guldsmedehåndværket er for kompliceret til at kunne udføres af ikke-faglærte, så man må forestille sig hjemvendte bondesønner som ikke har følt sig tilpas i bymilieuet, tage professionen op igen i landsbyen uden at de officielt slår sig ned som håndværksmestre og uden helt at slippe landbruget.

Værksteder, redskaber og teknik.

I de store byer var det skik at guldsmedene boede i samme gade. Dette forhold påpeges allerede i oldtiden – i Byzans. I de tyske byer som Köln, Augsburg og Hamborg var det en regel (82), i Lübeck havde guldsmedene 22 boder på østsiden af torvet (83). Perlegade i Sønderborg skal have været stedet hvor der handledes med perler og juveler (84). I Tønder boede guldsmedene som påvist i smågaderne i sydøst- og sydvestkvarteret. Butikker i moderne forstand var ikke kendt før fra midten af 1800-tallet. Og større lagerbeholdninger lå man ikke inde med.

Værkstederne har været beskedne. Det kan man slutte sig til af det ringe antal lærlinge og mestre hver virksomhed holder. Antagelig har værkstedet kun omfattet eet rum. I de større byvirksomheder havde man et særskilt lokale for de grovere arbejdsprocesser hvor legering, trådtrækning og støbning fandt sted. Det værksted som nu er opstillet i Häberlin-museet på Føhr svarer utvivlsomt til dem i Tønder (fig. 7-9). Takket være dette kan vi nøje følge arbejdsgangen i en mindre guldsmedje, for her er ikke alene

(82) R. Karcher: Das deutsche Goldschmiedehandwerk. 1911.78.

(83) WARNCKE 26.
(84) RABEN 47.

FIG. 11. Stamper til brug for 1) tabatierer, 2-4) hovedvandsæg.
Fra Richard Goos' værksted.

hus og rum bevarede, men også værktøjet. Det gør intet til sagen at materialet er fra 1800-tallet. Dette håndværks teknik er ikke undergået ændringer i tiden mellem middelalder og industrialisme.

Hvad disse genstande fortæller, suppleres af den noget ældre dødsbofortegnelse efter Højer-guldsmeden Jonas Nissen Bjørn 1764 (85). – Den giver et særdeles værdifuldt billede af hvad et landsbyværksted har rummet på hin tid – for andet og mere var Højer ikke trods sine flækkerettigheder. Sandsynligvis har INB gået i lære hos sin bror i Tønder og indrettet sit værksted med hans som mønster. – Af hensyn til senere henvisninger (forkortet INB + nr.) er de optegnede efterladenskaber nummererede. Værdiansættelsen i mark og skilling.

1.	12 stk. Spihr Hackens und Amboss.....	16
2.	21 - Hammers, kleine und grosse.....	12
3.	11 - Stempels und Becher Eysern.....	4
4.	6 - Becher Eysern.....	2
5.	4 - Anchers.....	4
6.	5 - Schraub Zangen.....	1 8
7.	4 - Zieheysen als 2 stk. Lange und 2 stk. runde.....	2
8.	2 - Bleierne Stampfer.....	2
9.	2 - Klopffer.....	4
10.	1 - kleiner Kasten mit Knopf Stempels.....	3
11.	1 - dito mit Pfeile.....	3
12.	2 - Silbere Gewigt, 2 gantz pfund und 2 halb pfund und 2 feine Schaalen Kasten.....	6
13.	4 - kleine Ponsen Büchse.....	2
14.	2 - goldene Gewigte.....	1 4
15.	1 - kl. Traeger mit allerleu Modellen.....	6
16.	1 - Zieh Bank mit 2 stk. Zangen.....	2
17.	2 - Polir Stahlen nebst 1 Fihl.....	8
18.	1 - Werck Tisch.....	3
19.	1 - Blas Balg.....	3
20.	3 - kl. kupfere Schaale.....	8
21.	3 - Kitt-Stöcke und Scleif Ballig.....	1

(85) Højer Birks delingsprotokol I, 355 f. i LA.

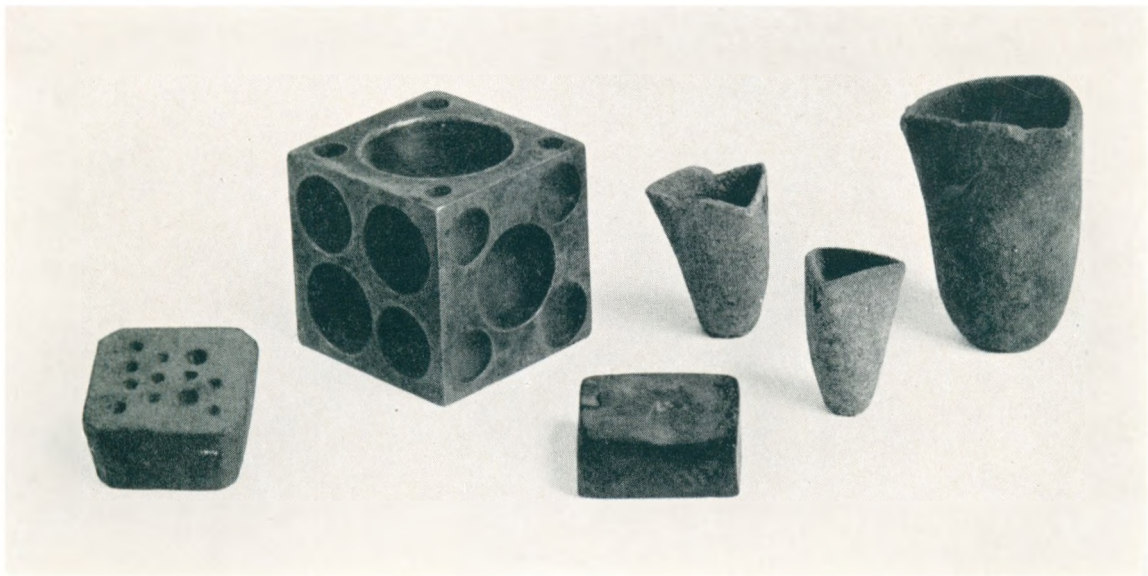

FIG. 12. 2 anker (stobeforme), den store af messing til knapper, 1 prøbersten og 3 digler fra Richard Goos' værksted.

22.	1 stk. kl. Lahde mit Wein Stein.....	
23.	1 - dito mit Pimp Stein.....	15
24.	1 - Holtzern Schild hat C. F. Müller gekauft (86).....	
25.	1 - Zeichen Buch..	8
26.	1 - Eysern Ofen bey Jacob Schuster hieselbst.....	15

Af inventaret i Richard Goos' værksted som omfatter henved 130 inventarnumre med adskillig flere genstande, skal nævnes en del af de mere karakteristiske redskaber. De tilføjede numre er museets. Der refereres til dem siden med foranstillet RG.

1471	2 ildtænger	1501	12 digler
1473	3 fladtænger	1503	1 skruestikke
1475	1 passer, messing	1504	2 file
1479	8 file	1505	drivekit (til underlag)
1480	2 stamper	1506	blyunderlag
1481	1 hornhammer	1507	10 stamper
1483	1 ringmåler	1509	amboltblok m. 3 ambolte
1484	1 vægt	1510	bordambolt
1486	1 trækketang	1516	2 lodderør
1487	3 ambolte	1520	1 prøbersten (fig. 12)
1489	1 lille ank (knapper)	1525	messingmålestok
1492	1 morter	1527	lup
1494	kasse m. naglefile og gravstikker	1528	1 flad ank
1495	kasse m. lodder	1529	1 ank i terningform (fig. 12)
1496	ringdorn	1532	1 pincet
1497	hulmål	1536	2 loddelamper
1498	ringmål	1537	trippelse (til polering)
1500	drilbor	1538	gravstikker

(86) Christian Fredrik Møller overtager ligeledes enken.

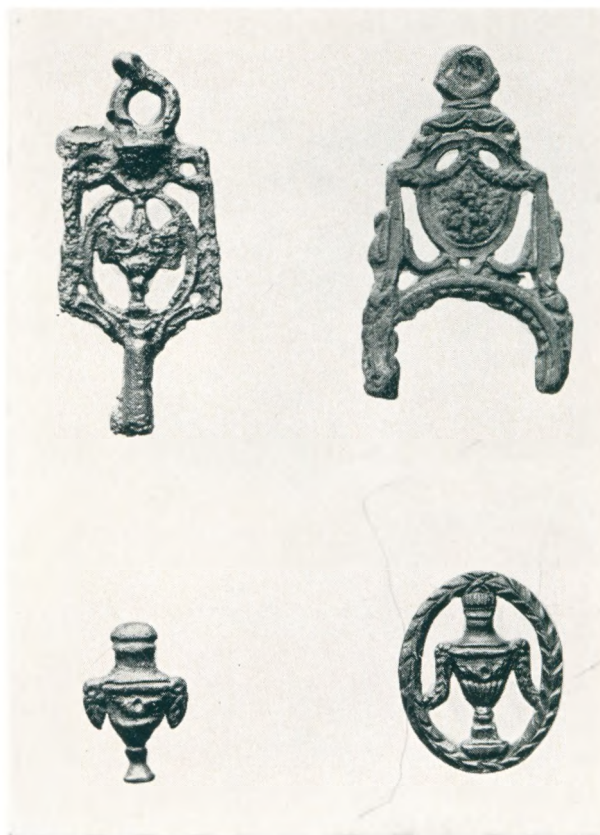

FIG. 13. Blymodeller til urnøgler, ursignet og til medaljonaflutninger i spiseskeer. Fra det Bødewadtske værksted i Tønder. Jvf. fig. 172-74 og 354.

1539	nittehammer	1565	4 file
1540	bræt m. pariserrødt til at slibe polerstavene på	1567/68	2 trækbænke
1541	polerstave	1569	1 trækjern
1543	drigelstang	1570	1 trådform
1544	lafmål for skeer	1572	1 pladeform
1545	hulmejsel	1573/74	digle tænger
1546/48	stamper for hjerte, teske og knapper	1576	smeltedigel
1550	2 blikakse (pladesakse)	1596	14 stamper (fig. 10)
1551	1 slethammer	1597	10 stamper
1552/55	4 hamre	1598	blyambolt
1556	1 løvsav	1601	5 gravstikker
1559	1 blæserør (lodderør)	1609/10	ambolt
1562	2 rundtænger	1611	trådsaks
1563	1 korntang	1612/15	digler (fig. 12)
1564	1 filklo	1616/17	file
		1618/19	lodder

Sammenholder man disse to værktøjsfortegnelser med illustrationer fra et af 1700-tallets mange standardværker om datidens håndværk, bliver fornemmelsen af håndværkets enkeltheder endnu mere levende. Hosstående kobberstik der stammer fra et sådant

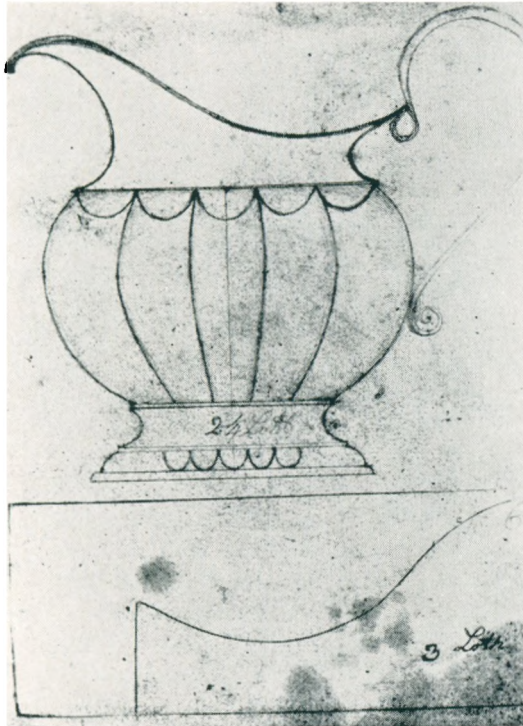

FIG. 14. Arbejdstegning til flødekande af Richard Goos.

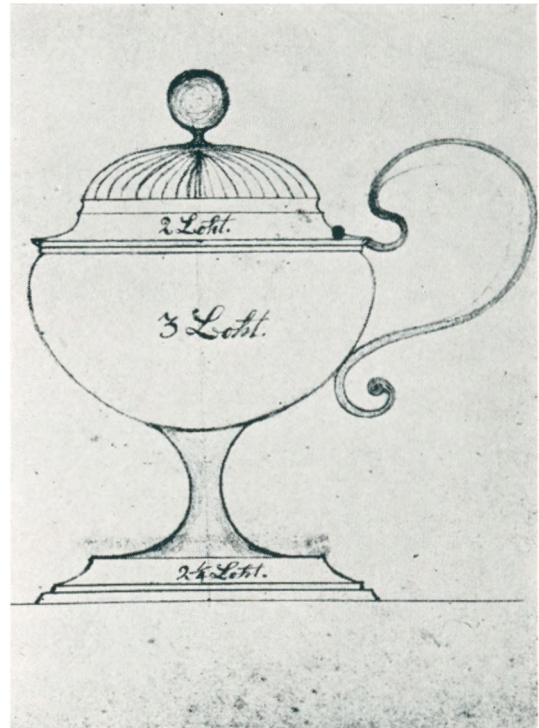

FIG. 15. Arbejdstegning til sennepskande af Richard Goos.

værk (87), er omtrent samtidig med Jonas Nissen Bjørns dødsbofortegnelse. Tegningerne er ledsagede af en detaljeret tekst som i det væsentlige gengives nedenfor med værktøjets tyske navn i parentes og henvisning til ovenstående to lister:

- Fig. I. *Smeltdigel* (Schmelztiegel). De sorte brændes af jernholdigt jord i Steiermark og springer let i ild. Man køber dem under hensyntagen til den masse som kan smeltes i dem og betaler dem med 6 pf. stk. De hvide forfærdiges af lerjord fra Hessen. Et sæt som passer ind i hinanden som fig. I koster fra 1 gr. 3 pf. til 2 gr. 6 pf. efter størrelse. RG 1501, 1576, 1612/15.
- Fig. II. *Digeltang* (Giesszange). Med dens krummede tænger tager man smeltdiglen ud af vindovnens huller. RG 1573/74.
- Fig. III *Ildtang* (Kluft). RG 1471.
- Fig. IV *Smedetang* (Schmiedezange).
- Fig. V. *Bægerjern* (Bechereisen). Bægerjernet er en transportabel ambolt. På et kraftigt lodret jern hviler et tilsmedet rundt tværsnit som er ca. 2 tommer tykt og har en skråflade i begge ender. På disse skrå flader strækkes alle hule hamrede arbejder eller – som guldsmeden siger – trækkes de op, f. eks. bægre. Heraf navnet. INB 3 og 4. I guldsmedeværkstedet bruger man forskellige variationer af denne ambolt til at hamre metallerne på, f. eks.
- Fig. VI *Tommeljernet* (Daumeisen) som i hver ende har en knude eller en kugleagtig forhøjning som man udbuger store fade på.
- Fig. VII *Skaplementjern* (Schampelmenteisen) har på den ene side en lille knude og på den anden en hage. Herpå driver man lågenes bug ud. Yderligere bruges helt små jern af denne type som ender spidst sådan som kleinsmedenes spærhager (spærhorn). INB 1, med den undtagelse at spidsen på den ene er lidt affladet. Når guldsmeden skal bruge dette og andre små jern af den art, anbringes det i indsatsens hul.

(87) SPRENGEL 3.132–144.

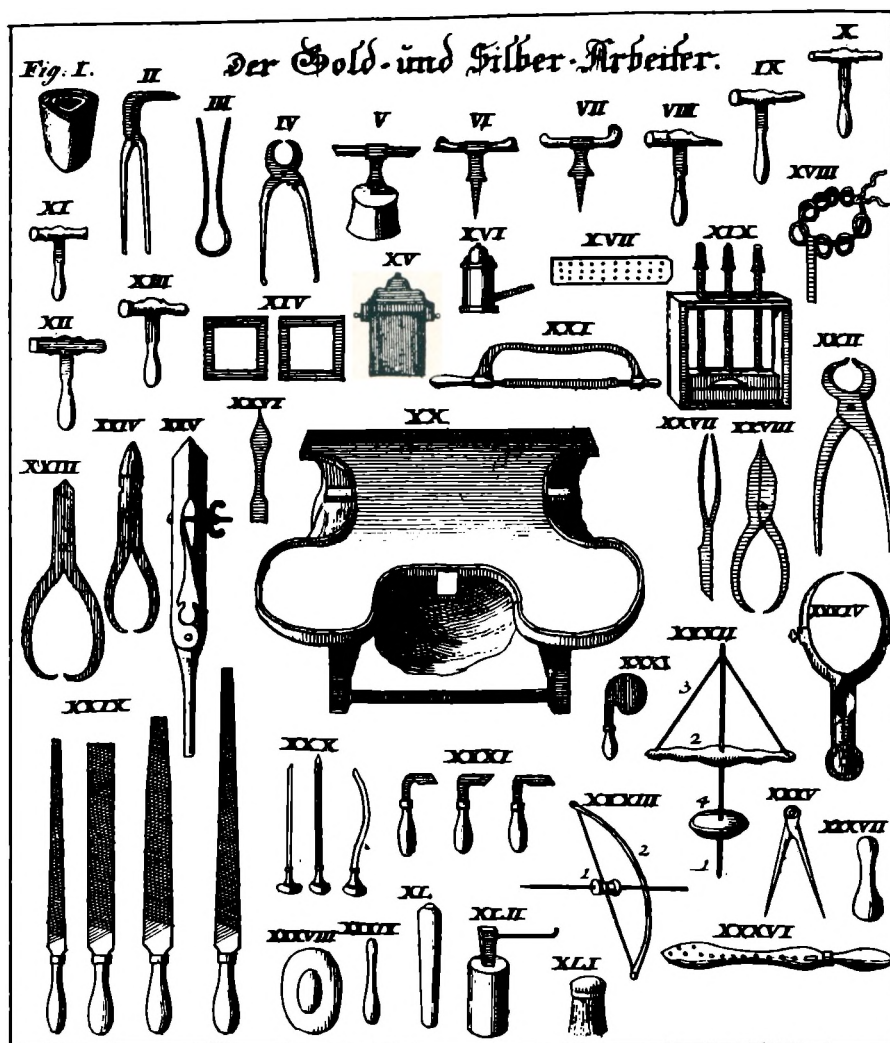

FIG. 16. Planche med guldsmedeværktøj i P. N. Sprengels »Handwerke und Künste in Tabellen«. Kobberstik fra 1769.

- Fig. VIII *Drivhammeren* (Aufziehhammer) har på den ene side en bred bane, men på den anden en »pen«. Navnet angiver dens bestemmelse. INB 2.
- Fig. IX *Dybhammeren* (Tiefhammer) er en kraftig hammer med en lang stilk, på den ene side med en rund, på den anden med en flad bane. Den bruges når man skal drive dybe genstande, f. eks. bunden på et kar.
- Fig. X *Knophammeren* (Knopfhammer) har en rund bane i begge sider. Man vælger denne hammer, når noget skal hamres ud på en klods eller på en blyplade.
- Fig. XI *Spandhammeren* (Spann- od. Planschenhammer) – afl. af at spande = hamre plan – har som en alm. smedehammer en bred bane, den ene imidlertid flad, den anden rundet. Med denne hammer udhamres ræmnet af sølv efter at dette i det omfang der skal til med huggejernet er hugget af den færdiglegerede sølvbarre.
- Fig. XII *Planérhammeren* (Planierhammer) giver tilsidst et hamret arbejde form. Den ene bane er flad, den anden rund.
- Fig. XIII *Drivhammeren* (Treibhammer) her i den ene ende en knop, i den anden en rund bane. Punslerne (gravstikkene) slås med denne hammer.
- Fig. XIV *Formkassen* (Giessflasche) er to rammer af messing eller træ som passer sammen og hvori støbesandet presses. I sammensat stand danner de støbehuller hvorigennem det flydende metal føres til de i sandet indprægede figurer. Når der støbes, anbringes formkassen mellem brædder som sættes i spænd.

- Fig. XV *Probernåle* (Probiernadeln). Hver af disse tynde nåle er forfærdiget af forskelligt sammensatte ædelmetaller. Til sølvet har man 16 nåle, hvormed man kan probere metallet fra 1 til 16-lødig efter ydret. Guldets prøver man med 24 nåle som dels består af en sammensætning af guld med kobber, dels med sølv, men guldsmedenes nåle er almindeligvis kun legeret med kobber.
- Fig. XVI *Boraksbøssen* (Boraxbüchse) er en lille messingbøsse med et rør. Den har foroven tænder som en sav hvorved guldsmeden kradser med neglen så det pulveriserede boraks langsomt drysser over det arbejde der loddet.
- Fig. XVII *Trækjernet* (Zieheisen) sættes mod to stave, og guld- el. sølvtråden gribes af en stor tang i et reb som trækkes horisontalt i et håndtag. Guldsmedetrækjern er af stål og har flere huller af forskellig størrelse. INB 7. RG 1569. Nogle huller er halvrunde, og herigennem trækkes den stærke tråd til guldringe. Når nogen bestiller en guldring, så overrækker guldsmeden ham
- Fig. XVIII *Ringmålet* (Ringmaass), en tråd hvorpå der hænger en mængde store og små prøveringe til stokke og fingre. På hver ring står et tal som henviser guldsmeden til et lille stykke messing hvor den for ringen nødvendige trådlængde er angivet. En sådan afskæres og gøres rund på spærhornet, hvorefter enderne loddet sammen og poleres. RG 1483 og 1498. – Til kanter f. eks. langs randen af en kande anvendes
- Fig. XIX *Sækketøj* (Seckenzug), en lille jernpresse med tre skruer der presser 2 stålplader (Seckeneisen) sammen. Den ene plade er fuldstændig firkantet, mens kanten er udskåret i den anden. Med skrueerne bringes de to plader sammen dær hvor kanten endnu er for tyk.
- Fig. XX *Arbejdsbordet* (Werkstisch) hvis plade hvor den ikke skal stå mod væg er forsynet med indhak i hvilke er udspændt skind som skal opfange affaldet ved filen og ved gravering (Krätze). Til dette bord er fastgjort en skruestik (RG 1503) som man kalder en filklo (RG 1564). Den står på en messingkugle som man kan omdreje i en ring som omgiver kuglen. Man betjener sig af dette instrument ved småarbejder, f. eks. ved indsætning af ædelsten. INB 18.
- Fig. XXI *Løvsaven* (Laubsäge). Stellet er helt af jern, men bladet af fineste stål. Med denne lille sav fjernes det overflødige ved støbte ting. RG 1556.
- Fig. XXII *Knibtangen* (Beisszange).
- Fig. XXIII *Fladtangen* (Flachzange) } Har begge lige spidse bidetænger. De bruges begge til at bøje med.
- Fig. XXIV *Krumtangen* (Biegezange) }
- Fig. XXV *Skruetangen* (Schraubzange) er en lille håndskruestik til at spænde småting fast sammen med når de skal files. INB 6.
- Fig. XXVI-XXVII *Korn tangen* (Kornzange) er en slags pincet med riflet bid (af messing). Bruges ved lodning. RG 1563.
- Fig. XXVIII *Sølvaksen* (Silberscheere) har stærke spidse ægge og krummede greb. Tyndt sølvblik klippes med dem.
- Fig. XXIX *File* (Feilen) af forsk. størrelse og skikkelse, runde, halvrunde, brede, spidse, grove og fine. INB 11. 17. RG 1479, 1504, 1565, 1616.
- Fig. XXX *Gravstikke(r)ne* (Grabstichel) er små firkantede, runde, halvrunde, spidse stålstave. De er skærpede fortil og gjort fast på træhåndtag. Man bruger dem til at grave med på alle slags arbejder og til at fjerne de små overflødige dele med. RG 1494, 1538, 1601.
- Punslerne* (Bunzen) er tilsvarende stålstifter. De er ikke skærpede foran, men har i spidsen en rund, flad, ægformet, kantet figur. Guldsmeden har et stort antal af disse jern. Særlig figurerne i drevet arbejde udføres med punsler. INB 13.
- Fig. XXXI *Skrabejernene* (Schabeisen) er krummede jern med en æg fortil, anbragt i træhåndtag. De findes i forsk. former, og med de spidse polerer sølvsmiden fordybninger og kroge.
- Fig. XXXII *Drillboret* (Drillbohrer) består af en kraftig jerntråd, henvend 1 fod lang. I den ene ende af tråden er der en holder hvori kan sættes bor af forskellig art (1). Omtrent midt på tråden (2) er der en bevægelig træarm som hænger i to snore (3). Når man borer, snor man snorene om tråden, sætter boret lodret på det punkt hvor man har boret for og bevæger træarmen op og ned, hvorved boret bevæges. For at skabe en regelmæssig bevægelse er der over holderen anbragt en blykugle (4) som holder boret i sving. RG 1500, 1543.
- Fig. XXXIII En anden form for bor, i hvis midte er anbragt en rulle (1). Om denne rulle slynges en snor som fæstnes til en bue (2), og man sætter ved boringen tråden mod brystet hvorved rullen sættes i bevægelse.

FIG. 16a. Stamper til knapper. Fra Richard Goos' værksted i Häberlin-museet i Wyk.

- Fig. XXXIV *Krumpasseren* (Krummcirkel) har buede ben hvormed guldsmeden måler udbugede sager, f. eks. bugen på en kande, om den har den tykkelse der kræves på tegningen.
- Fig. XXXV På glatte flader bruges alm. passere til at måle med. RG 1475.
- Fig. XXXVI *Skruejernet* (Schraubeisen) er en stålplade med gevind af forsk. størrelse. Den tilfillede runde sølvstift som skal drejes til skrue spændes i en skruestik, og gevindene drejes derpå med skruejernet. Den dertil hørende møtrik bores med en stålskrue som passer ind i skruejernets skruegang.
- Fig. XXXVII *Skestampen* (Löffelstampf) er et kraftigt jernstempel som i den ene ende er afrundet efter fordybningen i en ske. RG 1596/98. Guldsmeden hamrer en sølvplade ud som i øvrigt har skeens form, bortset fra at den er overvejende flad. Den brede del lægges på.
- Fig. XXXVIII et *blyunderlag* hvori findes et til stampen svarende hul. Til hvert hul i underlaget hører en særlig blystampe. (Bleistampf) RG 1506. INB 8. – Skeens stilk slås derpå lige, og det hele poleres. Der findes også kårde- og dåsestamper, jfr. fig. 11. I Goos's værktøjsfortegnelse er anvendt ordet stanse.
- Fig. XXXIX *Udhuggeren* (Aushauer) er et henved 8 tommer langt stempel beregnet til udstikning af mindre runde sølvplader som anbringes over et hul i *anken* (fig. 12), en messingplade med huller af forskellig størrelse. RG 1528. Ved hjælp af et
- Fig. XL *knappstempel* – INB 10 og fig. 16 a – udbuges de derpå. Sådan to plader (eller en buget + en flad) loddes sammen, efter at der på den ene er indnippet og påloddet en øse. Sådan bliver den massive sølvknap til (dog også den hule).
- Polerstålet* (Polirstahl) er en glat stålstav. INB 17. RG 1541.
- Fig. XLI *Kradsbørste* (Kratzbürste) med børster af messingtråd til polering.
- Fig. XLII *Snarjernet* (Schnareisen) er en 2 fod lang tynd og rund jernstang som i den ene ende er bøjet i vinkel, i den anden med en kile fastgjort i en klods. Det bruges til drivning når man ikke kan komme til med punslerne. Ved brugen slår man på stangen, så den vibrerer. Småstykker lægges ved drivning på *kitstokken* (Kittstock) i hvis ene ende er et bræt hvorpå der er klæbet en begkugle eller en klump kit. INB 21.
- Slibebaljen* (INB 21: Scleif Ballig) er et lavt trækær over hvilket man afsliber det almindelige sølvarbejde med pimpsten – INB 23 – og vand. (88).

En yderligere omtale af håndværkets teknik ligger uden for denne lokalt afgrænsede fremstillings rammer, eftersom den i ingen henseende afviger fra andre områders. Ej heller foreligger lokale publikationer om håndværket som der har kunnet henvises til. Men det lille værksted i museet på Føhr og de i sidste øjeblik reddede rester af den Bødewadtske modelsamling i Tønder Museum (se f. eks. fig. 13, 294–97 og 351) giver tilstrækkelig dokumentation for at samtlige almene færdigheder inden for faget har været behersket og at vore guldsmede har evnet at løse de opgaver der var økonomisk baggrund for at stille dem (89).

(88) HINNERUP 571.

(89) Af de ældre fremstillinger om guldsmedehåndværkets teknik kan foruden SPRENGEL og HINNERUP nævnes den ofte citerede Johann Samuel Halle: Werk-

stätte der heutigen Künste I. 1761. Af nyere foruden BERGE og ROSENBERG I Bengt Bengtsson: Äldre guldsmedeteknik, i Svenskt silversmede III 185 ff. samt Thale Riisøen og Alf Bøe: Om filigran. 1959.

KAPITEL II

Lødighedsproblemer og stempeling

At guldsmedehåndværket kan efterforskes forholdsvis langt tilbage i tiden og så eksakt at man kan lokalisere arbejderne og hyppigt bestemme hvilke mestre de er gjort af, skyldes de krav myndighederne har stillet om at genstandene skulle mærkes, dels med fremstillers eget tegn, dels med stempel for den lokalitet han opholdt sig i – det sidste oprindelig i den offentlige myndigheds besiddelse og en officiel garanti for at det stempede værk var ægte, var lødigt.

Dette lødighedskrav må forklares ud fra det synspunkt at guldsmedene arbejdede med et råstof der var anvendeligt som betalingsmiddel hvadenten det var forarbejdet eller ikke og hvis værdi kunne reduceres ved tilsætning af mindre ædelt stof i bedragerisk øjemed.

Af den grund har det overalt været en statsopgave at skabe garanti for at det ædelmetal der var i omløb, var »holdigt« dvs svarede til den værdi der til skiftende tider tillagdes det. Og derfor måtte man i særlig grad holde *dem* under opsyn der i kraft af deres færdigheder kunne bearbejde og udnytte guld og sølv. Dette gjorde man ved at forlange identifikationsstempeling så man i tilfælde af forfalskning kunne finde frem til den der med sit stempel havde sagt god for varen. Og strenge straffe truede den der gjorde sig skyldig i falsknerier.

Men mens lødigheden fra begyndelsen var det primære, al den stund den betingede stempelingen, blev stempelingen i sig selv set fra et historisk synspunkt det vigtigste fordi den uanset lødighedens omfang bevarede. Henimod nyere tid blev overholdelsen af holdighedskravene mere og mere fiktiv, mens derimod stempelingskravet respekteredes. I vore dage er lødighedens praktiske betydning reduceret fordi den i forhold til arbejdslønnen spiller en betydelig mindre rolle end forhen. Fremskaffelsen af tilstrækkeligt råmateriale volder ikke længere nogen vanskeligheder.

Allerede i 1275 forlangte Filip den Dristige af Frankrig at sølvarbejder mærkedes med den franske lilje (1), og 1289 indfører Erfurt som den første by i Tyskland tilsvarende bestemmelser. I Norden vides Haakon V af Norge at have forlangt lødighedsstempeling så tidligt som 1314 (2), mens Hamborg kræver stempeling med *bymærke* 1375. I Danmark foreligger kravet første gang i Kristoffer af Bayerns forordning for skånske guldsmede

(1) ROSENBERG I 52.

(2) GREVENOR 5.

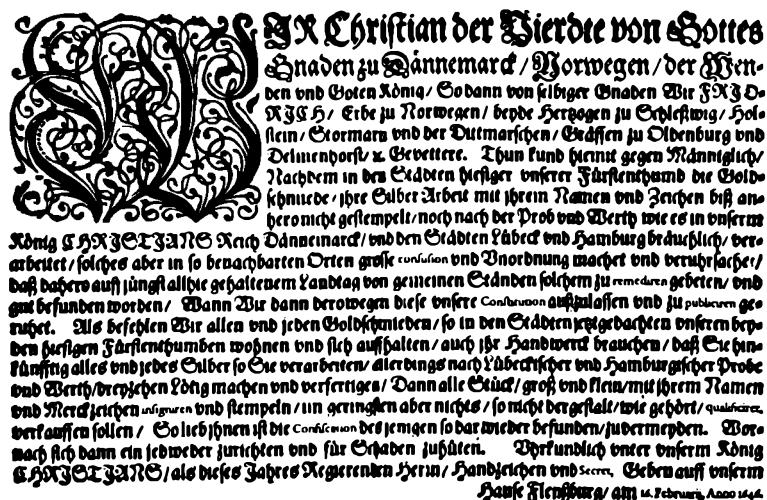

Fig. 17. De slesvig-holstenske guldsmedes »grundlov«, den såkaldte Flensborgerkonstitution fra 1646. Det her gengivne eksemplar har tilhørt magistraten i Tønder. I byarkivet.

1445, men endnu ikke i de københavnske guldsmedes første skrå af 1429. Derimod bestemmer kong Hans' lavsartikler af 27. oktober 1496 en lødighed på 14 med et remedium på 1 kvint samt »byes tegen oc hans egget mærckæ« (3).

Men allerede i Jyske Lov (III. 65) tales om »falsk«, dvs underlødigt sølv og om guldsmeden der kan skønne derom, og i forbindelse med ledingsafgiften fikseres forholdet mellem guld og sølv som 8 til 1 (III. 12) (4), en i øvrigt overraskende ringe forskel da sølv i oldtiden var 12 gange billigere end guld, og i 1500-tallet – efter Amerikas opdagelse – 14 (5).

Disse grundlæggende lødighedsbestemmelser måtte atter og atter fornys og indskærpes (6) og har vel næppe kunnet overholdes i det hele taget, hvad der hænger sammen med den måde guldsmedene i ældre tid erhvervede deres råmateriale på. De lå ikke inde med lagerbeholdninger, hverken i form af råmateriale eller færdigvarer, men modtog samtidig med bestilling på arbejdet det stof det skulle forarbejdes af. Visse steder fritog man guldsmeden for stempeling af sådant stof men andre – som i Danmark efter 1685 – forlangtes det at guldsmeden bragte eventuelt underlødigt til forarbejdelse indleveret sølv op i den krævede holdighed og ved stempeling garanterede for at det færdige produkt var lovmæssigt (7). Jo længere man kommer bort fra de større byer hvor der var mulighed for rationel kontrol, jo mindre respekteres de talløse forordninger, hvorfor man da også måtte slække på reglerne.

I middelalderen var 15-lødigt sølv almindeligt. Omkring 1300 nåede man endog her i landet op på 15½ (8). En møntreces for byerne Lübeck, Hamborg, Wismar og Lüneburg fra 1439 nævner 15 lod som almindeligt, og i den lybske guldsmedeskrå fra 1492 sættes dette tal som krav. Kristoffer af Bayerns førnævnte forordning fra 1445 forlanger 15½

(3) NYROP II, nr. 57.

(4) SKAUTRUP 159, 212.

(5) ROSENBERG 24.

(6) NYROP II, nr. 96.

(7) Bo.31.

(8) NYROP I 12.

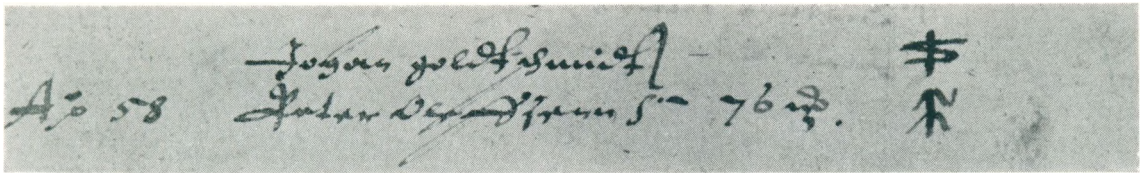

FIG. 18. Johan Guldsmeds bomærke (M.1). Hs Thott 2062. Kgl.Bibl.

for hamret og 15 for støbt sølv (9), men allerede Københavnerskråen af 1496 nøjes med 14, og lignende reduktioner forekommer i Lübeck hvor man 1576 kræver $14\frac{1}{2}$, 1646 $13\frac{1}{2}$ og 1681 $12\frac{1}{2}$ (10). Forsøg på at få holdigheden op igen lykkedes ikke. For at forstå udviklingen i Tønder er det værd at mærke sig at Hamborg gennemgående i nyere tid lå med en lødighed af 12 og at Kiel – den nærmeste by med guldsmedelav – fremstillede 11- og 10-lødigt sølv.

Det bemærkelsesværdige ved denne udvikling er at der øjensynlig af guldsmedene selv skabes en praksis de alene har ansvar for. Og det er som om myndighederne har mistet interessen for problemet eller i hvert fald tillægger det mindre og mindre betydning.

Generelle for hertugdømmet Slesvig gældende lødighedskrav kan ikke påvises før i 1600-tallet. Af Christian IV og hertug Frederik III udstedes i Slesvig den 28.2.1623 et for begge hertugdømmer gældende *møntedikt* med hvilket der dekretes 14-lødighed (11), til trods for at kongen i Wilsterguldsmedenes lavsartikler, konfirmerede 4 år forinden i København, havde godkendt $13\frac{1}{2}$ som lovlig (12). Ediktet fik dog ingen lang gyldighed eftersom Christian IV 16.2.1646 fra Flensborg udsender en konstitution »dass die Goldschmiede ihre Silber-Arbeit nach Lübischer und Hamburgischer Probe dreyzehnlöthig machen, und mit ihren Namen und Merkzeichen stempeln sollen« (13). Der klages indledningsvis over at guldsmedene i de gottorpske byer har undladt at stemple deres sølvarbejder med navn og mærke og at forarbejde dem med den lødighed som var brugelig i »vort kongerige Danmark og i byerne Lübeck og Hamborg«, hvorefter det ovenfor citerede befales (»allerdings nach Lübischen vnd Hamburgischen Probe vnd Werth dreyzehn-löthig machen vnd verfertigen, dann alle Stücke, gross vnd klein, mit ihren Nahmen und Merkzeichen insigniren vnd stempeln«). Der er nu det ejendommelige ved det at lødigheden i Lübeck faktisk var $13\frac{1}{2}$ på dette tidspunkt, og da Københavnerguldsmedene 7.11.1685 får deres lavsartikler fornyede hedder det da i § 6:

»Ingen Guldsmed, enten her i København eller noget andetsteds i vore Riger og Lande, maa enten til sit eget eller andre deres Sølv ringere forarbejde end $13\frac{1}{2}$ lødig«,

og i indledningen af den kongelige anordning:

»saasom vi og hermed forunder og giver Guldsmedene efterskrevne Artikler, hvorefter de sig underdanigst rette og forholde, og ey efter denne dag understaae sig, nogen ny Vedtægt eller Anordning imellem sig selv at gøre, saafremt de ikke derfor vil stande til Rette, og straffes som vedbør«,

(9) NYROP II, nr. 91.

(10) WARNCKE 42.

(11) FALCK II 485.

(12) Corpus const.reg.holst.III 485.

(13) Ibid. I 727-28.

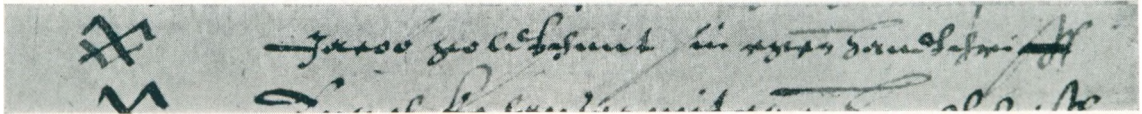

FIG. 19. Jacob Guldsmeds bomærke (M.2). Hs Thott 2062. Kgl.Bibl.

men på det tidspunkt var Lübecks holdighed kun $12\frac{1}{2}$. – En forordning, gældende for Danmark og udstedt af Frederik III i København 1.2.1651, havde helt glemt at omtale lødighedsproblemet (14) hvilket tør være tilstrækkeligt til illustration af den forvirring der har hersket på dette lovgivningsområde.

4 dage efter udstedelsen af Flensborgerkonstitutionen kaldes samtlige guldsmede i Flensborg op på rådhuset og gøres bekendt med de nye bestemmelser (15), og man må formode at noget lignende er sket i Tønder og i hertugdømmets øvrige byer.

Senere bestemmelser end disse to, 1646 for hertugdømmerne og 1685 for kongeriget, kendes ikke, og forskellen i lødighedskravet (13 og $13\frac{1}{2}$) har ikke gjort den store »Confusion und Unordnung« mindre. Og da man tilmed fritog mindre sølvgenstande under 5 lod for kontrolstempling, altså netop de mest udbredte genstandstyper som skeer og småbægre, er det intet under at loven har været temmelig illusorisk. Den fortjenstfulde stadsguardein P. R. Hinnerup beskæftiger sig en hel del med disse spørgsmål i »Haandbog for Juvelere, Guld- og Sølvarbejdere« (1839) og fremsætter til lavsartiklernes § 6 følgende karakteristiske bemærkninger:

»Skønt det er blevet almindeligt at arbejde i 11-lødigt Sølv, har jeg ikke fundet mindste Authorisation derfor, ikkun to Rescripter har jeg kunnet opspore om Sølv«,

hvorved han henviser til rescript af 15.6.1770 der indskærpede at også de ikke-kontrolerede mindre sølvarbejder under 5 lod skal »holde« $13\frac{1}{2}$ lod, og til rescript af 16.6.1792 som er en henstilling til amtmændene om at sørge for at guldsmedene i købstæderne ophører med at forarbejde sølv af ringere holdighed end lavsartiklernes § 6 tillader.

Et andragende fra Københavns guldsmedelav til regeringen 1836 om at måtte indrette særlige stempler til stempling af guld mellem 12 og 18 karat og til 11-lødigt sølv blev ikke imødekommet (16), men året efter konstaterer en aarhusiansk guldsmed at »den Guldsmed, som vilde holde sig Lavsartiklerne efterrettelig, kunde umulig ernære sig i Provinserne« (17).

Så meget om forholdene i kongeriget der vel ikke har afvejet meget fra dem i Slesvig.

Hvad nu tiden før 1623 angår er vi henvist til spredte lokale bestemmelser. I artiklerne for Flensborgs malere, guldsmede, glarmestre og snedkere fra 1497 forlanges det af guldsmedene at »de schal arbejden gud betekent werk sulver vnde kopmans gud, also in den stederen eyne wise ys« (18), altså stemplet og godt sølv som det er sædvane i byerne.

(14) SECHER VI, nr. 4.

(15) Af Hantwerkerschrag der Stadt Flensburg 971 I: Demnach ist ihnen anbefohlen alle Silberarbeit mit einem Stempel alss mit einem F zu zeichnen und soll selbiges Stempel bei dem Eltermann verbleiben, der alle Arbeit so alhier gemacht solle insigniret werden.

– Det til Tønder magistrat fremsendte originaltryk befinder sig i LA.

(16) NYROP I 99.

(17) Ibid. 100.

(18) NYROP II, nr. 60.13.

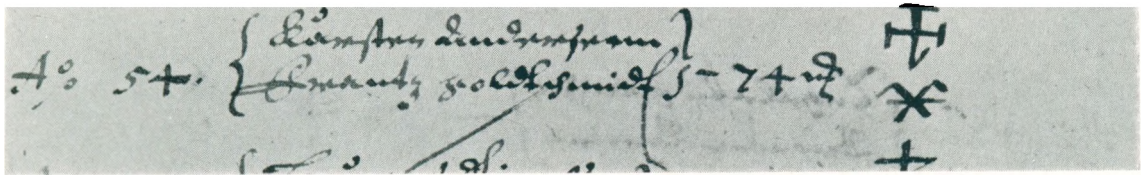

Fig. 20. Frantz Guldsmeds bomærke (M.3). Hs Thott 2062. Kgl.Bibl.

Man tør heraf udlede to ting: 1) at de lokale myndigheder har stillet betingelser til de guldsmede der virkede i byen også mht lødigheden af det sølv de bearbejdede og 2) at normerne fastlagdes efter sædvane, hvilket kan forstås sådan at den dominerende by i et vist område danner forbillede (sådan som det fremgår af udtrykkene »Lübecker und Hamburgerprobe« og senere »Flensburgerprobe«).

Fra Slesvigs vestkyst kendes fra 1500-tallet bestemmelser fra Husum, Tønning og Garding. I Husum rets- og politiforordning af 1582 bestemmes at efter at man har konstateret at guldsmedene i de senere år har tilsat sølvet for meget kobber, »wodurch die Leute betrogen worden vnnd ihnen vngudt Silber vor gudt worden in die Handt gesteckt«, må ingen guldsmed forarbejde sølv med ringere lødighed end 14 lod sølv og to lod kobber »wie vermuege der Muntzordnung im heiligenn Römischen Reich die guten Thaler geschlagen werden« (19). I stadsretterne for Garding og Tønning der begge udstedtes 12.10.1590, hedder det ligegyldende at guldsmedene skal forarbejde 14-lødigt sølv, »und soll ein jeder Goldschmid sein eigen Zeichen, auch die Jahrzahl, schlagen und stechen« (20).

Hvor sparsomme end oplysningerne om forholdene i selve Tønder by er, kan man sikkert ud fra analogier med det foran fremdragne regne 14-lødighed for norm indtil midten af 1600-tallet hvor forfaldet for alvor begynder. I Kieler-guldsmedenes skrå fra 1646 klages allerede over at sølvsmidene på ganske uansvarlig måde har forarbejdet »gar schlim Silber, so bissweilen neun-, zehn-, eilff- oder zwölfflödig« (21) hvilket tyder på at forringelsen må være begyndt før endda. Ud fra erkendelsen af det nytteløse i at lovgive på dette område uden samtidig at have offentlige instanser der kontrollerer at loven overholdes, indførte Christian IV med en ordinans af 16.7.1608 edsvorne gardeiner i København, Aalborg, Ribe og Odense (22) uden at man i øvrigt ved meget om nytten heraf, men for Slesvigs vedkommende hvor der ikke engang var egentlige guldsmedelav med oldermand der kunne forestå stemplingen (jfr. dog note 15) har man øjensynlig overdraget proberingen til den enkelte mester, og ingen var i stand til at bedømme de udførte arbejders holdighed uden guldsmedene selv, så mulighed for afsløring lå alene i guldsmedenes indbyrdes rivalisering, eller når en kunde har ladet det leverede arbejde kontrollere hos en anden guldsmed.

Eksempler på begge dele kendes fra Tønder.

En vis Hans Jebesen Seierslef (fra Sejerslev?) har til Peter Guldsmed (Peter Detleffs, borger 1617) leveret rigsdalere til brug for et sølvarbejde som ikke var gjort af »düh-

(19) St.185 efter håndskrift S.H.508.A. Univ.bibl. Kiel.

(20) Corpus stat.slesv. III 2 22 og 105.

(21) GUNDLACH § 15.

(22) Bøje 10.

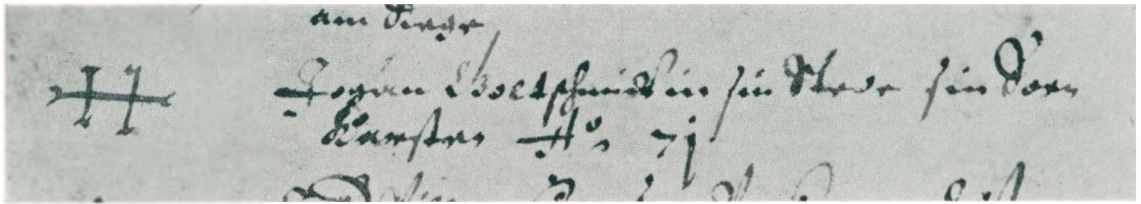

FIG. 21. Karsten Johansens bomærke (M.4). Hs Thott 2062. Kgl.Bibl.
 (»Johan Goltschmidt in sin Stede sin Soen Karsten«)

tich Silber der empfangenen Wirtigkeit«. Han klager til rådet som bestemmer at guldsmeden skal tage sit arbejde tilbage, gøre det »unstraflich« og aflevere det til klageren inden 14 dage. Byfogden skal senere tage stilling til bøden (23).

I 1699 klager den tidligere byfoged i Tønder, Johann Schneider, til hertugen over en tre år gammel sag mod Tønder-guldsmeden Søren Lorentzen. Det var dengang galt med en guldring, »von einer unvollkommenen probe des Goldes verfertiget« og et par sølvskeer, »so gleichfalls unrichtig befunden worden«, for hvilken forseelse S.L. fik en bøde på 2 rdl. Schneider mener imidlertid at sagen bør genoptages fordi straffen var for mild og ikke i tilstrækkelig grad bidrog til at »hüföhro andere sich dafür hütten und exempel daran holen mögen«. – Klagen videresendes til magistraten i Tønder af hvis svar man klart får fornemmelsen af at Schneiders aktion er »betalt« arbejde.

Magistraten forklarer at der rigtignok for nogle år siden gik det rygte at omtalte Søren Lorentzen havde forfærdiget en ring af guld, »der die probe nicht allerdings sollte gehalten haben«, men da den dame som havde fået ringen – efter at have aflagt forklaring for retten – ingen fordring gjorde på den nævnte S. L. og sagen sluttedes med forlig, fandt magistraten ingen anledning til at gøre mere ud af den. Men så følger en interessant fortsættelse: »Efter den tid har en herværende guldsmed Sönnike Reimer som ikke skal være S. L. synderlig venlig stemt, til retten indleveret en kasseret ske med dennes stempel og villet hævde at sølvet ikke var »lothmässig«. Den anklagede har hertil indvendt at eftersom der ikke nogensinde er blevet ham nogen bestemt ordning foreskrevet, så forarbejder han sølvet som folk forlanger og betaler til«. Selv om det ikke kunne bevises at han for skeen havde taget den pris der gjaldt for fuldlødig sølv (en halv daler), idømte man ham alligevel en bøde på 2 rdl. fordi mistanken var retten mod ham, og henstillede til ham at overholde forordningen (formentlig Flensborg-konstitutionen). »Og denne straf har da under de forhåndenværende forhold forekommet os passende da den anklagede også uden dette har lidet til bedste, »undt die Contribution undt andre weise was onera kaum aufbringen kan«. Den emsige byfoged og hans nidske bagmand ses ikke at have fået ram på S. L. (24). Han hævdede sig siden pænt i byen og blev deputeret borger. Med to dygtigt udførte sølvarbejder er han repræsenteret på Tønder Museum – et bæger (fig. 72) og en ske (fig. 157). Bægeret der er dateret 1701 – altså ganske kort tid efter anklagen – har en holdighed af 745 (knap 12-lødig), skeen 736 (do.) hvilket må være udtryk for at man o. 1700 er gået fra 1646-bestemmelsen (25).

(23) RP 29.1.1622.

(24) RA Acta des königl. Staats Archiv zu Schleswig. Aus dem alten Herzogl.Gott.Geh.Archiv betr.Stadt Tondern (A XX, nr. 2988).

(25) Samtlige holdighedsprøver er foretaget af overkontrollør Oluf Larsen, Statens Kontrol med Guld- og Sølvarbejder.

Men det hele synes unægtelig at have gået på bedste beskub. Ikke mindst undres man over at guldsmeden ved aflæggelse af sin borgered ikke gøres opmærksom på den gældende lov, endsi­ge på de ændringer i den man på lokalt initiativ selvbestaltet havde foretaget.

Man har stiltiende fulgt Lübeck og Hamborg efterhånden som disse byer nedsatte deres lødighedskrav. En enkelt gang lader byens officielle lødighedskrav i 1700-tallet sig påvise. Da Hinrich Petersen Kohlstadt den 31.1.1722 bliver borger, står der i retsprotokollen:

»Heute hat Hinrich Goldstedt gebürtig aus Norwegen in Christiania seinen Bürgereyd abgeleget, und da er seiner profession ein Goldschmidt, ist ihm dabey bedeutet worden, dass er nichts anders als 12-löthig Silber verarbeiten soll und hat 3 mark lübsch Gebühr zu erlegen«.

Det var at vente at den samme formular ville blive gentaget ved de øvrige nytilkomne guldsmede i tiden som netop da er rig på tilflyttere men det er ikke tilfældet. Det udelukker naturligvis ikke at man mundtlig kan have foreholdt guldsmedene deres forpligtelser. Særlig højtideligt kan den gode Kohlstadt dog ikke have taget det. En af hans skeer (fig. 159) holder 667 (10½-lødig!).

En undersøgelse af en del af kirkesølvet i Højer, omfattende alterkalk og -disk samt sygesæt gav følgende meget sigende resultat:

1. Alterkalken

- a. bægeret (antagelig udført af Jacob Reimer I o. 1645) 880 = 14-lødig.
- b. foden (sengotisk) 927 = 15-lødig.
- c. sargen (?) 820 = 13-lødig.
- d. nodus (sengotisk) skønnes 15-lødig.

2. Alterdisken (samme mester som bægeret) 864 = 14-lødig.

3. Sygekalken (antagelig udført af Jacob Reimer II o. 1710)

- a. bægeret 851 = 13½-lødig.
- b. foden 795 = 12½-lødig.

4. Sygedisken (samme mester som kalken) 783 = 12½-lødig.

5. Oblatæskan (antagelig udført af Peter Petersen, Tønder, o. 1770) 671 = ca. 11-lødig.

Tendensen ses klart her hvor i alt fald fire perioder er repræsenteret. Middelalderligt sølv er normalt 15-lødigt, renæssancens 14-lødigt, i løbet af 1600-årene bliver det 13-lødige gængs, og o. 1700 går man ned til 12. Denne udvikling har man imidlertid selv på højeste sted taget til efterretning hvilket fremgår af den formulering Haderslev-guldsmedenes koncessioner fik i midten af 1700-tallet. Dær står nemlig mht guldsmedens forpligtelser over for sølvarbejdernes lødighed at han skal følge den af Flensborg-guldsmedene anvendte (26), og selv om der ikke angives noget tal kan det af anden sammenhæng ses at den har været 12 (27).

Men ikke engang denne fordring har – som eksemplet med Hinrich Kohlstadt viste – været indfriet, og for at illustrere de faktiske forhold som vi takket være de overleverede

(26) Koncession for Wolff Petersen af 23.8.1745 i Haderslev byarkiv. Akter vedrørende guldsmede.

(27) Klage fra overretten i Gottorp. Ibid.

genstande er i stand til at fastslå, gengives her en række analyser af sølvgenstande fra Tønder fra tiden mellem 1720 og 1850:

	Promille:	Omtrentlig lødighed med hensyntagen til remediet:
<i>I. Korpusarbejder:</i>		
Bæger af Christopher v. Barm (fig. 75).....	734	12
Tedåse af Andreas Nissen (fig. 121).....	677	11
Kanelbøsse af A. C. Boetewadt (fig. 129).....	700	11½
Sukkerbøsse af A. F. Hiller (fig. 120).....	636	10
Kanelbøsse af Paul Hansen (fig. 130).....	677	11
Lysestage af do. (fig. 204).....	656	10½
Flødekande af do. (fig. 100).....	663	10½
Tabatiere af do. (fig. 343).....	684	11
Hovedvandsæg af Nicolay Hansen.....	653	10½
do. af Frende H. Frensesen (fig. 328).....	605	9½
<i>II. Skeer o.lign.</i>		
Spiseske af Fr. Chr. Munch.....	650	10
» - Wilhelm Tim (fig. 161).....	698	11
» - Andreas Nissen (fig. 163).....	687	11
» - Peter Hansen (fig. 170).....	670	11
» - A. C. Boetewadt.....	670	11
» - Peter Petersen.....	672	11
» - Nicolay Hansen.....	705	11
» - Martin P. Hommelhoff.....	657	10½
» - Frende H. Frensesen.....	602	9½
» - Nommen Petersen.....	674	11
» - Jacob Feddersen.....	588	9
Sukkertang af Hans Emmerlev (fig. 144).....	651	10½

Den chokerende lave holdighed i arbejderne fra 1800-tallet hænger måske sammen med konkurrencen fra det da fremkomne engelske plet som gennemgående førte med sig tilbagegang i guldsmederhvervet (28), men holder vi os til det klart belyste 1700-tal viser det sig altså at hverken bymærke eller mestermærke, som Tønder-guldsmedene sjældent undlod at stemple deres arbejder med, garanterer for noget som helst. I de store byer var bymærket i oldermændens besiddelse og stemplingen foregik oprindelig på radhuset. Den var det offentliges *garanti*. I Tønder derimod har hver mester haft sit eget bymærke – i mange tilfælde flere, hvilket forklarer den overraskende mængde af bymærketyper byen kan opvise, men andet formål end at lokalisere mestermærket kan det altså ikke have haft.

Ikke sjældent finder man to bymærker islået. For landsby-guldsmedenes vedkommende er islagning af to mestermærker, måske efter lybsk forbillede (29), almindelig, men det træffes også i Tønder – som regel i tilfælde af at bymærke ikke bruges. Den omstændighed at visse mesterværker aldrig forekommer i forbindelse med bymærke, kan

(28) HÄHNSEN 360.

(29) WARNCKE 50.

muligvis tolkes sådan at der fra byens side skulle autorisation til at bruge skibsstemplet men da blot som udtryk for almindelig håndværksmæssig godkendelse.

I 1800-tallet optræder *lødighedsstempler* i kongeriget. Disse stempler anvendes kun når lødigheden er mindre end $13\frac{1}{2}$, og de er strengt taget ulovlige og kan ikke anvendes i forbindelse med gardeinmærker da disse jo netop garanterer for $13\frac{1}{2}$ -lødighed. Kun i tilfælde af at lødigheden viste sig *højere* end de $13\frac{1}{2}$ skulle gardeinen angive det. Disse stempler der kunne nå helt ned på 10 l. (30), var en slags ærlig uærlighed fra guldsmedenes side. Af konkurrencemæssige grunde formentlig gjorde de varen ringere – og billigere, men det kunne ses på tingen. Og den opmærksomme køber har kunnet tage sine forholdsregler som senere da man betegnede plet med to tårne.

Men i de fire sønderjyske købstæder og i en hel del landsbyer særlig vestpå bruges en talstempling som næppe kan have været til publikums men kun til guldsmedenes egen orientering. Det drejer sig om tallene 20 – 22 – 24 – 26 – 28 – 29 og 30, for Tønderegnen fortrinsvis 24, 26 og 28. Disse tal benyttes kun i Sønderjylland, og deres forekomst på en genstand er et temmelig sikkert kriterium for sønderjysk sølv (jfr. dog St., nr. 532). De udtrykker for så vidt det samme som de kongerigske lødighedsstempler og skal forstås i forhold til udgangspunktet for al ædelmetalvægt i Nordeuropa, den såkaldte *Kölnervægt* der var gældende norm fra middelalderen til slutningen af forrige århundrede.

Et *Kölnerpund* er ca. 467.69 g og deles i 2 *mark* der hver består af 16 *lod*. Hvert lod omfatter 4 *kvint* eller 18 *gren*. En mark vejer altså 233.85 g og et lod 14.616 g. Det var almindeligt at gå ud fra marken og ikke fra pundet, og betegnelsen en mark sølv – i modsætning til det mindre eksakte en mark penge – betegnede mængden af rent sølv. På den måde kommer udtrykket 16-lødigt til at angive en holdighed af 1000 promille rent sølv, altså:

16-lødigt	=	1000 p. m.	
$15\frac{1}{2}$	»	=	968.75
15	»	=	937.50
$14\frac{1}{2}$	»	=	906.25
14	»	=	875
$13\frac{1}{2}$	»	=	843.75
13 + 4gr.	=	826	
13-lødigt	=	812.50	
$12\frac{1}{2}$	»	=	781.25
12	»	=	750
$11\frac{1}{2}$	»	=	718.75
11	»	=	687.50
$10\frac{1}{2}$	»	=	656.25
10	»	=	625
$9\frac{1}{2}$	»	=	593.75
9	»	=	562.50
$8\frac{1}{2}$	»	=	531.25
8	»	=	500

Men de sønderjyske eller nordslesvigske guldsmede tog ikke deres udgangspunkt i marken men i pundet hvorved de ovenanførte tal fremkommer. 28 vil da være at for-

(30) Bøje 16–17.

stå som 14-lødig, 26 som 13-lødig og 24 som 12-lødig etc. (31) – tilsyneladende i hvert fald. Foretagne analyser (25) af talmærkede sølvgenstande giver imidlertid (selv under hensyntagen til remediet) et resultat der ikke svarer til nævnte beregning men synes med modifikationer i guldsmedens favør at forudsætte følgende regnestykke:

$$\text{Tallet} \div 2:2 = \text{lødighed.}$$

Dette tyder på at talmærkningen i Nordslesvig foretoges til vejledning for guldsmedene selv, således forstået at de ved hjælp af denne kunne bestemme genstandens eventuelle tilbagekøbsværdi. Teorien støttes af de oplysninger om guldsmede som storopkøbere af sølv som auktionsfortegnelserne giver.

Men nogle spørgsmål står stadig åbne i forbindelse med denne sag. Det er således til nu en meget begrænset og tilsyneladende tilfældig del af det samlede antal guldsmede der har gjort brug af talstempling. For Tønder by og opland kan følgende talstemplende mestre angives:

»24«

Mathias Brandt Meinert. Hovedvandsæg i LM. Fig. 302.
A. C. Boetewadt. Tallerken i TM. Fig. 92. (692 = 11-lødig).
N. Thyssen Mikkelsen, Ballum. Spiseske i TM. Fig. 177. (697 = 11-lødig).

»26«

A. C. Boetewadt. Tabatiere i S. Sejerslev.
Andreas Nissen. Tabatiere i Hjerpsted. Fig. 344.
Paul Hansen. Tallerken i Ballum. Fig. 93.
Nicolay Hansen. Spiseske i Tønder. (714 = 11½-lødig).
Martin P. Hommelhoff. Tabatiere i FM.

»28«

A. C. Boetewadt. Hovedvandsæg i Hjerpsted.
Andreas Nissen. Disk i Agerskov k. (32).
Mathias Brandt Meinert. Skospænde i TM. (800 = 12½-lødig).
Paul Hansen. Tabatiere i TM. Fig. 342 (676 = 11-lødig(?)).
Nicolay Hansen. Bæltespænde i TM.
Martin Petersen Hommelhoff (33).
Mathias P. Traustedt. Hovedvandsæg i FM.
Jacob Andreas Bødewadt (33).
Hans Emmerlev, Døstrup. Hovedvandsæg i TM. Fig. 326. (779 = 12½-lødig).
Hans Emmerlev, Døstrup. 3 Hovedvandsæg i priv. eje. (712, 720, 748).
Anders J. Maler, Skærbæk. Hovedvandsæg i TM. Fig. 313.
Laust A. Maler, Skærbæk. Hovedvandsæg i Bredebro.

»30«

Joachim Martin Suck (33).

Talstempling kendes altså fra 9 mestre fra Tønder, 1 fra Døstrup, 2 fra Skærbæk og 1 fra Ballum, alle fra tiden mellem ca. 1760 og 1850. Man bemærker at tidens betydeligste

(31) FALCK II 485.

(32) DK XX 878.

(33) If. Bøjes arkiv i NM 2.

guldsmede er derimellem, men det er langt fra alle, og slet ingen fra Højer og Løgumkloster.

Det andet uløste spørgsmål er hvorfor kun nogle og ikke alle af de talstemplede mestres arbejder er forsynede med tal. Den mulighed er vel at forestille sig at de talstemplede genstande er lagerarbejder, solgt i butikken, mens de øvrige er udført af indleveret sølv (34).

Den opstillede teori om meningen med tallene og disses tydning harmonerer øjensynlig ikke for godt med de analyser der er foretaget på enkelte af de omtalte genstande. For de øvrige nordslesvigske byers vedkommende er der dog bedre overensstemmelse, og når bortses fra den uheldige tabatiere af Paul Hansen, er det snarere landsbyguldsmedenes målesikkerhed det har været galt med. De angivne hovedvandsæg af Hans Emmerlev der er stemplede med 28 og altså skulle holde 13, lader sig kun undskylde som resultat af manglende færdighed i holdighedsbestemmelse, selv om det både i dette tilfælde og andre viser sig at den begæede fejl falder ud til guldsmedens fordel.

Den metode man har anvendt, var *strygeprøven* som foregik ved hjælp af den såkaldte *probersten*, sort kiselskifer på hvilken det afstrøgne sølv afsatte forskelligt farvede striber efter dets lødighed. Til stenen hørte 17 *probernåle* med given gehalt, den første 16-lødig (rent) sølv, den næste 15 og den 17. af rent kobber, med hvilke man prøvede sig frem indtil man på stenen traf samme farve med prober nålen af den til det afprøvede sølv svarende holdighed. Metoden har aldrig været anset for sikker, men Hinnerup hævder dog (35) at de dygtigste guldsmede kunne bestemme holdigheden med 6 grens (ca. 21 promilles) nøjagtighed. En anden af de mere enkle metoder var den såkaldte *stikprøve* hvor der af sølvet blev udstukket spåner som glødedes til sammenligning med andre glødede spåner hvis holdighed man i forvejen kendte. Jo større kobberindhold des mørkere bliver spånen ved glødning, mens fint sølv holder sig uændret. Ved denne metode frembringes de såkaldte tremulerstik eller oldermandsranker i sølvet, men spor af en sådan probering er endnu ikke truffet på Tønder-sølv, ligeså lidt som af den langt nøjagtigere kupellation som består i at det undersøgte sølv anbringes »på Kapellet«, en beholder med bly ved hjælp af hvilket man ved smeltning trækker kobberet ud af sølvet og ved vægtforskellen konstaterer lødigheden.

Hvis guldsmedene selv havde opfattet de arbejder der udgik fra deres værksteder som ulovlige, ville de næppe have været så omhyggelige med at stemple dem. Af Tønder bys 110 mestre (omtrentlig angivelse) har mere end to tredjedele brugt mestermærker hvoraf henved 165 forskellige er forefundet og kan identificeres (jfr. i øvrigt tillæg til mesterfortegnelse). Men de er vel mere benyttede som udtryk for håndværksmæssig stolthed end i deres oprindelige hensigt således som den forklares i § 2 i den lybske guldsmedeskrå af 1492: »Tekenen laten mit der Stadt tekenn vnde syn egne teken dar slan na vthwisinge der taffelen, de de radt hefft laten hangen in de wegebodenn« (36). På byens vejerbod har man kunnet kontrollere hvilke mestermærker byens forskellige guldsmede anvendte, ved hjælp af en metaltavle i hvilken samtlige mestres stempler var islagne. En sådan tavle er bevaret i Leeuwarden, den s. k. »houten boek met meester-

(34) SØGAARD.

(35) HINNERUP 175.

(36) WEHRMANN 215.

teekens en namen« (37) men har næppe nogensinde eksisteret i Tønder hvor antallet af guldsmede aldrig var større end at man let kunne identificere et stempel. Den firma-godkendelse guldsmeden i de større byer opnåede ved at få sit stempel slået i den offentlige tavle, fik man i Tønder ved aflæggelse af borgereden. For landsbyguldsmedenes vedkommende må man med stemplingen have følt sig forpligtet til at følge den i købstaden herskende skik.

Stemplingsmetoderne er de samme som kongerigets, specielt de danske købstæders. Årstalsstempling som hører til undtagelsen i købstæderne men var påbudt i hovedstaden, forekommer ikke, hverken i forbindelse med by- eller mestermærke.

Mestermærkerne varieres i kraft af indhold og form hvilket systematisk kan belyses således:

I. Indhold:

- A. Bomærke (M. 1–5). 1500-tallet.
- B. Eet bogstav. Efternavnets initial (108, 57, 110, 116). 1800-tallet.
- C. To bogstaver.
 - a. Fornavnes initialer (58, 60). 1700-tallet.
 - b. Eet fornavns + efternavns initialer (33). Hele perioden.
 - c. Efternavns initial + 1. bogstav i 2. stavelse (18).
- D. Tre bogstaver.
 - a. To fornavns + efternavns initialer (24, 92). 1700-1800.
 - b. Eet fornavns + efternavns initialer (28, 115) 17–1800.
 - c. Eet fornavns + efternavns initialer + 1. bogstav i efternavns 2. stavelse (17).
 - d. To første bogstaver i fornavn + efternavns initialer (90).
 - e. Fornavns initial + to første bogstaver i efternavn (181).
- E. Fire bogstaver.
 - a. Tre fornavns + et efternavns initialer (192).
 - b. To fornavns + to efternavns initialer (177).
- F. Hele efternavnet alene (48, 119). Mest 1800-tallet.
- G. Fornavns initial + hele efternavnet (140) 1800-tallet.
- H. To fornavns initialer + hele efternavnet (144).

II. Form:

- A. Skrifttype.
 - a. Antiqua (36, 138).
 - b. Kursiv (64, 111).
 - c. Fraktur (137). Kun 1800-tallet.
- B. Kombination.
 - a. Initial + små bogstaver (130, 214).
 - b. Versaler (147, 166).
 - c. Ligatur (15, 84, 160).
- C. Indramning.
 - a. Uden ramme (m. fordybet præg). (46, 170). Lidet anvendt.
 - b. Omtrent kvadratisk (69, 141).
 - c. Rektangel (den hyppigste ramme).
 - d. » m. skrå hjørner (39).
 - e. » m. afrundede hjørner (90).
 - f. » m. afrunding af de vertikale sider (154).

(37) OTTEMA m. fotogr. gengivelse.

- g. Rektangel m. konkave sider (167).
- h. » trambolerstik, perlekant el. takker (26, 70, 123).
- i. Oval, liggende (77).
- j. Oval, stående (185).
- k. Hjerteform (19, 51).
- l. Skjoldform (5, 24, 11).
- m. Ramme der følger bogstavernes kontur, helt eller delvis (161, 201).

Hertil kommer en række individuelle nuanceringer, særlig i skriftformerne, som – i forbindelse med de talløse kombinationsmuligheder – stort set udelukker forveksling og som kan give vigtige kriterier i tvivlstilfælde.

Bymærkerne kommer øjensynlig først i anvendelse i 1600-tallet og har – med en tidlig og en sen undtagelse – alle tilknytning til byvåbnet (38) hvis ældste gengivelse stammer fra 1443 men som sandsynligvis er langt ældre (39). Som guldsmedestempel udnyttes det o. midten af 1600-tallet, muligvis som en følge af Flensborger-konstitutionen. Den ældste til nu kendte og daterede genstand med bymærke er alterkalken i Læk fra 1662 (40). Skønt byen siden 1560 i sit våben havde en kogge, har en del af de ældre guldsmede tilsyneladende anvendt det ældre bysegel som forlæg (41), et enmastet skib med sideror. Men både to- og tremastede skibstyper forekommer på stempler fra 1600-tallet (B, C og D). Den påfaldende mangfoldighed af bymærke-typer – Stierling anfører 50 forskellige, nærværende fremstilling har 20 – berettiger til den før dragne slutning at hver mester har haft sit eget bystempel.

Skibene har såvel i segl som i stempel haft en ren ornamentalfunktion, og det synes ikke muligt at bestemme dem typemæssigt (42). Som mestermærkerne minder bymærkerne også om de kongerigske, hvor særlig ligheden med Helsingørs er slående, i den grad at man kan tro at Helsingør ligefrem har været forbillede for Tønder-guldsmedene i deres valg af bymærke, eftersom Lübeck – som er tydeligt forbillede mht byseglet – ikke anvender noget skib som guldsmedemærke (43).

Problematiske er det af et skjold indrammede kors (A) som findes på alterkalk og -disk i Højer kirke og på alterdisken i Burkal kirke. Da disse arbejder synes udført af Jacob Reimer I (kalken i Burkal som kun har mestermærket IR, er dateret 1646), ligger det nær at formode at vi for os har det tidligste bymærke fra Tønder overhovedet. Kors som bymærker kendes mange steder fra, f. eks. fra Estland og Belgien.

Også bymærkernes rammer er såre varierede: cirkelrunde, ovale, rektangulære, trekantede, ottekantede, gavlformede osv.

Flækkerne Højer og Løgumklosters brug af bystempler er meget senere og vel af symbolsk karakter. Hos to Højer-guldsmede er forefundet et »H« i oval, og hos en guldsmed fra Læk et »L« i kvadrat. Det minder om det »T« som Tønder-guldsmeden Weste gjorde brug af o. 1850. I Løgumkloster benyttes af helt få mestre stemplet »LK«, adskilt af et latinerkors, i cirkelrund el. rektangulær ramme. Fra samme århundrede findes bynavnet Lech på Fr. A. Jacobsens arbejder.

(38) GRANDJEAN tavle 8 c, 13 b, c.

(39) A.2.202, fig. 1.

(40) St.775.

(41) St.792, Bøje 2821, F.

(42) meddelt af museumsinspektør Henning Henningsen, Handels- og Søfartsmuseet.

(43) Bøje 1652–56 og 1658, særlig 1654. Også Nykøbing F. (Bøje 2103–04. 3439) og Nysted (Bøje 2143) har skibe i deres bystempler, omend senere.

KAPITEL III

A. Kirkesølv

Det er en førmiddelalderlig tradition at kirkens hellige kar – *vasa sacra* – forfærdiges af ædelmetaller, og i hele den kristne kulturkreds har kirken været en vigtig aftager af guldsmedens arbejde. Overalt hvor vi har guldsmedelav fornemmes disses kirkelige karakter, ikke mindst i Danmark (1). I de københavnske guldsmedes lavsartikler fra 1496 indgår i mesterprøven fremstillingen af en *kalk*, hvad der viser hvor megen vægt man lagde på netop denne kategori af guldsmedearbejder (2). Kunsthistorisk set er kirkesølvet betydningsfuldt, ikke alene af stilistiske grunde og for dets ofte høje kunstneriske kvalitets skyld, men navnlig fordi de ældste bevarede arbejder i vel alle områder er dem kirken har eller har haft i eje. Og trods krige og reformatoriske bevægelser (3) er endnu anselige mængder guld- og sølvgenstande af ærværdig alder i kirkelig besiddelse.

For Tønder-området vedkommende er det ikke at vente at der skal være større pragtarbejder i behold. Bortset fra Løgums cistercienserkloster har egnen ikke rummet internationalt betydelige kirkecentre for hvilke større kostbarheder kan være udført, men end ikke kilderne oplyser noget om de guldsmedearbejder der må have været klostrets.

Alligevel er det af flere grunde rimeligt at begynde med kirkesølvet. Ikke så få arbejder fra den anonyme middelalder er endnu i brug – ingen romanske ganske vist, men talrige fra gotikken. Dernæst er de ældste *daterede* guldsmedearbejder alle af kirkelig art, ligesom de første *mestermærker*, anvendt af Tønder-guldsmede, forefindes på kirkesølv fra senrenæssancen og fremefter.

Forekomsten af middelalderligt kirkesølv i Tønder-områdets kirker siger intet om dets herkomst. Der er intet i vejen for at det kan dreje sig om *importerede* arbejder. Vi kender ingen guldsmede i Tønder før fra slutningen af 1400-tallet, men det er dog at formode at byen allerede på det tidspunkt den fik sine købstadrettigheder (1243) har haft guldsmede i virksomhed.

Før langt ind i 1600-tallet bliver stempning af arbejderne ikke almindelig, men de signerede genstande efter den tid giver et helt godt indtryk af hvordan Tønder har været et centrum for tilvirkning af oplandets kirkesølv, og det til trods for at tiden efter 30-

(1) NYROP I 14 f.

(2) NYROP II, nr. 57, 1.

(3) WARNCKE gengiver således en fortegnelse over de vældige mængder kirkesølv i Lübeck, der 1530 afleveredes til byen.

årskrigen var en økonomisk krise, som varede ved et godt stykke ind i det følgende århundrede. Sandsynligt er det da at der i de blomstrende 14- og 1500 år har været mange nu ukendte guldsmedjer i byen, og at de talrige ustemplede sengotiske alterkalke er fremstillede i Tønder.

En regnskabsbog vedrørende kirkerne i Tønder provsti, stammende fra ærkedegnen i Ribe der var regnskabsprovst for bl. a. kirkerne i Tønder-Højer-Lø herreder, giver oplysninger om visse kirkers klenodier i året 1514 (4). Nedenstående oversigt anfører bestanden af nadverredskaber i 10 af provstiets kirker. Alt er dog ikke af sølv. Således er monstransen i Abild af forgyldt kobber, ligesom oblatæsken i Ballum. Man bemærker at 9 af de 10 kirker har *monstranser* og *skeer*. De sidste formentlig brugt til at iblande vinen i alterkanden vand fra messekanden (5). Af disse genstandstyper er os intet overleveret fra egnen, omend man kan regne med at mange monstranser efter reformationen omdannedes til kalke.

	Monstranser	Kalke m. diske	Dåser	Skeer	Brude- kroner
Døstrup.....	1	3	1	1	-
Brede.....	1	2	1	2	1
Mjolden.....	1	3	1	3	-
Randerup.....	-	3	1	2	-
Abild.....	1	2	-	2	-
Møgeltønder.....	1	4	1	4	1
Daler.....	1	3	-	2	-
Visby.....	1	2	1	1	-
Skast.....	1	4	2	4	-
Ballum.....	1	3	1	-	1

Med reformationen forsvinder monstranser og skeer, og det hører til undtagelserne at en kirke har mere end een kalk og een disk. Til gengæld anskaffes *sygesæt* efterhånden til alle kirker, og enkelte får *alterkander* foræret. Men som helhed betragtet er det efter reformationen ude med en selvstændig kirkelig guldsmedekunst.

På omstående kort (fig. 22) er anført i hvilke sogne guldsmedarbejder fra Tønder købstad og fra amtets mindre byer endnu er repræsenteret. Amtsgrænsen før 1920 – med Amrom mod syd, Rømø mod nord og Tinglev-Medelby mod øst – samt den nuværende landegrænse er angivet. Det ses tydeligt hvor bundet af amtsgrænserne man har været med hensyn til udførelse af håndværk. Den nordlige del af det nuværende Tønder amt – Hviding herred – der før genforeningen hørte under Haderslev, har haft Ribe som købstad, området mod syd har betjent sig af håndværkerne i Husum, og hovedparten af kirkerne i Aabenraa og Haderslev amter har sølvarbejder fra de respektive amtsbyer. Af i alt 60 sognekirker med Tønder-sølv ligger kun 15 uden for den gamle amtsgrænse. 10 af disse hører til det nuværende Haderslev amt, med hvilket der øjensynlig har været rigere forbindelse end med Aabenraa. Alterkalken i Graasten er fremstillet af en Sønderborg-mester der kommer fra Tønder.

(4) CARSTEN PETERSEN i S.Å. 1941.3-4.

(5) BRAUN 444.

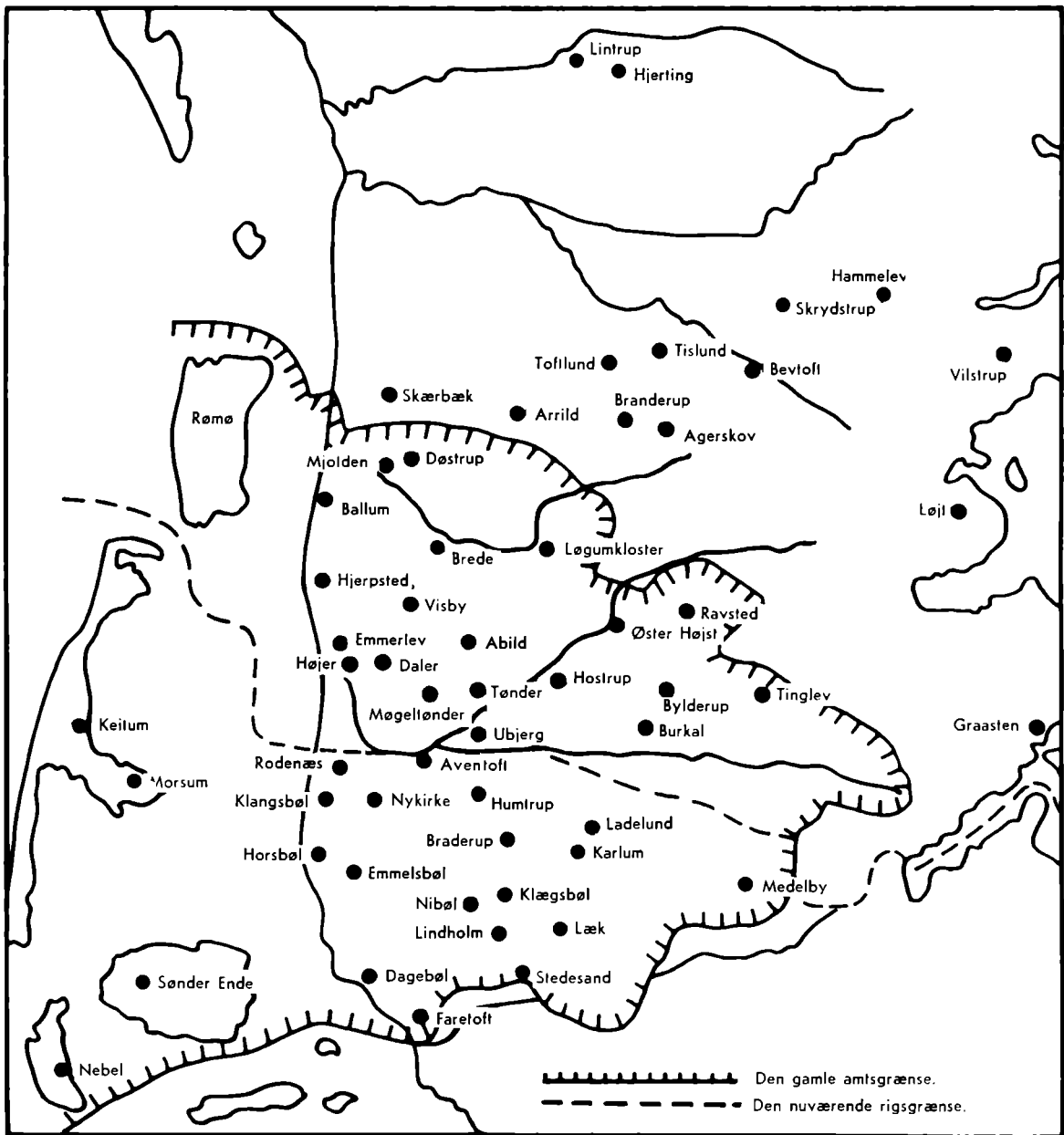

Fig. 22. Kort over de sognekirker i hvilke kirkesølv udført af guldsmede fra Tønder og Tønders opland er repræsenteret.

Godt 30 af området ca. 170 kendte guldsmede har udført den forhåndenværende signerede bestand (eller foretaget reparationer og fornyelser på ældre inventar, specielt påsat nye bægre (6)).

Nogle mestre har været særlig efterspurgt af kirkerne. Det gælder f. eks. Karsten Johansen (15 kirker), Jacob Reimer (10), Fr. Chr. Munch (9), Andreas Nissen (8) og Paul Hansen (6). 16 mestre lader sig kun påvise med eet arbejde, resten med 2, 3 og 4.

(6) HÜSELER anfører det som sædvane at mange guldsmede satte deres stempel på arbejder de fik til reparation.

ALTERKALKE

Kalken – calix – er i næsten alle tilfælde af sølv. Den nærmeste *guld*kalk er fra Ætersen i Holsten (nu i Landesmuseum), dateret 1504. Kalke af *tin* var derimod almindelige, og et tinsæt er endnu bevaret i Hviding og Ravsted (7).

Kalken består af 3 grundelementer: Bæger (cuppa), skaft med knop (nodus) samt fod.

Den romanske type, karakteristisk ved sin bredde og ved runde former (og mange har den kugleformede knop alene uden skaft) er ikke overleveret os fra Tønder-området. Visse af den senromanske kalks stiltræk – runde, ovale eller rudeformede bosser på knoppen (8) – bliver faste bestanddele i den gotiske, hvis arkitektoniske struktur – stigning i højden etc. – er særdeles iøjnefaldende.

Mens det romanske bæger har stor vidde (skålformet og = totalhøjden) har det gotiske profil som en stærkt trykket, foroven afstumpet spidsbue eller som en kegle der er stillet på hovedet (9). Bægerkanten er stejl.

En ejendommelighed ved kalkene fra 1300- og 1400-tallet er den såkaldte *kurv*, et overgangsled mellem øverste skaftled og cuppa. Denne kurv findes som reminiscens på en del senere arbejder i Tønder amt (f. eks. i Lindholm kirke (10), fig. 27, 40 og 60), i visse tilfælde blot markeret med gravure (fig. 28).

Stærkest virker forskellen mellem romansk og gotisk dog i kalkens mellemlid – skaft og nodus. Den sidstnævnte bliver en uundværlig cæsur (Braun), og skaftets form svarer gerne til fodens. Et særligt nedertysk træk er knoppernes fremstående tappe, som vi genfinder overalt i området. Skaftleddenes arkitektoniske idé understreges hyppigt med graverede *gotiske vinduer* (fig. 23, 29 og 57).

I den gotiske kalk-fod hersker der rig variation. Almindelig er foruden fodpladen en rudemønstret *standkant*. Både runde (Dagebøl (11)) og kantede forekommer, 6-kantede (Visby), 8-kantede (Horsbøl, fig. 26), med *lige* sider (Løgumkloster (12)), med *indadkrummede* (Morsum (13)), med *tungede* (Karlum, fig. 25), alt former der overtages af renæssancen.

Af de bevarede førreformatoriske kalke som knap udgør 20 i alt – hvoraf de fleste befinder sig i det nuværende Sydtønder amt – skal enkelte fremhæves, med det foran tagne forbehold at de kan være importerede.

Egnens ældste kalk er den i St. Nicolai kirke i Boldixum på Føhr (14). Den er 15.5 cm h. og har standkant med indlagt krydsfrise. I det ene af fodfelterne er indlagt et graveret billedfelt af form som et gotisk vindue med en korsfæstelsesscene. Skaftleddene har gotiske vinduer, og i knoppens 8 cirkelrunde tappe er indsat 7 hoveder med glories, i den ottende en (senere) norsk løve. Denne kalk er henved 600 år gammel.

Det ældste *daterede* arbejde er den under sygekalke gengivne kalk fra Tønder kirke (fig. 57). Årstallet: 1435. Højden: 17.4 cm.

Herefter følger en kalk fra Løgumkloster (12), nu Nationalmuseets 2' afd., i hvis 2 fodfelter billeder af madonnaen og Frands af Assisi er indgraveret og med minuskel-

(7) DK XXI 222, fig. 10, 671.

(8) BRAUN 91, KKS, fig. 190

(9) BRAUN 98.

(10) KKS, fig. 194.

(11) KKS, fig. 196.

(12) DK XXI 187, fig. 44.

(13) KKS, fig. 191.

(14) KKS, fig. 189/90.

skrift i de øvrige 4. Det anses dog for muligt at denne kalk er bragt til klostret fra Østdanmark.

En dateret torso (1466) udgør kalken i Nieblum (15). Fra tiden er kun den sekskantede, ligesidede pyramidefod med et skriftbånd i minuskler, svarende til Tønder kalkens: Anno dni / m ccclxvi / istū calicem / petivit dns / petr9 ecke / ī hōre sce aņe (in honore sancte anne).

Beslægtede typer har vi i Morsum på Sild (med tilsvarende – men omvendt placeret – gotisk vindue med korsfæstelsesscene som i Boldixum (13)), i Humtrup (16), Rodenæs, Emmelsbøl, Nibøl m. fl. En godt 16 cm h. kalk fra Dedsbøl er intakt. Lidt højere (17 cm) er en lignende kalk i Visby.

Adskillige kalke indeholder brudstykker fra denne periode, men er gennemgående så molesterede at de har mistet deres grundpræg. Det gælder f. eks. Aventoft, Faretoft og Hjerpsted.

Om renæssancens kirkelige guldsmedekunst i Tønder-egnen, som er helt godt repræsenteret ved en række ensartede arbejder fra slutningen af 1500-tallet og som måske kan tillægges Tønder-guldsmeden Karsten Johansen (se mesterfortegnelsen) gælder at den så lidt som det øvrige Europa bringer nogen formændring, men nok ornamentale fornyelser. Den ligesidede polygonale pyramidefod kendetegner periodens arbejder og har været foretrukket fordi den gav rigelig plads for udsmykning. Ligeledes er *bægeret* på Karsten Johansens kalke prydet med renæssancens ornamentaler, kartoucher, beslagværk etc. (fig. 23–25, 27, 60).

Men gotikkens former er forbavsende livskraftige. Først med den begyndende barok – efter 1650 – ændres grundskemaet afgørende, mest mht *foden*, som får tragtformet profil og i langt de fleste tilfælde bevarer den gotiske kalks seks- eller ottepas-form, men nu med vulstet standkant, en type der synes foretrukket i Jacob Reimers værksted og efterlignet langt ind i 1700-tallet (fig. 27, 30–37, 40). Den ellers for barokken så almindelige *runde* fod trænger først igennem efter 1700 (fig. 39, 62), samtidig med at det balusterformede skaft afløser gotikkens kantede skaftled og endog fortrænger den traditionelle nodus (fig. 59), så skaftet svarer til lysestagerne fra tiden.

De uundgåelige rudebosser med påkaldelse af IHESVS eller IEHOVA er i brug i hvert fald til 1725 (fig. 38, uden tekst), men allerede et pompøst renæssancearbejde i Tønder kirke – måske områdets bedste sammen med Karsten Johansens kalk i Karlum – (fig. 28) fra ca. 1600 har afskaffet bosserne til fordel for støbte masker og beslagværk på en knop, hvis profil slående minder om de samtidige epitafiens postamentbjælker.

Med kalken fra Læk 1662 (fig. 31) lancerer Jacob Reimer en nodustype af ren barok-karakter, en fladtrykt kugle med punslede blade og palmetter (pendant i Arrild), ligesom han gør skaftleddene *runde*. Nær beslægtet hermed er kalken i Brede af Paul Nommensen (fig. 35). Billedskærernes kerubhoveder (som er gået tabt på fig. 31) deler kuglen i to halvdele, mens den spidsovale knop på Daniel Steinwegs kalke i Løjt (fig. 36) og Nykirke har profileret delingsring og graverede blomster (tulipan, sværdlilje og rose). Begge sidst-

(15) KKS, fig. 192.

(16) KKS, fig. 197.

nævnte kalke, der er fra 1701 og 1702, har ejendommeligt nok romansk formede bægre og er overordentlig smukt proportionerede, men typen synes ikke efterlignet i senere kalke på egnen. Pæreformet knop med akantusciselering har Munchs to sygekalker i Emmerlev og Ballum (fig. 60), begge uden skaftled og begge påsat bægre af Karsten Johansen.

De forholdsvis få alterkalke 1800-tallets mestre udførte har liden kunstnerisk værdi. Derimod fremstillede guldsmedene Andreas Nissen og Jürgen Hinrichsen nogle smukke rokokko-sygekalker (fig. 63–64), hvoraf Nissens kalk i Horsbøl kan fremhæves som det eneste kirkelige korpusarbejde med svajknækket fod. Man tør måske gætte på at knoppens 8 små roser alluderer til pietismens »yndigste« rose.

Om kalkenes *højde*. Den gotiske kalk er mellem 14 og 20 cm h., renæssancens mellem 19 og 25, barokkens noget tilsvarende. Reimers kalk i Læk med en højde på 29.5 cm er en undtagelse som kun overgås af en usigneret barokkalk i Emmerlev fra 1639, der med sine godt 34 cm må formodes at være en af Nordeuropas største (17).

Hvad kalkenes inscriptioner angår, henvises til illustrationerne. Kun Karsten Johannsens arbejder har anden tekst end stifter- og ejerinscription, nemlig nadverens begyndelsesord i latinske disticha.

En tradition som næsten uden undtagelse holdes vedlige på samtlige kalke, er krucifikset på kalkens fod, enten støbt eller graveret, – *signaculum* (viekorset), hvis egentlige hensigt blot er at markere hvad der er *forside* på kalken, på samme måde som *cirkelkorset* på diskens rand.

ALTERDISKE

Til hver kalk hører en disk (patena). Også denne type viser stor ensartethed over hele området, men er fattigere overleveret end kalkene.

Ikke desto mindre befinder egnens ældste guldsmedearbejde sig i denne gruppe, en emaljeret midtermedaljon i disken i Boldixum (18), det eneste bevarede eksempel på en udbredt teknik i middelalderens guldsmedekunst.

Denne medaljon der gengiver Kristus som verdensdommer, siddende på en regnbue, omgivet af to engle som holder spyd og nagler, kors og tornekrone, har panderter i Sverige (Engsö, nu Stockholm) og i domkirken i Mainz (19). Emaljen er flerfarvet: Sårmarker og glories er røde, kappen violet og gul, forgrund og regnbue grøn, himlen blå.

Diskens selv er et Husumer-arbejde fra 1700-tallet, men den emaljerede sølvplade fra tiden o. 1300. Desværre er ingen lignende højmiddelalderlige guldsmedearbejder holdne andetsteds på egnen til støtte for en teori om lokalt arbejde.

Fra tiden lige før reformationen er diske i Risum og Aventoft, begge med en normal diameter o. 14.5 cm og med traditionelt firpasspejl, en type Karsten Johansen overtager, men med overdådig udnyttelse af fladerne til billed-gravure (fig. 41–42 samt Nykirke, Karlum): i firpasserne evangelistsymboler, i mellemrummene kerubhoveder. De tre førstnævnte har brede dobbelte tekstbånd med enslydende tekst i versalskrift på kanterne. Diskene er endog graverede på bagsiden; jfr. også diskene i Nibøl, Klangsøl og Horsbøl.

(17) DK XXI 452/53. BRAUN 133 nævner en kalk i Courtrai der måler 38 cm.

(18) KKS, fig. 188.

(19) BRAUN, fig. 160 og 157.

Mere enkle er Jacob Reimers diske i Ladelund, Arrild og Døstrup. De er ganske glatte og enkle, prydede med cirkelkors alene. Den sidst anførte har stifterindskrift og –våben (fig. 43). En barok disk af Carl Lorentzen, Møgeltønder, er i Daler kirkes besiddelse (fig. 44).

OBLATÆSKER

Brugen af oblatæsker (ciborier) synes først at være trængt igennem efter 1700. Eller rettere, man tør formode at de overleverede katolske pyxider kasseres til fordel for den nye mode (20).

Den gængse ovale æskeform går tilbage til første fjerdedel af 1700-tallet (Faretoft, fig. 47–49).

I disse mere profane arbejder fornemmer man større sikkerhed hos guldsmedene. De har følt sig friere og har ikke skullet tilpasse sig ældre tiders forlæg. Betydelige kunsthåndværkere som Andreas Nissen og Jürgen Hinrichsen, samt Fr. Chr. Munch har leveret seværdige arbejder i denne genre. Munchs oblatæske i Møgeltønder (fig. 51) er et af egnens ældste bevarede korpusarbejder i filigran, meget ligt samtidige norske. Hvad man træffer af mindre æsker er gerne af hollandsk oprindelse. Andreas Nissens drivninger i æskerne fra Arrild og Tønder (fig. 55 og 53) svarer nøje i deres sikre teknik og ynde til hans efterspurgte sukkerbakkers dekoration (fig. 103).

En lille, helt enkel syge-oblatæske, der hører til Burkal kirkes sygesæt af Jürgen Hinrichsen (fig. 54, jfr. fig. 64), er et tilsvarende vidnesbyrd om det høje stade guldsmedekunsten i Tønder stod på i 1700-tallets anden halvdel og viser hvordan man specialiserede og fuldkommengjorde sig i de små genrer.

SYGESÆT

Sygesættene – der for så vidt det gælder oprindelige alle er fra tiden efter 1650 – afviger ikke fra altersættene uden mht dimensionerne. Den mindste sygekalk er Braderups (fig. 59), der måler 8.6 cm i højden, mens Christian Reimers særprægede og stilrene sygekalk i Læk (fig. 58) måler 17 cm, der er omkring maksimum i denne gruppe. Ældre kalke, nu anvendt som sygekalke som fig. 57, har oprindeligt været brugt på alteret.

Afvigende fra normen er sygekalken i Hammelev (fig. 65) og dens pendant i Vilstrup (21) som nøje svarer til Haderslev-guldsmeden Claus Otzens i Åstrup. Efter mestermærket at dømme er disse kalke udført af Tønder-guldsmeden Peter Petersen (M. 63), som også kan have udført syge-oblatæskerne i Højer med tilsvarende godronnering.

Til sygesættene hører også *vinflasker* som dog ikke i nævneværdigt omfang har givet guldsmedene opgaver. En lille tedåseformet vinflaske af sølv, udført af Paul Hansen I, findes i Faretoft, men ellers nævnes i inventarierne glasflasker.

KLINGPUNGE

Klingpungene går tilbage til tiden o. 1680. Ring og holder er i de fleste tilfælde af messing. Klokken oftere af sølv. Ganske få har ren sølvmontage som Tønders (22) og Medelbys.

(20) DK XXI 469, fig. 6.

(21) DK XX 385, fig. 7.

(22) DK XXI 56, fig. 27.

Montagen på klingpungene i Højer og Klægsbøl (fig. 68 og 67) synes udført af samme mester som Tønders. De er begge stemplede af mestre der har haft dem til reparation (jfr. note 6), hvad ikke er tilfældet med Tønders, tiltrods for at det arkivalsk er fastslået at guldsmeden Hinrich Kohlstadt i 1739 fornyede den ene af englene. Samtidigt arbejde er den af Jürgen Etmann II stemplede ring på klingpungen i Læk (fig. 66).

Et *unikum* er antependiumsbeslaget i Dagebøl (fig. 69). Det er signeret F C M (M. 46) og har før været tillagt Fr. Chr. Munch (Bøje 2845). – Skriftpladens ubestridelige lighed med standurenes monogramfelt gør den antagelse sandsynlig at arbejdet er udført af den som guldsmed uddannede urmager Fr. Chr. Matthiessen.

BRUDEKRONER

Brudekroner af sølv har været kirkeinventar fra middelalderen og helt op mod år 1800. Efter den tid – og i de fleste tilfælde før – gik administrationen af kronen over på profane hænder. Arkivalsk lader de sig påvise i talrige af amtets kirker, i hvert fald i den nordlige del (jfr. s. 70). Om kronen i Ballum hedder det at den ejedes af den hellige Jomfru selv (4), hvorved dens sakrale betydning i middelalderen understreges (23). Efter reformationen har udlejning af kronerne været en del af præsternes aflønning. I Døstrup kirkes inventarium fra 1590 (24) står der at kirken har »eth Siæpell (af fr. chapeau) met sin tilbehøring som ganger till Lie« (udlejes) – indensogns for 6 skilling, udensogns for mere. Om en gammel sønderbrudt og ubrugelig brudekrone i Skærbæk oplyses det at den vejede 46 lod og indbragte 69 mark lybsk i 1632 (25). I Bylderup skulle der så sent som 1780 betales præsten 2 rigsdaler i afgift, og hvis bruden anvendte egen krone skulle han have en godtgørelse (26). På lignende måde var det i Bredsted hvor bruden måtte betale præsten hvadenten hun lånte kronen eller ikke (27).

I Højer holdes 1738 brudekronen ikke af præsten men af »andre« i menigheden (28). At dette var ualmindeligt ses af en til kongen indsendt ansøgning fra retsskriveren Michael Matteredne i Højer, der 1742 beder om privilegium på at udleje »den benöthigten Brautschmuck, so in einem gemachten Bluhmenkrantz besteht . . .« (altså næppe af sølv), men hvor indstillingen fra amtmanden i Tønder fraråder tildelingen af privilegiet med den begrundelse af præsterne i hvert sogn til brug for sognets indvånere gennemgående har brudesmykker og dåbstøj som de lejer ud mod en erkendtlighed der udgør en del af deres løn, og som de har haft udgifter med at anskaffe. Og endelig påpeges det uheldige i at folk i tilfælde af et sådant privilegium gives skal rejse 3 til 4 mil for at hente disse sager. Ansøgningen afslås af kancelliet (29).

Men der kan ingen tvivl være om at brudekronen har været en type i guldsmedenes produktion. Skiftende moderer medførte at den sank ned til ren almuekunst, forklarer hvorfor denne kategori af guldsmedekunsten er så helt forsvundet.

(23) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950 164.

(24) S.M. 5.174 og S.Å. 1930. 225.

(25) Ibid. 173.

(26) Die Heimat, 1927. 267 = C VI 616 i SH.

(27) SCHLEE i Die Heimat, 1936. 132.

(28) Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer. 1926. 79.

(29) RA, Tyske Kancelli D 197. Sag. vedr. udlejning af brudesmykker.

En enkel omend sen krone er i behold, et ejendommeligt Løgumkloster-arbejde hvis snurrige opbygning ikke just tyder på at kroner på det tidspunkt den er fra, var en lager-vare. Guldsmeden – Christopher Hiller – har nemlig opbygget den med sidespænder af salmebogsbeslag, støbte i forme han har haft ved hånden (fig. 71). Ikke destomindre afviger det foreliggende arbejde som type betragtet ikke nævneværdigt fra andre samtidige overleverede kroner (30).

Brudekronerne vil yderligere blive omtalt i forbindelse med dragtsølvet (pag. 216).

(30) Hoptrup k., DK XX 373. Strinda k., BERGE II.1.

Fig. 24. *Alterkalk*. Hostrup k., Slogs h. 21.5 cm h. Ødelagt ved brand 1913. Tillagt *Karsten Johansen*, Tønder. *M.St.* 936 I bunden indridset 50 loth 3 q. I den ene fodplade graveret: Anno 1592. Dorothea Rantzau DR WW – i forb. m. våben. I samme felt pånitted Kristusfigur. Teksten om drikkeranden fig. 23.

Opbygget omtrent som fig. 23. I standkanten en ruderække der gentages i skaftleddene. Bægeret var lidt stejlere og havde foruden kartoucher med »Fortitudoer«, hjorte og hunde også englehoveder. Knoppen havde tilsvarende 6 blomster samt 6 i bosser indfattede bjergkrystaller (?). I de øvrige 5 fodfelter skal have været figurer af Paulus, Judas Thaddæus, Bartholomæus, Simon og Petrus.

Om kalkens tilblivelse foreligger en notits af sognepræsten Peter Riggelsen (S. Å. 1905. 103).

Fig. 23. *Alterkalk*. Horsbøl k., Viding h. 18.2 cm h. Tillagt *Karsten Johansen*, Tønder. *M. 5.* I mestermærket: 1570. I bunden indridset XXXI loth 1 q. På det sekskantede skaft under knoppen: ihecv̄s – i gotiske minuskler. I drikkeranden – i versaler: ECCE MEVS SANGVIS PRO VOBIS FVNDITVR VLTRO VT PVRGET MACVLIS PECTORA VESTRA SVIS – HVNC QVOTIES ANIMO SITIENTES RITE BIBETIS VOS MEMORES CHRISTI NOMINIS ESSE DECET (oversat i forbindelse med fig. 60).

Sekstunget fod med rudemønster og perlestav i standkanten. I de tre af fodfladerne arabesker, i de øvrige tre billedfremstillinger: Korsfæstelsen, begrædelsen og opstandelsen. I den ret flade knop 12 gotiske vinduer, 6 f.o., 6 f.n., delt ved 6 blomster. I skaftet over knoppen 6 gotiske vinduer. På bægeret under teksten graveret beslagværk med arabesker (»Schweif«).

Indtil nu den ældst kendte signerede sølvgenstand fra Tønder, beslægtet med alterkalkene i Hostrup (), Karlum, Nykirke, Dagebøl, Klangsøl, Tønder (Jvf. fig. 24, 25, 27 og 60).

FIG. 25. Alterkalk. Karlum k., Kær h. 18.7 cm h. Usigneret, men tillagt *Karsten Johansen*, Tønder. I bunden indridset 45 loth 3 q. I øvrigt ingen inscription.

Opbygget som de foregående to kalke: sekstunget fod med rudefrise i standkanten. I de lidt stejlere fodfelter en korsfæstelse og 5 apostle: Simon, Judas Thaddæus, Bartholomæus, Petrus og Paulus. På den større støbte knop de vanlige 6 blomster samt 6 masker; f.o. og f.n. som på Hostrup-kalken frugter, guirlande og beslagværksskilte. Trinde, omvendt profilerede skaftled. Bægeret uden tekst, men rigt graveret med beslagværksskartoucher der danner ramme om tre »Fortitudoer«, hjorte og hunde. Derimellem en norsk løve med hellebard, en siddende kat og et kerubhoved.

Til kalken hører – som til fig. 23 – en samtidig disk, diam. 14 cm, rigt graveret i borten med en arabeskranke og i bunden en stor firkløver i hvilken evangelistsymbolerne og en engel (jvf. fig. 41–42).

FIG. 26. Alterkalk. Horsbøl k., Viding h. 16.8 cm h. Usigneret, men tillagt *Karsten Johansen*, Tønder. Uden inscriptioner.

Ottekantet fod og standkant med rudefrise som fig. 23. Over standkanten på den svagt opadskrånende fod en frise af riller, hvorover igen en bladfrise. Skaftleddene ottekantede, følgende fodens glatte felter. Knoppen med 8 glatte rudebosser. Det sekundære bæger ligeledes helt glat. Måske en sygekalk.

FIG. 27. Alterkalk. Tønder k., Tønder h., 20.5 cm h. Bæger, skaftled og knop som fig. 24 og formentlig fra *Karsten Johansens* værksted. Usigneret. I drikkeranden samme inscription, men det graverede maureskeværk i bægeret varierer fra Hostrup-kalkens. Den sekstungede barokfod med vulst er fra *Jacob Reimers* værksted o. 1680 (jvf. fig. 31). På en af fodtungerne det vanlige pånittede krucifiks.

Til kalken hører den med fig. 41 gengivne oprindelige disk.

If. *Der Stadt Tundern Kercken Boeck Anno 1622 (LA)* var kalken en gave fra Peter Matzen 1578 og vejede da 50 lod.

FIG. 28. Alterkalk. Tønder k., Tønder h., 19.5 cm h. Usigneret. If. ovenstående kilde fra samme år (1578). Inscr.: DISSE KELCH HEBBE ICK INGEBORCH IANNEKES ALLEIN THOR KERKEN IN GOTTES ERE GEGEWEN.

Sekstunget fod med fodplade og høj standkant. 6 rigt graverede fodfelter (kartoucher og engle) og pånitted krucifiks. Støbte, varierede skaftled m. masker og keruber, afgrænsede af profiler. Rigt ornamenteret støbt knop. Bægeret med kartouche-ornamentering v. skaftet (kurv-markering). Ellers glat.

FIG. 29. Alterkalk. Ravsted k., Slogs h. 21 cm h. I bunden et bomærke: et H fra hvis tværstav et kors rejser sig. If. KR forfærdiger og forgylder Hans Guldsmed i Tønder 1653 kirkens disk. På grundlag af denne oplysning kan man måske antage at *Hans Reimer*, Tønder, har repareret kalken og forsynet den med nyt bæger. I den ret brede fodplade er graveret: xxxvi Lot 1635 der Kerken tho Rapstede Kelck. Fod, skaft og nodus fra ca. 1500. Sekskantet fod med bred fodplade og punslet standkant. I skaftleddene mod hinanden vendende minuskler. Nodus med graverede stavværksvinduer og rudebosser uden bogstaver. Pånittet, støbt krucifiks på foden.

FIG. 30. Alterkalk. Burkal k., Slogs h. 21.1 cm h. Formentlig udført af *Jacob Reimer I*, Tønder. Mestermærke IR to gange i symmetriske skjolde. Inscr. i fodpladen: Nach dem der vorige Kelch von den schwedischen Reuteren Ao 1644 geraubt ist dieser Kelch zum Gottesdienst Ao 1646 wieder verfertigt von Burkal Kirchengeldern bezahlt.

Foden har den alm. sekstungede barokform med pånitted krucifiks (jvf. fig. 27). Sekskantede skaftled med 4 bånd, knop med blade og 6 bosser (IHESVS). Glat bæger med stejlere sider end de foregående kalkes.

Til kalken hører disk med fligekors, ligeledes signeret IR i skjold samt bymærke, et kors i skjold (fortegnelsen fig. A).

Formentlig det tidligste af *Jacob Reimers* arbejder (jvf. Højer k.).

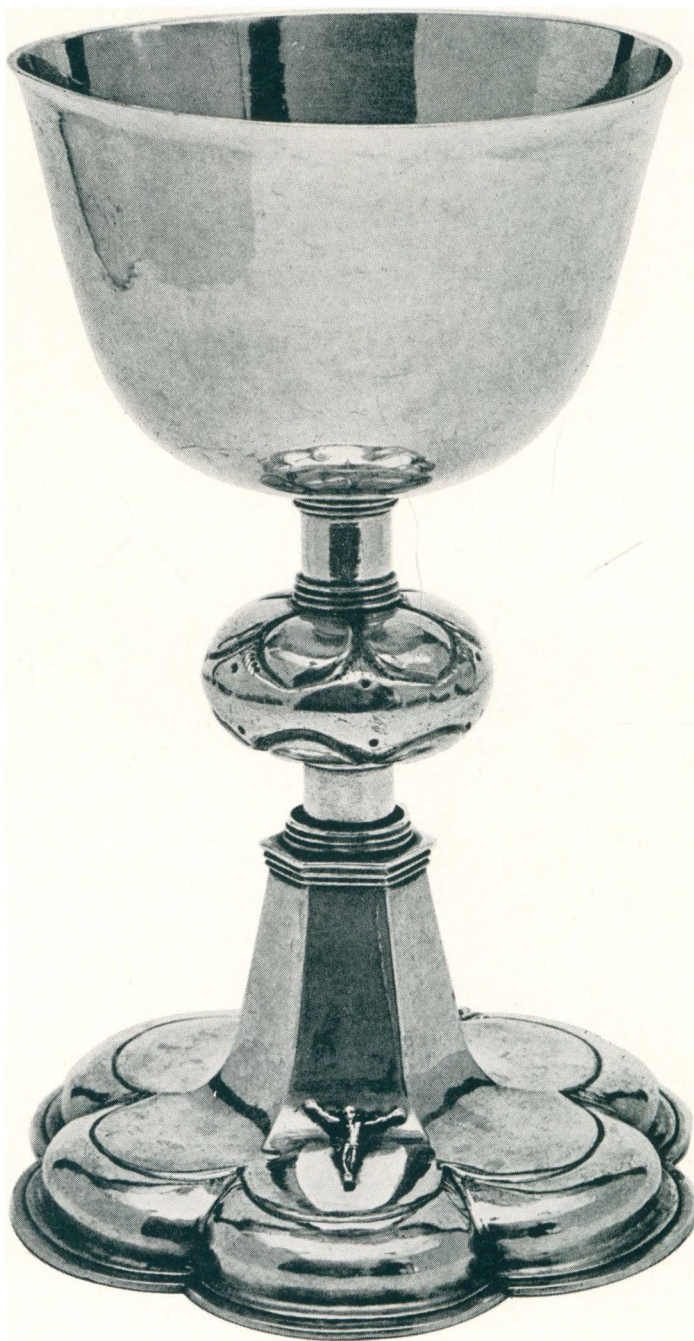

FIG. 31. *Alterkalk. Læk k., Kær h. 29,5 cm h. Udført af Jacob Reimer I, Tønder. M. 7. Inscr. under fodpladen: KARSTEN PAYSSEN UND ANNA PAY. PETERSENS TOCHTER ZU OSTERSNATEBUL HABEN DIESEN KELCH ZU GOTTES EHREN DER KIRCHEN LECK VEREHRT AO 1662 DIE PENT.*

Sekstunget fod med vulst og pånittede krucifiks. Runde skaftled og rund, fladtrykt knop med 6 tungeformede blade på oversiden og palmetter på undersiden. Nu uden kerubhoveder. Glat stejlt bæger.

Til kalken hører en disk med *M. 7* og Tønder bymærke, første gang skibet er forefundet som mærke for Tønder.

FIG. 32. Alterkalk. Abild k., Tønder h. 19.4 cm h. Udført af Christian Reimer, Tønder. M.8 og Tønder bymærke. Inscr. på drikkeranden: ZU GOTTES EHRE UND IHREM HEYLSAMEN BRAUCH HATT DIE CHRISTLICHE GEMEINE ZU ABEL DIESEN KELCH VERFERTIGEN LASSEN DO H DOCT STEPHANUS KENKEL PRÆPOSITUS UND H CHRISTIANUS FRISIUS H I PASTOR WAR Ao 1680.

Sekstunget barokfod med aftrappet fodplade og pånit- tet krucifiks, sekskantede skaftled med brede femrillede profiler. Seksdelt spidssoval knop med 6 rudebosser (IHOVA). Glat disk med cirkelkors.

FIG. 33. Alterkalk. Døstrup k., Lø h. 22 cm h. Fod, skaftled og knop udført af Jacob Reimer I, Tønder. M.7 og Tønder bymærke. Inscr. under fodpladen: Døstrup Kierckes Kälch som paa Biske D. Christen Lodbiergs Forordning 1683 w 53 L.

Foden som fig. 31, knoppen som fig. 30 med 6 rudebosser (IHESVS).

Bægeret er usigneret, men er muligvis som en pendant i Visby k. udført af Christopher Fabricius i København. Inscr.: Ida Hedewig Gräfin von Moltken gebohrne von Buchwaldten Tröyburg Anno 1764 – med alliancevåben. Disken, dekoreret med samme våben (jvf. fig. 43).

FIG. 34. Alterkalk. Braderup k., Kær h. 19.5 cm h. Udført af Jürgen Eitzmann II, Tønder. M. 14. Ingen inscriptioner. Som type nær beslægtet med fig. 32, dog stejlere bæger. Tilsvarende knop med 6 rudebosser (IEHOVA).

FIG. 35. Alterkalk. Brede k., Lø h. 21.5 cm h. Udført af Paul Nommesen Tønder. M. 15 og Tønder bymærke. Inscr. i drikkeranden: ZU GOTTES EHREN UND IHREM HEYLSAM BRAUCH HAT DIE CHRISTLICHE GEMEINE ZU BREDE MIT HÜLFE DER KIRCHEN DIESEN KELCH VERFERTIGEN LASSEN WIE HERR MATTHIAS FRISIUS II PASTOR WAR Ao 1698. Under foden: 50 L. Jvf. inscr. på fig. 32.

Knoppen er midtdelt af en frise med 6 kerubhoveder i stedet for de vanlige bosser, skaftleddene er sekskantede med 12 små kvadrater.

FIG. 36. *Alterkalk*. Løjt k., Rise h. 19.7 cm h. Fod, skaftled og knop udført af *Daniel Steinweg*, Tønder. M.16 og Tønder bymærke. Under foden graveret Anno 1701 Wigt 60; Loth. Bægeret et senere Aabenraa-arbejde.

Vanlig barokform med runde af ringe afgrænsede skaftled og en midtdelt knop med 6 store graverede barokblomster i cirkler på over- og underside.

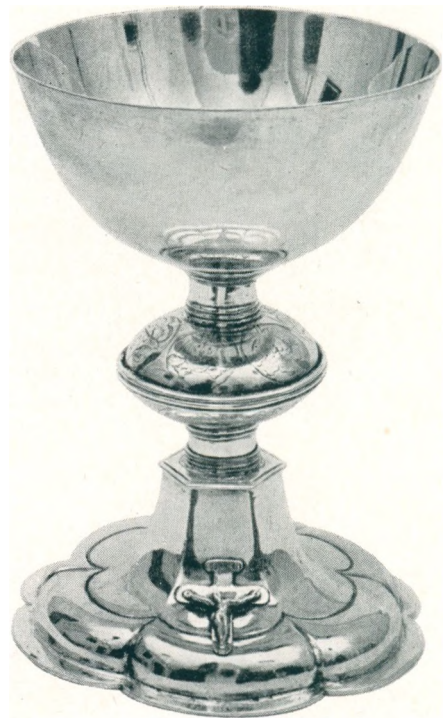

FIG. 37. *Alterkalk*. Ubjerg k., Tønder h. 21 cm h. Udført af *Friedrich Hans Gregersdorff*, Tønder. M.24 og Tønder bymærke, Inscr. i drikkeranden: ZUM STETEN ANDENCKEN DER HIESIGEN KIRCHE ZU UBARG VEREIHRET WORDEN VON HEMME FRIEDRICHSEN UND MARGARETHA HEMMES ANNO 1710.

If. KR betaltes den 1709 med 160 mk.

Foden helt som de øvrige kalkes fra tiden. De sekskantede skaftled lidt højere, den fladtrykte knop lidt større, prydet med blomster og derimellem muslingeskaller på over- og underside. 6 glatte rudebosser. Bægeret nær halvkugleformet.

Tilhørende disk af samme mester.

FIG. 38. *Alterkalk*. Skrydstrup k., Gram h. 20 cm h. Fod, skaftled og knop udført af *Christopher v. Barm*, Tønder. M.23 og Tønder bymærke. Indprikket i fodpladen: Schrüsterob Kirck – og oven på foden i versaler: UDI PAST: MAG: I. MORUPS TID OG KIRCHE WERGENS PEDER HANSEN ER DENNE KALCH AF TAFLE PENGE BEKOSTET ANNO 1725.

Bægeret er fra 1862 og udført af en Haderslev-mester. Ottekantet noget stejl barokfod og tilsvarende tværprofilerede skaftled og knop med drevne blade og 6 glatte rudebosses.

FIG. 39. *Alterkalk*. Ballum k., Højer h. 25 cm h. Udført af *Wilhelm Tim*, Tønder. M.35 og Tønder bymærke. Uden inscr.

If. KR i Møgeltønder 1733/34 betaltes der for kalk og disk til Ballum k. 14 mk og 32 sk, hvilket må forstås som ren arbejds løn.

Rund, hvælvet fod med hulstavprofil. Mellem hul- og rundstavprofilerede skaftled en omvendt baluster, i stil med tidens lystager. I det ellers glatte bæger er drikkeranden markeret med en dobbeltring.

FIG. 40. *Alterkalk. Møgeltønder k., Tønder h. 23 cm h. Bæger og fodplade udført af Carl Lorentzen, Møgeltønder. M. 36. Ingen inscr.*

Sekstunget barokfod, med drevne blomster i vulsterne (Lorentzens arbejde) og påloddet ældre krucifiks. – Foden må være fra Jacob Reimers værksted, mens den cirkelrunde fodplade hvis konturer ikke følger standkanten, er stemplet CL og formentlig med det høje klokkeformede bæger udført af denne.

Den runde fladtrykte knop med graverede stavværksvinduer i oversidens 6 tunger og de sekskantede profilerede skaftled er sengotiske, mens kurven (grenværk) omkring bægerefs bund, samt 6 støbte putter i fodfelterne er fra tiden o. 1600.

Sammen med fig. 61 et af de mange eksempler på hvor sammenstykket kirkesølv kan være.

FIG. 41. Disk. Tønder k., Tønder h.

FIG. 42. Disk. Visby k., Tønder h.

Begges diam. o. 15 cm. Usignerede men kan med sikkerhed tillægges *Karsten Johansen*, Tønder (jvf. fig. 23–27. FIG. 41 hører til fig. 27). Nådverordene i begge diske fortsætter teksten på kalkene fig. 23–24, 27 og 60: ECCE MEVM CORPVS PRO VOBIS TRADITVR AIMVM – AVFERAT VT SCELERVM QVOD GRAVE FERTIS ONVS // HOC QVOTIES ANIMO LANGVENTES CORPVS EDETIS – VOS MEMORES TANTI MVNERIS ESSE DECFE. Teksten i to linjer der ganske fylder diskens kant ud. Imellem en dobbeltcirkel. – I fig. 41 ved tekstens begyndelse en graveret korsfæstelse indrammet i en cirkelrund laurbærkrans. I fig. 42 det alm. cirkelkors. – I bunden på begge et gotisk firpas, i hvilket de 4 evangelist-symboler, i fig. 41 i rækkefølgen IOHANNES, MATTEVS, MARCVS, LVCAS (angivne i versaler i firpassets skråranter), i fig. 42 uden navne i rækkefølgen Math., Joh., Luc. og Marc. – I sviklerne er begge steder kerubhoveder, i fig. 41 yderligere tremulerbånd i inderkanten.

FIG. 43. Disk. Dostrup k., Lø h. Diam. 17.2 cm. Hører til fig. 11. Udført af *Jacob Reimer I.* Tønder.

Helt glat med fliget cirkelkors. M.7 og Tønder bymærke. Dateret 1683. Sekundær inscr.: J(da) H(edwig) G(räfin) v. M(oltke) = alliancevåben i bund.

FIG. 44. Disk. Daler k., Højer h. Diam. 15 cm. Udført af *Carl Lorentzen*, Møgeltønder. M. 36.

Ottetunget fordybning. I kanten f.n. cirkelkors, f.o. det Schackske våben med årstallet 1751.

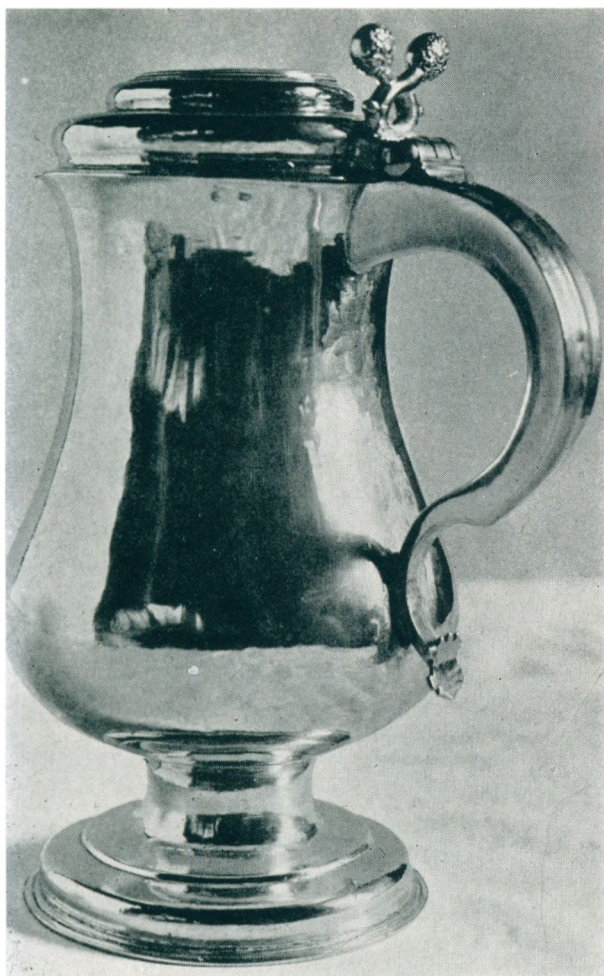

FIG. 45. *Alterkande*. Møgeltønder k., Tønder h. 26.5 cm h. Udført af Jacob Reimer I, Tønder. M.7 og Tønder bymærke (3 g.). Inscr. på låg: H(ans)G(raf)v(on)S(chack) 1674 og det Schackske våben.

FIG. 46. *Alterkande*. Tønder k. Tønder h. Ganske som fig. 45 mht højde, mester og stempling.

Inscr. under fodpladen: II NICOLAUS TYCH AO 1690. På låg: ACCEDAT VERBUM AD ELEMENTUM ET SACRAMENTUM FIT AUGUSTINUS

Kandernes opbygning er i det væsentlige ens. Kun i de to tulipanformede beholdere er der små variationer, idet Møgeltønderkanden er mest buget. Foden er begge steder cirkelrund med rundstav og tilsvarende indknebet skaft. – låget består af to aftrappede rundled med en gæk, 2 kugler der er forbundne med hinanden i en sløjfe. Hanken er glat og hul og afsluttes med et ikke udfyldt skjold.

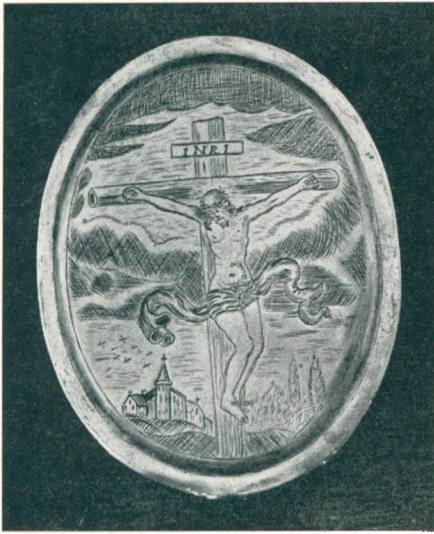

FIG. 47. Oblatæske. Ubjerg k. 9.6 cm l. Signeret M (2 g.) Ukendt mester. I bunden graveret: Die Kirche Uberg gehörig Anno 1707 AD.

I det svagt buede låg er den korsfæstede Kristus med flagernde lændeklæde. F.o. skyet himmel, f.n. en kirke og cyresser. – 3.8 cm h.

FIG. 48. Oblatæske. Højer k., Højer h. 13 cm l. Udført af Thomas Wüst, Tønder. M 21 og Tønder bymærke. Inscr.: Sehl: Chresten Emsen / Bohtel Chrestens / Das ist An Hoüer / Kirch zu Gottes / Dienst verehrt / ANNO / 1721.

Inscriptionen i det ovale, svagt buede skjold omrammet af to grene der gør skriftfeltet cirkelrunt. Godronneret lågkant. Kruset rand i låg og bund der rager ud over siderne. 5 cm h.

FIG. 49. Oblatæske. Emmerlev k., Højer h. 12.5 cm l. Samme mester som fig. 48. M. 20 og Tønder bymærke. Inscr. på låget: Junffer / Hanna Hansen / ANNO 1717.

Tilsvarende grene om teksten, men fladere plade end fig. 48. Godronneret kant i låget, men glatte rande her og i bunden. 4.5 cm h.

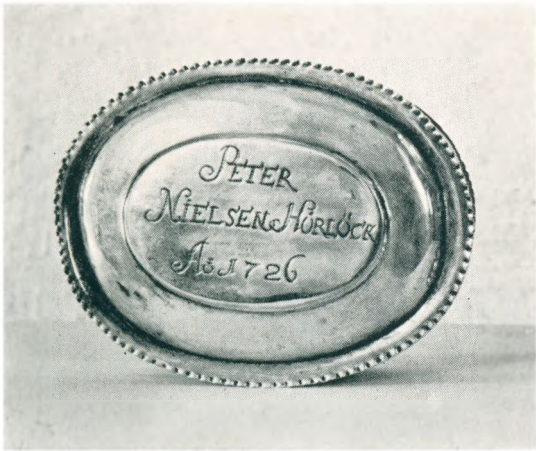

FIG. 50. Sygeoblatæske. Skrydstrup k. Gram h. 8.5 cm l. Inscr. på låget: PETER NIELSEN HÖRLÖCK Ao 1726 (fejldatering?). Den tilhørende kalk er dateret 1736. Udført af F. C. Munch, Tønder. M.32 og Tønder bymærke.

Oval form, profileret låg med takket kant. Glat side. 3 cm. h.

FIG. 51. Oblatæske. Møgel tønder k. Tønder h. Diam. 10.5 cm. Samme mester og stempler som fig. 50. Inscr.: A(nna) E(rnestine) G(råfn) V(on) S(chack).

Særpræget arbejde. Bundpladen hviler på 3 små kugler. 5 cm h. Almindelig type i Norge.

FIG. 53. Oblatæske. Tønder k., Tønder h. 13.8 cm l. Udført af Andreas Nissen, Tønder. M.38 og Tønder bymærke. Inscr.: Durchs Wort vereiniget sich mit Brodt Herr Christ dein Leib. Gib das in aller Seel durch Glauben beides bleib. Zu Gottes Ehren und Heiligen gebrauch des Altars verehret dieses Jürgen Schröder Tundern Ao 1758.

Graveret kursiv på lågets flade oval. På lågets rundstav og på æskens lodrette side drevne frugter, blomster og blade med rocaillemonster.

FIG. 52. Oblatæske. Hjørpsted k., Højer h. 9.8 cm l. Udført af Berend Christiansen, Tønder. M. 44 og Tønder bymærke. Inscr. i låg CP i spejlmonogram under krone og årstål 1745.

Type som fig. 49. Regencegravure på lågets rundstav.

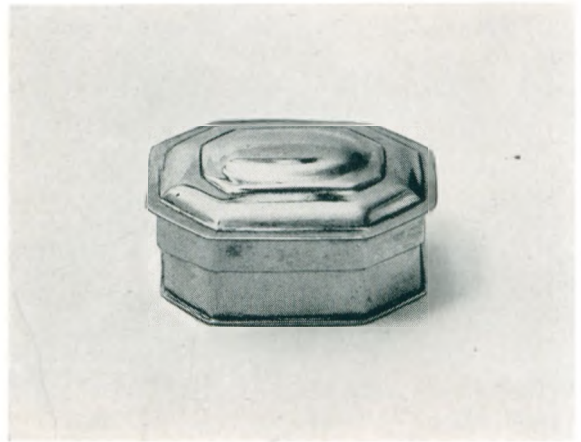

FIG. 54. Sygeoblatæske. Burkal k., Slogs h. 5.7 cm l. Udført af Jürgen Hinrichsen, Tønder. M. 42. Inscr. i bund: G. H. z. B. K. G. M. 1763.

Ottekantet korpus med glatte lodrette sider og fremspringende bundplade. Profileret låg som rager ud over den brede lågkrave.

FIG. 55. Oblatæske. Arrild k., Hviding h. 10.2 cm l. Udført af Andreas Nissen, Tønder. M. 38 og Tønder bymærke. Inscr. på låg = fig. 53. Dateret 1770.

Ornamentik = fig. 53.

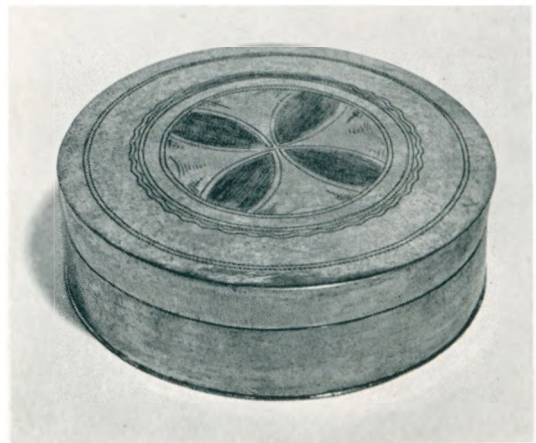

FIG. 56. Sygeoblatæske. Læk k., Kær h. Diam. 8.5 cm. Udført af Claus Hestorff, Tønder. M. 89. Uden inscription.

Enkelt empire-arbejde med graveret »indvielseskors« på låget, omgivet af 3 dobbeltringe og en dobbelt bølgelinje.

FIG. 57. Sygekalk. Tønder k., Tønder h. 17.4 cm h. Usigneret. Bredt skriftbånd i minuskler på foden: calix ecc(les)ie sancti nicolai i(n) tuner collect(us) ex elemosina (Christo) fideliv(m) mcdxxxv = S. Nicolai i Tønders kalk, tilvebragt ved almisser fra troende i Christo 1435.

Sekskantet fod m. fodplade og standkant. I denne en stærkt molesteret række af spidse firblade. Skaftet knyttet til foden med en sekskantet krave. De nederste skaftled er ciselerede med korsblomster i ramme, de øverste med gotiske vinduer. Den flade knop har 6 rudebosser med minusklerne ihesvs. Mellem bosserne seks som drueklaser ciselerede halvkugler, over og under hvilke er spidse tunger med gennembrudte vinduer. På et af fodfelterne er pånittet et krucifiks med INRI i minuskler. Glat sekundært bæger. – Formentlig det ældste daterede sølvarbejde fra Tønder.

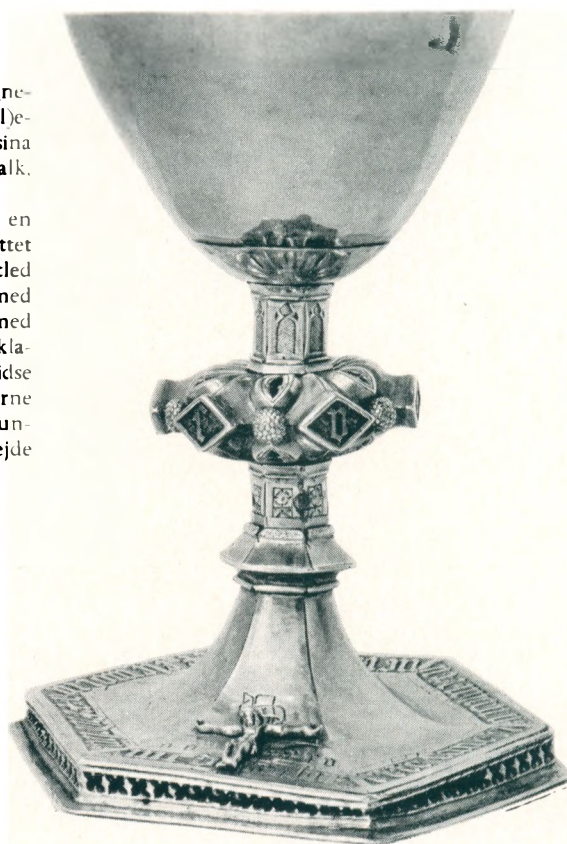

FIG. 58. Sygekalk. Læk k., Kær h. 17 cm h. Udført af Christian Reimer, Tønder. M.8 og Tønder bymærke. Inscr. under drikkeranden: DETHLEFF DETHLEFSEN ANNO 1680.

Barok form. Cirkelrund fodplade, over hvilken hvælver sig 6 glatte bukler, der skræner op mod det rundstokformede skaft som over og under knoppen er afgrænset med 4 riflede bånd. Seksdelt knop med 6 rudebosser og midtergrat.

FIG. 59. Sygekalk. Braderup k., Kær h. 8.6 cm h. Udført af Iver Bruhn, Tønder. M.10 og Tønder bymærke. Inscr. i fod: NISSIWERTSEN BRADERUP 1692.

Cirkelrund, svagt hvælvet fod med flad fodplade. På denne og på det ellers glatte, ret lave bæger graverede rosenblade. Balusterformet skaft med hulstavprofilerede led.

FIG. 60. Sygekalk. Ballum k., Højer h. 17.2 cm h. Delvis (?) udført af F. C. Munch, Tønder. M.32 og Tønder bymærke. I drikkeranden samme inscr. som fig. 23, 24 og 27: »Se mit blod udgydes for eder, for at det af sig selv kan rense Eders hjerter for pletter; så ofte som I med tørstig sjæl drikker dette efter riten, sømmer det sig at I mindes Kristi navn«.

Sekstunget barokfod med smal fodplade og vulstet standkant. I det ene fodfelt er graveret krucifiks med INRI. Skaftled og knop erstattet af akantusbladprydet baluster, der f. o. og f. n. afgrænses af perleringe. Bægeret der hviler på en kurv af støbte akantusblade og som har beslagværksgravure under skriftlinjerne, er formentlig fra ca. 1600 fra Karsten Johansens værksted, medmindre her foreligger bevidst kopiering af ældre former.

If. KR (Daler) får F.C.M. 21 rdl. for at forfærdige en ny kalk og disk 1745, og det er sandsynligvis denne kalk der siden er kommet til Ballum.

FIG. 61. Sygekalk. Klægsbøl k., Kær h. 15 cm h. Delvis udført af Hinrich Petersen Kohlstadt, Tønder. M.30 og Tønder bymærke. Uden inscription.

Sekstunget fod med standkant og fodplade, tynde skaftled og stor knop med rosetter og graverede stavværksvinduer i bladflige. Knoppen sengotisk. Nyere glat bæger.

FIG. 62. Sygekalk. Tislund k., Nr. Rangstrup h. 17.5 cm h. Ustemplet, men formentlig af Andreas Nissen, Tønder, Inscription: i drikkeranden: Oluff Hansen 1755 in Abel.

Cirkelrund aftrappet fodplade og bredt rundled, endende i en tragtformet ottedelt fod med pånitted krucifiks. To mod knoppen vendende balusterformede skaftled med akantusblade. 4 rudebasser og ciselerede blomster i ovale rammer på knoppen. Glat bæger.

FIG. 63. Sygekalk. Horsbøl k., Viding h. 13.4 cm. h. Udført af Andreas Nissen, Tønder. M.38 og i disken bymærke. Uden inscr.

Rokoko. Smal svejftet fodplade. Tragtformet buklet fod med 6 svungne grater og 3 graverede rocailler. Skaftled og knop som på kalken fra Tislund (og fra Møgeltønder). Roser i de 8 ovale felter i knoppen. Lavt glat bæger med dobbeltring til afgrænsning af drikkeranden.

FIG. 65. Sygekalk. Hammelev k., Gram h. 10.5 cm h. Udført af Peter Petersen, Tønder. M.63 (2 g.). Inscr. i drikkeranden: Hammeleff 1785.

Alm. barokfod med bred fodplade, sekskantet skaftled og oval midtdelt riflet knop.

Pendant i Vilstrup k., men i øvrigt ikke en type der kendes i Tønder amt (jvf. dog sygeoblatdåse i Højer k. af samme mester.)

FIG. 64. Sygekalk. Burkal k., Slogs h. 15.4 cm h. Udført af Jürgen Hinrichsen, Tønder. M.42. Inscr. = fig. 54.

Typemæssigt nær beslægtet med Andreas Nissens sygekalk. I fodvulsten drevne frugtbundter.

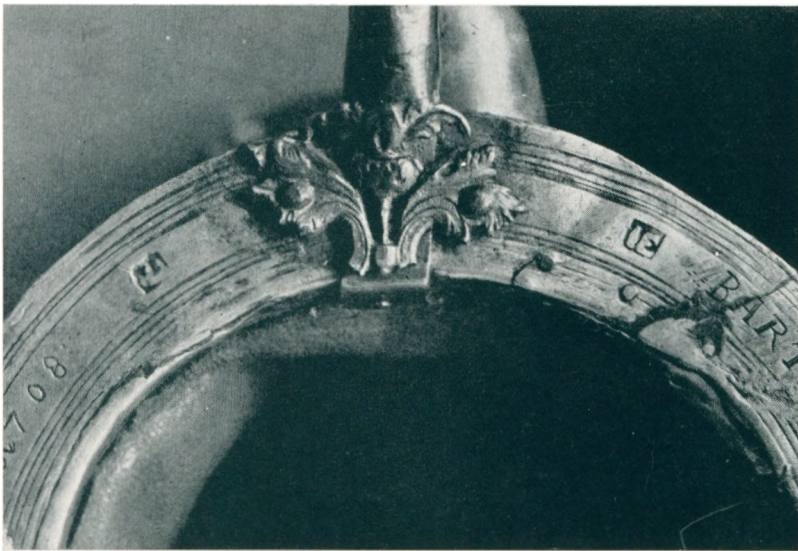

FIG. 66. Detalje af *klaspung*. Læk k., Kær h. Diam. 13,7 cm. Udført af *Jürgen Etzmann II.* Tønder. M. 13 og Tønder bymærke. Inscr. i ring: BARTH MANGENS MERGRETIA MANGENS MERGRETIA KETTIS AO. 1708. Støbt akantus-bladværk.

FIG. 67. *Klaspung*. Klægsbøl k., Kær h. Diam. 15,5 cm. Stemplet af *F. C. Munch*, Tønder. M. 33. Uden inscr. Ringen holdes af 2 stobte engle hvis kroppe er påloddede stilkens 2 hanke. Sandsynligvis fra 1680'erne som fig. 68.

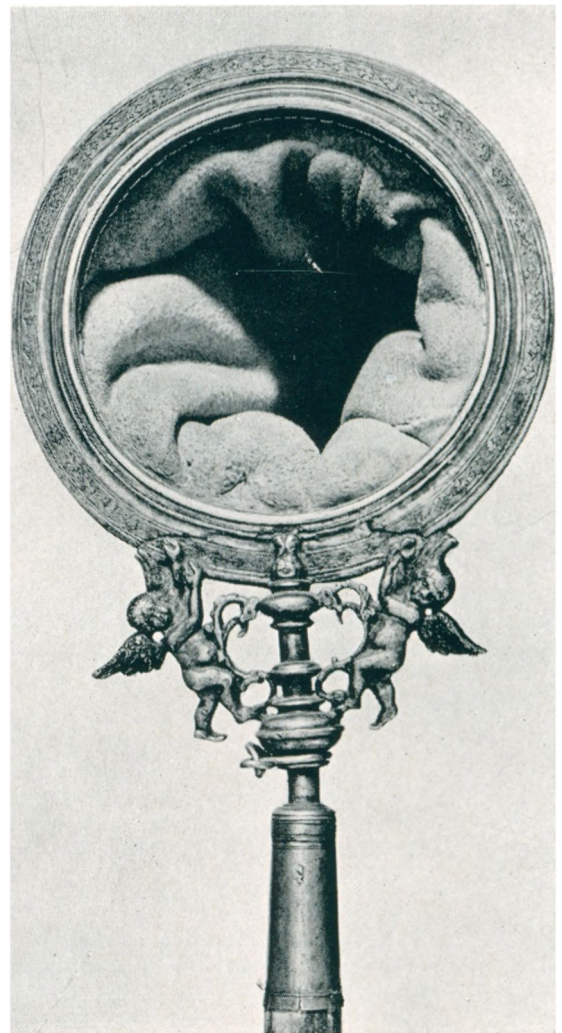

FIG. 68. *Klaspung*. Hojer k., Hojer h. Diam. 15 cm. Stemplet af *B. Christiansen*, Tønder. M. 44 (2 g.) og Tønder bym. Inscr. om ring: Einen fröhlichen Geber hat Gott lieb. Gal. 6,9. Lasset uns Gutes thun und nicht müde werdñ. . 1747.

FIG. 69. Prylplade. Dagebøl k., Bøking h. 27 × 26,5 cm. Anbragt på rodt fløjlstæppe på alterbordets forside. Udført af *Friderich Christian Mathiesen*, Tønder. M. 46 og Tønder bymærke. Inscr.: *Sic matronae aram comunt splendore nitenti Dagebüll A. C. Anno 1754.* (Sålunde smykker agtværdige kvinder altret med strålende pragt.)

Under et krucifiks med støbt Kristusfigur er indsat en svagt hvælvet cirkelrund plade. Udenom dette bånd og akantusranker, hvorimellem to mindre knapformede plader og fem indfattede glasflusser, et af de tidligste eksempler på en siden alm. udsmykning.

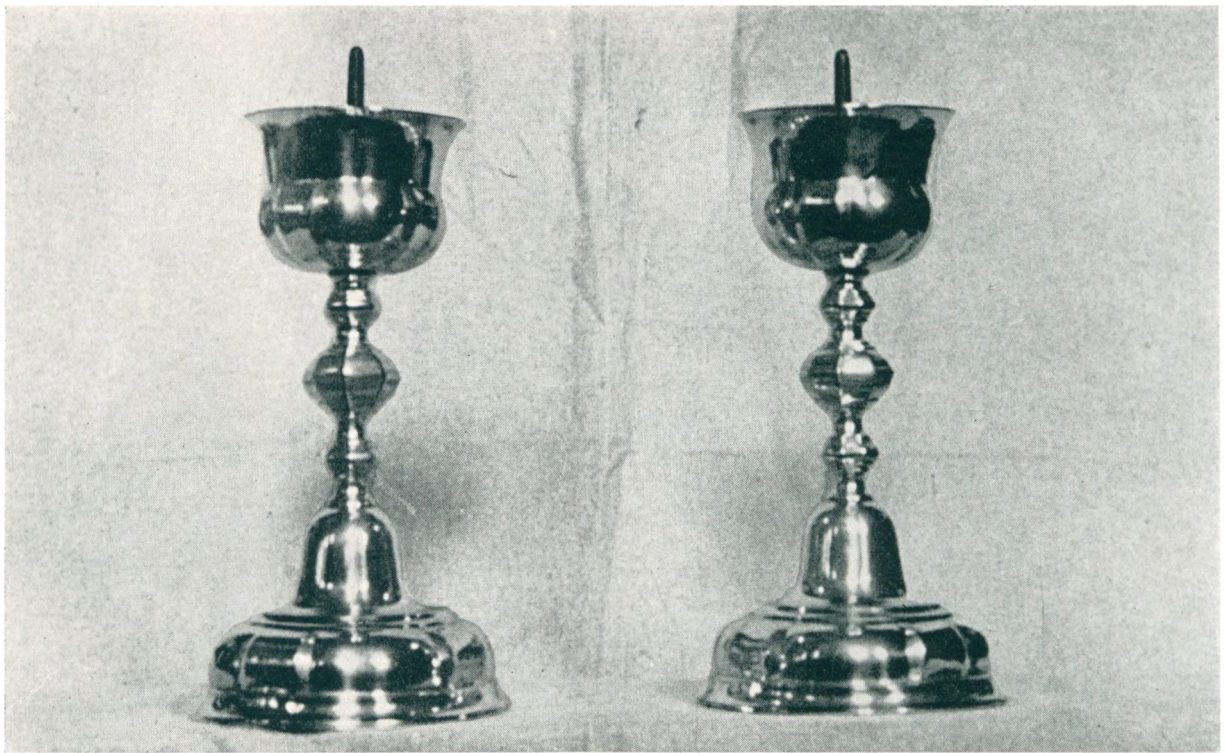

Fig. 70. *Alterstager*. Keitum k., Sild. 36,5 og 36 cm h. Udført af *Jürgen Hinrichsen*, Tønder. M. 42. Inscr.: Meyndert Geyken in Keitum 1762. Christina Meynders in Keitum 1762. – Formede som kalke. Rund hulstavprofileret fodskal med bukler og aftrappet klokkeformet overgang til nedre skaftled. Ottekantede balustre som skaftled, tilsvarende knop. Skalene er tulipanformede med riller i underdelen.

Fig. 71. *Brudekrone*. Vilstrup k., Haderslev h. 14 cm br. Udført af *Christopher Hiller*, Logumkloster. M. 173 (2 g.). Ingen inscr. – Opbygget af glat ring med en kant af små drejede halvkugler. Ringen pånitet 9 takker, bestående af sideplader til salmebogsbeslag (jvfl. fig. 348, 49,51), de 8 med spejlplader omgivne af akantus og bekrøede med klokkeblomster. Før-takken der er lidt højere består af pressede rocailler og flettede gitre. F.o. en krone med kors.

KAPITEL III

B. Bordsølv

For så vidt angår renæssancens velkendte skåle og drikkekar af sølv – sammen med skerne de hyppigst forekommende og anvendte genstandstyper i guldsmedekunstens ældste organiserede stadier her i landet – er Tønder-området påfaldende fattigt i henseende til overlevering. Tingene selv er som blæst væk, og det er vanskeligt at give en rimelig forklaring på hvorfor forholdene – det være sig de talrige ildebrande (f.eks. 1581, 1586, 1593, 1615, 1622, 1642, 1725) eller besættelser og udplyndringer (1545, 1644, 1658, 1713) – i højere grad end andetsteds har afstedkommet en så radikal oprydning i byens og landbefolkningens værdigenstande, ligesom det ejheller kan tænkes at omsmelting har fundet sted med større intensitet her end ellers almindeligt. Jordfundene der udgør et dominerende kapitel i de østjyske byers guldsmedehistorie (1), har ikke bragt gammelt Tønder-sølv for dagen – endnu.

Følelig er manglen på arkivstof ligeledes. Vi er henvist til relativt sent materiale fra 1700-tallet, der ganske vist ikke er uden værdi da det ofte rækker bagud mod 1600-tallet, men nogen virkelig forestilling om genstandenes art og omfang giver det dog ikke. Antallet af guldsmede i Tønder købstad i tiden indtil ca. 1650 – ca. 20 – og som påvist folk med en anselig social position – er bevis nok for at behovet for disses arbejder må have svaret til hvad vi kender fra andre byer. Betydelig større købstæder som Odense og Aarhus har relativt ikke flere guldsmede i samme tidsrum men betydelig bedre overlevering (2), hvad der må forudsætte en anselig nu tabt produktion. En organisation som byens skyttelav (3) må i lighed med hvad der kendes fra andre byer (4) have stillet stadige opgaver til byens guldsmede som fremstillede de ofte kostbare skydepræmier (5), ligesom ringriderkorpset har været en fast aftager ned gennem tiderne (6).

Efter år 1700 er vi bedre forsynede. Århundredet er som helhed en freds- og en opgangstid med nye spise- og drikkevaner som influerer stærkt på områder som guldsmedenes og fajance- og porcelænsmanufakturernes. Disse to ellers så væsensforskellige

(1) OLRİK.

(2) Svend Larsen: Arvesølv. Fynske Minder 1951. 25 ff med gennemgang af 259 skifter fra tiden ml. 1626 og 1670 med sølvgenstande.

(3) A.3.

(4) Hubert Stierling: Von alter Schützen Herrlichkeit. Nordelbingen 21.31 ff.

(5) Adskillige guldsmede var aktive skytter hvad man kan se når de i skattelisterne som skyttekonger er fritaget for at betale skat.

(6) En fornem empire-tekande af J. A. Bödewadt fra 1809 (Tønder Museum 563) og fiskeskeen – fig. 201 – af Paul Hansen fra 1815 er ringriderpræmier. – Potageske af Claus Hestorff blev 1808 vundet af dette års skyttekonge.

stofgrupper – leret og sølvet – får i århundredets løb en fælles udformning på et bredt internationalt grundlag, med typenormer som er ens i hele Europa. Først i århundredets anden halvdel får Tønder-sølvet sit eget fysiognomi, en vanskelig definerlig provinsiel charme, fremstået i de krogede gaders små værksteder.

En ejendommelighed er den sjældne forekomst af større korpusarbejder. Det hænger utvivlsomt sammen med områdets sociale forhold. Velstanden var stor i brede kredse, relativt større end andre steder i kongerige og hertugdømmer, men ikke så stor at man har kunnet give de lokale guldsmede sådanne opgaver som hvor der findes en godsejer- eller en storhandelsstand som kunder. Et af de største til nu kendte, bevarede korpusarbejder inden for bordsølvet er den som fig. 90 gengivne kaffekande af Andreas Nissen med en vægt på godt 57 lod, formentlig fremstillet til en kaptajn på Sild, men egentlig højerestandsarbejder som terriner, fade, tallerkener, temaskiner, saucekander forefindes ikke, og det er tvivlsomt om sådanne genstande i det hele taget er blevet udført i Tønder-området. Der var intet publikum for så kostbare ting. Anderledes i Aabenraa og Sønderborg, hvor de derboende guldsmede lejlighedsvis modtog bestillinger fra hertughoffet på Als (7).

Det udelukker vel ikke at der kan komme overraskelser for en dag, særlig fra tyske privatsamlinger, men til nu har vi i hvert fald ingen viden om virkelig store korpusarbejder og må da formode at de tønderiske guldsmede alene har beskæftiget sig med mindre opgaver, men til gengæld i meget rigelige mængder.

Under fællesbetegnelsen *drikkekar* kan anskues en gruppe forskelligt benævnte typer af genstande som ikke altid lader sig klart afgrænse eller specificere efterhånden som de nævnes i skifterne. Det drejer sig om *kander* (lågkander med hank), *lågkrus* (af stentøj, fajance eller porcelæn), *krus*, *bægre* og *stobe* (med eller uden låg), *tumlere* og *ømere*. Med *krus* forstås almindeligt bægre med hank, med *stobe* gerne *mindre* bægre – hvilket sidste ikke svarer til gængs sprogbrug hvor det kan være identisk med *pokaler* (8). Disse sidste findes ikke omtalt (9).

I de tilfælde hvor kandernes vægt er angivet, ligger den mellem 24 og 104 lod, hvad der svarer til et rummål mellem 1 pægl og 2 potter. Lågene på lågkrusene vejer gerne ca. 12 lod, bægre med låg kommer maksimalt op på knap 24 lod, mens de almindelige bægre og krus vejer fra omkring 4 til ca. 20 lod, almindeligst mellem 7 og 14. Og tumlerne vejer mellem godt 2 og knap 5 lod.

KANDER

Ingen renæssance- eller barokkander af sølv vides overleveret fra Tønder-området – ej heller de sene 1700-tals efterligninger som er kendt både i Haderslev og Aabenraa. På Braun og Hogenbergs siden omtalte dragtstik holder kvinden fra Ockholm – grænseområde til Tønder amt i syd – i sin højre hånd en karakteristisk renæssance-sølvkande med mønt i låget, og af skifternes ses at de har været kendt, men ikke synderlig udbredt

(7) S.Å. 1940.244.

(8) OLRİK 48.

(9) En undtagelse er en af Rosenberg (5718) omtalt mønt-

pokal med fane, pokalen udført af Fr. Chr. Munch, fanen af Sönnich Reimer.

uden for gejstlige milieuer. Den borgerlige anvendelse af dem lader sig ikke efterforske, fordi de ældre skifter fra Tønder by er gået tabt.

Hvad de nedenangivne kander fra oplandsskifterne angår, er nogle formentlig Ribe-arbejder – at dømme efter inscriptionerne, og hermed understreges måske yderligere at lågkander ikke har været fremstillet i større omfang i Tønder by.

1. Skast, 1686:
1 sølvkande (Bil.F.1. Gave til storkøbmanden Claus Beier i Skast fra hans far).
2. Visby 1701:
1 stor sølvkande på 104 lod a 24 sk. = 52 rdl. (10) (E.3).
3. Vesterende, Føhr, 1792:
1 sølvkande på 31½ lod a 22 sk. = 14 rdl. 22 sk. (H.1).
4. Vesterende, Føhr, 1724:
1 stor og 1 mindre sølvkande (H.4).
5. Daler, 1725:
1 sølvkande med Tyge Andersens navn på 24 lod, solgt for 14 rdl. 4½ sk. til Tønder-guldsmeden Hinrich Petersen Kohlstadt (E.8).
6. Mjolden, 1725:
1 sølvkande på 59 lod a 22 sk. = 27 rdl. 2 sk. (C.7).
7. Vinum, 1730:
1 sølvkande med Johann Geltzers navn, 1723 (C.6).
8. Rømø, 1733:
1 sølvkande med 6 pæle, på låget står: Søren Christensen Aagaard, Mette Pedersd. 1690 (11) (H.6).
9. Rømø, 1733:
1 mindre sølvkande med 6 pæle, på låget H. O. B. 1680, på siden Matthias Lange 1706 (12).
10. Rømø, 1733:
1 sølvkrus med to pæle (13), på låget Niels Jürgensen Seerup. Else Sørensdatter Wedel 1677 (14).

Den i andre henseender nære overensstemmelse mellem Tønders og Bergens guldsmedekunst berettiger til den antagelse at Tønder-kandernes ev. form og ornamentik har svaret til de bergensiske hvoraf en særdeles stor mængde er i behold (15), men nærmere kan man for Tønders vedkommende ikke komme dette ellers så pompøse kapitel i guldsmedekunstens historie.

BÆGRE MED LÅG

Ejheller denne kategori er forefundet (jfr. dog note 9), og vi må lade os nøje med følgende arkivalske meddelelser:

1. Visby, 1701:
1 »udpucklet Beggere med Log« på 23½ lod a 27½ sk. = 13 rdl. 22 sk. (16) (E. 3).

(10) Den almindelige vurderingspris i 1600- og 1700-tallet ligger o. 20–24 sk. pr. lod.

(11) Å., præst på Rømø 1677–93.

(12) M. L., herredsfoged i Brøns.

(13) Betegnelsen sølvkrus her formentlig identisk med sølvkande.

(14) NJS, præst i Ribe, g.m. E. S. W. 1653, oldebarn af Anders Sørensen Wedel.

(15) KROHN-HANSEN II. 1957.

(16) jfr. fig. 71 i Bo. og fig. 52 i OLRİK.

2. S. Sejerslev, 1704:
1 »drefven Sölfbegere med Deckel oppaa« med Nicolaus Oldenburgs navn, 10½ lod a 23 sk. = 5 rdl. 1½ sk. (F. 2).
3. Daler, 1719:
1 sølvkrus med søvlåg, 10½ lod a 24 sk. = 5 rdl. 12 sk. (E. 5).
4. Daler, 1725:
1 sølvkrus »med gewin og ald behör« (?), 3½ rdl. (E. 8) (17).
5. Tønder, 1766:
1 forgyldt bæger med låg, 17 lod af 25¼ sk. = 9 rdl. 5½ sk. (A. 6).

KRUS OG KRUSLÅG

I de fleste tilfælde har man klaret sig med drikkekrus af fajance og tin. De større drikkekar af ædelmetaller har været forbeholdt de velhavende, men forholdsvis større udbredelse havde ifølge skifterne fajance-, stentøjs- og porcelænskrus med søvlåg, som er en billigere løsning med en sølvmængde der svarer til et jævnstort bæger og med en ydre virkning som en kande. Fig. 82 gengiver et lågkrus med et låg fra 1741.

Foruden dette kendes et krus af brunt stentøj med låg udført af Mathias Brandt Meiner samt et låg fra et ituslået glaskrus, udført af Nicolay Hansen (se nedenfor). På et vist tidspunkt må disse låg være gået i smeltediglen, efterhånden som krusene gik til. Kun i de færreste tilfælde har man siden monteret dem på senere krus. Fra skifterne skal anføres:

1. Amrom, 1710:
1 krus med et søvlåg (H. 3).
2. Ballum, 1722:
1 kruslåg, 12 lod, 2 kvint a 28 sk. = 8 rdl. 22 sk. (F. 7).
3. Møgeltønder, 1723:
2 stenkrus med søvlåg. 4 rdl. (E. 7).
4. Mjolden, 1725:
1 sølv kruslåg, 12 lod a 22 sk. = 5 rdl. 35 sk. (C. 7).
5. Amrom, 1728:
1 søvlåg til et krus, 12 lod a 24 sk. = 6 rdl. (H. 5).
6. Rømø, 1733:
1 kruslåg »forgylt inden udj«, oven paa tegnet And. Amd. Mette Amd. 1703 (18) (H. 6).
7. Rømø, 1733:
1 søvlåg med krus uden forgyldning, »med en Skue Penge oveni Frid. 3«, taxeret til 6 rdl.
8. Højer, 1733:
1 stenkrus med søvlåg med en skue-penning, 3 rdl. 16 sk. (F. 13).
9. Skast, 1747:
1 brunt stenkrus med et søvlåg og en forgyldt penge som vejede 11 lod, 2 kvint a 24 sk. = 5 rdl. 36 sk. (F. 17).
10. Tønder, 1762:
1 rødt krus med søvlåg, 5⁷/₈ lod til 3 rdl. 14 sk. (19) (A. 3).
11. Tønder, 1762:
1 blåt dito, 4½ lod a 27 sk. = 2 rdl. 18 sk.

(17) Såvel dette krus som det foranstående må efter vægten at dømme snarere regnes for et bæger uden hank.

(18) Anders Ambders, præst på Rømø 1693–1733, i anledning af 10 års bryllupsdag med den i forb. m. note 11 omtalte Mette Pedersdatter, Aagaards enke.

(19) Købt af Tønder-guldsmeden Fr. Chr. Munch.

12. Ubjerg, 1774:
1 stenkrus med søvlåg, 8 rdl. 7 sk. (20) (E. 10).
13. Bredebro, 1776:
1 porcelæns krus og 1 brunt stenkrus med søvlåg til hver 12 rdl. (C. 11).
14. Tønder, 1821:
1 glaskrus med søvlåg, 12½ lod til 22 mk. 10½ sk. (21) (A. 8).
15. Rømø, 1841:
1 sølv kruslåg, 14 lod til 5 mk. 32 sk. (H. 16).

BÆGRE

Den mest benyttede form for drikkekar er imidlertid de enkle uden hank og låg, i baroktiden ofte på tre kugler. De fremstilles til op mod år 1800 og er bevarede i forholdsvist stort tal. I reglen er de ganske prunkløse i udførelse og afviger i ingen henseender fra de typer der findes i det øvrige land. I skifterne forekommer de så hyppigt at kun et lille udvalg af interesse på grund af vægtangivelse og navnestof – og det ældre – skal angives:

1. Skast, 1686:
6 stobe, vægt mellem 3½ og 6½ lod. (F. 1).
2. Tønder, 1661:
1 sølvbæger, 7 lod, 3 kvint a 22 sk. (A. 1).
3. Visby, 1696:
1 sølvstob til 7 rdl. (E. 2).
4. Visby, 1701:
6 indvendigt forgyldte sølvbægre på tilsammen 107 lod a 24 sk. = 53 rdl. 24 sk. (E. 3).
5. Visby, 1701:
2 store bægre, 39½ lod a 24 sk. = 19 rdl. 20 sk.
6. Randerup, 1704:
1 sølvbæger, vurderet til 12 rdl. (22) (C. 1).
7. Døstrup, 1719:
1 sølvstob med Giertrud Anderskonne Östering-Ballum navn på (C. 4).
8. S. Sejerslev, 1704:
1 stort sølvbæger (Johan von der Oh (!) = Åen) 14 lod, 1½ kvint (F. 2).
9. S. Sejerslev, 1704:
1 lidet bæger (Jürgen Lammers), 4 lod 3 kvint a 24½ sk. = 2 rdl. 21 sk.
10. S. Sejerslev, 1704:
1 sølvstob med forgyldt rand og 3 små forgyldte ringe, 12 lod 1½ kvint a 24 sk. = 6 rdl. 9 sk.
11. Vesterende, Ballum, 1716:
1 sølvstob eller bæger med »Pockel« arbejde, 11½ lod a 24 sk. = 5 rdl. 36 sk. (F. 6).
12. Daler, 1725:
1 sølvstob (Heick Hansen), 4 lod, 1 kvint, knap 2 rdl. (23) (E. 8).
13. Højer, 1725:
10 bægre (F. 14).
14. Vinum, 1730:
1 sølvbæger (Lorentz Brodersen. Kirstine Lorentzes. 1702).
15. Vinum, 1730:
1 gammelt dito (Hans Feddersen. Elke Hanses udj Tveed 1716).

(20) Købt af Math. Brandt Meinert, Tønder.

(21) Udført af Nicolay Hansen, Tønder (nu priv. eje),
men uden krus.

(22) Salmedigteren Brorsons far.

(23) Købt af Hinrich Petersen Kohlstadt, Tønder.

16. Vinum, 1730:
1 nyt dito (Hans Godtfridt Geltzer). (C. 6).
17. Rømø, 1733:
1 forgyldt sølvbæger (Troid Hansen Fries. Dorotheb Baggesd. (1677). (24).
18. Rømø, 1733:
1 mindre uden forgyldning (Josias Outzen 1706) (25).
19. Rømø, 1733:
1 dito uden forgyldning (MCR PÆD Past Br) (26).
20. Rømø, 1733:
1 dito uden forgyldning (Christen Amders PB) (27).
21. Rømø, 1733:
1 sølvstob «paa den ene Hanke tegnet S N Seerup 1677» (28).

Det sidste skifte – H. 6 – hvortil der også i det foregående er henvist i forbindelse med kander og krus – giver en såre levende fremstilling af i hvor rigt et mål guldsmedarbejder anvendtes til gavebrug inden for områdets præsteskab. Når et bæger med inscription 1716 i 1730 kaldes gammelt, mens et med årstal 1723 samme år kaldes nyt, må det forstås derhen at det førstnævnte bæger har sekundær inscription, at man simpelthen brugte familieklenodierne som gaver, sådan som det også siden har været skik og brug.

De registrerede bægre synes at svare til dem der gengives på illustrationerne, fig. 72–81. Det er de vanlige cylinderformede, med svagt skrånende sider fra oven og ned, de fleste formentlig glatte, kun i et tilfælde tales om buklet (= drevet) arbejde (nr. 11).

Sølvstoben med forgyldt rand og tre små forgyldte ringe (nr. 10) kan være af typen med udsvajede mundrande, tovsnoning om bægrets underdel (til hvilken de omtalte ringe kan være fastgjort, ellers normalt kerubhoveder) og rigt profileret standkant som fra København fandt udbredelse helt til Ditmarsken (29), men ellers ikke kan påvises her. Der er mellem disse bægres arabesk-ornamentik under drikkeranden (30) og den på Karsten Johansens alterkalke en indiskutabel beslægtethed (31) som må forklares ved fælles forbillede – 1500-tallets sydtyske ornamentstikkere hvis beslagornamentik med dyr, blomster og frugter førhen er omtalt. Det giver grundlag for at antage at denne tidlige bægerstype kan have forekommet i Tønder.

Vort ældste bevarede stadium er de med fig. 72/73 viste barokbægre med storblomstrede drivninger. Bægrene kunne være gjort hvor som helst i kongeriget. Hvis ellers de indgraverede årstal er samtidige med bægrene, kan man atter konstatere provinsens konservatisme i stiludviklingen, idet typen ellers har sin blomstringstid i midten af 1600-årene. – Fig. 77 har matpunslede sider og de traditionelle glatte monogramfelter, men bægeret er stemplet med Rudkøbings bymærke og hører til en ellers ikke overleveret type. Samtlige andre gengivne bægre er glatte, delvis med blomstergravure i cirkler eller ovaler. Drikkeranden er altid markeret, og inscription her norm, ligesom et bånd almindeligvis indgraveres lidt over bunden. Problematisk er også det andet Steinweg-bæger,

(24) FHF 1656. præst i Gram. DB datter af rådmand Bagge Baggesen i Ribe, d. 1701.

(25) Muligvis identisk med Georg Outzen, præst i Aven-toft 1694 og svoger til Anders Ambders.

(26) Margr. Christine Reimers. Petrus Ægidii Daler. Præst i Brøns.

(27) Præst i Burkal 1687.

(28) Søn af pastor Niels Jørgensen Seerup, Ribe.

(29) SS 159 ff, men måske snarere som bæger, gengivet i Sigv. Skov: Dansk Sølv på Koldinghus, 5, fra tiden o. 1700, hvor det omløbende bånd er anbragt i nærheden af drikkeranden, også med tre ringe. Jvf. også KROHN HANSEN II. 112.

(30) Bo. fig. 35, 40/41, OLRIK pag. 50, 66 f.

(31) Jfr. fig. 23–25, 27, 60.

fig. 76, som falder fremmedartet ud i selskab med de øvrige. Bægre som fig. 75, 80 og 81 har i blomstergravurerne en påfaldende lighed med de samtidigt malede møblers dekoration (32) og ligger folkekunsten nær.

Foruden af de med illustrationerne nævnte guldsmede kendes der bægre af Christian Reimer, Jürgen Etzman II, Carl Lorentzen, Berend Christiansen, Jonas Nissen Bjørn og Anders Jørgensen Maler, men ingen fra Løgumkloster.

TUMLERE

Et miniaturebæger som fig. 78 menes at have været benyttet til brændevin, men for denne drik formedes i løbet af 1600-tallet en ny type, de såkaldte tumlinger, her altid benævnt *tumlere*. De er halvkugleformede med et ganske lille plateau og således proportionerede at de når man lægger dem ned af sig selv går tilbage til udgangsstillingen (33). Som de smågenstande de er, er de ofte ustemplede, og fra vort område kan kun fremdrages fig. 83, to små brændevinskopper med nydeligt Louis XVI-præg, formelt måske inspirerede af de i hin tid så rigeligt indførte små kinesiske porcelænskopper uden ører. Netop nu tvinges guldsmedene ud i en håbløs efterligning af genstande fra andre stofområder som var bedre egnede til brug for drikkekar, hvorfor sølvet da også blev ganske overflødiggjort i denne specielle henseende.

Fra skifterne skal følgende uddrag tilføjes, til belysning af udbredelse og størrelsesforhold:

1. Visby, 1701:
6 tommelbægre. (E. 3).
2. Møgeltønder, 1723:
1 forgyldt tommel (E. 7).
3. Daler, 1725:
1 lille tommel (Helene Niels daater), 1 lod, 36 sk. (E. 8).
4. Vinum, 1730:
1 forgyldt sølvtommel (Niels Christensen H. 1716) (C. 6).
5. Ballum, 1731:
1 liden sølvtommel, 2 $\frac{1}{8}$ lod a 24 sk., 1 rdl. 3 sk. (F. 12).
6. Nr. Vollum, 1750:
»Et lidet Sölf Tomle med Anna Hans Kone Forballum Naun paa«, 2 lod, 1 $\frac{1}{2}$ kvint, 1 rdl. 9 sk. (C. 8).
7. Døstrup, 1753:
1 sølvtommel (J. O. Ludvigsen, degn i D.), 1 rdl. (C. 9).
8. Tønder, 1762:
1 indvendig forgyldt tumler, 4 $\frac{3}{4}$ lod a 26 sk. = 2 rdl. 27 $\frac{1}{2}$ sk. (A. 3).
9. Sæd, 1773:
1 lille »Schenck Tommel«, 4 $\frac{3}{4}$ lod, 2 rdl. 18 sk. (34) (E. 9).
10. Ravsted, 1825;
1 sølvtumler, 7 mk. 8 sk. (D. 3).

(32) S. Schoubye: Folkekunsten på Tønderregnen. 1956.9.

(33) Karakteristik af typen i Bo. i forb. m. fig. 86. – De såkaldte *kovskener*, øreskåle, ofte med forskelligt formede ører (pinje og blad) er ikke forefundet omtalt, et en-

kelt ustemplet eksemplar erhvervede Tønder Museum i Skærbæk (dateret 1670), jfr. fig. 88.

(34) Købt på auktion af Tønder-guldsmeden Joh. Fr. Holmberg.

RØMERE OG VINBÆGRE

En iøjnefaldende – og tidlig efterligning af glas har man i de såkaldte sølvromere som indgik i guldsmedenes produktion indtil midten af 1600-tallet. Selve bægeret minder om de forannævnte tumlere, men det er påsat en servietring-lignende fod med udhamrede prikkede knopper eller blade (35). En enkelt gang refereres der til en sådan rømer i et Tønder-skifte (A. 1, 1661), den har en vægt af 6½ lod. Ingen rømere med Tønder-signaturer er forefundet.

På den anden side 1750 forsøger guldsmedene at tage konkurrencen op med de pokalformede vinglas (Nøstetangen). Det giver sig nogle ikke særlig smukke, men snarere ejendommelige udslag (36). Om anvendelsen af disse »glas« synes der at være tvivl. De benævnes også snapsebægre.

Et par særprægede eksemplarer – og ikke så klodsede som de midtjyske – udført af Tønder-mestre, kan ses fig. 84–87. Det første – af Friedrich Chr. Munch – er med sine stilk-vinger påvirket af venetianske glasformer, hvad der egentlig er ganske snurrigt når man betænker at det er blevet til i en lille nordslesvigsk købstad, og det har monogram med krone og bladværk efter bedste Nøstetange-mønster. Det vides med sikkerhed at glas fra denne navnkundige manufaktur var i brug i Tønder. Af A. C. Boetewadt findes to bægre af lignende type (fig. 85), men med fod og bæger adskilt ved en sløjfeformet trefod. Graveringen svarer til den på Christopher Hillers tumlere, fig. 83.

Men mest originale er Andreas Nissens to dobbeltbægre, fig. 86 og 87, som begge synes fremstillede 1769. Det klokkeformede har tilhørt en præst i Engbjerg (Vandfuld h., Ringkøbing amt), og mønstret har vel ejeren af bægeret til forudsætning (37). Det er lidet sandsynligt at et sådant bæger har skullet benyttes til brændevin. Snarere må både dette og fig. 86 betegnes som *privatkalke*, det store bæger beregnet for husfaderen, det mindre for husmoderen. Begge bægre holdes sammen af tre stiliserede fugle, typemæssigt ubestemmelige, et folkekunst-element der skal fremdrages i anden sammenhæng (jfr. s. 225) og som gør det sandsynligt at bægre af denne type har været bryllupsgaver.

SKÅLE OG FADE

Af ældre, større korpusarbejder er det tilfældigt og lidet arkivstoffet bringer for dagen. Som bemærket s. 100 kan man ikke regne med at Tønder-guldsmedene i almindelighed har haft publikum for disse genstandstyper. Enkelte ses dog omtalt (se neden for nr. 3, 4, 8 og 11), og for så vidt der refereres til lokale arbejder, må man antage at sølvmengden i disse genstande har været for anselig til at senere ejere har kunnet modstå fristelsen til at omsætte den i penge, og guldsmedene til at forme den om (jvf. også citatet fra »Menoza«, s. 108). I Hamborg-guldsmedenes prisliste fra 1739 (38) kaldes en skål på over 20 lod for *stor*, og kun kaffekander og testel har højere vægtangivelse (60 og 80 lod, og derover). Intetsteds i skifterne er forefundet notitser om sølvgenstandenes *stempler*, eller rettere *mestermærker* (39), men som det fremgår af det foranstående ofte om *inscrip-*

(35) Bo. fig. 53–56.

(36) Ibid. fig. 93–96.

(37) Sven Fritz & Sig. Schoubye: Gammelt Tønder Sølv. 1954.9 f, hvor yderligere et tredje, usigneret dobbelt-

bæger er gengivet. Et eksemplar i Haderslev Museum.

(38) St. 34.

(39) I et skifte fra Tønder, 1772 (A.7): »Copenhagener Probe«, »Hamburger Probe«, og for ure: London.

tioner, hvorfor afgørende bevis for fremstillingsstedet mangler, men uden værdi er det dog ikke at få fastslået forekomst og størrelsesforhold.

1. Tønder, 1661:
1 lille sølvskål, 8 lod a 20 sk. (A. 1).
2. Skast, 1686:
2 skåle a $19\frac{1}{2}$ og 25 lod (F. 1).
3. Visby, 1701:
1 vandfad og en vandkande, $64\frac{3}{4}$ lod a 24 sk. = 32 rdl. 18 sk.
4. Visby, 1701:
1 skål med låg, 67 lod a 24 sk. = 33 rdl. 24 sk. (E. 3).
5. Visby, 1701:
1 drevet sølvfad, $19\frac{1}{2}$ lod a 27 sk. = 10 rdl. 46.6 sk.
6. Visby, 1701:
1 drevet tallerken, $14\frac{1}{2}$ lod a $27\frac{1}{2}$ sk. = 8 rdl. 14.9 sk.
7. Visby, 1701:
2 små fade med knapper under, $16\frac{1}{4}$ lod a $24\frac{1}{2}$ sk. = 8 rdl. 14.1 $\frac{1}{2}$.
8. Mjolden, 1725:
1 sølvskål, noget forgyldt, 34 lod a 24 sk. = 17 rdl. (C. 7).
9. Daler, 1725.:
1 sølvskål, $11\frac{1}{2}$ lod a 24 sk. = 6 rdl. 31 $\frac{1}{2}$ sk. (40) (E. 8).
10. Rømø, 1733:
1 stor sølvskål på 4 tæer og 1 flad uden tæer (H. 6).
11. Ubjerg, 1774:
1 sølvskål, 32 lod a $25\frac{1}{2}$ sk. = 51 mk. (41) (E. 10).

Som det ses er den ældre guldsmedekunst for Tønders vedkommende for spinkelt overleveret til at dens formudvikling overhovedet lader sig belyse. De brudstykker kirkesølv og de ældre bægre danner af det ukendte mønster – sammenholdt med de skriftlige meddelelser om tingenes eksistens – peger dog utvetydigt hen på at Tønders guldsmede i renæssance og barok inden for de af de sociale og økonomiske forhold givne grænser har fulgt de dansk-norske normer. Stilskifterne i egnens godt bevarede træskærerarbejder viser det samme, men således at vi her i kraft af materialets mangfoldighed er i stand til at fornemme personlighederne bag arbejdet. Det er nærliggende at antage at Tønder-guldsmedene i lighed med billedskærerne har modtaget deres hovedimpulser fra to retninger, Ribe og Flensborg, men det er vel tvivlsomt om der nogensinde vil blive tilvejebragt materiale til bevis for en sådan teori.

Med ganske få undtagelser – herunder bl.a. skeerne som vil blive omtalt for sig – har det øvrige bordsølv tilknytning til de nydelsesmidler som i løbet af 1700-årene så afgørende ændrede de daglige drikkevaner og de til disse knyttede redskaber: kaffe, te og chokolade. Disse sager vandt vel knap nok udbredelse på landet før et århundred senere, men søfolkene på vesteregnet bragte tidlig store mængder kinesisk porcelæn til området, herunder kopper og tekander, og siden tog vore hjemlige fajancemanufakturer og englænderne konkurrencen op (42), så guldsmedene stort set – ligesom tin-

(40) Solgt til Jürgen Lorentzen, Td.
(41) Solgt til Math. Br. Meinert, Td.

(42) Sig. Schoubye: Om engelsk fajance fra Tønderegnet. 1952.

støberne – mistede terræn. Kaffe-, te- og mælkekander er overvejende udført af porcelæn og fajance, og i landskifterne er det sjældent man træffer disse i sølv, men nok smågenstande som teskeer, sukkertænger, tedåser og sukkerbøsser (43).

Alligevel var behovet så voksende at også guldsmedene fik opgaver nok, selv om markedet for korpusarbejderne fortrinsvis lå i byerne. I den berømte rejsebog »Menoza« (1743) fremhæver Erik Pontoppidan at der dengang anvendtes mange penge på det forgængelige glas og porcelæn. »Det er i aar en liden kapital, som ad åre er rent forsvunden. Men endda tvivler jeg på, at de gamle havde så meget sølv i kander, bægere og skåler, som det der nu anvendes på thepotter, kaffekander og deres underskåler, theflasker, sukkerskåler, sukkerbøsser, themaskiner, spølkummer, lysestager, sølvskafte knive, plat de ménage og deslige, som i det mindste hvert tyvende år skal omgøres efter moden« (44). Den betydning de nye nydelsesmidler fik for omformningen af de gængse drikkekar ses også af at kravene til guldsmedenes mesterstykker ændredes derhen at bl.a. kaffe- og tekander indgik i repertoire (45). Om de herværende forhold ved vi som påpeget intet udover det side 31 omtalte tilfælde hvor Løgumkloster-guldsmeden Christian Frensesen 1858 bliver mester på en forgyldt flødekande, en beskeden fordring i sammenligning med de store byers.

Om brugen af kaffe og te i landsdelen og tidspunktet for dennes begyndelse foreligger kun ret sene glimt. Kaffekander og tekander (el. -potter) omtales først i skifterne på denne side 1750. I en skatteliste fra 1744 nævnes en kniplingshandler der også sælger te (46) og i en rejsebeskrivelse fra 1788 at kniplepigerne er forfaldne til snustobak, kaffe og te (47). Omkring 1800 er kaffe, te og sukker anført som hovedindførselsartiklerne i Flensborg (48), og allerede 1810 er kaffe, te og kakao toldobjekter i hertugdømmet (49). Men hvor udbredt brugen end har været, at de mange pompøse korpusarbejder som særlig med rokokoen og nyklassicismen blev gjort til pryd for bordet og som rekvisitter til kaffe-, te- og chokoladedrikning var forbeholdt en *meget lille kreds*, er givet. Langt ind i 1800-tallet var *skeen* og småting til *dragten* hovedelementet i bondens sølvbestand.

Men mens vi førhen var henvist til spredte skriftlige meddelelser om tingene, kan vi for denne periodes vedkommende gå til tingene *selv*, ja i enkelte tilfælde er der materiale nok til at personligheden bag genstandene kan skimtes. Af mesterlisten (kap. IV) fremgår det at det må være mere end tilfældigheder når arbejder af Andreas Nissen, F. C. Munch, Math. Brandt Meinert og Andreas Christian Boetewadt – guldsmede der aflagde borgered i tiden mellem 1730 og 1761 – atter og atter forefindes. Det er da også blandt disse at vi finder mestrene for områdets kaffe- og te-, samt chokoladekander.

KAFFE-, TE- OG CHOKOLADEKANDER

Tekanden, fig. 89, som næppe er blevet til førend i 1770'erne, er et godt eksempel på hvad man i Norge kalder overgangsstilen, herhjemme senbarok, når man vil undgå

(43) Chr. Waagepetersen: Lidt om Kaffe- og tetøj i det 18. århundrede. Årb. f. »Den gamle by«, 1954.50 ff, med en grundig kulturhistorisk orientering.

(44) Citeret efter J. Olrik: Nyerhvervede Sølvsager i Dansk Folkemuseum. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1929.44.

(45) Jfr. foran, side 30, samt Bergen 1759, if. KROHN-HANSEN I.185.

(46) Tønder gennem Tiderne 1943. 187.

(47) J. N. Tetens: Reisen in den Marschländern. 1788.151.

(48) Sønderjyllands Historie IV.18.

(49) CCV 1810. 291.

det ikke helt præcise *regence*, som af andre grunde er nok så praktisk fordi det har vundet hævd. Men stilen er rigtignok mere engelsk end fransk og i sit første stadi kendetegnet ved dens understregning af de glatte flader på ornamentets bekostning, en ædel stofglæde, som allerede kommer til udtryk på vore egne tidlige bægre (som f.eks. fig. 76) og siden f.eks. på tedåserne (som fig. 121). Et stiltræk som *godronneringen* (dreven rifling) er allerede erkendt i forbindelse med oblatæskerne (fig. 48–49), men først med *vertikalknækket* der specielt får anvendelse på den her behandlede genstandsgruppe, kommer det stiltræk til som så helt behersker korpusarbejderne før rokokoen. Fra norsk side er den dybsindige teori fremsat at stilen er opstået ved at den af den franske arkitekt Jean Bérain i slutningen af 1600-årene frembragte båndakantus-ornamentik er gjort tredimensional (50). Om den »knækkede« stils udbredelse i Tønder-området for sølvets vedkommende ved vi kun lidet, men den betød overmåde meget i møbelarkitekturen hvor den navnlig på skabsdørene blev egnens mest iøjnefaldende stil (51).

Hvad den her fremdragne tekande angår, har den et par ældre slægtninge fra henholdsvis Odense og Bergen. De er begge fra tiden o. 1730, den første udført på Odenseguldsmiden Oluf Clausens værksted (52), den anden betegnet som den ældste bergensiske tekande og gjort af J. M. Steen (53), »et meget respektabelt gennemført arbejde med mykt svungne kontur og vertikale knekk«, en karakteristik som vel også kan overføres på Boetewadt-kanden, hvis »myghed« nok kan føles lidt provinsiel. Gravuren på den glatte bugflade er det element der røber kanden som efterklang, men i øvrigt vil glosen respektabel være en træffende vurdering af arbejdet som med et helt slægtleds forsinkelse repræsenterer Tønders bedste indsats på dette område.

Som repræsentant for rokokoen må Andreas Nissen fremhæves. Han er i denne sammenhæng nævnt i forbindelse med sit kirkesølv fra samme periode (fig. 53 og 63), hans kaffekander (fig. 90 og 91) er som bemærket blandt vore største korpusarbejder. De er yderligere et bevis på at vore guldsmide når opgaverne blev givet, magtede de største og vanskeligste opgaver i tiden. Kanderne indeholder de elementer rokoko-kaffekander skal indeholde. Først og fremmest lægger man mærke til at korpus ikke længere hviler på en flade men så at sige roterer frit i luften. Placeringen af korpus på støbte, svejfede ben var en konsekvens af *svajknækket*, som vanskeliggjorde overgangen i en horisontal fodrand.

Strukturen på fig. 90 er aldeles konventionel. Henover den vældige pæreformede korpus snor knækkene sig spiralagtigt (jfr. stilkene på tidens glas) tre og tre, uafsluttede, dynamiske. I tre henseender fornemmer man tegn på provinsialisme, knækkene er lidt for bløde, overgangen mellem over- og underdel for glidende og tuden noget overdimensioneret, men man ser det vel først når man sammenligner med forlæggene fra København (54) og øvrige større byer (55). Af den i Tønder fødte Aabenraa-guldsmid Friedrich Christopher Hansen foreligger i øvrigt en næsten med Nissens identisk

(50) Robert Kloster: Omkring et stilbrud. Årbog f. Vestl. Kunstindustrimus. 1952. 63 ff.

(51) Sig. Schoubye: Gamle Møbler fra Tønderegnet. 1951.11.

(52) Bo. fig. 128.

(53) KROHN-HANSEN I. 160, II. 128.

(54) Kande i NM 3 af Nicolai Langermann fra 1750'erne. Fra Nat.mus. Arbejdsarkiv 1929.43.

(55) Bo. fig. 114. Kande af Knud Brandt, Horsens, 1752.

kaffekande (56), men ellers er sønderjyske kander af denne art unika. En tekande – med fugl på låget – hører til samme gruppe (57), ligesom den 33 cm h. bugede kaffekande med drageformet tud og på tre ben (fig. 91), begge fra Nissens værksted (58).

Med chokoladekanden, fig. 92, præsenteres en form som atter synes overtaget fra tilsvarende porcelænsgenstande. Den er kendt i Tyskland allerede i 1720'erne (59), men overtages først af guldsmedene i århundredets sidste tredjedel hvor den navnlig indgår i klassicismens repertoire. Denne kandes anvendelse som chokoladekande fremgår af et lille hul i låget (diam. 1.1 cm), gennem hvilket man har kunnet stikke en chokoladepisker ind. Som lukke for dette hul virker et påstiftet støbt blad, godt 3 cm langt, der kan skubbes hen over hullet. I to kugler er indsat en flad støbt hank som en taskebøjle. Den kegleformede tud med rifler og støbte bladornamenter danner en torskemund med 2 øjne i siden, og den balusterformede sorte tværhank er indsat i en påloddet cylinder med tilsvarende ornamentik. Men ellers er kanden glat.

Den er dateret 1783 – påfaldende tidligt i betragtning af at de ældste københavnske kander af denne type er fra 1770'erne (60). Hvorfor denne form så hurtigt når frem til Tønder og ad hvilke veje, lader sig ikke påvise, men dens tidlige fremkomst her gør den ofte fremsatte teori om svensk oprindelse mindre sandsynlig.

Formen genoptages af Paul Hansen I (fig. 93), og da med nyklassicismens ornamentering som i overensstemmelse med tiden er ren gravure, diskret og spinkel. Også kandes profilering er bortset fra det cylindriske grundskema i korpus varieret. Den har et stejlere konvekst skulderparti og i tilslutning dertil en glat bred lågkant, ligesom tud og hankholder er glatte. Båndgravuren som er kendt fra bl. a. samtidige Kellinghusen-fliser, er let og sirlig.

Paul Hansen har udført flere kander af denne type, hvortil slutter sig tekanderne, fig. 97–99 med ovalt snit og konkavt skulderparti, men ellers i udførelse meget lig kaffekanden. Den umiskendelige engelske indflydelse disse sidste arbejder vidner om, må være nået til byen indirekte. Kanden fig. 98 har ingen anden ornamentering end graverede ranker, indrammede af 2 dobbeltstreger – lige over bundkanten og under overkanten, samt en bølgelinje på låget. Små knopper i den flade bund løfter den over fadet hvis kantprofil svarer til kaffekandens men har ovalt gennemsnit. Fig. 100 svarer til den nedenfor omtalte flødekande (fig. 101).

Jacob Andreas Bødewadt I har lavet en lignende kande, men med bladknop på låget. På dens glatte sider er indgraveret en ringridergalge med to krydsede lanser og to bandolerer hvorover i medaljoner oplyses: *Premie der Tønd. Friedrichs Garde – gewonnen 8'ten Aug. 1809.* – Kanden havde været smukkere uden denne folkelig gravure, men vi havde været en kulturhistorisk note fattigere. Korpusdimensioneringen er i øvrigt meget forskellig i de to kander. I Paul Hansens er forholdet mellem længden og bredden i den lodrette side nær 2:1, mens den i Bødewadts er 4:3, hvortil kommer at låget her er mere

(56) Museet på Koldinghus. Skovs førn. skr., 15. Fra 1782. Nær beslægtede – senere – kander fra Bergen.

(57) Priv. eje Møgeltønder.

(58) Priv. eje Fredericia.

(59) Inge Mejer Antonsen: Omkring en chokoladekande. Budstikken 1960. 111.

(60) Dansk Sølv 1550–1950, nr. 233. Chokoladekande af Jens Sander Schouw, 1776.

kuplet og den lille knap pæreformet. Det gør den sidste mere hjemlig, dvs mindre engelsk og mindre elegant (61).

De tøndeformede kaffekander der under yderligere engelsk påvirkning afløste de cylindriske, er sjældne men forekommer også, se således fig. 94 (62).

Tekanden, fig. 96, af A. C. Boetewadt må formodes udført i 1780'erne. Som håndværk betragtet tør den betegnes som et af de bedste korpusarbejder fra Tønder i det hele taget og prøve på hvor forsigtig man skal være med at anvende ordet provinsialisme i anden mening end at tingen er blevet til i provinsen.

Dens form er kendt fra porcelænet, men hamret i sølv stiller den ganske andre krav til sin former end det plastiske porcelæn. Den dokumenterer en håndværkermæssig sikkerhed hos Boetewadt som stiller ham på linje med de bedste mestre i de større byer. Helt kuglerund er den ikke, den snævrer svagt ind mod bunden hvortil er loddet tre karakterfulde støbte ben med riflet mønster. Den kantede næbformede tud viser samme fasthed, og det cirkelformede hængsellæg går – svagt buet – smukt i et med overdelen.

I sin form slutter den formentlig ældre flødekande af Andreas Nissen, fig. 100, sig nær op til denne tekande. Også den lader den udhamrede flade virke ved sit stof alene, ved lysets brydning i den kuglerunde skål. Dens profilering er skarpere med en stejlere bund og lidt klodsede påloddede ben, hvor man ikke som ved tekanden fornemmer at de skal holde igen på sølvets *tyngde*.

Et udsøgt arbejde er flødekanden, fig. 101, af den tredje af århundredets store Tønderguldsmede, Paul Hansen I. Også den er mere end håndværk. Modellen er nyklassisk. Det pokalformede korpus er fortil hamret op i et udsvejfet, svagt skrånende forparti der virker som tud, og det flotte svaj fremhæves ved en takket kant som bagud føres op i en spids hvortil hanken er fastgjort i et bånd. Hanken der som karnis har et minutiøst modelleret mandshoved, afsluttes med hovedet af en fantasifugl, måske skal det være en flamingo (jvf. fig. 99). Støbeformen til denne fugl er i Tønder Museum.

En kaffe- eller tekande fra stilblandingens tid er vist med fig. 95. – Den er som arbejderne fra hin tid pastiche, men i og for sig godt nok udført.

Brugen af kaffe, te og chokolade afstedkom en række andre genstandstyper udover de kander i hvilke drikkene serveredes. Således de ovenfor nævnte mælkekander eller flødekander. Fra to Tønder-dødsboer kan nævnes hvad der hørte til i bedre hjem i denne henseende:

1. Kommerceråd Henningsen, 1764:

1. 1 tepotte med trægreb.....	18 $\frac{1}{4}$ lod
2. »	18 $\frac{1}{4}$ »
3. 1 mælkepotte med greb.....	18 $\frac{3}{4}$ »
4. 3 underskåle.....	21 $\frac{3}{4}$ »
5. 2 tedåser.....	19 $\frac{3}{4}$ »
6. 1 spølkum (skylleskål).....	15 $\frac{1}{2}$ »
7. 2 sukkerskåle.....	16 $\frac{1}{2}$ »
8. 6 teskeer og 2 tænger.....	9 $\frac{1}{2}$ »

(61) Tønder Museum 563, købt i Westre, jfr. Erik Lassen: C. L. Davids Samling III. 213.

(62) Foghts Samlinger 1960, nr. 227, med et ukendt me-

stermærke *Schmidt* kan måske tillægges Tønder-mesteren Chr. Rafael Schmidt, omend lødighedsstemplet 12 ellers ikke vides benyttet i T.

2. Kammerassessorinde Daniel, 1776:

1.	1 kaffekande m. trægreb og underskål.....	59 $\frac{1}{4}$ lod a 28 sk. =	103.11 (63)
2.	1 mælkekande med greb.....	21 $\frac{1}{2}$ » - 28 $\frac{3}{4}$ =	38.10 $\frac{1}{2}$ (63)
3.	1 tekande m. greb og underskål.....	27 $\frac{3}{4}$ » - 28 $\frac{1}{2}$ =	49.7
4.	1 dito m. dito.....	18 » - 28 $\frac{1}{2}$ =	32.11 $\frac{1}{2}$
5.	1 tedåse.....	14 » - 28 =	24.8 (64)
6.	2 sukkerskåle.....	15 $\frac{3}{8}$ » - 30 =	28.13 (63)
7.	1 strøbøsse.....	15 » - 29 =	27.3 (63)
8.	1 spølkum.....	23 $\frac{1}{4}$ » - 26 =	37.12
9.	12 teskeer og 1 sukkertang.....	10 $\frac{1}{4}$ » - 24 $\frac{1}{2}$ =	15.11 (65)
10.	1 sukkertang.....		3.2

En del af de indregistrerede genstande er udtrykkelig opgivet som Københavnerarbejder. Mælkekander og spølkummer med Tønder-stempling fra disse typers første år er endnu ikke påvist i området. Måske kan fig. 111 opfattes som spølkummer i stedet for sukkerskåle. Bedre repræsenterede er vi med de øvrige mindre typer.

SUKKERBAKKER OG -SKÅLE

Sukkeret hørte med til alle tre drikke, og da guldsmedene nøje fulgte mønstrene fra porcelænsstellene, blev beholdere af sølv til brug for sukker, først som dåser, siden som bakker og skåle, en betydelig varegruppe. Allerede i den føromtaltte Hamborger-prisliste fra 1739 (38) nævnes både sukkerfåde og sukkerdåser. Sukkerbakkerne på fod eller på ben der har været særlig populære i Tønder og Aabenraa er nok snarere en fortsættelse af baroktidens konfektskåle og uafhængige af porcelænets former. Det er velkendt at f. eks. Kellinghusen siden fremstillede sukkerbakker i fajance som tydeligt er efterligninger af forlæggene i sølv. Først skålene som fig. 111 svarer til former der særlig var kendte i de stærkt udbredte engelske kaffe- og testel af såkaldt »cream coloured ware«.

Med fig. 102–110 illustreres forskellige af de almindeligst forekommende typer, hvoraf de fire første hører til overgangstiden med dens betegnende ovale tværsnit der i øvrigt bibeholdes langt ind i empiren. Alle fire er lige knækkede og tungede, men med den provinsielle delvis graverede bånd- og blomsterdrivning. Et af de ældste arbejder er fig. 102 af Højer-guldsmeden Jonas Nissen Bjørn. Den har endnu cirkelrund fodplade med hvælvet fod som trapper op i en konkavt profileret sokkel, en profilering som fortsættes i de øvrige fodskåle, men da med ovalt snit som skålen selv. Gravuren er en landlig Bérain-ornamentik, tiltalende djærv.

Af Andreas Nissen er fremstillet et aneligt antal sukkerbakker som fig. 103. Ornamentalt ligger de oblatæsken fig. 53 nær, med de samme nydeligt udpunslede blomster. Mens skålene almindeligvis fastgjordes til foden med en riflet bolt, har Nissen omhyggeligt camoufleret disse ved at give dem form af roser. Han kombinerer punsling og gravure og udfylder kun bredfelterne og bunden. Smalfladerne mellem knækkene står glatte.

Fig. 104 af den ellers lidet kendte Christian Feddersen har skrålfladerne helt dækkede af stiliseret bladgravure af en type som var velkendt på samtidige hollandske fajance-

(63) Værdien i mark. Københavnersølv.

(64) Købt af Andreas Nissen.

(65) Købt af Andreas Christian Boetewadt.

fliser (66), upåklagelig i teknik men ikke helt i overensstemmelse med den »knækkede« stils idé.

Med fig. 105 af Christopher Hiller fra Løgumkloster, formentlig en elev af Nissen, glider vi ornamentalt set over i rokokoen. Man bemærker at han har tre hvor de andre bruger to knæk, to konkave og eet konvekst – og at gravuren er rykket ned i bunden. Med fig. 106 forlades endelig den massive fodsokkel og erstattes af tre (ikke fire!) svejfede, støbte ben og den nu rene rokokogravering er flyttet op på de brede sidefelter.

Umiddelbart ville man mene at rokokoenes strukturelle ubundethed vanskeligt lod sig overføre på genstande hvor horisontalplanet ifølge deres funktion er dominerende. Et ejendommeligt forsøg på at føre rokokoenes dynamik over på en sukkerbakkes konturer er foretaget i Tønder-guldsmeden Peter Petersens skål, fig. 107. Snittet er skævt, nærmest pæreformet, og skålen bæres af tre klovformede, stærkt svungne støbte ben. Kanten er udhamret i et usymmetrisk takket fantasiornament, en blanding af sirlige blomster, bladværk, klodsede rocailler og skummende bølgetoppe der leder tanken hen på Bindsbøll-stilen. En lignende vilter rokoko træffes sjældent i korpusarbejderne fra Tønder, nok i salmebogsbeslag og tobaksdåser som var mere afhængige af storbyens former.

Paul Hansens sukkerskål – fig. 108 – virker i sammenligning hermed billig. De bliktynde hanke og de fire fantasiløse ben, de ikke særlig nette perleborter og de meget groft punslede blomster tyder på at skålen er et værkstedsarbejde som mesteren trods stemplet ikke kan have ansvaret for. Dens eksistens sammen med lignende tarvelige arbejder af den ellers dygtige Martin Petersen Hommelhoff må forklares derhen at der var opstået et marked for sådanne fordringsløse prydenstande. Det samme forhold illustrerer fig. 109 med det ukendte mærke NN som er medtaget for at vise hvor enkle modeller landsbyguldsmedene – for en sådan må NN være – kunne finde afsætning på.

Med anderledes omhu har Paul Hansens bror, Nicolay Hansen, i fig. 110 løst en tilsvarende opgave. Fodpladen med de indsvungne sider blev mode i empiretiden og forsynedes gerne med en kugle eller en lille figur mellem de bøjleagtige ben (jfr. fig. 132 og 131).

Den såkaldte godronnering, et fransk ord for pibelæg, en dreven rifling som var almindelig overfladebehandling i senbarokken (jfr. fig. 49), genoptages i empiren, navnlig på sukkerskålene. Fig. 112 repræsenterer også i andre henseender ældre traditioner ved at være konstrueret som de tidligere øreskåle (brændevinskummerne, jfr. fig. 88). De påloddede ører er støbte sløjfer med fine rosetter og perler, og foden svarer til de ældre sukkerbakkers sokkel. Mange korpusarbejder har vi ikke kendskab til fra Føhr, og man imponeres ved at træffe så gedigent udførte ting i det afsides liggende Wyk.

Sukkerskålen af Paul Hansen, fig. 114, hører til en meget udbredt gruppe korpusarbejder som vinder indpas i tiden efter statsbankerotten 1813. Den har sit forbillede i engelsk guldsmedekunst hvor den benævnes »pierced work« (67). Sukkerskåle, brødbakker, saltkar, sennepsbøsser olign med selve korpus – beholderen – af glas eller andet billigt materiale monteredes med sølvgitre eller borter, hvorpå var loddet blade, guir-

(66) Dingeman Korf: Tegels. 1960, fig. 346–348.

(67) JACKSON fig. 1243–44, 1247. Bo. fig. 241–43, 257, 397–400.

lander, medaljoner, sløjfer etc. – eller med filigranindfatning, ranker, rosetter og volutter. På tilsvarende vis også de til skålene hørende sukkertænger (jfr. fig. 145). – Begge former for montering foreligger fra Paul Hansens værksted, men originalest er hans anvendelse af kokosnøden som korpus, med hvilken han genoptager en metode der var kendt allerede i 1500-tallet i forbindelse med bægre og pokaler (68).

Den på langs opskårne polerede kokoskål er monteret med en tunget sølvramme om skålens og lågets kant, på siderne er pånittede to ovale filigranornamenter, og skallen bæres af graverede blade hvis stængler er loddet på en oval hvælvet fodplade af sølv. To hanke med filigran er loddet til rammen på skålen, og en lille knop med fire graverede blade udgør lågets håndtag.

En tilsvarende skål – i privateje – er dateret 1818, en anden på fire ben sammenholdt af 2 bånd og uden bundplade er fra 1824 (69), men også monteringer til glasskåle af spinkelt usolidt filigran forefindes med Paul Hansens signatur. Karakteristikken af disse filigranarbejder som »guldsmedekunstens nødpenge« er ganske rammende (70).

SUKKERBØSSER

Sukkerbøsserne som er en udpræget købstadsmode, har Tønder-guldsmedene tilsyneladende ikke turdet forme anderledes end de gængse nordtyske og københavnske normer krævede det. Slavisk fulgte man forbillederne fra den store verden, og de ældste vi kender kunne være blevet til i en hvilken som helst dansk provinsby. De gamle cylinderformede barokbøsser er ikke forefundet med Tønder-stempler, ihvorvel sukkerbøsser omtales i skifter fra Visby 1701 og fra Ballum 1722 (bil. E. 3 og F. 7). De anføres med en vægt af henholdsvis 24 og 14 lod. I købstadsskifterne efter 1750 er de meget almindelige.

Lige knækket er fig. 115, et helt konventionelt stykke af Andreas Nissen. Det har den vanlige konveks-konkavt profilerede cirkelrunde fod og pæreformet korpus. Det lidt overdimensionerede kuplede låg har indadsvejfede sider hvad der tyder på at den først er blevet til i 1760'erne, hvor rokokoen andetsteds er brudt igennem. Rokokostrødasen, fig. 116, som sikkert er fra slutningen af 1770'erne, er ligeså traditionel, med de tilhørende tre støbte og påloddede ben, og svajknækket der fortsætter i låget, lidt forsigtigt og stift, uden de større værksteders festivitas. Ejheller gennembrydningerne i lågene afviger fra forbilledernes, særlig ikke dem på fig. 115 der er dannede som drejede dråber, vel nok med rocaillen som mønster.

De nyklassiske stilimpulser der brat fortrænger rokokoen o. 1790, kom særlig intensivt til at præge området guldsmedekunst, og vore guldsmede udnyttede den til fuldkommenhed ikke alene i de talløse mindre korpusarbejder som netop strøbøsser, tedåser og hovedvandsæg, men også – og navnlig – i de stærkt efterspurgte spiseskeer. Stilen der ligger langt fra den monumentale franske Louis XVI – betegnelsen anvendes af praktiske grunde – men kun er en afbleget borgerlig version heraf har passet til tidens sans for det sirlige, det organiserede, velordnede. Den ligger borgerdyderne, særlig den lille bys, anderledes nær end rokokoen som småkøbstæderne og landet ingen forudsætninger

(68) OLRIC 65.

(69) Tønder Museum 577.

(70) KROHN-HANSEN I 214.

havde for at forstå. Den stillede ejheller større tekniske krav end at de kunne honoreres i mindre værksteder. Det er bemærkelsesværdigt at ornamentikken kun partielt er drivning («fascies»-borterne, perlerækkerne, guirlanderne og de godronnerede undersider på korpus), mens graveringen behersker fladerne, men på en helt anden harmonisk måde end i den knækkede stils tid.

Det cylindriske korpus på fig. 117 modsvarer chokoladekandernes fra samme periode. Foden er kvadratisk med godronneret rundstavsprofil som overgang til den massive rundstok-sokkel. Låget er kubeformet, et elsket tema i 90'erne, og hankene er helt enkle – kantede som på fig. 109. Den massive drevne ranke som føres oven over midtermedaljonen med det tilhørende flagrende bånd (jfr. fig. 123) understreger sammen med de krydsende bladranker under medaljonen og bladfligene i bunden af korpus tidens forkærlighed for det ornamentale. Samme karakter har også fig. 118 men med en korpusform som hører 1780'erne til, mens fig. 119 med æggebæger-korpus – dateret et år før fig. 118 – repræsenterer den lokale empire som har flere lighedspunkter med svensk gustaviansk stil end med den franske kejserklassicisme. Der er strukturel overensstemmelse mellem de pompøse gustavianske kaffekander og temaskiner og de småborgerlige tønderske korpusarbejder fra 1800-tallets to første tiår (71). Det gælder også tedåserne fig. 127 og 128, og hovedvandsæggene fig. 332 og 333. Den drevne ornamentering fortrænges af graveringen.

Sukkerbøssen fig. 120 – af A. F. Hiller i Løgumkloster – er et net og originalt provinsarbejde, stilistisk fra 1790'erne, men utvivlsomt først fremstillet på denne side 1800. Fodens rundled har laurbærkrans, og det konveks-konkave korpus båndslang og »løbende hund« – træk fra Hillers vandreår som han holder fast ved længe efter at stilen andetsteds er gået ud af brug.

TEDÅSER

Det er førhen anført at tekander af sølv forefindes i 1700-tallets anden halvdel. Almindelige har de ikke været. Tekedlerne – som de nok rettere bør benævnes – har været af billigere materiale, kobber, messing eller tin. Og det samme gælder i endnu højere grad de såkaldte temaskiner, forløberne for samovaren, der spiller en stor rolle i de større byer efter 1750, men som ikke er påpeget i ædelmetal i Tønder-området (43). I Hamborg-guldsmedenes prisliste fra 1739 er opført »Theekessell und Confohr von 80 Loth« (38), men endnu ikke temaskiner. Sådanne blev tidligt almindelige i vort område, men gerne i kobber og tin. Derimod er forholdsvis mange tedåser bevarede. Eksempler på grundtypen, flaskeformen, ses fig. 121–125. Et sidestykke til Andreas Nissens fra 1753 (fig. 121) – med rektangulært plan, i regencestil – udført af Fr. Chr. Munch, findes i privateje i Højer. Samme model forekommer på egnen i messing og navnlig i porcelæn. Med svejftet plan er Christian Siemensens tedåse i Keitum museum (fig. 122), svarende til talløse engelske i »cream-coloured ware«, medbragt af søfolkene, men almindeligst er tedåser med ovalt plan fra århundredets sidste tiår. De har alle en lille cylindrisk hals, fastloddet

(71) Svenskt silversmide II fig. 30 og 39.

dåsens nedadskrånende skulderparti, hvortil slutter et hætteformet låg med krave og knop. Ornamenteringen svarer nøje til sukkerbøssernes. Håndværksmæssig set må disse arbejder anses for tidens bedste og sammen med hovedvandsæggene fra samme tid for områdets mest originale bidrag til guldsmedekunsten.

En *cylindrisk* tedåse af Paul Hansen, indpunkteret 1800 (72) og en beslægtet af Chr. Hestorff fra Højer, fra 1818 (73) minder om tilsvarende svenske fra 1790'erne (74). Disse dåsers form svarer tydeligt til de cylindriske kaffe- og chokoladekanders, ligesom de lidt senere tøndeformede, af hvilke kan fremdrages en tedåse af Peter Andreas Hansen, med indprikning Højer 1845 og dreven bladbord (75).

Dåserne, fig. 127 og 128, er opbyggede som sukkerbøsser, og deres store højde kunne tyde på at de har skullet være pendants til sukkerbøsser i lignende udførelse. De har konventionel kvadratisk fodplade og tragtformet sokkel, den første vaseformet, den anden æggebægerformet korpus, med klokkelignende overdele og hættelåg. Gravuren består af spinkle blade og ranker. Fig. 128 har dog fire horisontale perleringe til markering af fod, midte og låg.

PEBER- OG KANELBØSSER. SALTOKAR

En række mindre bøsser – kun i henseende til størrelse (d. e. mellem 8 og 12 cm h) afvigende fra sukkerbøsserne – lader sig vanskeligt bestemme mht brug. I litteraturen karakteriseres de snart som peber- snart som kanelbøsser, benævnelser som ikke genfindes i det anvendte skiftemateriale. Her kaldes også de mindre strøbøsser for sukkerbøsser. I den ofte citerede Hamborger-prisliste nævnes ej heller bøsser til brug for peber og kanel, og skellet mellem store og små sukkerbøsser sættes ved 12 lod.

Et sæt småkander med tilhørende bøsse hvis lågknapper udgøres af støbte bogstaver til angivelse af genstandenes brug, beviser imidlertid at peberbøssen hørte til provinsbordsølvet før 1750 (76). Fig. 129 med buget korpus kan dog tidligst være fra 1780'erne, mens fig. 130 er i 1790'ernes stil. I empiretiden bliver de kugleformede småstrøbøsser hovedtypen. Korpus er fastgjort på en trefod der hviler på en trekantet plade med indadvungne sider (fig. 131). Formen går igen på saltokaret – fig. 132 – med en pendant, også af J. A. Bødewadt I, i Kunstindustrimuseet i København (77).

Saltokar nævnes i dødsboer 1701 og 1722 (bil. E. 3 og F. 7) men synes i øvrigt ikke særlig udbredt. Det her gengivne er i slægt med de gennembrudte arbejder der omtales i forbindelse med sukkerskålene.

En sennepskande med tilhørende ske vises fig. 133–134, jfr. fig. 15.

(72) Bo. fig. 196. NM 3, 326/1931. Priv. eje Ny Chr. Albrechts Kog.

(73) TM 114.

(74) Svenskt silversmide III fig. 45–46.

(75) Priv. eje S. Sejerslev, jfr. Bo. fig. 197, og her fig. 126.

(76) Bo. fig. 229.

(77) Bo. fig. 258.

TESIER

Tesier af tidligere oprindelse end ca. 1800 kendes ikke. De ældste er skål- eller bådformede med symmetrisk ordnede gennembrydninger og i en bøjle med tilhørende klemme fastgjort i tekandens tud (fig. 135–136). Fra 1830'erne kendes den som selvstændigt redskab, med påloddede båndformede ben til anbringelse oven på koppen, og med stilk af ibenholt, som på kanderne fastgjort til påloddede småcylindre (fig. 137). Siden – i 1840'erne – erstattedes benene af brede kraver, i reglen af presset sølv (jfr. fig. 138), bunden ses ofte forgyldt, og håndtagene gøres af perlemor (78). I stil hermed er de pressede sukkerstrøskeer der i århundredets sidste halvdel erstatter sukkerbøsserne. Ingen af delene har andet end kulturhistorisk interesse.

SUKKERTÆNGER

Første gang en sukkertang findes omtalt i skifterne er i 1722 (bil. F. 7) sammen m. 9 tekeer. I borgmester Richtsens bo er der 1821 ikke mindre end 7 med en samlet vægt af 19½ lod (bil. A. 8).

Med ordet sukkertang forstås her alene sukkerklemmen, en pincetlignende griber, dannet af et ombøjet stykke sølv som afsluttes i hver ende med en musling- eller bladformet plade som kan trykkes mod hinanden. De gengivne typer er fra tiden mellem 1790 og 1840, en periode hvor der i hele landsdelen udvistes stor opfindsomhed fra guldsmedenes side på at variere denne populære brugsgenstand så meget som muligt. Den er tilpas fordringsløs og billig til at kunne anskaffes af alle, og kaffedrikning spillede allerede dengang en stor rolle i Sønderjylland. Som nævnt klages der 1788 over at kniplepigerne vænner sig til snustobak, kaffe og te (79). Ikke så mærkeligt da at så mange gamle sukkertænger endnu er i behold.

I den mest gængse form med graveret og gennembrudt båndornamentik, f. eks. fra Niels Thyssen Mikkelsens værksted i Ballum (fig. 139) og Anders Jørgensen Malers i Skærbæk (80) kendes de i England fra midten af århundredet (81). En særlig elegant udformning gav Nicolay Hansen denne type da han i 1790'erne leverede spisebestik til borgmester Richtsen (fig. 142). Her er den klassiske fritstående urne i oval bladramme indskudt mellem bøjlen og de tværdrejede snoede arme til de muslingformede gribere. Men svarende til tradition i hele Skandinavien (82) udnyttedes filigranteknikken også her, endda i forbindelse med glasflusser (fig. 140 og 145), men ingen sukkertang fra området er dog så funktionelt indrettet som Paul Hansens, fig. 146. Den har balusterformet træskaft med benknap, indsat i en sølvskede hvortil er loddet stangen til den ene af de to skovlformede gribere. På samme stang er påloddet støttepunktet for den akse hvorom den anden gribers stang drejer sig, og således at griberne holdes i pres mod hinanden ved hjælp af en fjeder. Sukkerstykket holdes altså fast når fjederen slippes, en konstruktion hvorved Paul Hansen foregriber dette århundredes »designere«.

(78) Svenskt silversmide III fig. 493.

(79) Joh. Nic. Tetens: *Reisen in den Marschländern* 151.

(80) Bo. fig. 496, fejlagtigt tillagt Joh. Adolf Müller i Haderslev.

(81) JACKSON fig. 1339.

(82) Svenskt silversmide III fig. 343.

I litteraturen ses hyppigt gengivet sukkertænger i sakseform (83). Støbemodeller til sådanne er i Tønder Museums besiddelse, ligesom museet har et eksemplar af Matthias Brandt Meinert (fig. 141), formentlig fra 1780'erne (84). Om disse oprindelig har haft funktion af sukkertænger er tvivlsomt. Det er snarere *glødsakse* som brugtes af pipe-rygere når de ved hjælp af gløder fra fyrfadet skulle tænde piben, et forhold der bekræftes ved at mestermærkerne – som i reglen anbragtes i gribernes indersider – ofte er udviskede som følge af varmpåvirkning.

SPISESKEER

At fødes med en sølvske i munden – en gammel talemåde som betyder det samme som at være født af velhavende forældre – refererer til en landlig tradition der i hvert fald går tilbage til senmiddelalderen. Det var i katolsk tid ikke velset fra kirkens side at man tog renter af sine penge, hvorfor man efter evne erhvervede genstande i ædelmetaller, navnlig sølv, som man ved særlige lejligheder prydede bordet med, men som ellers gemtes på kistebunden. De rige østjyske skattefund fra 1600-tallet – i hast nedgravede værdigenstande som ejermændene, ofte gejstlige, blev hindrede i at grave frem igen, formentlig fordi de blev slået ihjel af de indrykkende hære, og som derfor samlet kom for dagens lys ved senere lejligheder – er hovedmaterialet i ældre dansk guldsmedekunsts historie. Omend tilsvarende fund aldrig er gjort i Tønder-området, må man analogt kunne slutte at lignende forhold og samme traditioner har gjort sig gældende her. Fundene består fortrinsvis af *skeer* (85), den genstandstype der af alle guldsmedenes produkter har opnået den mest gennemførte standardisering i hele Vesteuropa. Formerne som de kendes fra middelalder til nyere tid, er så ensartede og deres vægt så egal at det ikke kan være dikteret af deres funktion som spiseredskaber alene, men sandsynligvis må forklares derhen at en ske udgjorde en værdienhed i kraft af sin næsten konstante sølvvægt (mellem 3 og 4 lod), let at omsætte til rede penge hvis det skulle være nødvendigt. Skeerne har for bondestanden haft samme mening som smykkerne for højerestand.

Allerede i det ældste her benyttede Tønder-skifte (fra 1661) er optegnet 11 sølvskeer med en vægt af 36½ lod (bil. A. 1), og i Claus Beiers regnskabsbog berettes under 25. maj 1686 om de gaver, dels i penge, dels i sølvtøj, som Claus Beier og hans kæreste modtog ved deres bryllup (bil. F. 1). Han nævner givernes navne og adresser og hvad de har givet: 1 kande, 2 skåle, 6 stobe og 27 skeer, idet det dog for de 2 skeers vedkommende hedder: »Chresten Lassen i Hoyer, en schee betalt med penge – Peder Hennichsen, Tønder, en schee, betalt 4 mk.» – Sølvværdien var på denne tid 24 sk. (= 1½ mark lybsk) loddet. Sætter vi gennemsnitsvægten af de datidige skeer til 3 lod, har omtalte Hennichsen været karrig nok. For 4 mk. lybsk kunne nemlig kun erhverves en ske til 2¼ lod, idet arbejdslønnen for de mindre skeer var 4 sk. loddet (altså: sølvet 54 sk. – 2¼ lod a 24 sk. – arbejdslønnen 9 sk.).

Da har Nicolaus Klausen på Trøjborg som også er blandt giverne af sølvgenstande men blot med beløbet 6 mk. angivet, truffet rigtigere. 5 mark til sølvet svarer til en ske

(83) Bo. fig. 491-93, S. Å. 1960. 27, KROHN-HANSEN II. 238.
(84) SS. 244.

(85) OLRİK 111.

på 3½ lod, og så er der rigeligt til arbejdslønnen. Værdien af en ske var i tiden mellem 1650 og 1750 o. 5 mk., men at der blev lagt vægt på dens tilstand og at man ikke opererede med den rene smelteværdi ses af at slidte skeer gerne vurderedes et par skilling lavere pr. lod. Skeer med en vægt på 5 lod som anføres i et skifte fra S. Sejerslev 1704 (bil. F. 2) med en værdi af 7½ mark kommer kun sjældent for.

Som gaver spiller skeen en hovedrolle helt op til vore dage. Og det ikke alene i forbindelse med familiefestligheder. I kystområdet er det således almindeligt at træffe skeer fra Randstaterne og fra Holland, med inscriptioner fra rederier til søfolkene (86). De lokalt udførte skeer – i tiden før guldsmede nedsatte sig i Højer, Løgumkloster og i landsbyerne hentede i Tønder – anvendtes først som bryllupsgaver, sidenhen (også efter hollandsk forbillede) som dåbsgaver. Den svenske skik med begravelsesskeer synes derimod ikke kendt.

1700-tallets malede skabe og navnlig de i panelstuerne indbyggede vitriner har f. o. lister med udskårne riller hvori skeerne kunne anbringes (også i chatollernes overskabe), hvorved skeerne fik dekorativ funktion og viste husets velstand uden at man behøvede bruge dem.

I de ældre skeer er indgravning af giverens (givernes) navn(e) tradition. Fra midten af 1700-tallet erstatter indprækning gravuren. – Ved overdragelse til nye slægtled forsynes gamle skeer hyppigt med sekundære inscriptioner, og det bliver også på landet gængs at forsyne skeerne med ejerinitialer eller bomærke, hvad man gjorde af hensyn til udlån som praktiseredes i vid udstrækning ved enhver fest i landsbyen. Borgere og gejstlige brugte længe før ved selverhvervede skeer at forsyne dem med monogrammer. I Rømøpræsten Andreas Amders dødsbo nævnes først »8 Sölf Skeede tegnet SCA MPD« (87) og derefter »8 dito med adskillige Navne«.

Som identifikationstegn var disse inscriptioner selvfølgelig nyttige. De medtages endog i skifterne. Da lokalitet og årstal jævnligt tilføjes, har de også personalhistorisk værdi.

Anskaffelsen af spisebestik i moderne forstand var ukendt på landet før 1850. Selv i købstadsskifterne og i præsteskifterne fremhæves det når skeerne er af samme sort (bil. A. 7: 10 Stck. silberne Löffel von einer Sorte. Bil. C. 7: 12 Sölf Skeeder af een Model), og de sælges da gerne samlet. Borgmester Carsten Richtsens store bestik (jfr. fig. 142, 172, 195 og 200), udført af Nicolay Hansen i 1790'erne, er noget ganske ekceptionelt.

Antallet af skeer i privateje er selvfølgelig meget forskelligt, men det er et fattigt bo hvis der ikke er i hvert fald een sølvske som bil. E. 3: Item skal hand hafwe sin sal. faders 2de Sölf Schiort Knappe og en Sölf ske med sin oldefaders (= bedstefaders) Nafn på (1699). – Om skeer i gejstlig besiddelse så tidligt som i 1300-årene berettes der i testamenter fra vor naboby Ribe (88). S. Nicolaus-kalentet i Tønder besad o. 1430 af sølvgenstande: 2 vinskåle, 1 røgelsesfad og 15 skeer (item XV sulvern lepele) (89), og hos amtsskriver Jochim Porte var der 1602 4 sølvskeer (90). – I de senere skifter er det kun borg-

(86) På to skeer i privateje i Mjolden står således: »Ao 1766 Door de Reederij van't Schip de Bloeyende Hoop vereerd« og »Ter gedatenisse der Reederij van't Schip de Jonge Maria Ao 1762«.

(87) Søren Christensen Aagaard. Mette Peders Datter. Jfr. note 11 og 18.

(88) KINCH I, 183, 315, 342.

(89) A.2, 150.

(90) Ibid. 85.

mester Richtsen der kommer op på nær 5 dusin spiseskeer. Den nærmeste er en mølle-ejer i Bredebro med 25 skeer (bil. C. 11), og dernæst en skipper fra Højer med 19 (bil. F. 14). Normen synes at ligge mellem 6 og 12.

Skeernes form og udsmykning har – modsat inscriptionerne – ikke interesseret skrivelserne hvorfor man ikke i arkivstoffet skal vente at finde oplysning om skeernes udseende. – 6 skeer med »gýtt« (dvs støbt) skaft, nummererede 1–6, i et skifte fra 1704 (bil. F. 2) kan jo være et levn fra gotikken el. renæssancen af typen med reliefstøbte skafter, og 1 ske «med kruuset Staff paa og Rosser udi Slugen» (laffen) i bil. C. 4 1719 en knorteske som fig. 149. Når det om to skeer fra Føhr (bil. H. 13) siges at den ene er med et skib og den anden med en engel, må de utvivlsomt opfattes som hollandske dåbsskeer (Geboortelepels), en type der var udbredt langs hele vestkysten og som fremstilles i Holland den dag i dag (91).

Ganske uden hensyn til materialets art – på landet har fordom træ- og hornskeer, i byerne tin- og malmskeer (og ikke altid messing som af Stierling angivet) været hverdagens spiseredskab – har skeen altid bestået af to grundelementer: skaft eller stilk og skeblad eller laf. Begge dele gøres i tidens løb til genstand for ændringer, mindst dog laffen (92) hvis formale ændringsmuligheder i følge sagens natur er begrænsede (middelalder: næsten cirkelrund, renæssance og tidlig barok: dråbe- og pæreformet, senbarok til og med Louis XVI: oval, empire, Biedermeier: æggeformet – for at udtrykke det skematisk), og det bliver da stilkformen og stilkens udsmykning der bestemmer typeinddelingen. Formændringerne er i øvrigt internationale, og det lokale særpræg må alene søges i de ornamentale enkeltheder.

Fra middelalder til 1600-årenes udgang er skestrukturen nogenlunde konstant. Da omformes det gerne trinde skaft og den pæreformede laf som følge af ændrede skikke til fladt (spatelformet) skaft med ovalt skeblad. Gotikkens og renæssancens skestilk omfattedes af hele hånden, og skebladet førtes sidelæns mod munden. Ved det store formskifte o. 1700 holdt man kun i stilkens brede ende med tre fingre skeen mod munden med ovalens smalside. Strukturændringen hænger jo tydeligt sammen med en forfinelse i spisevanerne, idet det blev anset for mindre pænt at søbe maden ind, hvad der vanskeligt kunne undgås med den ældre sketype.

Forståeligt nok holdt den gamle form sig langt op mod vor tid på landet hvor man ikke ønskede at spise fint (jfr. fig. 152–153).

Middelalderlige skeer er til nu ikke påvist i Tønder-området, og ejheller de ældre renæssanceskeer afsluttet med kugle eller kubus. Men de øvrige typer – fra midten af 1600-tallet og til midten af 1800-tallet – kan med henvisning til illustrationerne og til forbilleder fra naboområderne præsenteres med følgende oversigt:

A. *Renæssance og barok:*

1. Kerubskeen. Fig. 147. (93).
2. Drueskeen. Fig. 148. (94).
3. Knorteskeen. Fig. 149. (95).

(91) SS 225, OLRİK 101.

(92) If. ODS neutrums, men fælleskønsformen synes i nyere tid at have vundet hævd.

(93) OLRİK 96–97. SS 220. Bo. fig. 412.

(94) OLRİK 98–99. SS 222–223. Bo. fig. 408.

(95) OLRİK 102. SS 223–224.

4. Ske med 6-kantet skaft og våbenplade. Fig. 150. (96).
5. Ske med skrå afskåret og fliget skaft. Fig. 151 (97).
6. Ske med moderne stilk og gammel laf-form. Fig. 152–53. (98).

B. 1700-tallet:

7. Ske med fliget skaft og markeret rottehale på laf. Fig. 158–60. (99).
8. Ske med afrundet skaft og halvfacettering. Fig. 167. (100).
9. Ske med violinformet skaft (og perlestav). Fig. 171. (101).
10. Ske med sløjfe, urne og ranke. Fig. 172–174. (102).

C. 1800-tallet:

11. Ske med glasflusser og æggeformet laf. Fig. 176–78, 183. (103).
12. Ske med tilspidsede laffer og stilke og med påloddede muslinger, masker, urner etc. Fig. 180–82. (104).

At påvise lokale særpræg inden for gruppe A vil blive vanskeligt. De følger alle de internationale mønstre, og kun to er stemplede. Proveniensen og inscriptioner gør det vel sandsynligt at de er fremstillede i Tønder, men alle mulige forbehold må tages (105).

Fig. 147 tilhører en speciel dansk-norsk gruppe fra 1600-tallets anden halvdel med to kerubhoveder og ved skaftets overgang i laffen et hestehoved (106). Den er ustempet.

Fig. 148 er en ganske konventionel drueske, men af bedste håndværksmæssig kvalitet. Den er uden gravure – udover ejernavnet. Stilkens snit er ikke trindt men dråbeformet, således at der dannes en opadvendt rygning fra knop til laf, tvejet ved overgangen i laffen med en lille kløft. Det er et særdeles gedigent arbejde med en fasthed i godset som ikke er almindelig.

Fig. 149 gengiver en knorteske med en inscription der henfører den til Tønders nabo-sogn Hostrup. En tilsvarende ske i Meldorf Museum (nr. 3678) er i modsætning til denne signeret og er af Stierling tillagt en guldsmed fra Tønning (107). At den gengivne ske er en tønderisk version af denne ellers ret sjældne bruskarok-sketype er vel muligt. De fleste signerede eksemplarer stammer i øvrigt fra Hamborg (108), således en fra Rømø, dateret 1698 og udført af Johann Grüno (109).

Fig. 150 med samtidig inscription fra Rømø og udfyldt skjoldfelt viser typen med sekskantet, tragtformet skaftforlængelse og skjoldformet skrå endeflade. Skaftet er graveret med zigzagbånd og forlænger den gamle kortstilkede sketype. Et eksemplar i NM 2 er dateret 1610 (96). Fig. 197 har tilsvarende stilk med et Jesus-monogram i skjoldet. Den gamle stilk er af Tønder-guldsmeden Peter Petersen sat på en flødeske fra o. 1780. Denne stilk-form opnåede navnlig popularitet i Aabenraa hvor 1700-tallets

(96) OLRİK 116.119. SS 220–221. Bo. fig. 414.

(97) OLRİK 99. SS 227. Bo. fig. 406. LASSEN Pl. 12. 1 og 2.

(98) OLRİK 100–101. SS 228. Bo. fig. 436.

(99) KROHN-HANSEN II. 133.

(100) SS 228. Bo. fig. 469.

(101) Bo. fig. 470.

(102) SS 233. Bo. fig. 471.

(103) SS 234.

(104) Bo. fig. 473.

(105) En renessanceske af ældste type med bomærke Bøje 1959 (Christopher Jørgensen, Køge) blev således fundet i Ballum. Nu i Køge Museum.

(106) Svenskt silversmide I, fig. 401. Pendants i Varde og i Hobro Museum.

(107) SS 224. Fig. 305.

(108) K. Hüseler: Hamburger Silber 14. Fig. 8a.

(109) K. Hüseler: Meisterliste der Hamburger Goldschmiede. Nordelbingen 19. 150.

bedste guldsmede langt ind i århundredet benyttede disse skafter på moderne laffer (110).

Fig. 151 er en bronzeske fra Højer. Talrige jordfund bekræfter at bronze- og messingskeer udformede som de forannævnte var sædvanlige spiseredskaber på landet. Den her gengivne ske repræsenterer et stadium i skeens udvikling som også skeer i sølv gennemløber (jfr. fig. 155) og som danner overgang til den moderne nyere-tids skeform. Flade valsede skafter som formentlig på engelsk initiativ afløser de trinde, har til forudsætning den før omtalte ændrede håndstilling. Engelsk tradition synes det ligeledes at være at stilkenden indkarves, her med små uregelmæssige flige (97) og skråt afskåret. Forbillede er de engelske »puritan spoons«, hvor stilken efterhånden hamres bredere i enden og hvor hakkene bliver endnu dybere. Denne tretungede skaftafslutning som er den vanlige i Tønder-skeerne i tiden mellem 1700 og 1750, kaldes på engelsk »trifid« eller »split ends« og på fransk »pied de biche«.

Fig. 152 og 153 hører i kraft af laff-formen endnu 1600-tallet til. Også den fladstilkede og tværriflede stilk på fig. 152 kendes i 1690'erne. Selv om det indgraverede årstal (1741) muligvis er sekundært, er såvel denne ske som fig. 153, udført af Jürgen Etzmann II, næppe ældre end ca. 1715, det tidspunkt hvor de graverede blomster på stilkenes forside bliver en fast ornamentering (jfr. bægrene).

Fig. 154 – med pendant i Meldorf Museum (nr. 411) – er sikkert hollandsk. Den er bemærkelsesværdig ved sin inscription (111), hvorved det dokumenteres at hollandsk sølv også importeredes til købstaden. Skeer af denne type forekommer i store mængder på øerne. På en enkelt er Wyk-guldsmeden Christian Jürgensens signatur (112), men tænkeligt er det at han kun har udført laffen, mens stilken er fra en ældre ske. På øerne er stilk-afslutningerne i reglen skibe. I sjældne tilfælde er de tredimensionale og veritable miniaturemodeller af sejlskibe og faktisk ubrugelige som skeer. Hvad de ustemplede eksemplarer af disse støbte hollandske arbejder angår, er en nøjere tidsbestemmelse udelukket, medmindre inscriptioner – som på nærværende ske – giver fingerpeg. Det må antages at de hollandske guldsmede har anvendt de samme støbeforme gennem flere slægtled.

I hvorvel materialet ikke er overvældende omfattende, er det dog tilstrækkeligt til at fastslå, at Tønder-guldsmedene har kendt så at sige alle renæssancens og barokkens sketyper. Forekomsten understreger atter guldsmedehåndværkets internationale karakter. Pragtstykker af storby-format kender vi ikke. Mulige kommende jordfund vil næppe frembringe sådanne. Guldsmedenes arbejdsydelse er socialt og økonomisk betingede.

Med skeer fra 1700-tallet er vi anderledes velforsynede. Længe inden århundredskiftet gennemførtes i guldsmedecentrene et afgørende stilskifte. Dets forudsætninger er nævnt foran, konsekvenserne var dels ændring af laffen (til ovalen), dels skaftets forlængelse på laffens bagside i det såkaldte »Überwurf« (113) og den tretungede skaftafslutning. Teknikken ses på knorteskeen, fig. 149, hvor stilk og laff er fremstillet hver for sig og siden samlet til et hele. Den første indtil nu påviste *rottehaleske* – den hyppigst

(110) S. Å. 1960. 19–21.

(111) Johann Preuss, borgmester i Tønder 1654–74.

(112) Priv. eje Hamborg.

(113) LASSEN 9.

brugte betegnelse og senbarokkens mest iøjnefaldende type – er Frederik den Tredjes guldske på Rosenborg som dateres til 1660'erne (114). Men hverken barokkens rottehale (fig. 156) eller rokokkoens dobbeltrifling (fig. 169) træffes særlig hyppigt i traditionel udformning på Tønder-sølv. Begge nydannelser har afgørende betydning, men de får deres egen provinsielle omformning.

De tønderske senbarok-skeer (oversigtens B. 7 og 8) – alle hamrede ud af eet stykke sølv – præsenteres med fig. 157–68. På de 4 af skeerne er vist hvordan rottehalen er markeret i gravuren (fig. 158–60, 166), et velkendt fænomen i folkekunsten, hvor de funktionsbestemte elementer fra højerestandens kunstindustri bliver til dekoration alene (f. eks. i bondeskabenes påmalede snoede baroksøjler). De 12 skeer er fra 12 forskellige værksteder – såvel fra købstaden som fra landsbyerne. Kvalitetsforskel synes der ikke at være.

Mindst varierede er lafferne. De har alle oval barokform, ikke helt regelmæssig men i modsætning til 1600-tallets laffer lidt smallere i nederste halvdel. Mest umoderne er den næsten rektangulære laf på fig. 160. Generel er ligeledes graveringen på laffens bagside, først en markeret rottehale alene, siden med gravure over hele fladen. Akantusløv er hyppigt i århundredets 1. tredjedel (fig. 158–59), men bladværk af mere ubestemt karakter og rocailler kommer siden til (fig. 160, 166).

I stilkens udformning lægges rigere variation for dagen. Også her er dog mange fælles elementer men med mere lokal kolorit. Det er således bemærkelsesværdigt at stilkafslutningen er bredere og massivere langs vestkysten end i den øvrige del af Sønderjylland, rent bortset fra at der ellers er store ligheder mellem Aabenraas og Tønders skeer netop i denne periode. Et andet påfaldende fællestræk i stilkene er at de altid er knækkede, sådan at stilk-endsens bredeste del danner understøttelsesflade når skeen ligger ned. Den yderste del knækkes sædvanligvis bagud så profilen bliver s-formet. Hensigten hermed er utvivlsomt at hindre skeen i at rokke på bordfladen, men der opnås yderligere en æstetisk virkning ved lysets spil i brudfladerne (jfr. den knækkede stil). Sjældent er stilk-enden helt rund, men gerne svagt tilspidset, når der ikke som på fig. 157 foreligger en ren pied de biche. Se således fig. 165 og 166. De fligede eller indkarvede stilk-ender (fig. 157–60, 168) hører fortrinsvis århundredets første tre tiår til. Et særligt kapriciøst eksempel har vi i Højer-guldsmeden Johan Nielsens ske fra 1734 (fig. 160).

Ornamentet i 1700-tallets første skeer er altid stiliseret blomstergravure (jfr. bægrene). Søren Lorentzens ske, fig. 157, er i så henseende prototype. Blomsten ses fra siden og vender sin krone mod venstre, mens stilken s-formet snor sig mod stilkens midte. Den frontale ranke på fig. 160 hører til undtagelserne. Ved overgangen til laffen anbringes der sirlige bladflige (fig. 157, 163, 165), mens stilkens nederste tredjedel står ugravet.

I det næste stadium i skeens udvikling bibeholdes gravuren stort set uændret på stilkens øverste halvdel. Derimod forsvinder indkarvningen. Den markerede rottehale erstattes efterhånden af en markeret »heel« (det engelske navn for den fortykkelse re-

(114) Ibid. Pl. 16 og Bo. 429.

genceskeerne har mellem stilk og laf og som afløser rottehalen), og bladfligen forneden på stilkens overside bliver til en tværrifling som afslutter den nu facetterede nederste halvdel af stilken. Dette sidste træk er vel det mest iøjnefaldende. Det forefindes ikke alene i Tønder-området men dog overvejende langs vestkysten fra Ribe- til Wilstermarsk.

Egentlig er det et barokornament fra slutningen af 1600-tallet man tager op igen (fig. 152) men nu mere nuanceret. Fig. 167 er vel det tydeligste eksempel. De små skraverede, på skråt stillede firkanter bringer de såkaldte Harlekinsglas i erindring. Fig. 162 har den mere benyttede halvcirkelformede facettering som også forekommer på skeer fra Aabenraa (115).

Men afgørende ændringer i skestrukturen indtræffer først med rokokoen. Den tønderske rokoko er også på dette gebet meget behersket. De stærkt bugtede og støbte skafter er praktisk taget ukendte, derimod bliver den violinformede stilk for en tid enen rådende. Et eksempel på den nye mode er givet med en ske af Skærbæk-guldsmeden Anders Jørgensen Maler (fig. 170), hvor man bemærker – i påfaldende modsætning til rokokovens lokale korpusarbejder – et stort mådehold over for ornamenteringen. Således holdes skafterne helt glatte, og kun på laffens bagside og på stilk-enden anbringes en lille rocaille eller musling, altid graveret.

Det er udtryk for provinsialisme at man til overflod anvender rokokovens ornamenter på regencetidens skeer, og på en tid, da rokokovens forlængst er passé i de store byer, overtager man omsider rokokovens skeform. Såvel violinformen som årebladformen samt den dobbeltlinje der som det mest revolutionerende følger skaftets kontur trænger i Tønder først frem i slutningen af 1780'erne, ja de årebladformede stilke først i 1790'erne i forbindelse med Louis XVI-ornamentikken. Og dobbeltrifledede skeer i gængs forstand er næppe udført i byen.

På denne tid (1780–1800, oversigtens B. 9 og 10) har byen – som fremhævet andetsteds – haft sine mest originale »designere«. Således påmonteres *perlestaven* først skeer med violinformede stilke. Perlestaven hører hjemme på et langt senere stiltrin (jfr. korpusarbejderne), men kombineres godt med rokokovens skeform. Den er først – i skeer fra A. C. Boetewadts værksted – støbt for sig og indsat i en udhamret rille i laffen. Sidenhen påloddes den ovenpå stilken. Fig. 171 er en enkel Løgumkloster-version af typen. Man efterlignede pågående hinanden, men bestræbte sig for – også inden for samme værksted – at variere detaljerne: perlerækkens længde, ranken, der afgrænser den i forhold til stilken, graveringen uden om perlestaven, ligesom laffens gravure nuanceres. – Denne sketype er vel den første som ubestridt kan henføres til Tønder-området.

Med den såkaldte *urneske* nås kulminationen i den »Kleinkunst« skefremstillingen udgør i de sønderjyske guldsmedes produktion. Den er som ovenfor bemærket bygget op over rokokovens årebladformede ske, men er i kraft af sin ornamentik renlivet Louis XVI. Det er nærliggende at give Nicolay Hansen æren for den. Ham var det borgmester Richtsen først i 1790'erne anmodede om at fremstille det ofte berømmede spisebestik som gav byen ry viden om. Skeer af samme type kendes fra broderen Paul Hansens værk-

(115) S. Å. 1960. 20. Bo. 469 (Ribe).

sted, fra dennes discipel, Thomas Jensen i Aabenraa, fra Martin Petersen Hommelhoff, Matthias Traustedt, Andreas Friedrich Hiller i Løgumkloster og Frende Hansen Frendesen, men ingen overgår forlægget (fig. 172). Forbillederne er næppe de hollandske relief-skeer, men snarere salmebøgenes monogramfelter (jfr. fig. 351), men med de hollandske har de det fællesskab at de mere er for øjet end for munden.

Sketilkens rummer fem karakteristiska: 1) Øverst en tredimensional støbt perleranke, påloddet, 2) et storfelt med svagt nedadskrånende sider. Midt i er udhamret en oval, hvori sidder en liden tredimensional urne med små ranker efter det klassiske forbillede, 3) en tilsvarende større ranke, der som på perlestavskeerne afgrænser stilkens overdel i forhold til det egentlige skaft, 4) en perlerække fra hver side af ranken og til laffen (svarende til dobbeltriflingen) og 5) en monogrambos midt på skaftet.

I de mange varianter fra andre værksteder udgår midterbossen og sløjfen går i et med vasefeltet og klippes ud med eftergraving på forsiden (jfr. fig. 173–174). Yderligere tilføjes – særlig på Hommelhoffs skeer – under horisontalranken en kort vertikal perlestav. Typen fremstilles til henimod 1820, efter 1800 med tilspidset laf. Få af disse skeer har imidlertid den pondus og elegance som Richtsen-skeerne har, omend det ingenlunde mangler med opfindsomhed. Således erstattes urnen f. eks. af en barnefigur (en putto) eller en springende hest – begge på skeer af Paul Hansen, og den gennembrudte sløjfe varieres i det uendelige. På fig. 175 bliver den til en silhouetklippet krone.

Louis XVI-stilkene bibeholdes et godt stykke ind i 1800-tallet. Stilskiftet kommer stærkest og først frem i laffen, der fra århundredskiftet og de første 50 år fremefter kendetegnes ved sin stærkt tilspidsede oval. Der er fremdeles en tendens til at gøre stilkene slankere, ja man går i 30'rne og 40'rne over til trinde og meget tynde stilke. Stilkenderne er dels halvcirkelformede, meget hyppigt med påloddet musling, dels tilspidsede (jfr. fig. 180 ctr. fig. 182).

Inden denne »spidsempire«-stil fuldbyrdes foreligger en interessant overgangsgruppe fra tiden mellem 1800 og 1825 (fig. 176–81). Det lokale særpræg opretholdes, og den håndværksmæssige kvalitet er større end godsets lødighed. De fritstående relieffer afløses af påloddede figurer eller af indfattede glasflusser. Udviklingen for de sidstes vedkommende svarer nøje til hovedvandsæggenes (se s. 304). Der begyndes med et vist mådehold (116) med een, højst tre flusser (fig. 176–78), i forbindelse med 1790'ernes årebladformede stilke. Disse skeer var ganske givet beregnet for et landligt publikum, hvorfor de da også hyppigt ses stemplede af vore betydeligste landsbyguldsmede som Niels Thyssen Mikelsen i Ballum og Hans Christensen Emmerlev i Døstrup. Ligheden mellem fig. 177 og 178 er slående, og man ville jo umiddelbart anse dem for udført på samme værksted. Der er vel ingen tvivl om at skeen af J. A. Bödewadt I har været forlæg for Ballum-skeen (fig. 177).

(116) SS 235 nr. 7, en ske fra Wilster, betegnes som den tidligst påviste med glasflus. Den har indprikket årstallet 1780, og een ganske lille rød flus (jfr. dog fig. 69). I Biedermeiertiden blev det imidlertid ku-

tyme at forsyne gamle skeer med nye flusser, et forhold der må tages i betragtning når man skal tidsfæstne den nye mode. Før 1800 er skeer med flusser i hvert fald ikke almindelige.

Fig. 179 – af Højer-guldsmeden Christian Hestorff – er en lignende blanding af nyt og gammelt. Det er let at se at den påloddede perlesløjfe er inspireret af Nicolay Hansens Richtsen-ske. Den stiplede gravering der følger stilkens kontur, svarer til perlerækken. Såvel denne randgravure som det graverede løvværk som denne sketype altid er prydet med, er ret mådeligt og lidet karakterfuldt. Sløjfens placering på et afrundet skaft virker ikke naturligt (jfr. fig. 194), men guldsmeden – en elev af Paul Hansen – har tydeligt nok tilstræbt at skabe en original model.

Fig. 180 er en ske af samme type, men med påloddet urne. Langt ind i 30'erne dominerer denne mode med støbte medaljoner, skæggede hoveder (fig. 182), putter, løvehoveder etc., velkendte elementer i empiriens sukkerskåle og flødekander, men langt mindre festligt end de tilsvarende fritstående tredimensionale figurer fra det forrige stadium.

I tilslutning hertil følger så Peter Andreas Hansens flusskeer (fig. 183), kulminationen i denne genre. Det meste af stilkens forside er dækket af glasflusser i indfatning og med forskellig farve og slibning (smaragd- og diamant). Skeer af denne form leveredes fra samme værksted uden flusser, øjensynlig beregnede for det mere nøgterne by-publikum, men også uden den festivitas som idag gør disse naive arbejder til yndede samlerobjekter.

Spiseskeerne efter 1840 er mindre særprægede. Den internationale stilblanding gør sig naturligvis også gældende i Tønder. Talrige stilkformer benyttes. Den årebladformede gerne med støbt musling eller stift graverede rocailler. Dobbelttrifledede ny-rokokoskeer kommer til i 1850'erne og 1860'erne. Men sjældent er der længere tale om egentligt håndværk uden i forbindelse med regulær kopiering som da familien Angel lod J. A. Bødewadt II udføre endnu et sæt spiseskeer af Richtsen-bestikket.

KNIVE OG GAFLER

Skønt både kniv og gaffel som redskaber betragtet har en anselig alder, og skønt den førstnævnte formentlig er det ældste overhovedet ved hjælp af hvilket mennesket har gjort spiseprocessen mere rationel, har ingen af delene spillet nogen større rolle i forbindelse med guldsmedekunsten, og slet ikke i den landlige, hvad der selvfølgelig hænger sammen med at ædelmetallet kun kunne benyttes i skafter og etuier eller skeder, mens selve skæreredskabet og grenene måtte gøres af jern eller stål.

Men kniven var såvel i middelalderen som i renæssancen en fast bestanddel af dragten. I omtalen af bælteerne (kap. dragtsølv, pag. 227 ff, ill. fra Rantzau/Westphalen 38) nævnes hvordan man til disse fastgjorde kniv- eller bestikskeder, og hvordan disse skeder kunne være fornemt guldsmedearbejde. Men hverken i museerne eller i arkiverne er der meget at finde om disse to typer der efterhånden mere blev køkkenredskaber end dragtprydelser. Som bordsølv i moderne forstand skal man da ikke vente at finde kniv og gaffel på denne side 1750.

De ældre bordknive og bordgaffler har som følge af deres materiale haft en ret begrænset levetid. Selv hvor man træffer et originalt og massivt sølvskaft må man regne med at klinger og grene er fornyede, men i det hele taget var massive sølvskafter købstads-

brug. I de fleste tilfælde var også skafterne udført i mindre kostbart materiale, først og fremmest træ og ben (jfr. således fig. 185–86). Et Tønder-skifte fra 1766 (bil. A. 6) indeholder 6 par knive og gafler med brune skafter der tilsammen ikke koster mere end 3 mark 15 skilling, og fem par med sorte skafter koster endda kun 1 mark og 11 skilling. Et halvt dusin knive med gafler i Bredebro 1776 (bil. C. 11) takseres til 22 sk. og kan ej heller have indeholdt sølv.

Når mere gedigne sager undtagelsesvis træffes i skifterne, er det sikkert importgods. Om et futteral med ske, gaffel og kniv fra Daler mølle siges det 1719 at det er fransk arbejde. Det er overordentlig vægtigt, 15 lod og til den meget høje vurderingspris af 26 sk. loddet (bil. E. 5). Samme sted angives »1 Sölf slagen knif« at veje 3 lod (1 rdl. 24 sk.), hvad man vel kan tolke sådan at man allerede på dette tidspunkt er gået over til hule sølv-skafter af den art som efter engelsk forbillede bliver enerådende i århundredets 2'den halvdel. (fig. 187, 188, 189) (117). På et underlag af kit anbringes det ved hjælp af stanser mønstrede, næsten papirstynde sølv, i to halvdele som sammenloddet i siderne. Når hulheden ikke – som i kniven med såkaldt »pistolskaft« (118) – er yderligere suppleret med et tungtvejende metal, virker disse knive og gafler mestendels billige og usolide, hvor sirlige de end så kan være i de ornamentale detaljer. Til denne gruppe må i hvert fald høre et par knivskafter af sølv og et par dito i futteral som i pastor Peder Staunings dødsbo, Mjolden 1725, uden vægtangivelse vurderes til henholdsvis 24 og 16 sk. Sølvvægten i de 4 skafter tilsammen har næppe ligget på over 30 g, hvis man går ud fra de almindelige vurderingspriser, altså knap $\frac{1}{2}$ lod pr. stk., hvorefter der skal mindst 6 sådanne gafler til at veje en almindelig ske op. Amtsforvalter Böhne i Tønder efterlader sig 1772 to futteraler med hver 12 par knive (formentlig at forstå som alm. kniv + dessertkniv, hvis ikke fejlskrivning for kniv og gaffel). De vurderes til henholdsvis 8 rdl. 4 sk. og 7 rdl. 12 sk., hvilket giver knap 1 mk. pr. stk. (bil. A. 7). Det præciseres at de er »mit silbern Blech belegt«, og på samme måde må vel udtrykket »1 par Sölf bundne knive med wrijne Skaffte og 1 par Slette dito« 1725 (bil. E. 8) forstås. De takseres til 14 sk. stykket. Så vægtige som de to sølv knivskafter og to sølv gafler Tønder-guldsmeden Emanuel Göding køber på auktion efter hofrådinde Cöller i 1753, tilsammen $13\frac{1}{4}$ lod a 25 sk., er altså kun de færreste.

Først henimod midten af 1800-tallet samles på komplette bestik. Ane Benedicte Detlefsen i Møgeltønder efterlader sig således 1857 foruden 25 spiseskeer, 18 dessertskeer og 32 teskeer, 18 *gafler* og 18 *knive* samt et par forskæreknive og -gafler (bil. E. 11), og det drejer sig om meget gedigne ting.

Som følge af den noget billige teknik man anvendte ved fremstillingen af skafterne på knive og gafler, er overleveringen overmåde spinkel. Den betydelig rigere tradition der kan påvises i Vestholsten, og som er manifesteret dels i sæt af kniv og gaffel, beregnet til efter middelalderlig tradition at bæres i en læderskede i bæltet, dels i sæt af ske og kniv og gaffel anbragt i lakerede papæsker (119), kan vi ikke eftervise i Tønderområdet.

Fig. 184 som stammer fra Rømø, kommer den førstnævnte type nærmest. Både kniv og gaffel bærer præg af ærværdig ælde. Knivbladet har renæssanceknivens kontur med

(117) LASSEN. Pl. 54.

(118) Ibid. Pl. 33 og 47.

(119) SS 236–39.

lige ryg og buet æg, endende i en spids, og den togrenede gaffel har samme tids fork-opbygning (jfr. fig. 186). Hertil kommer de elegante støbte skafter hvis ornamentik hører 1500-tallet til, i forhold til hvad vi ellers kender fra området for elegante til at de kan være af lokal herkomst.

Mere hjemlige er de to knive og gafflen, fig. 187–89. Den første er både med hensyn til klingens og skaftets form identisk med engelske 1700-tals skeer (118). Den er næppe ældre end 1790'erne, da Nicolay Hansen til Richtsen-bestikket fremstillede knive af denne type. Hverken denne eller den tregrenede gaffel er stemplede, men gafflens skaft er sikkert ældre end grenene, måske fra 1780'erne. Den anden af knivene er stemplet af Nicolay Hansen og har klassicismens lige og afrundede skaft og stilk.

Men netop på dette område hvor det drejer sig om redskaber for mere eksklusive spisevaner, røber genstandenes manglende forekomst på den måde provinsens forhold til den store verden.

TESKEER

Ejendommeligt nok holder betegnelsen teske sit indtog i skifterne før både tedåse og tekande. Og udtrykket kaffeske kendes slet ikke. Om de først registrerede (Daler 1719) i det her benyttede materiale står der at de er fransk arbejde. Der er to, og de vejer tilsammen 3 lod. Såvel disse som senere (1725 og 1731) kaldes *små*, en teske fra Amrom 1728 vejer endda kun $\frac{1}{2}$ lod. I senere skifter skelnes mellem store og mindre teskeer (bil. A. 7), og vægten er mellem $\frac{3}{4}$ og $1\frac{1}{2}$ lod. Det bliver siden skik at nævne teskeer og sukker-tang sammen, men hvad de tidlige og enkeltvis forekommende teskeer angår, kan man antage at de ikke har været benyttede til at røre sukker med men til at tage tebladene ud af pakningen med. Først fra midten af århundredet træffer vi teskeer i sæt (1753: 6, 1766: 12). Vores overlevering begynder også her.

Teskeerne afviger kun i henseende til størrelse og proportionering fra spiseskeerne hvis stiludvikling de følger. Men set fra et stempelmæssigt synspunkt er de betydningsfulde; mange guldsmedes stempler er alene identificerede på teskeer som har undgået smeltingen fordi det knap lønnede sig at smelte dem om. De ældste er fra Andreas og Nis Nissens, fra Berend Christiansens og A. C. Boetewadts værksteder og af typen med violinformet stilk og »heel«, tit blot markeret (fig. 190). Helt op til år 1800 fremstilledes de i sæt på 12. – I 1790'erne gør de stilskiftet med. Paul Hansen er også på dette område opfindsom som det ses af de nydelige nyklassiske teskeer fig. 191–92.

De tre med forskellige påloddede småfigurer varierede teskeer, fig. 194, er fremstillede af Læk-guldsmeden Christian Andersen, for sløjfens vedkommende med Nicolay Hansens pompøse Richtsen-bestik som forbillede. Derimod er ideen med at give stilkens top medaljonform hentet fra Aabenraas spiseskeer (120), ligesom det engelske fjermønster i skaftkonturen blev brugt på den betydelige Aabenraa-guldsmed Fridrich Christopher Hansens værksted, hvor Andersen sandsynligvis var svend først i 1790'erne. – Teskeerne fra Richtsen-bestikket – fig. 195–96 – er en regulær miniatureudgave af spise-

(120) S. Å. 1960. 23.

skeen, hvad den endnu mindre saltske, af hvilke der var 12, i øvrigt også er, bortset fra at laffen her er skovlformet.

Teskeerne fra 1800-tallet er gennemgående af ringe kvalitet. De følger nøje spiseskeernes mønstre, således både mht laffens tilspidsning og empiregraveringens spinkle ornamentering som de smalle stilkflader nok kunne give plads for. Men hyppigst ser man skeerne helt glatte. De betragtedes som blotte brugsgenstande og anvendtes ikke blandt folk af stand som spiseskeerne i gaveøjemed.

POTAGESKEER

Potageskeen er modsat teske en overdimensioneret spiseske. Dens funktion som forlæggerske forudsætter en mere eksklusiv husholdning, hvorfor man kun finder den omtalt i skifterne efter velhavende folk, på landet hos gejstligheden, i byen blandt embedsfolkene. Potageskeerne er såre vægtige. De kan veje indtil 5 spiseskeer op som godsinspektør Frostbergs i Møgeltønder 1723. Den vejer 15 lod og 3½ kvint (bil. A. 7). – Den første omtales hos pastor Friis i Visby allerede 1701. Den er endda på 16 lod! (bil. E. 3). Hans kollega i Ballum har en »Potagie Skee« på 12 lod 3½ kvint og en på 11 lod 3½ kvint (bil. F. 7), og 100 år senere efterlader borgmester Richtsen sig 3 på tilsammen 47¼ lod. – Et sent eksemplar i Møgeltønder vejer 14 lod. Intet under derfor at de ofte købes op af guldsmedene som kunne smelte mange nye spiseskeer af dem (bil. A. 6, A. 7, E. 11).

De to hovedtyper af potageskeer fra 1700-tallet har violin- og årebladformede stilke. De foreligger med signaturer af Andreas Nissen, Andreas Christian Boetewadt, samt Paul og Nicolay Hansen. På en marskgård i nærheden af Nibøl har man af den førstnævnte slags en potageske med Andreas Nissens mærke, 39 cm lang og vejende 225 g, ca. 15 lod. Den er dateret 1774. En beslægtet ske i Tønder Museum, af Boetewadt og kun 33 cm lang (128 g), er fra 1780. – Til den anden gruppe hører Louis XVI-skeerne af de to brødre Hansen (og efterligninger af Thomas Jensen i Aabenraa). En potageske hvis 26 cm lange stilk ender i et ovalt skjold forlængende en graveret rektangulær ramme over den vanlige ranke (altså Aabenraa-typen (120)) og med indgraveret årstal 1797, har den dybe kop påloddet stilken skråt opad og ikke som dens forlængelse (121), altså vinkelret på skaftroden. Dens snit er ovalt (10½ × 8 cm), men ellers svarer den til de såkaldte kalotskeer. De elegant udhamrede skåle er håndværksmæssigt set det bedste ved potageskeerne. I andre henseender adskiller de sig ikke fra spiseskeerne. Således får de med empiren tilspidsede laffer og stilke, de sidste stærkt buede, hverken kønne eller praktiske.

PUNCHESKEER

Mens potageskeerne har stilkform fælles med spiseskeerne, men kan have kummer som laffer – muligvis har man sondret mellem grød- og suppeskeer – er puncheskeerne karakteriserede ved at skaftet er af træ eller ben og ved at laffen altid er skålformet, det

(121) Bo. 464. LASSEN, I. c. pl. 74.

være sig som æg eller som båd. Det ikke-varmeledende håndtag er før set i forbindelse med kander som bruges til varme vædske. Punchen som kom til Europa via England, førte med sig forskellige nye bordrekvisitter, hvoraf bollerne opnåede særlig berømmelse i landsdelen (bispehuerne fra Slesvig). Pancheskeerne er da også en engelsk opfindelse som overtages af vore hjemlige mestre i uændret form. En forgyldt puncheske på 2½ lod nævnes i Tønder 1766 (bil. A. 6). Vægten er formentlig uden skaft. Fra samme tid foreligger en ægformet puncheske med tværstillet sølvtragt og forlængende sort træskaft – af A. C. Boetewadt (122), et beundringsværdigt sikkert arbejde, hvor koppen der mesterligt er hamret ud af eet stykke sølv, er helt uden dekoration, alene virkende ved lysbrydningen i kurverne. Tragten er loddet direkte til koppen, men siden bliver det almindeligt at tveje overgangen mellem tragt og kop – og i Louis XVI-perioden at forstærke den med en monogram-medaljon.

I 1800-tallet hvor puncheskeerne opnår særlig yndest i landsdelen, måske mest i den østlige del, degenereres typen kendeligt. Skålene udføres af papirtyndt, presset sølv, med tunger og lige knæk og det pauvre arbejde dækkes af forgyldning på indersiden.

FLØDESKEER

Mellem fløde- og puncheskeer er et formalt slægtskab i henseende til skålens udformning. Begge sketyperne der opstår omtrent samtidigt, dvs i slutningen af 1600-tallet men først når frem til vort område et halvt århundrede senere, begynder med cirkelrund svagt buet laf for siden at blive skålformet. Den ægformede type har i den ene side en liden rende eller en tud, den bådformede kan der hældes af fra begge sider. Mens puncheskeerne er af engelsk herkomst, synes flødeskeerne at være hollandsk inspirerede, selv om den egentlig vestfrisiske type med kort buet stilk og en påloddet figur på stilk-enden ikke er forefundet her, men kun nåede til Ejdersted (123). På Tønder-egnens flødeskeer svarer stilkens til spiseskeernes med de samme variationer som vi træffer på potageskeerne. Fig. 198–99 viser den violinformede stilk med og uden perlestav, og de to almindeligste lafformer. Laffen gennemløber i øvrigt den samme degenerationskurve som på puncheskeerne som flødeskeerne direkte efterligner – også derved at de forsynes med benskift så de ser ud som miniature-puncheskeer. 1700-tallets flødeskeer har altid påloddet krog eller torn så de kan sidde fast på flødeskålens kant, en anordning som landsbyguldsmidene (f.eks. Michel Nielsen i Keitum) holder fast ved til op mod 1800-tallets midte, ligesom den halvkugleformede laf genoptages.

FISKESKEER

Benævnelsen fiskeske der har hjemmel på dansk i hvert fald fra midten af 1700-tallet, giver ikke helt så godt som det svenske *fiskspade* og det franske *truelle* forestilling om det bordredskab som fra 1790'erne er overleveret i anseelige mængder og som må have været

(122) Priv. eje Ny Christian Albrechtskoog. Svarer nøje til LASSEN, pl. 63, fra 1729.

(123) SS fig. 322–24.

et regulært modelune til op mod 1850. Netop karakter af spade har det til Richtsenbestikket hørende eksemplar (fig. 200). Hullerne til afløb for vandet er regelmæssigt udhuggede cirkler og kvadrater, indrammet af en graveret bølgelinje som følger pladens konturer. Stilken svarer i øvrigt til spiseskeernes. – Morsommere er imidlertid en serie fiskeskeer fra Paul Hansens værksted som også efterlignedes andetsteds (fig. 201 og 202). Konturen i den usymmetriske plade ligner nærmest en træsko. Pladen skal ses på højkant. I den udhuggede afløbsrende der løber parallelt med overkantens svaj er fastloddet en hamret og forgyldt blomsterranke, og i bladets midte er anbragt en graveret fisk i indramning. Højdepunktet er nået i fig. 201 hvor det grønakerede af sølvbånd indrammede håndtag nittet fast i en lille tragt er fastgjort til en lille støbt fisk som i sin mund holder bladet fast. Ellers er den mest benyttede overgang mellem tragt og blad – nøjagtig som på puncheskeerne og en del af flødeskeerne – tvejen (fig. 202).

Af Peter Andreas Hansen kan man finde endnu flere fiskeskeer, ikke helt af den kvalitet faderens har, i reglen med pæreformet plade og tvejede skafter. En fortsættelse af typen har vi i klunketidens spadeformede kageskeer.

PUNCHESIER OG GROGSKEER

Til et mere eksklusivt puncheudstyr har også hørt en punchesi med hvilken f.eks. evt. citronskaller kunne opfanges inden punchen fra puncheskeeren fyldtes i glasset. Et af de nydeligste guldsmedearbejder fra Tønder overhovedet hører til denne gruppe. Punchesien fig. 203 har ifølge sin inscription været en gave fra guldsmeden selv, Martin Petersen Hommelhoff og hans kone, Anna Maria. Sien til hvilken der hører en puncheske, har en oval kop med lodrette sider, afrundet med en perlekant. Bunden er perforeret med et sindrigt hjulornament og af ribber – udført med største præcision. Mellem tvejen der er påloddet koppen, og tragten til det fornemme træhåndtag med intarsiaarbejde og benknop er indskudt en rhombe med givernavnene. Koppens sider er prydet med diskret båndgravure.

Til gruppen må sandsynligvis regnes en række som sukkerstrøere betegnede skeer med særlig omfangsrig kop, som f.eks. et empire-arbejde af Hinrich Hennings Schmidt i Keitum Museum (diam. 7.8 cm) og en beslægtet af Nicolay Hansen i Ny Galmsbøl, hvor kummen er 6.2 cm i diameter og 3.2 cm dyb.

Til de dybe grogglas kunne almindelige teskeer der sædvanligvis brugtes, være korte nok. For at undgå brændte fingre fremstilledes fra o. 1800 en speciel slags skeer til at røre sukkeret med, grogskeerne. De har lange, gerne snoede stilke som ender i en sølvkugle. De foreligger bl.a. fra Paul Hansens værksted.

LYSESTAGER OG VOKSSTABELHOLDERE

Lysestagerne som spiller så stor en rolle for guldsmedene i byer med pengestærke aftagere, har næppe været på Tønder-guldsmedenes vanlige repertoire. Kirkerne som både i renæssance og barok var betydelige aftagere af korpusarbejder hos byens guldsmede,

har for alterstageres vedkommende klaret sig med malmarbejder. Både sengotiske og renæssance-stager er i behold i betydeligt omfang, og dokumentation for at der nogen- sinde har eksisteret sølvstager i områdets kirker har vi ikke. En sen undtagelse – og den eneste – er de foran beskrevne fra Keitum kirke.

Til bordbrug er det endnu mindre sandsynligt at stager af sølv har været udbredt. Den rige Visby-præst, Bagge Friis, havde 1701 et par sølv-lysestager på 37 lod (bil. E. 3), og i to af Tønder-skifterne, 1753 og 1766, er der hvert sted et par stager med tilhørende saks i sølv. Den ene af stagerne er pantsat hos guldsmed Munch i Tønder (bil. A. 2), men det er tvivlsomt nok om disse 6 stager – de eneste omtalte i anvendt arkivstof fra 1700-tallet – er fremstillede af Tønder-guldsmede.

Et par sjældne undtagelser udgør to lette, men pæne Louis XVI stager af Paul Hansen (fig. 204). De vejer hver henved 8 lod, altså det samme som to af de mere solide spise- skeer. Pendants til dem kendes fra Husum (124) og navnlig fra Bergen (125). De norske stager der er daterede 1790 og 1794, må være omtrent samtidige med Paul Hansens og forudsætte et fælles forlæg. – Der er sparet grundigt på materialet, idet stagerne er op- byggede af ret tynde sølvplader og er hule. Den kvadratiske konkavt profilerede fod er sammenloddet af 4 stykker hvis profiler er hamrede over en model, i midten en me- daljon med sløjfe – uden inscription. Den hule søjle er pånippet fodens kvadratiske låg, og rundstavene såvel som kanelurerne er hamrede. Sammenlodningen er aldeles usyn- lig. Lysepibens konkave krave er omrammet af en påloddet tråd der med sav er tvær- riflet med en sådan præcision at den ligner en granuleret perlesnor (126). – Lysesaksen (fig. 143) er medtaget for fuldstændighedens skyld.

Mindre krævende og navnlig billigere at fremstille var de voksstabelholdere der har været brugt i tiden mellem 1820 og 1860. De består af en fod med galge til ophængning af voksrullen, afsluttet med en anordning til at holde vægen opad – og gerne en lille tragtformet lyselukker (fig. 205–06).

Men fremstillingen af de mange former for lysholdere både kirkelige og profane har ligget hos tinstøbere og gørtlere. Såvel lysekroner som lysestager har forudsat for store metalmængder til at man har haft råd til at overdrage guldsmedene arbejderne (127).

Hvor lavene var tilstrækkelig store og velhavende, var de betydelige kunder hos guld- smeden. *Lavssølvet* var fortrinsvis bordsølv, velkomster (med tilhørende skilte), bægre og kander, men fra de vestslesvigske købstæder er kun fra Husum og Tønning bevaret lavsrekvisitter i sølv (128). For Tønders vedkommende synes alt forsvundet, endog de ellers almindelige velkomster af tin. – Et skilt på murermesterlavets velkomst i Haders-

(124) St. 209 og to stager i priv. eje Tønder.

(125) KROHN-HANSEN II 247 (af P. M. Blytt) og 246 (af A. Blytt).

(126) Bøje 417 anfører af Paul Hansen kandelabre med by- mærke.

(127) Fra hele den slesvig-holstenske vestkyst nævner Stierling kirkestager udført i Altona (1743 og 1832),

Glückstadt (1698), Husum (1811), Itzehoe (ca. 1750), Meldorf (1818), Tønning (1652, 1704, 1757), og af bordstager 6 fra Husum – omtalt ovenfor – og 2 fra Glückstadt som har tilhørt hertugen af Augusten- borg og nu befinder sig på Frederiksborg slot. Det er alt.

(128) Schl.-Holst. Jahrb. 1925/26. 130, 140.

lev er stemplet PP (M. 63), det stempel som er tillagt Tønder-guldsmeden Peter Petersen (1742–1805). På skjoldet er giverens navn: Detlef Christian Boseck 1784 – og rebslagerlavets 3 kroge i et skjold båret af 2 vildmænd. D.C.B. er fra Horsens og blev borger i H. 1785 (129). Men stemplet er ikke helt sikkert og kan måske tillægges Haderslev-guldsmeden PP af samme navn, der drilsk nok lever samtidig med kollegaen i Tønder.

(129) Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben. 63.

FIG. 72. Bæger. Tønder Museum 415. 11 cm h. Udført af Søren Lorentzen, Tønder. M.11. Inscr.: JLE 1701.

Typisk barokarbejde med storblomstret planteornament.

FIG. 73. Bæger. Tønder Museum 402. 10 cm h. Udført af Jacob Reimer II, Tønder. M.7 og Tønder bymærke. Inscr.: Martien Bahnsen. F.1717.

Samme type som fig. 72.

FIG. 74. Bæger. Tønder Museum 96. 8.6 cm h. Udført af Jacob Reimer II, Tønder. M.6 og Tønder bymærke. Inscr.: DETHLEF WOLF.

Glat med graverede blomster i to barokke medaljoner.

FIG. 75. Bæger. Tønder Museum 100. 12.5 cm h. Udført af Christopher v. Barm, Tønder. M.23 og Tønder bymærke. Inscr.: Marina Holms Enke i Kielstrup 1835.

FIG. 76. Bæger. Priv. eje. 11.8 cm h. Udført af *Daniel Steinweg*, Tønder. M. 18 (variant). Slægten Benzons våben indgraveret. Er sat i forb. m. generalprokurør Niels Benzon, jvf. fig. 75 i Bo.
Helt glat m. indiv. forgyldning.

FIG. 77. Bæger. Priv. eje Kolding. 9.5 cm h. Udført af *Daniel Steinweg*, Tønder. M. 18 og Rudkøbings bymærke. Inscr.: B R S P 1731.
Matpunslet side med cirkelrundt glat skriftfelt, indrammet af akantusblade.

FIG. 78. Bæger. Priv. eje Emmerlev. 4.4 cm h. Udført af *Knudt Reimer*, Tønder. M. 22 og Tønder bymærke. Inscr.: Karsten Seht.

FIG. 79. Bæger. Priv. eje Emmerlev. 6.9 cm h. Udført af *Knudt Reimer*, Tønder. M. 22 og Tønder bymærke. Inscr.: Hans Nissen Schmidt.

FIG. 80. *Bæger*. Priv.eje Emmerlev. 9.1 cm h. Udført af *Jes Lorentzen*, Tønder (?). *M. 27* og Tønder bymærke. Inscr.: Sören Abel. Kiesten Sören Gerrep 1757. Blomstergravure u. ring.

FIG. 81. *Bæger*. Tønder Museum 588. 8.4 cm h. Udført af *Peter Petersen*, Højer. *M. 161* (2 g.). Inscr.: Jürgen Sörrensen i Stobbum 1785. B M N D 1820. Blomstergravure i to ringe.

FIG. 83. 2 brændevinskopper («tumlere»). Tønder Museum 532. 5.2 og 5.7 cm i ø.diam. Udført af *Christoffer Hiller*, Løgumkloster. *M. 174* i den største. Inscr.: Peter Jessen Lygumgaard 1848. Den karakteristiske vestslesvigske Louis XVI-ornamentering.

FIG. 82. Lågkrus. Priv.eje Døstrup. 21 cm h. (med gæk) Udført af Berend Christiansen, Tønder. M. 44 (2 g.). Inscr.: Tim Lauesten Mette Timmes Ao 1741. Niels Nielsen Due.

I låget endsat en forgyldt medaljon, formentlig en bryllupsmedalje.

Regence.

Kruset der vel er senere er af engelsk fajance, såkaldt cream coloured ware, med et sejlskib i sort transfer print.

Krus af denne type har været almindelige på egnen, men er kun bevarede i et beskedent antal. De modsvarer købstadens lågkrus af sølv, af hvilke ingen er kendt i Tønder-området – modsat Haderslev og Aabenraa.

FIG. 82a. Låget til ovenstående lågkrus, set ovenfra. Diam. ca. 11 cm.

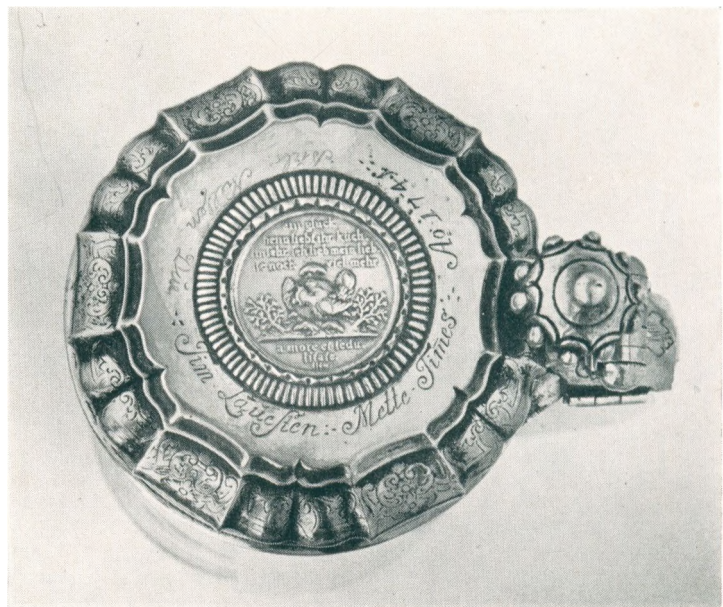

FIG. 84. *Vinbæger*. Priv.eje Ravsted. 11 cm h. Udført af *F.C. Munch*, Tønder. *M.33* (2 g.) og Tønder bymærke. Inscr.: P.J. i kronet monogram.

FIG. 85. *Vinbæger*. Flensborg Museum 14388. 8.9 cm h. Udført af *Andreas Christian Boetewadt*, Tønder. *M.59* (variant) og Tønder bymærke. Inscr.: Hans Lassen: Nis Lassen Braderup. 1796. Ornamentering = fig. 83.

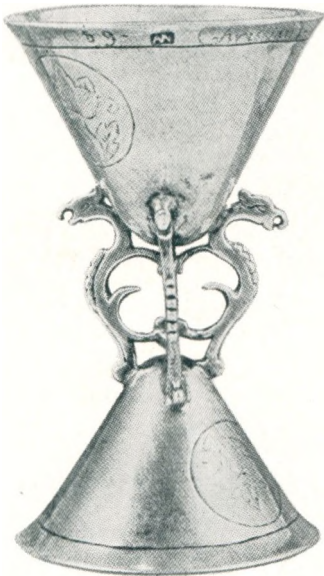

FIG. 86. *Dobbeltbæger* (brudebæger). Tønder Museum 497. 9.5 cm h. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. *M.38*. Inscr.: Christian Andersen 1769 - Ellen Christine Tyckschau 1785.

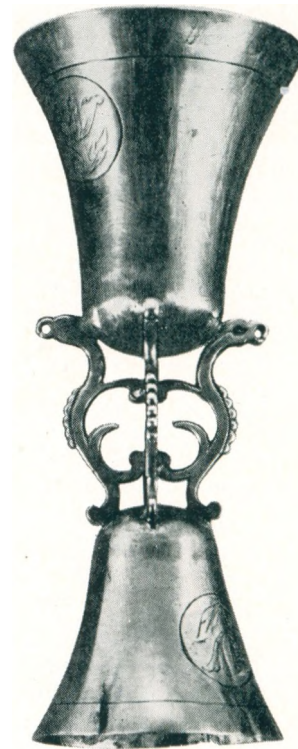

FIG. 87. *Dobbeltbæger* (brudebæger). Lemvig Museum 1001. 12.2 cm h. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. *M.38* (?). Inscr.: Mag. Povl Christian Riis 1769.

FIG. 88. *Brændevinskumme* (?) Priv.eje Tønder. 16,3 cm l. Med hankene godt 24 cm. Udført af *Jürgen Hinrichsen*. Tønder. M. 42 og Tønder bymærke. Inscr.: Hans Jessen og Catharina Jesses i Gillaa 1747. Betegnelsen »dåbsskål« knyttes også til disse skåle.

FIG. 89. *Te- el. kaffekande*. Priv.eje Hviding. 14.9 cm h. Udført af *Andreas Christian Boetewad*, Tønder. M. 59 (2 g.) og Tønder bymærke. Inscr.: N. Beyers Enke. Høxbrogaard d. 30. October 1843.

FIG. 90. Kaffekande. Flensborg Museum 3241. 29.5 cm h. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M. 38. - Under bunden graveret: W(og) 57| 1(oth). Hanken fornyet. - Stammer fra Venningsted på Sild.

FIG. 91. *Kaffekande*. Priv.eje Erritsø. 33 cm h. Udført af *Andreas Nissen*. Tønder. M.39 (variant) og Tønder bymærke. Inscr.: Hans Windfeld Mette Windfeld Lundgaard 1817. - K(nud)l(austen)K(nudsen)M(arie)F(or)B(allum). Støbte ben (ca. 10 cm h.), støbt tud og støbt fugl på låget.

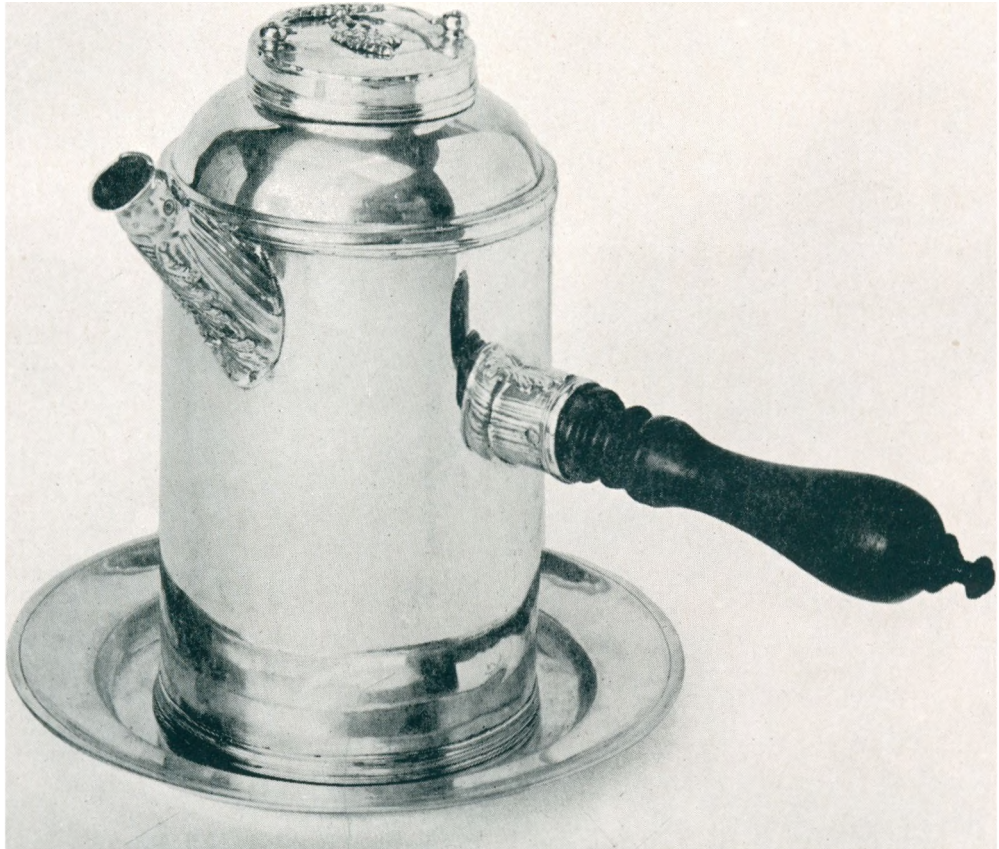

FIG. 92. *Chokoladekande*. Tønder Museum 436. 17,4 cm h. Udført af *Andreas Christian Boetewadt*, Tønder. M.60 (2 g.) og Tønder bymærke samt i tallerknen lodighedsstemplet »24«. Inscr.: C. I(erche) S G v. S 1783.

FIG. 93. *Chokoladekande*. Priv.eje Ballum. 17.2 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.74 og 77. (Begge 2 g.). Tønder bymærke. Inscr.: AFCM Myller in Kringlum 1805 BTN (icolajsen). Lødighedsstempel »26« i tallerkenen.

FIG. 94. *Kaffekande*. Priv.eje Bredsted. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.70 (2 g.) og Tønder bymærke. Inscr.: Ør. 13.8 cm h. Ovalt (11×8 cm) tøndeformet korpus.

FIG. 95. *Kaffekande*. Priv.eje Ballum. 17 cm h. Udført af *Jacob Feddersen*, Tønder. M. 138 og 141. Nyrokoko.

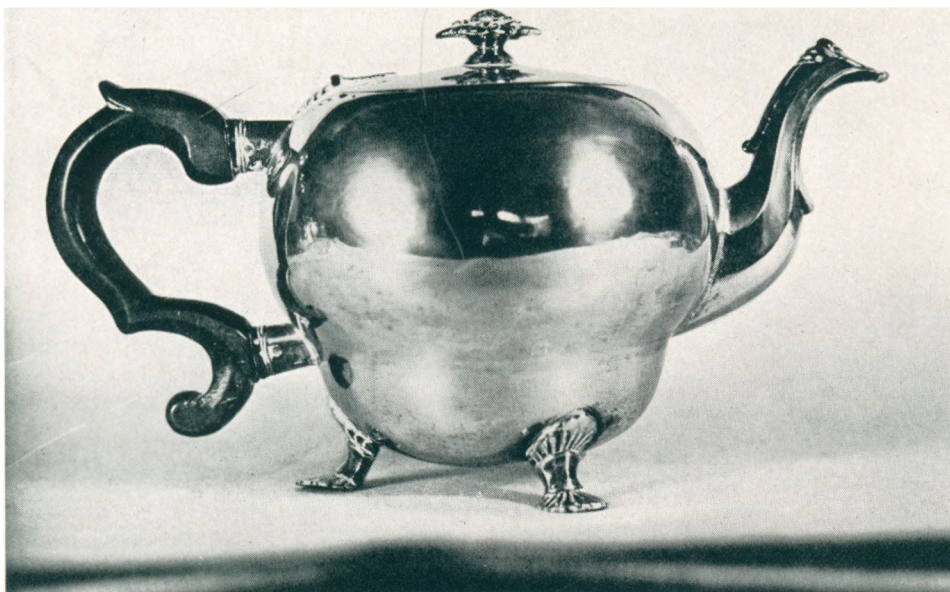

FIG. 96. *Tekande*. Priv.eje Tønder. 12 cm h. Udført af *Andreas Christian Boetewadt*, Tønder. M. 60 og Tønder bymærke. Inscr.: PL AMP 1809.

Fig. 97. Tekande med bakke og st. Keitum Museum. 15 cm h. Bakken 16,2 · 11,8 cm. Udført af Paul Hansen. Tønder. M. 74 (2 g.) og Tønder bymærke. Inscr.: Liebe und Freundschaft - den 14. Januar 1810 (på siderne) samt 13 giverinitialer (i bunden). Bakken med samme stempler og dato. Tesien ustempelt. Inscr.: 24. Julii 1818.

Fig. 98. Tekande med bakke. Priv.eje Aabenraa. Samlet længde 26 cm. Bakken 18 · 24 cm. Udført af Paul Hansen. Tønder. M. 72 (2 g.) og Tønder bymærke samt lodighedsstempel -26-. Inscr.: B T S (icolajsen).

FIG. 99. Tekande. Priv.eje Hamborg. 15 cm h. (Tilhørende oval bakke 30.2 · 23.2 cm). Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M. 70 (2 g.) og Tønder bymærke.

FIG. 100. Flødekande. Priv.eje Tønder. 8 cm h. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M. 40 og Tønder bymærke. Inscr.: P. L. A. M. P. 1809.

FIG. 101. *Flødekande*. Tønder Museum 77. 20 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M. 70 og Tønder bymærke. Inscr.: N F Outzen 1. November 1839.

FIG. 102. *Sukkerbakke*. Flensborg Museum 4532. 14 cm l. Udført af *Jonas Nissen Bjørn, Højer*. M. 160. Inscr.: AMSS.

FIG. 103. *Sukkerbakke*. Tønder Museum 434. 16 cm l. Udført af *Andreas Nissen, Tønder*. M. 38 (2 g.). Inscr.: ALS AAK 1772.

FIG. 104. *Sukkerbakke*. Flensborg Museum 5214. 13.3 cm l. Udført af *Christian Feddersen, Tønder*. M. 51 og Tønder bymærke.

FIG. 105. *Sukkerbakke*. Tønder Museum 120. 14.5 cm l. Udført af *Christopher Hiller*, Løgumkloster. M.173. Inscr.: *Peder Hansen Anna Peders Refslund 1794*.

FIG. 106. *Sukkerbakke*. Priv.eje København. 5.8 cm h. Udført af *Christopher Hiller*, Løgumkloster. M.173. Fig. 277 i Bo.

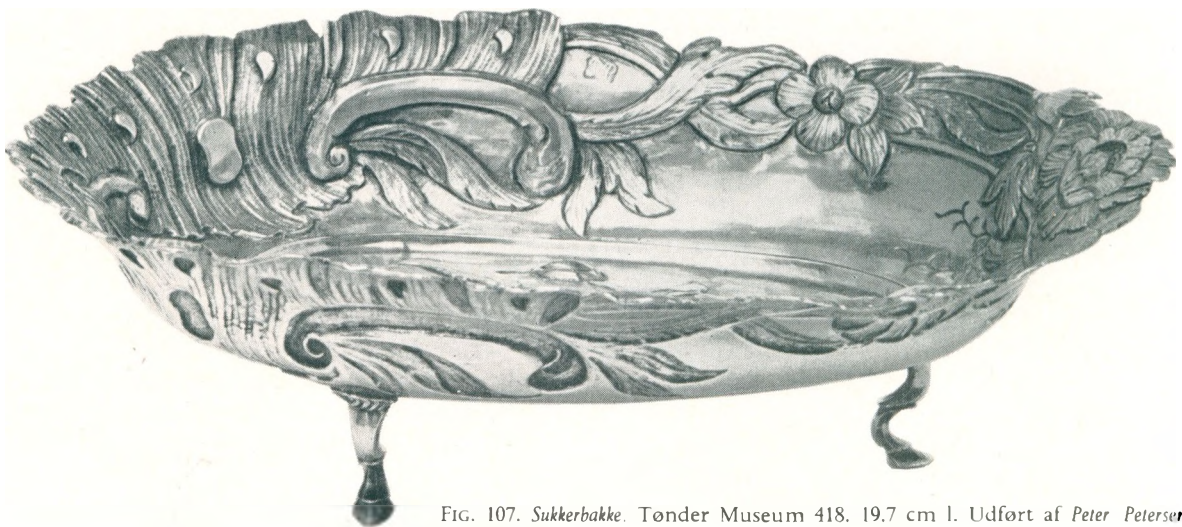

FIG. 107. *Sukkerbakke*. Tønder Museum 418. 19.7 cm l. Udført af *Peter Petersen*, Tønder. M.63. Fra Keitum.

FIG. 108. *Sukkerbakke*. Priv.eje Kolding. 16 cm l. Udført af Paul Hansen, Tønder. M.74 og Tønder bymærke.

FIG. 109. *Sukkerbakke*. Priv.eje Emmerlev. 14.8 cm l. Ukendt mester. M.225. (2 g.) Inscr.: L. K. Abbel. Ing. Abbels. Gjerup 1830. – Primitivt landsbyarbejde.

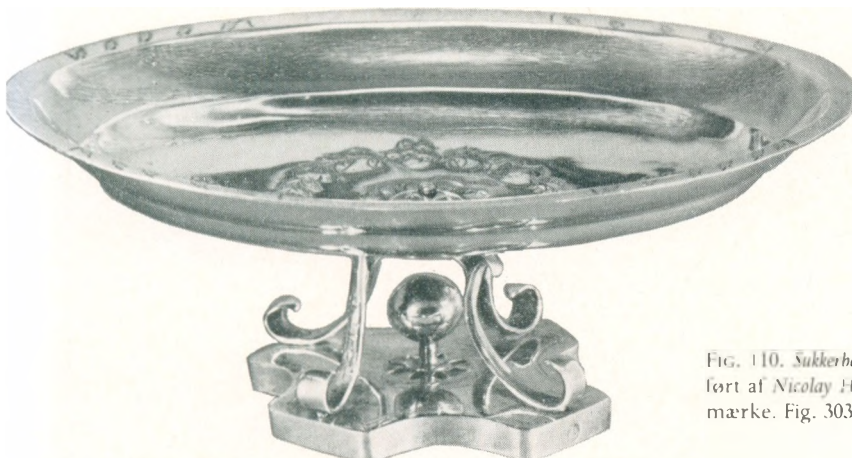

FIG. 110. *Sukkerbakke*. Priv.eje Kolding. 14 cm l. Udført af Nicolay Hansen, Tønder. M.83 og Tønder bymærke. Fig. 303 i Bo.

FIG. 111. 2 *sukkerskåle* (spølkummer?). Priv.eje Tønder. Ø. diam. 10.4 cm. Udført af *Martin Petersen Hommelhoff*, Tønder. M.85 (2 g.). Inscr.: A M P P L.

FIG. 112. *Sukkerskål*. Priv.eje Oevenum. 18.5 cm l. (med hanke). Udført af *Christian Jürgensen*, Wyk. M.187 (2 g.). Inscr.: Seel Harre Petersen ist geboren Anno 1804 den 5.ten August – gestorben 1805 den 20.ten März seines Alters 32 Wochen und 2 Tagen.

FIG. 113. *Sukkerskål*. Keitum Museum. 23 cm h. Diam. 12.3 cm. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. *M.71* og Tønder bymærke samt lødighedsstempel »28«. Inscr.: T 1803.

FIG. 114. *Sukkerskål*. Tønder Museum 405. 14.7 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.70. Filigranarbejde, påmonteret en kokosskal.

Fig. 115.

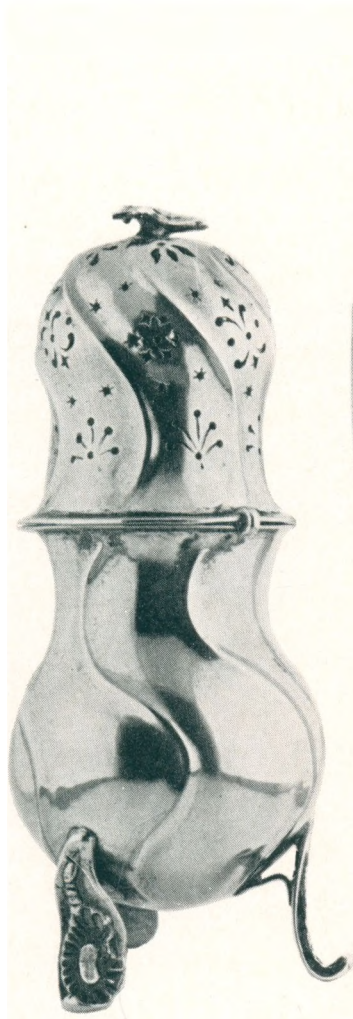

Fig. 116.

Fig. 117.

FIG. 115. *Sukkerbøsse*. Museet på Koldinghus 13321. 18.2 cm h. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M.39 og Tønder bymærke. Inscr.: NB.

FIG. 116. *Sukkerbøsse*. Priv.eje Tønder. 14.2 cm h. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M.40 og Tønder bymærke. Inscr.: TJ.

FIG. 117. *Sukkerbøsse*. Nationalmuseets 3. afdeling 579/1933. 18 cm h. Udført af *Johan Friedrich Holmberg*, Møgeltønder. M.65. Inscr.: CH 1794.

Fig. 118.

Fig. 119.

Fig. 120.

FIG. 118. *Sukkerbøsse*. Priv.eje Hjerpsted. 13.2 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M. 71 (2 g.). Inscr.: R H 1801.

FIG. 119. *Sukkerbøsse*. Museet på Koldinghus 10161. 13.1 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M. 72 og Tønder bymærke. 1800.

FIG. 120. *Sukkerbøsse*. Tønder Museum 516. 14.2 cm h. Udført af *Andreas Friedrich Hiller*, Løgumkloster. M. 176 og Løgumkloster bymærke.

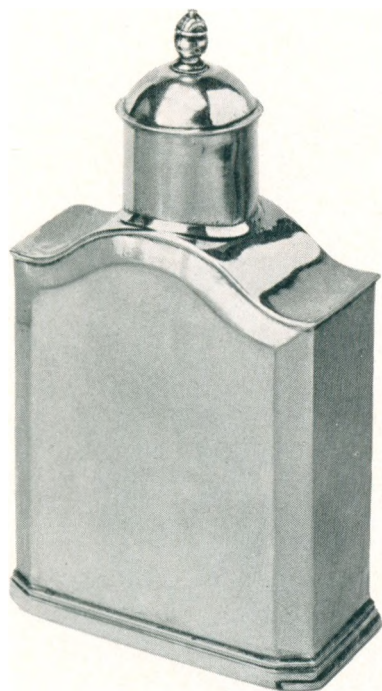

FIG. 121. *Tedåse*. Tønder Museum 507. 11.8 cm h. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M.38 og Tønder bymærke. Inscr.: AMH 1753.

FIG. 122. *Tedåse*. Keitum Museum. 11 cm h. Udført af *Chr. Siemens*, Tønder. M.52 (2 g.). Inscr.: HCF 9 l.th.

FIG. 123. *Tedåse*. Priv.eje Tønder. 12.4 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.74 og Tønder bymærke. Inscr.: Broder Christiansen in Hörup 1796.

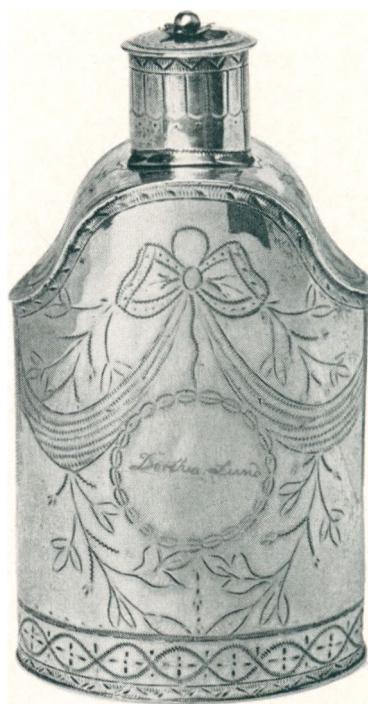

FIG. 124. *Tedåse*. Priv.eje Hellerup. 12.1 cm h. Udført af *Martin Petersen Hommelhoff*, Tønder. M.85. Inscr.: Dorthea Lund (Højkrø).

FIG. 125. *Tedåse*. Priv.eje Ballum. 13 cm h. Udført af Niels Thyssen Mikkelsen, Ballum. M.208. Inscr.: N. L. Nicolaysen 1805.

FIG. 127. *Tedåse*. Davids Samling. 16.5 cm h. Udført af Mathias Brandt Meinert, Tønder. M.57 (2 g.) og lødighedsstempel »28« (2 g.). Inscr.: LM 1801. 13⁴/₈ Loth.

FIG. 126. *Tedåse*. Priv.eje Hamborg. 12.7 cm h. af Peter Andreas Hansen, Tønder. M.128 og Tønder bymærke. Inscr.: N. A. Lorenzen.

FIG. 129. *Kanelbøsse*. Tønder Museum 518. 10.6 cm h. Udført af A. C. *Boetewadt*, Tønder. M.59 og Tønder bymærke. Inscr.: H. Carstensen in Tøndern 1797.

FIG. 130. *Kanelbøsse*. Tønder Museum 517. 10.4 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.74 og Tønder bymærke. Inscr.: F.

FIG. 128. *Tedåse*. Flensborg Museum 6992. 16.9 cm h. Udført af *Bendix Hinrich Brodersen*, Tønder. M.97 (2 g.). Inscr.: *Asmus Ulrichsen* AHH 1812.

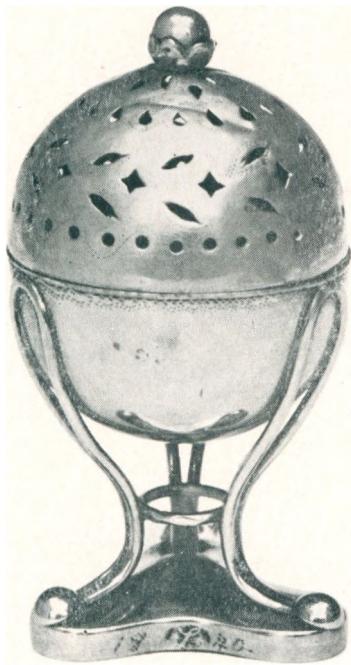

FIG. 131. Kanelbøsse. Tønder Museum 594. 9 cm h. Udført af Thomas Jensen Lange, Tønder. M.116. Inscr.: N St K ST - 1840.

FIG. 132. Saltkar. Nationalmuseets 3. afd. 404/1931. 6.5 cm h. Udført af Jacob Andreas Bodewadt, Tønder M.93 og Tønder bymærke. Indprikket 1829. - Opalglas.

FIG. 133. Sennepskande. Priv.eje Nibøl. 12 cm h. Udført af M. Brandt Meinert, Tønder. M.58 (2 g.) og Tønder bymærke. Inscr.: JJ 1796. OMJ 8½ L.

FIG. 134. Ske til fig. 133. 12 cm l. Samme mester og stempler.

FIG. 135–36. *Tesier*. Tønder Museum 111 og 113. Den store ca. 6 cm l. Begge beregnede til med en fjeder at påmonteres tekandens tud. Jvf. fig. 97. Usignerede. Hyppigt forekommende type fra Biedermeier-tiden.

FIG. 138–37. *Tesier*. Priv.eje Tønder. 17.7 og 15.5 cm l. Fig. 138 udført af *Jacob Andreas Bodewadt II*, Tønder. M. 133. Fig. 137 udført af *Hans Christensen Emmerlev*, Døstrup. M. 212. Inscr.: LPA. Formentlig sekundært håndtag.

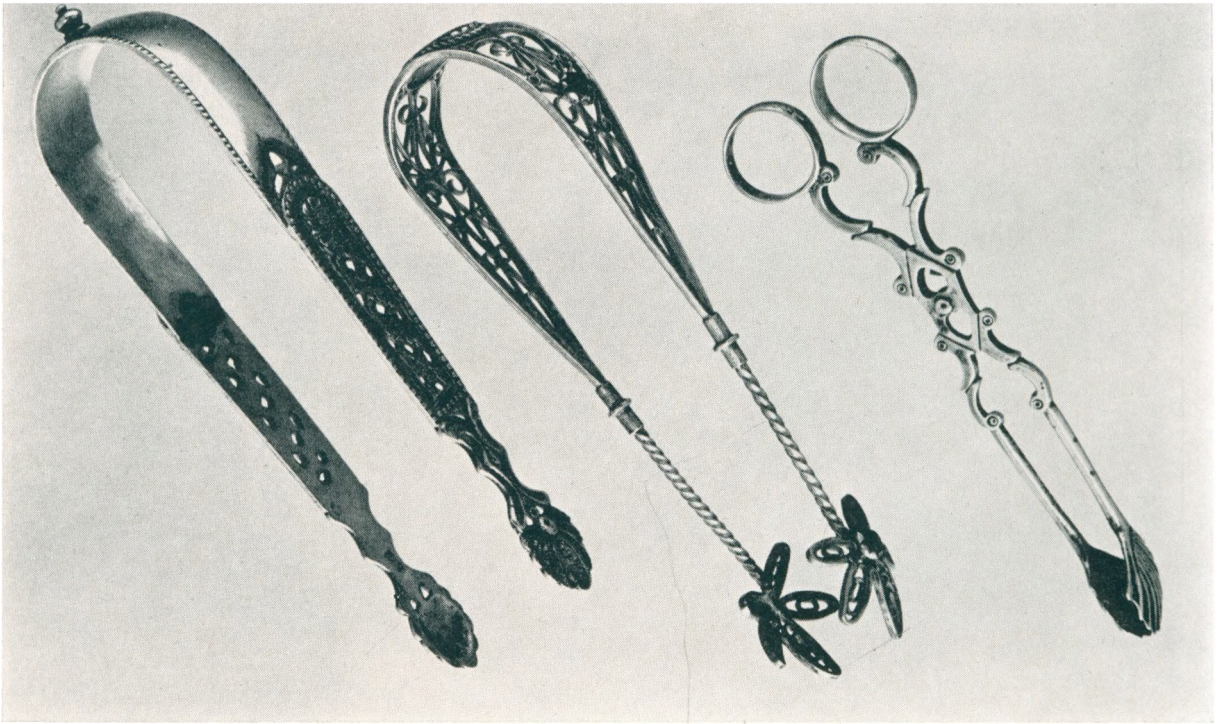

FIG. 139-41. 2 sukkertænger og 1 glødsaks. Tønder Museum 572, 74, 519. – FIG. 139. Ca. 14 cm l. Udført af *N. Thyssen Mikkelsen*, Ballum. Inscr.: NNDue 1808 ANK. – FIG. 140. Kun Tønder bymærke. Filigran med glasflusser. Sent arbejde. – FIG. 141. Udført af *Math. B. Meinert*, Tønder. M.58. (2 g.). Ingen inscr.

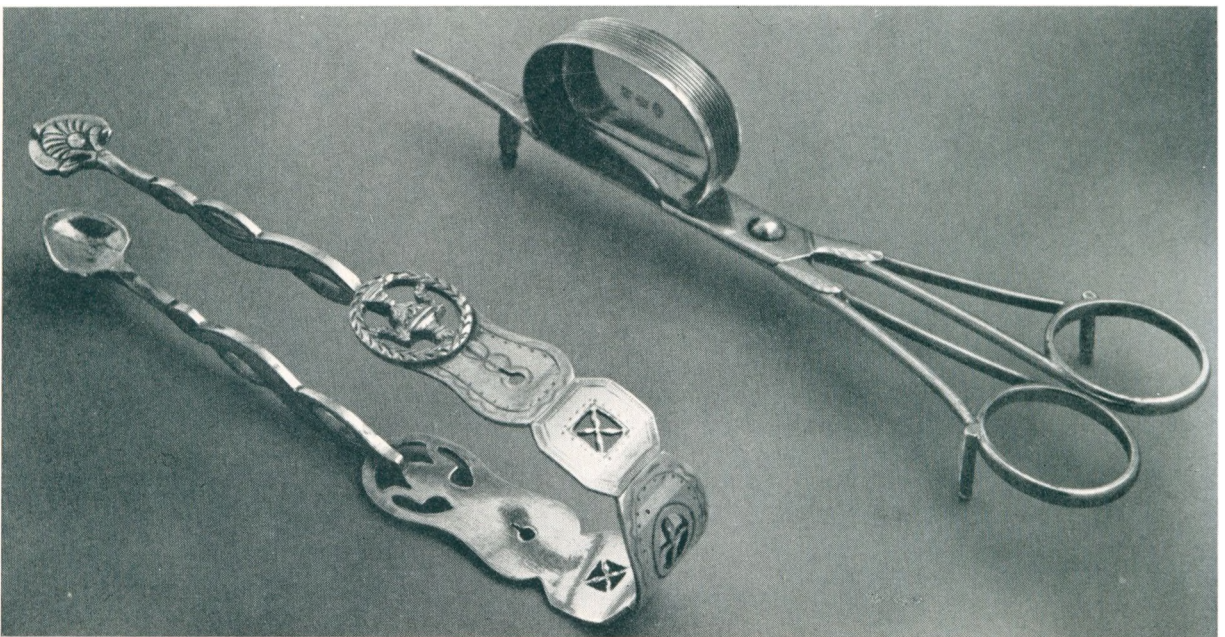

FIG. 142. *Sukkertang*. Flensborg Museum 15958. Ca. 15 cm l. Udført af *Nicolay Hansen*, Tønder. M.83. Tilhører borgmester C. Richtsens bestik. – FIG. 143. *Lysesaks*. Flensborg Museum 12308. Ca. 18 cm l. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.70 og Tønder bymærke samt lødighedsstempel »28«

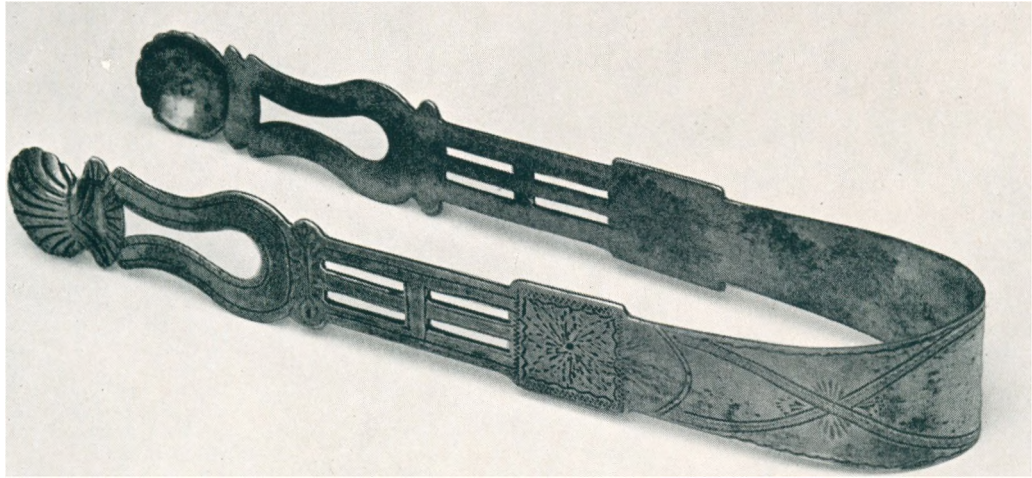

FIG. 144. *Sukkertang*. Tønder Museum 187. 16.5 cm l. Udført af *Hans Christensen Emmerlev*, Døstrup. M. 213.

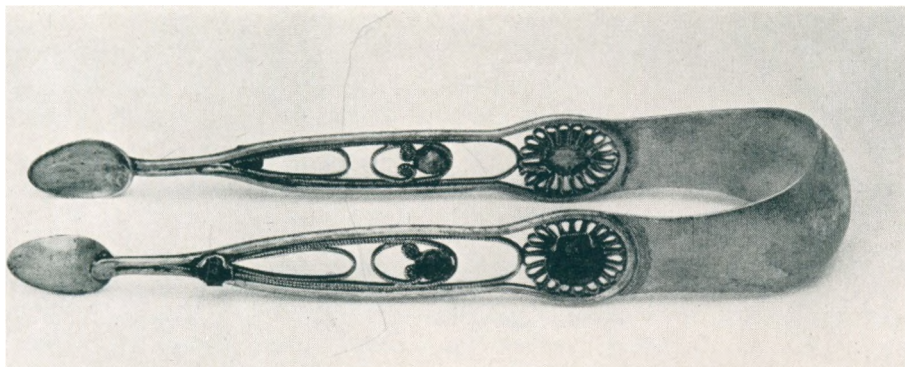

FIG. 145. *Sukkertang*. Tønder Museum 72. 15 cm l. Udført af *Peter Andreas Hansen*, Tønder. M. 128. Filigran med 2 røde glasflusser.

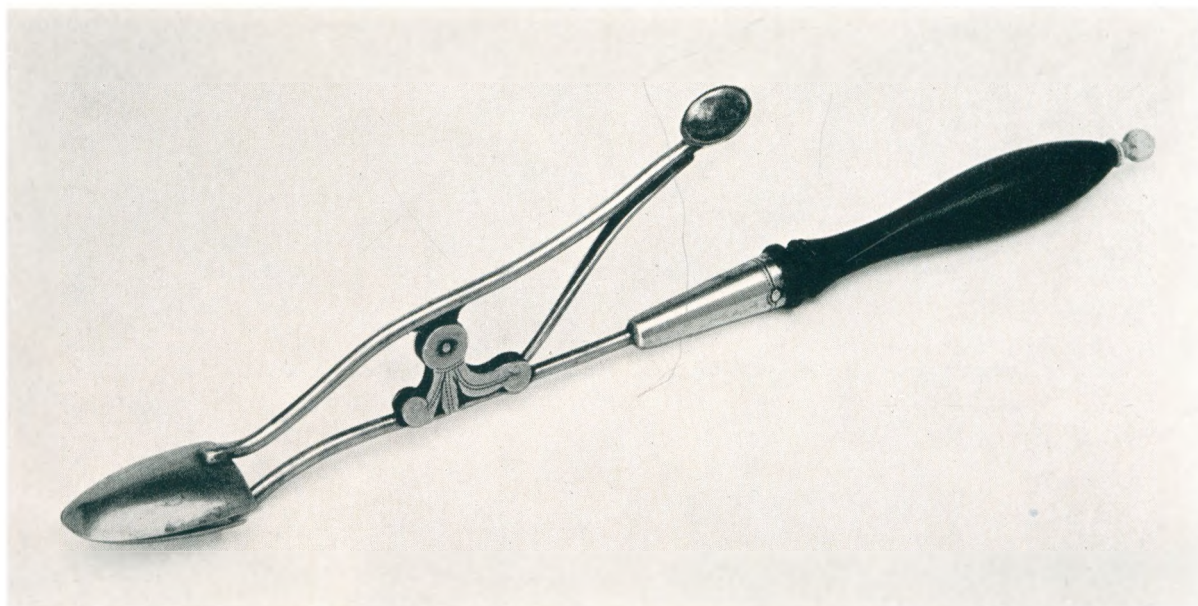

FIG. 146. *Sukkertang*. Tønder Museum 191. 20.5 cm l. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. Utydeligt mestermærke, antagelig *M.69*. Inscr.: *Christine Ketelsen, Leck 1837*.

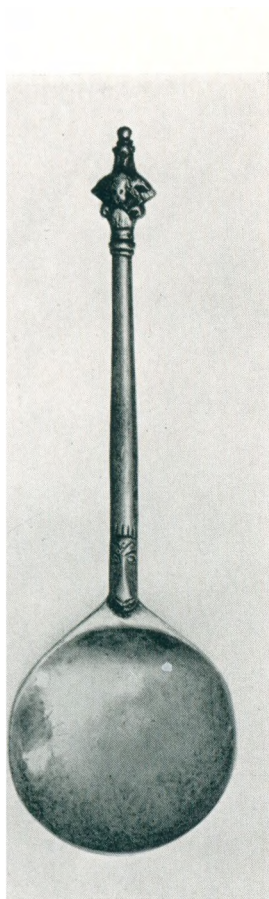

Fig. 147.

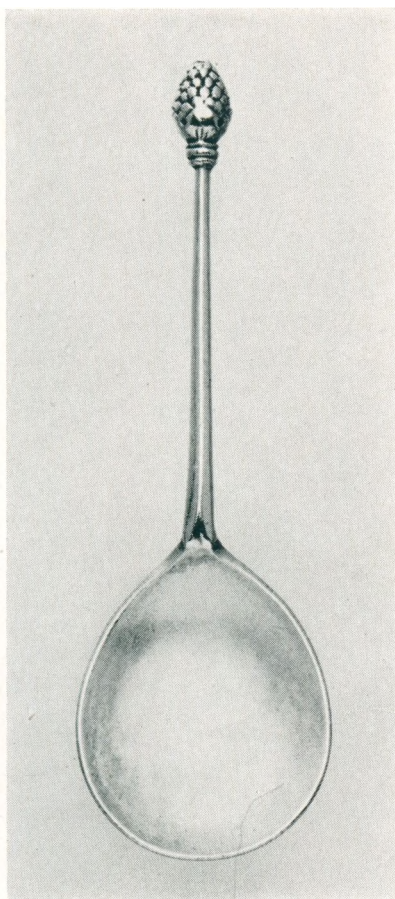

Fig. 148.

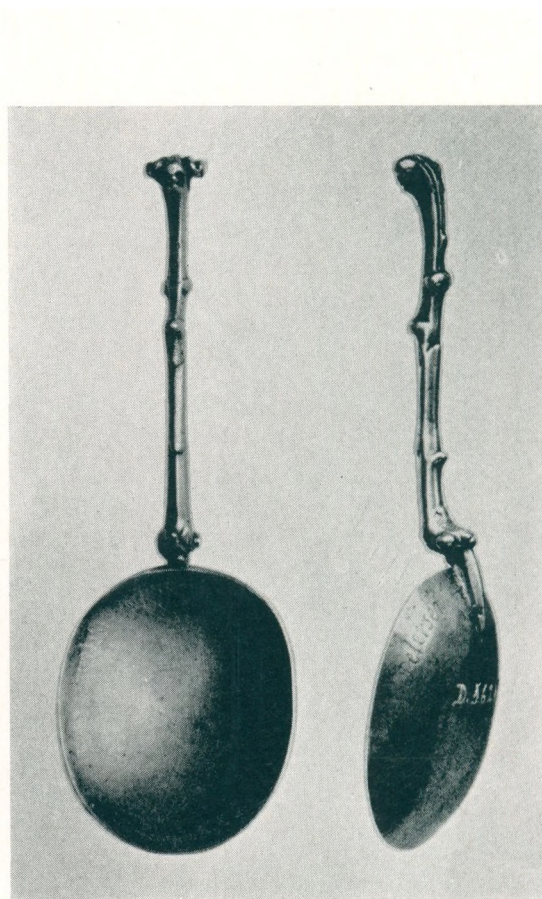

Fig. 149.

FIG. 147. »Kerubske«. Tønder Museum 50. 16 cm l. Ustemplet. Inscr.: ARSE MMDE 1698. – Fra Højer.

FIG. 148. »Drueske«. Tønder Museum 592. 16.9 cm l. Udført af *Jacob Reimer I*, Tønder. M.6 (variant). Inscr.: Carsten Lüders.

FIG. 149. »Knorteske«. Nationalmuseets 2. afd. D 5624. 15.1 cm l. Ustemplet. Inscr.: AF (på laffens bagside). Jess Petersen in Hastrup (= Hostrup). – En tidligere majuskelskrift ulæselig. Jvf. OLRİK 102, fig. 60.

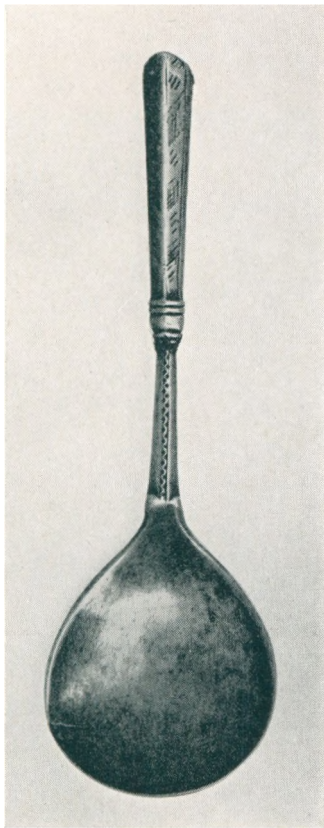

Fig. 150

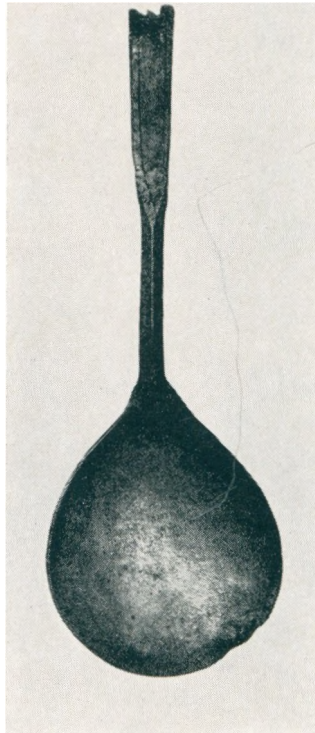

Fig. 151.

Fig. 152.

FIG. 150. *Ske med sekskantet skaft og våbenplade.* Tønder Museum 48. 16 cm l. Ustemplet. Inscr.: PEDER KRISTENSEN ROM. Fra Romo.

FIG. 151. *Bronzeske.* Med tretunget skaftafslutning. Tønder Museum 2141. 14.4 cm l. Ustemplet. Jordfund fra Højer.

FIG. 152. *Ske med moderne stilk og gammel lafform.* Tønder Museum 285. 16.2 cm l. Ustemplet. Inscr.: HOS GED 1741. Dog ældre.

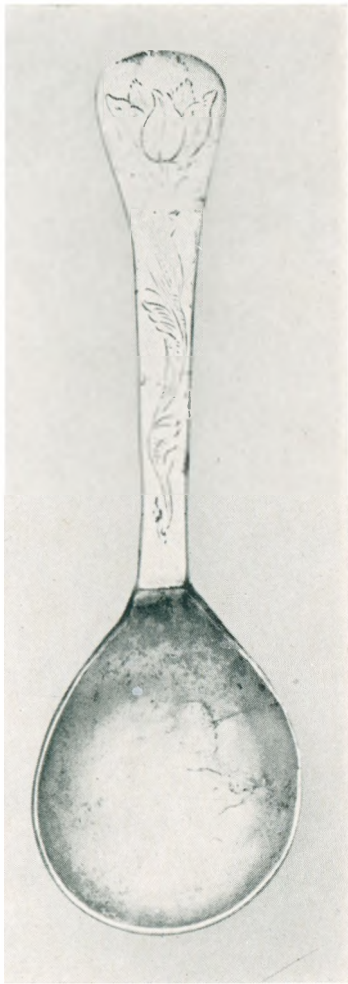

Fig. 153.

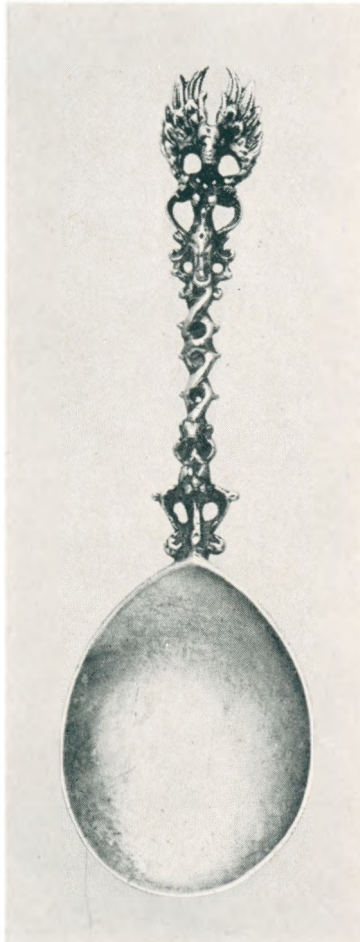

Fig. 154.

Fig. 155

FIG. 153. *Ske* med moderne stilk og gammel lafform. Tønder Museum 571. 18,6 cm l. – Udført af *Jurgen Eitzmann II*, Tønder. *M.12* og Tønder bymærke. Dobbeltmonogram: EW.

FIG. 154. *Hollandsk ske*. Priv.eje Tønder. 17,8 cm l. Ustemplet. Inscr.: IOHAN PREVS.

FIG. 155. *Ske* med moderne stilk-afslutning. Priv.eje Tinnum. 19 cm l. Udført af *Jacob Reimer I*, Tønder. *M.6* og Tønder bymærke. Inscr.: Frøde Jenssen og Maren Frødens.

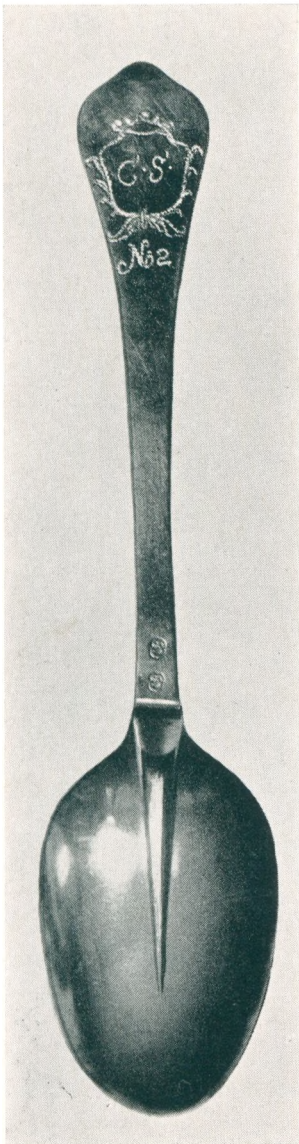

Fig. 156.

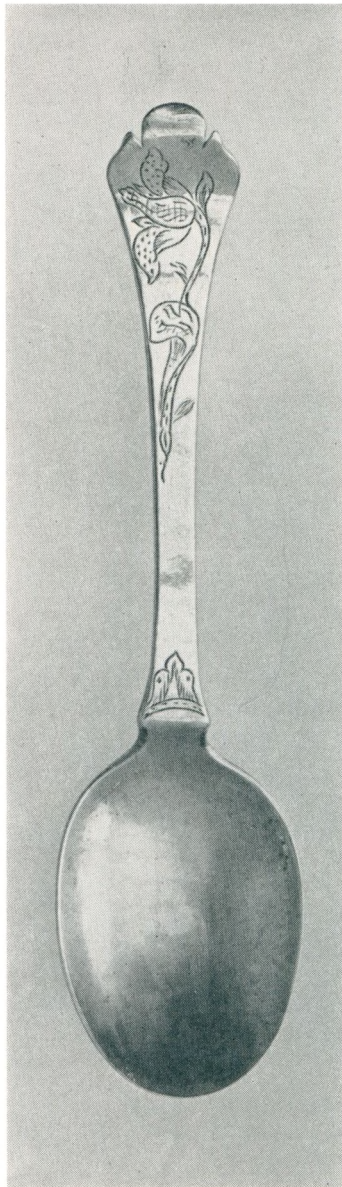

Fig. 157.

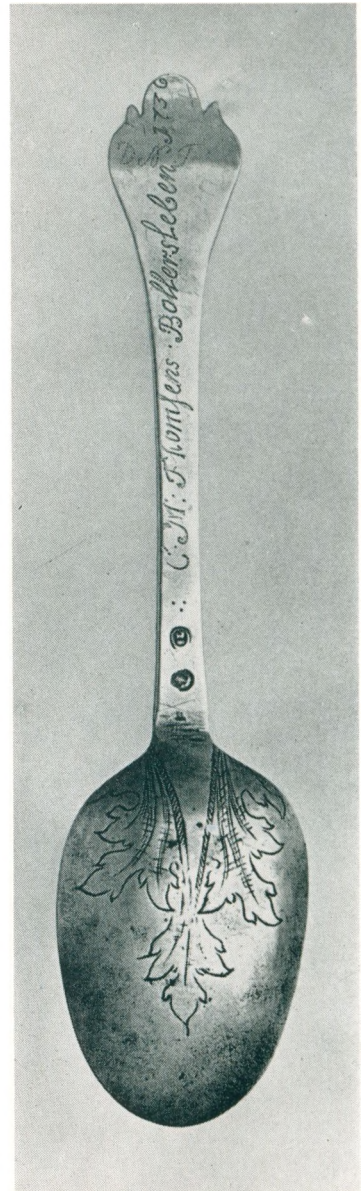

Fig. 158.

FIG. 156. *Spiseske*. Priv.eje Ny Christian Albrechts Kog. 20.5 cm l. Udført af *Christopher v. Barm*, Tønder. M.23 (2 g.). Inscr.: CS – No. 2.

FIG. 157. *Spiseske*. Tønder Museum 461. 20.1 cm l. Udført af *Søren Lorentzen*, Tønder. M.11 og Tønder bymærke. Inscr.: Ellen Lorens D.

FIG. 158. *Spiseske*. Priv.eje Tønder. 20.9 cm l. Udført af *Jürgen Lorentzen*, Tønder. M. 26 og Tønder bymærke. Inscr.: C. M. Thomsens Boldersleben 1736.

Fig. 159.

FIG. 159. *Spiseske*. Tønder Museum 541. 21 cm l. Udført af *Hinrich Petersen Kohlstadt*, Tønder. M. 28 og Tønder bymærke. Inscr.: Chresten Tychsen in Rentz 1785.

Fig. 160 a og b.

FIG. 160 a og b. *Spiseske*. Priv.eje Tønder. 20.4 cm l. Udført af *Johan Nielsen*, Højer. M. 25. Inscr.: Hans Andersen Storck 1734. a. Forsiden. b. Bagsiden.

Fig. 161

Fig. 162.

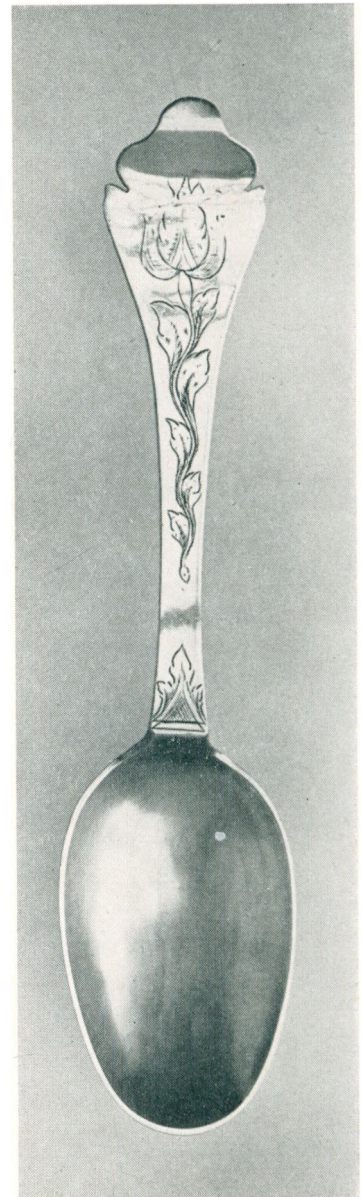

Fig. 163.

FIG. 161. *Spiseske*. Tønder Museum 526. 20 cm l. Udført af *Wilhelm Tim*, Tønder. M. 35 og Tønder bymærke. Inscr.: P P – *Mergrethe Hans Konne Harris* 1748.

FIG. 162. *Spiseske*. Tønder Museum 150. 20.9 cm l. Udført af *Lauritz Lauritzen*, Ballum. M. 206. Inscr.: *Jens Jebsen Forbalm*.

FIG. 163. *Spiseske*. Tønder Museum 473. 20.9 cm l. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M. 38 og Tønder bymærke. Inscr.: *Anna Kathrina Hansdatter* 17.9.

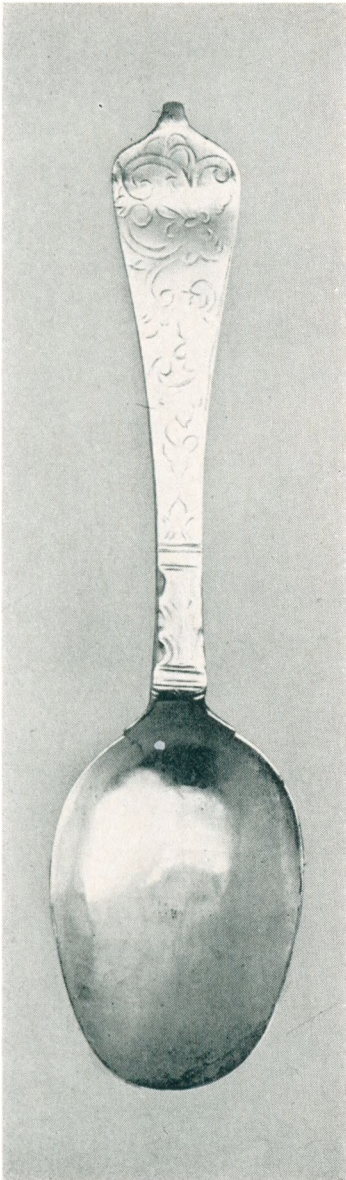

Fig. 164.

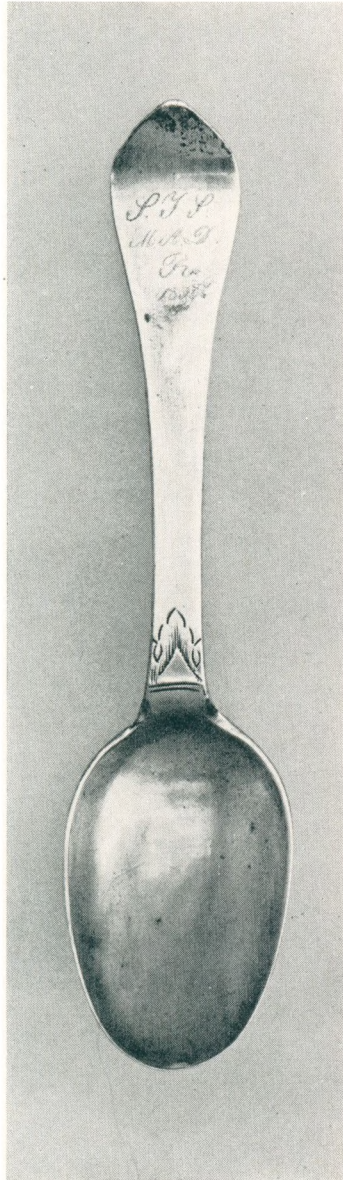

Fig. 165.

Fig. 166.

FIG. 164. *Spiseske*. Tønder Museum 456. 19.6 cm l. Udført af *Jens Lassen*, Skærbæk. M.198. Inscr.: Iver Matzen, Manuel Iversen, Ottersbøl. 1767.

FIG. 165. *Spiseske*. Tønder Museum 409. 19.2 cm l. Udført af *Jonas Nissen Bjørn*, Højer. M.160. Inscr.: CNS AJD – sjs MADR 1838.

FIG. 166. *Spiseske*. Tønder Museum 54. 20.5 cm l. Udført af *Nicolai Johansen Lindenlów*, Højer. M.159 og bymærke: H. Inscr.: Pehr Christensen – Dorthea Peters 1747.

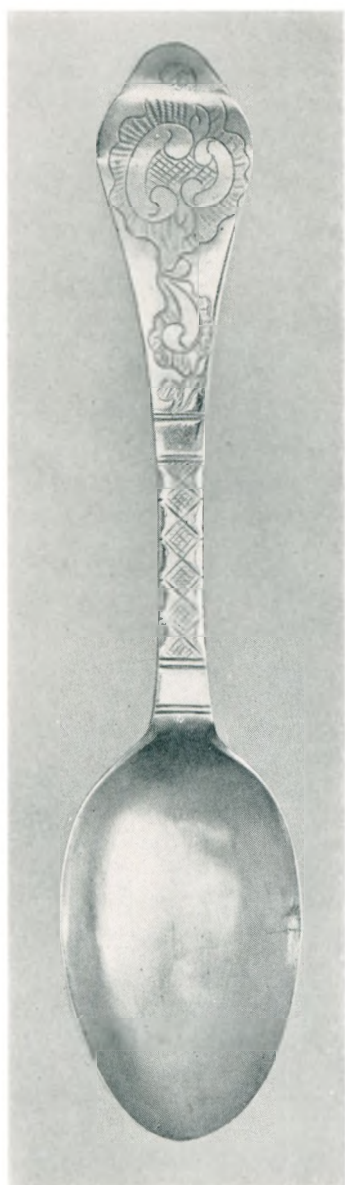

Fig. 167.

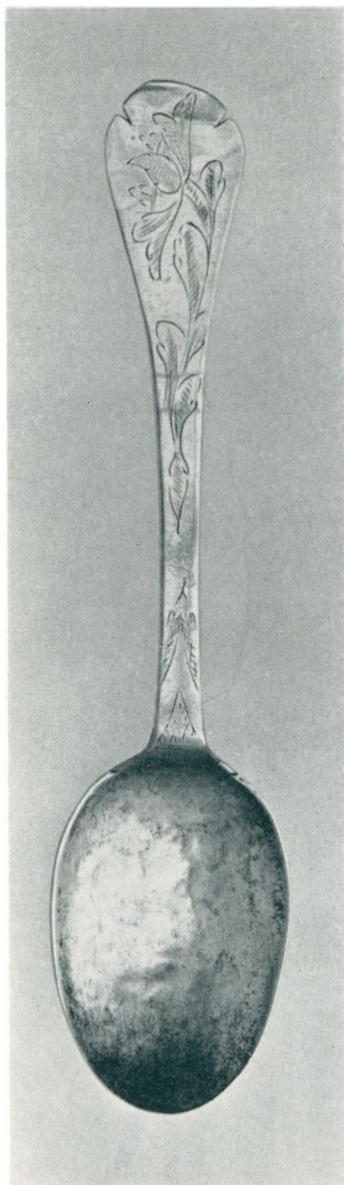

Fig. 168.

Fig. 169.

FIG. 167. *Spiseske*. Tønder Museum 477. 22.7 cm l. Udført af *Christian Siemens*, Tønder. M.52. Inscr.: Hans Jensens Enke i Brede 1819.

FIG. 168. *Spiseske*. Tønder Museum 520. 20.8 cm l. Udført af *Peter Hansen*, Tønder. M. 45. Inscr.: Cornelius Hansen R(ends?) 175. .

FIG. 169. *Spiseske*. Priv.eje Ny Christian Albrechts Kog. 20.5 cm l. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M. 38 og Tønder bymærke. Inscr.: cfs

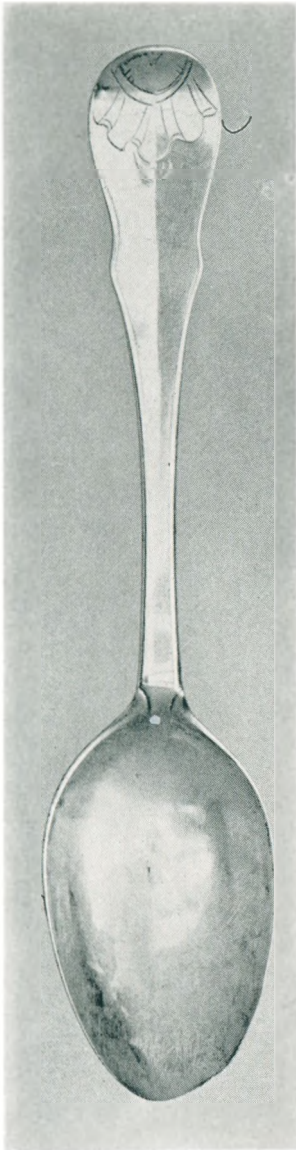

Fig. 170.

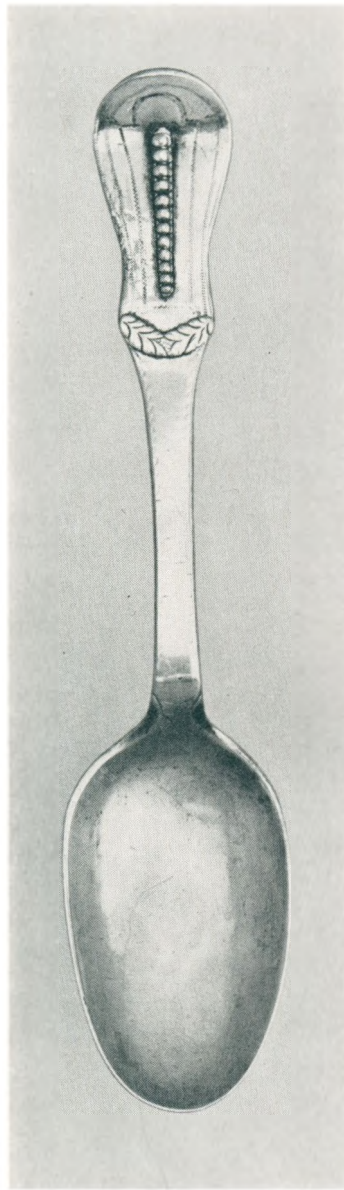

Fig. 171.

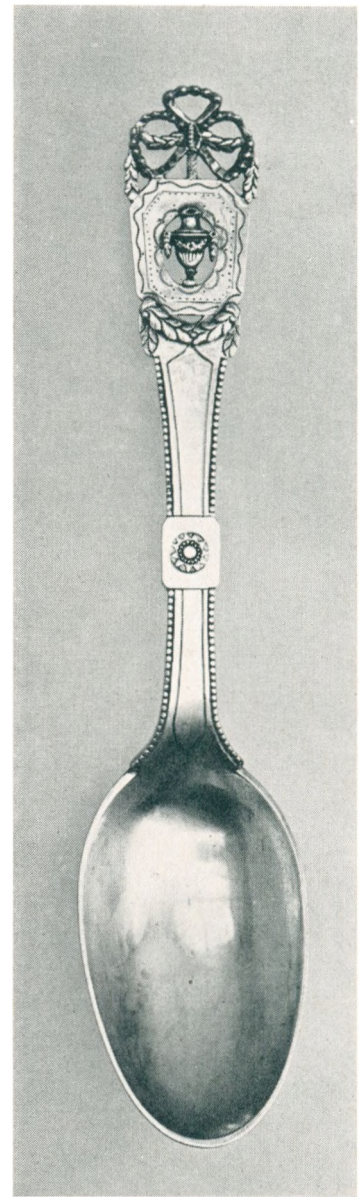

Fig. 172.

FIG. 170. *Spiseske*. Tønder Museum 140. 20.7 cm l. Udført af *Anders Jørgensen Maler*, Skærbæk. M.199. Inscr.: N O P Ottb 1797.

FIG. 171. *Spiseske*. Tønder Museum 484. 21.1 cm l. Udført af *Christopher Hiller*, Løgumkloster. M.173. Inscr.: Johannes Nielsen An Kiest Joh . . . CH

FIG. 172. *Spiseske*. Tønder Museum 398. 21.8 cm l. Udført af *Nicolay Hansen*, Tønder. M.79 og Tønder bymærke. Inscr.: CR. Tilhører borgmester Richtsens bestik.

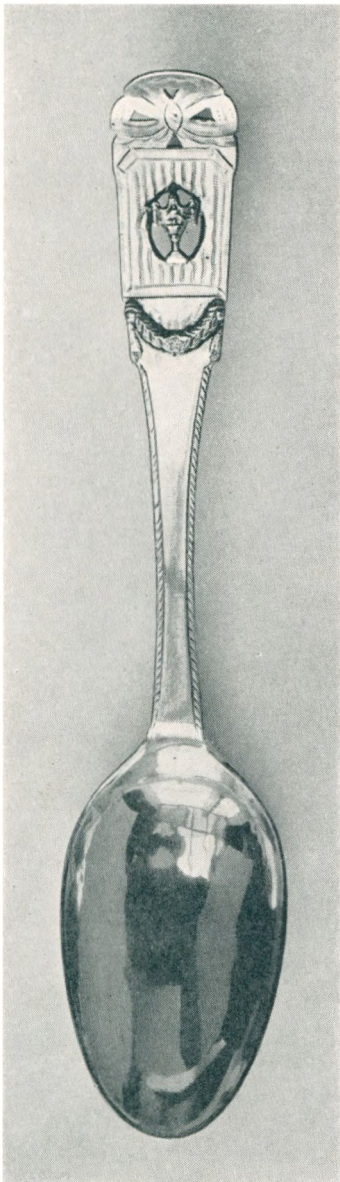

Fig. 173.

Fig. 174.

Fig. 175.

FIG. 173. *Spiseske*. Det danske Kunstindustrimuseum A 30/1919. 21.7 cm l. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.72 og Tønder bymærke. Inscr.: 1798.

FIG. 174. *Spiseske*. Tønder Museum 57. 21.5 cm l. Udført af *Andreas Friedrich Hiller*, Løgumkloster. M.176 og Løgumkloster bymærke. Sen inscr.

FIG. 175. *Spiseske*. Tønder Museum 396. 22 cm l. Udført af *Hans Christensen Emmerlev*, Døstrup. M.212. Inscr.: Hans H L Maren H D 1809.

Fig. 176.

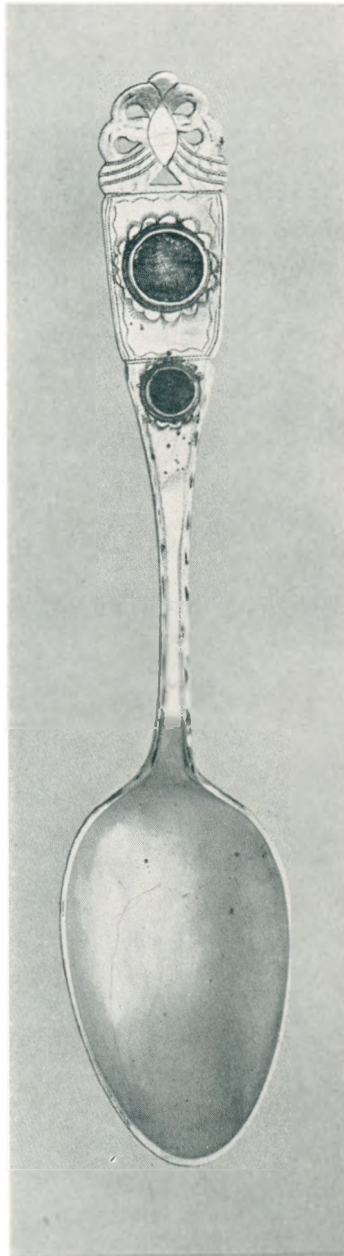

Fig. 177.

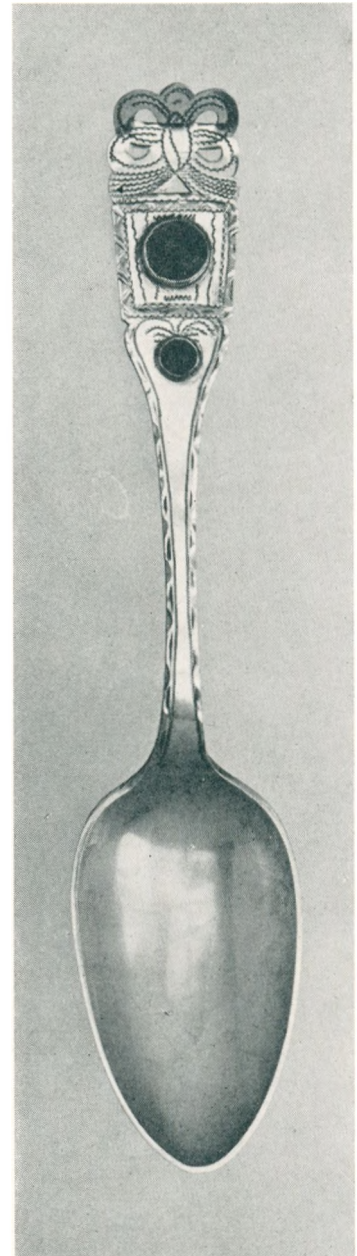

Fig. 178.

FIG. 176. *Spiseske*. Tønder Museum 437. 24.2 cm l. Udført af *Martin Petersen Hommelhoff*, Tønder. M.86. Gedenck. Febr. 1825 Peter Feddersen u. M. L. Fedders in Fahretofft.

FIG. 177. *Spiseske*. Tønder Museum 61. 22 cm l. Udført af *Niels Thyssen Mikkelsen*, Ballum. M.209 og lødighedsstempel »24«. Inscr.: Wolle Christensen – Anna Margrethe Wolles 1833.

FIG. 178. *Spiseske*. Tønder Museum 470. 22 cm l. Udført af *Jacob Andreas Bødewadt I*, Tønder. M.93. Inscr.: Christian Nissen in Jündewadt 1818.

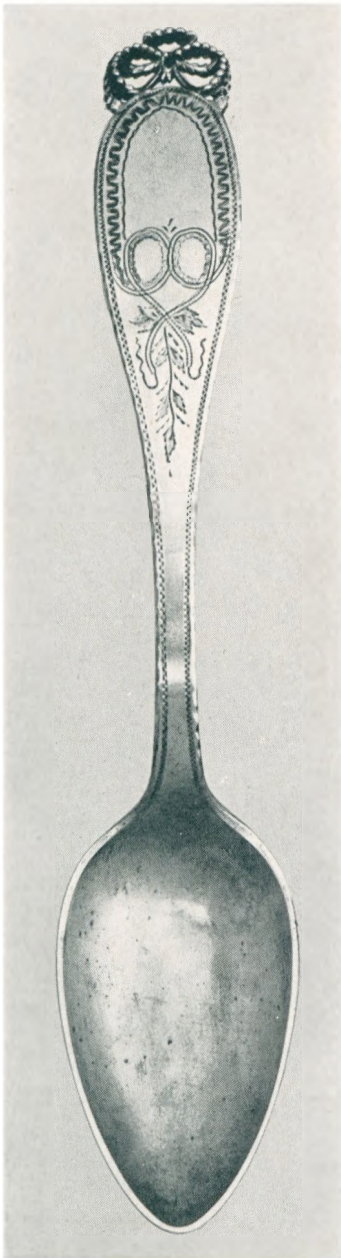

Fig. 179.

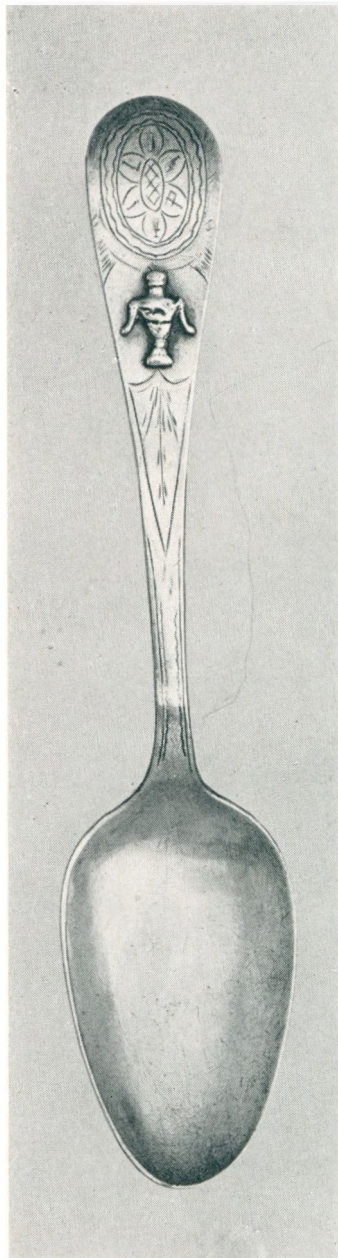

Fig. 180.

Fig. 181.

FIG. 179. *Spiseske*. Tønder Museum 146. 24.5 cm l. Udført af *Christian Hestorff*, Højer. M.164. Inscr.: H S 1818 HB.

FIG. 180. *Spiseske*. Tønder Museum 487. 22 cm l. Udført af *Peter Gottfried Schrader Hiller*, Løgumkloster. M.178 og Løgumkloster bymærke. Inscr.: Bunde Martensen Baulund 1815.

FIG. 181. *Spiseske*. Tønder Museum 63. 21 cm l. Udført af *Anders Jørgensen Maler*, Skærbæk. M.201. Inscr.: Kjesten Dalsg. Røding 1839.

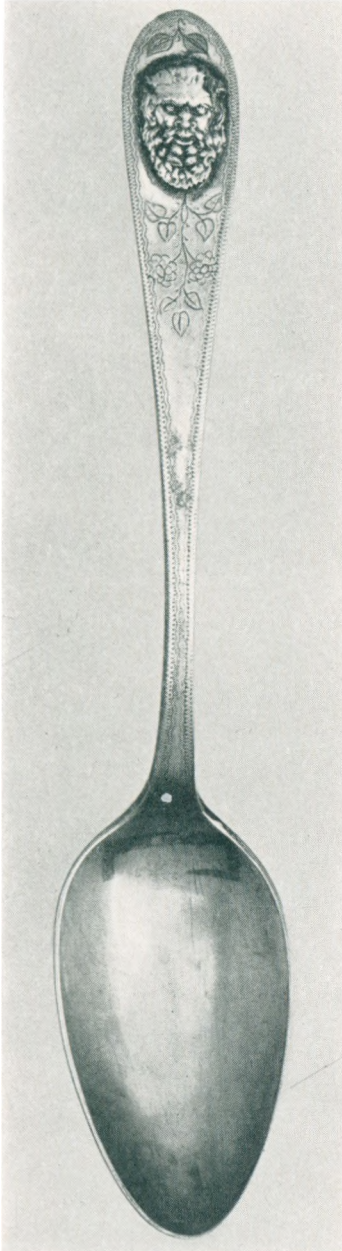

Fig. 182.

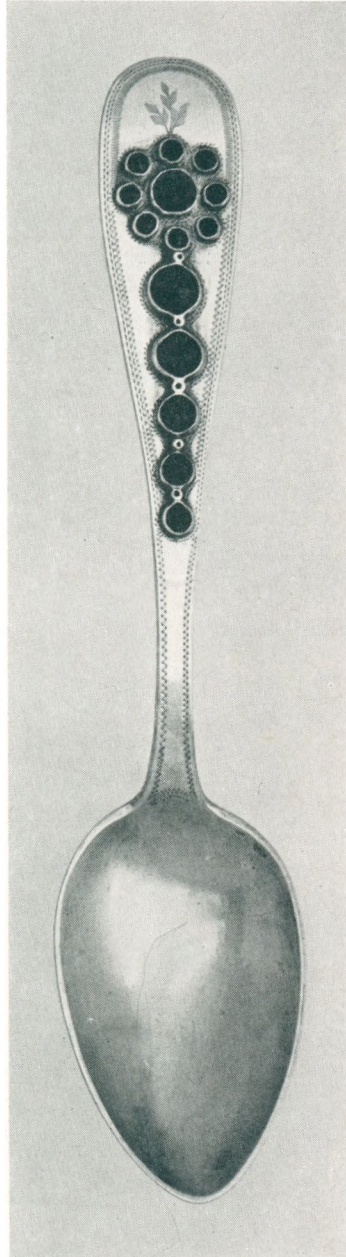

Fig. 183.

Fig. 184.

FIG. 182. *Spiseske*. Tønder Museum 439. 24.5 cm l. Udført af *Christian Haas*, Tønder. M.125. Inscr.: Hans Chr. Hansens Enke i Söwang 30. Mai 1837.

FIG. 183. *Spiseske*. Tønder Museum 64. 23 cm l. Udført af *Peter Andreas Hansen*, Tønder. M.128. Sen inscr.

FIG. 184. *Kniv og gaffel*. Flensborg Museum 1887. Gafflen 18 cm l. (håndtaget 8.2), kniven 19.5 cm l. Formentlig importeret arbejde. Fra Rømø. Signatur E-w i gafflens håndtag. Utydelige stempler i fork og på blad. Ca. 1650. Barok ornamentik med fugle og granatæbler.

Fig. 185.

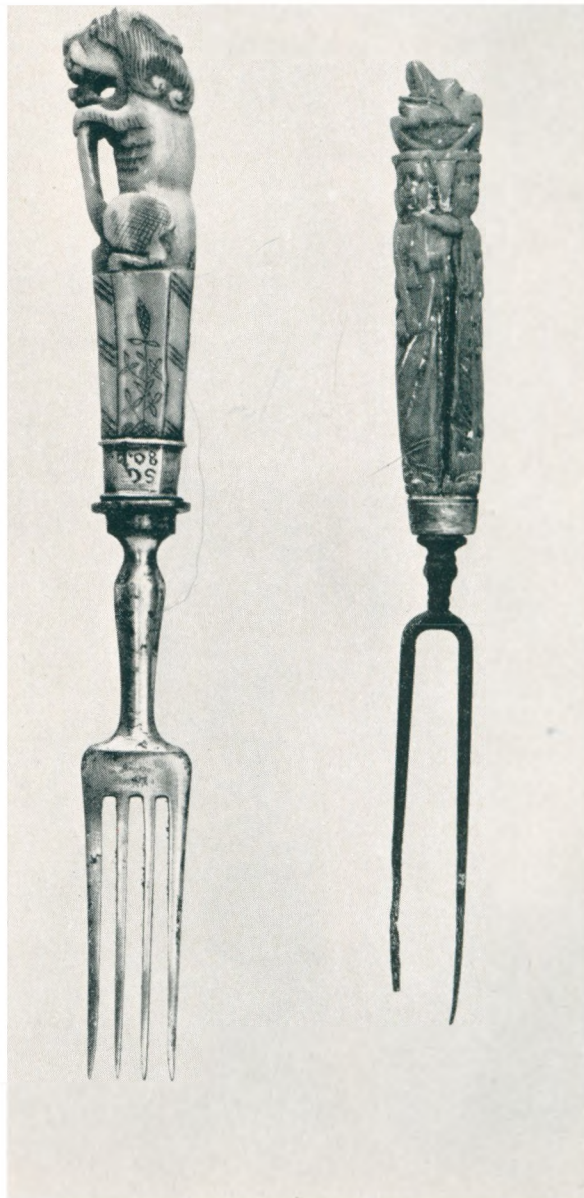

Fig. 186.

FIG. 185. *Kniv og gaffel*. Tønder Museum 80. 24.5 og 20.4 cm l. Skafterne af ben, indfatningerne sølv. Ustemplede. Inscr.: J A. – Gafflen fra A. Henckels, Solingen. Blad og fork sekundære. Fra S. Sejerslev (Trøjborg?).

FIG. 186. *Gaffel*. Tønder Museum 79. 18.7 cm l. Skaftet af ben, ringen af messing og forken af jern. På den ene side af skaftet to udskårne mandshgurer, på den anden en kvindefigur. 1500-tallet. Fra Solvig.

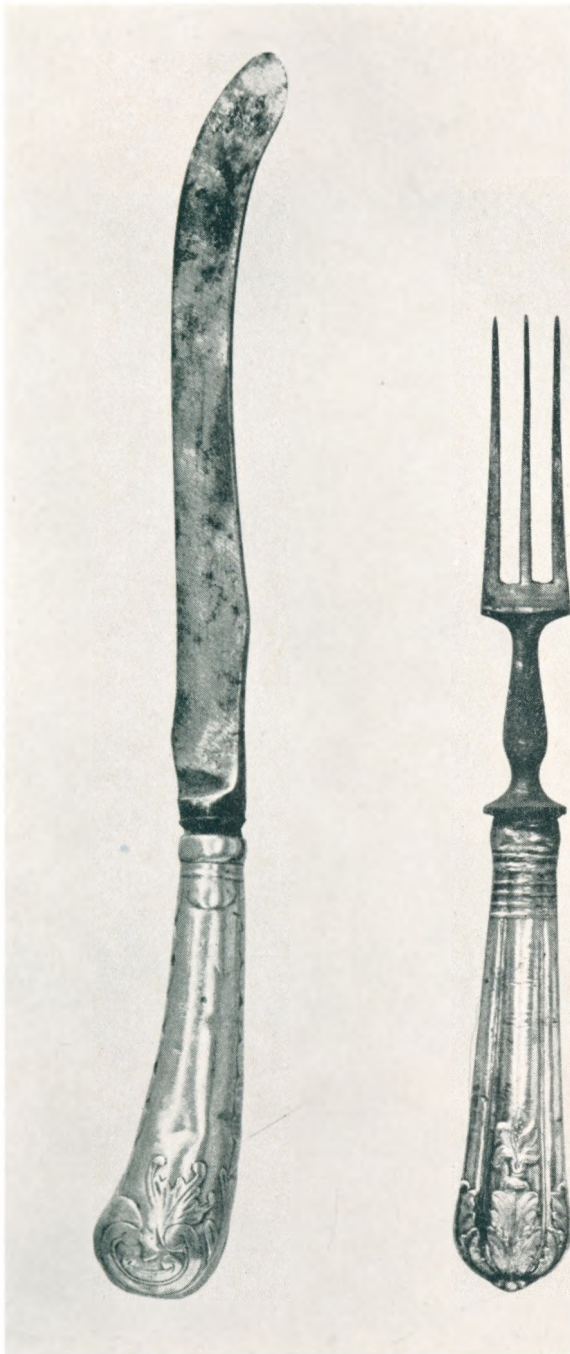

Fig. 187.

Fig. 188.

Fig. 189.

FIG. 187. *Kniv* med pistolskaft af bladsølv. Tønder Museum 81. Ca. 27 cm l. Ustemplet. Fra Tønder ca. 1790.

FIG. 188. *Gaffel* med håndtag af bladsølv. Tønder Museum 166. 21 cm l. Uden stempler. Ca. 1800.

FIG. 189. *Kniv* med håndtag af bladsølv. Tønder Museum 165. 23.8 cm l. Udført af *Nicolay Hansen*, Tønder. M. 80. Ca. 1800.

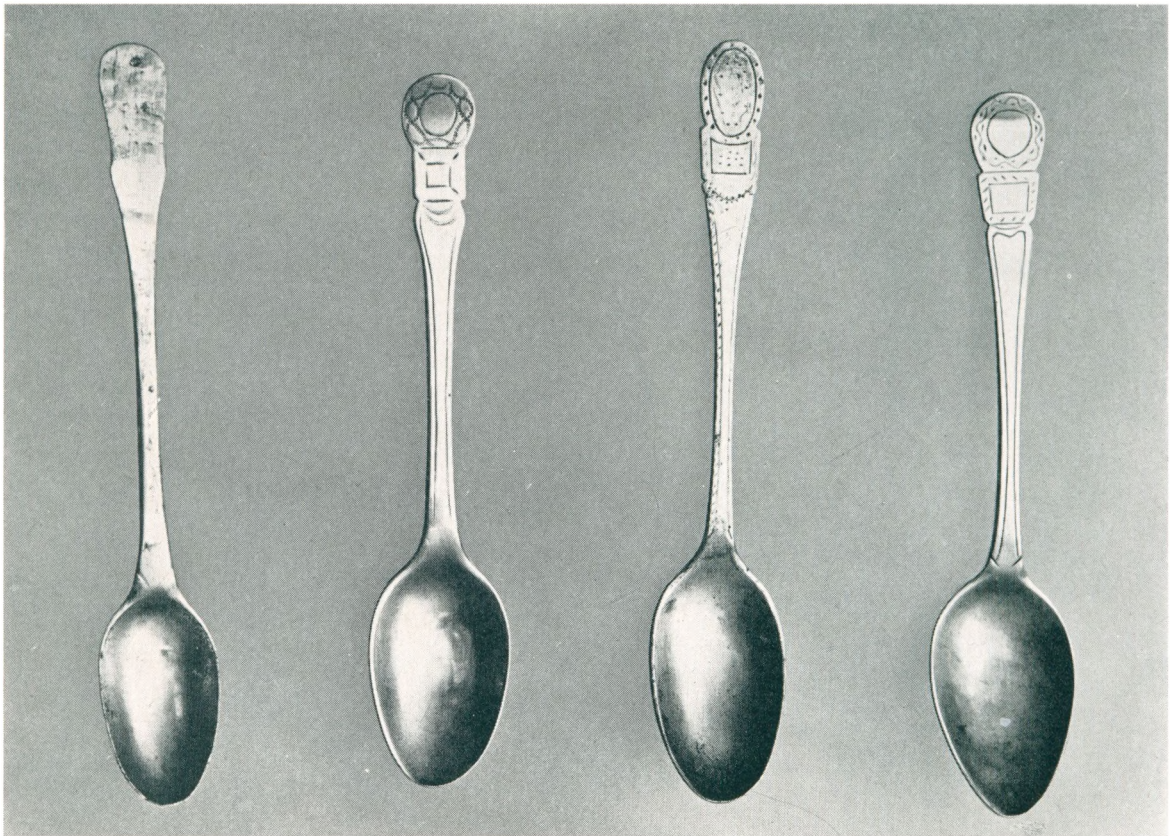

Fig. 190

Fig. 191.

Fig. 192.,

Fig. 193.

FIG. 190. *Teske*. Tønder Museum 453. 13.3 cm l. Udført af *Nis Nissen*, Tønder. M.37 og Tønder bymærke. Inscr.: NP

FIG. 191. *Teske*. Tønder Museum 539. 12.1 cm l. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.72. Inscr.: HC 1797.

FIG. 192. *Teske*. Tønder Museum 198. 13.0 cm l. Samme mester og stempel som fig. 191. Inscr.: CK 1804.

FIG. 193. *Teske*. Tønder Museum 540. 12.2 cm l. Udført af ukendt mester fra Højer-egnen. NN. M.225. Inscr.: CRC

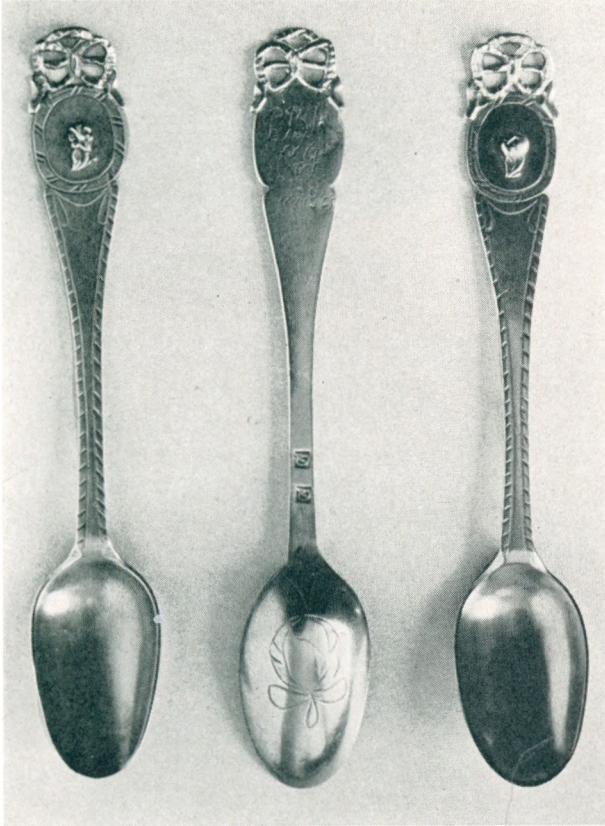

Fig. 194.

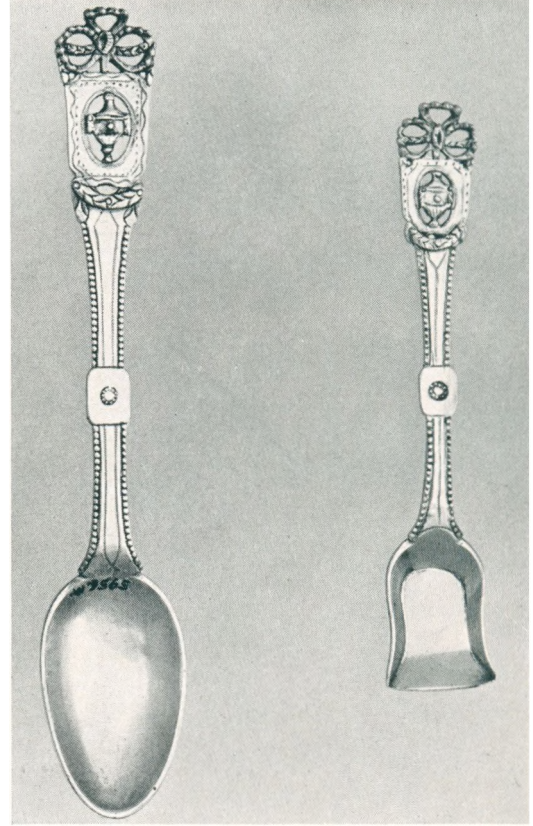

Fig. 195.

Fig. 196.

FIG. 194. 3 *teskeer*. Schl.-Holst. Landesmuseum 1921 37/38. Tønder Museum 511. 13.2 cm l. Udført af *Christian Andersen*, Læk. M 216 (2 g.). Inscr.: CPM CP 1799.

FIG. 195. *Teske*. Tønder Museum 522. 14 cm l. Udført af *Nicolay Hansen*, Tønder. M.79 og Tønder bymærke. Monogram CR. Fra borgmester Carsten Richtsens bestik.

FIG. 196. *Saltske*. Tønder Museum 422. 10.2 cm l. Samme mester og stempler som fig. 195. Samme monogram. Yderligere lødighedsstempel »26«.

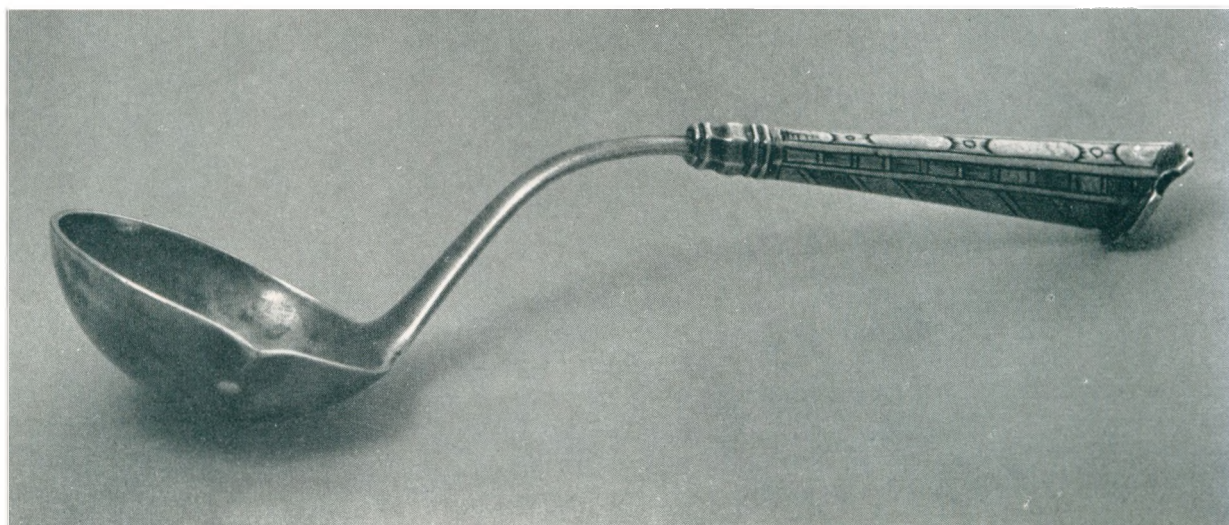

FIG. 197. *Flødeske*. Flensborg Museum 6387. Ca. 20 cm l. Koppen og nederste del af stilkens udført af *Peter Petersen*, Højer. M. 161. – Stilk-enden med Christi monogram i skjold derimod fra slutningen af 1500-tallet.

Fig. 198.

Fig. 199.

FIG. 198. *Flødeske*. Tønder Museum 86. 17.8 cm l. Udført af *Christopher Hiller*, Løgumkloster. M. 173. Ulæselig inscr.

FIG. 199. *Flødeske*. Tønder Museum 87. 17.5 cm l. Udført af *A. C. Boetewadt*, Tønder. M. 60 og Tønder bymærke. Inscr.: 1796

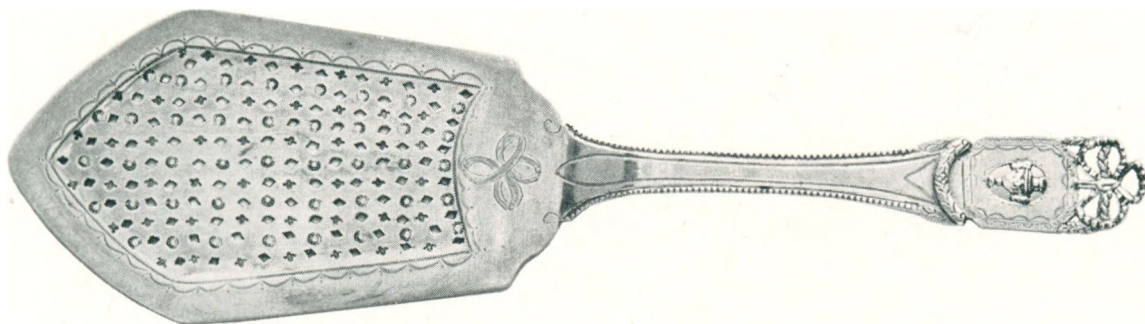

FIG. 200. *Fiskeske*. Tønder Museum 423. 30.5 cm l. Udført af Nicolay Hansen, Tønder. M.79 og Tønder bymærke. Inscr.: HJ Angel. Jvf. Richtsens bestik.

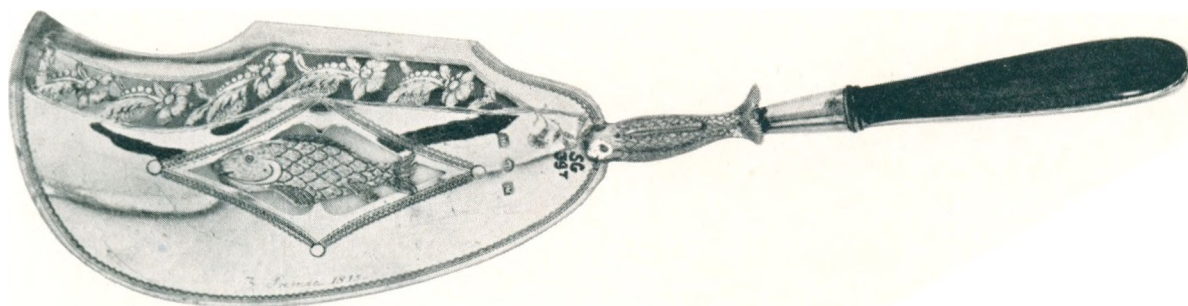

FIG. 201. *Fiskeske*. Tønder Museum 397. Pladen: 15.5 cm l. Samlet l.: 31 cm. Udført af Paul Hansen, Tønder. M.70 og Tønder bymærke. Inscr.: 3. Præmie 1815 (ved ringridning).

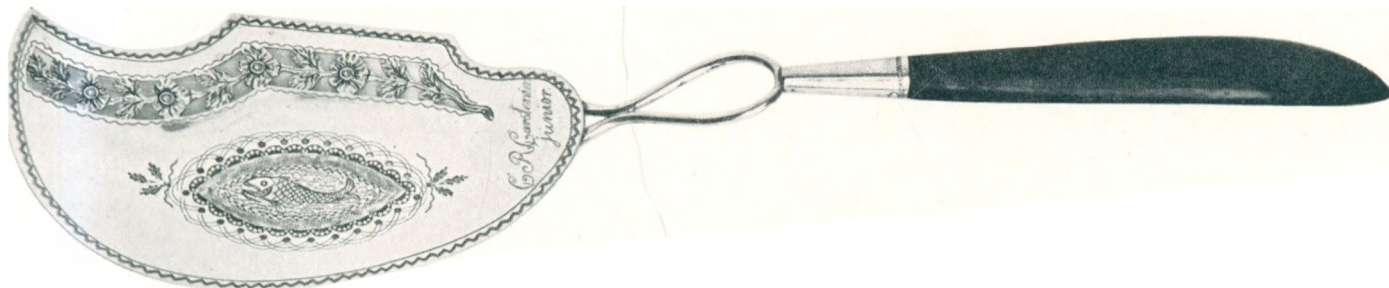

FIG. 202. *Fiskeske*. Priv.eje Højer. Pladen 15.6 cm. Samlet l.: 37 cm. Udført af Mats Petersen Hansen, Højer. M.163. Inscr.: Carstensen junior.

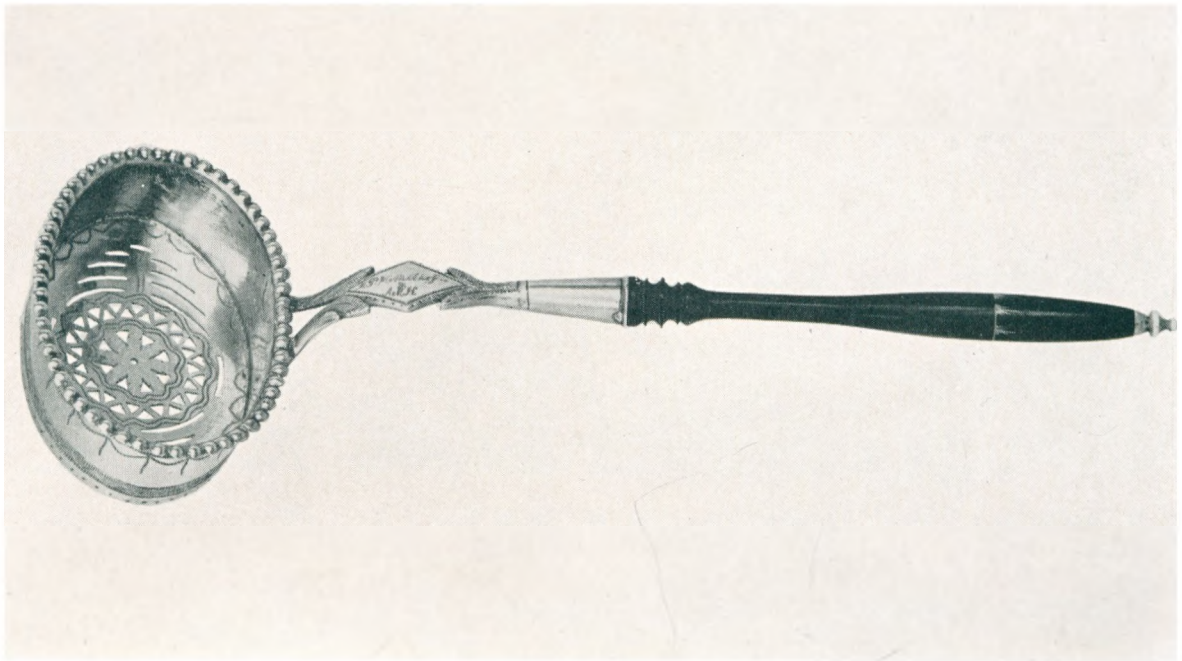

FIG. 203. *Punchesi*. Tønder Museum 566. Ca. 23 cm l. Udført af *Martin Petersen Hommelhoff*, Tønder. M. 85. (2 g.). Inscr.: M. P. Hommelhoff - A. M. H.

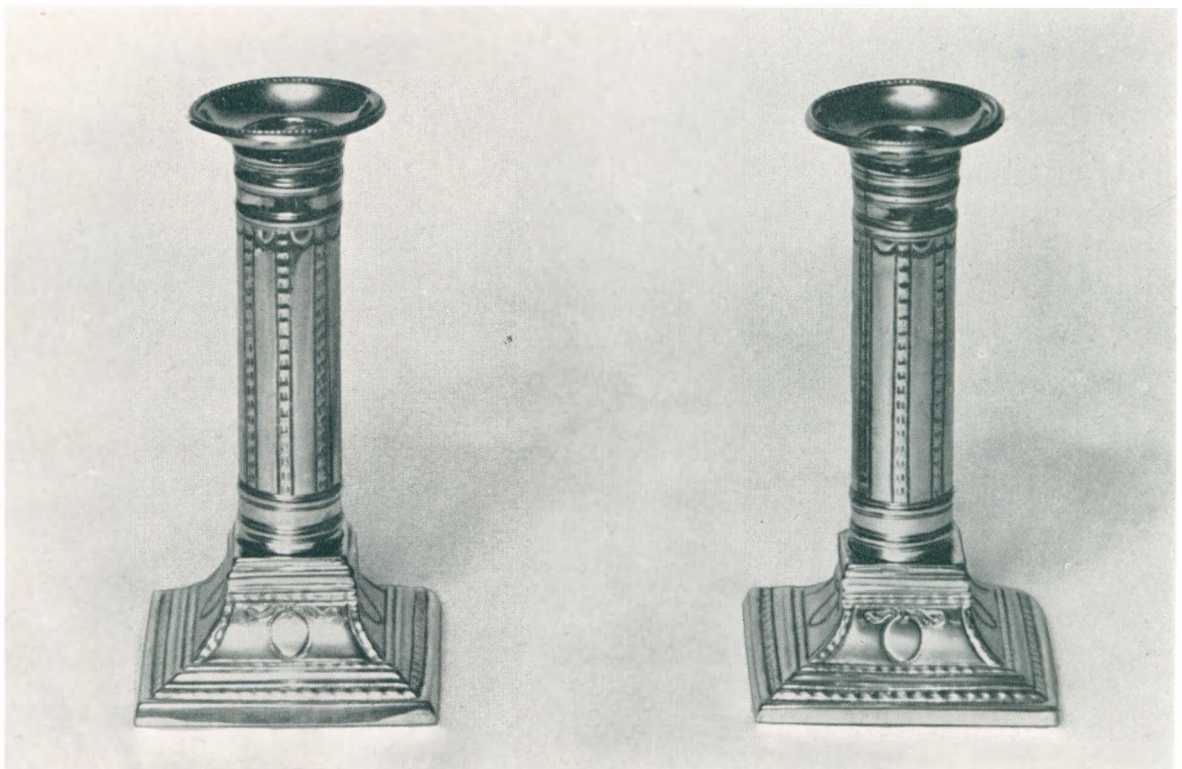

FIG. 204. *Lyestager*. Tønder Museum 493. 15.8 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M. 76 (2 g.) og Tønder bymærke.

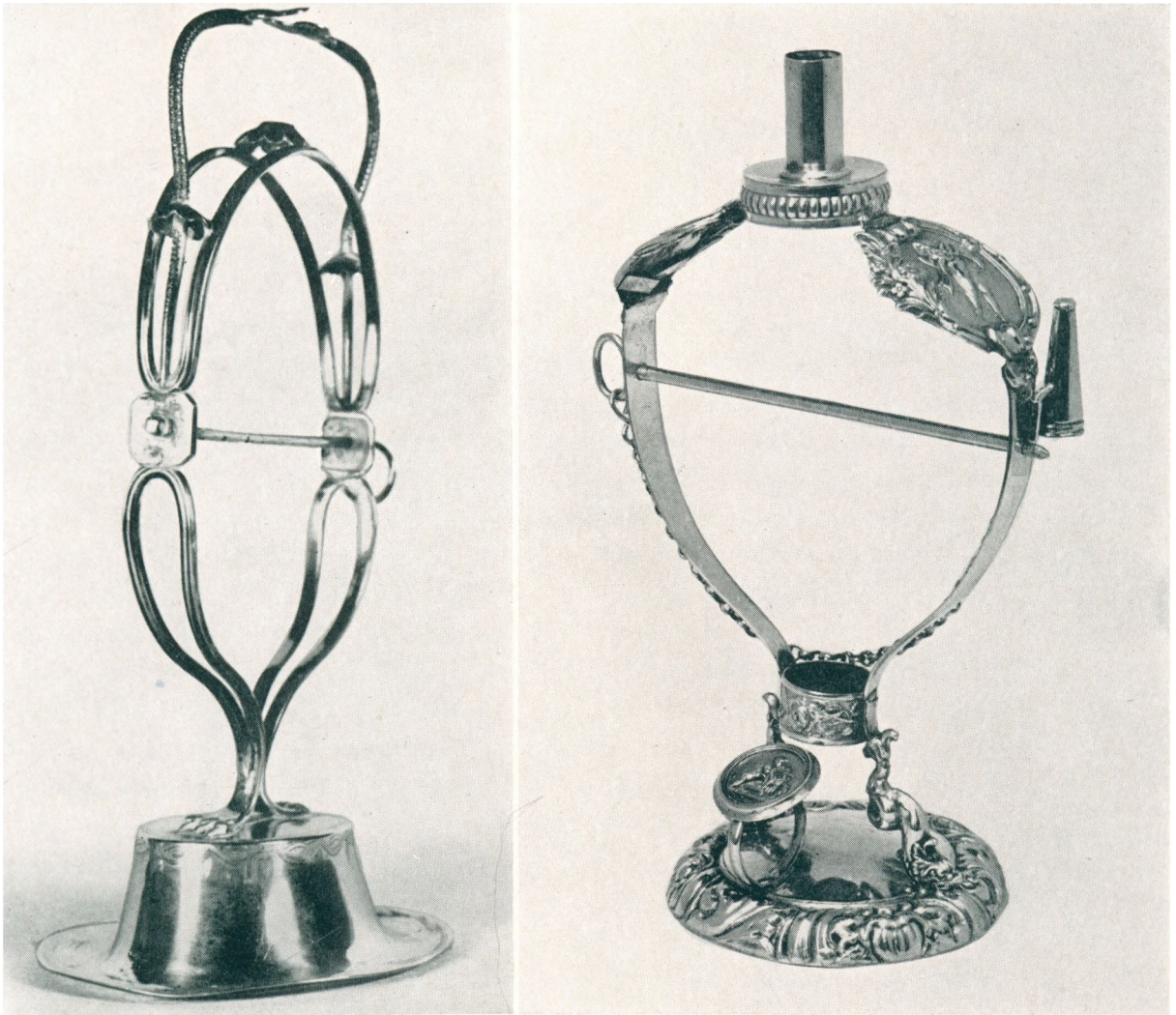

FIG. 205. *Voksstabel-holder*. Priv.eje Tønder. Ca. 19 cm h. Udført af *Peter Gottfried Schrader Hiller*, Løgumkloster. M.178. Inscr.: Zum Andenken d. 2. Junii 1821. C. Jessen Schmidt in Løgumkloster.

FIG. 206. *Voksstabel-holder*. Tønder Museum 492. 18 cm h. Udført af *Christopher Hamburg*, Tønder. M.122 og Tønder bymærke. Inscr.: 11111 1858.

KAPITEL III

C. Dragtsølv

Saxo beretter i sin fortælling om Stærkodder og Ingjald om en guldsmed der lokker Ingjalds søster Helga til at gengælde hans elskov. »Han var lav af byrd, men snild til at indsmigre sig, og rigt udstyret med alskens smågaver af den slags der især vækker kvinders attrå« (1). Selv om det går guldsmeden ilde, og selv om Saxo ud fra sin indstilling fremhæver våbensmeden på guldsmedens bekostning, illustrerer fortællingen levende den betydning smykker af ædelmetal har haft til alle tider. Vi må erkende en urgammel og konstant trang hos mennesket til at smykke sig og derved hævde sig. Fra alle kulturer kendes dette behov, og forståeligt nok måtte de mest sjældne stoffer blive foretrukne som råmateriale for genstande hvis formål er at fremhæve det ene menneske på det andets bekostning. Smykke og værdimåler blev identiske størrelser hvorfor også mønten fra tidlige tider har været et elementært led i den menneskelige udsmykning, i hvert fald i folkelige kredse.

Formmæssigt set fremviser smykkerne stor konservatisme. I alt hvad vi finder overleveret fra vort område lader selv de ældste genstande sig erkende som smykker, og visse grundmønstre – alt efter typens forhold til kroppen – anvendes uændrede til vor tid. Af alle guldsmedens varekategorier er smykkerne de *mindst* mode- og stilprægede.

Mens sølvet er det mest gængse i såvel kirke- som bordrekvisitterne – det fremgår netop af betegnelserne kirke- og bordsølv – har guld det behersket smykkerne og været knyttet mere intimt til sin besidder, men den samlede bestand har været meget mindre og den har været underkastet omformninger i endnu højere grad end sølvet, så kun jordfundene kan give os forestillinger om de ældste smykkeformer. Ejheller har vi stempler på guldsmykker af ældre dato til hjælp for tids- og stedfæstelse. Stemplet guld fra Tønder-området før 1750 er til nu ikke fundet og har sandsynligvis slet ikke eksisteret.

Vi må da på dette område som først og fremmest har betinget guldsmedens høje sociale placering og givet ham navn af guld-smed, se bort fra arbejderne i guld og holde os til sølvarbejderne som her under fællesbenævnelserne dragt-sølv udgør en gruppe af genstandstyper som ikke hører under kirke- og bordsølvet og som selv hvor forholdet til dragten kun er indirekte (som ved salmebogsbeslag og hovedvandsæg) har en overvejende prydfunktion.

(1) Saksen Danesaga I, 311 (OLRIK).

Vor viden om det dragtsølv der har været anvendt på Tønder-egnen i tiden før 1750 stammer mindre fra tingene selv end fra beskrivelser og omtale af dem. Skifte- og auktionsprotokollerne giver i mange tilfælde ret udførlige oplysninger om dragter og dertil hørende smykker, men endnu ældre kilder er topografiske værker fra senrenæssancen og epitafieportrætter fra samme tid der ligesom de arkivalske kilder illustrerer brugen af smykkerne men intet siger om fremstillingsstedet. På den ørække der danner amtets tidligere vestgrænse mod havet – Amrom, Føhr, Sild og Rømø – og for hvilken Tønder var administrationsbyen, har smykketraditionen holdt sig og der var betingelser for guldsmedehåndværket som fastlandet ikke kunne give. Selv om øboernes dragtsmykker i ingen henseende når på højde med hvad den rige norske folkekunst skabte, og selv om de ej overgår Amager-dragtens, er det dog et rigt kapitel i Tønder-egnens guldsmedehistorie som var med til at give kolorit og festivitas.

Førend Tønder får sine købstadrettigheder, altså før 1243, kan der ikke have været guldsmedehåndværk i moderne forstand, men udelukket at der allerede i vikingetiden er udført smykker af guld og sølv på egnen er det ingenlunde. Opmærksomheden må her rettes på *skattefundene* fra den ældre og den yngre vikingetid hvor guldsmedeprofessionen vides udbredt i landet (2). En del af de jordfundne smykker er af dansk oprindelse hvad fund af støbeforme – sammenholdt med stilistiske kriterier – bekræfter (3).

De skattefund der er gjort i Tønders umiddelbare nærhed er ganske vist ikke særlig talrige, men forholdsvis betydelige. Det ældste er fra *Sølsted*, 10 km nord for Tønder, og består af en vredet spiralarmring med to vindinger (i Museum für Vor- und Frühgeschichte på Gottorp slot) der skal være fra tiden o. 850 (4).

Fra tiden o. 900 stammer et langt rigere fund fra *Vester Vedsted* som blandt sikkert importerede guldstykker indeholder ét som i kraft af sin hjemlige dyreornamentik og grove udførelse tør opfattes som et lokalt arbejde. Er dette rigtigt, viser det at den siden så udbredte filigran- og granulationsteknik beherskedes på denne tid allerede, men bevisligheder for nogen ubrudt tradition foreligger ikke (5).

Det mest opsigtsvækkende skattefund fra Tønder-egnen blev gjort i *Store Jyndevad* 1863 (6) og er dateret til ca. 950. Det er et såkaldt brudsølvfund i hvilket der indgår fili-granhængesmykker af sikker slesvigsk oprindelse.

Endelig er at nævne et fund fra *Vesterland* på Sild. Fundet blev gjort i 1905 og omfatter for så vidt kun mønter. Disse var imidlertid opbevarede i en trædåse af hvilken bunden var bevaret, og som låg for dåsen var anvendt en cirkelrund, svagt buet sølvplade (diam. ca. 5 cm), et »smykke« (?) eller »span« (7). Smykket skal være lidet lødigt (8) og vidner ikke om større håndværksmæssig dygtighed. På den 4 mm brede flade rand er ciseleret en siksakranke og på pladen i samme teknik et blomstdannende båndornament. Skatten menes nedlagt o. 1050. – I tilknytning hertil kan anføres et middelalderligt fund fra List

(2) BRØNSTED III, fig. 303 og 304.

(3) FRIIS JOHANSEN i Årb. f. nord. Oldkyndighed 1912. 247.

(4) SKOVMAND 33.

(5) SKOVMAND 71-74.

(6) BRØNSTED III, fig. 305, SKOVMAND 79, SØNDERJYLLANDS HIST. I. 310.

(7) TROELS LUND X.9. Varianter til ordet er spang, spange, spænde. Ty. har Spandel og platty. Spændelsen. Fmtl. lat. fibula. Som brystspænde har da. *Brystspan*, ty. vürspan og vürspange.

(8) ERWIN NÖBBE i Mitteilungen d. Antropol. Vereins in Schl.-H., 1911. 79.

FIG. 207. Fra Vester-Vedsted fundet 1859 og 1933. Nat. Mus. 1. afd.

på Sild (9). De fundne fragmenter er dog kun af messing, men har alligevel en vis betydning i kraft af deres lighed med den nyere tids spænder og maljer.

Disse fund som forhåbentlig vil blive supplerede i fremtiden, giver intet bevis for eksistensen af fastboende guldsmede i Tønder-området, men nok grundlag for formodninger om at guldsmedearbejder er udført på egnen før middelalderen. Områdets beliggenhed på den gamle handelsvej fra Rhinlandet over Frisland til Ribe forklarer de let påviselige internationale impulser i håndværk og kunstindustri i tiden fremefter.

Men egnen er som helhed – trods guldhornene – fattig på jordfund, og ikke engang fra nyere tid hvor talløse hærgninger og besættelser af fremmede tropper må have givet anledning til nedgravning af værdigenstande, kan anføres materiale til illustration af guldsmedekunstens udvikling før 1650. Hvad den tidligst omtalte guldsmed fra Tønder – Jacob – har leveret hertugen på Gottorp i 1496 ved vi ikke, men mon det ikke har været guldkæder? (10).

Først med renæssancen sker det omslag i livssyn og mode der gør guldsmeden til bysamfundenes førende håndværker. Tidens højkonjunktur hvis mest iøjnefaldende udtryk er den vældige forøgelse af staternes ædelmetalbeholdninger (opdagelsen af Amerika) og som specielt med henblik på klædedragten betyder en revolution, forplanter sig også til Tønder og antager her – en miniature – ganske de samme former som i den store verden (11).

Baggrunden for 1500-tallets legendariske brug af smykker var imidlertid ikke forfængelighed alene. Borgerstanden var først og fremmest i kraft af sit forhold til handelen blevet en magtfaktor men havde endnu ingen muligheder for pengeanbringelse i jord som adelen havde monopol på. Derfor måtte den sætte dem i det der næst jord var mest værdifast, de ædle metaller og stene. – En kiste med allehånde kostbare stoffer der takseredes til en værdi af ikke mindre end 9000 mark, svarende til købesummen for 300 okser, forsøgte Tønder-købmanden Berend de Behr 1628 at få smuglet til Holland – svarende til hvad de førende familier i Tønder på den tid gjorde for at redde sig mod invasionstroppernes hærgen. Skibet og den kostbare last gik tabt (12). Det er velkendt

(9) NÖBBE i Flensburger Nachrichten 14.6.1929, fig. 47 hos SS.

(10) jfr. HANSBORGSKKE REGISTRANTER 2.561 og 573. Thomas Guldsmed fra Husum leverer guldkæder til hertug

Hans d. Ældre for hvilke han får en arbejds løn på godt 1½ mark pr. bearbejdet lod leveret guld.

(11) TROELS LUND, bd. IV.

(12) A.2.230 f.

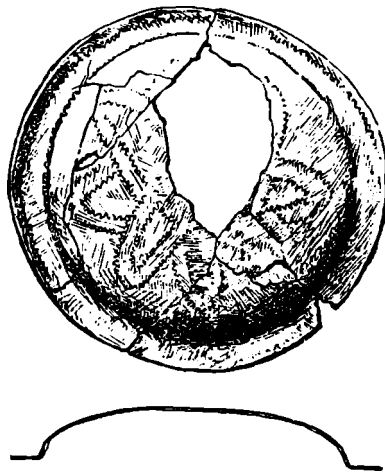

FIG. 208. Spange fra Vesterland på Sild.
(Museum f. Vor- u. Frühgesch., Gottorp Slot).

at tidens klædedragter blot i henseende til *stof* var kostbare sager. I sin frisiske historie (*Rerum friscarum historia* 1616) gør friseren Ubbo Emmius opmærksom på dragtsmykernes betydning som værdimålere på tøjets bekostning: Deres (frisernes) smykker var ikke blot dekorative, men såvel offentligt som privat meget nyttigere end vor tids dragt med kostbare stoffer, thi i deres guld og sølv havde de et altid tilgængeligt skatkammer for nødsituationer, som ikke blev slidt af brug og som møllene ikke åd (13).

Og siden blev det også i landbefolkningen skik og brug at man satte sine penge i bægre, skeer og dragtsmykker. Så sent som fra 1800-tallet berettes der på Vedsted-egnen om hvordan en karls ligfærd kunne bekostes af hans sølvures og sølvbeslagne pibers værdi (14). Det fremgår af skifterne at denne tradition holdtes vedlige helt op til midten af forrige århundrede, og i inventarerne indtager guld- og sølvfortegnelserne gerne en førsteplads efter hus, jord og besætning.

Oplysninger i Tønder købstads retsprotokoller godtgør smykkernes store udbredelse i tiden indtil Wallenstein-krigen, men et endnu mere anskueligt indtryk giver epitafieportrætter i Tønder kirke os dog. Genstandene selv er forlængst omsmeltede, men hvilke former for smykker der har været gængse giver det ovennævnte tilstrækkelige oplysninger om.

Efter epitafiemalerierne i Tønder kirke at dømme var brugen af smykker fortrinsvis et kvindeanliggende når undtages fingerringe og bæltter. – De berømte gyldne kæder som vi kender fra tidens portrætter af fyrstelige og adelige, bæres i borgerlige kredse kun af kvinder, og luksusforordningerne – som siden skal omtales – koncentrerer sig da også om kvindesmykkerne.

På 8 af Tønder kirkes epitafier er der i portrættemalerierne gengivelser af smykker. Tidspunktet for hvert billedes tilblivelse er i næsten alle tilfælde angivet. De er alle fra 1600-tallet.

(13) Citeret efter Zeitschr. 59.447.

(14) S.Å. 1897. 193.

Fig. 209. Lorens Petersen-epitafiet i Tønder kirke (1619).

1. *Henrich Willems, 1609.* Af de to portrætterede kvinder bærer hustruen kun et forgyldt bælte, mens datteren (svigerdatteren?) har 4 guldkæder med vedhæng («klenodier», renæssancens form for de tidligere spanger), 1 forgyldt bælte og 2 svære guldringe. Om smykkerne er af guld el. af forgyldt sølv lader sig begribeligvis ikke afgøre, lige så lidt i dette tilfælde som i de nedenanførte hvor betegnelsen guld benyttes overalt (fig. 210).

2. *Lübbert Wydow, o. 1615.* Hustruen bærer 1 svær og 3 tynde guldkæder med medaljoner, 3 guldringe og 1 guld (eller altså forgyldt) armbånd. Datteren 3 tynde guldkæder med medaljon og 1 guldhalskæde samt 1 guldarmbånd.

3. *Lorens Petersen, 1619.* Hustruen 2 guldringe, de tre af døtrene hver 3 guldkæder med medaljon og 2 fingerringe, den fjerde 2 guldkæder med medaljon (fig. 209).

4. *Christian Thomsen, 1654.* Hustruen en svær guldkæde uden broche, 2 guldarmbånd og 4 guldfingerringe. Den ældste af pigerne har en svær guldkæde med broche, 1 guldarmbånd og 2 guldfingerringe, den næste en tilsvarende guldkæde samt en perlehalskæde. En lille pige i forgrunden bærer en broche og en sølvkæde (fig. 212).

5. *Berendt Ubbing, 1655.* En tung leddelt guldkæde er som agraman påsat den brede halskrave på hustruens portræt (fig. 211).

6. *Lucas Preuss, 1665.* Det 3' kvindeportræt med en meget svær guldkæde, det 5' – Margrethe Preuss – har 3 svære og 1 meget svær guldkæde, de 3 med medaljoner, det 7' –

FIG. 210. Willems-epitafet i Tønder kirke (1609).

Metta Preuss - 2 tynde og 1 meget svær guldkæde samt 1 guldfingerring, og endelig bærer kvinden på det 9' portræt 2 meget svære kæder (fig. 213).

7. *Lucas Ambders, 1686*. Hustruen med dobbelt perlehalskæde, en dobbelt guldhalskæde med vedhæng, en brystbroche og to øredråber af sølv.

8. *Nicolaus Tych, 1695*. På det 3' (mands)portræt ses 8 filigran (sølv?) knapper, på det 4' (mands)portræt 5 sølvknapper, det 5' - et kvindeportræt - har en firedobbelt guldhalskæde med smykke, guldknapper på ærmer og langs brystet (7 synlige), sølvarmbånd på venstre arm og ring med sten, det 7' - ligeledes et kvindeportræt - er med dobbelt perlekæde med diamantbroche og tilsvarende broche i panden, 2 sølvarmbånd, glat guldring og ring med sten, det 8' (kvindeportræt) har firedobbelt perlekæde med kors, det 10' dito dobbelt perlekæde og perler i ørerne, og endelig bærer det 11' (kvindeportræt) firedobbelt perlekæde med vedhæng (fig. 214).

1500-tallets gængse luksusforordninger der også tager sigte på en overhåndtagende brug af smykker, kendes i rigt mål i vor landsdel, og der fortsættes med dem - med lige beskedent resultat - i hele det følgende århundrede såvel i form af landsdelslove som med mere lokale forordninger der idelig må gentages.

Om klædedragten hedder det allerede i byens bursprog fra tiden o. 1560 at enhver mht pragt og klædning skal rette sig efter sin byrd og stand (15), en bestemmelse der

(15) Zeitschr. 39.185.

FIG. 211. Ubbing-epitafiet i Tønder kirke (1655).

svarer til Ribe-recessen af 22.12.1561 (16) og til hertug Hans d. Ældres luksusforordning for Haderslev af 24.3.1566 (17). For borgere med mindre indtægter og for håndværkere gives i den sidstnævnte pålæg om

»at deres hustruer eller døtre skulle aldeles ikke have noget forgyldt sølv hverken til remme eller kæder, men alene uforgyldt, hvidt sølv. Ligeledes skulle de ganske afholde sig fra perlebindiker og i stedet bruge dragne gyldentrådsborter til deres pynt. Men sølvremmene må i det højeste være 20 og de bedste kæder 10 lod tunge« (18).

Som landslov gjaldt siden en forordning fra Gottorp af 1601 i hvilken der skelnes mellem »Ratspersonen« og »Gemeine Bürger und Handwerker Frawen und Töchtern«. Ingen borgerlig standsperson anstår det af hine guld- eller sølvkæder, perler, hattekranse eller sølvbæltter, bestikholdere og hvad dertil hører at bære mere end 30 lod, og – fortsættes der:

»Nachdem sich auch befindet, dass auff Kleinodien, Edelgesteine, Güldene Ketten, Armbande und Ringe ein gross Geldt gewendet wirdt, Welches sonsten ein jeder in seiner Nahrung viel nützlicher anzulegen, So sollen die Kleinodien, Edelgesteine, Güldene Halss- und Armbende, den Bürger-Frauwen und Jungfrauwen zu tragen gantzlich untersagt und allein den Frauwen erlaubt sein, Eine oder zwey

(16) KINCH II 93.

(17) HANSBORGSKKE REGISTRANTER I 144.

(18) Citeret efter oversættelsen i S. Å. 1897. 231.

Fig. 212. Chr. Thomsen-epitafiet i Tønder kirke (1654).

Güldene Ketten, oder an deren Statt eine Schnur von gebeugeten Gemüntzten Goldstücken mit dem Ingehanze zusamen, nicht über ein Hundert Thaler wehrt, Item zu und neben einem Silbern Gürtel und Messer Scheiden von Fünff und zwantzig Loth zum höhesten. Ein Silbern vergüldetes Leibgürtel, welches nicht über Fünfftzig Loth wegen sol, und dann zum höhesten drey Güldene Ringe, doch dass der beste, an Gold und Steinen, über zehn Thaler nicht wehrt sei. Die Jungfrauwen aber, so über Zwölff Jahren, sollen nur eine kleine Güldene Kette, etwa von Zwantzig oder zum höchesten Dreissig Goltgülden wehrt, Oder an deren statt, so viel an gebeugten Gemüntzten Goldstücken tragen. Jüngere Kinder, so unter Zwölff Jahren, dürfen mit keinen Ketten noch Goldstücken gezieret sein. (19).

Der blev altså givet kvinderne en betydelig bredere margin end mændene, og tor man domme ud fra Tønder kirkes billedmateriale har mændene været mere lovlige end kvinderne. Flere af de portrætterede damer overtræder klart lovens bestemmelser hvis man da ellers tør gå ud fra at kontrafejeren har gengivet virkelige smykker og ikke attrapper. Tager man den tilladte samlede værdi af de borgerlige kvinders smykker i betragtning – den beløber sig til henved 300 mark – er det endda ikke nogen ringe sum. Omregnet i vor tids mønt vil vi vel nå op på et beløb af ca. 15.000 kr., hvorfor man nok forstår at myndighederne var interesserede i mere produktive former for kapitalinvestering.

(19) Zeitschr. 56. 202.

FIG. 213. Preuss-epitafiet i Tønder kirke (1665).

FIG. 214. Tych-epitafiet i Tønder kirke (1695)

De almindelige borgeres og håndværkeres koner måtte overhovedet ikke bære guld- eller forgyldte kæder, dotrene ejheller, og de perlebesatte brystduge som var tilladte, måtte ikke have større værdi end 10 daler og ikke være forsynede med stifter (20). – Tjenestefolk måtte slet ikke gå med smykker.

Der er ingen tvivl om at disse bestemmelser har givet rådet kærkomne anledninger til at blande sig i folks privatliv og ikke altid ud fra saglige overvejelser. I et tilfælde vides amtmanden (v. Blome) at have grebet ind da han med en skrivelse til rådet af 4.12.1603 omstoder en af dets kendelser og tillader en vis Anna Schwermann at bære en lille guld-kæde næsten 2 halmstrå tyk, ud fra den betragtning at det i slige sager går »etwas Partiellich« til (21).

I 1616 indskræpes forordningen af rådet: »Zum 3. soll keine Frauw Ketten oder Schnurr samblich wber 100 thl wehrt zu einer Zeit oder zu wnterschietlichen mahlen zu tragen erlaubet sein« (22).

I Heinrich Rantzaus nedennævnte topografi Cimbricae Chersonesi fra 1597 er gengivet et dragtbillede af en kvinde fra Tønder («Foemella Tunderensis»), med guldkæder som på de lidt senere epitafiebilleder (fig. 215). Det er vor ældste billedmæssige dokumentation for brugen af smykker i Tønder købstad, men samtidige spredte oplysninger

(20) Om disse stifter se TROELS LUND IV, 111 f.
 (21) Brevet citeret in extenso i Zeitschr. 56.203.

(22) RP 6.2. 1616.

FIG. 215. Kvinde fra Tønder.
Efter Rantzau Cimbricae
Chersonesi descriptio nova 1597.

i retsprotokollerne som er bevarede fra 1573 godtgør deres rige udbredelse (jfr. de forhen givne oplysninger om de dalevende guldsmedes høje sociale placering).

Skifter og inventarfortegnelser derimod er ikke overleverede før fra midten af 1600-tallet hvor velstanden længst var gået tabt. Således rummer dødsboet efter Ewert Beyerholms enke fra 1661 (bil. A. 1) ikke større kostbarheder, men nok hvad der har været almindeligt i solide borgerhjem. Foruden to perler og 20 stykker rav forefindes 5 guldringe, 1 guldkors, 1 ameleret guld »Cragen Piepe« (23), 3 tilsvarende i sølv, to små håndknapper, 1 defekt barnehjerte, 1 balsambøsse, 10 sølvknapper til bælte og 2 forgyldte knivskeder (24).

De øvrige skiftesager fra Tønder by er betydelig yngre og stammer fortrinsvis fra embedsmandsfamilier hvis værdigenstande for en stor del må være erhvervede udenbys (således i bil. A. 7 hvor der angives københavnsk gardeinstempel). Set i forhold til skifterne fra landet rummer de flere guldgenstande, specielt dyre guldringe, arm- og halsbånd som næppe kan være fremstillede i Tønder. En guldring til en værdi af 42 mk (bil. A. 3) har været ud over normen, lige så vel som det i bil. A. 5. angivne guldhalsbånd med vedhæng, de 2 guld-armbånd og 2 øringer med sorte sten til 150 mk.

I den bekendte borgmester Carsten Richtsens dødsbo (bil. A. 8) var der ikke mindre end 20 guldringe til en værdi af 200 mk, og den samlede værdi af boets smykker beløb sig

(23) Mulig identisk med den i bil. H.17 nævnte »nakkepibe«, et rørformet smykke til fastgørelse af kraven;

jfr. snørepiber i forb. m. maller. Se således ELNA MYGDAL, fig. 95, s. 113.

(24) Se f.eks. ill. hos Rantzau, nr. 38.

Fig. 216-17. Illustrationer til Heinrich Rantzaus *Cimbricae Chersonesi* (1597) i Ernst Joachim Westphalens *Monumenta inedita I* (1739).
 35. Mandsdragt på øen Føhr. 36. Kvindedragt på øen Føhr. 37. Gammel kvindes dragt på øen Føhr. 38. Jomfrudragt på øen Føhr. 39. Bondedragt på øen Sild. 40. Jomfru fra Sild.
 35/36 og 39/40 er anvendt på en dragtplanche i Braun og Hogenbergs »Städtebuch« o. 1595.

til over 800 mk, omend vi må tage i betragtning at pengenes værdi på dette tidspunkt (1821) var betydelig reduceret.

Lignende forhold gør sig gældende for gejstlighedens vedkommende på landet. Også her kan vi træffe anselige værdier i guld, således hos pastor Peder Stauning i Mjolden 1725 (bil. C. 7) med guldsmykker og mønter til et beløb af 449 mk.

Hvad nu landbefolkningen i Tønder amt angår, er det en given sag at forskellen mellem dennes og bybefolkningens velstand i hvert fald i amtets vestlige del har været betydeligt mindre end almindeligt. Vi har i flere andre områder af hertugdømmerne vidnesbyrd om liden forskel mellem land- og bykultur, det gælder Løjtland, Ejdersted og Ditmarsken (25). Forklaringen for vort vedkommende er dels bondens friere stilling og dels det store antal søfolk i amtet.

(25) Ill. af folkedragter i Braun og Hogenbergs »Städtebuch«.

Fig. 218. Portrætter på et epitafium i Keitum kirke, forestillende medlemmer af familien Frøden fra Tinnum. 1. Karren Swennen, g.m. 2. Sven F., 3. Frøde F., 4. Bleek F., 5. Neckels F. – Skal være malet 1654.

I Niels Jepsen Brinks bo fra 1725 (bil. E. 8) er der for henved 350 mk guld- og solvgenstande, ligelig fordelt mellem smykker og bordsolv. Hos Friedrich Bentzen i Sæd 1773 (bil. E. 9) fandtes et guldhalsbånd til 80 mk, 4 guldringe til 45 mk, samt solvknapper mm til 16 mk, og hos Peter Bjerremark i samme sogn året efter (bil. E. 10) dragtsolv og smykker til en værdi af 170 mk, heriblandt en guldhalskæde til 50 mk og 8 guldringe til 72 mk.

Hos den brede befolkning har beholdningerne naturligvis været mere beskedne. Her finder vi regelmæssigt det gængse brugssolv, dvs hvad der har hørt til dragten – til hverdag og fest: hager, maller, knapper, skospænder, kæder, nåle etc. Genstandene er desværre gået til, hvorfor disse oplysninger for det meste af amtet er det eneste holdepunkt.

Noget nærmere kommer vi tingene selv på Sild og Fohr, ikke ved at disse er bedre bevarede, men den sælsomme overden har tidligt fristet historikere og topografer til skildringer af livet på disse øer så vi har fået et mere end almindeligt anskueligt materiale i hænde til belysning af hvad der i denne sammenhæng er af betydning: *smykkebruget*. Mens det ovenfor gengivne kobberstik fra Rantzaus topografi og epitafiebillederne i Tønder kirke blot bekræfter at købstadens dragtmode og den dertil knyttede anvendelse af guld og solv ikke afveg fra den store verdens, medførte de særlige oforhold en dragttradition som gav stof til beskrivelser i ord og billeder i et omfang vi ikke har magen til andetsteds i landet – ikke engang på Amager. Vel er smykkerne ikke altid det mest iøjnefaldende ved disse dragter og vel må der særlig for de ældre illustrationers vedkommende regnes med store unøjagtigheder, men det er dog af største værdi at vi her har billedstof som er ældre end de ældst overleverede genstande. Man må naturligvis vogte sig for ud fra det rigt flydende materiale om de to øers kultur at slutte at befolkningen på fastlandet ikke i lige så høj grad brugte smykker.

Som indledning til omtalen af de forskellige former for dragtsmykker skal gives en orientering vedrørende disse kilder. Da dette materiale ikke er behandlet på dansk og da

det omhandler et område der har haft nær tilknytning til Danmark, medtages det selv om kun lidt nyt kan føjes til Häberlins i indledningen fremhævede undersøgelser.

Som en af de første i Europa havde statholderen *Heinrich Rantzau* da han skrev sin navnkundige »Beskrivelse af den cimbriske halvø« (26) øje for *dragtens* kulturhistoriske betydning, og han nøjedes ikke med at lade højerestands-dragterne tegne men også dem bønder og søfolk bar. Bogen blev først udgivet af Kieler-borgmesteren *Ernst Joachim de Westphalen* i det store opslagsværk »Uudgivne dokumenter« (27) og de illustrationer der angår vort område, er nummererede 35–41 (fig. 216–17). Det er af Häberlin påvist at disse dragtbilleder med undtagelse af nr. 41 (Jomfru fra Sild) er fra Rantzaus egen tid (28). – Således fandt numrene 35/36 og 39/40 allerede anvendelse i Braun og Hogenbergs *Civitatis orbis terrarum*, almindeligst benævnt »Städtebuch«, på en planche i dobbel folio fra midten af 1590'erne med titlen: *Diuersi Dithmarsorum et vicinarum gentium habitus* (Forskellige dragter fra Ditmarsken og naboområderne). I lidt ændret form træffes nr. 38 og 40 igen på John Speeds og Jan Janssonius's Danmarkskort fra henholdsvis 1626 og 1629 som blandt 10 rand-dragtbilleder anbringer en kvinde fra Føhr og en kvinde fra Sild (29).

At disse billeder gengives på så iøjnefaldende vis i tidens største topografiske arbejde, gør den lærde statholder til en af verdens første etnologer. Den opfindsomme Speed har på genial vis haft sans for disse dragtbilleders dekorative virkning. Sammen med de lidt ubestemmelige En adelsmand og hans frue, En købmand og hans frue, kvindeskikkelser fra Ejdersted, Husum, Ditmarsken og Stapelholm gives der et særdeles vildledende indtryk af datidens folkedragter i *Danmark*, men Speed har simpelthen taget hvad der var for hånden.

Hvad nu de Rantzauske dragtbilleder fra Føhr og Sild og deres bidrag til belysning af brugen af dragtsmykker angår, må det erkendes at de oplyser mere ved hvad der ikke ses. Her sammenligne man blot planchen hos Braun og Hogenberg med fastlandsdragterne som er rigt forsynede med metalprydelser (Ditmarsken, Ejdersted og Hatsted i særdeleshed). I den Rantzauske tekst refereres der blot til billederne uden kommentarer (30).

Lidt mere er at læse i *Cornelius Hamsforth's* Om Holstenernes og deres nabofolks strålende bedrifter som stammer fra 1579 (31) og som foreligger udgivet i samme bind af *Westphalens Monumenta* som Rantzaus værk. Han fremhæver øernes lighed med Ditmarsken for så vidt angår befolkningens velstand (32), skikke og følgen gammeldags klædemoder. Befolkningen holder overordentlig fast ved det gamle og bruger hverken silke eller udenlandske klæder men hjemmegjort tøj som de kalder væv, og de er stolte af deres kapper, lammepelse, uldtråde, hårbind, haler, slør, spænder, knive, mønter og

(26) *Cimbricae Chersonesi ... descriptio nova*, 1597.

(27) *Monumenta inedita rerum germanicarum*, Lpz. 1739. De her gengivne illustrationer er fra eks. i Det kgl. Bibl.s læsesal.

(28) *Zeitschr.* 56.237.

(29) Speeds kort »The Kingdome of Danmarke« geng. i BOE BRAMSEN: Gamle Danmarkskort, 1952, fig. 62, Janssonius's i N. E. NØRLUND: Danmarks Kortlægning I, 1943, tvl. 49, med titlen *Daniae regni typum* (billede af kongeriget D.).

(30) If.hs. Thott 1438 (Kgl. Bibl.) om Føhr: *Habitur vestium tam virilium quam muliebrium Foerensium subjunctae imagines exhibent, og om Sild: Qua vestitus forma incolae utantur, adjunctum schema declarat.*

(31) *De rebus Holsatorum vicinarumque gentium praeclare gestis*. Gl. kgl. Saml. 3641. Kgl. Bibl.

(32) *populi abundantia atque pecorum copia Ditmarsiae similes.*

Fig. 221–22. Illustrationer til Hamsforths førnævnte værk, tegnede o. 1730.

9. Kvinde fra Føhr i ligtog. – 10. Ung pige el. tjenestepige fra Føhr i lammepels, med fletninger bundet i knude over hovedet. – 11. Falden kvinde fra Føhr, kendetegnet med en rød lap i panden, men ellers klædt som de øvrige. – 12. Forlovet pige fra Sild som i bestandig tilhyllet dragt føres til kirke. – 13. Ung pige fra Sild, brudepige, med brudepige brystsmykke der stråler med forgyldte mønter. – 14. Almindelig kvindedragt på Sild. – 15. Almindelig kvindedragt på Sild, set bagfra for at vise fletningerne. – 16. Kvinde fra Sild, iført dragt af lammeskind.

givne fig. 219–22. Teksten lader sig altså ikke bruge som bevis på nogen smykketradition før 1634.

Da den skrivelystne Danckwerth i sin store Slesvig-Holsten topografi et par menneskealdre senere omtaler Føhr og Sild (33), er det da heller ikke i vendinger som lader formode større rigdomme. Vel fremhæver han den begyndende sejlads på Grønland som var sat ind efter den store stormflod 1634, hvalfangsten, »welche sonst unsaubere Handtierung ihnen gut Geldt in den Beutel trägt«, men ellers hedder det om befolkningen på Sild at den endnu bruger sit gammelfrisiske sprog og bærer den særlige gamle dragt som for kvindernes vedkommende kan minde om den Spartas kvinder bar. – Og

(33) Neue Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich vnd Holstein. Slesvig 1652, 88–89.

Fig. 223. Fra Pontoppidan Den danske Atlas V, 1769. Tekst v. fig. 224.

om Føhr at den bebos af rå folk ihvorvel de er en smule mere polerede end Sildringerne. Også de »halten sonst noch über ihren alt Friesischen Habit zu samt deroselben Sprachen, steiff und fäst«.

Der synes faktisk ikke at have været økonomisk grundlag for kostbarere dragtprydelser på øerne før efter 1650. Da hertugen i 1643 udskriver mandskab fra Sild og Føhr til digearbejde på Ejdersted, klager man fra Sild over øens fattigdom og beder sig fritaget. Ganske vist tilbyder man at betale sig fri for arbejdet, men klagen lyder overbevisende nok (34).

Imidlertid ændres forholdene kendeligt trods vedvarende krige i århundredets 2' halvdel, og den levende forbindelse med Holland kommer til at sætte markante præg på dragtsølvets udformning, men den svigtende overlevering af guld- og sølvgenstande fra tiden før 1700 hindrer desværre slutninger mht Tønder-guldsmedenes mulige stilpåvirkning fra Holland. For kirke- og bordsølvets vedkommende ligger sagen klar. Anderledes med dragtsølvet som må have været inspireret af de stærkt dominerende hollandske moder i 1500- og 1600-tallet. I hvert fald fuldbyrdes processen da guldsmede slår sig ned på og ved øerne og af de hjemvendende søfolk får medbragte smykker til bearbejdelse og eftergøring.

Fra tiden mellem 1644 og 1654 forefindes 3 meget betydelige dokumenter som viser grundlæggelsen af den smykketradition øerne blev kendt for.

De to udgøres af bil. H. 17 og 18. Det tredje stammer fra Tønder amtsarkiv og er fremdraget af Ludwig Andresen (35). Amtmanden i Tønder – Wolf Blome – får af hertug Fr. III pålæg om at tilvejebringe to komplette mandsdragter og to tilsvarende kvinde-

(34) C. P. HANSEN: Chronik der friesischen Uthlande, 1856. 130.

(35) Die Heimat, 1928. 183–84, Zeitschr. 59. 437–38, SS 63–64 her korrigeret efter ms i SH: 161 AR 1651.

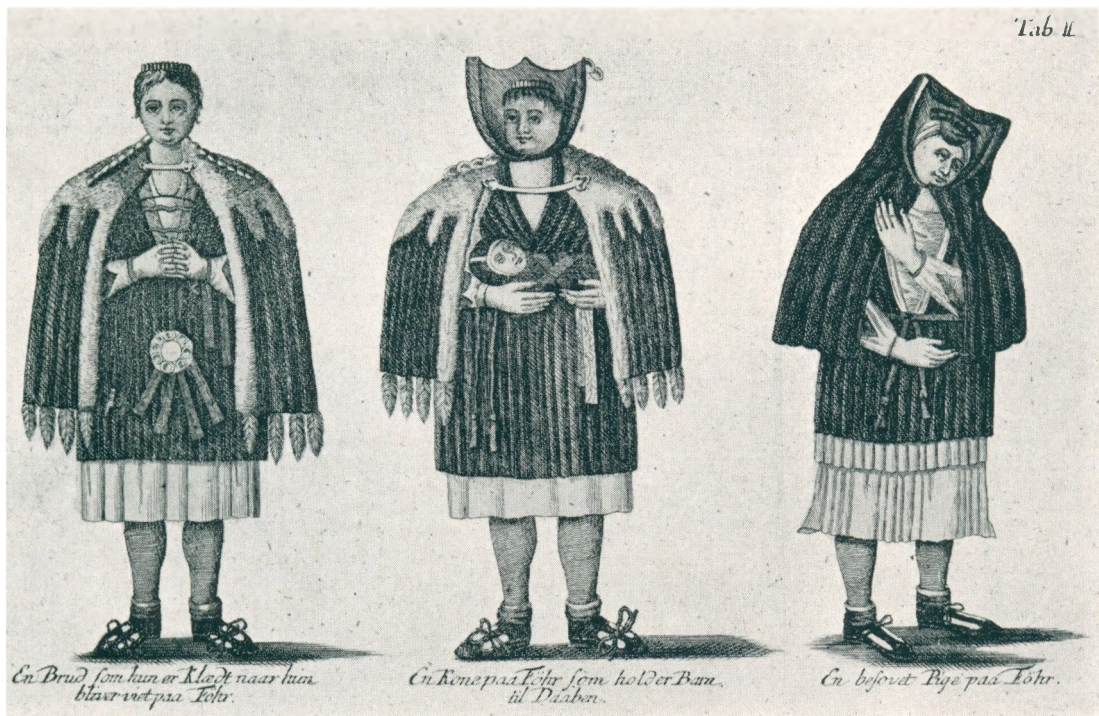

FIG. 224. Fra Pontoppidan Den danske Atlas V, 1769. Teksten (pag. 728): »Deres Klædedragt er og gammel Frisisk, dog klæde Mandfolkene sig meest som Hollandske Søefolk, men Quindernes Dragt er ret besonderlig. Rige og Fattige klæde sig eens. Quinderne bruge om Vinteren gjerne Peltze, ellers gaae de i hiemgiort Tøig, nemlig med en rød Kiortel, hvorpå det midterste paa Ryggen og det nederste er Sort, derunder en blaa som gaae midt ned paa Benene: Naar de har Sorg, følge Liig, eller gaae til Guds-bord, ere de blaa og hvide klædte: Saavel i Kirken som hiemme har de bare Hoveder med flettet Haar: De gifte og Enker have et lidet Stykke Tøig foran paa Hovedet: I Wyk og paa Østerlandet gaae adskillige klædte som Friserne.«

dragter fra Føhr og lade dem bringe til Gottorp af 4 føhringer. Regningen for dette med nøje angivelse af dragternes enkeltheder og priserne derfor, samt udgifterne ved transporten, er udfærdiget af landfogden på Føhr. Trods manuskriptets hyppige forekomst i de tyske fremstillinger gengives det her in extenso, selv om det kun delvis vedrører emnet:

»Anno 1651 im Julio hebbe ick, Nickls Rowerts, Landvaget up Föher, folgende Kleding na dieses Landes Dracht und Manier maken laten und tho Tunderen ingeschicket.

Erstlich 5 Frowenhemden kostet an Linwandt und Arbeitslhon thosamen	19 ʒ
Noch 2 Pelsen, kosten thosamende	24 ʒ
Noch 1 Frowenrock van Leydensche blau Wandt, kostet	20 ʒ
Noch 2 Haerbanden, kosten thosamen.....	3 ʒ 2 β
Noch 5 Gordels, kosten thosamen.....	35 ʒ 11 β
Noch 2 lange Mantels, gefodert mit Lindtwandt und mit witte Fellen, kostet nevenst Arbeitslohn in alles	45 ʒ 3 β
Noch 1 kort Mantel kostet.....	8 ʒ
Noch 1 Frowenrock van blau Baye, kostet.....	9 ʒ 12 β
Noch 1 Frowenrock van swart Webbe mit de Maven van geel Laken, kostet.....	6 ʒ 4 β
Noch 1 Frowenrock van swart Webbe ane Mauen, kostet	5 ʒ 6 β

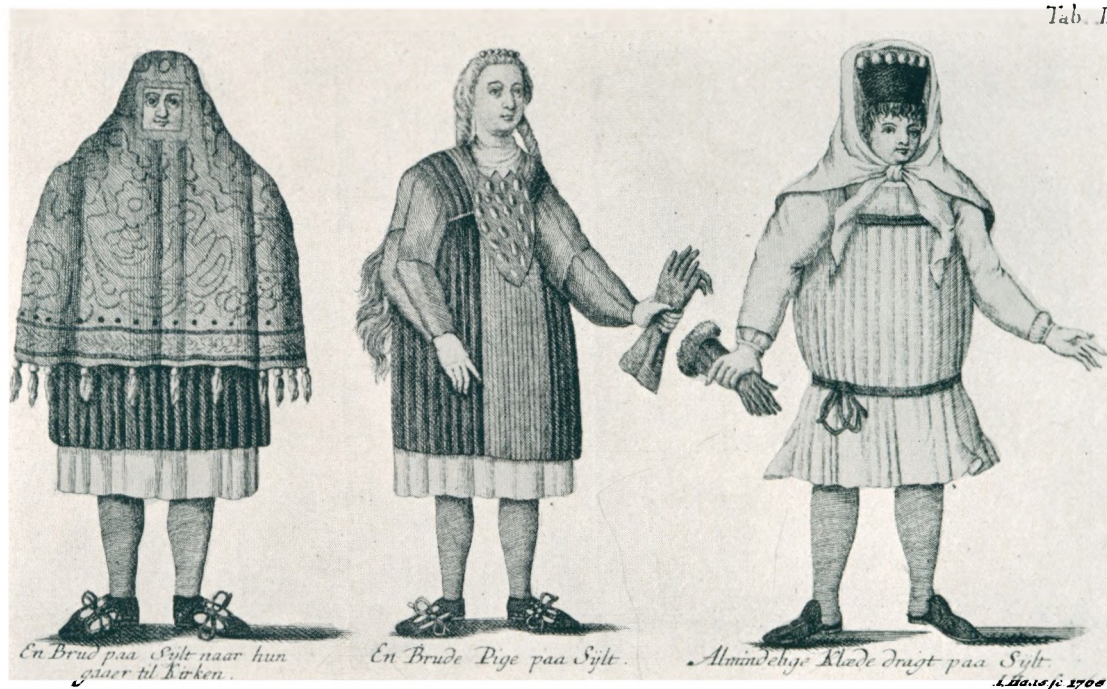

FIG. 225. Fra Pontoppidan Den danske Atlas VII, 1781. Teksten (pag. 348): »Mandfolkene ere gode Soemænd og klæde sig paa Skibsmaneer, Fruentimmerne derimod paa gammel Frisisk. Nogle Forestillinger af deres besynderlige Dragt sees paa hosføyede Kobber.« Om dragten i Dagebøl hedder det pag. 342: »Quindekønnet klæder sig paa gammel hollandsk Maneer, men Mandfolket, som meest farer til Søes, gaer klædt paa Skibsmaneer.«

Noch 3 Frowenhatten, kostet mit Siden und Arbeits- lon thosamende	11	ⷵ	4	β
Noch 2 sulver Fingerringen, kosten.....	3	ⷵ	8	β
Noch vor de Spandels, vor de Knope, und vor de Span- gen der Goltsmit gegeben.....	41	ⷵ		
Noch 1 Frowenhoue und 2 slichte Houen, kosten t....	3	ⷵ	4	β
Noch 5 Nesedoken und Borstdoker, kostet.....	1	ⷵ	11	β
Noch 1 Frowenrock van gron Irsch, kostet.....	12	ⷵ	6	β
Noch 4 Flechtsnoren mit 4 Bander, kostet.....	1	ⷵ	14	β
Noch 4 Par gron Hasen und 1 Par Hasen van geel Laken, kosten thosamende myt 4 Par Scho und 1 Par Toffel, 5 Par Hass Saken.....	16	ⷵ	7	β
Noch 1 Par Handschen van rode Laken, kosten.....	3	ⷵ		
Noch 3 Par ledderen Handschen, kosten.....	1	ⷵ	6	β
Noch 1 Nesedok.....			6	β
Noch 1 Flecht van blau Garen mit angehengede Syden.			8	β
Noch 3 Par Mesten mit de Scheeden und 8 Slottels mit de tho beiden Deelen gehorigen Keden und Ha- ken, kostet in alles.....	13	ⷵ	15	β
Noch 5 Par Hasebanden kosten	1	ⷵ	4	β
Noch 4 Plok fiddels, dat Stuek 2 M. Cour. 4 Schill. is...	9	ⷵ		
Summa..	297	ⷵ	3	β
			seindt	
			99	Rthlr. 3 β

FIG. 226. Oliemaleri. Portræt af en i øvrigt ubekendt Catharine Alt fra Föhr, malet af N. P. Matthiessen, Föhr, 1825. Bemærk dannebrogs-korset i forgrunden, Nationalmuseets 3. afd.

»Bey Ueberbringung der Föhringer Kleider nacher Gottorff mit den 4 Föhringer Leuthen verunkostet im Julio Ao. 1651.

Fracht übers Wasser.....		32 Schill.
Zu Tundern haben sie verzehret.....	1 Rthlr.	4 »
Zu Bau eine Nacht gelegen.....	1 »	26 »
Drinckgeldt.....		6 »
Zu Stendorff gefuttert.....		12 »
Die beyden Kerls zu Gottorf zu Claus Krüegers Hause verzehret.....	1 »	10 »
Die beiden Frauenspersohnen bey Clemendt Heinrichs verzehret (muss daselbst noch bezahlet werden).....		
Zurücke uffm Wege mit den Fuhrleuten verzehret.....	1 »	14 »
Die Föhringer 1 Nacht zu Tundern verzehret.....		32 »
Fracht wieder nach Föher übers Wasser		24 »

Summa... 7 Rthlr. 16 Schill.

I samme afhandling oplyser Ludwig Andresen at hertug Christian Albrecht i 1675 på tilsvarende vis bestilte et sæt mands- og kvindedragter fra Sild til brug for sin søster, den svenske enkedronning Hedwig Eleonora. Her findes ingen specificeret regning, men landfogden på Sild, Steffen Taken, fik udbetalt 22 Rdl. og 40 Sk. for dragterne og 2 Rdl.

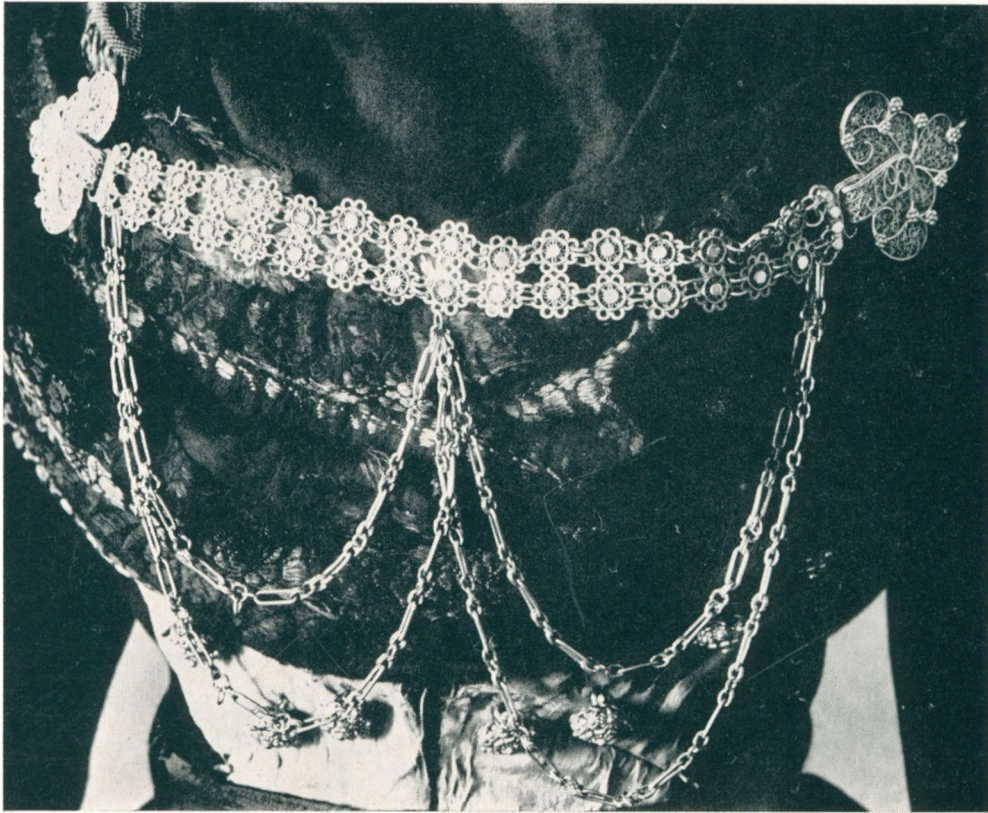

FIG. 227. Fohringer brystsmykke, o. 1795, på dragt i Altona Museum.

og 32 Sk. for transporten til Gottorp, altså knap en fjerdedel af hvad dragterne fra Fohr kostede.

Men bilaget på fohringer-dragterne svarer jo ikke til 2+2 dragter og kan da ikke omfatte det tøj de to ledsagende par fra Fohr har været iført da de »forevistes« de høje herskaber. Der må altså i 1651 *dels* have været en forevisning af dragter (på samme måde som da 3 piger fra Fohr i 1665 måtte rejse til Flensborg og vise sig i deres skrud for Frederik III og hans dronning (36), piger fra Sild i 1679 i nationaldragt danse for Christian V på Schackenborg (37) og endelig i 1740'erne da Christian VI på slottet i Tonder lod »einige Weibslente von Föhr sich höchst denselben in den verschiedenen Arten ihrer Kleidung .. präsentieren« (38)), *dels* en erhvervelse til det fyrstelige kunstkammer, en kollektion af de mest karakteristiske dele af Fohringernes kvindedragt på det tidspunkt.

Man kan altså ikke af regningen udlede den nøjagtige pris på en enkelt dragt og på de dertil hørende smykker. Det kan fastslås at der til den daværende kvindedragt har hørt en *sølvfingerring*, et *brystspænde* (eller flere), *knapper*, *skospænder*, *kniv med skede*, *nogle* og dertil hørende *kæder* og *hager* samt *haftenåle* (39). Udgifterne til disse dele beløber sig til 67 mark og 7 skilling, altså knap en fjerdedel af samtlige udgifter.

(36) Zeitschr. 56.193, note 1.

(37) C. P. HANSEN, Lc. 148, note 2.

(38) Zeitschr. 56. 246.

(39) Andresen opfatter ordet »fiddels« som en fejlskrivning for »fibels« (fibula, jfr. note 7) og mener det drejer sig om nåle til fastnelse af brystlugen. Dette er næppe tilfældet. Snarere er det hattenåle.

Fig. 228. Brystsmykker på festdragt fra Hallig-Hooge i Nationalmuseets 3. afd. 194-1898. W 1130. A. Dobbeltkæde med filigranendestykker (25 cm l.) og tre hængeskæder. U. st. B. Vedhæng. 1. Erindringsmedalje for den engelske admiral Vernon. 2. To forgyldte hængesplader med filigran. U. st. C. 2,96 m l. snorekæde med påsyede snoremaller. D. Vedhæng. To bryllupsmedaljer, snorekantede (diam. 5,5 og 5,8 cm). Avers 1: SIEHE ALSO WIRT GEGENET – WER DEN HERREN TÜRCHTET. PS. 128. Revers 1: EIN VERNÜNFTIG WIEB ERFRISCHET DES MANNES HERZ. SYR. XXVI. Avers 2: MYN LIEF ONLANGT MYN BRANDENT HERT – DAT V OP TROU GEGIVEN WERT Revers 2: DI BESTE VRECHT DIE THUWICK BAART – SYN KINDREN VROOM EN GOET V(AN) VARE. F. Ovalt for klædespænde. Filigran. Inscr.: M.G.O 1826. Al. 192 (Boetius).

Et særligt problem knytter sig til den i bilaget omtalte guldsmed. Med Häberlin synes det nærliggende at antage at han har boet på Föhr (40). Arkivalsk kan imidlertid ingen guldsmed påvises på oen for 100 år senere, da der i amtet som helhed finder en udflytning af guldsmede fra kobstaden sted, og med Danckwerths bemærkninger om oernes økonomiske status på denne tid in mente har man vanskeligt ved at forestille sig ar-

(40) Zeitschr. 59. 446.

Fig. 229. Brystsmykke på Amromer konfirmationsdragt o. 1900. Et produkt af nyere tids turisme. På en dragt i Altona Museum.

bejdsbetingelser for en guldsmed på Fohr så tidligt, så meget mere som det i det hele taget var dårlige tider for erhvervet. Af bilaget fremgår ikke at landfogden selv har været i Tonder med dragtdelene eller selv har afleveret regningen hos amtsskriveren som anviste den den 13. december 1651, fem måneder efter at rejsen til Gottorp fandt sted. Adskiligt tyder dog på at regningen er renskrevet i Tonder, og det er mest sandsynligt at spænderne og det øvrige solv er købt her. Den nærmeste vej til Slesvig gik ikke over Tonder, som landfogden passerer med sit selskab. Mon ikke smykkerne er købt ved denne lejlighed?

Fra omtrent samme tid stammer et epitafium for familien Fröden i Tinnum på Sild, et oliemaleri på træ i Keitum kirke (41), med 5 mands- og 1 kvindeportræt, af hvilke det sidste med sine ejendommelige skulderknapper viser sammenhæng med ostfrisiske traditioner (42).

Herefter er der en lakune i kildematerialet indtil det igen flyder rigeligt efter 1720.

(41) KKS 369, Zeitschr. 59, fig. 3, SS fig. 56, her fig. 218.

(42) HOFFMANN, tvl. 33, 34 og fig. 36.4, pag. 148.

*En Brud paa Øen Føhr.
Eine Braut auf der Insel Føhr.*

Ri. 1

*En Kone til Alters paa Øen Føhr.
Eine Frau zur Communion auf der Insel Føhr.*

Ri. 2

*En Kones Dragt til Alters at see hagsfra paa Øen Føhr.
Einer Frauen Anzug, zur Communion von hinten zu
sehen, auf der Insel Føhr.*

Ri. 3

*En ung Kone paa Øen Føhr.
Eine junge Frau auf der Insel Føhr.*

Ri. 4

*Søndagsdragt paa Föhr.
Sonntagsanzug auf Föhr.*

Ri. 6

*Et frisisk Fruentimmer paa Øen Föhr.
Friesisches Mädchen auf der Insel Föhr.*

Ri. 7

*En frisisk Kone i Putz paa Øen Föhr.
Eine friesische Frau in Putz auf der Insel Föhr.*

Ri. 8

*Gammeldags Brude Dragt paa Øen Sylt.
Nicht mehr allgemein gebräuchlicher Braut Anzug
auf der Insel Sylt.*

Ri. 9

*En Kone til Guds Bord paa Øen Sylt.
Eine Frau zu Gottes Tisch auf der Insel Sylt.*

Ri. 10

*En Brude Piges Dragt paa Øen Sylt, dog ikke meer
almindelig.
Eine Braut Jungfer auf der Insel Sylt, doch nicht
mehr allgemein gebräuchlig.*

Ri. 11

*Almindelig, dog ikke saa meget meere brugelig Dragt
af en Pige paa Øen Sylt.
Gewöhnliche, doch nicht mehr allgemein gebräuchliche
Maedchen-Tracht auf der Insel Sylt.*

Ri. 12

*En Brud paa Øen Sylt.
Eine Braut auf der Insel Sylt.*

Ri. 13

*En Kones Kirke Gang paa Sylt efter hendes Mands
Hiemkomst fra en Reise til Sæs.*

*Eine Frau bei ihrem Kirchen-Gange auf Sylt nach
Ankunft ihres Mannes von einer See-Reise*

Ri. 14

*En Kone i Sorg, eller til Alters, ogsaa i hendes
Mands Fraværelse paa Øen Sylt.*

*Eine Frau in Trauer, oder zur Communion, auch in
ihres Mannes Abwesenheit, auf der Insel Sylt.*

Ri. 16

*En Pige til Alters paa Øen Sylt.
Madgen zur Communion auf der Insel Sylt.*

Ri. 17

*En Brud paa Øen Ammerum.
Eine Braut auf der Insel Ammerum.*

Ri. 19

FIG. 230. Knapper på hverdagsdragt fra Rømø. NM3 254/1920. W 1121. De 12 med drejede radier er udført af *Niels Thyssen Mikkelsen*, Ballum. M. 208 (de 4) og M. 209. De 4 møllestensknapper med utydelige stempler (U el. IT?). Til forklædet hører et forklædespænde som fig. 270, udført af *Fedder Nielsen Jensen*, Skærbæk. M. 204.

Først i form af nogle dukker i Kunst- og Naturaliekammeret ved vajsenuset i Halle hvor stadig 5 er bevarede (43), 2 fra Sild og 3 fra Føhr, hvoraf de 3 har påsyede miniatursmykker. Meget taler for at dukkerne er endnu ældre end af Stierling antaget (44), og at de er blevet til på foranledning af *Lauge Ægidii Wedel*, der var præst ved S. Laurentius 1689–1723. – Dernæst følger de før omtalte illustrationer til Hamsforth's Holsten-topografi, 11 føhringer- og 5 sildringerdragter som tydelig viser den økonomiske fremgang på øen. Det tør nok påstås at dragterne fremdeles er aparte, men fattigdom som man kunne

(43) Fotografier hos ANNA HOFFMANN, fig. 8, 24, 39, 49 og 56 og farvelagte akvareller i SS, fig. 51, 52, 63 og 64.

(44) SS 64.

Fig. 231. »Hager« på kirkedragt fra Romø, o. 1840. På en dragt i Altona Museum.

aflæse på de Rantzauske illustrationer er nu afløst af velstand, Vesterhavsoernes storhedstid er begyndt. Om ophavsmanden til disse tegninger vides intet. Det er meget nærliggende at bringe dem i forbindelse med familien Wedel, specielt ovennævntes topografisk interesserede svigersøn, *Philip Quedensen* som overtog svigerfaderens embede. De er tegnede omkring 1730. – Med få ændringer optages 9 af disse illustrationer, 6 fra Føhr og 3 fra Sild, i Pontoppidans Danske Atlas, i henholdsvis bind 5 og 7, på tre tavler, stukne 1768 (fig. 223–25). På bæltene til 2 af Føhr-dragterne er føjet små metalknapper eller plader, og på den almindelige klædedragt fra Sild er den baretlignende »sjæpel« afløst af den siden så berømte »huif«, der synes at være kommet på mode efter 1750.

Endelig følger så som det sidste bidrag til øernes ældre dragthistorie – og vel det vigtigste – de af schweizerne *Senn* og *Rieter* udførte 21 tegninger, udgivne som kobberstik med titlen Danske Nationaldragter. De to schweizere berejste øerne i sommeren 1804, og arbejdet synes udført med størst tænkelig nøjagtighed (45). Tidspunktet var lykkelig

(45) Sophus Jürgensen: Maleren og Kobberstikkeren Jacob Rieter. Samleren. 1925.

FIG. 232. Kvinde fra Rømo i hverdagsdragt. Maleri af H. Siegmundfeldt. 1860.

valgt idet der just o. 1800 finder et sidste modeskifte sted således at de tegnede dragter dels endnu viser kontinuiteten bagud til de Hamsforthske illustrationer, dels peger fremad mod hvad der findes overleveret rigeligt fra 1800-tallet. De 21 stik har følgende betegnelser:

1. En Brud paa Øen Føhr.
2. En Kone til Alters paa Øen Føhr.
3. En Kones Dragt til Alters at see bagfra paa Øen Føhr.
4. En ung Kone paa Øen Føhr.
5. En Kone i Sorg paa Øen Føhr.
6. Søndagsdragt paa Føhr.
7. Et frisisk Fruentimmer paa Øen Føhr.
8. En frisisk Kone i Pynt paa Øen Føhr.
9. Gammeldags Brude Dragt paa Øen Sylt.
10. En Kone til Guds Bord paa Øen Sylt.

FIG. 233. Enken Anna Kristine Christensen, Juvre på Romo, fotograferet i sorgedragt med hager. Nationalmuseets 3. afd.

11. En Brude Piges Dragt paa Øen Sylt, dog ikke meer almindelig.
12. Almindelig dog ikke saa meget meere brugelig Dragt af en Pige paa Øen Sylt.
13. En Brud paa Øen Sylt.
14. En Kones Kirke Gang paa Sylt efter hendes Mands Hjemkomst fra en Reise til Soes.
15. Almindelig Fruentimmerdragt paa Øen Sylt.
16. En Kone i Sorg eller til Alters ogsaa i hendes Mands Fravaerelse paa Øen Sylt.
17. En Pige til Alters paa Øen Sylt.
18. En Skibs Capitaines Kone paa Sylt.
19. En Brud paa Øen Ammerum.
20. En Kone til Alters paa Øen Ammerum.
21. En Kone til Kirke paa Øen Ammerum.

Selv om Rieter kun anføres som udgiver til de første 6 stik af den samlede serie, mens Johannes Senn skal have æren for resten, refereres der i det følgende kun til Rieter (Ri. med vedføjet nr.) af hensyn til traditionen.

FIG. 234. Irene Bleicken, Keitum (1815-52.)

FIG. 235. Kaptajnsfrue fra Sild o. 1850.

På 17 af de 21 stik ses anvendelsen af smykker o. 1800, og i mange henseender ses afvigelser fra 1800-tallets tradition som den kendes fra samtidige oliemalier, litografier og bevarede dragter. Når overleveringen af så relativt sene prydelser som dem de Richter-Sennske stik gengiver er så beskeden som den er, kan det formentlig kun forklares ved at der i de fleste tilfælde er tale om *messing*prydelser som man ikke har tillagt større værdi og derfor kasseret i den nye opgangstid efter 1820. En særlig værdi har stikkene ved at være farvelagte hvorved det med farve er markeret når et smykke er af messing og når det er af solv. At opfatte de gulmalede brocher, spænder eller knapper som guld, er fantasteri. Se planche I-IV.

Den fornævnte sognepræst i S. Ende, Philip Quedensens fornujelige, rimede »Merkwürdige Nachrichten von der Insel Föhr 1754« (46) fremhæver da også:

«Was am meisten an dem Dinge
Paradiert, ist das Messinge
(theils auch silbern) Platten-Werk,
Welches vorne aufgenähet
Übers halbe Brustteil gehet
Nach genommenen Augenmerk.»

Om guld siges intet.

Der er intet andet område i Slesvig hvis brug af dragtsmykker er så godt belyst på

(46) Zeitschr. 56, 247. Om Quedensen, der var sognepræst ved S. Laurentius 1723-62, se S. A. 1910, 167.

samtidigt billedstof. Anderledes ligger det med nabøen *Rømø* som i så mange andre henseender har kulturfællesskab med de nordfrisiske øer. *Rømø* indtager dragtmæssigt en mellemstilling mellem *Føhr* og *Fanø*, i forhold til dragtens form nærmere *Fanø*, i forhold til smykkerne nærmere *Føhr*. Intet billedstof fra før 1800-tallet står her til vor rådighed, og de ældre topografier beskæftiger sig ejheller med *røms'*ernes dragter (47). Til gengæld er der her en ældre guldsmedetradition for hånden end på *Føhr*, idet der allerede fra 1730'erne kan påvises en fastboende guldsmed i *Ballum* der var *Rømø*s forbindelseshavn til fastlandet. At han bor i *Ballum* og ikke på øen, må forstås derhen at han har haft publikum på fastlandet som der også måtte tages hensyn til.

Det vil af det foranstående fremgå at der er en vis skævhed i overleveringen. Mindst ved vi om købstaden, mest om ørækken. Men hvad nu tingene selv angår, er der en tilsvarende uensartethed. Det egentlige dragtsølv kender vi kun fra øerne som jo var stedet hvor man bar »dragt«. Til gengæld ejer vi helt anderledes mængder sko- og knæspænder, hovedvandsæg og salmebogsbeslag fra fastlandet. Og uanset at der fra den tid da landsbyguldsmede slog sig ned på *Føhr* i henseende til helt specielle dragtdele udvikledes særformer, er der ingen grund til ikke at vurdere området som en helhed med købstaden *Tønder* som centrum. Her uddannedes lærlingene der siden drog ud, her creeredes moderne.

Det er før påpeget at kun en forsvindende lille del af det materiale som danner grundlag for beskrivelsen af *Tønders* guldsmedekunst er af guld. Det er selvfølgelig at der har været arbejdet i guld, det ses bl. a. af *Tønder*-guldsmedenes guldopkøb på auktionerne. I store byer sondrede man mellem guld- og sølvarbejdere, således at de første fortrinsvis var juvelerer, de sidste fremstillere af sølvgenstande. I de mindre provinsbyer var der ikke betingelser for slig differentiering men guldarbejderne har kvantitativt næppe udgjort mere end 10 % af den samlede produktion.

Inden for een varegruppe synes guldet at have domineret: fingerringene, med hvilken detailgennemgangen af smykkerne skal indledes.

FINGERRINGE

Ved udgravning til en nybygning i *Vestergade 26* i *Tønder* fandt man i næsten 2 meters dybde en *guldring* fra tiden o. 1500, med en indvendig diameter på ca. 23 mm (48). Den ovale prydflade var graveret med *St. Anna Selvtredje*, primitivt udført, og på den indvendige side fandtes 3 initialer, tydet som *IMB*. Ringen menes – ikke helt overbevisende – at have stammet fra *Tønder* kloster og været et embedssegel for forstanderen (den mangler omskrift og er ikke spejlvendt). Ringen er desværre gået tabt siden. Den var det eneste til nu kendte guldfund i *Tønder* købstad og kan have været et lokalt arbejde (fig. 236).

Det er vanskeligt at afgøre hvilken funktion de i de senere skifter omtalte ringe har haft: symbol, pynt, kapitalinvestering – eller om de har haft dem alle på en gang. I middelalderen var *guldringen* en del af hustruens særformue. Ifølge *Tønder* stadsret (49)

(47) S. Å. 1905. 167–74.

(48) NORDELINGEN 7.15 f. m. ill.

(49) DANMARKS GAMLE KØBSTADLOVGIVNING I. 219. § 27: Om arvedeling.

skulle en kvinde efter sin mands død ved delingen med børnene *forud* tage sin guldring; »af det øvrige hun besidder det være sig arvegods eller klæder eller husgeråd må hun dele alt med sine børn« (50). Bestemmelsen er bemærkelsesværdig derved at den lybske ret i øvrigt af handelspolitiske grunde gik imod hustruens forlodsret på skiftet (51), og at guldringen undtages tyder på at den er opfattet som noget helt personligt.

Af det foreliggende arkivmateriale lader sig kun lidet slutte mht brugen. Par-ringe hører den nyeste tid til, mens vie-ringen øjensynlig har været anvendt i hvert fald i Tønder før 1600-tallet. Den nævnes – og endda kun af sølv – i et ret sent skifte fra Tønder (bil. A. 7), men den var år 1600 forordnet i Flensborg (52). På landet var skikkene mere uensartede. Her udveksledes til langt ind i 1800-tallet »fæstensgaver« som varierer i art fra sogn til sogn. En ring til pigen har været almindeligt, men desforuden fik hun enten et hovedvandsæg eller en sølvbeslagen salmebog (fra ca. 1750), mens han fik en merskumspibe eller en urkæde (53). Et par øringer til pigen nævnes også (54). På Helgoland er ringe sjældne. Her får pigen en salmebog eller et sølvhjerter til brystnålen, og han en pengepung broderet med guld og sølv, et par store sølvknapper, en sølv tobaksdåse og et par strømper (55). Fra Fjorde sogn – mellem Tønder og Husum – foreligger meddelelse om at ringe ikke udveksledes dær så sent som ca. 1850 (56). Den sølvring der hører til føringerdragten som sendes til Gottorp (pag. 204), må dog være en viering.

Den forholdsvis beskedne forekomst af ringe i landskifterne bekræfter påstanden om at guldringen oprindelig ikke hører med til bondestadsen. De på øerne og i Vesterhavssognene så udbredte støbte guld-mandsringe, særlig de såkaldte »roseringe« (57), er af hollandsk import og i reglen stemplede med Amsterdams bymærke.

Da vi for guldarbejdernes vedkommende så at sige ingen stempler har at støtte os til (58), må vi til ringenes karakteristik affinde os med de arkivalske oplysninger hvor lidet varierede betegnelserne end er. I samme kilde nævnes »en Sölf Ring med fire Hænder og toe Hierter udj« og »en dito med en Engelflöy og toe Hænder neden under« (bil. F. 5). Der refereres her til to grundtyper af ringe, begge trolovelsesringe, den første med en elementær symbolik der er universel (59), den anden en også i den øvrige del af Nordfrisland og i Ditmarsken almindelig udbredt barokform (60). – En guldring af »krusset arbeit« (bil. F. 3) må svare til de af Berge omtalte »kruseringe« (61), og til de sammesteds nævnte »pladeringe« »ein goldener Ring mit Schild« (bil. D. 3). – »Slangeringe« – en af de ældste nordiske ringforme overhovedet – træffer man ofte på: »3 geschlangter Ring« (bil. D. 3), »en 3 strenget Guld Ring med CBH Udj« (bil. F. 17). Fremstillingsmå-

(50) I den såkaldte »Siebenhardenbeliebung« fra 1426, en lovbog for de frisiske herreder og for Sild og Föhr, findes en lignende bestemmelse, men her kan konen vælge mellem en seng, et brystspænde, en okse eller en hest.

(51) Stig Juul i TØNDER GENNEM TIDERNE 476.

(52) Corpus Stat. Slesv. II. 296 § 7.

(53) FEILBERG: Fra Heden 129. Die Heimat 16.6. I Roager bruges parringe først fra ca. 1880. Plade- og medaljongeringe kendes derimod fra 1830'erne (NEU 15.227). I Emmerlev sognekronike: »Som Fæstensgave gives Bruden i de lavere klasser en smuk Salmebog, et Silketørklæde eller lignende; i de mere formuende en sølvbeslagen Salmebog, men også Guldfigerringe,

Hovedvandsæg af Sølv i utallige Variationer og deslige. – Brudgommen faar undtagelsesvis også en Fingerring, men ellers Pibetøj eller lignende af Bruden« (1859). – Merskumspibe som gave nævnes også i S. Løgum (NEU 13. 970.3).

(54) Die Heimat 21. 239.

(55) Prov. Ber. 1790 I.215 f.

(56) S. M. 9.113.

(57) SS 111.

(58) Således ejer Tønder Museum kun een stemplet slangering i guld. Den har mærket JJ (M.171).

(59) TROELS LUND IX 116.

(60) SS 111.

(61) BERGE 531.

den er enkel: et guld- eller sølvbånd vikles simpelthen om en mejsel (fig. 239–41). I Norge høres ofte om slangeringe der går $4\frac{1}{2}$ gange om fingeren (61), men også de almindelige »slette« ringe (bil. E. 8) kunne være drejede bånd som ikke var sammenloddede i enderne.

Den mest udbredte teknik i nyere tid var filigranen. Betegnelsen »ein durchbrochner Ring« (bil. H. 11) må referere hertil. De er hyppigt formede som pladeringe, hvorved der mellem ring og plade levnes plads for yderligere filigranudsmykning (fig. 244, 248). Men noget særligt righoldigt kapitel i egnens guldsmedehistorie synes ringene ikke at udgøre, bortset fra at man må regne med at de som arvestykker af de mest eftertragtede er udsat for spredning i langt højere grad end andet. Museernes ringbestand er da også forholdsvis beskedent.

HOVEDSMYKKER

Det er før nævnt at smykkernes art bestemmes af deres forhold til kroppen. De steder på legemet der er mest iøjnefaldende bliver stærkest udnyttede, eftersom det nu engang er hensigten med smykker at de skal ses og vidne om deres besidders velstand. Af den grund er hovedet ramme for en gruppe af guldsmedens ældste og ejendommeligste varegrupper.

I byerne var det i 1500-tallet mode at mændene lod sy guldmønter i deres huer (62). Det var en enkel måde at vise sig på. For kvindernes vedkommende slog dette dog ikke til. Her måtte guldsmeden hjælpe med perler, ædelsten og andre smykker i ædelmetal. Og særlig på det tidspunkt i en kvindes liv hvor hun skal være mest attråværdig, når hun står brud, gjorde man sig umage, og som det går i alle forhold: mens højerestand og byerne hurtigt kasserede moden som smagløs og prangende, levede den ude på landet videre til forskellen mellem by og land ophævedes med industrialismens opkomst.

De såkaldte brudekroner – omtalt i forbindelse med kirkesølvet – er den mest påfaldende form for hovedsølv. Moden slår an i senmiddelalderen og bevares renæssancen igennem som resultat af en proces der går tilbage til oldtiden. Ældre led i denne proces lever videre i øboernes folkedragter hvor vi takket være billedmaterialet kan påvise middelalderlige og renæssancetraditioner til ind i 1800-tallet.

Vi har ingen oplysninger om brug af brudekroner i Tønder by. I Flensborg indførte man år 1600 regulært forbud mod dem, eftersom de hidindtil »af adelen og andre var bragt tilveje med stort besvær« (63), og man tillod alene brugen af perlekranse samt de kæder og klenodier som var bærernes egne og efter gældende bestemmelser (jfr. i øvrigt luksusforordningen af 1601). I en del sogne på fastlandet lader kronerne sig påvise længe (64), men der er ingen grund til at tro de på de senere stadier har været kunstværker. Om tilsvarende norske brudekroner siges »at de alle er plumpe og i Regeln enten sammensat af ganske tarvelige støbte Ornamenter eller helt udført af udhugget Sølvblik. De mangle ethvert nationalt Præg og gjør Indtryk af at være udført i Byerne til Brug

(62) TROELS LUND IV 110.

(63) Corpus Stat. Slesv. II 286.

(64) Foruden de i kap. I nævnte brudekroner kan anføres

Ravsted (1738), Ø. Højt (1782), Hostrup (1783) og Tinglev (så sent som 1848). DK XXI, 672, 654, 637, 727.

for Bønderne« (65). Dette er vel også en af forklaringerne på at ingen har holdt hånden over dem her på egnen.

Men emnet har en bredere interesse på grund af sammenhængen mellem de specielt på brudedragten anvendte hovedprydelser og hovedbeklædningen og dens smykker i almindelighed. Vi er henvist til materialet fra *øerne*, specielt Føhr og Sild. Begrebet hovedguld og hovedsølv kendes på fastlandet kun i forbindelse med brudekronerne.

Den enkleste og vel primære form for hovedbeklædning er *pandebåndet* (oldn. hlað) hvis funktion er at holde håret ind til hovedet. Allerede i hedensk tid var det skik at smykke dette bånd som blev et pyntebånd der igen videreudvikles til talløse hatte- og hueformer.

Den såkaldte *pael* beskrives allerede af østfriseren Unico Manninga (66) som et 5–6 cm bredt, leddelt pandebånd, mens Ditmarskens krønikeskriver Neocorus beskriver det således:

»De *Peel* edder *Zeppel* wass etwen eines Vingers edder anderthalf Vinger breet, uth Golt, velle Geschmeden unde mit Pergamente uthgestivet, darup vorguldete Drelinge unde Sösslinge unde im Nacken dre koperne uth gepukelde Spangen, och vorguldet, up der Rege aneinander unnd ringes ummeher geneiet weren. Hernach worden itt koperne vorguldete Penning und Schillinge, nun dubbelde Schillinge, Snaphane, Schreckenberger, Orttz unnd halve Daler, ja sonderlich dartho gestafferede Penninge, darup ehre Geschlechtswapen uthgegraven und erhaven mit vorguldeten krusen Kreutslin umme her, unde im Naken dre sulverne vorguldete Rosen mit ingehengten Rinken, welcke se Naken-Blomen heten« (67).

På det ældre billedmateriale fra området ses dette bånd ikke, men af Rieters »Brud fra Føhr« (Ri. 1) fremgår at det har været påsyet huen (68), og på regningen fra 1650 er opført »2 Haerbanden« (se pag. 203). På båndet var påsat metalrhomber, svarende til de metalld vi kender fra bælteerne (jfr. fig. 260).

Allerede Neocorus sammenblander *pael* og *sjæppel* (fris.: *zeppel*), i modsætning til hin en ring som bæres *oven på* håret. Den ældste form er blot en snor, et ubearbejdet hårbånd – *vitta simplex* (69) – på hvilket sølvknapper eller perler var fastgjort (ill.: We. 2–3, 5–8, 13–16). Oprindeligt skal sjæplen have været brugt under paelen som jomfruprydelse. – Siden bliver den bredere – båndsjæppel, som det ses af Pontoppidans ill. (Po. I. 1) og på en af dukkerne fra Halle (fig. 61 hos SS) for som rosetsjæppel at videreudvikles til brudekrone (jfr. note 24 i kap. III A).

Men brudekronen kendes ikke på øerne. Derimod udformes på Sild på grundlag af sjæplen den berømmelige *huif*, af hvilken er bevaret 3 fuldstændige eksemplarer, henholdsvis i København, Flensborg og Nürnberg (fig. 246–47), alle med sølv udført i Tønder. Benævnelsen der ikke kan oversættes, er beslægtet med oldnord. *hufa*, æda. *huvæ*, oeng. *hufe* og ty. *Haube*. Om dens historie er der megen uenighed blandt dragtforskere, men spinkelt grundlag er der for at opfatte den som *hennin*, den burgundiske keglehue fra middelalderen. Med overbevisende skarpsindighed påpeger Häberlin (70) at de

(65) H. Grosch i T.f.K. I. 1886, 117.

(66) MANNINGA 13.

(67) BERGE 179 f.

(68) HOTTENROTH fig. 47.

(69) MANNINGA 68.

(70) Zeitschr. 56. 235–38.

to illustrationer på hvilke teorien støtter sig (Ra. 41 og We. 4) er rekonstruktioner af den lærde Westphalen som intet har med virkeligheden at gøre.

Navnet kan vi følge tilbage til 1644 (bil. H. 17) hvor Hube og Huiff bruges i flæng. Med »Twe sülver döpket Hube« må menes det samme som med »ein süluer Döpket Hueff« i inventariet fra 1654 (bil. H. 18), altså huer med påsyede sølvknapper. Men disse huer har endnu været ganske flade sjæpler. Yderligere opgives i 1644 »Ein vorguldet Huiffschlach Schillings Vnd Ein Vorguldet Huiffschlach Sösslings«, hvilket vil sige to forgyldte mønter til huebåndet, til den på sjæplen syede pæl (71). Det passer godt sammen med karakteristikken hos Neocorus.

Først langt ind i 1700-tallet får huifen »krone«-form. På en af Halle-dukkerne der kan være udført o. 1720 er huifen betydelig højere end på Westphalens illustrationer, og den viser måske en modetendens som Westphalen ikke har været opmærksom på. I hvert fald skal vi helt op til Pontoppidans stik fra 1768 (Po. III. 3) før vi genkender den bevarede type (72). Af de 10 Rieter-stik fra Sild har de 6 gengivelser med huife, den ene – En Pige til Alters paa Øen Sylt – dog med *haudbjend* (= hovedbånd), en variant som blev båret af pigerne efter konfirmationen når de gik til alters – og kun da. Dens opbygning er som huifens men med mindre stejlt skrånende sider, og den er ikke kronet med sølv-dupper. I stedet er på keglens midte påsyet en rk. tynde messingplader på størrelse med 8-skillinger, dog således at den midterste der vendte bagud var 4 gange større (73). Dette *haudbjend* er en variant til den »penningk Hueff« der omtales i Ose Erckens bo (bil. H. 18) og må have set ud som We. 7 – Kvinde fra Førh til Alters, hvortil Rieters En Kone til Guds Bord paa Øen Sylt (Ri. 10) danner pendant. Hovedbeklædningen her må være et konfirmationshaudbjend hvor messingpladerne er erstattede med sølv-mønter der er flyttet op i samme højde som dupperne på huifen.

Dette sidste tyder på at man ikke så skarpt har respekteret den gamle markering af forskellen mellem ugift og gift mht forskellig hovedbeklædning på den tid Rieter og Senn opholdt sig på øen (1804).

Rinken mener at huifen er opstået af hvad han kalder en almindelig frisk hue. Oprindeligt var der blot påsat den øverste søm en række tinknapper, som siden blev til sølvknapper der blev gjort større og større og endte som de nu kendte dupper. Oprindeligt var den ikke højere end en 2-3 tommer og fastgjort til håret med små hager (jfr. her de i regningen fra 1650 angivne Plok fiddels) som man kan forestille sig det på Westphalens ill. Siden gjordes den højere og mere tragtformet hvorved den ved hjælp af lange sølv-nåle måtte tøjres fast til håret. Nogle kvinder brugte op til 20 nåle der anbragtes så kunstfærdigt at de alle kunne ses. Det blæsende klima på øen har gjort det umuligt at bevæge sig med disse ejendommelige indretninger i det frie, hvorfor man allerede i 1765 måtte bygge et skur ved kirken i Vesterland som kvinderne kunne benytte til påsætning af de medbragte huife! Til arbejde brugte man gamle mandshatte.

(71) SS 62, note 20 fortolker udtrykket således: »Hüf mit dem Gepräge (»schlach«) von Schillingen und Sechslingen« (!)

(72) Häberlin påpeger den dog fra 1761.

(73) Disse og de følgende meget detaljerede oplysninger

stammer fra en håndskrevet topografi af *Hinrich Reiner Hinrichs* (1777-1862), benævnt Henning Rinken: *Vorzeit und Gegenwart, Beschreibung oder Chronik über die Insel Sylt* (1835-37), citeret i *Zeitschr.* 59. 452 f.

Det er ikke nogen rig beholdning tiden har overladt os af disse sager, men de to komplette Sild-dragter i henholdsvis Nationalmuseets 3' afdeling og i Flensborg Museum, der begge anses for store kostbarheder, bekræfter i hvert fald de oplysninger Rieters tegninger og Rinkens tekst giver. Set fra et kunstnerisk synspunkt gav hovedbeklædningerne her ikke guldsmedene mulighed for større udfoldelse. For knapperne vil der siden blive gjort rede, *dupperne*, hvoraf der i museumseje findes 43, er o. 5 cm h. ægformede udhamrede sølvblikplader uden nogen form for ornamentik. At de er inspirerede af kronens takker, kan der ingen tvivl være om, men hvem der har fået ideen til denne besynderlige hattepynt ved man intet om. Nærliggende er det at gætte på Tønder-guldsmeden Wilhelm Tim (f. 1703) der slår sig ned på øen engang først i 1740'erne og vel er øens første guldsmed. Een af 12 løse dupper i Germanisches National Museum i Nürnberg bærer hans stempel (M. 35). Det passer jo helt godt med den tid moden slog igennem på. – Dupperne på huifen i Nationalmuseet i København er udført af Peter Petersen om hvem vi ved at han året før han flyttede til Tønder – 1769 – boede i Højer som var øens fastlandsforbindelse, mens de to øvrige sæt er fremstillede i Paul Hansens værksted. De påsyede rigsdalere på Københavner-huifen hvis seneste årstal er 1776, kan angive tilblivelsestidspunktet for dupperne. Flensborg-huifens mønter er derimod betydelig ældre, og dupperne kan ikke være ældre end fra 1785. Set fra et historisk synspunkt er disse dupper vidnesbyrd om Tønder-guldsmedenes nære forbindelse med Vesterhavsoerne. De bekræfter at øerne har været byens handelsmæssige opland.

Hvad nu hovedsølvet på Føhr angår, viser det til midten af 1700-tallet ret nøje overensstemmelse med Silde. Som påvist blev der båret såvel pael som sjæppel med påsyede sølvknapper og forgyldte rhombeformede metalplader; »ein runder Kranz, daran festgenähet sitzen Pfennige mit gelben Litzen« (74). Men herover anbragtes som det ses på We. 5–9 og 11, Po. I 1, II 2–3, samt Ri. 3 en *hatte* (75), en art kabuds der over issen afsluttedes i tre spidser (jfr. kronetakkerne). På bagsiden var fastgjort to knapper med rhombeformede plader, svarende til skulderknapperne på Keitum-epitafiet (fig. 218). De er identiske med de mere udbredte norske løvmaller som har tradition tilbage til 1600-tallet (76). En enkelt knap af denne type er i Altona Museums besiddelse. Den skal stamme fra Rømø men om den dær har haft nogen tilknytning til den med *hatten* beslægtede kirkehat er uvist. Ejheller vides det om man på Rømø har båret skulderknapper (77).

I skifterne fra fastlandet opføres selvfølgelig også forskellige former for hovedbeklædning (se f. eks. bil. E. 4 og F. 2) uden at man dog kan slutte sig til anvendelse af hovedsølv. Men når der i 1563 i Skærbæk kirke har været to forgyldte *bindeken*, det samme som det tysk-frisiske *gebende*, egl. et hagebånd hvortil sjæplen fastgjordes, tyder det på at frisiske hattemoder forud har haft større udbredelse, i hvert fald i sognene langs havet. Men sporene er forlængst udviskede (78).

(74) Quedensen, Zeitschr. 56.247.

(75) jfr. ELNA MYGDAL 54 f.

(76) BERGE 416, tvl. XXXI, 1 og 7, XXXII 1–3.

(77) Ri.2, SS fig. 57.2. S. Å.1905, 171 f.

(78) DK XXI, 329. MANNINGA 54 navner »eyn byndecken mit dopen (knapper) und lover« (løvværk).

ØRERINGE

Brugen af øreringe som er så påfaldende i Vest- og i Østfrisland allerede på renæssancetiden, mærker vi lidet til i Tønder amt. De to grundtyper – øre-ringen og øre-gehængt – har her været købstadsmode indtil 1800-tallet. Begge dele nævnes i skifter fra Tønder købstad (bil. A. 3: sort-omaljerede øreringe (1762), bil. A. 5: guldøreringe (1764), bil. A. 6: 2 øregehæng (ørenlok) af guld og øreringe af poleret sølv (1766)), men det er uvist om det er lokale arbejder. Fra senere tid har Tønder og Flensborg museer landlige variationer af begge typer (fig. 248–51), hvoraf kun øregehængene med filigran og glasflusser har nogen værdi. Noget egentligt bondesmykke er øreringen – ligeså lidt som fingerringen – ikke. Når den optræder på landet, er det tegn på en vis forfining. Vi træffer den da også på Amager (79).

Halsen er som hovedet et meget anvendt sted for placering af smykker. Det er ens over hele verden. Fastgørelsen sker gerne ved hjælp af en *kæde* som også i sig selv fungerer som smykke, medmindre smykket anbringes direkte på dragtens halslukke (f.eks. halsknapper – Ri. 16). Når kæden ikke slutter tæt om halsen, hviler hængesmykket på brystet, og to smykketyper glider sammen: halssmykke og brystsmykke. – På øerne har den sidste domineret, mens halssølvet (og -guldet) er den mest udbredte smykkeform på fastlandet.

HALSKÆDER OG HALSSMYKKER

Nogen særlig rig overlevering fra oldtiden byder området ikke på. Men ikke alene fra vikingetiden er der fundet halssmykker, også brakteaten fra den yngre jernalders germanske periode forekommer (80). Vi tør slutte os til en ubrudt tradition fra oldtid til nyere tid mht brugen af guld- eller sølvmonter som amuletter. På billedmaterialet fra renæssance og barok såvel som i de omtalte luksusforordninger spiller halskæderne en hovedrolle. Vedhæng i form af mønter, skuemønter, bryllupsmedaljer kan påvises arkivalsk ind i 1800-tallet. Hyppigst i købstaden. I bil. A. 1 nævnes en dobbelt dansk krone (1661), i A. 6 en »Belejringsmedalje« fra 1653 og en dansk »Jubelmedalje« fra 1717, i A. 7 en guld Hamborgmedalje, en guld bryllupsmedalje og en guld jubelmedalje med Martin Luther – og i A. 8 ikke mindre end 9 sølv skuemønter samt en guldmedaljon med kæde (1821). Men også i landskifterne dukker de op. Således i bil. D. 3: en sølv halskæde med medaljon (1825), i E. 5 fra 1719 med benævnelsen »Guld Devise«, i F. 14: »3 Schaufennings« og i H. 13 som »Schaustück von Silber mit Litze« (her formentlig beregnet for brystkæde).

Almindelig har *hjerteformede* halssmykker været. Et »barnehjerte« nævnes i skiftet fra 1661, et guldhjerte i bil. F. 2 (1704), et hjerte med sølvkæde i bil. E. 10 (1774). Et eksempel på *korset* har vi ligeledes i bil. A. 1.

(79) Bruden på Theodor Jensens maleri hos ELNA MYGDAL, fig. 18, har øreringe.

(80) Den såkaldte Tønder-brakteat, en B-brakteat med en bueskytte, omgivet af 4 fabeldyr og en ikke meningsgivende runeindskrift. Fundet ved Røj 1908.

Museum f. Vor- u. Frühgesch., Gottorp 12192. NORDELINGEN 8.71. Mogens B. Mackeprang: De nordiske Guldbrakteater. 1952. Nr. 110. III.6.3. Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter. 493. Atlas 412.

Men ellers er skifternes betegnelser lidet sigende: A. 7: Goldene Halsschnalle (1772), E. 8: Guld Hals Spang (1725), F. 3: 1 guld spang ved Halsen at bruges (1706).

I nogle tilfælde forekommer guld-halsbånd til meget høj værdi. I Sæd 1773 (bil. E. 9) et guld halsbånd der vejer 10 stk. dukater til 80 mark og 4 skilling, og i Ubjerg 1774 (bil. E. 10) en guld halskæde med emaljeret spænde til over 50 mark.

Halskædelåse fra 1700- og 1800-tallet, rektangulære og ovale, udført over forgyldte plader med filigran og glasflusser er særlig bevarede fra Føhr. De er udført i samme teknik som de øvrige Føhringer-smykker.

Disse halskædelåse svarer nøje til renæssancens kasselåse (81), anvendt på de halskæder som dengang anvendtes til trolovelsesgaver (82).

BRYSTSMYKKER

Halskæderne har næppe heller været egentlig bondepynt. På de frisiske øer har de ikke sat spor, men mere i købstadens nærmeste opland. På øerne blev brystsmykket folke- dragtens væsentligste udsmykning.

I modsætning til halssmykket er brystsmykket fastgjort direkte på brystet, enten syet eller indstukket umiddelbart på dragten eller anbragt på et stykke stof som kunne fastgøres på forskellig vis. Begge former har rødder langt ned i tiden, og mindelser om dem begge i ældre versioner har vi såvel i billedstoffet som i skifterne.

Som udgangspunkt kan tages illustrationerne We. 13 og Po. III, 2, en brudepige fra Sild med brystsmykke »der stråler med forgyldte mønter« (jfr. citatet i forb. m. note 46). – Det gengivne skjoldformede smykke ligner en stor om halsen fastgjort plade, dels svarende til det gammelnordiske *brjostkringla* eller *mén* (83), dels til den østfrisiske *Eschart* (84), men med den afgørende forskel at disse smykker var formede af eet metalstykke (jfr. brakteaterne), svarende til de fra ældre kilder kendte *spanger* (jfr. note 7), mens der her er tale om et såkaldt *dolslag* (platty. *dalschlach*, jfr. note 71), en smække, visende tilbage til middelalderens messehagel (85). På ill. Ri. 3 genfindes brystsmækken, her tilsyneladende som to sammensyede guldbrokadestykker med 4 sølvbrocher. På den samtidige dragt fra Sild – Ri. 13 – er brystsmækken erstattet med et bredt livbælte. På Føhr bevares typen dog helt til vor egen tid i den såkaldte »Nedderkragen« (86) med påsyede sølvknapper (jfr. bil. H. 10: »ein braun kattunene frances Futterhembd mit 8 silberne Knöpfe«).

Dolslaget eller brystsmækken (no. bringetekkje) med *større* smykker på har hørt til 1700-tallets brudedragt. Efter det spinkle kildemateriale at dømme har smækken afløst spangen som omtales såvel i bil. H. 17 – »dre süluer spendelsen« – som i regningen fra 1650 – »de Spandelss«. Tanken ledes hen på oldtidens C-brakteater og middelalderens østfrisiske *Escharts*. 3-tallet som kendetegner alle folkekunstens smykker og som vi siden vil genfinde i brystkædernes vedhæng (87), ses også på Ri. 13. – Den ret høje pris

(81) TROELS LUND IX, fig. 80.

(82) T. f. K. I. 1892.79.

(83) BERGE 279 f.

(84) MANNINGA 70 f.

(85) TROELS LUND X, 105.

(86) ANNA HOFFMANN 49 f.

(87) BERGE 257.

for sølvet på regningen fra 1650 tyder på at det har drejet sig om anseligt guldsmedearbejde. Men der er ikke efterladt os det mindste spor af disse spænder. De har muligvis lignet dem vi kender fra Amagerdragten (88). Enkeltheder i deres afløser, den såkaldte »Haak an Leenk«, kan støtte antagelsen.

Den nyere tids Føhringer-kæde må da opfattes som en sammensmeltning af to smykke typer, men om denne proces er af ren lokal oprindelse eller om den alene er inspireret af hjemkøbte hollandske kåbespænder får stå hen. Disse spænder ses i brug på ill. We. 2, 7, 8 og Po. II, 1-2, men her i meget enkel form. De anvendes til fæstning af den (vadmels?)kappe som føhringer og sildringer øjensynlig o. 1725 var fælles om at bære over den såkaldte »siist«, en art lammeskindskjole. På hver side af den løsthængende kappe er anbragt et trekloverformet spænde hvortil kæden knyttes. Skal man dømme efter kobberstikkene, er det nu snarere en flettet snor. Om selve spænderne endnu er udført i filigran er vanskeligt at afgøre. Særlig opmærksomhed lønner det sig at rette mod We. 2, en brudepige fra Føhr, umiskendeligt forbillede dels for Po. II, 1, dels for Ri. 1 og 10, hos den sidste benævnt En Brud paa Øen Føhr og En Kone til Guds Bord paa Øen Sylt. Bortset fra den tidligere påpegede unøjagtighed i den sidste tegning hvor en gift kone bærer »haudbjend«, er det en given sag at begge tegninger ikke svarer til dragtmoden 1804. På det tidspunkt bruges ikke på de to øer ganske identiske dragter hvor den eneste forskel er farven, og hvad der i denne sammenhæng er vigtigere: overgangen fra kåbe til brystspænde er forlængst fuldbyrdet på Føhr inden 1800. De to Rieter-tegninger har da ingen værdi som illustration til belysning af dette emne, men derimod kan vi af deres forlæg – We. 2 – se hvordan kåbespændet (og her kan kæden nok opfattes som en guldkæde) *fortrænger* spangen (escharten) og skubber den ned under midjen, hvorefter den forsvinder helt.

Dette kåbespænde – no. trøyelekkje (89) – genkendes i en 15.7 cm lang guldkæde med filigranendestykker og en midterlås med monogramfelt i Landesmuseum, erhvervet i Wyk. Det er stemplet med Amsterdams bymærke (90). Bil. H. 12 indeholder »1 paar goldene Haken« som kan have været rester af et sådant kåbespænde, men i øvrigt omtaler skifterne kun sølvkæder (91).

Overgangen fra den ene smykkeform til den anden må have fundet sted på det tidspunkt da kappen er gået af mode. Tidspunktet må være omkring 1770. Rinken, der ellers er så godt underrettet om dragtforholdene på Sild, anfører at der til den tidlige brude dragt dær hørte en kappe, men han vil ikke komme ind på dette emne da han mangler tilstrækkelige oplysninger.

Den ældste daterede kæde (3-rækket) fandtes i GM. Filigranmellemsykket var dateret 1786 (fig. 252). Den ældste arkivalske oplysning giver bil. H. 10 fra 1794: »2 paar durchwirkte silberne Haken mit Ketten«, »ein paar silberne kleinere Haken mit Kette«, »ein paar dito ohne Kette«. Entalsformen i de to sidste tilfælde kan måske tolkes som en 1-rækket kæde sådan som man ser det på Ri. 4. – En ung Kone paa Øen Føhr, men i øvrigt er sådanne kæder ikke bevarede. Det ene endestykke på den gengivne kæde på dragt-

(88) ELNA MYGDAL 106 ff.

(89) BERGE, tvl. XXIX. 2-3.

(90) SS, fig. 72.

(91) Bil. A.6, nr. 43 har dog: Ein doppelter Mantelhaken von Gold 2 $\frac{1}{8}$ Duc.

figuren i Altona Museum bærer årstallet 1796 (fig. 227). Brystkæden er næsten identisk med fig. 253 som har Amsterdams bymærke og årstalsbogstav for 1802.

Yderligere 4 kæder i Altona Museum og i Kunstgewerbemuseum i Hamborg skal være af hollandsk oprindelse og stamme fra tiden mellem 1802 og 1805 (92). De svarer til Ri. 7 og 8 – Et frisisk Fruentimmer paa Øen Føhr og En frisisk Kone i Pynt paa Øen Føhr – og altså til kæden fig. 254 der er stemplet med Chr. Jürgensens mærke. Men at de som af Stierling formodet kan opfattes som *forbilleder* for de senere af øens egne guldsmede forfærdigede kæder, er usandsynligt. Meget tyder på at omvendt de hollandske guldsmede på bestilling af søfolk fra Føhr udførte disse kæder, der er resultatet af et modeskifte på øen som må have fundet sted o. 1780. På den tid er Chr. Jürgensen kommet til Wyk, og det ligger lige for at antage at det er ham der på grundlag af det eksklusive hollandske guld-kåbespænde (note 90, We. 2) skaber den nye type som bibeholdes til nyeste tid med få variationer. Det er en velkendt sag at hollandske håndværkere på mange andre områder modtager bestillinger til øerne, f.eks. fajancefabrikkerne der udfører skibsflisebilleder med inscription.

Selve horisontalkæderne der er sammensat af små filigranrosetter, er det vanskeligt at tidsfæste. De kan ikke stemples. Mestermærkerne anbringes gerne på endestykkernes påloddede bøjler eller på midterstykket som altså må opfattes som afløser af den tidligere spange. Men man må regne med at rosetterne som de mest slidbare dele af hele brystsmykket har måttet fornys, at kæderne kan være gjort længere, at der kan være sat en eller to nye til. Dog vil antallet af horisontalkæder almindeligvis kunne gælde som tidskriterium.

Mens endestykkerne bevarer deres trekløverform, undergår midterstykket væsentlige omformninger. På 1800-tallets mange stik og portrætter (såvel oliemalerier som akvareller) er »Haak an Leenk« snart gengivet med, snart uden mellemstykke, og dette er ret varieret. Hvor det som på fig. 254 skal passe til 2 horisontalkæder er det næsten kvadratisk, en sølvramme til hvilken er loddet filigran (uden bundplade). Over rammen anbringes en krone hvilket tyder på at mellemstykkets oprindelige funktion har været monogramfelt. Dette er da også tilfældet i den her viste kæde. Brug af bogstaver i brystsmykke kender vi fra Amagerspænderne som har traditionen fra friserne (93) – og på Island (94), men mærkeligt nok ikke i Norge; her i form af udklippede bogstaver som hænges på spændet som »klippet løv«. Der synes imidlertid ikke skabt nogen fast tradition på Føhr mht brugen af disse bogstaver sådan som det er tilfældet på Amager. Monogrammet i et hjerte peger her hen på en kærestegave (giverens navn?). Man kan i så fald forestille sig mellemstykket indsat i en ældre kæde med initialerne til pigens forældres navne.

Hvor mellemstykket skal forbinde tre eller fire kæder med endestykkerne, gøres det højere og rektangulært. Hyppigt finder man den i al folkekunst så gængse »blomsterpotte« – ligeledes udført i filigran – som erstatning for monogrammet (fig. 255), mens kronen bevares. – Sidenhen indsættes i filigranindramning symboltegn på foliebaggrund og med glas over, svarende til hvad man har på hovedvandsæg og brocher.

(92) SS 93 og samme forf.s »Westwind« i Festschrift des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg 1928.

(93) MANNINGA 49, 57.

(94) T.f.K.I. 1887, 25, fig. 32.

Til »Haak an Leenk« hører foruden knapperne der siden skal omtales, forskelligt vedhæng, oprindelig en enkelt skuemønt eller en portrætmedaljon, siden 3 (i nyeste tid erstattet af små filigransmykker: kors, hjerte, anker, jfr. fig. 229), fastgjort til den nederste af horisontalkæderne og til midterstykkets underkant.

Møntvedhængene som særlig synes at have haft udbredelse på Halligerne, hvor man oprindelig ingen brystkæde bar, består dels af regulære mønter, mindemedaljer o lign., dels af de såkaldte bryllupsmedaljer – som det fremgår af fig. 253, her ophængt uden indramning.

Endelig føjes – formentlig o. 1830 – til den nederste kæde en række prydkæder som i buer hænger løst ned mod midjen. Også de har ren prydfunktion, men er inspirerede af Halligernes mallekæder.

Disse brystkæder som er Tønder-egnens mest markante smykkeform, er alle udført i filigran, og der kan næppe være tvivl om at der er sammenhæng mellem denne teknik og kniplingsindustrien som netop i tiden o. 1800 nåede sit højdepunkt i området. I enkelte tilfælde træffes også »støbt filigran« hvor trådene er sammensmeltede så der dannes et uigennemsigtigt hele, en metode som ejendommeligt nok også kendes på Island (95).

Fig. 267 og 273 viser eksempler på *kåbespænder* fra fastlandet. De er begge ustemplede, men til den første har man støbeformen på Tønder Museum. Den stammer fra Bödewadternes værksted. Fig. 273 er et klassicistisk arbejde med umiskendeligt Tønderpræg.

Man kan undre sig over at en smykketype som brystspændet – siden oldtiden kendt over hele Skandinavien – så helt kan forsvinde. Såvel Westphalen (*fibulis*, s. 199) som bil. H. 17 (spendelsen) og regningen fra 1650 (spandelss) bekræfter sammen med ill. We. 2 og Po. II. 1 at den har eksisteret, selv om dens anbringelse er meningsløs. Hvor lidet disse illustrationer end er værd, giver de dog et fingerpeg om at disse spanger må have lignet de norske søljer, specielt bule- og skjoldsøljen (96). – En i og for sig ganske ubetydelig broche (fig. 256), stemplet CH (*M. 123*) og tillagt Christopher Hamburg, Tønder (i Tønder Museum, men uden proveniens) er tilsyneladende et rudiment af de middelalderlige »braser« (97) i den form de i nyere tid også kendes på Læsø (98), dær anvendt i forbindelse med mallesnøring, meget mindende om Ostenfelder-dragten. – Dette meget primitive smykke har nøjagtig samme opbygning som Læsøs brystbukler med »løv« formet som et malteserkors. I en dragtskildring fra 1802 betegnes disse braser som meget store knapper, hvilket bekræfter en almindelig tendens i smykkernes udvikling: »Knappen fortrænger oldtidens ypperste pryde, det store halsspænde« (99).

På samme vis er de to *hertespænder*, (fig. 271–72), mindelser om en både i Østfrisland og Norge udbredt smykketype (100).

(95) T. f. K. I. 1887, 26.

(96) BERGE XXV, 11, XXVI, 4.

(97) Jfr. mesterprøven i Flensborg 1496 og i Lübeck 1492.
Samme ord som brakteat.

(98) GRÜNER NIELSEN 140. Fig. 135.

(99) TROELS LUND IV. 20.

(100) BERGE LXVIII, 4–11.

Føhrs (og Amroms) brystkæde som altså må tænkes opstået på grundlag af det hollandske kåbespænde og erstattende en eller anden form for spange – endnu kendt o. 1750, peger yderligere mod en udbredt mode blandt brystsmykkerne: *mallesnoringen*.

Det er en dragtprydelse som nåede Norden ad helt de samme veje som det øvrige og som satte varige spor på Amager, Læsø, Halligerne og i Ostenfeld. Hvor stor en rolle den i ældre tid kan have spillet i det her omhandlede område er materialet for spinkelt til at afgøre, men indtil 1750 er *maller* (101) i hvert fald ikke ualmindelige i fastlandsskifterne, og det er sandsynligt at Rømøs »pi«, hvis overdel svarer til folkedragtens »oplod«, har været en snørebul.

Sølvmatter der i Norden spores tilbage til 1300-tallet (102), henleder, når de omtales i skifterne, uvilkårligt tanken på snøring. I bil. F. – Buntje 1713 – står der udtrykkelig »En sort Snöre Bull med 17 par Sölf Maller«, takseret til ikke mindre end 6 rdl. – »It bundte fløyels Boell med Sölf galluner, og 13 par Sölf Maller udj« i bil. E. 4 fra Abild 1703 tør man vel også opfatte som en snørebul. I samme skifte nævnes i øvrigt 2 hørgarns »oplader«. – Fra Daler 1712 – i bil. E. 6 – er der 34 par sølvmatter som vejer 16 lod, fra Husum-Ballum 1731 – bil. F. 12 – 25 sølvmatter, og fra Ballum 1735 – bil. F. 15 – 17 par sølvmatter på 8½ lod.

22 par maller a 16 lod til 7 rdl. og 4 sk. i et sent skifte fra Nieblum (H. 11 1811) må stamme fra Halligerne.

Det er bemærkelsesværdigt at der i to af skifterne nævnes *hager* uden forbindelse med mallerne, hvad der yderligere gør tolkningen: snøremaller sandsynlig.

I 1700-tallets sidste halvdel forsvinder mallerne i skiftesagerne og afløses af *hager* som vel må tydes som hægtespænder. Af bil. C. 8 – Nr. Vollum 1750 – ser man at der skelnes mellem større og små, de sidste da muligvis støbte, beslægtede med de middelalderlige hægter (103). Man bemærke at det drejer sig om forholdsvis *dyre* sager, således i bil. C. 9 – Døstrup 1753 – hvor 12 par sølvhager vurderes til 5 rdl. 4 sk. Det svarer nøje til forholdene i Norge (104).

Den mest udprægede form for mallesnøring ses af fig. 228, en festdragt fra Hallig Hooge. Føhringerbrystsmykket – fastgjort til halsdugen – er et umiskendeligt fremmedelement som ikke oprindeligt har været knyttet til Hallig-dragten. Selve kædesnoringen – den originale del af brystsmykket – svarer derimod til Ostenfeld-dragtens (105) hvad man antagelig kan forklare ud fra Halligernes administrative tilhørsforhold til Husum.

Selv om det da også er mest nærliggende at det ældre dragtsølv på Halligerne med undtagelse af det hollandske er udført i Husum, skal de påsyede maller dog omtales, eftersom de *kan* svare til dem der er omtalt fra skifterne. De er støbte og med bøjler, nydeligt formede som slangehoveder. Påsyningspladen er oval med perlesnorsindramning. En due og en pelikan, der næbber, er gammel folkekunst-symbolik som kan tyde på at mallerne har været kærestegave. Endelig er ovalen forlænget med en lille muslingskal. Deres form er ikke ulig malletyper fra Skåne og Dalerne (106).

(101) Malle, af lat. macula = maske i net. Definitionen i ODS: Lille bøjle eller ring af tråd eller metal, som sammen med en hægte, der passer ind deri, anvendes til sammenhæftning af klædningsstykker o.lgn. – er næppe korrekt. Jfr. I Hægte 1. – Hægte bruges ikke, når kl. snøres.

(102) NØRLUND 66.

(103) Ibid., fig. 66.

(104) BERGE 424.

(105) SS, fig. 160, NM3, 73/1907.

(106) SVENSSON 151, fig. 30–31.

Til Halligernes (og Ostenfelds) snørekæde hører nogle særprægede sølvplader som vedhæng. Af form er de ottekantede, og de er drevne med gravering og tit med ejerindens navn. Deres udhugne hjerner viser at de var kærestegaver. Mens man i Ostenfeld alene anvendte disse sølvplader, suppleredes de på Halligerne med mønter (1 plade + 2 mønter), i hvert fald efter overleveringen at dømme. Man kan formode at brugen af mønter er vandret fra Halligerne til Føhr. Møntvedhæng på Føhrs »Haak an Leenk« virker sekundær. Kun eet af Rieter-stikkene gengiver mønter (Ri. 8) og slet ingen af de ældre (Westphalen).

På Halligerne har vedhængene været det vigtigste smykke. De har svaret til Føhrs og Silds brystspange. Det erkendes bl.a. af at man indfattede dem i snoede sølvtråde som på fig. 228 og 257–58 (Landesmuseum 1906/120 a–b), 2 bryllupsmedaljer fra Hallig Langenæs. Den første gengiver på forsiden Evas skabelse og på bagsiden uddrivelsen af Paradis, omgivet af latinsk bibelcitater, den anden en kavaler der overrækker et flammende hjerte til en dame – og to hænder som holder et hjerte samt næbbende duer, med omskriften: *Das diese sei die Liebste mein, dies wolle Gott mein Zeuge sein.* – Det er iøjnefaldende at tretalsreglen nøje overholdes på Halligerne, men ikke på Føhr, men også her er vi ude for så sen en overlevering at den oprindelige mening med disse plader og mønter (»denarium sancti spiritus«) – udviklingen fra brakteat til agnus dei, forlængst er glemt. Bryllupsmedaljerne bliver til en slags souvenirs. De defineres som medaljer, ofte med møntlignende præg, men uden pengeværdi. I den klassiske oldtid ridsede man den elskedes navn i en mønt, men i tiden mellem 1500 og 1800 prægedes selvstændige medaljer med erotiske situationer og dertil hørende vers, skriftsteder el. bevingede ord, i reglen på tysk el. latin, idet det fortrinsvis var i tyske byer de udførtes (+ København og Amsterdam). De kan have en diameter på op til 80 mm. Der må sondres mellem forlovelses- og mere seriøse bryllupsmedaljer (107) hvilken kategori de to her viste tilhører. Dær hvor de fremstilledes, brugtes de som bryllupsgaver, hos os har de været hjembragt af søfolk, til kærester og koner. At lokale guldsmede har støbt dem efter, er sandsynligt.

Hvad LM 1906.120 b angår, svarer aversens før citerede tekst til en på en medalje fra Bremen 1640 (Kahane 98), mens reversens (*Gott unser Hertz enzunde rein – in Lieb und Trew gleich Tauben sein*) genfindes på en anden ikke stedfæstet (Kahane 130). Aversens billede går igen på en tredje fra Hamborg (Kahane 103) og reversens på en fjerde fra Lübeck (Kahane 119).

LM 1906.120a genfindes for aversens vedkommende i Kahanes Nr. 179, udateret og med tysk tekst. Her lyder den: *DEVIS CREAVIT VERBUM OMNIA ANIMVM ET TERRA RIVA EX COSTA VI (RI?)*. – Uddrivelsen af paradiset er ikke med blandt de af Kahane omtalte motiver (men nok Adam og Eva ved træet, nr. 111). Teksten her er: *DEVIS VETITI POMI CONFECIT HVMANO GENERI DOLORE ET LABOREM*.

Bryllupsmedaljernes forekomst her er igen et vidnesbyrd om Tønder-områdets levende kontakt med omverdenen.

Mens vi mht mallesnorringens anvendelse i Tønder-området er henvist til løse formodninger, er brugen af hægtemallen eller hægtespændet sikrere dokumenteret. Den

(107) S. B. Kahane: *Die Münze im Dienste der Liebe und Ehe*. 2. udg. Danzig 1915.

er overleveret på Rømøs kirkedragt hvis kortskødede trøje, båret uden på »pi'en«, var påmonteret 6 hager, hvoraf de tre eller fire nederste blev lukkede og resten fungerede som pyntemaller el. -spænder (108). Fig. 231 (dragt i Altona Museum) og fig. 233 (fot. i NM3) illustrerer brugen. De større hager var drevne med gravurer – eller pressede, de mindre (maller) støbte (fig. 259). Hvad museerne besidder af disse spænder fra nyere tid (1800-tallet), er ikke imponerende. De kan ikke være identiske med dem skifterne omtaler. De forveksles i øvrigt tit med kåbspænder.

BÆLTER

Så langt tilbage som til bronzealderen har *bæltet* i vor kulturkreds været basis for udsmykning, ja har som en helhed selv gjort det ud for smykke. Det er den smykketype som er mest funktionsbestemt. Bæltet holder sammen på kappe, trøje, kjole osv, og i bæltet kan man hænge våben og brugsgenstande, men samtidig kan det benyttes til allehånde prydelser, klapreblik (109), påsyede plader, ringe, knapper, mønter etc. Det blev båret af såvel mænd som kvinder og fremstilledes både af læder, væv el. fløj og af rent metal. Vore ældste bæltespænder – den del af *livbåndet* som karakteriserer bæltet som bælte – er romerske kulturlån (110). Det var simple remspænder med torn, men de blev i middelalderen Nordens mest præsentable guldsmedearbejder.

Slige kostbarheder kan der ikke henvises til i Tønder-området, men af kildematerialet fra renæssancen fremgår det tydeligt at bæltet betragtedes som pengeanbringelse og vidnesbyrd om social placering. Det fremhæves i tidens mange luksusforordninger. På Ejdersted hvor brugen af kostbare bælder var særlig fremtrædende, blev deres vægt begrænset til 30 lod for standsfolk og 15 for borgeres og håndværkeres hustruer og døtre (111), men allerede 10 år senere udstedes en forordning for hele hertugdømmet (18), som sætter maksimum til 30 lod for mændenes bælder og knivskeder, mens kvinderne må gå med to bælder, et sølvbælte til bestikskeden på 25 lod og et forgyldt livbælte på indtil 50 lod (se pag. 194). Retsprotokollen i Tønder fra denne periode nævner flere af disse bælder og tilhørende knive (112).

De ældre dragtbilleder fra vor område (Städtebuch, Rantzau, John Speed) har alle bælder som dog tager sig meget beskedne ud i sammenligning med de tilsvarende fra Ditmarsken, Ejdersted og Hatsted. Før- og Sild-billederne på Städtebuchs planche har stof- eller læderbælder og spænder med torn. Men spænderne er fjernede på de tilsvarende hos Rantzau (35/36, 39/40), der som før nævnt virker meget fattigere. Ra. 36 har i sit bælte hængende en pung, der i Städtebuchs illustration er fastgjort til båndet ved en støbt metalbøjle. Den mangler også hos Rantzau, ligesom i øvrigt ingen af Westphalens 16 dragtbilleder giver holdepunkter for brug af smykker på bælderne. Kun bæltet på Ra. 37 – Gammel Kvindes Dragt på Øen Før – med påsyede runde metalplader (mønter) viser lidt overensstemmelse med fastlandets eksklusive bæltmoder.

De skrevne kilder derimod bevidner at i hvert fald messingbeslagne bælder blev båret

(108) S. Å. 1905. 169 og 171.

(109) BRØNSTED II 204.

(110) NØRLUND, I.c. 61.

(111) Corpus Stat. Slesv. I, 171. SS., fig. 31, 35, 43.

(112) A.2., 231. N. 24.

både på Sild og på Føhr i tiden mellem 1650 og 1750 (113), ja, fra Føhr er oven i købet et sådant bælte bevaret. Men ingen fund på øerne støtter fremsatte formodninger om at der har været påsat ædelmetaller på bælteerne dær, og de utvivlsomme guldspænder på familien Frödens dragter på epitafiet i Keitum hører en anden kulturkreds til.

Fra Tønders naboamt mod nord er gengivet to metalbælter som må antages at svare til dem der brugtes i Tønder og opland (fig. 260). Det største af dem har 9 rektangulære støbte sølvplader med relieffer, eroter mellem løver. De er forbundne ved dobbelte panserkæder i sølv, dog således at endestykkerne er dobbelte og afsluttet med en firkantet støbt ornamenteret øsken og en dertilhørende firkantet hægteplade. Til fæstelse af knivskeden og pungen er i bæltets højre side mellem to af pladerne indsat et dørhammerlignende støbt beslag med voluter og en kvinde i relief. Indgravningen: INGEBORRE SVENSDATER 1636 er formentlig en menneskealder senere end bæltet. – Det mindre er kun i detaljerne afvigende, motivet i pladerne er et af to genier omgivet kvindehoved og endestykkerne er ikke dobbelte. Lukket er som på et moderne spejdebælte. – For sølvkædens vedkommende har navnlig krogen interesse idet den stærkt minder om bæltekrogene fra Ditmarsken (114).

Bælter af denne type går af brug med 30-årskrigen. Hvad skifterne meddeler om bælte og bæltespænder efter 1650 er mere beskedent. I Tønder by har man brugt knapper i bæltet (bil. A. 1). Det samme på Føhr 1794 – bil. H. 10: ein Leibband mit silbernen Knopf (jfr. Po. I, 1 og 3, hvor en række knapper er placerede over bæltet).

Fra Lø herred 1717 er et »Guld Lifbaand med en Spende dertil besæt med Steene udj« (bil. C. 3), fra Højer h. 1726 »et Guld blommeret Lifbaand« (F. 10), men sølvspænderne er selvfølgelig almindeligere: Hviding h. 1748, »et Fillegrands Sølv Lind-Spænde« (B. 1), Højer h. 1731, »2 Lif Spænder, den ene filigrane Arbeide« (F. 12). Og endelig fra Tønder h. 1774: Ein silbern Leib Schnalle mit gelben Band. Ein dito mit weissen Band (E. 10). – De sidstnævnte bæltespænder tør formodes i deres form at ligge de samtidige skospænder nær.

Symbol på frueværdigheden var bæltevedhængen: kniv i skede samt nøgle(r). Dette fremgår af Ra. 38 med den modsigende tekst: Jomfrudragt på Øen Føhr. Og på regningen fra 1650 er opgivet 3 par knive med skeder og 8 nøgler med de til begge dele hørende kæder og hager. I Tønder-dødsbo 1661 – A. 1. – »2 vergüldte Poeckelen mit 1 Messerschale« (115), men vi er også i denne henseende ganske uden levn. Knivskeden har været et fornemt smykke. Dette dokumenteres af et fund fra Kolding, dateret til tiden o. 1600, et støbt arbejde med renæssancedekoration (116), og et nært beslægtet fra museet i Melldorf stammende fra den nordlige del af Ditmarsken (117).

I Westphalens tekst (jfr. pag. 199) er knive (cultris) nævnt, men ingen af de 16 illustrationer tyder på at kniven i 1700-tallet længere brugtes som en del af dragtudsmykningen.

Fra tiden efter 1830 støder man hyppigt på nogle ca. 15 cm l. *nåleetuier*, udført af meget tyndt sølv, formede som *nøgler*, ankere, pile, med filigranudsmykning og påsatte glas-

(113) Bil. H.17, Zeitschr. 56. 248, sp. 2, ibid. 59. 440, N.9, ANNA HOFFMANN, fig. 38.

(114) OLRİK 130. SS, fig. 214 a–b, 215.

(115) P., dim. af Poek, Pook, platty. for dolk eller kniv. KINCH II. 896 omtaler et bælte fra Sønderho med for-

gylde »Spinger, Søl og Dopsko«. Måske kan d. fortolkes som en knivskede.

(116) OLRİK 127, fig. 22.

(117) SS fig. 216 a/b, 217. Begge formodes at være sydtyske arbejder.

flusser. Til hver ende er fastgjort en spinkel sølvkæde der ender i en bætekrog (fig. 261), der kan være formet som et hjerte. Disse etuier er et modelune fra Biedermeiertiden og velkendte på hele vestkysten af Slesvig. Et enkelt er stemplet med Peter Andreas Hansens mærke og altså fra Tønder. Hyppigst er de ustemplede hvad man ikke kan fortænke guldsmedene i. Det er ikke særlig fremragende ting, men de er en morsom reminiscens, en senromantisk genopliven af en gammel tradition. De har været brugt som kærestegaver på landet, men at pigerne dær virkelig skulle have anbragt dem i deres bæltter må anses for lidet sandsynligt.

FORKLÆDESPÆNDER

En fast bestanddel i dragterne på Føhr og Rømø udgør forklædespændet. På Føhr er der to hovedformer. Den mest særprægede er den ca. 8 cm l. ovale filigranplade med påloddet dobbelthage som indstikkes i forklædets linning i ryggen. De ældste som er fra omtrent samme tid som brystkæderne, er udført i helt samme teknik som disses endestykker, nu og da med bogstaver og årstal i tråd (fig. 262) og med en kroneformet overdel (fig. 263/264). I lidt senere udformning indsættes 2 rækker halvkugler (8+6), hver indfattet i en riflet krans – og midt i pladen anbringes et konvekst forgyldt skjold. Både spændets og skjoldets kontur fremhæves ved en omlagt tvunden sølvtråd af lignende type som kendes fra Halligernes mønter.

Nærmest kommer denne smykketype Amagerdragts forklædemaller der ligeledes har overvejende prydfunktion (118) men med to bagudvendte brocher (som man rigtigere kan benævne dem) på samme måde fastgjort på linningen. Beslægtede former fra Wilstermarsch (119) peger mod et fælles frisisk forlæg.

Den anden på Føhr trufne type er det *påsyede* forklædespænde med låsemekanisme. Også det er udført i filigran og med samme teknik. Det er lidt mindre end den første gruppe, og ved hjælp af to halvmåneformede bøjler syes det til forklædebåndet. Mens den ene af bøjlerne er fastloddet til pladen, er den anden forsynet med en bred elastisk skyder som skubbes ind i en rille under pladen. Bil. H. 14 – Oevenum 1836 – anfører »1 silbern Schürze – schloss« (jfr. fig. 266).

Helt anderledes er Rømødragts rygspænde. Det er ligesom kirkedragts maller drevet og gjort som hægte, men består gerne af to *rektangulære*, ciserede plader (Louis XVI og empire) og tit med påsatte glasflusser over lukket (fig. 270 og 274). – Den samme tradition kendes på Sild hvis dragt før Føhrs og Rømøs (o. 1825) mister karakter af folke- dragt.

KNAPPER

Brugen af knapper er ældgammel. Den kan spores tilbage til den yngre stenalder (120). De ældste af rav synes at have haft funktion, mens man for bronzealder-knappernes vedkommende ikke ved hvordan de har været brugt (121). Og selv om det nok er påvist at knappen i vikingetid og tidlige middelalder bruges til lukkelse for dragts brystslids, er det som regulært *smykke* – som pynt – såvel i højmiddelalder som renæssance den har

(118) ELNA MYGDAL, fig. 4 og 54.

(119) SS, fig. 247/50.

(120) NØRLUND 3.

(121) Ibid. 18, 64/65.

interesse i denne sammenhæng. Når det almindeligvis påstås at knappen først kommer i anvendelse hos almuen o. 1700 (122), gælder dette næppe vort område hvor der både på øerne og på fastlandet synes at have været en fast knappetradition siden renæssancen. Men overleveringen er sen. Knapperne er udsat for hårdt slid og gik nådesløst i smeltingen. Derfor er vi atter henvist til billed- og arkivstof når knapper før ca. 1750 skal karakteriseres. På den anden side er det rigtigt at knappens blomstringsperiode sætter ind med rokoko og empire. I de fattigste områder er knappen den eneste smykkeform på dragten. Det viser skifterne.

Brugsknapperne fremstilledes af tinstøbere, gørtlere og knapmagere (123). Guldsmedenes knapper – som gennemgående er omhyggeligt stemplede – betragtedes også dengang som smykker.

På Føhr og Rømø har knappetraditionen været holdt i live til vor egen tid, men skifterne røber en hidtil upåagtet udbredelse af knapper på fastlandet, særlig i den nordvestlige del af amtet. Et Ballum-skifte fra 1731 – bil. F. 12 – indeholder ikke mindre end 127 sølvknapper, som består »udj adskillige Sorter«. Signerede knapper fra Tønder by dokumenterer at landbefolkningen i tiden indtil landsbyguldsmedene begynder, køber knapper i amtsbyen, for byens egne har alene brugt enkelt- el. par-knapper. I 1800-tallet fremstilledes knapperne væsentligst på landet. Således Rømøknapperne i Ballum siden ca. 1770.

Om knapfremstillingens teknik er før talt (pag. 54). Støbte sølvknapper har været for enkelt. De to hovedtyper var de drevne knapper og filigranknapperne, de sidste stort set kun på Føhr. Påloddede rosetter af sølvtråd på drevne knapper træffes dog også, ligesom man fandt på at fremstille filigranmønstre med stamper.

Hvad de bevarede knappers ornamentik angår, er den – med undtagelse af Føhrs 1800-tals knapper – aldeles uoriginal. Knapperne i Holland, i Østfrisland, på Amager, på Sjælland og i vort eget område synes udført med ens stamper. Kun i eftergraveringen fornemmes nuancer.

Derimod har der nok været forskelligheder mht brugen. Her ser vi dem som hovedsmykke (på Silds *huif*, jfr. Ra. 41, siden udviklet til dupper, – og på Føhrs *hatte*), som skulderpyrd (Sild og Føhr), som halssmykke (da gerne dobbeltnap), i talløse variationer på brystet (på Rømø afløsende mallerne), på ærmerne, ved håndleddene, om midjen (på bæltet) – og for mandsdragtens vedkommende først og fremmest i vesten og (muligvis) ved knæene.

Skifterne indskrænker sig til kortfattede karakteristikker som små, store, runde, slette, flade, krusede, udstukne (d. e. graverede) og drejede (på Føhr tillige specialudtryk som møllestens- og hollænderknapper (124)) – alt med henvisning til form, og for så vidt angår brug: trøjeknapper, kjoleknapper, camisolknapper, ærmeknapper, halsknapper, håndknapper, skjorteknapper, bukseknapper etc.

(122) SVENSSON 150.

(123) Knapmagerprofessionen er et betydeligt håndværk i Tønder efter 1750. Knapmagere aflægger borgered 1755, 1773 (2), 1794, 1798 og 1822 – alle tilvandrere. Jfr. S. Å. 1959. 57 ff.

(124) BERGE 510 nævner at ordet *hollandsknap* bruges i Telemarken og Sætersdalen om knapper med flad-

klemte sider (hætteformede) med påloddet trådrosset – »knaprose« – 6 el. 8-bladet. De hedder i skifterne »krusede« knapper, men svarer ikke helt til hvad man på Føhr forstår ved h. som er »nagleknapper« (jfr. de senere forklædespænder, fig. 265), her fig. 286. 42.

Trods sin lidenhed afspejler knappen alligevel herskende stiltræk. Således er det ikke vanskeligt at erkende at den yndede møllestensknap (fig. 282.7-9) gengiver senbarokkens lige knæk, mens den særlig på Rømø forekommende knap med drejede radier udtrykker rokokoens stilideal. Fig. 286.18. Man forestille sig blot disse knapper forstørrede op som fodstykker for lysestager. – På lignende vis lader enkelt graverede knapper som fig. 282. 1 og 3 sig fornemme som empiremønstre, og tilsvarende de mange former for stjerneknapper (fig. 286. 22, 29, 37).

Materialet er både guld og sølv. Guldknapperne var fortrinsvis stadsmode. En enkelt gang nævnes *ravknapper* (bil. H. 12, 1811: 10 Bernsteinte mit silberne Augen und Stern) som er lykkeligt overleveret i et tilsvarende par fra Rømø i Kunstgewerbemuseum (fig. 284). I betragtning af at råvet er et råprodukt på Rømø og så langt tilbage vi ved er udnyttet til smykker, synes det lidt kunstigt at Stierling vil sætte disse knapper i forbindelse med Braunschweig, »den egentlige stapelplads for østprøjsisk rav« (!), og bedre bliver det ikke ved at han kommer på andre tanker og henfører dem til Frisland (125).

Knapper med flusser – kendt i Holsten og i Norge – forekommer, men ikke hyppigt. Bil. F. 2 – S. Sejerslev 1704 – er bemærkelsesværdig ved sin meget tidligere omtale af »2 Par Sölfknappe med Cristal udi« og »1 dito med glass udi«. Tanken henledes her på den siden så populære brug af flusser i hovedvandsæg og på skeer, på salmebogsbeslag og urnøgler osv. Det kan næppe endnu dreje sig om lokale arbejder. – Anderledes er det for *skjorteknappernes* vedkommende. Et dobbeltpar fra Kunstgewerbemuseum, fig. 285, med pendants i Tønder og i Keitum Museum, lidt vanskelige at tidsbestemme, men næppe ældre end 1800, er hjemlige nok. De indfattede glasflusser ligger på rød folie med gult trådmonogram, ganske som på ringe og hovedvandsæg fra samme tid. Jfr. bil. F. 14: Zwey dobbelte Hembde Knöpfe 1725.

Anvendelsen af knapper i hovedbeklædningen er førhen beskrevet (pag. 218). De mærkværdige dupper fra Sild er en art prydknapper. Knappen har i denne sammenhæng – jfr. kokarden – intet andet sigte end pynt.

Det samme gælder i de tilfælde skuldre og overærmer dækkes af knapper. Denne mode er sikkert dokumenteret på Sild og på Føhr som et østfrisisk relik (126) i tiden mellem 1644 og 1804. – I bil. H. 17 ser man utvivlsomt et noget nær komplet sæt smykker til Silde bryllupsdragt, »den gyldne kjortel« (»alss süluige hier genömet«). Foruden tre spanger (jfr. pag. 221) er der 4 prydknapper, hvoraf to med »løv«, samt 4 skulderbraser. Anbringelsen af braser på skuldrene genfindes eet sted hos Manninga, nemlig tvl. XI, men på den »røde kjortel« som ikke havde knapper var disse braser afløst af »smider« (127), »Schulder Vnd Schlieff (= ærme) geSchmeide«, af Rinken beskrevet som »allerley gestalten von vergoldeten Metalen oder Silber, in einer Reihe von oben bis Ellenbogen angenähert« (128) og synlige på de to problematiske kobberstik, Ri. 1 og 10.

De knapper der angives på regningen fra 1650 må også forstås som skulderknapper. På Keitum-epitafiet (fig. 218) har vi en næsten samtidig illustration af skulder- og ærme-

(125) SS 104.

(126) MANNINGA, tvl.III, V, VI (4 store skulderknapper), VII (6), VIII (4), IX, X (6), XII, XIII, XIV (4).

(127) Smykke af (tyndt) metal; især: guld-, sølvsmykke. ODS. TROELS LUND X. 106.

(128) Zeitschr. 59. 443.

knapperne placering, men ikke helt korrekt. Ligesom svogrenes dragt er Karen Schwen-
nens tilpasset købstadsmoden. Det åbne halsparti og den manglende brystspange røber
en modificeret folkedragt, og rækken af knapper er for lang. Men bortset fra det er det
vor eneste gengivelse af knapper med løv (129). Kun een eneste vides bevaret. Den stam-
mer fra Rømø (i Altona Museum (130)). Vort kendskab til Rømøs dragtkultur er yderst
spinkelt, men en detalje som denne kunne udlægges som vidnesbyrd om mere alsidige
smykkemoder end almindelig antaget.

Skulderknapper forekommer yderligere på senere illustrationer som Po. II 1–2, We. 2,
7 og 8, samt Ri. 13, på den sidste forgyldte. Men de går tilsyneladende af mode – i hvert
fald på Føhr – i slutningen af 1700-tallet, på det tidspunkt da den nye brystkæde indføres.

Derimod hører ærmeknapper – umiddelbart ved håndledet – hele 1800-tallet til.
Det ses på Ri. 4 og 6, her med 5–6 småknapper, og siden på talrige malerier og fotogra-
fier, da gerne med 2+2 meget store knapper. I fastlandsskifterne finder man »Hand-
knöpfe« (bil. A. 6) af guld fra 1766, »To par sølv Ermeknappe« og »1 Par Guld Halv Erme
Knappe« – C. 12 – Brede 1797, »Handmauen Knöpfe« – E. 9 – Sæd 1773, »It brun Polle-
mittes par Ermer med Sölf tray (= filigran) Knappe udi« og »Sölf knappe ved Hænderne«
– E. 4 – 1703, Abild. Bil. H. 10 – fra Wrixum 1794 – omtaler ærmer m. påsyede knapper.

Halsknapper forekommer både enkeltvis og som par, og betegnelsen skjorteknapper
må også i visse tilfælde forstås som de knapper der holder skjorten sammen i halsen.
Således bil. E. 1 Møgeltønder 1699. Hvordan i øvrigt brystets knapper har været place-
rede, ved vi med undtagelse af Rømø og Føhr lidet om, specielt ikke når blot angives
et samlet antal knapper i skiftet. Anselige mængder forefindes, forholdsvis flere på fast-
landet end på øerne, antagelig fordi knapperne dær udgjorde udsmykningens hoved-
bestanddel.

Eksempler på brug: Bil. C. 2 – Vinum 1715 – »En fiolet Brun Ratins Trøye, med Sölf
Galuner for Hænderne, hvorudj findes 30 Sölfknappe«, takseret til den betragtelige sum
6 rdl. og 24 sk. – C. 3 – sammesteds 1717 – »Et par plysses snupper med 6 Sölf Knapper
udj«. – F. 4 – Ballum 1713 – »En sort Klædes Kiol med 20 krussede Knappe udj«. – F. 6 –
Ballum 1716 – »En læder Trøye med 29 smaa slette Sölfknappe udj«, og »En hvid linnet
Trøye med 20 Stk. smaa Slette Sölfknapper udj«, og endelig fra Føhr (bil. H. 10) 1794:
»ein blau bayen Pay mit 16 Stck. silberne Knöpfe«, »ein dito mit 12 Stck. kleine silberne
Knöpfe mit gestreiften Obertheil«, »ein Lackens dito mit 14 Stck. ausgewirkte silberne
Knöpfe«, samt »ein braun kattunene frances Futterhembd mit 8 silberne Knöpfe«.

Knappeordenen på Føhr har oprindelig svaret til Rømøs. En enkelt række i piens
højre side fra midje til brystkæde i et antal af ca. 12 knapper viser Ri. 4 og 6. Senere bliver
det kutyme at placere dem dobbelt eller tredobbelt (f. eks. maleriet af Catharine Alt,
fig. 226) og i nyeste tid i en halvkreds under brystkædens vedhæng. På Rømø fungerede
de 4 nederste af knapperne som knapper, mens de øverste 8 sad som pynt. Siden foregår
der på Føhr det samme som i Telemarken (131) at også bundpladen udføres af filigran,
hvorved det sidste stadium i pynteknappens udvikling – prinsesseknappen – er nået, og

(129) Knapper med løvværk 1532 i Emders Kontrakt-
protokolle, pag. 432. MANNINGA 57.

(130) SS, fig. 57.2. NORDELINGEN II, fig. 8, men *ibid.* IV,
680 af Stierling opfattet som islandsk import.

(131) BERGE 512: Erlandsknappen.

det med en form der minder påfaldende meget om udgangspunktet: den østfrisiske skulderknap. Konfirmanddragten på Amrom – fig. 229 – benytter den dag i dag disse knapper.

Renæssancens rige *mandsdragter* med deres kostbare smykker går tidligt ud af billedet, og de topografiske værker efter 1600 beskæftiger sig lidet med dem. Af det omfattende billedstof herfra kan kun fremdrages eet mandsdragtstik, nemlig We. 1 og det dertil svarende Po. I. 2. – Det betegnes udtrykkelig som en undtagelse fra hverdagsdragten og gengiver da også en typisk karolinerdragt. Kjolen alene har 35 sølvknapper fra krave til knæ – og brokadevesten 12 synlige. Denne dragt adskiller sig ikke fra den der blev båret på fastlandet hvor guld- og sølvknappen – senest bibeholdt i vesten – sammen med skjorteknap og knæ- og skospænde (+ ring) udgør smykkebestanden.

Men ikke alene på kjolen også på benklæderne anbragtes knapper som afsluttedes med knæspændet (jfr. bil. F. 2 – S. Sejerslev 1704 – »En Sölf Boxeknap som wog 1 lod« og F 11 – Skast 1727 – »Et par store Sölf Buxe Knappe«).

KNÆ- OG SKOSPÆNDER

Anden forskel end størrelsen er der ikke for så vidt angår knæ- og skospændernes form. Torn og bøjle er gerne af jern eller messing og varieres stærkt. De er formentlig fremstillede af klejnsmede og gørtlere og siden af guldsmeden påmonteret sølvrammen (guldspænder er sjældne). Knæspændet hører sammen med den buksemode der var herskende i tiden mellem ca. 1650 og 1800, og det er forbeholdt mandsdragten. Det træffes ikke tit i skifterne (bil. F. 11 – Skast 1727 – et par store sølvbuksespænder med Hans Peder-sens navn på, A. 3, Tønder 1762, C. 12, Brede 1797, D. 2, Trædholm 1805). Fig. 210. – Og billedstof kan der ikke henvises til (132). Man må antage at knæspænderne overvejende har været af messing. De har ikke været synlige nok til at man ville ofre noget på dem!

For skospændernes vedkommende er det ganske anderledes. Men de anvendtes også af begge køn. De optræder regelmæssigt i skifterne i tiden mellem 1700 og 1850, men kan føres meget længere tilbage (133). Første gang omtales de i Føhr-regningen fra 1650, men intetsteds sondres der mellem skospænder for mænd og skospænder for kvinder. Ejendommeligt nok viser kun af de ældre dragtstik We. 1 (og Po. I. 2) skospænder i brug, men slet ingen af kvindefigurerne. Hos Manninga er det omvendt. Men man kan formentlig slutte, at kvindespænderne har været mindre og muligvis sirligere i ornamentikken, ligesom man kan tænke sig at mandsspænderne fortrinsvis har været rektangulære og de ovale former væsentligt beregnede for kvinder.

Med knæbuksernes forsvinden går brugen af skospænder for mænds vedkommende også af mode. – Borgmester Richtsen efterlader sig 1821 5 par skospænder, men de stammer sikkert fra hans ungdomsår, hvis det da er hans egne. Derimod fandt gamle skospænder sidenhen anvendelse som bæltespænder.

Fra skifterne skal fremdrages følgende:

(132) ANNA HOFFMANN, fig. 262: et par bukser fra Bøking herred med knæspænde påsyet.

(133) MANNINGA tvl. XVI v: de schoe ringen

- F. 2, S. Sejerslev 1704: 1 lod og 1½ kvint til 35 sk.
- F. 5, Ballum 1714: To *runde s.*
- E. 8, Daler 1725: 1½ lod til 39 sk. Ordet *spange* anvendt.
- C. 7, Mjolden 1725: To par på tilsammen 6½ lod til nær 2 rdl.
- F. 18, Ballum 1749: 3½ lod til 1 rdl. 30 sk.
- G. 2, Dedsbøl 1749: 32 sk.
- F. 19, Ballum 1752: 1 rdl. 9 sk.
- F. 20, Misthusum 1755: 3 rdl. 4 sk.
- A. 3, Tønder 1762: Sammen med knæsp. 3 rdl. 12 sk.
- E. 9, Sæd 1773: 4 lod 1½ kvint til 2 rdl. 22 sk.
- H. 7, Wrixum 1784: 2 rdl. 34 sk.
- H. 9, Nieblum 1788: 2 rdl. 9 sk.
- D. 1, Lund 1802, 1 rdl. 32 sk.
- H. 16, Rømø 1841: 5½ lod til 2 rdl.

Sko- og knæspændernes store formrigdom fremgår ikke alene af godt overleverede eksempler men nok så meget af den samling blymodeller fra det Bödewadtske værksted som fig. 294–97 gengiver et udvalg af. De kvadratiske, rektangulære og ovale grundskemaer er varierede i det uendelige med tydeligt stilpræg: den sene barok (fig. 294.19, 295.6 og 14), rokokko (fig. 294.3, 8, 295.5, 9), Louis XVI (fig. 294.6, 15, 296.1) og empire (fig. 290, 297). Den store opfindsomhed viser sig i *rocailler* (294.3, 4, 8), *rosetter* (287, 289, 296.1, 10, 297.1, 3, 4, 7, 8, 16, 19), *muslingeskaller* (288, 294.16, 295.9, 16, 19, 296.12), *bosses* (294.2, 295.1, 13, 15), *blade og blomster* (294.12, 14, 296.8), *sløjfer* (294.6, 15), *gitterværk* (294.5) og *ranker* (290, 296.10), ligesom rammerne som helhed er stadigt varierede, i empiretiden øjensynligt inspireret af malerirammer (fig. 297.6, 10, 11, 13).

Man må formode at disse modelsæt er importerede, i lighed med hvad vi kender fra lågene til tobaksdåserne. Men de bekræfter en udstrakt lokal anvendelse af smykker og viser at forskellen mellem øerne og fastlandet sandsynligvis ikke har været så stor i denne henseende som den omfattende overlevering fra de førstnævnte ellers giver grund til at antage.

HOVEDVANDSÆG

Hvis man tør dømme efter overleveringen indtager guldsmedene i Tønder og opland for så vidt angår fremstilling af *hovedvandsæg*, en dominerende stilling i nordeuropæisk guldsmedekunst. På ingen andre områder udviser vore guldsmede en tilsvarende opfindsomhed og sans for variationer. Af korpusarbejderne er hovedvandsæggene de rigest repræsenterede så man umiddelbart kan få indtrykket af at de i blomstringstiden – perioden mellem 1790 og 1840 – er guldsmedenes væsentligste varegruppe. En hel del mestre er identificerede på hovedvandsæg alene. Forklaringen på at de er så ualmindelig konserverede (bortset fra mulige forfalskninger) ligger dog snarere i at de i modsætning til dragtsmykkerne er mindre udsat for slid og at man har fundet dem for dekorative til at man nænnede at lade dem omsmelte. Dertil at de tidlig blev genstand for samleres interesse, en af de bedste bevaringsfaktorer.

Det er førhen understreget at en velstillet landbefolkning iblandet et talstærkt kontingent søfolk med udsyn og trang til oplevelser betinger den for Tønder-området så påfaldende udjævning af forskellen mellem by- og landkultur. Her må også motiverin-

gen for hovedvandsæggets popularitet søges, for brugen af hovedvandsæg er en købstadsmode, ja et højerestands-lune som den selvbevidste vestslesvigske befolkning på samme måde som de velhavende Amager-bønder fandt behag ved at efterligne, men som altid under slige omstændigheder på et *tidspunkt* da moden forlængst var skiftet dær hvor den kom fra, og i mere og mere lokalt betonet *udformning*.

På modens tidligste stadium, dvs o. 1740, viser der sig nær stilistisk forbindelse med *København* som Tønder ellers ikke synes at have modtaget påviselige impulser fra. At der er en tilsvarende overensstemmelse med norske hovedvandsæg (f. eks. Bergens) er mindre overraskende (135). Om stilpåvirkningerne er nået til Tønder via mod syd vandrede *norske* svende som notorisk var uddannede under københavnsk påvirkning, er vel ikke bevisligt, men en hypotese der også i andre forbindelser melder sig og som i denne sammenhæng hvor en sydfra kommende bevægelse kan lades ude af betragtning forekommer *overvejende* sandsynlig. I hvert fald tre af denne periodes guldsmede kom fra Norge (136).

Først med Louis XVI og tidlig klassicisme, siden – og navnlig – i empiren opstår de specielle Tønder-æg som synes udgået fra byens betydeligste værksted, Paul Hansens, og som efterlignes i hele landsdelen de følgende 50 år, uden at der føjes noget væsentligt nyt til.

Bemærkelsesværdigt er det at hovedvandsæg er sjældne i Sydslesvig (enkelte æg fra Husum og Frederikstad) og så at sige ukendte i Holsten (med undtagelse af indførte). Ejheller har de større udbredelse uden for byerne i Kongeriget (137), stadig med Amager som undtagelse. Mellem Amager- og Tønder-æggene er der alle forskelligheder tiltrods det fællesskab at de fra omtrent samme tid bryder med en herskende norm. De førstnævnte bevarer regencens hjerteform, de sidste Louis XVI's vase, men begge typer virker som nye helheder i kraft af originale tilbygninger til grundelementet: svampebeholderen.

Den kulturhistoriske baggrund for hovedvandsæggets fremkomst ligger uden for denne fremstillings rammer. Værdifuldt ville det have været om der havde foreligget lokale oplysninger om »hovedvandet«s bestanddele, om det udelukkende var et apotekerprodukt eller om og hvordan det i så fald tilberedtes på landet (138).

Ordet *hovedvandsæg* som efterhånden har vundet hævd, er af ret sen herkomst. Det forekommer hos Holberg (139), men i det herværende skiftemateriale først så sent som 1841 på Rømø (bil. H. 14). Det må ikke forveksles med hovedvandsflasken som var en flakon der kunne have guld- eller sølvmontage, og som indeholdt en væske der stænkedes i håret eller på lommetørklædet. I tiden o. 1700 kombineres den ældre *balsambøse* med hovedvandsflasken og bliver til hovedvandsægget. Balsambøssen som i hvert fald kan føres tilbage til renæssancetiden var i reglen en metalæske med vellugtende sager, men stof i *fast* form. Der kunne være flere små rum i den til forskellige former for balsam,

(135) Eivind S. Engelstad: Hollendere, Friser og Jyder. Årb. f. Vestlandske Kunstindustrimuseum 1946/48. – Robert Kloster: Stilspredning i laugstiden. Ibid. 1949/50.

(136) Hinrich P. Kohlstadt og Joh. Fr. Chr. Fromm fra Kristiania, Paul Lorentzen fra Bergen.

(137) De beskrevne æg i BB fordeler sig omtrent således: København 40%, Nordslesvig 25%, Nørrejylland 20%, Fyn 10% og Sjælland 5%.

(138) BB. Indl.

(139) Kandst. IV.9 (ODS).

ligesom nogle af dem havde svamp til flydende stof. Men denne type hører til sjældenhederne og har været forbeholdt de allerrigeste. De aromatiske balsamer har været kostbare. Men balsambøsser har selvfølgelig været i brug i Tønder by, første gang nævnt 1661 (bil. A. 1) og to gange siden (i bil. A. 6 1766 er der en af rav og en af ben). På landet er de sjældnere (S. Sejerslev 1704: En liden ameleret b. til 10 sk. – bil. F. 2).

Af balsambøssen med både svampebeholder og balsamgemmer udvikles en overgangsform, hvor de sidste anbringes i et fodstykke, mens overdelen med en langt større svamp overtager flaskens funktion. Men denne type har forståeligt nok ikke haft interesse for Tønder-egnens landlige publikum. Nok bibeholdt vore guldsmede gemmet, men det fik efterhånden en anden brug. Det ses tydeligt af rummenes form at de ikke er udført til at opbevare balsam i. I hvert fald ikke efter 1780'erne. Fra da af var de opbevaringssted for tavleskillingen (140).

Første gang benævnelsen hovedvandsdåse forekommer er i et skifte fra Ballum 1731 (bil. F. 12, 45 sk.). Det er sandsynligvis et hollandsk arbejde, den beskedne vægt – knap 2 lod – tyder på det. Der var netop på den tid en livlig forbindelse mellem Ballum og Holland (141). Men de hollandske hovedvandsæg har meget lidt tilfælles med vore. De er almindeligvis formede som ganske små æsker, ofte helt kubiske, i reglen med præget ornamentering. De kan være helt æg-formede. Typer som disse er truffet på egnen. Dem er det jo der har givet navn til alle de senere – uden hensyn til at netop denne form ikke overtages på dansk grund. De hollandske »æg« kunne yderligere være cylinder- og krukkeformede. Et sådant nævnes fra Skast 1747 (F. 12). På Rømø skal betegnelsen »snuekrukke« være brugt om hovedvandsægget i almindelighed (142). Det er givetvis den hollandske type – kendt fra øens hvalfangertid – der ligger bag dette ord.

Når der i skifter fra Tønder 1762 og 1766 (A. 3 og 6) anvendes ordet »Schwamdose« (og ligeledes i Nieblum 1788, H. 9), må det – imod dette ords gængse betydning – være hovedvandsæg, der på tysk hedder *Riechdose* (bil. H. 13 – Nieblum 1814). Ellers forefindes benævnelsen *Eiken*, *Eychen* (ibid. og Ravsted 1825, D. 3). På frisisk har man ordet *ongensduuski* (143).

Fraregnet borgmester Richtsens guldlugtedåse på ni dukater (ca. 2½ lod) er de alle af sølv. I deres blomstringstid har de ikke haft nævneværdig udbredelse i købstaden hvor hygiejnen ganske vist endnu lod adskilligt tilbage at ønske, men de former hovedvandsæggene antager efter 1800 er for folkekunstpræget til at man kan forestille sig dem godkendte af de fine købstadsfolk. Udviklingen fra de helt små æsker, hjerterne og de fine urner til de næsten pokalformede vaser er noget folkeligt. Hovedvandsægget skal ses, være en del af dragten, og der skal koketteres med det. Det bliver et sidestykke til salmebogen (jfr. pag. 243), sammen med hvilken det udgør en nordslesvigsk tradition som

(140) FEILBERG 1.353. »Kvinderne havde h. med i kirken, hvori en svamp med salmiakspiritus; i foden fandtes et lille gemme, der kunne rumme en lybsk skilling eller to. Disse lugtedåser gik rundt fra bæk til bæk, og de søvnige fik »en Snøk«, der satte liv i dem igen.«

(141) S. Å. 1938.103.

(141) NEU 984–1000–12.526–14.428. Feilberg: Ordb. o.

jyske Almuesmål, 1658, har *hovedvandskrukke* (N.Slesv.) = flaske med eau de Cologne el. salmiakspiritus.

(143) Oversættelsen *angstdåse* (SS 272) er ikke helt overbevisende. Feilberg, ibid. III 980, har fra Agerskov *ungersk æg*, og fra Aabenraa u. vand = aqua Hungarica (rosmarin, lavendel, spiritus). Den jyske ud-tale af u. falder temmelig nøje sammen med den frisiske staveform. Fra Bovrup kendes formen »ungeræg« (NEU 13.818).

er nær lige så karakteristisk som brystkæden fra Føhr. Da der yderligere skulle bæres et helst kniplingsbesat lommelærklæde, kunne det være vanskeligt nok at manøvrere.

De ældste stemplede hovedvandsæg går tilbage til 1740'erne, og de er utvivlsomt lige så gamle som moden selv. De består af to hovedtyper: lågvasen med kannelurer (lige-knæk) og hjertet, begge med senbarok ornamentik. De fremkommer samtidig. Fig. 300 viser et æg af den førstnævnte slags som i og for sig lige så godt kunne være fremstillet i København eller Bergen. Det er udført af den særdeles produktive Andreas Nissen og står fuldt på højde med tilsvarende arbejder fra store byer. Det er uden balsamgemme i foden. Materialet er imidlertid ikke stort nok til at man kan karakterisere dette som almindeligt eller ikke. Det er derimod den gennembrudte krone på låget som bevares i rokokostadiet men udgår i Louis XVI og tidlig klassicisme for så igen at komme til værdighed i empiren. Den anden af regencens Tønder-ægformer ses på fig. 298 og 299. Ældst er fig. 298 af Peter Hansen, Paul Hansens far. Det er i øvrigt bygget over samme grundskema som fig. 299 og med næsten samme Berain-ornamentik. Siderne i disse hjerter er næsten altid fladhamrede så der dannes et mindre hjerte på hver side, og denne opretning af korpus finder også sted i de tilfælde hjertet har fod (fig. 302). Fladen tilsigter således ikke kun at ægget kan ligge på en plade uden at vippe, men har skullet kunne bruges som monogramfelt. Den åbne krone er en stiliseret adelskrone. Fig. 299 – af Jonas Nissen Bjørn fra Højer – sætter dristigt to næbbende fugle mellem låg og krone. Det er et fortrinligt lille arbejde som man ikke venter udført i en så fjern afkrog af landet. Lågranden er ydermere forgyldt hvorved æggets bypræg træder endnu stærkere frem.

Hvor tidlig rokokoen sætter ind i forbindelse med hovedvandsæggene, kan ikke fastsættes. Fig. 304 af Højer-guldsmeden Peter Petersen må være et af de første, formentlig fra engang i 1750'erne. Også dette æg virker forbavsende sikkert udført og slutter sig til beslægtede arbejder i de større byer. En mere landlig-provinsiel rokoko repræsenteres i de øvrige 5 æg fra perioden, fig. 305–309. De tre første er endog af et meget lokalt snit, en Tønder-rokoko, som er hyppigt forekommende i hele landsdelen. Den er karakteristisk ved de noget klodset udførte – næsten pøselignende rocailler der altid anbringes i samme forhold så de danner et skævt hjerte (det samme ornament benyttes af egnens landsbymalere på tidens talløse malede rokokoskabe), ved bibeholdelsen af kronerne, og ved udformningen af korpus der ikke afviger fra regence-æggenes. De findes med og uden gemme i foden. Til gruppen slutter sig fig. 308, en lidt grovere udgave, nærmere ægformen, med et uforholdsmæssigt stort låg. På de tre første vil man lægge mærke til at trods de grovere fællestræk er der i detaljen, det være sig kronen, i drivningen og i fodens udformning, tilstræbt individualisering.

Et specielt Rømø-æg – af Niels Thyssen Mikkelsen fra Ballum – gengives fig. 309. Krone, låg og øverste halvdel af svampeholderen er identiske med de tre ovenfor omtalte, men foden er gjort til *kridthus*. En pendant til dette æg findes i NM3, af samme mester, men i Louis XVI, og med to næbbende fugle på låget (144). Kridthuse i sølv er fundet på Føhr og Hallig Hooge, men de ses aldrig udført af guldsmede fra vort område. De hører hjemme i den vestlige del af Holsten hvor de formentlig sammen med de mere

(144) BB fig. 70.

almindelige – og også i Tønder-området velkendte – messing-kridthuse (ty. *Talerdosen*) gjorde det ud for punge. – At Ballum-guldsmeden har fået ideen at kombinere de to principielt forskellige typer i eet, må være en følge af iagttagelser han har gjort mht balsamgemmets udnyttelse, men man har ikke indtrykket af at dette »hovedvandskridthus« blev efterlignet.

Dets uskønne underdel står da også i skarpest tænkelig kontrast til den tendens i rokokoen kulminationstid i København der gik ud på at gøre æggenes form mere og mere fantasifulde, men samtidig lettere og dristigere i konstruktion. Dette klimaks nåedes med de såkaldte *haneæg* (145) hvor balsamgemmet frigøres fra svampegemmet ved at dette vrides så overdelen står som en snurrende top på fodstykket. Eet æg af denne art kan der henvises til i vort område (146), udført af Skærbæk-guldsmeden Anders Jørgensen Maler. Man forbavses atter over så eksklusivt et formsprog i en vestslesvigsk landsby. Balsamgemmet der har form af en hvælvet dragtknap, har imidlertid det for ham så karakteristiske riffelmønster (jfr. fig. 313), som sønnen Laust fortsætter med i sine hovedvandsæg.

I Louis XVI stilen er Tønders fornemste hovedvandsæg formet. Det var en lykkelig tid for byen og for amtet. Vidnesbyrd om økonomisk fremdrift har vi endnu i periodens rigt bevarede arkitektur, i interiører, i møbler, i tekstiler osv, men først og fremmest på guldsmedekunstens område (147). I kapitlet om bordsølvet påvistes en lignende opblomstring.

En overgangsform er fig. 302 af Mathias Brandt Meinert hvor alene gravuren bekender sig til den nye stil, ranke og medaljon. Anderledes med fig. 303, hvor nok rokokoen form er bibeholdt men hvor sikkert drevne bånd og sløjfer tvinger en ny helhedsopfattelse frem. Ægget er stemplet med et »N« og af Stierling tillagt Andreas Nissen. Et identisk æg i privateje i Østerby er stemplet med *M. 37 a* som benyttes af Nis Nissens søn, Jürgen Friedrich, der fra ca. 1775 virkede i Sønderborg, hvorfor det snarere må opfattes som udgået fra Nissens værksted, så meget mere som Anders Jørgensen Maler har fremstillet et lignende arbejde (148). Den første glasflus ses på toppen af låget.

Men først med fig. 313–315 ser vi den egentlige Tønder-form. Louis XVI stilens urne slog aldrig rigtig an her. Fig. 312 af Nicolay Hansen er faktisk en undtagelse som viser at man har kendt formen og kunnet udføre den, men den har ikke været pompøs nok. På det elliptiske korpus sættes fra nu af hanke, midtermedaljonerne erstattes af kvadratiske glasflusser som på dette udviklingstrin altid er ufarvede men med kulørt tinfolie bagved hvorpå kunne fæstnes monogram og årstal i tråd, og endelig er disse æg både drevne og ciselerede. Fodgemmet er kvadratisk. Begrebet mønsterbeskyttelse har været ukendt. Man undres vel over at de her fremdragne tre æg er gjort i hver sit værksted, men dog træffer man næsten aldrig to helt ens hovedvandsæg. Muligheden for variation er ubegrænset. Hvordan, kan man iagttage ved at lade blikket glide fra detalje til detalje på hver af æggene, fra foden med varieret gravure på standkant og overplade, de forskelligt profilerede dragtformede fundamenter for korpus, underdelen på korpus der på fig. 313 er en nyklassicistisk laurbærkrans, på fig. 314 en æggstav-variant, på fig.

(145) Alfr. C. Schrøder i *Jeg er Samler* II.9. (1956).

(146) BB fig. 63.

(147) A.4 102 ff.

(148) BB fig. 88.

315 en snoning, korpus-siderne med ens indfattede flusser, men med forskellig gravure og nuancer med hensyn til rankens placering og forskelligt formede hanke og lågkanter – og endelig til låget med hver sin profil, fig. 313 med gentagelse af laurbærkransen og godronneret topstykke, fig. 314 med blomsterranke og krone, fig. 315 igen med godronnering og som fig. 313 med indfattet glasflus som topstykke. Æggene fra denne periode er stofmæssigt set gedigne. Lødigheden er omkring de 13. Der er tydeligt nok kælet for disse diminutive korpusarbejder i hvilke den lille bys guldsmede har kunnet udtrykke det deres kolleger i de større havde mulighed for i et mere velhavende borgerskabs store bestillingsarbejder.

Med hovedvandsægget – fig. 314 – demonstreres hvor nær forbindelse mellem 1700-tallets potpourrikrucker og hovedvandsæggene formelt set kunne blive. Det er i det hele taget et karakteristisk træk for dette århundredes kunstindustri at keramikere og guldsmede trods deres arbejdsmaterialer så væsensforskellige karakter bruger samme formsprog (f.eks. i lysestager, sukkerbakker, tedåser, tabatierer). At hovedvandsæggene får vaseform er et resultat af påvirkningen fra porcelænet. En funktionsmæssig så nær beslægtet type som potpourrikrucken bliver forbillede for rokokoen og navnlig nyklassicismens hovedvandsæg. Dette æg kan tænkes inspireret af Slesvig-fabrikkens kronevaser.

Fig. 314 er også bemærkelsesværdig ved den forøgede brug af kunstige ædelstene (149). I rokokoen træffer man hyppigt en smaragdsleben ufarvet glasflus som topstykke – også uden for Sønderjylland. De tidlige nyklassicistiske æg af den heromhandlede type har yderligere en større (ca. 1×1 cm) tilsvarende flus på hver af vasens sider hvorom ranken ligger, ligeledes med smaragd- eller trappesnit, med folieunderlag. På dette ret tidlige æg er yderligere to flusser på låget, 13 i kronen og 6 på hanken, farvede og ufarvede, og både smaragd- og roseslebne. De er endnu så små at de ikke tager virkningen fra den øvrige ornamentering.

Et par tidlige, formelt set rene *empirææg* viser illustrationerne, fig. 310 og 311. Det første et meget særpræget stykke, et af A. C. Boetewadts seneste arbejder, medmindre brodersønnen, Jacob Andreas, har udført det og brugt onklens signatur. Inscriptionen kan jo tydes som en gave fra J. A. Bödewadt til hans hustru i 1805, det år de blev gift. Det er i hvert fald eksklusivt. – Endnu enklere og foregribende senempirens æggebægerform er fig. 311 af Paul Hansen der tilsyneladende har mestret alle optænkelige typer af hovedvandsæg; det er som om han med dette æg vil give form og stof alene mulighed for at udtrykke hvad han vil sige. Måske er han blevet betænkelig ved den udvikling af flusudsmykningen han selv havde sat igang, men i så fald til ingen nytte. Publikum ville noget andet.

Omkring 1810 sker et afgørende formskifte og et fuldstændig brud med revolutions-tidens stil. Korpus gøres 6- og 8-kantet, hvorved der med det forøgede antal brudflader gives mere plads for ciselering og navnlig glasflusser. De drevne ornamentter går ud,

(149) Blyholdigt glas betegnet *glasflus* eller *flus*, importeret fra Böhmen og Schlesien, antagelig via Hamborg, i bearbejdet stand. If. HINNERUP 387 var ædelstenenes eftergørelse kendt af »de gamle« men nåede i 1700-årene sit højdepunkt med en juveler fra Strassburg

ved navn *Strass* hvis navn stadig er den faglige benævnelse på glasflus. – Ægte sten i områdets hovedvandsæg er meget sjældent. Et æg med tyrkiser er forefundet. (Et Amageræg – BB fig. 92 – har tre uægte ametyster).

først og fremmest ranken, de indfattede flusser og forskellige filigranelementer kommer i stedet. Og kronerne gøres stadig større. Man fornemmer en tydelig smagsforringelse, en læggen vægt på knaldeffekter, omend man må anerkende den håndværksmæssige dygtighed. Fig. 319, 322, 323, 330 har endnu alene en centrums-glasflus i tovsnoning på korpus, men på låg, krone og hank tager antallet af flusser betragtelig til. Et modelune mere ved denne type som overholdes strængt, er at det sekskantede gemmes standkant, lågranden (som altid er tilpasset et modsvarende kantbånd på korpus i samme bredde) og (i reglen) kronens krave er *forgylde* hvorved disse deles vertikalkvirkning fremhæves. Fig. 323 af Claus Hestorff og fig. 330 af Jacob Andreas Bödewadt I udmærker sig ved deres gennemførte detaljer og sikre dimensionering. Med fig. 318, 321, 324, 325 og 328 illustreres det næste trin. Nu påsættes der store flusser i alle korpussektorerne, overvejende ovale, mandelformede og cirkelrunde – med eller uden centrumsmedaljon, først i een »etage«, så i to og sidst i tre (fig. 325), og med de skrappest tænkelige farvekontraster, fortrinsvis grøn og rød. Og endelig – fig. 317, 326, 327, 328 – breder flusserne sig til foden, hvorved klimaks er nået. Fig. 326 er det bedst proportionerede af alle til nu kendte hovedvandsæg af denne type. Det er udført af den dygtige Døstrup-guldsmed Hans Christensen Emmerlev. Det er dateret 1830 og er med sine 51 glasflusser et kulminationspunkt i vesteregnens produktion af hovedvandsæg. Det tjener vore guldsmede til stor ære at de ikke som deres kolleger på østkysten forsøgte at gå videre ad den vej. Ægget her er et mesterstykke, mindre i kraft af dets soliditet, dets præcision i lukkemekanismerne, de fornemme detaljer som filigrangitteret på låget og perlestaven langs hankene end på grund af den helt enestående opfindsomhed der i forbindelse med flussernes anbringelse, størrelses- og farvevariation er lagt for dagen.

Landsbyguldsmedenes overraskende tekniske dygtighed og selvstændige kompositionsevne i den lille genre bekræftes atter i dette arbejde.

Den sidste variation i korpusopbygningen fremgår af fig. 331–333. Med æggebægerformen og dens cirkelrunde snit følger at gemmet bliver cirkelrundt eller ottekantet med lige lange sider. Midterflussen kommer igen til sin ret, i reglen flankeret af to mindre. De virker mere beherskede. På et ret sent æg af Jonathan Nielsen i Ballum er kronen endda erstattet af en forgyldt kugle og korpusflusserne af småfigurer i relief. Fig. 332–333 skulle man antage udført i samme værksted – gitteret på det første af æggene svarer i øvrigt nøje til det på fig. 326 – men det er de ikke. Men det er jo muligt at Thomas Petersen Kohlby er uddannet hos Martin Petersen Hommelhoff, ligesom man må antage at Hans Christensen Emmerlev er det.

I forhold til den udvikling hovedvandsægget fortsætter med i den østlige del af Nord-slesvig, særlig i Aabenraa og i Sønderborg, på en tid da guldsmedene i Tønder helt indstiller produktionen, viser Tønder-æggene mere tilbageholdenhed og sikkerhed i smag. Dette mådehold karakteriserer i det hele taget Tønders guldsmedekunst.

Kun få er de forsøg der i tidens løb gøres på afgørende at *variare* de gængse former. Som det modelune hovedvandsægget var, har guldsmeden måttet indordne sig de krav tiden stillede. Men byens to største mestre, A. C. Boetewadt og Paul Hansen, markerer deres overherredømme ved fremstilling af hovedvandsæg i form af løver og fisk. *Løverne* – fig. 334–35 – er kun kendt i et meget beskedent antal. De er Tønders mest originale

bidrag til genren, de er ikke truffet andetsteds. Er det de to sandstensløver foran Tønder apotek eller sandstensløverne på Trøjborg slot, eller er det de i ben udskårne løver på datidens knivskafter der har været inspirationskilden for A. C. Boetewadt hvis ældst daterede løve-hovedvandsæg stammer fra 1782? Ligheden er slående nok, med den lille forskel at løverne i stedet for våbenskjold alle bærer en forgyldt kugle i forpoterne. De to af dem bærer oven på hovedet en indfattet glasflus (150). *Fiskene* – fig. 336 – er mere almindelige. De fleste er udførte af Paul Hansen, men også Frende Frensesen og Anders Jørgensen Maler, Claus Hestorff og J. A. Bödewadt I har gjort dem. De originale – der findes mange forfalskninger af netop denne type – er gedigent arbejde. Det har krævet megen sikkerhed at sammenpasse og sammennitte de bevægelige led; halespids, finner og ringen omkring det oplukkelige hoved er forgyldt. Som øjne fungerer indfattede flusser, røde eller grønne, og i hovedet er yderligere et gemme som der er adgang til gennem en lille trekantet klap ved fiskens mund. Hovedvandsfiskene forekommer før i Aabenraa end i Tønder (F. C. Hansen). De kendes også i Tyskland og Holland, men hyppigst træffes de med Tønder-guldsmedes signaturer (151).

I tiden mellem ca. 1820 og ca. 1860 – omkring det sidstnævnte årstal ophører fremstillingen af hovedvandsæg – foregår der ingen ændringer i form. Den kantede vase med glasflusser udføres endnu i 1850'erne hvor i øvrigt ringe pressede æg i nyrokoko og nybarok vinder indpas, men de er helt uden kunstnerisk værdi. Fig. 316 gengiver et Louis XVI-æg fra o. 1800 som o. 1840 har fået påsat flusser, hvad det ikke er blevet bedre af.

Fra 1850'erne og 1860'erne er bevarede en del *lugteæsker* og *lugteure*, dvs æske- og urformede lugtedåser, de første hyppigt bøger med ophøjede bind (fig. 337 og 339). En del æsker med porcelænsmaleri (fig. 338) er efterligninger af 1700-tallets tabatierer. Porcelænsbillederne må antages at være importerede. Disse æsker – som ikke kan benævnes hovedvandsæg – har under låget yderligere et gitterlåg, i reglen – som æskens indre – forgyldt og nu og da meget smukt ciseleret (nyrokoko og nybarok). De er udført af mestre som C. Haas, Peter Andreas Hansen, Jacob Feddersen, J. Weste og L. Thuun, det sidste kuld guldsmede af den gamle skole.

Ihvorvel man – som tidligere antydet – må vogte sig for at bruge overleveringen af en bestemt type genstande som kriterium for disses udbredelse (her spiller tilfældigheder let ind), godtgør den omstændighed at praktisk taget alle Tønder-egnens guldsmede har efterladt sig hovedvandsæg typens popularitet. Men mens deres stilistiske udvikling må siges at være klart belyst, forholder det sig anderledes med deres egentlige praktiske brug. Fra fastlandet hvor de var helt anderledes udbredt end på øerne har vi intet billedmateriale fra samtiden som illustrerer hvorledes man »bar« dem. Om de alsiske bondekoner hedder det at de når de gik til kirke holdt salmebogen i venstre hånd. Ovenpå denne anbragtes et kniplingslømmetørklæde som underlag for hovedvandsægget der fastholdtes om foden af tommelfingeren. I højre hånd havde man en buket vintergrønt og blomster fra haven som reseda, lavendel, rosmarin. Var hun uden buket, blev hovedvandsægget båret i højre hånd. Tilsvarende oplysninger fra vester-egnen mangler (152). Et fotografi fra Hjørring Museum fra tiden omkring århundred-

(150) BB fig. 100, SS fig. 348.
(151) SS 278.

(152) Schl.-Holst. Jahrbuch 1920 56 f, fig. 9.

skiftet viser noget lignende, dog med salmebog og æg i højre hånd (153), men begge situationer er rekonstruerede. Et maleri af August Wilckens – Barselvisit i Nordslesvig – har forevignet en yndet beskæftigelse i landsdelen, kaffedrikning, og midt på bordet står (som prydz?) et hovedvandsæg af vasetypen (154). Dette billede som gengiver en situation fra tiden o. århundredskiftet, kommer utvivlsomt de faktiske forhold nærmere som de har været siden den sekskantede fod blev moderne. Allerede i århundredets 1' fjerdedel var hovedvandsægget bordsølv og ikke som oprindeligt dragtsølv.

TOBAKSDÅSER

I 1783 udstedtes der en omfattende fællesforordning vedrørende begrænsning af overdådighed i hvilken der blandt andet står:

»Det må herefter ikke være nogen af Undersaatterne tilladt, af Guld eller Sølv at bruge enten paa dem selv eller i deres Huse, det er ved Selskaber, andet end Daaser, Kaarder, Spænder, Ærme- og Halsknapper, Uhre, Etuis, Skeer, Knive, Gafler samt Lysestager og Sukkerbøsser, Theskeer, Sukkertænger, og hvad andet smaat kan være ved Bordene, ligesom og Bønderbægere og saakaldte Tumlinger; hvortil endnu kommer Ringe, og hvad Fruentimmer bruge til Øren og om Halsen, samt hvad Bondestandens Pynt af massiv Sølv kan være, og hvad andet til personlig Brug inden Døre Folk kan have, ligesom og indtil 8 Fade til Bordet, samt Terriner og Kaffekander for dem, som allerede have saadanne. Alt andet Sølvtoj maa ej bruges, og fremmede Guld- og Sølvarbejder, som herefter indføres, ville være at konfiskere, hvor de forefindes« (155).

Med dåser menes tobaksdåser eller tabatierer hvis brug tidsmæssigt falder sammen med hovedvandsæggenes. Dog går de noget før af mode. Småæsker i sølv fremstilles i hele 1800-tallet, men da gerne til andre formål (svovlstikker, pebermynte etc.) Snustobaksdåsens blomstringstid i Tønder-området er tiden mellem 1750 og 1810 (156).

Hvorvidt Tønder-guldsmedene har frembragt dåser til pibetobak, foreligger der ingen dokumentation for. På egnen var de penalthusformede messing/kobber tobaksæsker fra Amsterdam og Iserlohn almindelige (157). I Holland udførtes de også i sølv, og helt enkelte er nået op til vort område (158). De efterlignes tydeligt nok af Paul Hansen (fig. 342) og af Niels Thyssen Mikkelsen (fig. 345), begge med primær datering: 1790 og 1808, men om disse to dåser der alene er graverede, har været anvendt til pibetobak, er tvivlsomt. De er ikke meget større end snustobaksdåserne.

I skifterne bruges på en enkelt undtagelse nær altid betegnelsen *snustobaksdåse*. Den »Sölf Tobacksdoose med Nafn paa Andreas Boesen Hemgaard« der omtales i et skifte fra 1704 (bil. F. 2) med en vægt af 3 lod og 2½ kvint (knap 55 g) kan næppe heller være andet end netop til snustobak. Man vil gætte på at den er importeret, selv om den danske inscription måske kan pege i anden retning. Det er i hvert fald en meget tidlig dokumen-

(153) Lønborg Friis: Vendsyssels Nationaldragter. 1905. 18.

(154) Schl.-Holst. Jahrbuch 1920. XVIII.

(155) CVV 1783. 7. Verordnung betr. die Einschränkung der Ueppigkeit, für Dänemark, Norwegen und die Herzogthümer 20.1.1783.

(156) Om t. i alm.: Vilhelm Slomann: Tobak og Tabatierer (Tilskueren 1939 II 411 ff).

(157) P. Halkjær Kristensen: Hollandske tobaksdåser. Arv og Eje 1956. 93 ff. Tønder Museum har et eksemplar fra Pieter Holms værksted, dateret 1729.

(158) SS 263 med et ikke omtalt eks. i Flensborg Museum.

tation for et landområde (159). De nævnes både i købstadens og i landets skifter, men at brugen af snustobak overvejende var et byfænomen kan udledes af at der altid er flere eksemplarer i hvert af købstadens skifter (i tre af dem 5), mens de få i landskifterne forekommer enkeltvis (bil. E. 10 – af horn, til 3 sk., F. 16, Skast, H. 10, Wrixum, H. 16, Rømø). Hvad nu angår de i Tønder-skifterne A. 3, A. 6 og A. 7 angivne snustobaksdåser (i alt 13) fra 1762 til 1772, må man regne med at ikke alle er Tønder-arbejde, men på grundlag af de stemplede eksemplarer fra Tønder kan sluttes at vore guldsmede har fulgt de internationale forlæg så det her vil være umuligt at skelne mellem lokalt og fremmed. – Snustobaksdåser af skildpadde med sølv eller tombak (kobberrig messinglegering) forekommer tit – et eksemplar med sølvmontage af A. C. Boetewadt er i privateje – endvidere nævnes to af perlemor, tre af agat, en af rav og en af porcelæn, mens den kostbareste er af sølv med hvidt emaljeret og forgyldt låg, vurderet til 6 rdl. 16 sk. (bil. A. 7, 1772).

Illustrationernes rokokodåser – fig. 340/41 og 343/44 – er alle af sølv, delvis forgyldte, og uden noget særpræg. De rektangulære har flade låg og karnisprofilerede sider, de knækkede buede låg og bunde samt lige sider. Lågornamenterne på fig. 340/41 er støbte og siden efterciserede. Til fig. 340 svarer en næsten identisk dåse i Tønder Museum (kat.nr. 308) med et ulæseligt mestermærke (måske GR = Gotchen Rohde fra Højer). Billedmotivet er ens på alle tre, men forskel i rammeornamenter og størrelse dokumenterer at det næppe var støbeformerne men lågene selv man har indført fuldt færdige. Lågene på fig. 340 og den ovennævnte dåse i Tønder Museum er derimod så ens at de småforskelle rammerne udviser er opnået ved efterciserering. Det er før antaget (i omtalen af skospænderne) at guldsmedene har gjort brug af modeller fra fælles kilder. Det har også været tilfældet med de mange plastiske småfigurer Louis XVI og empire indfører: amoriner, løvehoveder, engle, ørne etc., ligesom stamperne til hovedvandsæggene var importgods.

Fig. 343/44 er derimod drevne – sådan som størsteparten af tobaksdåsernes låg er, men ej heller her tør man udelukke den mulighed at lågene er importerede. Begge former er fortræffeligt udført arbejde og udgået fra byens bedste værksteder: Andreas Nissen, A. C. Boetewadt, Paul Hansen og Martin Petersen Hommelhoff, men for de to sidste må den stil deres låg er udført i have været ganske fremmed.

Friskere og originalere er de allerede fremhævede, efter hollandske forbilleder forfærdigede dåser (fig. 342 og 345). Navnlig Thyssen Mikkelsens er et stykke net folkekunst – efter initialerne at dømme en kærestegave – med låg og bund formet ganske som forklædespænderne på Rømø og Sild, hvad måske ikke er nogen tilfældighed.

Et sent og svagere arbejde er fig. 346 fra Skærbæk. Det er så sent at det måske ikke er en tobaksdåse (til pebermynte), men som tobaksdåse er typen i hvert fald kendt fra århundredets begyndelse.

SALMEBOGSBESLAG OG -SPÆNDER

Fra gammel tid har man kendt til at forstærke bøger med metalbeslag på de mere udsatte steder ligesom man af rent praktiske grunde forsynede dem med lukker af metal

(159) NYROP I 42 nævner en t. fra ca. 1640.

eller læder. Guldsmedens forhold til bogbindet er imidlertid dikteret af ganske andre hensyn, og udbredelsen af bogbeslagene hænger nøje sammen med den mode det efterhånden blev at give en salmebog som kærestegave. Salmebogen bliver først med pietismens gennembrud hvermandseje, og da den så at sige hører med til dragten ligger det lige for at den bliver gjort til genstand for udsmykning. Dens anvendelse som gave har guldsmeden forstået at udnytte merkantilt ved at gøre den til en art smykke som kunne appellere både til givers og modtagers forfængelighed.

En kulturhistorisk særdeles værdifuld prisliste over arbejdslønnen for de forskellige brugsgenstande af sølv, gældende for Hamborgs og Altonas guldsmede 1739 (160) anfører en meget høj arbejds løn for bogprydelser:

Et par almindelige boghænger.....	1 mk. (pr. lod)
Et par bibelhænger.....	1 mk. 4 sk.
Hjørner og skilte samt hængerne.....	3 mk. 4 sk.
Bogrammer og skilte.....	3 mk. 8 sk. – 5 mk.

ja, den sidste prisangivelse er faktisk den største overhovedet i den meget omfattende prisliste. Denne pris bringer et arbejde som det der er gengivet fig. 352 i erindring (161). Noget bevis for at det er fremstillet i Tønder har vi ikke, og andre tilsvarende tidligere arbejder – ca. 1700 – kan ikke påpeges fra området.

Går vi til skifterne, omtales de beslagne bøger fra 1725, således i pastor Staunings skifte i Mjolden hvor det blot hedder »en bog med sølvbeslag«, men vægten er 11 lod, så det må have været en ret stor bog, altså en bibel eller en postil. Samme år er fra Daler »en sort Corduan (gedeskind) med sølv beslagen kirkebog«, hvormed vel er ment salmebog. I et skifte fra Vinum 1730 (bil. C. 6) er »enkens salmebog med sølvbeslag-på æstimeret for 2 rdl. 32 sk«, og 1748 (bil. B. 1, Astrup) angives salmebogen hvad der er sjældent (Kingos salmebog med sølvspænde og forgyldt snit). I Chr. Beyerholms bo fra 1747 (bil. E. 17, Skast) findes »Det Nye Testament med Sölf Spænder udj« til 2 rdl.

De øvrige arkivoplysninger er alle efter 1770, det tidspunkt da beslagne salmebøger blev gængse (sammen med hovedvandsæg). Hvad museerne ejer af daterede beslag, går sjældent længere tilbage end 1770 (162), og for Tønder Museums vedkommende til 1780'erne. Af skifterne fremgår ikke altid klart hvad der menes med beslag som i bil. H. 10 fra Wrixum 1794 hvor der udtrykkeligt skelnes mellem *beslag* og *spænder*.

Hyppigst er salmebøger med spænder alene. De enkleste er udført som kåbespænderne eller »hagerne« som vi kender fra Rømø-dragten (jfr. fig. 231), to bladformede, ofte svagt hvælvede sølvplader med gravure svarende til de samtidige spiseskeers, forbundne med et smalt hængsel tilpasset bogens tykkelse. Disse spænder er næsten aldrig stemplede.

Et meget lykkeligt træf er det at A. C. Boetewadts blymodeller til salmebogsspænder og -beslag er bevarede (fig. 351). De stammer fra sidste tredjedel af 1700-tallet og gør det muligt at stedfæstne de mange usignerede spænder, omend det må erkendes at for-

(160) St. 34 f.

(161) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1929. 42 f. Fig. 3.

(162) Bøje 62 anfører et salmebogsspænde af Københavner-mesteren Jens Pedersen Komløv, dateret 1748, fra Rønne Museum. Tidligere arbejder fra bl.a.

Hamborg omtalt af SS 283. Det ældste sønderjyske (daterede) fntl. af Ludolph Thiesen, priv. eje Aabenraa, omtalt S. Å. 1960. 4. Jvf. TROELS LUND IX 106 m. årstal 1687.

merne ligger betænkeligt nær de åbenråske, specielt Boetewadts lidt ældre samtidige Berthold Sørensen Rosendahls. Heller ikke i denne genre tog man det så nøje med kunstnerrettighederne hvad den morsomme brudekrone i Vilstrup af Christopher Hiller (fig. 71) som før påpeget viser. Som midterstykke på denne krone er benyttet et salmebogs-sidespænde af den type fig. 348 gengiver og som forekommer med signaturer af Peter Petersen (mester siden 1770) og Anders Jørgensen Maler, Skærbæk, den mest sprælske rokoko man kan ønske. De øvrige af kronens takker derimod svarer til A. C. Boetewadts (fig. 349 og 351.13), det af 1700-tallets spændeformer som sikrest kan tillægges Tønder-egnen. Man vil for fig. 349's vedkommende genkende støbeformen fig. 351, med de uundværlige næbbende duer. Mindre karakteristiske er derimod fig. 351. 4 og 6, som svarer til Aabenraa-spænderne (163). Det er vanskeligt her at afgøre hvem der har æren af den viltre båndornamentik. Mere end at den er nordslesvigsk kan ikke siges. Men overvejende sandsynligt er det at formen er Boetewadts. Aabenraa-spænderne viser tidligt overensstemmelse med dem fra Ditmarsken og Wilstermarsch (dvs Heide, Meldorf og Itzehoe) og er gennemgående mere pompøse og mindre beherskede. I Aabenraa forekommer ligeledes de vel oprindelig hollandsk inspirerede med brede sølvrammer monterede salmebøger som særlig karakteriserer Ditmarsken og Ejdersted (Tønning). De eksemplarer af denne art som er fundne i Tønder-området har været ustemplede, men utvivlsomt importerede.

På to områder har Tønder-salmebøgernes montage dog modtaget impulser fra Ditmarsken (vejen til Hamborg gik for mange svendes vedkommende via Heide), monogramskiltene og (fra ca. 1830) filigranspænderne af den grove type. Fig. 351. 1, 3 og 5 er sådanne skjolde, de to første med barokreminiscenser (og det ene med duer!), atter udmærket folkekunst. Originalt er nr. 5 med den tønderske Louis XVI ranke i perleindrammet skjold. Hjørneforstærkningen der overflødiggør rammen, fig. 351. 10, hører stilistisk barokken til ligesom de hjerteformede sidespænder, fig. 351. 12 og 13 (med samme form som de tidlige hovedvandsæg!).

Efter 1830 skabes der i Tønder-området en ny type salmebogsbeslag som fig. 347 illustrerer. Fig. 350 hører til samme gruppe. Foruden ved sine spiralformede bregneagtige filigrantråde som er indfattede i halvcirkelformede og i svejfede skestilk lignende rammer er typen karakteristisk ved filigranindrammede småfelter som svarer til kniplingernes »gallslag« (164). En serie sukkerskåle af kokosnød i filigranindfatning fra Paul Hansens værksted (fig. 114) – daterede eksemplarer fra 1818 og 1824 – har tilsyneladende været forbillede. Under filigranen anbragtes gerne forgyldte sølvplader, skårne til efter konturerne. Beslag af denne type med glasflusser forekommer, men disse fik aldrig større udbredelse her som tilfældet blev det på Als og Sundeved (165). – Til salmebogen fig. 347 kan oplyses at spændet er udført samtidig med hovedvandsægget fig. 326 af samme mester og med samme giverinitialer og årstal (1830), hvorved der leveres bevis for at hovedvandsæg sammen med salmebog udgjorde gave til bruden.

Beslag og spænder betragtedes med en vis pietet hvad der ses af at man helt op mod år 1900 lod dem påmontere de nye salmebøger.

(163) S. Å. 1960. 37 og 39.

(165) J. Raben. 195 f.

(164) E. Hannover: Tønderske Kniplinger. 1911. 22: Points d'esprit eller Gallslag.

URKÆDER OG SIGNETER

Den første som ifølge borgerbogen aflægger borgered som urmager i Tønder er en Anton Kayser fra Torgau 1710. Den næste er fra 1744. Urmagerne var oprindelig tilknyttet smedelavene fordi de arbejdede med uædle metaller (166), men der må have været et vist samarbejde mellem urmagerne og guldsmedene i de tilfælde urkasserne udførtes af guld eller sølv. Den som guldsmed uddannede Fr. Chr. Matthiessen aflægger 1749 borgered som *urmager*. Fra 1700-tallet er imidlertid til nu kun truffet udenlandske (specielt engelske) lommeure, og det må antages at de lokale urmagere (i tiden mellem 1778 og 1869 knap 20) fortrinsvis ernærede sig ved reparationsarbejde – i hvert fald for så vidt angår lommeure. Et sådant nævnes første gang i et skifte fra 1725 – »Et Sölf Taske Uhr« – til 50 mark, på det tidspunkt en meget anelig sum (bil. E. 8, Daler). De øvrige lommeure fra 1700-tallet forekommer alene i skifter fra Tønder by.

Først i 1800-tallet bliver lommeure almindelige på landet, og i denne periode ser vi landsbyguldsmedene tillige benævnt som urmagere. Det gælder folk som Rasmus Christensen Johansen i Møgeltønder, Hans Christensen Emmerlev i Døstrup, Fedder Nielsen Jensen og Carsten Nielsen Schmidt i Skærbæk, Niels Thyssen Mikkelsen og Jonathan Nielsen i Ballum samt Andreas Hansen Frandsen i Rejsby. Af Jonathan Nielsen har Tønder Museum et fuldt signeret lommeur, lidt groft udført, fra 1845. Dermed forklares også den voksende udbredelse af urkæder (chatelainer) på landet og den mode der af Feilberg skildres således: Fra uret hang en kort »urlænke« eller et kort »urbånd« ned over venstre lår. Deri hang en eller to messingnøgler, de var til pynt. Ved festlige lejligheder var urlænken af kobber eller sølv, og et signet var fastgjort dertil. Var karlen flot, havde han to ure, der hang så en urlænke ned ad hvert lår. Sølvbeslagne stokke og sølvbeslagne merskumspiber gjorde man også stads med (167).

Den mest bemærkelsesværdige af de overleverede urkæder er fig. 354, bestående af 8 rhombeformede plader med hver 4 øjer og en urnøgle og et signet i den karakteristiske Tønderstil fra 1790'erne. Trods manglende signatur kan den bestemmes på grundlag af de bevarede blymodeller i Tønder Museum (fig. 13) som udgået fra Boetewadts værksted, og også signetets indehaver lader sig fastslå: borgmester Georg Friedrich Horup (168).

De to andre, fig. 353 og 355, er ligeledes ustemplede, men daterede. De er beslægtede med tilsvarende kæder fra Østfrisland og Ditmarsken og kan vel betegnes som folkekunst. De er beregnede for et publikum med folkelig smag, med sans for iøjnefaldende virkemidler. Der er ofret megen arbejdskraft på disse småting.

Også signeter har spillet en rolle i guldsmedenes produktion. I de større byer udførtes de af specialarbejdere (169), her af gørtlere og guldsmede. Allerede 1725 forekommer »1 Sölf Pitskaft« på 1 lod, signetringe var i anvendelse fra middelalderen (jfr. fig. 236). Et morsomt eksemplar med dobbeltsignet og urnøgle er udført af Christian Jürgensen, Wyk (fig. 356), men folkelig udbredelse får de først i forbindelse med urkæderne hvor de mere er dikterede af modelune end af nødvendighed.

(166) D. Yde-Andersen: Bornholmere og andre gamle Ure. 1953. 46.

(167) S.Å. 1897. 193.

(168) A.1. 235. Seglaftryk nr. 15 efter et lignende signet.

(169) WARNCKE, kap. 7.4: Siegel- und Pitschierstecher.

Flere andre småting som med større eller mindre ret kan benævnes dragtsølv er udgået fra de tønderske guldsmedeværksteder. Heraf kan nævnes:

<i>Sporer</i>	(bil. A.4, 7, 8). Stemplede eksemplarer af Martin Petersen Hommelhoff i Sønderborg Museum, af Nommen Petersen i Tønder Museum.
<i>Kårder</i>	(bil. A.7 og 8).
<i>Stokkeknapper</i>	(bil. A.7, C.7, H.3).
<i>Pibelåg</i>	(bil. A.8, C.12: Pibehytte). Stemplede eksemplarer af Suck i Tønder Museum og T. J. Lange i priv. eje.
<i>Fingerbøl</i>	(bil. C.8: Fingerhat, E.10, F.12, F.17).
<i>Tandstikkere</i>	(bil. F.2: Tandstager).
<i>Hårnåle</i>	(A.3, A.6).

Om den i bil. B. 1 nævnte sølv snøretip fra Astrup i Hviding herred kan sættes i forbindelse med Fanø-bæltesmykke af samme navn, er materialet for spinkelt til at afgøre, men tanken er fristende (170).

(170) Smykket i dansk eje. 1960. 105.

FIG. 236. Middelalderlig guldring fra Tønder. Billedet forestiller St. Anna Selvtredje.

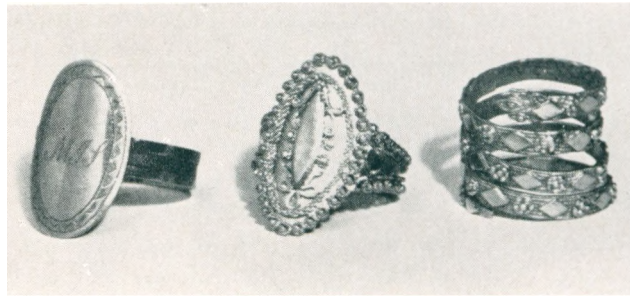

FIG. 237–39. Guldringe. Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum 1932/66, AB 360, 1895/77.

FIG. 237. Diam. 2.2 cm. Pladen: 2.3×1.4 cm. U.st. 16 k. Inscr.: MJS. Fra Sild.
 FIG. 238. Diam. 1.9 cm. Pladen 2.4×0.9 cm. U.st. Inscr.: GJØ 1801. Nordfrisl.
 FIG. 239. Diam. 2.0 cm. Amsterdam bymærke. U. inscr. – Fra Føhr.

FIG. 240–42. Guldringe. Tønder Museum 387, 388, 15.

FIG. 240. Diam. 2.2 cm. U.st. Inscr.: IC 1801.

FIG. 241. Diam. 1.9 cm. U.st. Inscr.: IHS.

FIG. 242. Diam. 2.0 cm. Pladen 1.3 cm h. Inscr.: NLP 1816. Filigranindramning.

FIG. 243–45. Guldringe. Tønder Museum 14, 13, 16.

FIG. 243. Diam. 2.0 cm. U.st. Mandelformet plade 2.4 cm h. Glasplade m. foliegrund hvorpå i gul tråd: NR. 2 hvide smaragdslebne glasflusser. Pladen graveret indv.

FIG. 244. 2.0 cm. U.st. Mandelformet plade 2.2 cm h. Glasplade m. rød foliegrund. Filigranspiraler i trekantede ved pladens pålodningssteder.

FIG. 245. Diam. 1.8 cm. U.st. Lille medaljonformet plade med hvælvet glas, hvorunder i snoet gul tråd: LM, omgivet af 5 små indfattede rhombiske røde glasflusser.

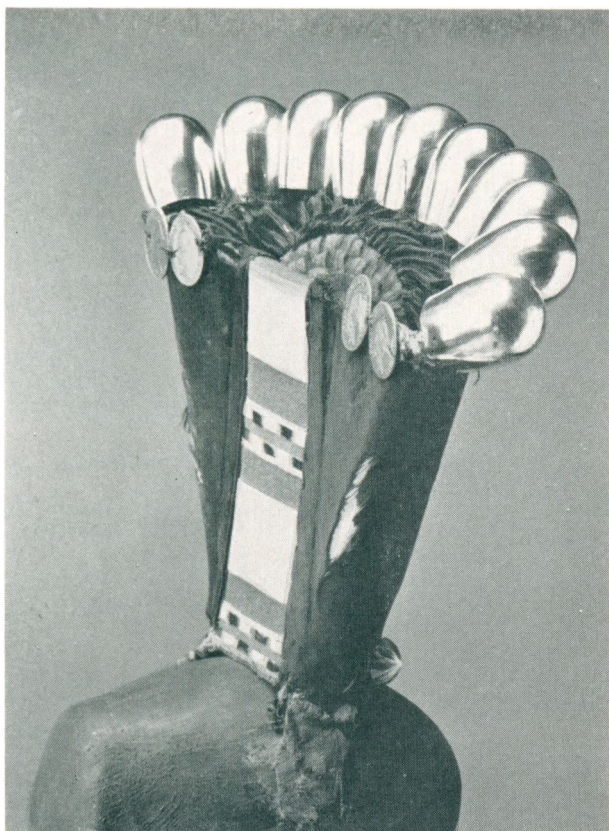

FIG. 246. »Huif«. Nationalmuseets 3. afdeling 200. 1913. – Hovedsæt af pap, betrukket med sort silkefløjl, beregnet til at stå på hovedet. På bagsiden er påsat et stykke rødt mønstret tøj med to striber gråt bomuldstøj. Puld af rødt udsyet uldtøj med en rynket kant af samme sorte silkefløjl. På en jernbøjle f. o. er anbragt 10 sølvklokker af form som overskårne æg (Döppken«), 5 cm h. På bagsiden er fastsyet 4 forgyldte rigsdalere fra Frederik II af Preussen 1774, 1775 og 1776. Klokkerne er udført af *Peter Petersen*, Tønder. M. 64.

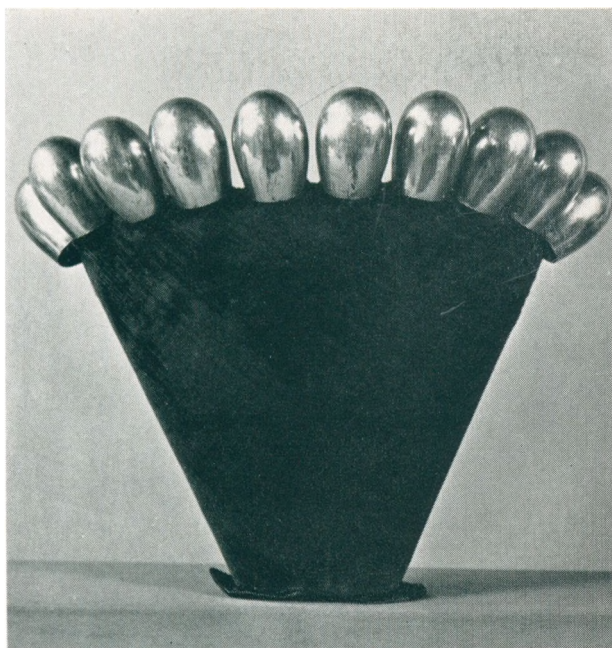

FIG. 247. »Huif«. Germanisches National-Museum Nürnberg T 2937. Jvf. ovenfor. Monterne er specier fra 1780-erne, men ellers er huifen opbygget som fig. 246. Klokkerne er udført af *Paul Hansen*, Tønder. M. 75 og Tønder bymærke samt lødighedsstempel »28«.

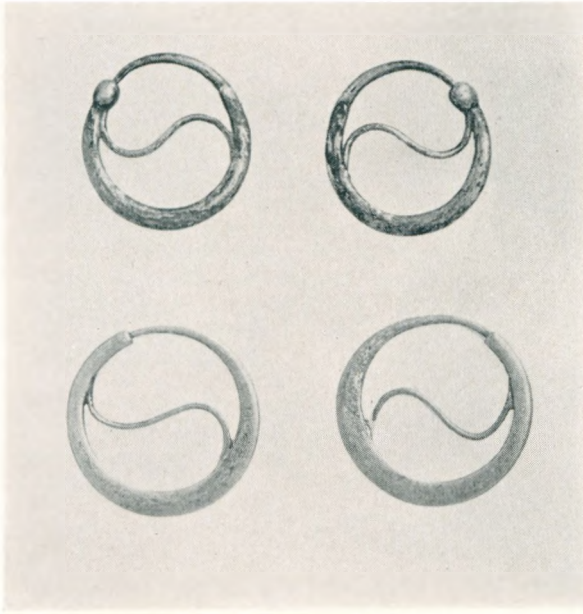

FIG. 248. 2 par øreringe. Tønder Museum 298-299. 1:1. U.st. o. 1800.

FIG. 249. Øreringe. Flensborg Museum 6929. 1:1. U.st. Fra Ballum. 1800-tallet.

FIG. 250. 2 øreløkker. Tønder Museum 245. Ringe og dupper af guld. 1:1. U.st. Vedhæng formet som agern af hår i enkeltlagsknipling. o. 1800.

FIG. 251. Et par filigranøreringe. Tønder Museum 246. 1:1. Med indfattede røde glasflusser. U.st. Ca. 1830.

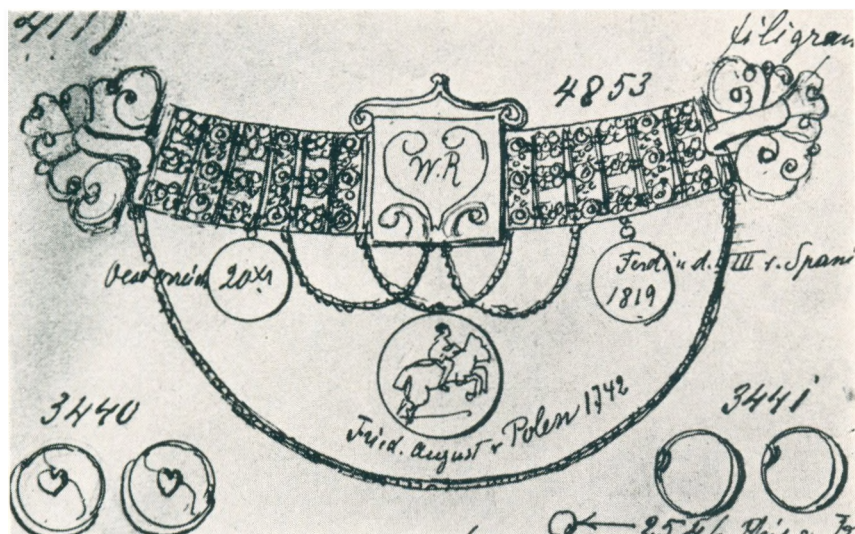

FIG. 252. Tegning af nu forsvunden *brystkæde* fra Föhr. If. protokollen i Germanisches National-Museum, Nürnberg, hvorfra tegningen stammer, er kæden dateret 1786 og dermed den ældste af sin art.

FIG. 253. *Brystkæde* fra Hallig Langenæs («Et Haak an Leenk»). Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg 1905.203. Længde ca. 47 cm. Signeret GT (= Gerard Tumminck). Amsterdam bymærke. Årsbogstav for 1802. Vedhæng: To bryllupsmedaljer og en mindemedalje for Frederik IV. Jvf. St. fig. 153.

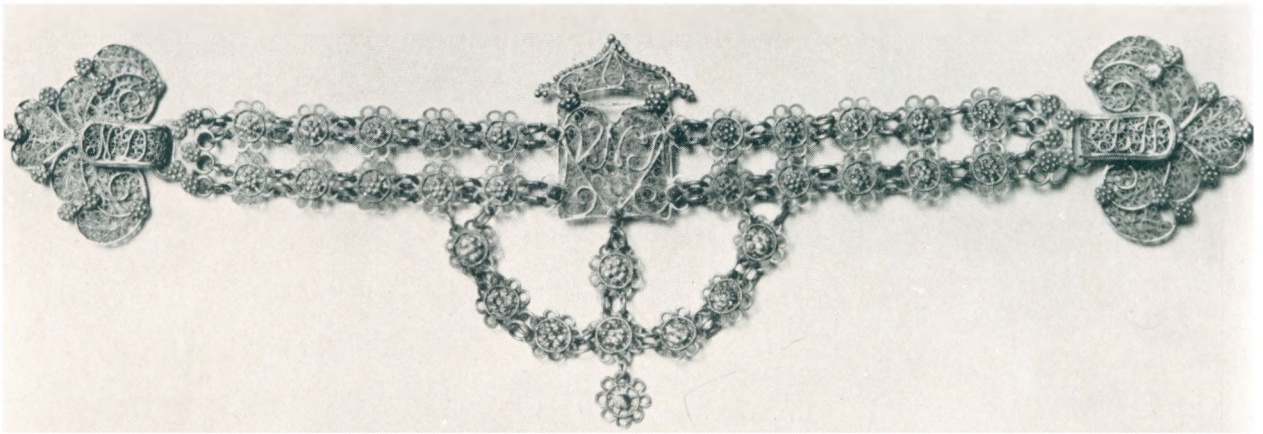

FIG. 254. *Brystkæde* fra Føhr. Museum für Kunst- und Gewerbe, Hamborg. Længde ca. 45 cm. Udført af *Christian Jürgensen*, Wyk. M.187. Jvf. St. fig. 154.

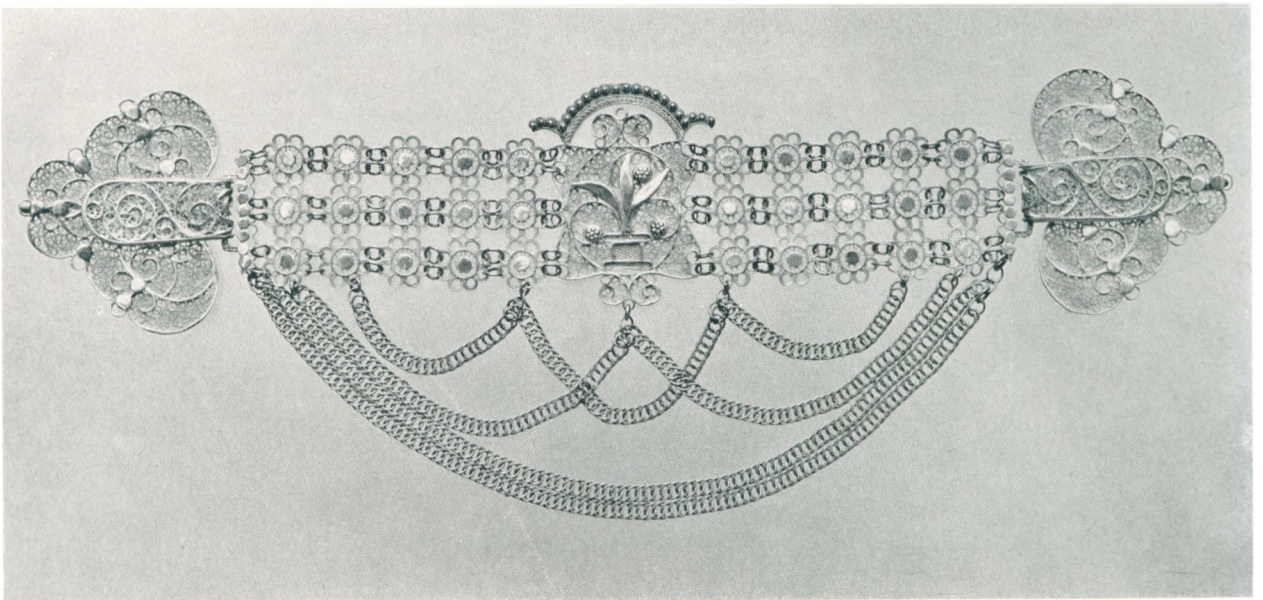

FIG. 255. *Brystkæde* fra Føhr. Tønder Museum 8a. Udført af *Leo Boetius*, Wyk. M.193. Længde ca. 45 cm.

FIG. 257-58. To bryllupsmedaljer. Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum 1906.120.a-b. 1:1. Fra Hal-
lig Langenæs. Beskrevet pag. 226.

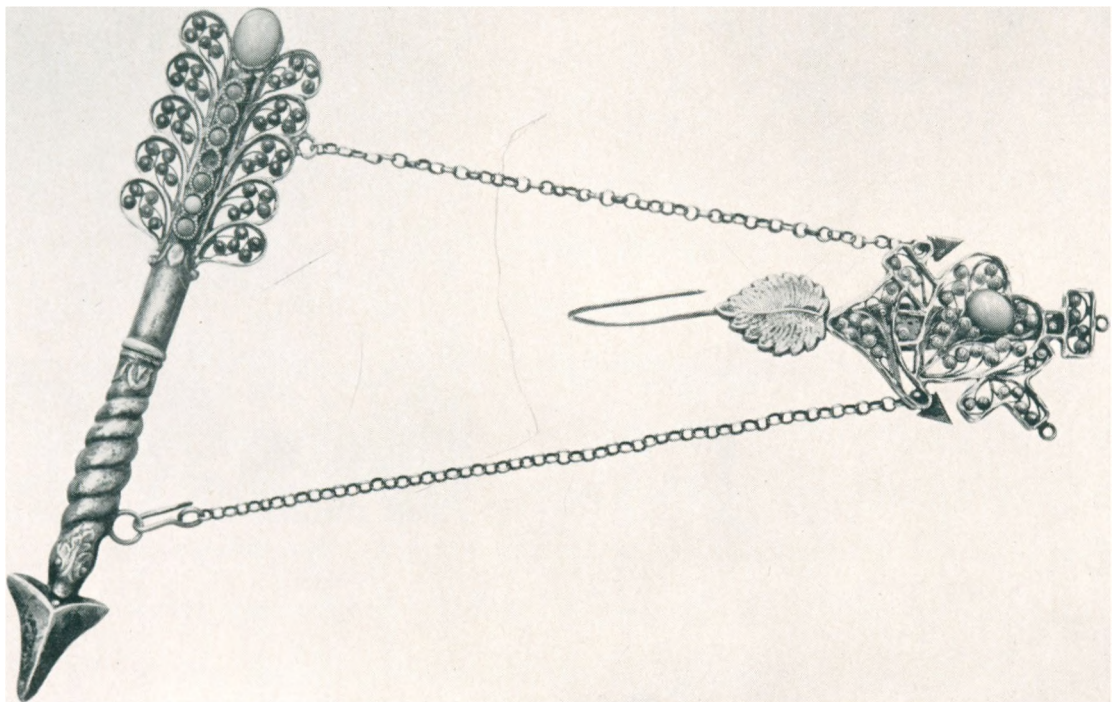

FIG. 261. Nåleteri og garnmøgleholder. Tønder Museum 363. Pilen 13 cm l. Ustempet, men muligvis udført af *Peter Andreas Hansen*. Tøn-
der. Filigran med glaslusser.

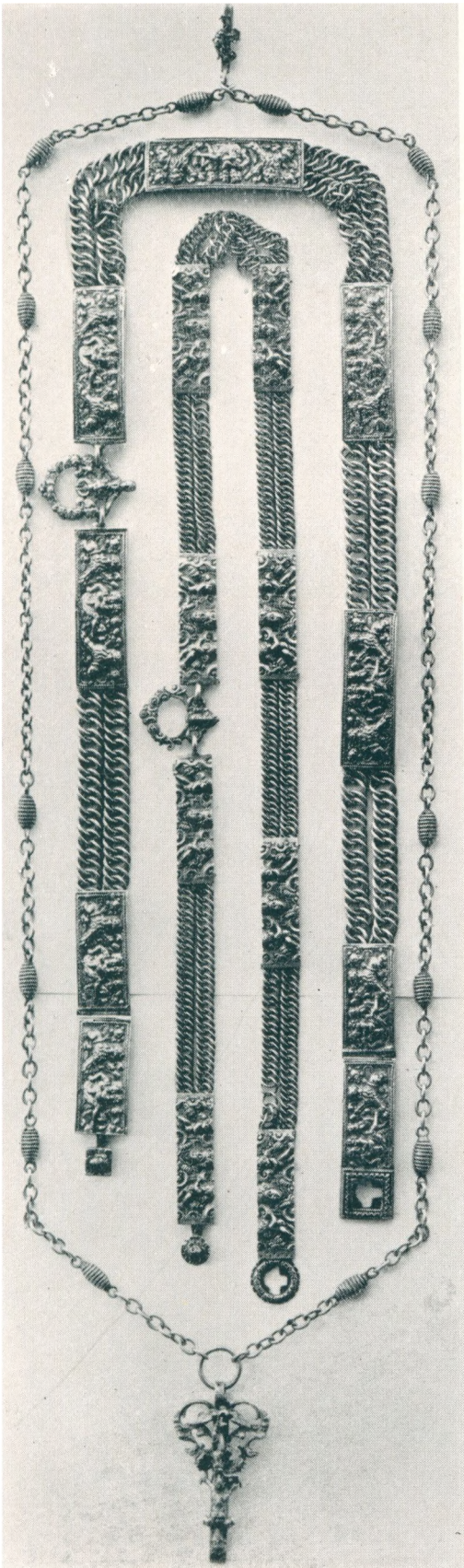

FIG. 256. Broche. Tønder Museum 347. Udført af *Christopher Hamburg*, Tønder. M.123. 1:1.

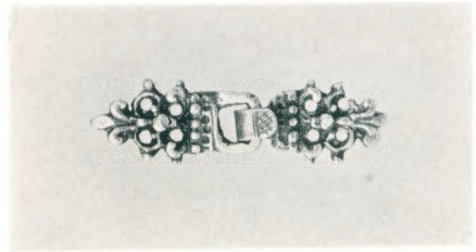

FIG. 259. Et sæt hæftemaller fra Rømø. Tønder Museum 549. 1:1. U. st.

FIG. 260. 2 sølvbæltter og 1 sølvkæde. Nationalmuseets 2. afd. 12513-15. 1:3. U. st. Dateret 1636. Jordfund fra Askov. Jvf. OLRİK 130 fig. 25.

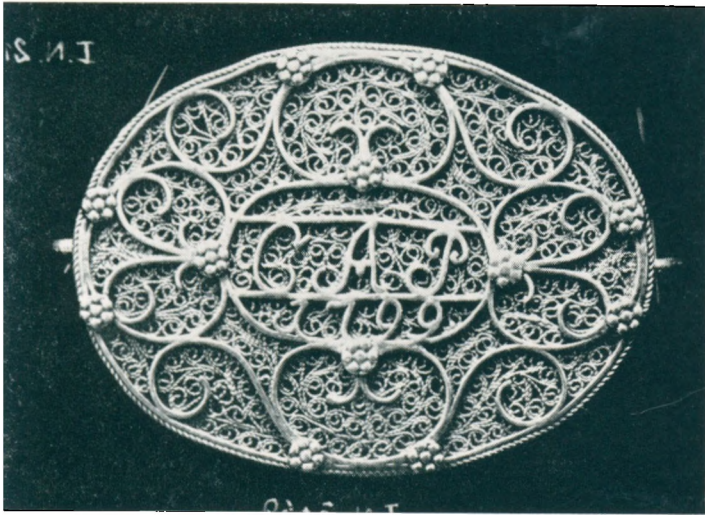

FIG. 262. *Forklædespænde* fra Fohr (H. Hacks.). Hensborg Museum 3369. 1:1. Udført af Christian Jürgensen. Wyk. M. 186.

FIG. 263. *Forklædespænde* fra Fohr. Nationalmuseets 3. afd. 9154. 1:1. Udført af Chr. Jürgensen. Wyk. M. 188.

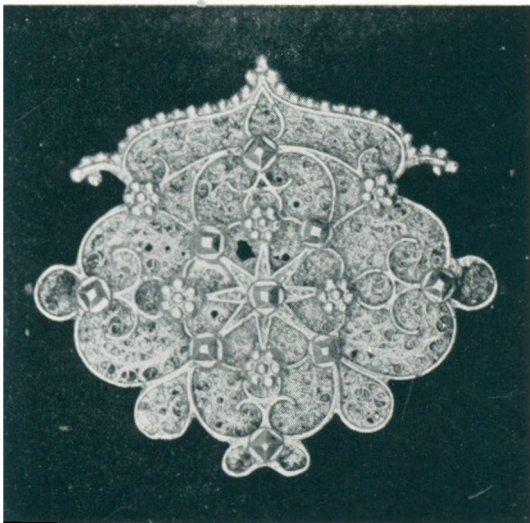

FIG. 264. *Forklædespænde* fra Fohr. Nationalmuseets 3. afd. Q 495 d. Udført af Chr. Jürgensen. Wyk. M. 188. 1:1.

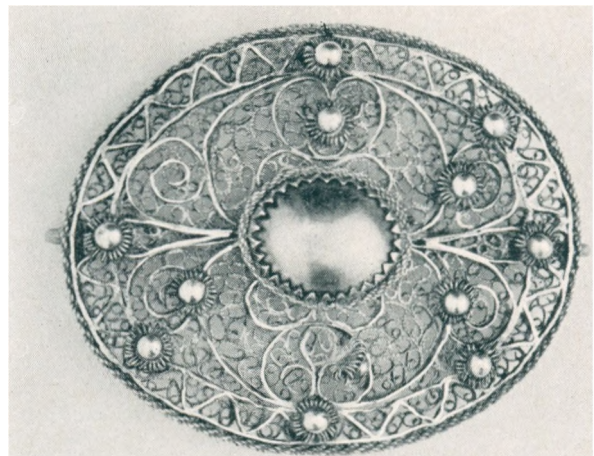

FIG. 265. *Forklædespænde* fra Fohr. Nationalmuseets 3. afd. D 6767. Udført af Leo Boetius. Wyk. M. 192. Ca. 8 cm l.

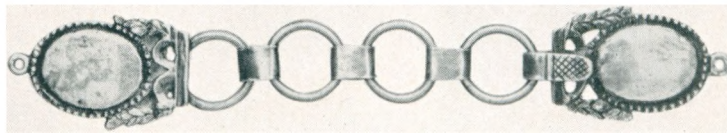
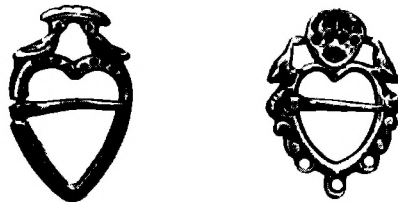
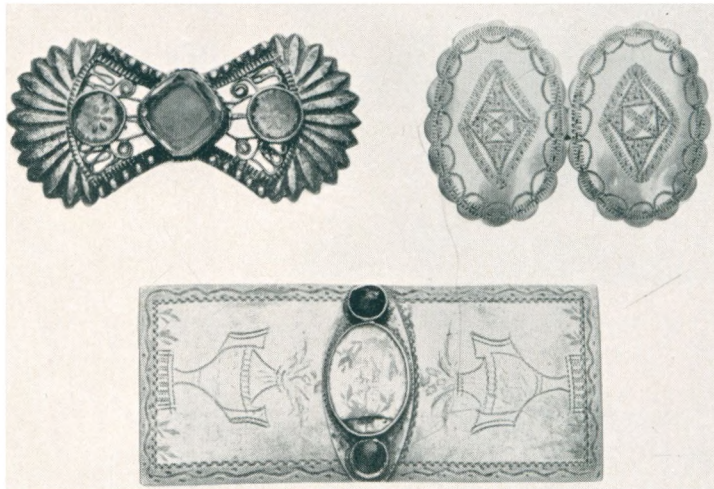
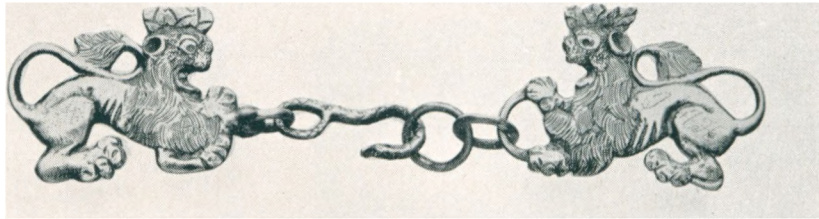

FIG. 267. *Kåbspænde*. Tønder Museum 279. 12.2 cm l. U.st. Antagelig udført af A. C. Boetewadt, Tønder.

FIG. 268. *Forklædespænde* med glasflusser. Priv.eje Fanø.

FIG. 269. *Forklædespænde*. Tønder Museum. Ukendt mester: rps. Antagelig fra Rømø.

FIG. 270. *Forklædespænde*. Tønder Museum 551. 7.7 cm l. U.st. Med 2 røde glasflusser og medaljon. Rømø.

FIG. 271. *Blusespænde*. Tønder Museum 552. 3.3 cm h. U.st.

FIG. 272. *Blusespænde*. Tønder Museum 552. 3.2 cm h. U.st.

FIG. 273. *Kåbspænde*. Tønder Museum 550. 12 cm l. U.st.

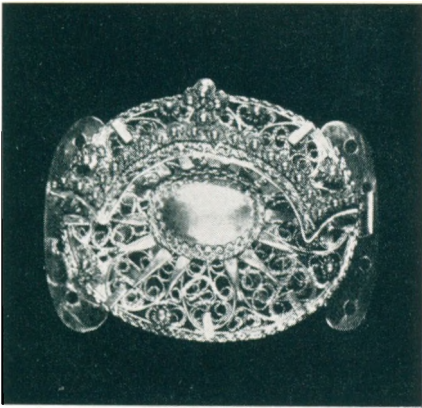

FIG. 266. Forklædelås. Schl.-Holst. Landesmuseum 1935.968. 2.8 x 4.4 cm. Udført af Jürgen Sönlich Jürgensen, Wyk. M.190.

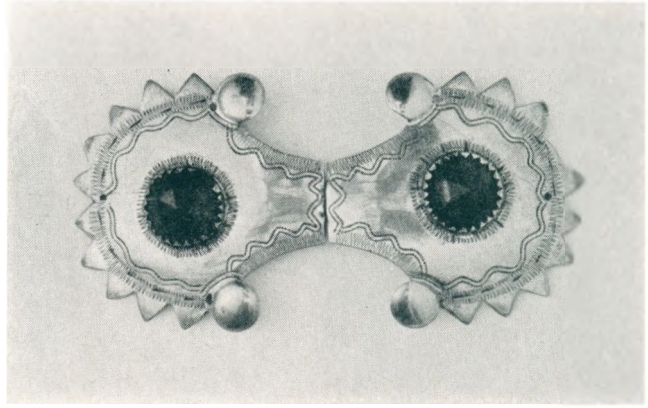

FIG. 274. Kåhespænde, Nationalmuseets 3. afd. 117.1913. 8.6 cm l. Tillagt Hinrich Petersen Kohlstadt, Tønder. M.29. Synes dog at være et meget senere arbejde. Stammer fra Fanø.

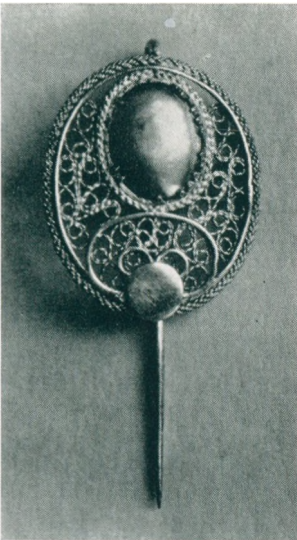

FIG. 275. Brystnål. Flensborg Museum 1448. Ca. 1:1. Fra Føhr.

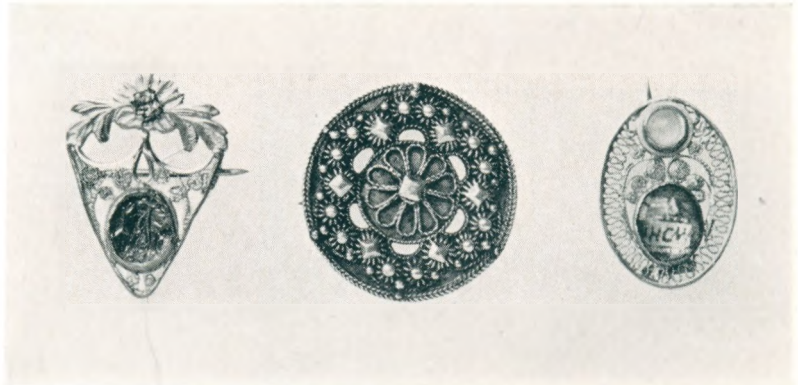

Fig. 276.

Fig. 277.

Fig. 278.

FIG. 276. Guldbrystnål. Tønder Museum 390. 2.3 cm h. Bladgravure og filigran. Flusmedaljon med rød folie. Trådbogstav: J. F. o. Indfattet smaragdslebet glasflus. U.st.

FIG. 277. Sølvbroche. Tønder Museum 293. Diam. 2.8 cm. Udført af Paul Hansen, Tønder. M.69.

FIG. 278. Guldbrystnål. Tønder Museum 391 2.1 cm. h. Formentlig udført af Hans Christensen Emmerlev, Døstrup. U.st. Filigran m. to glasflusser, den store med foliegrund og monogram HCW.

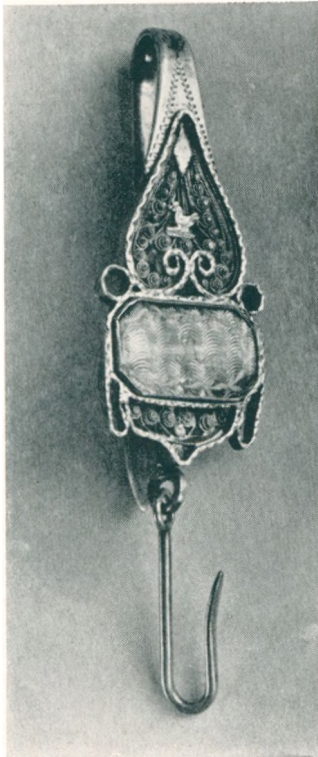

FIG. 279. Garnnøgleholder. Flensborg Museum 8482. 1:1. Udført af Paul Hansen, Tønder. M.74.

FIG. 280. Garnnøgleholder. Priv.eje Keitum. 1:1. Udført af Paul Hansen, Tønder. M.72 og Tønder bymærke. Lodighedsstempel *28*. Inscr.: CB 1799 NN.

FIG. 281. Digevogterskilt fra Viding herred. Flensborg Museum 9727. 9 cm h. Udført af Peter Andreas Hansen, Tønder. M.128 og Tønder bymærke.

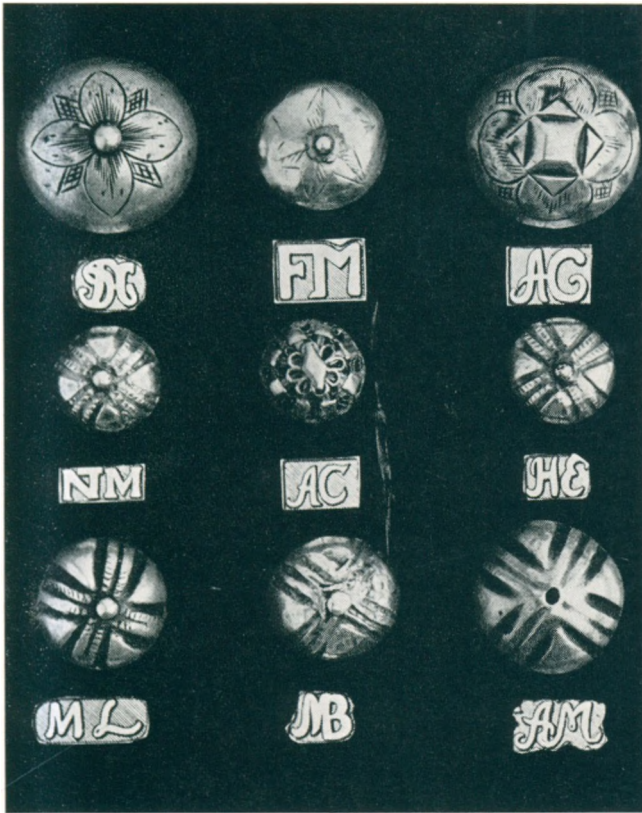

FIG. 282. Knapper fra Tønder, Ballum, Skærbæk og Dostrup. Udført af Paul Hansen, F. C. Muncz, A. C. Beetewadt, N. Thyssen Mikkelsen, Hans Fønnerlev, M. Lauridsen, M. B. Meinert og A. J. Maler. M 76, 31, 59, 209, 60, 212, 207, 58 og 199. 1:1. Alle i Tønder Museum. Knappen i midten en guld-vesteknap.

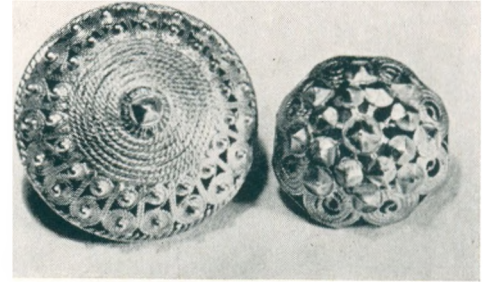

FIG. 283. To fohringer knapper. Priv. Eje Oevenum. Udført af Christian Jürgensen, Wyk. M 187.

FIG. 285. To par skjorteknapper. Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg. På rød foliegrund under smaragdsleben glasflus monogram: CJ i gul tråd. 1:1. U. st.

FIG. 284. To rasknapper i solvindfatning, daterede 1817. Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg. 1884.25. 1:1. U. st. – Skal stamme fra Romo.

FIG. 356. Dobbeltsignet og urngle. Sønderborg Museum. Udført af Chr. Jürgensen. Wyk. M 186. 1:1.

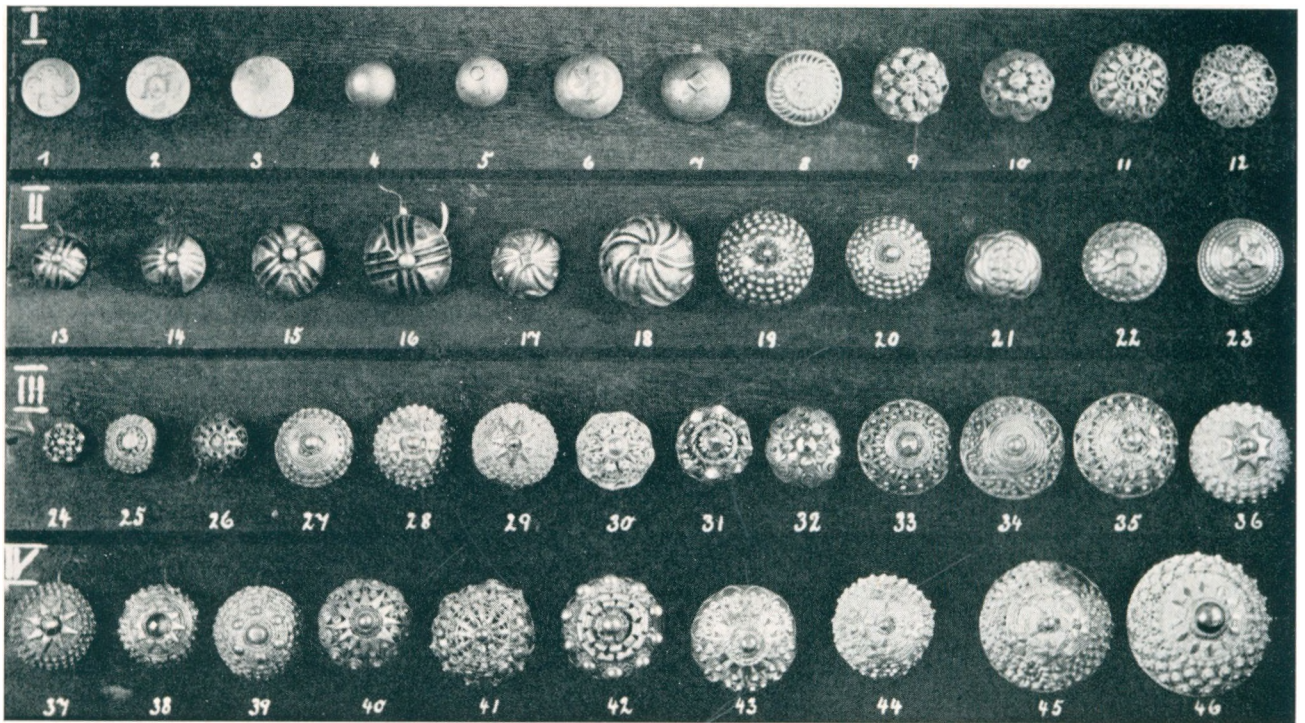

FIG. 286. Dragtknapper fra Föhr. Häberlin-Museet i Wyk.

- 1- 7: Ældre pressede knapper, delvis graverede.
- 8: Presset knap med ulæseligt stempel.
- 9: Dobbelt glansknap («Flunkerknopf»).
- 10: Enkelt do. Udført af Chr. Jürgensen, Wyk. M. 187.
- 11: Stemplet III (2 g.). Muligvis urmageren Jürgen Hurrichsen, Wyk.
- 13-16: Mollestensknapper («Mallenstians»).
- 17-20: Ældre pressede knapper.
- 18: M. 187.
- 19: Udført af Richard Göos, Nieblum. M. 195.
- 23: M. 187.
- 24: Hollandsk knap («Hollander«-knap).
- 25: Stemplet RII (2 g.). Muligvis en mester fra Elmshorn.
- 28-29: Stjerneknapper.
- 31-32: 2 enkle glansknapper.
- 33: Såkaldt vesterlandsk mønster. M. 187.
- 34: Knap med serpentin.
- 35: Vesterlandsk mønster.
- 36: Stjerneknapp.
- 37: Stjerneknapp af Jürgen S. Jürgensen, Wyk. M. 190.
- 38: Knap med rød glasflus.
- 39: Knap med »plåtjens«. M. 187.
- 40-41: Knapper med »broget« mønster.
- 42: Hollandsk knap.
- 43: Broget knap med firkantede facetter.
- 44: Knap med 4 stjerner.
- 45: Knap med 5 stjerner.
- 46: Moderne prinsesseknapp.

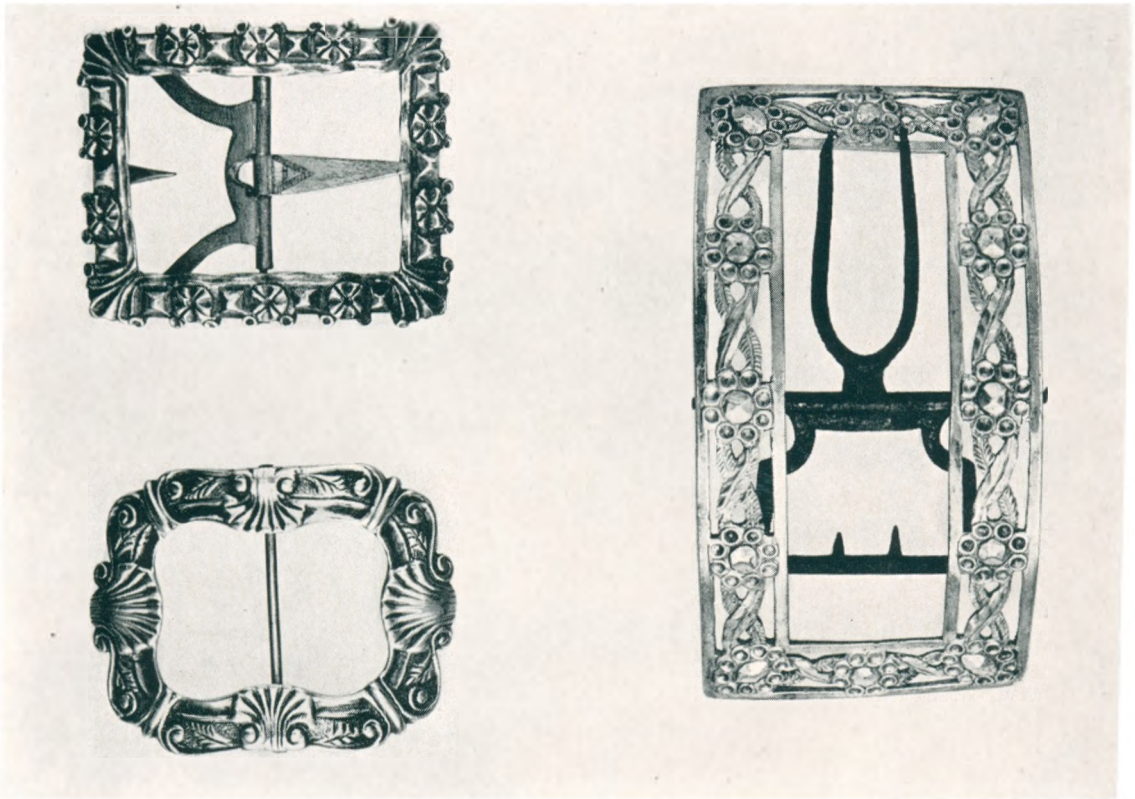

FIG. 287. Skospænde. Tønder Museum 332. 5.5 cm l. Udført af *Peter Petersen*, Tønder. M. 63.

FIG. 288. Bæltespænde. Tønder Museum 379. 5.5 cm l. Udført af *Emanuel Göding*, Tønder. M. 50. Inscr.: SIEK.

FIG. 289. Skospænde. Tønder Museum 329. 9.5 cm l. Udført af *Christopher Hiller*, Løgumkloster. M. 173.

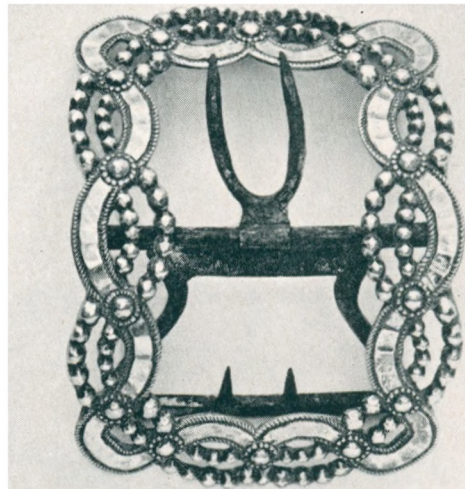
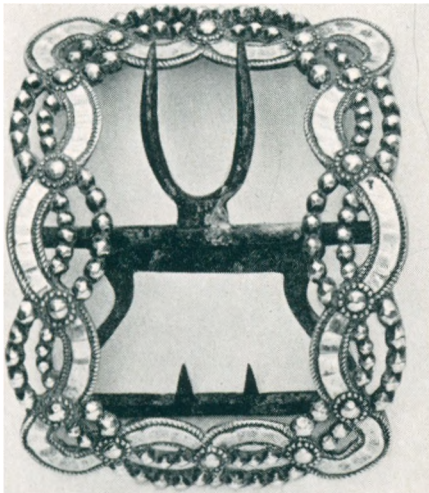

FIG. 290. Skospænder. Nationalmuseets 3. afd. 20.1906. 7.5 cm l. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M. 72. Tønder bymærke og lodighedsstempel »28«. Inscr.: MSU 1803.

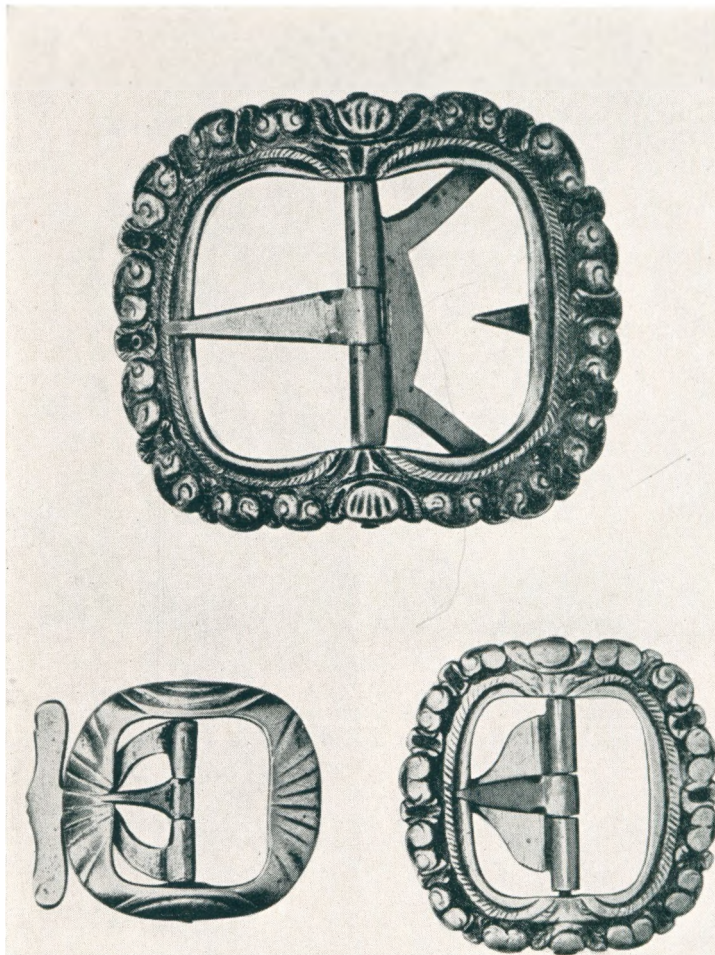

FIG. 291. *Skospænde*. Priv.eje Fanø. 6.3 cm l. Udført af *Anders Jørgensen Maler*, Skærbæk. M. 201.

FIG. 292. *Knæspænde*. Tønder Museum 543. 3.3 cm l. Udført af ukendt mester fra Højer-egnen. M. 223.

FIG. 293. *Knæspænde*. Tønder Museum 542. 4 cm l. Samme mester og stempel som fig. 291.

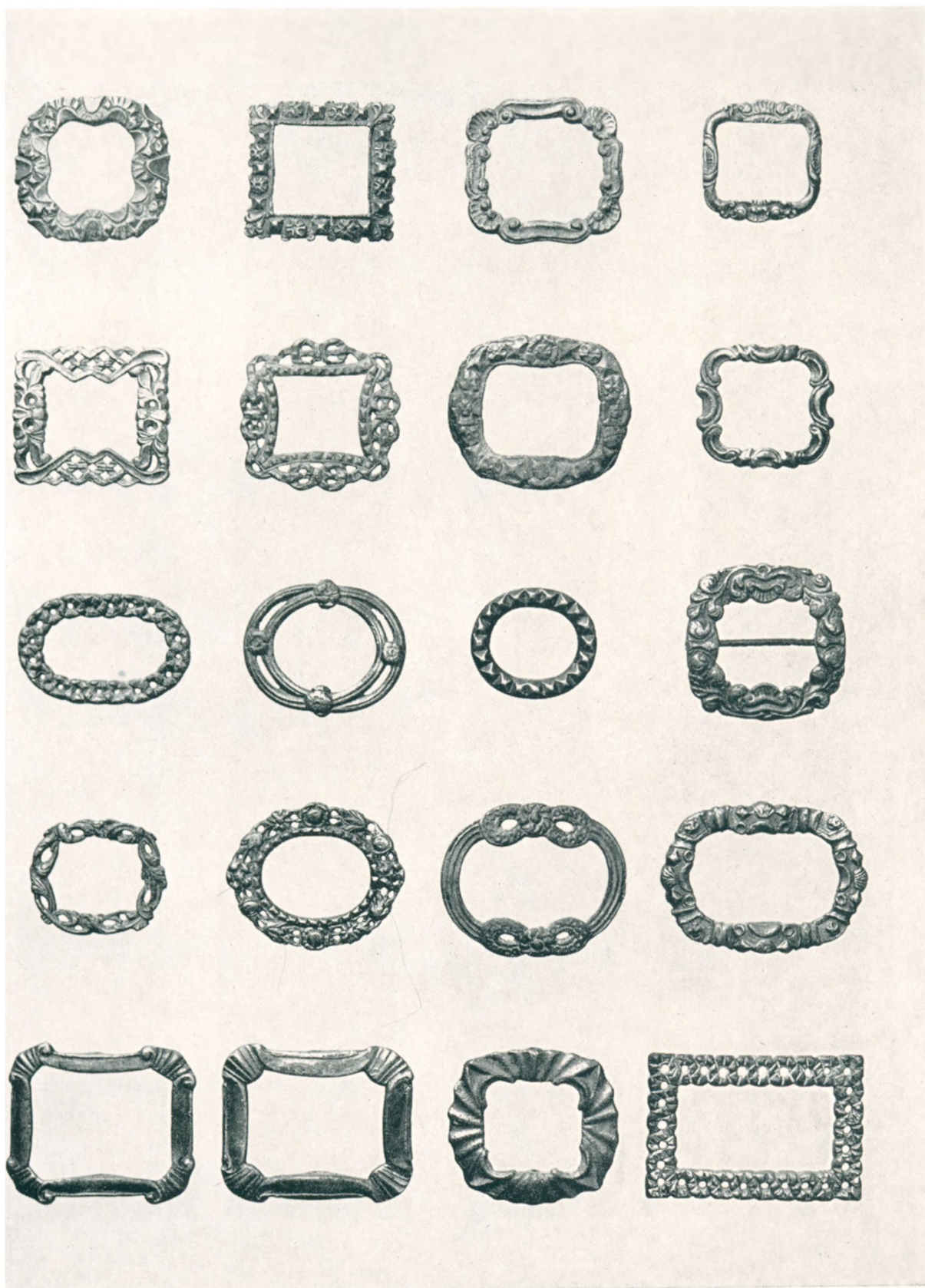

FIG. 294. Blymodeller til sølvspænder. Tønder Museum. Fra det Bødewadtske værksted i Tønder. Ca. 3:4.

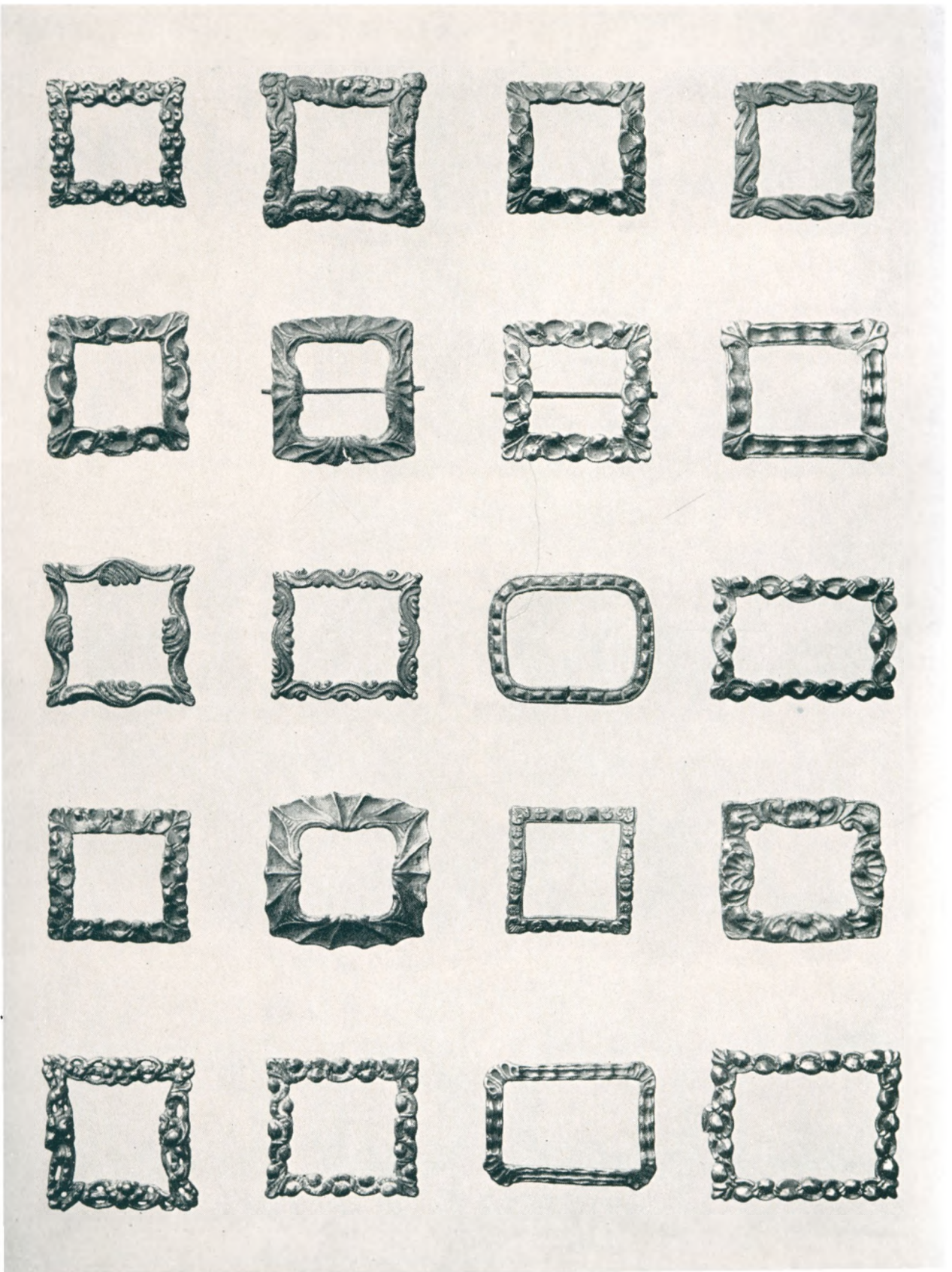

FIG. 295. Blymodeller til sølvspænder. Tønder Museum. Fra det Bødewadtske værksted i Tønder. Ca. 3:4.

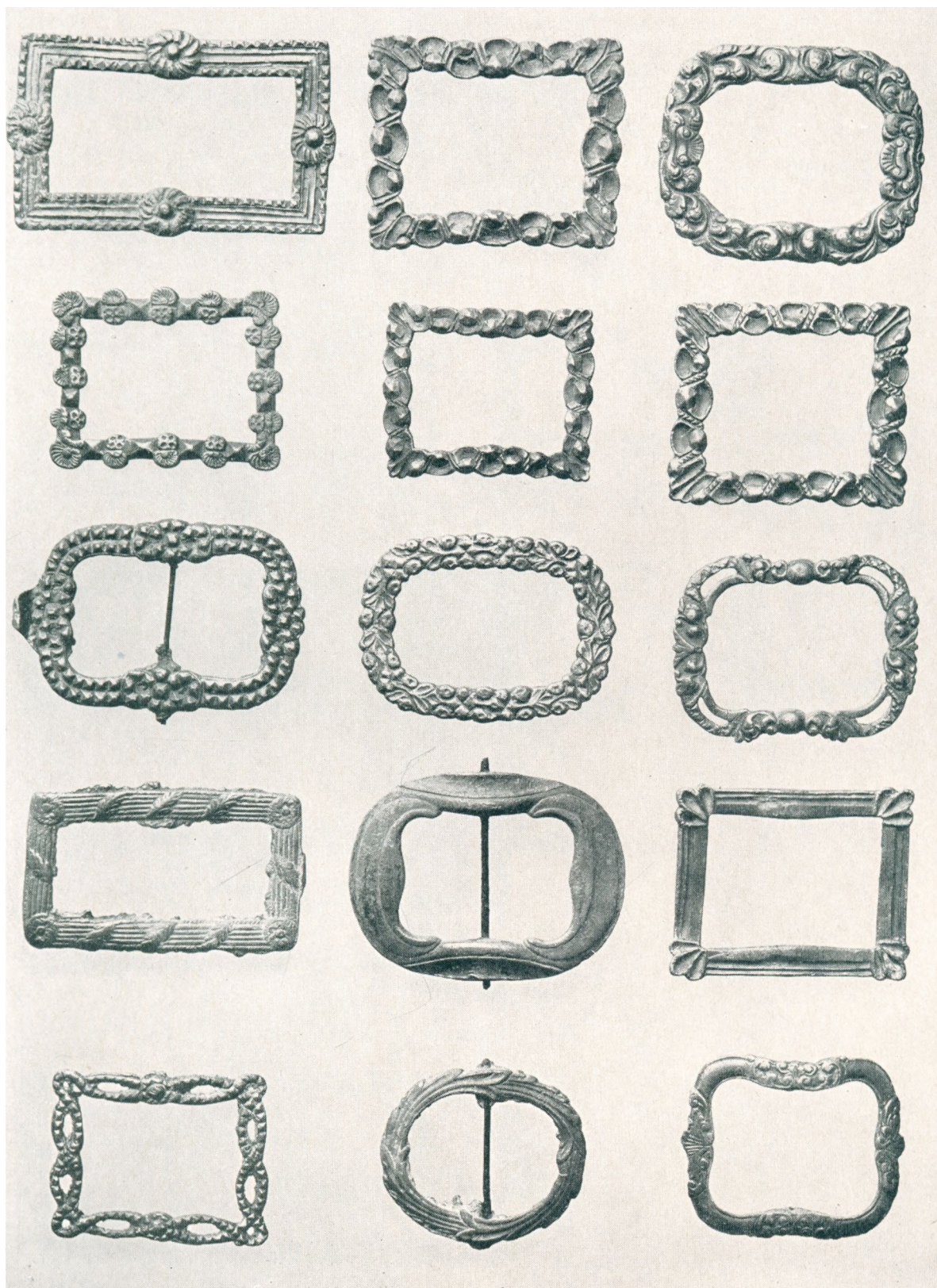

FIG. 296. Blymodeller til sølvspænder. Tønder Museum. Fra det Bödewadtske værksted i Tønder. Ca. 7:10.

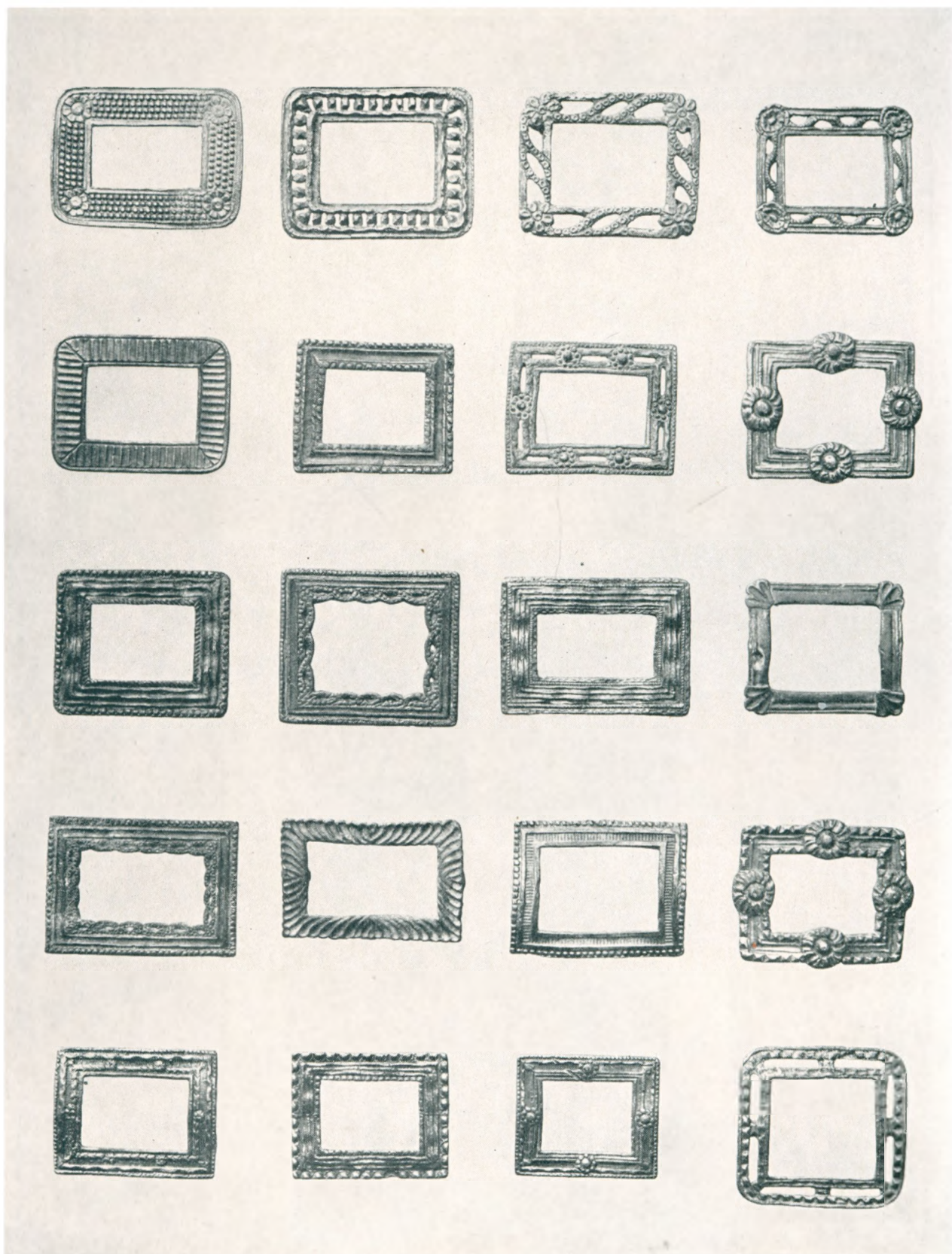

FIG. 297. Blymodeller til sølvspænder. Tønder Museum. Fra det Bødewadtske værksted i Tønder. Ca. 3:4.

FIG. 298. Schl.-Holst. Landesmuseum 1931.6. 6.5 cm h. Udført af Peter Hansen, Tønder. M. 45.

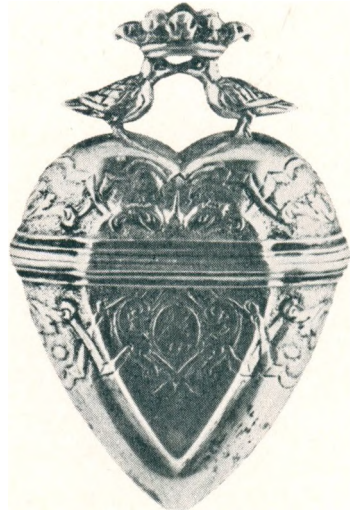

FIG. 299. Tønder Museum 496. 6.8 cm h. Udført af Jonas Nissen Bjørn, Højer. M. 160 (2 g.). Inscr.: AJ DB 1M.

FIG. 300. Priv.eje Hjerpsted. 6.3 cm h. Udført af Andreas Nissen, Tønder. M. 38. Inscr.: AKCD 1811.

FIG. 301. Tønder Museum 495. 7.5 cm h. Udført af Christian Rode, Højer. M. 158a. Inscr.: KPD IØS KRÐ.

FIG. 302. Schl.-Holst. Landesmuseum 1895.126. 7 cm h. Udført af *Math. B. Meinert*, Tønder. *M. 57* og lødighedsstempel »24«. Inscr.: *ϕ*

FIG. 303. Schl.-Holst. Landesmuseum 1900.5. 7 cm h. Udført af *Nis Nissen*, Tønder. *M. : St. 802* (et »N«).

FIG. 304. Priv.eje Kolding. 7.3 cm h. Udført af *Peter Petersen*, Højer. *M. 161*.

FIG. 305. Tønder Museum 324. 7.2 cm h. Udført af *Math. B. Meinert*, Tønder. *M. 58*. Inscr.: *M A 1813*.

FIG. 306. Tønder Museum 462. 6.6 cm h. Udført af *Andreas Chr. Boetewadt*, Tønder. *M.60.* og Tønder bymærke. Inscr.: III S - 1786 - ATD.

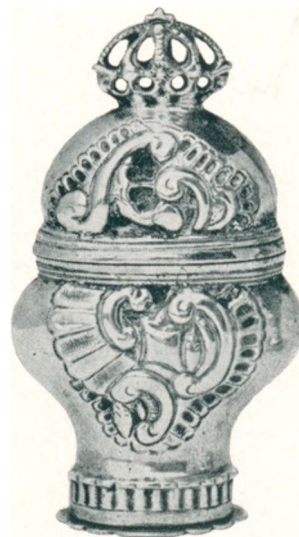

FIG. 307. Haderslev Museum 5800. 7.6 cm h. Udført af *Anders J. Maler*, Skærbæk, *M.201.*

FIG. 308. Nordiska Museet 36.220. 8.4 cm h. Udført af *Peter Petersen*, Tønder. *M.64.*

FIG. 309. Priv.eje Rømø. 8.5 cm h. Udført af *Niels Thyssen Mikkelsen*, Ballum. *M.208.* Underdelen er formet som et kridthus.

FIG. 310. Priv.eje Tønder. 6.1 cm h. Udført af *Andr. Chr. Boetewadt*, Tønder. *M.60*. Inscr.: J A B 1805.

FIG. 311. Mus. f. Kunst und Gewerbe, Hamborg 1901.198. 8.3 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. *M.77* og Tønder bymærke. Inscr.: H C R 1808.

FIG. 312. Nordiska Museet 36.173. 8 cm h. Udført af *Nicolai Hansen*, Tønder. *M.81* (2 g.).

FIG. 313. Tønder Museum 33. 8.7 cm h. Udført af *Anders J. Maler*, Skærbæk. *M.201*. Inscr.: CHD LNJ 1844. »28«.

FIG. 314. Tønder Museum 321. 9.3 cm h. Udført af Paul Hansen, Tønder. M.72 og Tønder bymærke. Lødighed »28«.

FIG. 315. Nationalmuseets 3. afd. P228. 8.5 cm h. Udført af Martin Petersen Hommelhoff, Tønder. M.85 (2 g.).

FIG. 316. Tønder Museum 36. 9.5 cm h. Udført af Peter Christian Jost, Løgumkloster M.175. Inscr.: Thomas Hansen Anne Marie Thomsen 1839.

FIG. 317. Tønder Museum 509. 11 cm h. Udført af Math. B. Meinert, Tønder. M.55. н к 1829.

FIG. 318. Tønder Museum 515. 9.2 cm h. Udført af *Johan F. Holmberg*, Møgelønder. M. 66.

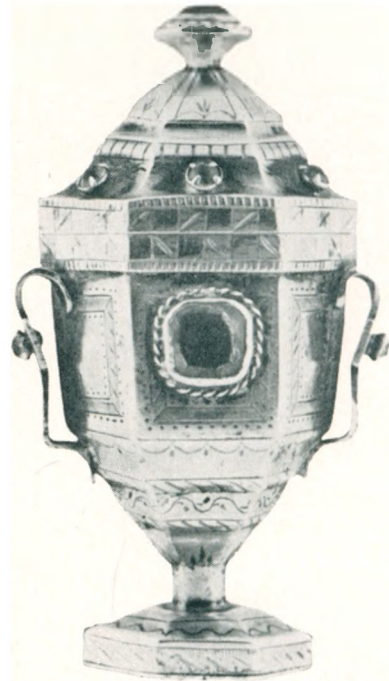

FIG. 319. Priv.eje København. 9 cm h. Udført af *Christian Andersen*, Læk. M. 216 (2 g.). Inscr.: N. Andresen 1874.

FIG. 320. Tønder Museum 413. 9 cm h. Udført af *Martin P. Hommelhoff*, Tønder. M. 84 (2 g.). Inscr.: EMP 1864.

FIG. 321. Mus.f.Kunst und Gewerbe, Hamborg 1908.415. 11.5 cm h. Muligvis samme mester som fig. 320. M.: St 952 (MH) og Tønder bymærke.

FIG. 322. Tønder Museum 469. 10.2 cm h. Udført af Mathias P. Traustedi, Tønder. M.88 (2 g.) og Tønder bymærke.

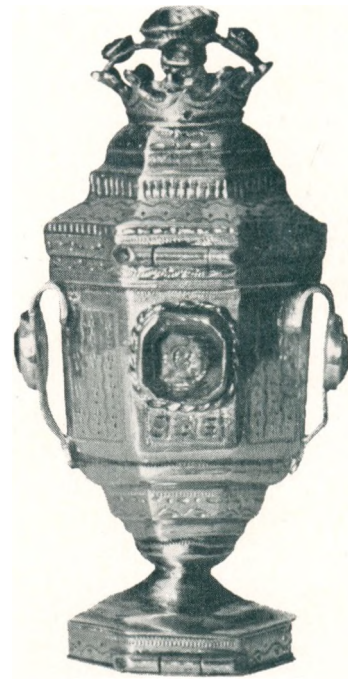

FIG. 323. Tønder Museum 37. 9.2 cm h. Muligvis udført af Andreas Claus Hestorff, Tønder. M.91 og Tønder bymærke. Inscr.: T P 1824.

FIG. 324. Priv.eje Fanø 10 cm h. Udført af P. G. S. Hiller, Løgumkloster. M.178 og Løgumkloster bymærke.

FIG. 325. Nationalmuseets 3. afdeling 135.1908. Udført af samme mester som fig. 324. M.178. Inscr.: BTDA MLS 1821. 11.7 cm h.

FIG. 326. Tønder Museum 319. 12.2 cm h. Udført af *Hans C. Emmerlev*, Døstrup. M. 212. Lødighed: »28«. Inscr.: HSW 1830.

FIG. 327. Priv.eje Hjørring 11.3 cm h. Udført af *Hinrich Henningsen Schmidt*, Tønder. M. 101 og Tønder bymærke.

FIG. 328. Tønder Museum 38. 10.5 cm h. Udført af *Frende Hansen Frenesen*, Tønder. *M. 109* og Tønder bymærke. 1845.

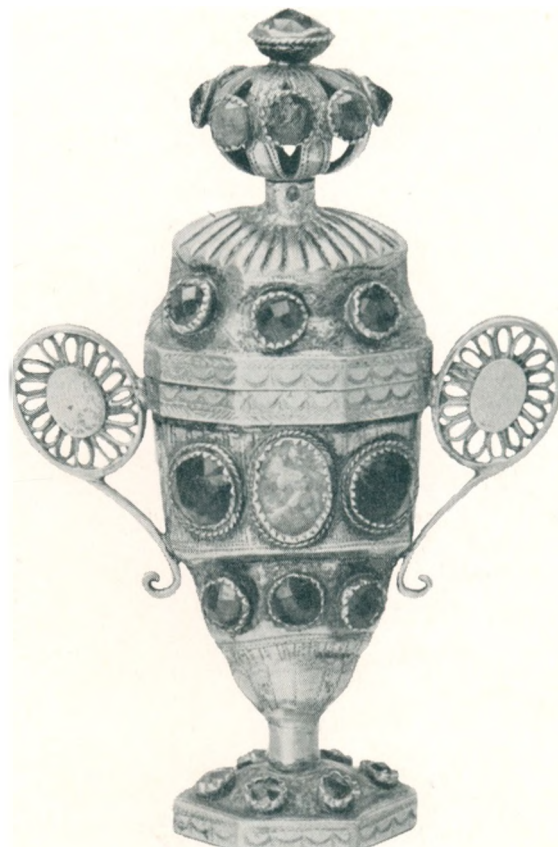

FIG. 329. Tønder Museum 568. 11.2 cm h. Udført af *Martin J. Suck*, Tønder. *M. 142*. Inscr.: Λ Μ Μ 1852.

FIG. 330. Det danske Kunstindustrimuseum 1637. 9.5 cm h. Udført af *Jacob Andreas Bødewadt I*, Tønder. M.93 og Tønder bymærke. Inscr.: 1807.

FIG. 331. Flensborg Museum 8414. 9.5 cm h. Udført af *Jonathan Nielsen*, Ballum. M.211.

FIG. 332. Tønder Museum 500. 10.3 cm h. Udført af *Martin P. Hommelhoff*, Tønder. M.86 og Tønder bymærke.

FIG. 333. Tønder Museum 569. 9.6 cm h. Udført af *Thomas P. Kohlby*, Tønder. M.110 og Tønder bymærke. Inscr.: ΕΗΕ ΑΨ 1847.

FIG. 334. Mus.f.Kunst und Gewerbe, Hamborg 1912.159. Udført af *A. C. Boetewadt*, Tønder. *M.61* og Tønder bymærke (2 g.). Inscr.: A H F 1829. 7.4 cm h.

FIG. 335. Tønder Museum 494. 6.5 cm h. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. *M.74* (2 g.). Inscr.: A H.

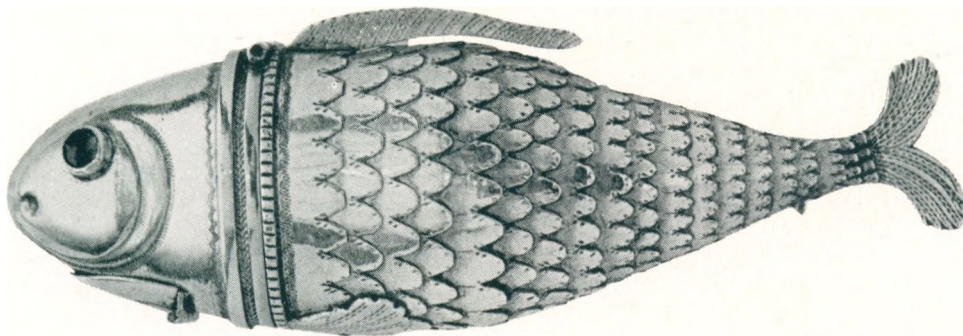

FIG. 336. Tønder Museum 9. 12.5 cm l. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. *M.70* og Tønder bymærke.

FIG. 337. *Lugtedåse*. Tønder Museum 454. 4.2 cm h. Udført af *Joachim Martin Suck*, Tønder. *M. 142* og Tønder bymærke (2 g.). Inscr.: M J 1851.

FIG. 338. *Lugtedåse*. Tønder Museum 311. 5.7 cm l. Udført af *Jacob Feddersen*, Tønder. *M. 140*. Inscr.: I A Swensen, M N Goldschmidt 1853.

FIG. 339. *Lugtedåse*. Tønder Museum 389. 5 cm h. Udført af samme mester som fig. 338. *M. 138*. Inscr.: I II 1863.

FIG. 340. *Tabatiere*. Flensborg Museum 19103. 7.3 cm l. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. *M. 40*.

FIG. 341. *Tabatiere*. Flensborg Museum 14308. 7.6 cm l. Udført af *Martin P. Hommelhoff*, Tønder. *M. 85*.

FIG. 342. *Tabatiere*. Tønder Museum 304. 8.8 cm 1. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.76 og Tønder bymærke samt lødighedsstempel »28«. Inscr.: CM 1790.

FIG. 343. *Tabatiere*. Tønder Museum 567. 6.3 cm 1. Udført af *Paul Hansen*, Tønder. M.75 (3 g.) og Tønder bymærke.

FIG. 344. *Tabatiere*. Priv.eje Hjørsted. 6.2 cm 1. Udført af *Andreas Nissen*, Tønder. M.38 og Tønder bymærke samt lødighedsstempel »26«.

FIG. 345. *Tabatiere*. Priv.eje Rømø. 8.1 cm 1. Udført af *Niels Thyssen Mikkelsen*, Ballum. M.208. (2 g.). Inscr.: CGN KHN 1808.

FIG. 346. *Tabatiere*. Priv.eje Hviding. 7 cm 1. Udført af *Laust A. Maler*, Skærbæk. M.202. Inscr.: H W M K W 1845.

FIG. 347. *Salmebog med sølvspænde*. Tønder Museum. 17 × 10.5 cm. Spændet udført af *Hans Christensen Emmerlev*, Døstrup. M. 212.

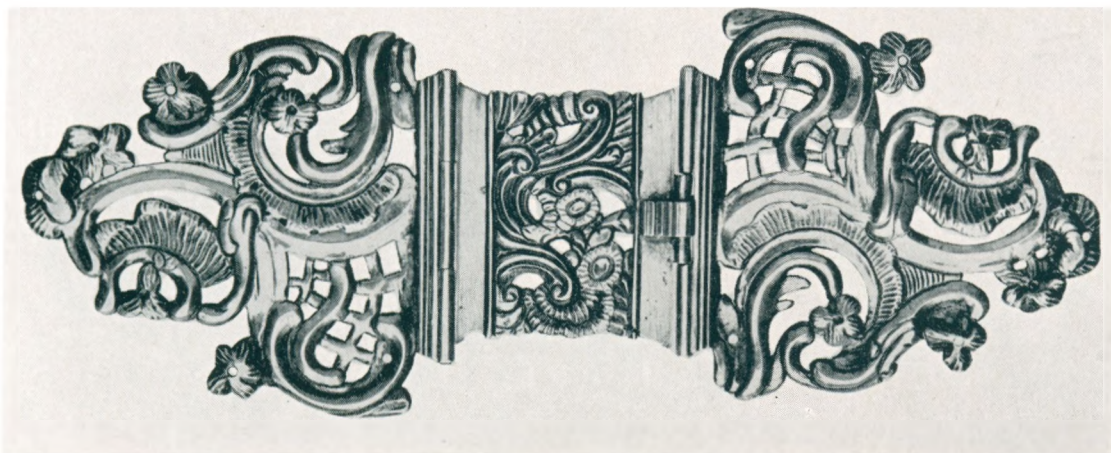

FIG. 348. *Salmehogsspænde*. Tønder Museum 533. 16.4 cm l. Ulæseligt mestermærke, men formentlig et Tønder-arbejde. Jvf. i øvrigt fig. 71.

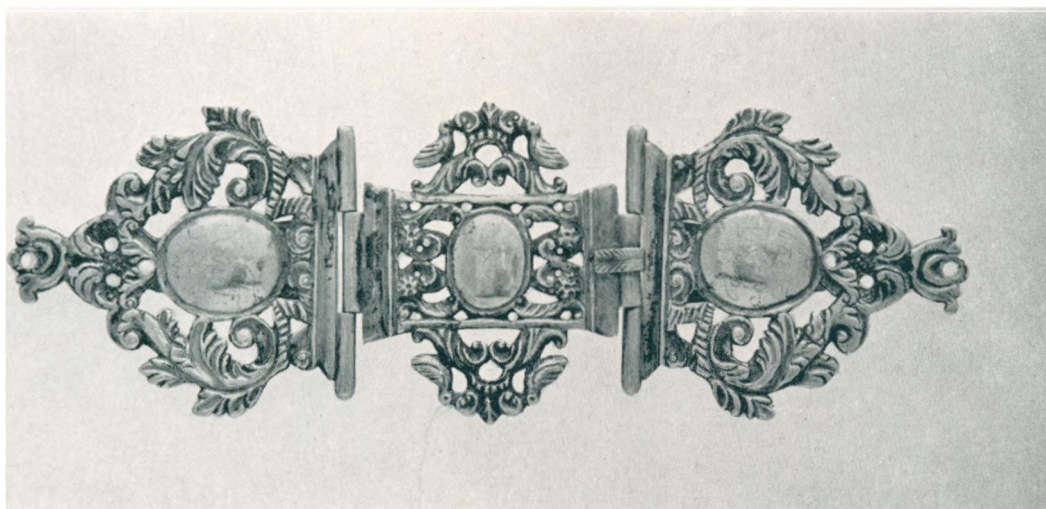

FIG. 349. *Salmehogsspænde*. Tønder Museum 442. 14 cm l. Udført af *Andr. Chr. Boetewadt*, Tønder. M. 60. Inscr.: DUKT 1829.

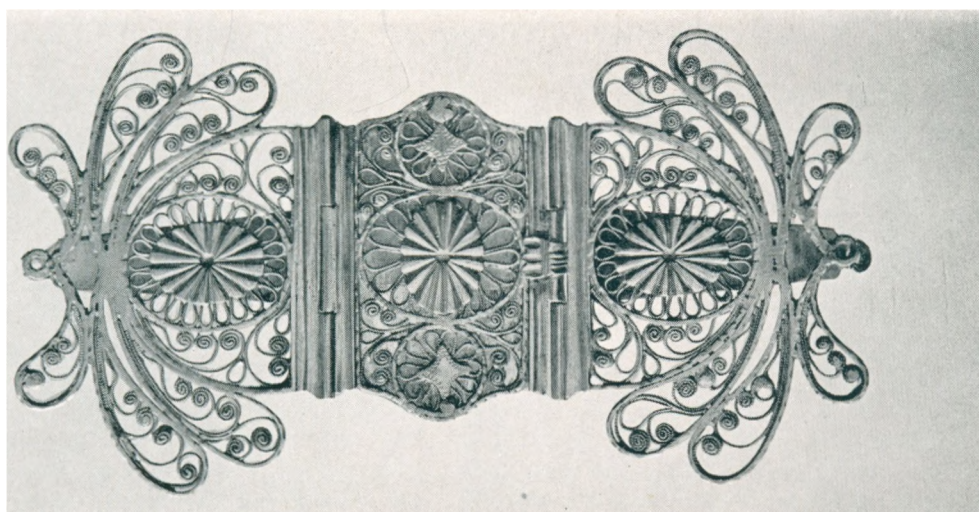

FIG. 350. *Salmehogsspænde*. Tønder Museum 424. 12.5 cm l. Udført af *Thomas Jensen Lange*, Tønder. M. 116. Inscr.: B T N A C H 1839. = Broder Thomsen Nicolajsen, Anne Cathrine Hansen.

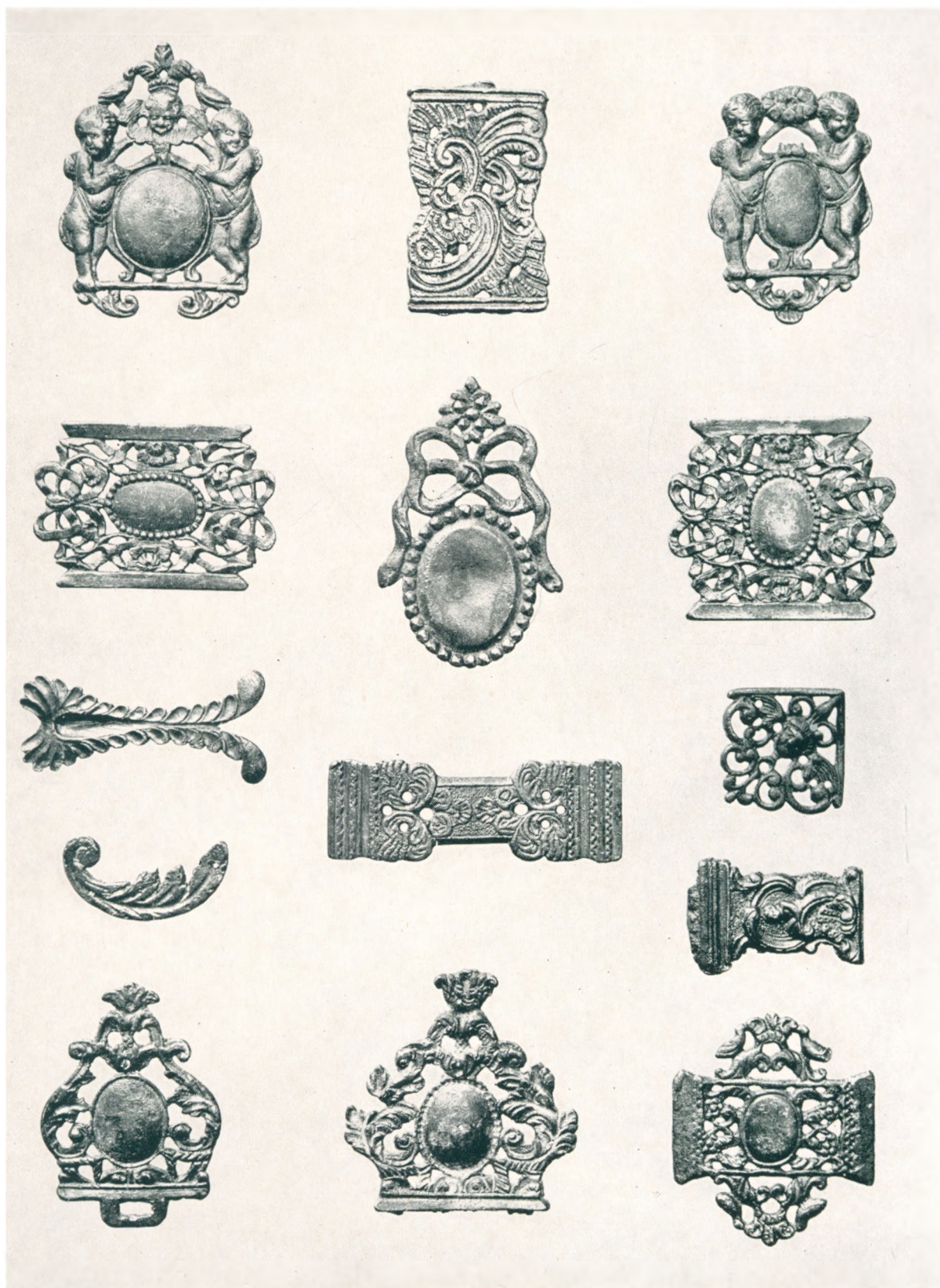

FIG. 351. Blymodeller til salmebogsbeslag fra det Bødewadtske værksted i Tønder. 1,3 og 5 er monogramplader til salmebøgernes forsider. 2, 4, 6, 9, 11 og 14 er lukkerne. 12 og 13 er sidebeslag. 10 hjørneforstærkning. 7 og 8 sideornamenter. Tønder Museum.

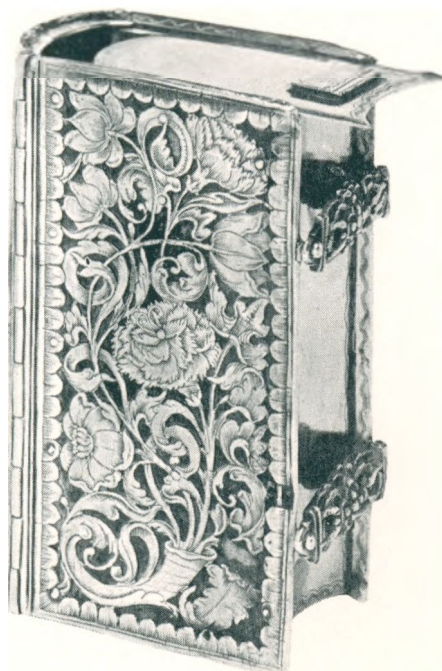

FIG. 352. Beslag (bind) med spænder – til andagts- eller salmebog. Nationalmuseets 3. afdeling 363/1922. 10.1 cm h. Ustemplet. Ca. 1700. – Barok ornamentik, akantusblade, tulipaner, nelliker og liljer. Under de udhuggede og graverede ydre dækplader ligger to forgyldte bundplader. Rankerne udgår på begge sider fra et krumt horn.

O. 1800 er bindet omgjort til en tedåse, forsynet med tilloddet bund- og sideplade samt f. o. et skydelåg. Dette er stemplet med *Paul Hansens* stempel.

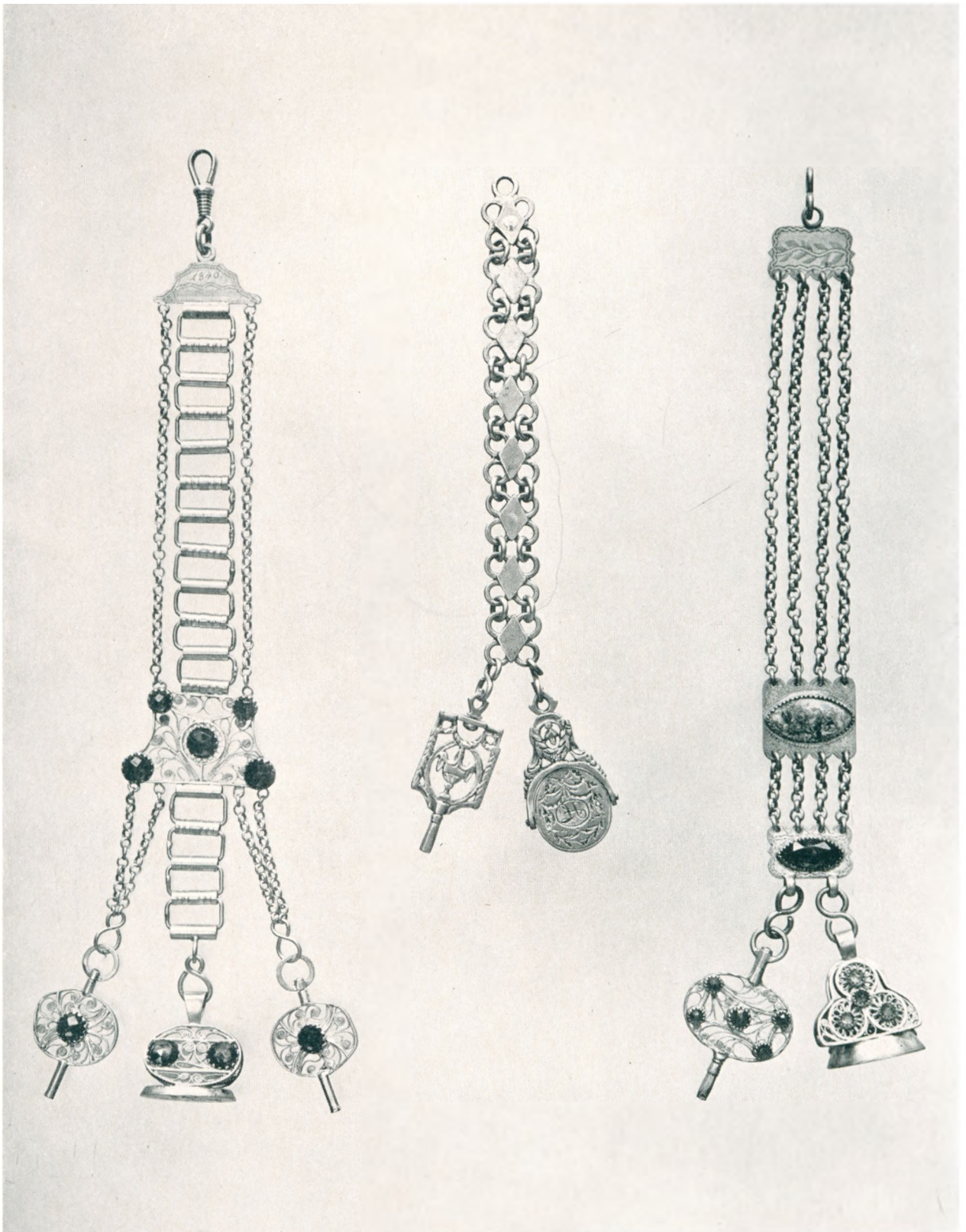

FIG. 353–55. Tre ustemplede *chatelainer* med signeter og urnøgler. Tønder Museum 351, 41 og 40. FIG. 353 dateret 1840, fig. 355 1838. Længderne er ca. 25, 17 og 23 cm. Jvf. fig. 13 med tilsvarende blymodel. – Pendants i Den gamle By, Aarhus (78 A: 44, mrk. NE og 215:51, mrk. LH).

Mestre og mestermærker

Mesterlisten omfatter guldsmede fra købstaden Tønder, flækkerne Højer, Løgumkloster og Wyk samt en del landsbyer i det nuværende og i det tidligere Tønder amt.

Udtrykket »mester« træffes sjældent. Almindeligst er blot »guldsmed« eller »gulds- og sølvarbejder«, det sidste udtryk også anvendt om egentlige håndværksmestre. De her anførte guldsmede har ikke alle været selvstændige mestre, afgørende for deres placering er blot at de har været borgere. De er da for Tønder bys vedkommende opført i enten retsprotokollen eller i borgerprotokollen. Landsbyguldsmedene drev i reglen et mindre landbrug og havde håndværket som bierhverv. Såvel disse som flækkernes guldsmede er dokumenterede ved hjælp af kirkebøgerne og folketællingslisterne.

For hver guldsmed er – for så vidt oplysninger har kunnet fremskaffes – anført følgende:

1. Dato for aflæggelse af borgered (B.). Kun Tønder og Wyk.
2. Fødsels- eller dåbsdato (*).
3. Døds- eller begravelsesdato (-år) (†).
4. Herkomst. I talrige tilfælde er den nævnte lokalitet dog blot det sted hvor vedkommende sidst har haft bopæl. I Tønder-fortegnelsen er der – hvis intet anføres – i reglen tale om Tønder by.
5. Tidspunktet for indgåelse af ægteskab og hustruens navn (∞).
6. Bopæl. Kun Tønder by (⌄).
 - SØK = Sydøst-kvarter.
 - SVK = Sydvest-kvarter.
 - NVK = Nordvest-kvarter.
 - NØK = Nordøst-kvarter.
7. Omtale i skatteregnskaberne (se forkortelser i arkivaliehenvisningerne). (δ). Beløbene er ikke anført men den periode hvor de har betalt skat.
8. Ejendomsvurdering. Kun Tønder.
9. Placering i folketællingslister (Fo.).
10. Borgerlige tillidshverv.
11. Anvendte mesterværker (M.).
12. Fortegnelse over udførte arbejder, fortrinsvis i museums- og i kirkeeje. Ved privatejede genstande anføres: Priv.(eje) + den lokalitet de er forefundet i mellem 1956 og 1960. Genstande i privateje omtales væsentligst når vedkommende mester ikke forefindes i offentlige samlinger.

Til stempelfortegnelsen hører en samling kommentarer der er anbragt umiddelbart efter mesterlisten. Stemplernes nummerering svarer stort set til den af Tønder Museum udgivne »Guld- og sølvmedemærker fra Tønder og Tønderegnet« (1958). Senere tilkomne stempler er angivne med nummer + bogstaverne a, b, c osv. Ændringerne fremgår i øvrigt af noterne. – Stemplernes størrelsesforhold til originalstemplerne er 2:1.

TØNDER KØBSTAD

Bymærker :

1600-tallet.

A.

C.

D.

B.

1700-tallet.

E.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

1800-tallet.

O.

P.

N.

R.

S.

Q.

T.

Lødighedsmærker :

ca. 11-lødig

ca. 12-lødig

ca. 13-lødig

Mestre og mestermærker:

JACOB GOLTSMED (1)

Omtalt som den guldsmed fra Tønder der 1496 modtager indbetalinger fra hertugen (2).

NHOMME GOLTSMIT

Yder if. amtsregnskaberne 1537 en afgift på 9 mark (3). Giver bidrag til hospitalet på $\frac{1}{2}$ daler (4). Kaldes i denne sammenhæng Nanne G. Har ejet 2 stavne i SVK (o. Storegade 10) (5). Omtalt endnu 1575 (6).

JOHAN GOLTSMITT

Afgift på 15 mark 1537 (3). 3 daler til hospitalet 1573 (4), det næsthøjeste beløb. Nedenstående bymærke dateret 1558 (7).

M.:

1.

JACOB GOLDSCHMID II

Indehaver af en stav i SVK (5). Bomærke, dateret 1550 (7). G.m. Margaretha, barnebarn af borgmester Olde Ditmers (8).

M.:

2.

FRANTZ FREDDERICKSEN

Omt. 1554 (7), og konen Ellin som enke 1585 (8). Datteren Margaretha g.m. Peter Werckmeister, tilhørende en af byens patricierfamilier (9). Indehaver af stav i NVK (5). Hans jorder anført i TAI (10). Endnu omtalt 1573 (11). Bomærke dateret 1562 (7).

M.:

3.

HANS PETERSEN

Bidrag til hospitalet på $\frac{1}{2}$ daler 1561 (4). Omtalt i tiden mellem 1575 og 1608. Nævnt som afdød 1608 (12).

TIMME GOLDTSMITT

Køber et til fordel for de fattige skænket parti sølv til en værdi af 10 daler 1561 og giver sammen med en anden

borger 1 sk. til de fattige 1573 (4). Indehaver af en stav i SØK (o. Østergade 41) (5). Omtalt yderligere mellem 1576 og 1600. En sag vedr. 11 lod sølv (13).

KARSTEN JOHANSEN

Søn af Johan G. - G. 1572 m. Anna Petersen, datter af provst Jürgen P., hvorved han bliver svoger til biskop Hegelund i Ribe, provst Fabricius i Slesvig og pastor Thomæus i Tønder (14). - Indehaver af en stav i SØK (5). - Formueskat 1611: 9 daler, 15 sk., 6 pf (18) (15). Stadskæmner 1592 og blandt de >16 borgere 1616 (RP). - Meget hyppigt omtalt i RP i tiden mellem 1576 og 1616 (16) og har øjensynlig været købmand i større format. Testamente 1630 (17). Død først på året 1633 (RP). Hus og stav sælges 1635 (18).

M.:

4.

5.

Arbejder:

Alterkalk i Horsbøl k., Viding h. (KKS 115). Fig. 23. (+ disk).

Alterkalk i Hostrup k., Slogs h. (DK XXI 636). Fig. 24. Brændt. (+ disk).

Alterkalk i Karlum k., Kær h. (KKS 131/32). Fig. 25. (+ disk).

Alterkalk i Nykirke k., Viding h. (KKS 193). (+ disk).

Alterkalk i Klangsbøl k., Viding h. (KKS 139/40). Brændt. (+ disk).

Bæger til alterkalk i Tønder k. (DK XXI 32). Fig. 27. (+ disk, fig. 41).

Alterdisk i Visby k., Tønder h. (DK XXI 434). Fig. 42.

Sygekalk i Morsum k., Sild (KKS 380).

Sygekalk i Nibøl k., Bøking h. (KKS 203).

Bæger til sygekalk i Ballum k., Højer h. (DK XXI 487). Fig. 60.

Bæger til sygekalk i Emmerlev k., Højer h. (DK XXI 453.)

KKS tilskriver ham yderligere:

Alterkalk i Lindholm k., Bøking h. (KKS 171).

Alterkalk i Dagebøl k., Bøking h. (KKS 69).

Alterkalk i Horsbøl k., Viding h. (KKS 115). Fig. 26.

Sygekalk i Dagebøl k. (KKS 69).

Sygekalk i Faretoft k. (KKS 106).

Sygekalk i Lindholm k. (KKS 172).

En samlet vurdering af disse arbejder, der alle med undtagelse af nr. 1 (og nr. 2) er usignerede, er givet i KKS 27.

- (1) Stavemåden for ordet guldsmed er i de ældre kilder ganske vilkårlig: Golt-, Golt, Gold-, Goldt- og -smed, -smit, -smyt, -smitt, -schmit, -schmitt, -schmid, -schmidt, -schmied. For Tønder bys vedkommende altid tyske former.
- (2) Oplysningen der må stamme fra Ludwig Andresen, har ikke kunnet bekræftes.
- (3) Chr. III.s krigsskat 1557. RA. A.1.161.
- (4) Håndskriftet »Ym Hospital Anno 1561« LA. A.2.175.
- (5) To matrikler fra ca. 1680 og ca. 1700 LA.
- (6) RP 5.11.1575.
- (7) Hs Thott 2062.4. Kgl. Bibl. A.3. A.1.224. Her fig. 18-21.
- (8) A.2.273, 275.

- (9) A.2.279.
- (10) Fig. 42 i A.2.
- (11) RP 10.10.1573.
- (12) RP 3.9.1575, 27.7.1588, 18.6.1594, 14.7.1600, 20.2.1608. 4.1.1608 omtales han som afdød, boende Østergade.
- (13) RP 7.4.1576, 27.7.1588, 3.6.1600.
- (14) Hs Thott 1928b, 4. Kgl. Bibl. A.2.283.
- (15) IAS.
- (16) Navnlig 12.3.1608.
- (17) Der Stadt Tundern Kercken Boeck 1622.24. LA.
- (18) RP 21.2.1635.

LUDERT NANNSSEN

Omtalt 1577–1611 (19). – Modtager 1591 22 lod sølv og 2 engellotter (guldmønter) til udfærdigelse af et bælte (20), og 1592 kræver en mand fra Ballum ham for 5 lod sølv (21). 1611 bortskøder han sit hus til Lass Skomager (22). Dør formentlig s.å. – En Dorethe Lüderts betaler dette år 4½ daler i formueskat (23). Hun er måske hans enke.

BRODER GOLDSMIT

Omtalt 1586–1615 (24). Samme navn forekommer i Tønning, Garding og Husum (St.). Ejendomsvurdering 1592: 170 mk., 1599: 210 mk.

MICHEL NISSEN

Omtalt 1600–16 (25). Formueskat 1611: 1 daler, 4 sk., 3 pf. (26), boende NVK. Nævnes som afdød 1616 (27).

HINRICH GOLTSCHMITT

1611 ansættes han i formueskat til ½ daler. Han bor NVK (26).

LASS GOLTSCHMITT

½ daler i formueskat 1611. Bor SVK (26). Vidne i en sag 1619 (28).

HANS REIMER

B.: 1.4.1615 (RP). † o. 1662. ⚭: NVK (ved torvet). ♂ 9 mk. i 1639 og 1640 (Ma.). Reparerer sygekalk i Møgeltonder k. 1631 (29) og leverer disken til Mjolden k. 1653 (30). Omtalt 1627–35 (31). 1648 sælger han hus til svigersønnen, apotekeren Johan Schwermann (32). 1662 overtager borgmester v. Hatten hans hus efter arvingerne (33). Muligt bomærke på kalken i Ravsted k.

M.: (1:1)
5a.

Arbejder:

Mulig reparation af alterkalk i Ravsted k., Slogs h. (DK XXI 670). Fig. 29.

PETER DETLEFFS

B. 4.10.1617 (RP). Fra Lübeck. Fortsætter Michel Nissens virksomhed. Går fallit 1624 (RP). – Kan være broder til Lübeck-guldsmiden Hinrich Dettlefs, der bliver mester 1616 (34).

- (19) RP 16.2. og 29.6.1577, 8.3.1600, 13.4.1610.
- (20) RP 1.5.1591.
- (21) RP 3.6.1592.
- (22) RP 27.4.1611.
- (23) IAS SVK 1.
- (24) A.3. TAI 1613.7. RP 14.6.1601, 24.10.1610, 23.5.1612, 18.3. og 23.9.1615.
- (25) RP 26.7.1600, 4.7.1601, 9.8.1608, 24.10.1610, 11.7.1612.
- (26) IAS.
- (27) RP 2.3.1616.
- (28) RP 11.6.1619, 7.1.1621.
- (29) DK XXI 388.
- (30) DK XXI 526.
- (31) RP 2.5.1627, 17.4.1630, 18.4.1632, 6.4.1633, 28.8.1634

JOCHIM KÖPKE

† o. 1662 (35). ⚭ NVK (nabo til Hans Reimer). ♂ 4 mk. i 1639 og 1640 (Ma.). Omtalt 1632–53 (36). Hans ejendom overtages af Jacob Reimer I (37).

OLUFF GOLTSCHMITT

⚭ Kvarteret o. Møllevvej.
♂ 6 sk. 1666 (Mo.).

JOHANN ETZMANN

B. 8.12.1656 (RP).
∞ 20.4.1656 (KÆR).
⚭ Møllevvej (1664, 69), Lillegade (1673/74).
♂ 1664/74 (Mo.).
Benævnt som J.E. den yngre, men om den ældre har været guldsmed, ses ikke. Dennes hus i Spikergade overdrages til sønnen 1664 (38). Broder til Jürgen Etmann I.

JÜRGEN ETZMANN I

B. 8.4.1665 (RP). † 17.3.1683 (KR).
∞ 1680 (KÆR). (2. gang?).
⚭ Uldgade.
♂ 1666/74 (Mo.).
Hans ejendom vurderes 1682 til 4 mk. i skat. Yderligere har han en bod i Spikergade der ansættes til 3.8.

JACOB REIMER I

B. 8.4.1665 (RP). Benævnt »Goldt Arbeiter« (39).
* o. 1620. † e. 1706. Søn af Hans Reimer (40).
∞ Hustruen d. 2.5.1696 (KR).
⚭ Uldgade. O. 1700 Østergade.
♂ 1666/74 (Mo.), 1701/05 (Ma.).
Hans ejendom beskattes 1682 med 4 mk. 8 sk. og vurderes 1700 til 450 mk. Benævnes 1710 som Seel. J.R.s Haus og som 1/8-hus (An), men bebos allerede* 1706 af sønnen Söncke. 1705 proces med sønnerne Reinholt og Söncke (41).

M.: 6. 7.

Arbejder:

Alterkalk i Burkal k., Slogs h. 1646 (DK XXI 710). Fig. 30 (+ disk).
Alterkalk i Læk k., Kær h. 1662 (KKS 159/60). Fig. 31 (+ disk).
Alterkalk i Ladelund k. 1667 (KKS 152) (+ disk).
Alterkalk i Sdr. Løgum k. u.å. (KKS 236) (+ disk).
Alterkalk i Emmerske bedehus, Tønder h. (DK XXI 96) (+ disk 1690).

- (32) RP 14.10.1648.
- (33) RP 22.11.1662.
- (34) WARNCKE, nr. 368.
- (35) RP 29.11.1662.
- (36) RP 4.9.1632, 11.3.1648, 17.2.1649, 12.11.1653.
- (37) RP 22.11.1662.
- (38) RP 9.7.1664.
- (39) RP 9.11.1663.
- (40) RP 29.11.1662.
- (41) RA A XX 2988.

Fod til alterkalk i Arrild k., Hviding h. 1664 (DK XXI 348) (+ disk).

Fod til alterkalk i Døstrup k., Lø h. 1683 (DK XXI 588). Fig. 33. (+ disk fig. 43).

Bæger til alterkalk i Højer k. (DK XXI 112) (+ disk).

Bæger til alterkalk i Bylderup k., Slogs h. (DK XXI 690). Disk i Emmelsbøl k., Viding h. (KKS 86).

Alterkande i Møgeltønder k., Tønder h. 1674 (DK XXI 387/88). Fig. 45.

Alterkande i Tønder k. 1690 (DK XXI 34). Fig. 46.

Drueske. TM 592. Fig. 148.

Ske. Priv.eje Tinum. Fig. 155.

Ske. NMZ-MCDLI. (OLRIK 132. Fig. 28). (?) Inscr.: Bonde Petersen.

ANDREAS GOLDSCHMIDT

Omtalt 1676/77 (St.).

CHRISTIAN REIMER

B. 10.12.1673 (RP).

* o. 1645.

∞ 1673 (KæR).

Uldgade.

Ejendommen beskattes 1682 med 2 mk. og vurderes 1700 til 200 mk. 1710 betegnes det som 1/8-hus (An.).

M.:
8.

Arbejder:

Alterkalk i Abild k., Tønder h. 1680 (DK XXI 622). Fig. 32. (+ disk?).

Renovering af alterkalk i Avntoft k., Viding h. 1686 (KKS 50).

Sygekalk i Læk k., Kær h. 1680 (KKS 160). Fig. 58 (+ disk).

Bæger 1727. Priv.eje Keitum (St.).

Spiseske fra Ballum. GM KI 3488.

SÖNCKE REIMER

B. 22.2.1690 (RP).

* 18.7.1658. † 25.2.1712 (KR). Søn af Jacob Reimer I.

∞ 1689 (KæR).

Uldgade. E. 1710 Møllevej.

Ø 1690, 93 (42), 1701/10 (Ma.).

Huset på Møllevej betegnes som 1/16-hus (An.).

Markedsfoged 1709 (Ma.).

M.:
9.

Arbejder:

Fane på et lågkrus af F. C. Matthiessen. Inscr.: Lorens Sönnichsen zu Dagebul, 6.3.1695 (43).

En hos St. omtalt sygeoblatdåse i Hemmingstedt k., Ditmarsken, kendes ikke på stedet.

IVER BRUHN

B. o. 1685.

Uldgade.

(42) Register der angeordnet den Restitutionsschatzung 1690/93. LA.

(43) St. e. ROSENBERG, nr. 5717.

Ø 1690, 93 (42).

Tilsyneladende knyttet til Reimer-familien (K). Endnu omtalt 1699 (44).

M.:
10.

Arbejder:

Sygekalk. Braderup k., Kær h. 1692 (KKS 61). Fig. 59.

SØREN LORENTZEN

B. o. 1690.

† 1.4.1727.

∞ Bryllupper nævnes i KæR 1717 og 1723/24, men det er formentlig hans børns. Enken anføres i Ma. o. 1727.

Ø 1690 (42), 1701/27 (Ma.) og 1715, 19 (indkvarteringskat). Han overtager tilsyneladende Jürgen Etzmann I.s virksomhed som han endelig afdrager 1695 (45).

Deputeret borger.

M.:
11.

Arbejder:

Oblatæske i Rømhø k. 1733 (DK XXI 502) (?).

Bæger på 3 kugler 1701. TM 415. Fig. 72.

Lille bæger på 3 kugler 1699. Fra Rømhø. FM

Spiseske. TM 461. Fig. 157.

Spiseske 1724. Priv.eje Skærbæk.

Spiseske. Priv.eje Mjolden.

Spiseske 1736. Priv.eje Kongsmark.

JÜRGEN ETZMANN II

B. 23.3.1695 og 6.3.1700 (RP).

* 7.8.1670. † 17.10.1719 (KR).

∞ Ingeburg E. (Ma.), d. 17.12.1733 (KR).

Uldgade. 1/8-hus (An.). O. 1697 vurderet til 400 mk.

Ø 1701 ff (Ma., Mo. samt indkvarteringskat).

Deputeret borger 1710 og skatteregnskabsfører.

Enken fortsætter virksomheden.

M.:
12.
13.
14.

Arbejder:

Alterkalk i Braderup k., Kær h. (KKS 61). Fig. 34.

Oblatæske i Faretoft k., Bøking h. 1715 (KKS 106).

Klingpung i Læk k., Kær h. 1708 (KKS 160/61). Fig. 66.

Bæger. C A PPN. Priv.eje Nolde.

Spiseske. Lüdte Petersen. FM 6722. (Tabt e. 1945).

Spiseske. EW. TM 571. Fig. 153.

PAUL NOMMESEN

B. o. 1697.

† 31.7.1708 (KR).

∞ Magdalena N. 1702 (KæR).

Uldgade o. nr. 6. 1/4-hus (An.).

Ø 1703/07 (Ma.).

(44) RP 2.6.1699.

(45) Der Stadt Tundern Kercken Boeck 38. LA.

Enken fortsætter virksomheden, gifter sig 1711 med F. H. Gregersdorff og bebor indtil hans død 1716 huset der da overtages af guldsmeden Christopher v. Barm (RP).

M.:

15.

Arbejder:

Alterkalk. Brede k., Lø h. 1698 (DK XXI 568). Fig. 35.

DANIEL STEINWEG

B. 4.6.1698 og 6.3.1700 (RP). Fra Fredericia.

* o. 1671. † 1731 (KR).

∞ Enke nævnt i Skatteregnskaberne.

☞ 1701/09 i Nørregade, 1716/20 (NØK) og 1721/31 (SØK), Østergade.

♂ 1701-09, 1713, 1715-40 (Ma., Mo., indkv.sk. De sidste år enken).

Aflægger 7.1.1711 borgered i Rudkøbing.

M.:

16.

17.

18.

19.

Arbejder:

Alterkalk i Løjt k., Rise h. 1701 (DK XXII 135). Fig. 36.

Alterkalk i Nykirke k., Viding h. 1702 (KKS 193).

Glat bæger m. våben. Priv.eje? Fig. 76.

Bæger på tre kugler. Priv.eje Kolding. Fig. 77.

Ske m. cirkelrund laf. Inscr.: GAS 1711. Priv.eje.

JACOB REIMER II

B. 6.3.1700 (RP og BP).

* 9.2.1676 (KR). Søn af Chr. Reimer.

∞ Anna Magdalena R., d. 26.1.1741.

☞ Uldgade. O. 1700 Østergade 17.

♂ Ikke omtalt i skatteregnskaberne, men hustruen nævnes som enke 1717 (Ma.).

Må formodes at have overtaget virksomheden efter Jacob Reimer I og gjort brug af samme mestermærker som denne.

Arbejder:

Sygekalk i Højer k. (DK XXI 112) (+ disk).

Glat bæger. TM 96. Fig. 74.

Punslet bæger. TM 402. Fig. 73.

Glat bæger. Inscr.: Niels lensen Bleck. Priv.eje Kbh. Fra Rømø.

Glat bæger. Inscr.: Lorens Matzen. Priv.eje Hviding.

THOMAS WÜST

B. 23.2.1704 (BP).

* o. 1672. † o. 1724. Fra Nordborg.

∞ Kone og 4 børn nævnt 1717.

☞ Fra 1716 Nørregade/Smedegade (NØK).

♂ 1703/23 (Ma., Mo. og indkv.sk.). Restant 1720. »Fattigdom«.

M.:

20.

21.

Arbejder:

Oblatæske i Emmerlev k., Højer h. 1717 (DK XXI 453). Fig. 49.

Oblatæske i Højer k. 1721 (DK XXI 112). Fig. 48.

KNUDT REIMER

B. 23.2.1704 (BP).

* 27.11.1678. † 1721. Søn af Chr. Reimer.

∞ Anna R. 1703 (KÆR), d. 8.4.1740.

☞ Møllevej. 1/8-hus (An.).

♂ 1703/25 (Ma., Mo., indkv.sk. De sidste år enken).

M.:

22.

Arbejder:

Lille glat bæger. Priv.eje Emmerlev. Fig. 78.

Glat bæger. Priv.eje Emmerlev. Fig. 79.

CHRISTOPHER V. BARM

B. 18.2.1708 (BP).

* 14.1.1683. † 7.6.1728 (KR). Fra Sønderborg.

∞ Trincke v. B. (Ma.).

☞ Fra 1716 Østergade o. nr. 6 (Paul Nommesens hus).

♂ 1708/30 (Ma., Mo. og indkv.sk. De sidste år enken).

Virksomheden fortsættes af Fr. Chr. Munch.

M.:

23.

Arbejder:

Alterkalk i Skrydstrup k., Gram h. 1725 (DK XX 681). Fig. 38.

Sygekalk i Ravsted k., Slogs h. (DK XX 670).

Bæger på tre kugler. TM 100. Fig. 75.

20 spiseskeer m. rottehal. Priv.eje Ny Chr. Albrechts Kog. Fig. 156.

PAUL SOMMER

B. 27.6.1710 (BP).

* o. 1686. † o. 1736. Fra Holbøl.

∞ Cathrina S.

☞ Til 1720 Østergade (NØK), til 1724 Slotsgrunden.

♂ 1711/40 (Ma., Mo. og indkv.sk. De sidste år enken). 1726 benævnes han som inderst, er ofte skatterestant.

FRIEDRICH HANS GREGERSDORFF

B. 4.7.1711 (BP).

† 1716. Fra Slesvig.

∞ Magdalena Nommesen 1711 (RP).

☞ Østergade o. nr. 6.

♂ 1711/15 (Ma., Mo. og indkv.sk.).

Virksomheden fortsættes af Christopher v. Barm.

M.:

24.

Arbejder:

Alterkalk, disk og oblatæske i Lindholm k., Bøking h. (KKS 172). 1708. Renovering af alterkalk og disk i Faretoft k., Bøking h. 1710 (KKS 106).

Alterkalk og disk i Ubjerg k., Tønder h. 1710 (DK XXI 362). Fig. 37.
Sygekalk og disk i Ubjerg k., (DK XXI 362).
Sygekalk og disk i Emmelsbøl k., Viding h. (KKS 86/87). 1711.

JOHAN NIELSEN

B. o. 1713. Fra Løgumkloster.
† 17.4.1746 (i Højer).
∞ Anna Maria N., d. 1768.
🏠 5 forskellige steder i kvarteret o. Møllevej.
♁ 1713/25 (Ma., Mo. og indkv.sk., men karakteriseres som »geringe« og med »Armuth«, er skatterestant 1719/20).
Enken fortsætter virksomheden i Højer (46).

M.:
25.

Arbejder:

Spiseske fra Rømø. Inscr.: Ewaldt Finck a Gathe. FM 6772 (tabt e. 1945). (47).
Spiseske fra Daler. Priv.eje Tønder. Fig. 160a og b.

JÜRGEN LORENTZEN

B. o. 1716.
* 19.10.1692. † 23.2.1732 (KR). Søn af Søren L.
∞ Esther Maria Offersen 1716 (KÆR).
🏠 1716 Vestergade (»Westen der Brücke«), 1717/18 Spiker-gade, 1719 ff Uldgade.
♁ 1716/31 (Ma., Mo.). I indkv.sk. 1719 kaldet Jürgen Sørensen.
Hans ejendom er vurderet til 325 mk. og er et 5-fags hus.

M.:
26.

Arbejder:

Spisesk. Priv.eje Tønder. Fig. 158.

JES LORENTZEN

B. o. 1717.
† 4.10.1730. Søn af Søren L.
🏠 Ved »Blegens« i Vestergade.
♁ 1714/30 (Ma., Mo. og indkv.sk.).
Dødsboet i RP (48).

M.:
27.

Arbejder:

Bæger. Priv.eje Emmerlev. Fig. 80.

JES ANDERSEN

B. o. 1718.
† o. 1729.

(46) Martiniskat for Højer 1728–89. LA.
(47) Jvf. inskriptionen på vinkanden i Højer k. (DK XXI 112).
(48) RP 23.4.1731.
(49) RP 14.11.1722.
(50) RP 19.11.1740.

🏠 Slotsgade.
♁ 1719/30 (Ma., Mo.).
Optræder i en sag vedr. gadeuorden (49).
Sønnen Andreas der kommer i lære hos nedenstående, kan være identisk med Andreas Petersen, Løgumkloster og Wyk.

HINRICH PETERSEN KOHLSTADT

B. 31.1.1722 (BP).
† 24.4.1740 (KR). Fra Kristiania.
∞ Enken vinder en erstatningssag 1740 (50).
🏠 Slotsgrunden.
♁ 1722/40 (Ma., Mo.).
Medlem af skyttelavet. 1729 konflikt med v. Barms enke p.gr.a. bagtalelse (51). 1734 afleveres guldhorn 2 til ham (52). 1739 sætter han en ny engel på den ene af Tønder kirkes klingpunge (53).
Virksomheden fortsættes af Berend Christiansen.

M.:
28.
29.
30.

Arbejder:

Sygekalk og disk i Klægsbøl k., Kær h. (KKS 147). Fig. 61.
Spiseske. TM 541. Fig. 159.
Spiseske. 1811. If. Bøjes arkiv.
Dragtspænde fra Fanø (?). NM3 117/1913. Fig. 274.

JOHANN FRIEDRICH CHRISTOPHER FROMM

B. 22.10.1729 (BP).
† o. 1734. Fra Kristiania.
∞ Enken nævnt 1735, boende i Kobbergade.
🏠 Hyppigt skiftende adresser i SVK og SØK.
♁ 1728/34 (Ma., Mo.).
Rytter i livkompagniet 1726 (54).
En forsvunden kalk i Hellevad k. var stemplet FCF m. Tønder bymærke (55).

FRIEDRICH CHRISTIAN MUNCH

B. 7.7.1730 (RP).
* o. 1703. † 6.3.1780. Fra Sorø.
∞ Catherina M. 1730, d. 20.4.1766.
🏠 Østergade o. nr. 6 (Christ. v. Barms hus).
♁ 1730/69 (Ma., Mo.).
Ejendommen takseres 1744 til 420 mk., 1754 til 315, 1765 til 200 (BT).
Fo.: 1769, nr. 331.
Testamente 15.1.1770 (LA).

M.:
31.
32.
33.

Arbejder:

Alterkalk i Nibøl k., Bøking h. (KKS 203).
Foden til alterkalk i Bevtoft k., Nr. Rangstrup h. 1736 (DK XX 898).

(51) RP 3.3.1729.
(52) Landet bag Digerne 1956.30.
(53) DK XXI 56.
(54) SH 161.416.
(55) TRAP, 4. udg. 426.

Sygekalk og disk i St. Peter k., Ejdersted (KK Eiderstedt 142).

Sygekalk, disk og oblatæske i Skrydstrup k., Gram h. (DK XX 681). Fig. 50.

Foden til sygekalk i Ballum k., Højer h. 1745 (DK XXI 487). Fig. 60.

Foden til sygekalk i Emmerlev k., Højer h. 1745 (DK XXI 453).

Oblatæske i Møgeltønder k., Tønder h. (DK XXI 387). Fig. 51.

Ske med si. Tønder k. (DK XXI 34).

Klingpung. Klægsbøl k., Kær h. (KKS 147). Fig. 67.

Vinbæger. Priv.eje Ravsted. Fig. 84.

Tedåse. Inscr.: Johanna Magdalena Hansen 1827. Priv.eje Højer.

Spiseske m. rottehal. Inscr.: Christine Jenses Bombüll 1742. Priv.eje.

Spiseske. Inscr.: Lorentz Lorentzen 1762. TM 475.

Spiseske. Inscr.: Peter Jensen 1765. TM 156.

Spiseske. Inscr.: Rasmus Pedersen. Øster Højst 1769. TM 138.

Spiseske. KM 5020.

Knap til Rømø-dragt. TM 223. Fig. 282.

4 knapper på Rømø-dragt. AM.

PAUL LORENTZEN

B. 14.5.1731 (BP).

† o. 1736. Fra Bergen (56a).

∞ Elsabe Zanten, d. 19.3.1775 (Elsabe Goldschmidt im Hospital).

🏠 1732/33 Uldgade, 1734/35 Slotsgrunden.

♂ 1731/35 (Ma., Mo.).

M.:

34.

Arbejder:

Hovedvandsæg, cylinderformet, helforgylt. Regence. Uden bymærke.

TM 525. Noget tvivlsomt.

WILHELM TIM

B. 21.3.1733 (BP).

* 3.6.1703. † 24.9.1777 i Tinnum.

∞ Silla T., d. 21.12.1765.

🏠 1733/36 Storegade (NVK), 1737 Uldgade, 1738/40 Storegade (SØK).

♂ 1733/40 (Ma., Mo.), restant 1740. Herefter slår han sig ned på Sild.

M.:

35.

Arbejder:

Alterkalk og disk i Ballum k., Højer h. 1733 (DK XXI 487). Fig. 39.

Alterkalk renoveret i Keitum k., Sild 1734 (KKS 366).

Alterkalk renoveret i Morsum k., Sild (KKS 379).

Disk i Morsum k., Sild (KKS 380), jvf. disken i Ballum.

Spiseske. TM 526. Fig. 161.

Spiseske. Inscr.: Lorentz Nissen 1762. Priv.eje Archsum.

(56) SG 30.4.1750.

»Döpken« til hovedtøj fra Sild. GM.

Kåbespænde. Regence. Priv.eje Keitum.

ANTHONY LÜDERS

B. 30.10.1733 (BP).

† e. 1736. Fra Tønning.

∞ Catharina Margaretha L. 1726, d. 19.8.1743.

🏠 Uldgade (i Jürgen Etmanns hus).

♂ 1732/33 (Ma., Mo.).

Omtales i Møgeltønder K. 1736 som boende der.

JÜRGEN PETERSEN

B. 13.1.1734 (BP).

🏠 Uldgade hvor han overtager A. Lüders lejlighed.

♂ 1734/35 (Ma., Mo.).

Borger i Aabenraa 30.6.1729 (Bøje).

CARL LORENTZEN

B. 8.6.1737 (BP).

* 5.10.1710. † 14.6.1787 i Møgeltønder.

∞ 1737 (KæR).

🏠 1740 Uldgade, fra 1744 Spikergade 5.

♂ 1740/46 (Ma.).

Ejendommen vurderes 1744 til 300 mk., 1754 til 225 (BT).

Forlader Tønder o. 1747. Egenhændigt underskrevet fæstebrev på ejendommen nr. 73 i Slotsgade i Møgeltønder (56).

M.:

36.

Arbejder:

Bæger og dele af fod på alterkalk i Møgeltønder k. (DK XXI 387). Fig. 40.

Alterdisk. Daler k., Højer h. 1751 (DK XXI 420). Fig. 44.

Alterdisk. Spandet k., Hviding h. (DK XXI 264). Tvivlsomt.

Bæger. Inscr.: Østerby 1780. Priv.eje Højer.

Spiseske. Inscr.: Peder Hansen.mari Peders. Priv.eje Ballum.

NIS NISSEN

B. 9.5.1739 (BP).

* 22.10.1713. † 19.2.1768. Fra Løgumkloster. Broder til Jonas Nissen Bjørn, Højer.

∞ Dorthe Sophia N.

🏠 Spikergade 21 (SVK 17).

♂ 1739/72 (Ma., Re. De sidste år enken).

Ejendommen takseres 1744 til 540 mk., 1754 til 405 og 1765 til 1200 (BT).

»Wegeeger« (d.e. tilsynsførende med veje og gader) for SVK 1741.

Kvartermester 1742 og 43 (RP). – En søn guldsmed i Sønderborg.

Fo.: 1769, nr. 110.

M.:

37.

37a.

Arbejder:

Sygekalk i Løgumkloster k. 1743 (DK XXI 186).

Spiseske. Inscr.: HPP Emmerlev 1869. TM 65. M.bym.

(56a) Måske søn af Lorentz Andersen. KROHN-HANSEN I 87.

Spiseske. 1743. Priv.eje Slesvig. St. 796 m. bym.
 Teske. TM 453. Fig. 190.
 Et par guld-ørerige fra Keitum. LM 1932.67. St. 802 (Andr. Nissen).
 Hovedvandsæg. LM 1900.5. Fig. 303.
 Hovedvandsæg. Inscr.: Erindring af N H Sørrensen. Priv.eje Østerby.
 Tobaksdåse. Priv.eje Odense.

ANDREAS NISSEN

B. 11.7.1739 (BP).
 * 2.2.1716. † 25.6.1790.
 ∞ 1) Hanna N., d. 3.3.1740 (KR).
 2) Maria Catharina Hansen i Nordborg, d. 23.8.1745.
 3) Margaretha N. 1748, d. 25.10.1789.
 ☞ Vestergade 17 (NVK 5).
 ♂ 1740/89 (Ma., Re.).
 Ejendommen takseres 1744 til 860 mk., 1754 til 654, 1765 til 1150, 1774 til 483 rdl., 1784 til 383 rdl.
 »Weegeer« i SVK 1742, kvartermester i NVK 1747, skatteopkræver 1749, deputeret borger og stadskæmner 1765/68.
 Fo.: 1769, nr. 240.
 Virksomheden fortsættes af Nicolay Hansen.

M.: 38. 39. 40.

Arbejder:

Alterkalk og disk i Agerskov k., Nr. Rangstrup h. (DK XX 877/78).
 Oblatæske i Arrild k., Hviding h. 1770. (DK XXI 348). Fig. 55.
 Sygekalk og disk i Hørsbøl k., Viding h. (KKS 116). Fig. 63.
 Sygekalk og disk i Møgeltønder k., Tønder h. (DK XXI 388).
 Sygekalk og disk i Nibøl k., Bøking h. 1774 (KKS 204).
 Alterdisk i Skærbæk k., Hviding h. (DK XXI 328).
 Sygekalk i Tislund k., Nr. Rangstrup h. 1755 (DK XX 915). Fig. 62.
 Oblatæske i Tønder k. 1758 (DK XXI 33). Fig. 53.
 Dobbeltbæger (»brudebæger«). TM 497. Fig. 86.
 Dobbeltbæger («brudebæger»). Lemvig Museum 1001. Fig. 87.
 Kaffekande. FM 3241. Fig. 90.
 Kaffekande. Priv.eje Erritsø. Fig. 91.
 Tekande. Priv.eje Møgeltønder.
 Flødekande. Priv.eje Tønder. Fig. 100.
 Sukkerbakke. TM 434. Fig. 103.
 Sukkerbakke. FM 11308.
 Sukkerbøsse. KM 13321. Fig. 115.
 Sukkerbøsse. LM 1909.64.
 Sukkerbøsse. Priv.eje Tønder. Fig. 116.
 Tedåse. TM 507. Fig. 121.
 Tedåse. LM 1901.3.
 Spiseske. TM 56, 411, 473. Fig. 163.
 Dobbelttriflet spiseske. Priv.eje Ny Chr. Albrechts Kog. Fig. 169.
 Gaffer m. bymærke (if. Bøje).
 Teske. TM 576.
 Skospænde. Priv.eje Hjerpsted.
 Hovedvandsæg. Priv. eje Hjerpsted. Fig. 300.
 Tabatiere. Priv.eje Hjerpsted. Fig. 344.

Tabatiere. LM 1900.6.
 Tabatiere. FM 19103. Fig. 340.

JÜRGEN HINRICHSEN (Eggersen Høygaard).

B. 8.10.1740 (BP).
 * o. 1710. † 26.3.1785 (jvf. Ejler Christensen Egger, guldsmed i Odense og formentlig fader til J. H.).
 ∞ Margaretha Damm fra T.
 ☞ Uldgade 2 (SØK 67) og Uldgade 14 (SØK 73).
 ♂ 1741/85 (Ma., Re.).
 Ejendommen takseres 1744 til 480 mk., 1765 til 530 mk. – 1774 vurderes SØK 73, hvor han da bor, til 641 rdl., 1784 til 190. 1794 har Paul Hansen overtaget den (BT).
 Fo.: 1769, nr. 66.

M.: 41. 42. 43.

Arbejder:

Sygekalk og disk samt oblatæske i Burkal k., Slogs h. 1763 (DK XXI 710). Fig. 64 og 54.
 Et par alterstager. Keitum k., Sild 1762 (KKS 366). Fig. 70.
 Aflang skål på kugler. Priv. Tønder. Fig. 88.
 Spiseske. Inscr.: FP 1777. TM 474.
 Spiseske. Inscr.: Østerby 1779. Priv.eje Højer.

BEREND CHRISTIANSEN

B. 3.6.1741 (BP).
 * o. 1712. † 19.3.1750. Fra København.
 ∞ Enken betaler skat 1751.
 ☞ SVK 60 (Slotsgrunden, Kohlstdts værksted (57)).
 ♂ 1741/51 (Ma., Re.).
 Ejendommen vurderes 1744 til 520 mk., 1754 til 390, men er da overtaget af Emanuel Göding.

M.: 44.

Arbejder:

Oblatæske i Hjerpsted k., Højer h. 1745 (DK XXI 469). Fig. 52.
 Klingpung renoveret i Højer k. (DK XXI 118). Fig. 68.
 Bæger. Inscr.: Christian Hansen in Hollm 1782. Priv. Højer.
 Låg til fajancekrus. Priv.eje Døstrup. Fig. 82.
 Spiseske. Inscr.: Laust L. Kolmbore. Maren Laustes 1821. TM 60.

PETER HANSEN

B. 13.7.1744 (BP).
 * 23.7.1713. † 14.1.1756. Fra Lund, Burkal sogn.
 ∞ Gyde Ell 1744 (KæR), d. 18.6.1799.
 ☞ Søndergade 10 (SØK 52).
 ♂ 1745-60 (Ma., Re.).
 Ejendommen takseres 1744 til 760 mk.
 Enken fortsætter virksomheden og gifter sig 1761 med A. C. Boetewadt.

M.: 45.

Arbejder:

Spiseske. TM 520. Fig. 168.
 Hovedvandsæg. LM 1931.6. Fig. 298.

(57) En gældspost han har efter overtagelsen af Kohlstdts værksted omtalt i RP 1741.263.

FRIDERICH CHRISTIAN MATTHIESSEN

B. 7.5.1749 som urmager (BP).

∞ 1748 (KæR).

🏠 Møllevej (58).

M.: 46. 47.

Arbejder:

Sølvplade på altertæppe i Dagebøl k., Bøking h. 1754 (KKS 69). Fig. 69.

Møntkrus (med fane af Sönnich Reimer). Priv.eje Rom. ROSENBERG, nr. 5718.

Spiseske. Priv.eje Kbh. 1749. If. Bøje.

CASIMIR HINRICH VOGT

B. 16.6.1749 (BP).

* o. 1722. † 19.5.1775 (i Sønderborg). Fra Nyborg.

∞ Marie Elisabeth Petersen, d. 18.11.1773.

🏠 1751/54 i NVK, 1755/56 i SØK (Uldgade), 1758 i NØK, hvorefter han tilsyneladende flytter fra byen.

🔗 1749/58 (Ma., Re.). Konen betaler skat til 1762 og omtales til 1770 som fattig.

Fra 1764 nævnes han som mester i Sønderborg.

M.: 48. 49.

Arbejder:

Alterkalk. Gråsten slotskirke, Lundtoft h. (DK XXII 265). Spiseske. Priv.eje Kbh. If. Bøje.

EMANUEL GÖDING

B. 25.10.1751 (BP).

* o. 1724. † 15.3.1769. Fra København.

∞ Botilla G. (enken e. Berend Christiansen?), d. 19.4.1771.

🏠 Lillegade 6 (SVK 87). Fmtl. Berend Chr.s virksomhed.

🔗 1752/71 (Ma., Re.).

Ejendommen vurderes 1765 til 450 mk. (BT).

Fo.: 1769, nr. 158.

En Peter Jacob G. træder 1768 i lære hos J. v. Holten i Altona (St.).

M.: 50.

Arbejder:

Skål. Priv.eje Husum.

Bæltespænde. TM 379. Fig. 288.

To teskeer. Keitum Museum.

CHRISTIAN FEDDERSEN

B. 28.3.1757 (BP).

* 4.7.1728. † 28.9.1790.

∞ 1) Anna F., d. 24.11.1775.

2) Kiestien Jespersen 14.7.1776.

🏠 Fra 1769 Lillegade 2 (SVK 90).

(58) RP 7.10.1754.

🔗 1756/96 (Ma., Re., de sidste år enken).

Fo.: 1769, nr. 294.

M.: 51.

Arbejder:

Sukkerbakke. FM 5214. Fig. 104.

CHRISTIAN SIEMENSEN

B. 20.3.1758 (BP).

* 1.10.1732. † 8.12.1787.

∞ Barbara Margaretha Clausen 25.10.1782.

🏠 Spikergade 9 (SVK 25), fra 1772 Østergade 4 (NØK 50/52, fra 1782 Østergade 9 (SØK 38/39).

🔗 1758/90 (Ma., Re., de sidste år enken).

Ejendommen vurderes 1774 til 826 rdl. og 216 rdl. SØK 38/39 1784 til 1023 rdl. (BT).

Kirkeregnskabsfører 1781.

Fo.: 1769, nr. 118.

M.: 52.

Arbejder:

Tedåse. KeM. Fig. 122.

Hovedvandsæg. LM 1932.52. Fra Morsum.

Tabatiere. Inscr.: Christina Carstens 1780. Priv.eje Bredsted.

Spiseske. TM 477. Fig. 167.

Spiseske. Inscr.: Broderos Johannis 1774. Priv.eje Tønder. Fra Oland.

Spiseske. Inscr.: PBM CB LB 1780. Priv.eje Hjerpersted.

MATTHIAS BRANDT MEINERT

B. 5.7.1758 (BP).

* 13.5.1732. † 26.1.1825.

∞ Catharina Leo, d. 19.3.1800.

🏠 Østergade 14 (NØK 55/58).

🔗 1759/1826 (Ma., Re.).

Hans ejendomme vurderes 1765 til 2110 mk, 1774 til 733 rdl., 1784 til 536, 1824 til 1210 rdl. 1826 udbydes NØK 58 med dertil byggede boder nr. 55/57 til offentlig auktion (59), hvorefter de tilhører de tønderke fattiggasser (BT).

M.: 53. 54. 55. 56.
 57. 58.

Arbejder:

Dobbeltbæger. Inscr.: CMS – KCK – Stavedskov 1771 – BNS – MBK – 1797.

Tedåse. Davids Saml. Fig. 127.

Sennepskande m. ske. Priv.eje Nibøl. Fig. 133/34.

Spiseske. Inscr.: Peder Jürgensen 1777. TM 455.

Spiseske. Inscr.: Hatje in Egenbüttel 1797. FM 14150.

Spiseske. Inscr.: Anna Lorentzen Nybøll 1802. TM 505.

Glødsaks. TM 519. Fig. 139.

2 Skospænder. LM 1924/20.

(59) TI, 2.2.1826.

Skospænde m. jernbøjle. TM 438, HM 190.
 Knap til Rømø-dragt. TM 535. Fig. 282.
 4 drevne knapper. LM 1935/884.
 To knapper. GM T 1071.
 Hovedvandsæg. LM 1895.126. Fig. 302.
 Hovedvandsæg. TM 324. Fig. 305.
 Hovedvandsæg. Inscr.: CCM 1803. FM 8427. »28«.
 Hovedvandsæg. Inscr.: C. J. Beck FMM. FM 14188. »24«.
 Hovedvandsæg. TM 509 (St. 817 c). Fig. 317.

ANDREAS CHRISTIAN BOETEWADT

B. 17.11.1761 (BP).
 * 22.4.1736. † 5.6.1815.
 ∞ Gyde Hansen, P. Hansens enke, d. 18.6.1799.
 ⚭ Søndergade 18 (SØK 58).
 ⚭ 1762/1815 (Ma., Re.).
 Ejendommen vurderes 1765 til 890 mk., 1774 til 439 rdl.,
 1814 til 770 rdl. (BT).
 Fo.: 1769, nr. 51 a.
 Virksomheden fortsættes af brodersønnen Jacob Andreas
 Bødewadt I, og ikke af stedsønnerne, Paul og Nicolay
 Hansen. Proces desang. (60).

M.: 59. 60. 61. 61a.

Arbejder:

Bæger og knop på alterkalk i Arrild k., Hviding h. (DK
 XXI 348).
 Sygekalk, disk og oblatæske 1778 i Avntoft k., Viding h.
 (KKS 50).
 Sygeoblatæske i Emmelsbøl k., Viding h. (KKS 87).
 Vinbæger. FM 14388. Fig. 85.
 Vinbæger. TM 592.
 Stor skål. Priv.eje Århus.
 Kaffekande. Priv.eje Hviding. Fig. 89.
 Chokoladekande. TM 436. Fig. 92.
 Tekande. Priv.eje Tønder. Fig. 96.
 Sukkerbakke. Inscr.: Peter Jessen in Rabstedt 1798. Priv.eje
 Ravsted.
 Sukkerbakke. Inscr.: Jürgen Rasmussen in Jejsing 1769.
 Priv.eje Fanø.
 Sukkerdåse. Svajknækket på tre støbte ben. Priv.eje Højer.
 Kanelbøsse. TM 518. Fig. 129.
 Spiseskeer. TM 130, 161, 157/58, 478/79.
 Spiseske. Inscr.: Margrethe Hansens og Søn Thade Har-
 ckes 1783. Priv. Rømø.
 Potageske. TM 122.
 Flødeske. TM 87. Fig. 199.
 6 små grogskeer med rottehaler. Priv.eje Rømø.
 12 teskeer med violinformet stilk. Priv.eje Tønder.
 Guld-vesteknap. TM 467. Fig. 282.
 Knapper til Rømø-dragt. TM 449. Fig. 282.
 Hovedvandsæg. TM 462. Fig. 306.
 Hovedvandsæg. Kestnermuseet Hannover 1916.12.
 Hovedvandsæg. Løve. 1782. FM 5003. Fig. 348 i SS.
 Hovedvandsæg. Løve. 1787. GM 3477. »26«.
 Hovedvandsæg. Løve. 1829. KGM 1912.159. Fig. 334.
 Hovedvandsæg. Løve. Priv.eje Kbh. Fig. 100 i BB.
 Hovedvandsæg. Priv.eje Tønder. Fig. 310.
 Hovedvandsæg. FM 972.
 Tabatiere. Inscr.: PL. Priv.eje Tønder.
 Tabatiere m. skildpaddelæg og -bund. Priv.eje S. Sejerslev.
 »26«.

Salmebogsspænde. TM 442/43. Fig. 349.
 Salmebogsspænde. 1771. FM 5146.
 Salmebogsspænde. 1785. Berlin. Fig. 366 i SS.
 Salmebogsspænde. 1828. FM 3201.

CHRISTOPHER SCHMIDT

B. 12.5.1762 (BP).
 * 24.11.1735. † 4.11.1764.
 ∞ Anna Elisabeth S.
 ⚭ o. Nørregade 28 (NØK) til 1762. Derefter NVK (ved
 torvet).
 ⚭ 1759/68 (Ma., Re.).
 Ejendommen vurderes 1765 til 1030 mk. (BT).

HINDRICH HANSEN

B. 31.8.1767 (BP).
 * 2.6.1737. † 8.4.1774.
 ∞ Ingeborg Andresen 11.10.1767.
 ⚭ Østergade o. nr. 39 (SØK o. 21).
 ⚭ 1768/73 (Ma., Re.).

HANS PETER MARCUSSEN

B. 22.8.1768 (BP).
 * 30.5.1735. † 29.1.1793.
 ∞ Maren Martensen 25.9.1768.
 ⚭ NVK 32 (v. torvet).
 ⚭ 1769/92 (Ma., Re.).
 Ejendommen vurderes 1774 til 136 rdl., 1784 til 156 (BT).
 Fo.: 1769, nr. 264.

M.: 62.

Arbejder:

Sukkerbøsse m. bymærke. Priv.eje Kbh. If. Bøje.

PETER PETERSEN

B. 22.8.1770 (BP).
 * 27.9.1742. † 6.10.1805. Fra Flensborg.
 ∞ Margaretha Outzen 21.10.1768.
 ⚭ Vestergade 70 (SVK 155).
 ⚭ 1771/1808 (Ma., Re., de sidste år enken).
 Ejendommen vurderes 1784 til 228 rdl., 1794 til 170, 1810
 til 210 (BT).

M.: 63. 64. 64a.

Arbejder:

Sygekalk og disk i Hammelev k., Gram h. (DK XX 623).
 Fig. 65.
 Sygekalk og disk i Vilstrup k., Haderslev h. (DK XX 385
 fig. 7).
 Sygeoblatæske i Højer k. (DK XXI 112/13).
 Sukkerbakke. TM 418. Fig. 107.
 Sukkerbakke. Priv.eje Tønder.
 Sukkerbakke. Priv.eje Kolding.
 Spiseske. TM 164.
 6 spiseskeer. Priv.eje Hjørring (Nr. 415 i Dansk Sølv 1550-
 1950).

(60) RP.

Flødeske. Rokoko. Inscr.: LAS BA 1788. Priv.eje Højer. Skospænder. TM 332. Fig. 287.
10 dupper på hovedtøj til dragt fra Sild. NM3 200/1898. Fig. 246.

Hovedvandsæg m. krone. FM 8440.

Hovedvandsæg m. krone. NoM 36.220. Fig. 308.

Salmebogsbeslag. Rokoko. Priv.eje Tønder. Jvf. fig. 348.

JOHAN FRIEDRICH HOLMBERG

B. 7.10.1771 (BP).

* o. 1749. † e. 1824. Fra København.

∞ Maria Haholt 3.11.1771. D. 31.8.1824 i Mgl.

☞ Lillegade 6 (SVK 87), Gødings virksomhed.

☞ 1771/86 (Ma., Re.).

Ejendommen vurderes 1774 til 170 rdl. (BT).

Flytter o. 1787 til Møgelstønder hvor han overtager Carl Lorentzens virksomhed.

M.:

65.

66.

Arbejder:

Sukkerbøsse. NM3 579/1933. Fig. 117.

Hovedvandsæg. TM 575. Fig. 318.

CASPER JOHANSEN

B. 25.5.1781 (BP).

* 2.12.1740. † 16.11.1826.

∞ Catharina Jensen 8.6.1781.

☞ Søndergade 1 (SØK 99a).

☞ 1782/1826 (Ma., Mo., Re.).

M.:

68.

Arbejder:

Spiseske. Inscr.: F. Biehl 1846. Priv.eje Tønder.

Beslag på salmebog, lukke og 4 hjørner. TM 616.

CHRISTIAN ANDRESEN

B. 1.4.1785 (BP).

∞ Maria Brinck 23.4.1785.

☞ hyppigt skiftende indtil 1798.

☞ 1786 (Ma., Re.). 1793/98 ingen skat p.gr.a. fattigdom.

Har næppe været selvstændig mester og forlader tilsyneladende byen o. 1800.

PAUL HANSEN I

B. 18.4.1785 (BP).

* 6.1.1753. † 10.2.1830. Søn af Peter H.

∞ Maria Elisabeth Hestorff 20.5.1785.

☞ 1785 Spikergade. 1786 overtager han Jürgen Hinrichsens ejendom SØK 73 (Uldgade 14). Fra 1816 ejer han yderligere SØK 69 og fra 1821 endvidere SØK 38/39 (Østergade 9).

☞ 1786/1835 (Ma., Mo., Re.).

Ejendommen SØK 73 vurderes 1794 til 460 rdl., 1804 til 583 og 1814/24 til 930 rdl. (BT).

M.:

69.

70.

71.

72.

M.:

73.

74.

75.

76.

77.

Arbejder:

Sygevinsflaske. Faretoft k., Bøking h. (KKS 106).

Sygekalk og disk i Medelby k., Kær h. (KKS 180).

Oblatæske i Ladelund k., Kær h. 1830 (KKS 153).

Sygedisk i S. Løgum k., Kær h. (KKS 236).

Sygekalk i Tinglev k., Slogs h. 1820 (DK XXI 726).

Sygekalk og disk i Toftlund k., Nr. Rangstrup h. 1798 (DK XX 836).

Sygekalk i Ø. Højt k., Slogs h. (DK XXI 654).

Chokoladekande m. bakke, cylindrisk. Priv.eje Fanø.

Chokoladekande m. bakke, cylindrisk. Priv.eje Ballum. Fig. 93.

Kaffekande. Tøndeformet. Priv.eje Bredsted. Fig. 94.

Tekande m. bakke. Keitum Museum. Fig. 97.

Tekande m. bakke. Priv.eje Aabenraa. Fig. 98.

Tekande m. bakke. Priv.eje Hamborg. Fig. 99.

Flødekande. TM 77. Fig. 101.

Sukkerbakke. Priv.eje Kolding. Fig. 108.

Sukkerskål. KeM. Fig. 113.

Sukkerskål. TM 405. Fig. 114.

Sukkerbøsse. Priv.eje Hjerpsted. Fig. 118.

Sukkerbøsse. KM 10161. Fig. 119.

Sukkerbøsse. Inscr.: Jacob Nicolay Petersen Clement auf Hackstedtgarde 1796. Priv.eje Tønder.

Tedåse. Inscr.: MB 1816. Priv.eje Tønder.

Tedåse. Priv. Tønder. Fig. 123.

Kanelbøsse. TM 517. Fig. 130. TM 595.

Lysesaks. FM 12308. Fig. 143.

Sukkertang. FM 8148.

Sukkertang. TM 191. Fig. 146.

Spiseske. TM 133, 498, 503, 596.

Spiseske. KuM A 30/1919. Fig. 173.

Spiseske. FM 14145 og 14147.

Spiseske. Aabenraa Museum. Inscr.: 1831.

Spiseske. HM 282 (Inscr.: 1787) og 2953/54 (Inscr.: 1793)

Spiseske. LM 1913.52 (1804), 1915.55 (1808), 1952.118.

Teskeer. TM 198. Fig. 191–92.

Fiskeske. TM 397. Fig. 201.

Puncheske. Priv.eje Højer.

2 lysestager. TM 493. Fig. 204.

Voksstabelholder. IM 1921.55.

Forgylt gaffel 1791. Priv.eje Altona.

Dupper til hovedtøj fra Sild. Dragt i FM.

Dupper til hovedtøj fra Sild. GM T 2937. Fig. 247.

Filigranbroche. TM 293. Fig. 277.

Knapper. TM 226. Fig. 282.

Garnnøgleholder. FM 8482. Fig. 279.

Garnnøgleholder. Priv.eje Keitum. Fig. 280.

Skospænder. NM3 20.1906. Fig. 290.

Skospænder. TM 383.

Hovedvandsæg. Fisk. TM 9. Fig. 336.

Hovedvandsæg. Fisk. KuM A1/1923.

Hovedvandsæg. Fisk. FM 9015. »26«.

Hovedvandsæg. Fisk. AM. 1806.

Hovedvandsæg. Fisk. KGM 1911.35.

Hovedvandsæg. Fisk. LM 1935.924.

Hovedvandsæg. Fisk. Meldorf Museum. Fig. 354 i SS.

Hovedvandsæg. Fisk. 4 i priv.eje Tønder, Bredsted, Husum, Elmshorn.
 Hovedvandsæg. Løve. TM 494. Fig. 335.
 Hovedvandsæg. TM 321. Fig. 314.
 Hovedvandsæg. DM 94. »28«.
 Hovedvandsæg. FM 10083, 7375 (fig. 337 i SS), 8441.
 Hovedvandsæg. Hobro Museum. F 305. (dat. 1797).
 Hovedvandsæg. AM (to, det ene dateret 1842).
 Hovedvandsæg. KGM 1901.198. Fig. 311.
 Hovedvandsæg. LM 1895.27.
 Hovedvandsæg. NoM 36.931.
 Tabatiere. TM 304. Fig. 342.
 Tabatiere. TM 567. Fig. 343.
 Salmebogsbeslag. FM 9843. 1811.

CHRISTIAN RAPHAEL SCHMIDT

B. 15.5.1786 (BP).
 * 1753. † 19.4.1822. Fra Smidstrup, Vejle a. (?).
 ∞ 1) Dorothea Christina Hilner 30.6.1786.
 2) Catharina Andren 22.11.1789.
 ☞ Skiftende adresser, sidst SVK 93 (Lillegade 2).
 ⚭ 1787/1821 (Ma., Mo, Re.). I mandtalsliste 1812 kaldes han daglejer.
 Ejendommen NVK 93, som han bebor 1794, takseres til 140 rdl. (BT).

M.:
78.

Arbejder:

Hovedvandsæg m. bymærke. Priv.eje Kbh. If. Boje.

NICOLAY HANSEN

B. 30.8.1790 (BP).
 * 12.5.1755. † 31.1.1835 (i Lunden). Søn af Peter H.
 ∞ Anna Henrica Köhn.
 ☞ Vestergade 17 (NVK 5). Andreas Nissens virksomhed.
 ⚭ 1790/1833 (Ma., Mo., Re.).
 Ejendommen vurderes 1794 til 496, 1804 til 550, 1814/24 til 880 rdl. (BT). 1834 indbyder han huset til salg og bestemmer auktion på indbo (61).
 Deputeret borger. Far til astronomen P. A. Hansen (62).

M.:
79. 80. 81. 82.

83.

Arbejder:

Sukkerbakke. Priv. Kolding. Fig. 110. Fig. 303 i Bo.
 Peberbøsse, formet som bikube. Priv.eje Kbh.
 Sukkertang. FM 15958. Fig. 142.
 Spiseske. TM 395, 398, 485. Fig. 172. 603.
 Spiseske. FM 15955 (8 stk. fra Richtsens bestik).
 Spiseske. Med perlestav. Lemvig Museum 312.
 Spiseske. Med perlestav. 1796. Fredericia Museum 1457.
 Teske. FM 15956 (Richtsens bestik).
 Teske. TM 450/51, 522. Fig. 195.
 Saltske. TM 422. Fig. 196.
 Saltske. FM 15957 (Richtsens bestik).
 Fiskeske. TM 423. Fig. 200.

(61) TI, 6. og 27.3.1834.

Potageske. FM 15959 (Richtsens bestik).
 2 dessertskeer. Priv.eje Husum.
 Flødeske. Priv.eje Hviding.
 Kniv med håndtag af bladsølv. TM 165. Fig. 189.
 3 knive med pistolskaft. Priv.eje Husum.
 Skospænder. AM 1942.190. »26«.
 Bæltespænde m. filigran og flusser. TM 512. (St. 852d.).
 »28«.
 Hovedvandsæg. TM 464, 472.
 Hovedvandsæg. FM 7518 (1836), 8197 (1840) »26«, 11326 (1806) »26«, 14166 (1816).
 Hovedvandsæg. LM 1928.353. »26«.
 Hovedvandsæg. Ringkøbing Museum 3527.
 Hovedvandsæg. NoM 36.173. Fig. 312.

MARTIN PETERSEN HOMMELHOFF

B. 6.1.1796 (BP).
 * 20.10.1763. † 26.8.1827.
 ∞ Anna Maria Petersen 5.8.1796.
 ☞ Spikergade 9 (SVK 23).
 ⚭ 1796/1827 (Ma., Mo., Re.).
 Ejendommen vurderes 1804 til 546 rdl., 1814/24 til 880 rdl. (BT).
 Deputeret borger.

M.:
84. 85. 86. 87.

Arbejder:

Tekande. LM 1912.34.
 2 sukkerbakker. TM 67.
 2 sukkerskåle. Priv.eje Tønder. Fig. 111.
 Tedåse. Priv.eje Kbh. Fig. 124.
 Sukkertang. Filigran. Inscr.: KNH Rh. 1853. Priv.eje Hviding.
 Spiseske. TM 160, 437, 445, 597, 598. Fig. 176.
 Spiseske. HM 272. Inscr.: Hans Petersen in Brauerup 1806.
 Spiseske. NM3 M 1582.
 Spiseske. Priv.eje Kolding. Fig. 470 i Bo.
 Teskeer. TM 431/32.
 Puneske. Inscr.: Krongeschenk von 7 Jungfern in Hyn- ding 1818. Priv.eje Ravsted.
 Puneski. TM 564. Fig. 203.
 Hovedvandsæg. TM 413. Fig. 320. 500. Fig. 332.
 Hovedvandsæg. FM 8197, »26«, 14186 (1798), 14187.
 Hovedvandsæg. Sønderborg M. 1654.
 Hovedvandsæg. NM3 P 228. Fig. 315.
 Hovedvandsæg. LM 1907.149.
 Hovedvandsæg. KGM 1908.415. Fig. 321.
 Hovedvandsæg. Priv.eje Kbh. Fig. 83 i BB.
 Hovedvandsæg. Priv.eje Kbh. Fig. 106 i BB.
 Tabatiere. FM 14308. Fig. 341.
 2 store knapper. AM.

MATHIAS PETERSEN TRAUSTEDT

B. 13.10.1800 (BP).
 * 15.7.1770. † 6.8.1816.
 ∞ Cæcilia Christiansen 16.11.1800.
 ☞ SVK 49 (Slotsgade 2).
 ⚭ 1802/16 (Ma., Mo., Re.).

(62) A.4, 100ff.

Ejendommen vurderes 1814 til 820 rdl., 1824 til 830 rdl. (BT).

M.:
88.

Arbejder:

Flødeske. Louis XVI. Priv.eje Tønder.
Flødeske. Empire. Hobro Museum F. 253.
Sukkertang. Inscr.: Ingeborg Christensen. Auderup 1820.
Priv. Stainz.
Teske. TM 433.
Hovedvandsæg. TM 469. Fig. 322.
Hovedvandsæg. FM 972/1886. Inscr.: HSH 1820. »28«.
Hovedvandsæg. Herning Museum.
Hovedvandsæg. NoM 36.146.
2 Hovedvandsæg. Hobro Museum. F. 322 og 323.

ANDREAS CLAUS HESTORFF

B. 5.11.1804 (BP).
* 1774 (?). † 1833 (?). If. Bøje.
☞ Til 1812 SVK 64/65, 1817 NØK 78.
☞ 1806/17 (Ma., Mo., Re.). 1814: Aus der Stadt gezogen.
1817: Unvermögend halber frei. Træffes ikke senere i sk.regnsk.
En søn guldsmed i Aabenraa.

M.: 89. 90. 91.

Arbejder:

Sygekalk og disk i Klangsbøl k., Viding h. (KKS 140).
Brændt.
Sygekalk, disk og oblatæske i Rodenæs k., Viding h. (KKS 219).
Sygeoblatæske i Læk k., Kær h. (KKS 160). Fig. 56.
Teske. Esbjerg Museum.
Potageske. Inscr.: Frid. Friedrichsen in Tondern gewonen im Schützen Chore alhie als König d. 7. Nov. 1808.
»26«. Priv.eje Tønder.
Hovedvandsæg. TM 37 (?). Fig. 323, 438.
Hovedvandsæg. Fisk fra Ole Olsens saml. If. Bøje.

JACOB ANDREAS BÖDEWADT I

B. 24.3.1806 (BP).
* o. 1773 (i St. Petersborg). † 23.6.1844. Brodersøn t. A. C. B.
∞ 1) Hanna Rothmer 18.10.1805.
2) Lauretta Tychsen 18.12.1824.
☞ Til 1824 bebor han onklens ejendom, hvorefter han flytter til den anden side af gade, SØK 93 (Søndergaden 15) som han erhverver allerede 1810.
☞ 1807/47 (Ma., Mo., Re., Sk.).
Ejendommen vurderes 1814 til 1240 rdl., 1824 til 1390, 1834 til 1380 og 1844 til 2200 rdl. (BT). Jordtilliggende i bymarken (63).
Deputeret borger.

M.: 92. 93. 94. 94a.

(63) TI, 17.10.1844. Annoncering om hus- og landsalg med oversigt over de ejendommen tilhørende arealer i

Arbejder:

Tekande. Empire. 1. præmie ved ringridning i Tønder 1809. TM 563.
Saltbøsse. Priv.eje Hamborg.
Saltkar. Opalglas i sølvindfatning. NM3 404/1931. Fig. 132.
Saltkar. Opalglas i sølvindfatning. KuM A11/1932. Fig. 258 i Bo.
Spiseske. TM 420 og 470 (1818 og 1832). Fig. 178.
Spiseske. AM. Inscr.: Chr. Hansen auf Hirschholm 1819.
Spiseske. Mus. f. hamb. Gesch. 1925.128. Inscr.: Nis Carstensen in Tondern 1823.
Fiskeske. Inscr.: L P 1821. Priv.eje Tønder.
Hovedvandsæg. KuM 1637. Fig. 330.
Hovedvandsæg. Samme type. Priv.eje Tønder.
Hovedvandsæg. Fisk. If. Bøje.

BENDIX HINRICH BRODERSEN

B. 12.5.1806 (BP).
* 17.6.1776. † 5.1.1828. Fra Højer.
∞ Maria Hylsberg 12.5.1805.
☞ Skiftende adresser i NØK.
☞ Betegnes overalt som fattig og betaler ikke skat. 1809/10 er han som soldat fri for renteskat.

M.: 95. 97.

Arbejder:

Tedåse. FM 6992. Fig. 128.
Klingpung. Medelby k., Kær h. (KKS 180).
Spiseske. TM 444. Tvivlsom.

CHRISTIAN LANG BECK

B. 8.9.1806 (BP).
* 29.11.1783. † 5.4.1816.
∞ Jacobine Christiansen 29.10.1811.
☞ Lillegade 3 (SVK 93).
☞ 1808/19 (Ma., Mo., Re.). Som skyttekonger fri for skat 1812.

M.: 98. 99. 100. **CB** 100a.

Arbejder:

Sygekalk. Stedesand k., Kær h. (KKS 227).
Kanelbøsse. Inscr.: JCC. TM 465.
Teske. TM 201.
Flødeske. Inscr.: Ingeborg Brossens Bredebroe 1859.
Priv.eje Brede.
Hovedvandsæg. Inscr.: TP 1809. Priv.eje Ny Chr. Albr. Kog. M.100a m. bym.

MARCUS NICOLAY OFFERSEN

B. 20.10.1806 (BP).
* 7.9.1780. † 26.12.1809.
∞ Dorothea Frøsig 9.1.1807.
☞ Formentlig hos Paul Hansen hvor han uddannes som svend.
☞ Fri for skat i sin egenskab af bytjener.

Tønder bymark, ca. 20 demat land, samt tre begravelse på den nye kirkegård.

I kirkebogen omtales han ikke som guldsmed og har da næppe heller fungeret som guldsmed. En lysesaks – TM 193 – er stemplet NO.

HINRICH HENNINGSEN SCHMIDT

B. 13.3.1809 (BP).
* 8.5.1766. † 9.9.1825 (på rejse i Sverige).
∞ Maria Sabina Wichmann fra Helsingør.
🏠 Vestergade 18 (baghuset). SVK 104.
♂ 1809/26 (Mo., Re.).
26.11.1800 borgerskabi København, man han er fra Tønder.

M.: 101. 102.

Arbejder:

Kanelbøsse. 1821. TM 565.
Hovedvandsæg. Priv.eje Hjørring. Fig. 327.
Hovedvandsæg. Samme type. 1816. LM 1925.310.
Hovedvandsæg. 1818. Priv.eje Lovtrup.
Salmebogsbeslag. Filigran. Inscr.: IHC 1817. Priv.eje Brede.
Sukkerstrøske el. punchesi. KeM.

PETER TYCHSEN KOBLAU

B. 25.11.1811 (BP).
* 25.3.1781. † 19.4.1812.
Fo.: 1803 svend hos Martin Petersen Hommelhoff.
Køber udstyr på en auktion i Tønder 1812 (64).

LORENZ HANSEN V. WAADEN

B. 27.11.1811 (BP).
* 1.11.1783.
🏠 NØK 58. Svend hos Math. Br. Meinert.
♂ Omtalt 1813 (65).

M.: 103. 104. 105. 106.

Arbejder:

Tesi. TM 116.
Strikketøjsholder. 1837. TM 365.
3 runde plader i smykke. TM 370.
Hovedvandsæg. TM 468.
Hovedvandsæg. KGM 1894.59. Fra Bredsted. (St. 877 m. bym.).

JENS HANSEN

B. 25.4.1814 (BP).
* 16.10.1791. † 17.2.1864 (i Højer).
∞ Maria Jensen 16.10.1814.
🏠 Spikergade 1 (SVK 26b).
♂ 1815/25 (Mo., Re.).
Ejendommen vurderes 1824 til 420 rdl. (BT). Udbydes til salg s.a. (66), hvorefter han flytter til Højer.

M.: 107.

Arbejder:

Kanelbøsse. Priv.eje Højer.
Teske. Priv.eje Løgumkloster.

FRENDE HANSEN FRENDESEN

B. 11.3.1816 (BP).
* 7.5.1789. † 28.1.1875. Fra Bredebro.
∞ Hanna Maria Knutzen 8.1.1815.
🏠 Møllevej 11 (SVK 72).
♂ 1816/74 (Mo., Re., Sk.).
Ejendommen vurderes 1824 til 190 rdl., 1834 til 200 rdl., 1844 til 450 rdl., 1854 til 320 (BT) og 1873 til 600.

M.: 108. 109.

Arbejder:

Spiseske. Empire. TM 125.
Spiseske. Inscr.: Chresten Andersen Sølstedt 1853. TM 488.
Teske. Inscr.: L. N. Høier Baulund. TM 452.
Sukkertang. Filigran. 1835. LM 1955.164.
Sukkerstrøske. Inscr.: M. B. Hosterup 1831. Priv.eje Højer.
Hovedvandsæg. TM 38. Fig. 328.
Hovedvandsæg. FM 8406.
Hovedvandsæg. GM Kl 2638. (1814?).
Hovedvandsæg. Fisk. Inscr.: LPH (= Lorenz Peter Holdt, Aaspe v. Brede). Priv.eje Tønder.

THOMAS PETERSEN KOHLBY

B. 19.10.1818 (BP).
* 4.9.1795. † 23.9.1856 (i Vordingborg).
∞ Mathias Traustedts enke 30.8.1818.
🏠 Slotsgade 2 til 1823. Derefter hos faderen Nørregade 22.
♂ 1819/24 (Mo., Re.).
1829/31 borger i Nysted. Fra 26.6.1832 i Vordingborg.

M.: 110. 110a. 110b.

Arbejder:

2 spiseskeer. Inscr.: TPOF 1819. Priv.eje Keitum.
Spiseske. Inscr.: MMD 1821. Priv.eje Morsum.
Hovedvandsæg. TM 569. Fig. 333.

THOMAS SIMON JEFSEN

B. 17.5.1819 (BP).
* 7.6.1791. † 20.3.1857.
∞ Maria Elisabeth Kaper 10.10.1819.
🏠 Svend hos Meinert 1819. 1820 ff NVK.
♂ 1820/46 (Mo., Re., Sk.).
Har næppe været selvstændig mester.

THOMAS JENSEN ZITERIUS LANGE

B. 13.11.1820 (BP). Meddeler etablering s.å. (67).
* 7.1.1795. † 20.1.1864.
∞ 1) Hansigne Caroline Jensen 28.1.1821.
2) Gunder Maria Andersen 7.5.1854.

(64) Auktionsprotokol e. afd. læge Johann Garmsen. LA.

(65) Mannzahl und Schatzprotokoll für die Stadt Tøndern pro 1813. Decretenprotokoll 26.5.1813. LA.

(66) TI, 9.12.1824.

(67) TI, 9.11.1820 hos bogbinder Seyffart i Søndergade.

🏠 Storegade 16 (SVK) 1824/56 o.fl.a.st.
♂ 1822/60 (Mo., Re., Sk.). Som skyttekonge fri for skat 1833.

Ejendommen SVK 5 vurderes 1824 til 1440 rdl., 1834 til 1420, 1844 til 2670 og 1854 til 2000 rdl. 20.2.1856 sælges det (BT).

Borger i Sønderborg 5.2.1855, men er trods det konstant skatteyder i T.

Arbejder:

Bæger til sygekalk i Tønder k. (DK XXI 35).

Spiseske. Inscr.: Ballum 1840. TM 425.

Spiseske. Inscr.: D. Bödewadt 1868. Mus. f. hamb. Gesch. 1925.124 og 127.

Flødeske. Inscr.: H. P. Petersen 1848. TM 491.

Kanelbøsse. 1840. TM 594. Fig. 131.

Hovedvandsæg. 1840. TM 463.

Hovedvandsæg. Inscr.: AMC CO 1858. FM 1235

Hovedvandsæg. KM 13352.

Salmebogsbeslag. TM 424. Fig. 350.

Beslag på merskumspibe. Priv.eje Dedsbøl.

LORENZ FRIEDRICH JENSEN

B. 21.5.1821 (BP). Meddeler etablering 1820 (68).

* o. 1788. † 27.11.1849 (i Løgumkloster). Fra Kristiania.

∞ 1) Anna Maria Petersen 21.12.1823 (enke e. guldsmed Jens J. Petersen).

2) Anna Margretha Christensen 9.12.1827.

🏠 Skibbrogade (SVK 86) 1821/22.

♂ 1822 (Re.).

Flytter o. 1823 til Løgumkloster. Uddannet hos Schau i Aabenraa. (69).

Arbejder:

Teske. Inscr.: Erindring fra M H Linnet 1882. Priv.eje Nr. Vollum.

Puncheske. Priv.eje Skærbæk.

JACOB WILHELM NANNSSEN

B. 20.5.1822 (BP).

* 16.7.1793. † 7.6.1867.

∞ Metta Maria Hansen 1.12.1822.

🏠 Skiftende adresser, bl. a. Østergade 59 (SØK 7).

♂ 1823/25 (Mo., Re.), hvorefter han betegnes som fattig. Ingen skat.

(68) TI, 20.7.1820 hos Helena Jarck i Spikergade.

(69) RA, D 130.

(70) TI, 2.7.1835.

Arbejder:

Hovedvandsæg. Fig. 114 i BB.

THOMAS BRODERSEN MÜLLER

B. 29.5.1826 (BP).

* 8.3.1801. † 6.5.1866.

∞ 1) Johanna Catharina Suck 30.10.1825.

2) Ingeborg Christina Hinrichsen 29.6.1834.

🏠 1827/35 i Nørregade 77 (NVK 56) og herefter skiftende adresser.

♂ Efter 1839 fri for skat p.gr.a. fattigdom.

Ejendommene NVK 56 og 55 som han er ejer af, vurderes 1834 til 230 rdl., men de sælges p.gr.a. en fordring fra Martin P. Hommelhoffs enke ved tvangauktion 1835 (70).

LORENZ JOHNSEN

B. 9.10.1826 (BP).

* 25.9.1800.

∞ Anna Maria Tournoe.

🏠 Spikergade 19 (SVK 18) 1827/28, hvorefter han formentlig forlader byen. Nævnt som fadder 30.11.1829 (71).

♂ 1827/28 (Re.).

Arbejder:

Flødeske. TM 179.

LORENZ JOHANNSEN

B. 19.3.1827 (BP).

* 19.1.1784. † 25.5.1833. Søn af Casper J.

🏠 Søndergade 1 (SØK 99a).

♂ 1830/32 (Re.). (72).

NOMMEN PETERSEN

B. 23.3.1829 (BP).

* 21.12.1783. † 11.7.1866. Fra Wyk.

∞ Maria Fries 20.9.1829.

🏠 Spikergade 9 (SVK 23). M. P. Hommelhoffs virksomhed, hvor han har stået i lære (Fo.: 1803).

♂ 1829/66 (Re., Sk.).

Ejendommen vurderes 1834 til 900 rdl., 1844 til 1890 og 1854 til 940 (BT).

Arbejder:

Sukkertang. 1829. TM 188.

Spiseske. Vestre 1841. TM 510. (St. 895b).

Spiseske. 1829. LM 1939.101.

2 teskeer. TM 196.

2 flødeskeer. TM 88, 173.

Hovedvandsæg. Vase m. flusser. FM 14161.

1 par sporer. 1842. TM 617.

OTTO HINRICH HANSEN

B. 19.10.1829 (BP).

* 3.9.1799. † 22.5.1832.

(71) Yderligere nævnt i TI, 25.12.1828.

(72) Ejendommens landtilliggende udbydes til salg i TI, 9.2.1837.

∞ Agnes Horschler 28.6.1829.
🏠 Uldgade 13 (SØK 81).
📅 1830/31 (Re.).

ANDREAS MICHAEL ØRTING

B. 26.10.1829 (BP).
* 4.10.1797. † 30.5.1853. Fra København.
∞ 1) Maria Magdalena Bormann 16.11.1828.
2) Anna Maria Boden 21.8.1836.
🏠 Skiftende adresser i kvarteret o. Uldgade og Slotsgade.
📅 1830/52 (Re., Sk.). Tilsidst betegnet som fattig.

JOHAN JACOB CASPERSEN

B. o. 1829.
∞ Caroline Beck (datter af Chr. B.).
🏠 Nørregade 33 (NØK 21).
📅 1830 fri for skat som ung borger (Re.). Ikke omtalt siden.

CHRISTOPHER HAMBURG

B. 1.11.1830 (BP).
* 12.9.1801. † 4.1.1861.
∞ Herrlich Maria Petersen.
🏠 Storegade 20 (SVK 7) 1832/43, Storegade 1 (NVK 25) 1844/53, Spikergade 22 (SVK 40) 1856 ff.
📅 1832/61 (Re., Sk.).

M.: 122. 123.

Arbejder:

Spiseske. Inscr.: A. N. Schau i Kiørgaard 1856. TM 419.
Voksstabelholder. TM 492. Fig. 206.
Broche med malteserkors. TM 347. Fig. 256.

CHRISTIAN EMANUEL MÜLLER

B. 5.11.1832 (BP).
* 29.9.1798. † 27.4.1872. Broder til Thomas B. Müller.
∞ Anna Christina Lind.
🏠 Skiftende adresser, mest i kvarteret Mellemg., Nørreg.
📅 1831/70 (Re., Sk.). De sidste 14 år fri.

M.: 124.

Arbejder:

Spiseske m. roset. Priv.eje Ballum.

CHRISTIAN HAAS

B. 4.11.1833 (BP). Meddeler etablering s.a. (73).
* 30.7.1805. † e. 1873.
∞ Agnes Hansen, O. H. Hansens enke, 16.6.1833.
🏠 Storegade 5 (NVK 22).
📅 1835/73 (Sk.). Indtægt 1873: 250.– Fri som skyttekonge 1835.
Ejendommen vurderes 1844 til 560 rdl., 1854 til 370 (BT), 1873: 850.–
Deputeret borger.

(73) TI, 2.5.1833, også som juveler og gravør.
(74) TI, 20.12.1855.

M.: 125. 126. 127.

Arbejder:

Peberbøsse. 1834. FM (St. 954).
Spiseske. Inscr.: Schneevogt M. Redlefsen in Riesum 1839. TM 399.
Spiseske. Inscr.: Hans Chr. Hansens Enke i Sövang 1837. TM 439.
Flødeske. TM 523.
Puncheske. 1848. FM 7159.
Hovedvandsæg. Vase. 1851. FM 8407.
Hovedvandsæg. Priv.eje Kbh. Fig. 102 i BB (men tillagt C. Hamburg).
Lugtedåse, formet som bog. 1857. Priv.eje Højer.

PETER ANDREAS HANSEN

B. 9.5.1836 (BP).
* 22.6.1786. † 20.11.1855. Søn af Paul H.
∞ Anna Friederica Schierning 8.11.1837.
🏠 Uldgade 14 (SØK 73).
📅 1837/57.
Ejendommene SØK 69 og 73 vurderes 1834 til 970 og 980 rdl., 1844 til 1690 og 1820 rdl. Skifte og arveforlig 27.2.1836. – Enken meddeler at hun fortsætter mandens forretning (74). 1861 udbydes nr. 73 til salg for arvingerne (75). – Deputeret borger.

M.: 128. 129.

Arbejder:

Disk. Humtrup k., Kær h. (KKS 126).
Tedåse. Tøndeformet. Inscr.: N. Pedersen Höyer 1845. Priv.eje S. Sejerslev.
Tedåse. Tøndeformet. Priv.eje Hamborg. Fig. 126.
Kanelbøsse. Inscr.: J. M. Jensen 1845. Priv.eje S. Sejerslev. Sukkertang. TM 72. Fig. 145.
Spiseske m. 15 glasflusser. TM 64. Fig. 183.
Spiseske m. 5 glasflusser. Inscr.: Hans J. Petersen Nolde 1831. TM 499.
Spiseske m. 15 glasflusser. Inscr.: Andreas Kiebler Leck 1836. FM 11699.
Flødeske. Inscr.: L. K. Kamp. Trelborg 1853. TM 501.
Flødeske. KeM.
Fiskeske. Inscr.: SS 1832. Priv.eje Ny Chr. Albr. Kog.
Puncheske m. træskaf. Inscr.: Mommsen, Gr. Tonde 1851. Priv.eje Tønder.
Voksstabelholder. Inscr.: Dem Herrn Insp. Jannsen aus Dankbarkeit überreicht. FM 8184.
Brilleetui. FM 9797.
Nålehus, formet som delelig kvindefigur. Inscr.: C. Lýtzen 1845. Priv.eje S. Sejerslev.
Nålehus, formet som deleligt anker med hænge til bælte. Priv. Ravsted.
Digevogterskilt. FM 9727. Fig. 281.
Hovedvandsæg. Ustemplet. FM 318.
Hovedvandsæg. 1840. FM 5062.
Hovedvandsæg. 1843. FM 6687.
Lugtedåse. Æskeformet. Inscr.: HCH 1857. Priv.eje Tønder.
Lugtedåse. Æskeformet. LM 1918.47.

(75) TI, 25.4.1861.

Salmebogsbeslag. 1836. AM.
Salmebogsbeslag. TM 335.

PETER JACOBSEN

B. o. 1837.

* 31.1.1809.

∞ Catharina Christiansen 5.2.1837.

☞ Vestergade 31 (SVK 189).

♁ 1837 som »angehender Bürger«.

Herefter optræder han ikke i skatteregnskaberne og har formentlig forladt byen.

M.:

130.

Arbejder:

Flødeske. Inscr.: M. Hansen. Achtrup 1861. TM 176.

JOHANN DANIEL PETERSEN

B. 3.5.1841 (BP).

* 7.6.1816. † 22.1.1865.

☞ Spikergade 22 (SVK 40) 1843/45, Mellemgade 6 (NVK 37) 1852/53.

♁ 1843/45. Siden betegnet som fattig.

JACOB ANDREAS BÖDEWADT II

B. 25.10.1841 (BP). Meddeler etablering s. å. (76).

* 31.10.1814. † 19.7.1886. Søn af J. A. B. I.

∞ Catharina Dorothea Handt 16.6.1841.

☞ Smedegade 6 (NØK 5) 1841/42, Vestergade 11 (NVK 8) 1843/53, Østergade 7 (SØK 40) 1854 ff.

♁ 1842/81. Indtægt i 1881: 1250.-

Ejendommen SØK erhvervet 8.3.1854 for 3150 rdl. 1878 vurderes den til 8400 mk. Den brænder 1912.

Deputeret borger. Stads-kæmner 1865/69.

M.:

132.

133.

134.

135.

Arbejder:

Mange større korpusarbejder i klunkestil i priv.eje på egen. Nogle med lødighedsangivelse 12 og 13 L. Herunder: Drikkehorn i nygotisk stil, udført i anledning af indvielsen af Højer sluse 12.7.1861. Opbevares hos kogsinspektøren i Højer.

3 spisebestik: ske, gaffel, kniv i etuier. 1860, 1864, 1869. TM 392/94.

Flødeske. 1850. TM 174.

Sukkerstrøske. 1859. TM 170.

Kageske med benstilk. TM 421.

Saltbøsse. 1861. TM 466.

Potageske. 1847. KeM.

PETER JANSEN PETERSEN

B. 7.3.1842 (BP).

* 6.4.1813. † 28.9.1866.

∞ Maria Magdalena Hieronymus.

(76) TI, 15.7.1841 og 20.4.1843.

(77) TI, 22.2.1855.

☞ Torvet 6 (NVK 31) 1843/47, Østergade 30 (NØK 67) 1848/57.

♁ 1843/63. De sidste år fattig.

1843 erhverver han ejendommen NVK 31, 42/44 og NØK 67/68 for 4570 rdl. Han reklamerer 1855 med varer i ny-sølv (77).

M.:

136.

Arbejder:

Smeltet ske (St. 907/08).

JACOB FEDDERSEN

B. 14.3.1842 (BP).

* 4.10.1812. † 1.4.1894. Fra Højer.

∞ 1) Helena Maria Sønnichsen 28.6.1843.

2) Christine Todsén 26.4.1861.

☞ Vestergade 19 (NVK 4).

♁ 1842/92. Indtægt: 1873: 500 rdl., 1891: 2380 mk.

1842 køber han NVK 4 for 2730 rdl. 1888 er vurderingen 10.000 mk.

Deputeret borger.

M.:

137.

138.

139.

140.

141.

Arbejder:

Smykkeskrin af mælkeglas m. sølvindfatning. TM 105.

Kaffekande. Priv.eje Ballum. Fig. 95.

Spiseskeer. TM 143, 401, 412, 459.

Strøske. TM 169.

Hovedvandsæg. Presset nyrokoko. DM 196.

Lugtedåser. TM 311, 389. Fig. 338-39.

JOACHIM MARTIN SUCK

B. 20.5.1844 (BP).

* 10.10.1816. † 29.5.1860.

∞ Marthe Toft 15.5.1844.

☞ Forsk. adresser i Søndergade og Spikergade.

♁ 1845/59.

Ejendommen SØK 84 hvor han bor eet år, vurderes til 250 rdl. Enken averterer efter hans død et fuldstændigt inventar af guldsmedeværktøj til salg (78).

M.:

142.

143.

Arbejder:

Hovedvandsæg. TM 568. Fig. 329.

Hovedvandsæg. Inscr.: BKH 1852. Varde Museum 123.

Lugtedåse. TM 454. Fig. 337.

Beslag på merskumpibe. TM 427.

(78) TI, 27.9.1860.

MARTIN RICHARD NANNSSEN

B. 27.8.1849 (BP).

* 18.7.1823. † 17.1.1879. Søn af J. W. N.

∞ Anna Catharina Frosch 6.5.1849.

🏠 Lillegade 3 (SVK 92) 1849/52, Slotsgade 1 (SVK 45) 1853/67, Møllevvej 8 (SVK 74) 1868 ff.

⚔ 1849/78. 1878 årsindtægt: 600 rdl.

Ejendommen SVK 45 vurderes 1854 til 540 rdl., SVK 74 1873 til 2100 og 1878 til 6300 mk.

M.:
144. 145. 146.

Arbejder:

Teske. 1871. TM 428.

Flødeske TM 180.

JOHANN ANDREAS GOTTFRIED WESTE

B. 22.11.1852 (BP). Meddeler etablering s.å. (79).

* 8.1.1825. † 3.6.1865.

∞ Christina Maria Nahnsen 27.3.1853.

🏠 Østergade 36 (NØK 70).

⚔ 1853/64.

Ejendommen vurderes til 1440 rdl. i 1859.

Reklamerer 1859 med at han også er portrætfotograf (80).

M.:
147. 148. 149. 150.

Arbejder:

Spiseske. 1857. TM 521.

Flødeske. 1859. TM 175.

Fiskeske. Priv.eje Nibøl.

Dobbeltriflet potageske. Inscr.: L. Holdt 1895. Priv. S. Sejerslev.

12 plader i smykke. TM 370.

Hovedvandsæg. 1859. FM 6686 (St 958/59).

HEINRICH HAGEL

B. 6.12.1858 (BP).

* 24.11.1830. † 30.11.1909.

∞ 1) Dorothea Charl. Sophie Christensen 17.10.1858.

2) Caroline Marie Charl. Lauridsen 11.9.1870.

⚔ 1859/91. Årsindtægt 1874: 70 rdl., 1891: 756 mk.

1891 vurderes hans hus i SVK 150 til 4000 mk.

M.:
151.

Arbejder:

Spiseske. Dobbeltriflet. Inscr.: J. Hansen u. Kone 1890.

Priv.eje Toftum på Føhr.

Teske. Priv.eje Nr. Vollum.

CHRISTIAN MATTHÆI CARSTENSEN

B. 19.9.1859 (BP). Meddeler etablering s.å. (81).

* 14.1.1834. † 13.11.1915.

(79) TI, 27.5.1852. Er også gravør.

(80) TI, 15.9.1859.

(81) TI, 25.8.1859.

(82) TI, 5.11.1863 og 23.4.1868.

∞ Anna Christina Hansen 24.5.1863.

🏠 Østergade 8 (NØK 52).

⚔ 1860/91. Årsindtægt 1873: 400 rdl., 1891: 2915 mk.

Ejendommen vurderes 1873 til 1550 rdl., 1888 til 5000 mk.

Deputeret borger. Bykasserer.

M.:
152. 153. 154.

Arbejder:

Flødekande. TM 440.

Teske. Inscr.: B. S. Kierbyes Ww. Klíxbüll 1873. Priv.eje Tønder.

FERDINAND LÖCK

B. 2.11.1863 (BP). Meddeler etablering s.å. (82).

* 1.3.1840. † 10.6.1932.

∞ Magdalena Christine Paulsen 25.10.1863.

🏠 Spikergade 9 (SVK 23), 1868/78, Lillegade 2 (SVK 93b) 1881 ff.

⚔ 1867/91. Årsindtægt 1874: 250 rdl., 1891: 2800 mk.

Ejendommen vurderes 1873 til 1500 rdl. 1888 huset i Lille-

gade til 8600 mk.

Deputeret borger.

M.:
155. 156.

Arbejder:

Teske. TM 426.

PAUL HANSEN II

B. 24.7.1865 (BP). Meddeler etablering s.å. (83).

* 18.5.1840. † 8.7.1922 (i København). Søn af P. A. H.

∞ Charlotte Amalie Stehr 20.12.1866.

🏠 Østergade 9 (SØK 38/39). (84).

⚔ Årsindtægt 1873: 300 rdl.

Ejendommen vurderes 1873 til 4100 rdl., 1878 til 12.300 mk.

Fraflytter byen o. 1875 og ernærer sig som bogholder i et bijouterifirma i København, hvor han bor på Nørrebro til sin død. Sønnen – den sidste af guldsmedeslægten Hansen i Tønder – udvandrer til Mexico hvor familien endnu eksisterer.

M.:
157.

Arbejder:

Spiseske. Inscr.: 11.10.72. IES. Priv.eje Keitum.

Puncheske fra Tønder 1874. TM 95.

JACOB ANDREAS BÖDEWADT III

* 25.6.1847. † 3.3.1924.

∞ Pauline Rohwedder 11.11.1873.

🏠 Østergade 7.

⚔ 1888 166.20. Årsindtægt: 2360.–

Huset vurderes til 9000 mk.

Også kendt som fotograf.

(83) TI, 28.9.1865.

(84) TI, 26.4.1866 meddeler han at han bygger ejendommen Østergade 9. Fig. 4.

HANS JÜRGEN PLÖHN

* 28.1.1833. † 10.2.1911.

∞ Maria Cecilie Plöhn 30.1.1881.

🏠 Vestergade 22 (SVK 107) fra 1892. Fig. 5.

Arbejder:

Spiseske. 1902. TM 611.

CHRISTIAN ADOLPH MÖRUP

* 31.7.1873. † 23.7.1914. Guldsmedesøn fra Flensborg.

∞ Maria Margaretha Asmussen.

🏠 Vestergade 2.

HØJER FLÆKKE

Bymærke:

Mestre og mestermærker:

JOHAN NIELSEN

Se Tønder.

GOTCHEN ROHDE

* o. 1708. † 25.11.1780.

∞ Anna Margaretha Juncker.

♂ 1736/40 (85).

M.:

158.

Arbejder:

Spiseske. Inscr.: Laust . . Ann Laustes 1811. Priv.eje S. Sejerslev.

CHRISTIAN ROHDE

† o. 1746.

∞ Anna Christina R., d. 18.11.1759.

♂ 1728/45. Enken til 1759 (Ma.).

Ubegrundet mistænkt for falskmøntneri 1736 (86).

I en fortegnelse over landsbyhåndværkere i Tønder-Højer-Lø herreder fra 1738 anføres ovenstående tre mestre ved navn (87).

M.:

158a.

Arbejder:

Hovedvandsæg. TM 495. Fig. 301.

NICOLAI JOHANSEN LINDENLÖW

* 11.2.1720 (?). Fra Tønder. Broder til Jacob Johansen, Lkl.

∞ Catharina Elisabeth Nissen 15.10.1745 (søster til Nis Nissen og Jonas Nissen Bjørn), † i Bylderup 28.3.1797.

Etablerer sig o. 1745.

Er 1758 flyttet til Gotland. (88).

M.:

159.

Arbejder:

Spiseske. TM 54. Fig. 166.

Spiseske. Inscr.: Andreas A LK Stin ASNS 1794. Priv.eje Døstrup.

JONAS NISSEN BJØRN

* o. 1726. † 11.5.1763. Broder til Nis Nissen, T. Fra Lkl.

∞ Catharina Thomsen, Poppenbøl, 1757 (89).

M.:

160.

Arbejder:

Ligeknækket kaffekande. If. Bøje.

Bæger. 1742. If. Bøje.

Sukkerbakke. FM 4532. Fig. 102.

Spiseskeer. TM 408/09. Fig. 165.

Spiseske m. bymærke. Priv.eje Tønder.

Hovedvandsæg. TM 496. Fig. 299.

PETER PETERSEN

* o. 1725. † 7.12.1767.

∞ Karen P.

(*)fik ingen Ligtale af Fjendskab til Præsten (K.)

M.:

161.

Arbejder:

Bæger. TM 588. Fig. 81.

Spiseske. Barok. Inscr.: LB 1772. TM 471.

Spiseske. Rokoko. TM 155.

Kop til flødeske. FM 6387. Fig. 197.

Hovedvandsæg. Priv.eje Kolding. Fig. 304.

CHRISTIAN FREDRIK MØLLER

Fra Løgumkloster.

∞ Jonas Nissen Bjørns enke 12.10.1764.

M.:

162.

(85) Regnskabsbog over Indtægter og Udgifter af Martinskatten 1728/29 Højer Flækkearkiv LA. – Yderligere omtalt i Højer Kontraktprotokol III.37. LA.

(86) SH 161.416.

(87) RA Tyske kancelli D 130 (A XVIII 1734).

(88) RP for Lkl. Birk 1755/59.319ff. LA.

(89) Disp. i Tønder amtsarkiv.

Arbejder:
Spiseske. 1764. Priv.eje Kbh. If. Bøje.

KETHEL KETHELSEN (PLÖN)
* o. 1779 (90).
Sælger hus 1822 (91).

M.:
162a.

Arbejder:
Spiseske. Priv.eje S. Sejerslev.

MATS PETERSEN HANSEN
* 24.11.1801. Fra S. Sejerslev.
∞ Lena Andersen 17.8.1822.

M.:
163.

Arbejder:
Fiskeske. Priv.eje Højer. Fig. 202.

CHRISTIAN HESTORFF
* o. 1781. † 11.7.1822.
∞ Margrethe Maria Schamvogel 17.5.1810.

M.:
164.

Arbejder:
Tedåse. 1818. TM 114.
Flødekande. 1818. Priv.eje Aabenraa.
Spiseske. 1818. TM 146. Fig. 179.
Punchesi. 1818. Priv.eje Højer.
Voksstabelholder. Priv.eje Aabenraa.
Fiskeske. Inscr.: F. P. Hindrichsen 1828. Priv.eje Højer.
Hovedvandsæg. Inscr.: HPB ANLD 1836. Priv.eje S. Sejerslev.
Hovedvandsæg. Inscr.: NJH 1815. Priv.eje Keitum.

JENS HANSEN
Se Tønder.

JOHAN CHRISTIAN HORN
* 7.9.1812. † 12.6.1873. Fra Møgeltønder.
∞ Anna Cathrina Diedrichsen 9.10.1840.

M.:
165. 166.

Arbejder:
Spiseske. 1860. TM 447.
Hovedvandsæg. Inscr.: Minde af JAJT 1845. Priv.eje Hjerpested.

ALFRED JENSEN LIND
* 29.4.1817. Fra Møgeltønder.
∞ 1) Helena Feddersen 12.6.1846.
2) Christina Maria Elisabeth Egert.

M.:
167.

Arbejder:
Spiseske. 1860. TM 460.

BOH MATTHIESEN
* 8.4.1832. † 27.12.1905.
∞ Margaretha Hansen 26.5.1857.
18.6.1850 anmeldes han som urmagersvend hos Laust Søbeck i Døstrup.
15.5.1854 rejser han tilbage til Højer.

M.:
168. 169. 170.

Arbejder:
Spiseske. Inscr.: H. C. Kier und Frau 1888. TM 489.

LØGUMKLOSTER FLÆKKE

Bymærker:

Mestre og mestermærker:

JOHAN NIELSEN
Omtalt 1712 (K). Se Tønder.

NICOLAI MICHELSEN
Omtalt 1739 (K.).

(90) Fo.: 1803, 109. familie. SH 412.39.

JACOB JOHANSEN
* o. 1720. † 3.4.1788.
∞ Kiesten Nissen. Søster til Nis og Jonas Nissen.
Betegnes som inderst, benævnt Goldschmidt, men må også have været det.
Fo.: 1769, pag. 5.: Jacob Goldschmidt.

(91) TI, 9.5.1822.

M.:
171.

Arbejder:

Guldring. TM 264.
Sukkerbakke. Rokoko. Priv.eje Kolding.
Teske. Inscr.: ACC D 1799. TM 578.
Flødeske. Inscr.: Peder Eriksen N. Sejerslef. Priv.eje S. Sejerslev.
Hovedvandsæg. Rokoko. Priv.eje Kolding.
Knapper fra Rømø. Priv.eje Hviding. »28«.

JOHANN GOTTFRIED STIEGLER

∞ Maria Magdalena S.
Betegnet 1761 som »rytter« (92).

ANDREAS PETERSEN

* o. 1720 i Tønder (?).
∞ Catharina Maria Richters 16.6.1756 i Boldixum.
Flytter fra Wyk til Lkl. 1762 og omtales endnu 1763 her.

M.:
171a.

Arbejder:

Knapper. TM 579.

NIELS LORENTZEN

* 26.7.1744. † 1.6.1770.
∞ Karen Jørgensdatter 29.3.1769.
Fo.: 1769, pag. 14 (med en svend).

RASMUS JENSEN

† før 1780.
∞ Gyde Marie Matzdatter.
Kun omtalt i forbindelse med en afdød datter o. 1781;
dog er han muligvis identisk med den Rasmus Guldsmid
fra Bredevad, der den 22.6.1713 får døbt en søn Jens i Bylde-
rup kirke.

M.:
172.

Arbejder:

Sukkertang. Rokoko. Priv.eje. If. Bøje.

CHRISTOPHER HILLER

* 24.8.1746. † 11.1.1800.
∞ Helena Maria Fyhn fra Kongsberg 28.8.1774.
Eneretsbevilling 29.4.1786 (Patente). RA.
Betegnet som »Goldschmidt und Käthner«.

M.:
173. 174.

Arbejder:

Snapsbæger (?). Priv.eje. Fig. 94 i Bo. (tillagt Høvring?).
Tumlere. TM 532. Fig. 83.

(92) Acta Lügumkloster Nr. 116. LA.

(93) TI, 16.7.1829.

Sukkerbakke. TM 120. Fig. 105.
Sukkerbakke. Priv.eje Kbh. Fig. 106. Fig. 277 i Bo.
2 spiseskeer. Louis XVI. Holstebro Museum.
Spiseskeer. TM 481/84. Fig. 171.
Teske. Inscr.: AJCT 1782. TM 556.
Flødeske m. perlestav. TM 86. Fig. 198.
Flødeske. 1777. Ringkøbing Museum.
Glødsaks. Priv.eje Kbh. Fig. 492 i Bo.
Skospænder. TM 329. Fig. 289.
Blusespænde. Varde Museum 442.
Hovedvandsæg. Rokoko. FM 4832.
Hovedvandsæg. Priv.eje Kbh. Fig. 68 i BB.
Tabatiere. Hobro Museum 2339. (Inscr.: M. Schröder i
Løgumkloster.)
Brudekrone. Vilstrup k., Haderslev h. (DK XX 384).
Fig. 71.

PETER CHRISTIAN JOST

† 22.3.1802.
∞ Helena Maria Hiller 14.11.1801.
Virksomheden overtages af P. G. S. Hiller.

M.:
175.

Arbejder:

Hovedvandsæg. Inscr.: 1839. TM 36. Fig. 316.

ANDREAS FRIEDRICH HILLER

* o. 1773. † 30.1.1842. Fra Kongsberg.
Bor i Lkl. allerede 1784 hos morbroderen Christopher H.
Konfirmeres 1790.
∞ Anna Maria Sørensen 5.4.1801.
Kaldet »Käthner«. Går konkurs 1829 (93).

M.:
176.

Arbejder:

Sukkerbøsse. TM 516. Fig. 120.
Spiseskeer. TM 57, 163, 502. Fig. 174.
Spiseske m. perlestav. LM 1934/119.
Spiseske m. perlestav. Ringkøbing Museum 3397.
Teske. TM 528.
Hovedvandsæg. TM 508.
Hovedvandsæg. Hobro Museum. F. 321.
Salmebogsbeslag. LM AB 1056.
Skospænder. 1805. FM 5145.

PETER GOTTFRIED SCHRADER HILLER

* o. 1777. † 8.4.1853. Broder til A. F. H.
∞ Dorothea Christina Ladegaard Erichsen 26.10.1804.
Kasserer og regnskabsfører for Løgumkloster Sparekasse
(94).

M.:
177. 178. 179.

Arbejder:

Alterkalk Branderup k., N. Rangstrup h. (DK XX 856).
Spiseskeer. TM 147. 486/87. Fig. 180.

(94) TI, 8.3.1838.

2 Sukkertænger. TM 504 og 608.
Voksstabelholder. Priv.eje Tønder. Fig. 205.
Hovedvandsæg. NM3 135/1908. Fig. 325.
Hovedvandsæg. Priv.eje Fanø. Fig. 324.
Hovedvandsæg. TM 514.
Hovedvandsæg. LM 1907/231.

JENS JENSEN PETERSEN

* 14.4.1792. † 16.10.1822.
∞ Maria Petersen fra Flensborg 17.5.1818.

LORENZ FRIEDRICH JENSEN

Se Tønder.

MARTIN LASSEN

* 24.10.1811. † 17.6.1843. Fra Abild.
∞ Dorothea Antonette Wadum fra Ålborg.

LORENZ NIELSEN THUUN

* 30.3.1796. † 18.7.1885. Fra Ballum.
∞ Bodelmaria Reinholdt fra Thiset 12.12.1833.
Mester i Lkl. fra 1825.

M.:

180.

181.

182.

Arbejder:

Sukkertang. Filigran. Inscr.: KHA 1841. Priv.eje Øster Højst.
Tesi. Inscr.: HB 1859. Priv.eje Bredebro.

Voksstabelholder. Priv.eje. If. Bøje.
Hovedvandsæg. Inscr.: P J Blome 1846. Priv.eje Øster Gasse.
Hovedvandsæg. 1878. LM 1935.2024.
Hovedvandsæg. Formet som bog. Fig. 119 i BB.

NICOLAI KEIL

* 10.1.1813. † 23.6.1861.
∞ Caroline Lorenzen 9.7.1841.
Enken fortsætter virksomheden.

M.:

183.

184.

Arbejder:

Alterkalk i Lintrup k., Frøs h. (DK XX 771).
Sygekalk i Lintrup k., Frøs h. (DK XX 771).
Disk i Hjerting k., Frøs h. (DK XX 787).
Spiseske. 1855. Med tre glasflusser. FM 14149.
Spiseske. 1873. TM 553.

HANS CHRISTIAN FRENDESEN

* 4.5.1817. † 11.1.1891. Søn af Frende F., T.
∞ Anna Marie Lorenzen 23.10.1858 (søster t. Keils kone).
Bevilling i Tønder amtsarkiv med afholdt mesterprøve.

M.:

185.

Arbejder:

Spiseske. Inscr.: B. Brodersen. Loitvid 1867. Priv. Tønder.

WYK FLÆKKE

Bymærker:

Mestre og mestermærker:

ANDREAS PETERSEN

Fra 1756 til 1762 i Wyk (95).
Se Løgumkloster.

JOHANN GOLDSCHMIED

Omtalt 1762 (95).
Identisk m. Johann Gottfried Stiegler (?) fra Løgumkloster.

JACOB BRODERSEN

* 22.2.1728. † 20.12.1777. Fra Kotzenbüttel.
∞ Elsabe Cathrina Kochs 30.7.1762.
Omtalt 1764 (96) og 1767 (97).

JOSIAS KORNBECCK PETERSEN

* 28.10.1728. † 30.4.1799. Fra Rær, Ålborg a.
∞ 1) Metta Gerritsen fra Vester Vedsted 30.12.1763.
2) Wilhelmine Johannsen fra Wyk 9.4.1790.

CHRISTIAN JÜRGENSEN

* 5.12.1750. † 7.12.1836. Fra Ribe.
∞ 1) Catharina J. 1777.
2) Anna Margaretha Gonnen 26.4.1822.
3) Anna Henningsen fra Sæd 12.1.1832.

M.:

186.

187.

188.

(95) Designation der Häuser und Einwohner Wyk 1762. AW.

(96) På auktion i Borgsum 1.2.64 hvor han køber 2 par spænder, 2 ringe og 1 knap. AW 405.

(97) Indbyggerfortegnelse til amtmanden i Tønder 20.10.67, nr. 104. AW 306.

Arbejder:

Sukkerskål. Priv.eje Oevenum. Fig. 112.
Sukkertang. Inscr.: LB 1804 AB. Priv.eje Keitum.
Spiseske. Louis XVI m. urne og ranker. TM 435.
Spiseske. Pendant hertil. Inscr.: Tidortjen Ipckens 1806.
Priv. Oevenum.
Guldring med glasflus. TM 591.
Brystkæde. 1800. Meldorf M. 567.
Brystkæde. 1822. KGM 1908. 310a.
Brystkæde. KGM. Fig. 254. Fig. 154 i SS.
Brystkæde. FM.
Forklædespænde. 1799. FM 3369. Fig. 262. Fig. 171 i SS.
Forklædespænde. 1815. LM 1906.128. Fig. 419 i KKS.
Forklædespænde. 1846. AM.
Forklædespænde. NM3 74/1907, Q 495d (fig. 264), 9154 (fig. 263).
Kædelås m. filigran. GM KI 10803.
Knapper. AM, FM 1141, KGM 1905.303 (fig. 161 i SS), WM.
Fig. 286.
Knapper. Priv.eje Oevenum. Fig. 283.
Skospænde. 1797. LM 1907.87. Fig. 418 i KKS.
Hovedvandsæg. Hjerteform m. kors. GM u. nr.
Hovedvandsæg. 1796. AM.
Dobbeltstilet med urnøgle. Sønderborg Museum. Fig. 356.

JÜRGEN SÖNNICH JÜRGENSEN

* 24.6.1784. † 16.8.1874. Søn af Chr. J.
∞ Johanne Peters 24.12.1811.
B. 20.12.1853 (98).

M.:

189.

190.

Arbejder:

Teske. Empire. Aabenraa priv.eje.
Brystkæde. KGM 1909.56. LM 1907/265.
Forklædespænde. TM 8b.
Forklædespænde. LM. 1821. Fig. 419 i KKS.
Forklædespænde. KGM 1903.602.
Forklædespænde. KGM 1908.310d.
Halskædelås. AM. Fig. 187 i SS.
Halskædelås. LM KS 6307, 1935.968. Fig. 266.
Halskædelås. GM KI 10804.
Knapper. FM 5992. LM 1940.131. AM 1916.422 (fig. 163 i SS). TM 212.
Knapper. WM. Fig. 286.
Salmebogsbeslag. Priv.eje Hamborg.

VOLKERT HINRICHSEN

* 25.2.1781. † 21.5.1865. Fra Oevenum.
∞ Naemi Nonnsen 26.9.1804.
Betegnet som urmager. Datteren Christina g. m. guldsmiden H. F. L. Boetius og datteren Leonore g. m. faderen til guldsmeden Mathias Bohn.

Arbejder:

Dragt-knap. TM 224.

HANS FRIEDRICH LEO BOETIUS

* 9.8.1804. † 26.4.1874.
∞ Christina Hinrichsen 12.12.1828.
B. 20.12.1853 (98).

M.:

192.

193.

Arbejder:

Alterkæde. Nebel k., Amrom 1832. (KKS 245).
Peberbøsse. FM.
Brystkæde. TM 8a. Fig. 255.
Brystkæde. AM (på dragt fra Amrom).
Forklædespænde. Inscr.: MGO 1826. NM3 D 6767. Fig. 265.
Forklædespænde. LM 1907.159.
Forklædespænde. KGM 1893.332. Fig. 172 i SS.
Forklædespænde. AM.
Halskædelås. LM KS 5111.
Halskædelås. FM 3476a.
Forklædespænde. KGM 1893.332.

STINE MARGRETHE ARSTEN

* 3.8.1821. † 24.8.1897. Datter af Jürgen Sönnich J.
∞ Volkert Jens Arfsten 11.8.1848.
Fortsætter faderens værksted.
Manden dør i Australien 1870.

JÜRGEN SÖNNE JÜRGENSEN

* 31.8.1827. † 28.1.1854. Søn af Jürgen Sönnich J.
∞ Sophia Friederike Heemsen fra Hooge 6.4.1852.
Har næppe nået at virke som selvstændig mester.

MATHIAS BOHN

* 26.3.1842. † 18.1.1908.
B. 3.12.1866 (98).
Fra 1870 i Vesterland og senere i Keitum.
Uddannet hos Boetius i Wyk og Lützen i Husum (100).

EMIL HANSEN

* 1.10.1842. † 17.1.1912.
∞ Ida Gerrits 18.9.1868.
Påbegynder sin virksomhed i Boldixum 1869.

JULIE INGELINE ARSTEN

* 14.4.1849. † 24.11.1932. Datter af Stine A.
Overdrager 1905 forretningen til det stadig eksisterende firma Okkens.

M.: ARFSTEN

193a.

SOPHUS CHRISTIAN BIEHL

* 13.10.1852. † 8.10.1929.
∞ Elise Johanne Schmidt 30.7.1879.

M.: BIEHL

193b.

RICHARD GOOS (i Nieblum).

* 27.2.1808. † 18.2.1892. Fra Wyk.
∞ Anna Elena Friederika Alberts 15.4.1836.

(98) Borgerbog for Flækken Wyk. AW 3140.

(100) Anbefalingskrivelse fra Lützen i priv.eje i Keitum.

Uddannet som guldsmed i Haderslev, formentlig hos Volquard Hinrichsen der er født i Oevenum. Hans værksted er opstillet i Häberlin-museet på Føhr (fig. 7-12, 14-15).

M.:

194.

195.

Arbejder:

Vinflaske til sygesæt. Sønder Ende k., Føhr (ej anført i KKS).

Spiseske og to saltskeer. Priv.eje Aabenraa.

Forklædespænde. KGM 1892.363b.

Forklædespænde. FM 1119.

Halskædelås. AM. Fig. 188 i SS.

Knapper. KGM 1892.363. LM 1940.126. WM. Fig. 286.

LANDSBYGULDSMEDENE

REJSBY (Hviding h.).

JOHAN CHRISTIAN DIEDERICHSEN

* 26.2.1808. † 18.4.1886.

∞ Christiane Høyer 4.11.1836.

Benævnt guldsmed og inderst, gørtler og kådner.

ANDREAS HANSEN FRANSDEN

* 14.5.1815. Fra Brede.

∞ Marie Kirstine Andersen 15.5.1841.

Flytter til Døstrup 1833, hvor han går i lære hos en urmager (fm. Hans Christensen Emmerlev). 1846 flytter han til Rejsby, hvor han betegnes som guldsmed og urmager.

M.:

196.

197.

Arbejder:

Spiseske. Dobbelttriflet med musling 1860. Priv.eje Hviding.

2 knapper. TM 215.

Hovedvandsæg. Priv.eje. Fig. 111 i BB.

Hovedvandsæg. LM 1935.2020.

Salmebogsbeslag. 1853. Priv.eje Hviding.

SKÆRBÆK (Hviding h.).

JENS LASSEN

* o. 1729. † 17.4.1783.

↳ Blev Jens Lassen Guldsmed fra Schierbeck begravet uden Ceremonie 54 Aar« (K.).

M.:

198.

Arbejder:

Spiseske. TM 456 og 480. Fig. 164.

Spiseske. Rokoko. Inscr.: MA HSS ACHK Kirkeby 1827.

Priv.eje Skærbæk.

ANDERS JØRGENSEN MALER

* o. 1759. † 5.3.1829.

∞ Mette Laustdatter 1.11.1793.

Kaldet guldsmed og gårdmand.

M.:

199.

200.

201.

Arbejder:

Sukkerbakke på 3 støbte ben. Inscr.: JS N WOLM 1798.

↳ 28«. Priv. Hviding.

Sukkerbakke. Inscr.: N. Nielsens Enke Obling 7. Nov. 18?

Priv.eje Døstrup.

Sukkerbakke. Inscr.: K H Andersens Enke. V. Obling 1802.

Priv.eje Døstrup.

Bæger. Dat. 1789. If. Bøje.

Spiseskeer. TM 63, 140, 154, 159. Fig. 170 og 181.

Spiseske. Urne. 1816. Hobro Museum F. 251.

Flødeske. TM 85 og 615 (den sidste inscr.: Ottersbøl 1784).

Flødeske. Ribe Museum.

Knapper. TM 228, 530. Fig. 282.

Knæspænde. TM 542. Fig. 293.

Skospænde. Priv.eje Fanø. Fig. 291.

2 skospænder og 2 knæspænder. Ribe Museum.

Hovedvandsæg. TM 33. Fig. 313.

Hovedvandsæg. HM 5800. Fig. 307.

Hovedvandsæg. LM 1931/44.

Hovedvandsæg. Fisk. Priv.eje Kbh. Fig. 103 i BB.

Hovedvandsæg. Priv.eje Kbh. Fig. 63 i BB.

Hovedvandsæg. Priv.eje Kbh. Fig. 88 i BB.

LAUST ANDERSEN (MALER BÖTTCHER)

* 11.1.1795. † 24.6.1849. Søn af A. J. M.

∞ Karen Christensdatter Schade 20.9.1834.

Kaldet guldsmed og husmand.

M.:

202.

203.

Arbejder:

Flødeske. Inscr.: Chresten H. P. Gaarde. Arrild 1856.

TM 178.

Hovedvandsæg. Vase med een flus. Inscr.: AS IW. ↳ 28«.

Priv.eje Brede.

Tabatiere. Priv.eje Hviding. Fig. 346.

FEDDER NIELSEN JENSEN

* 24.2.1816 Fra Ottersbøl.

∞ Cathrine Marie Engelstof 30.1.1846.

Han synes uddannet som urmager i Højer, hvorefter han en tid virker i Ballum og på Rømo.

M.:

204.

Arbejder:

Flødeske. Inscr.: N. J. Bjerrum 1862. Priv.eje Ravsted.
Garnnøgleholder af sølvblik, formet som overflødheds-
horn. Priv.eje. S. Sejerslev.
Forklædespænde til Rømodragt (som fig. 270). Priv. Kro-
mose.

CARSTEN NIELSEN SCHMIDT

* 2.7.1834. † 11.8.1898 som urmager i Melby.
∞ Ane Marie Cathrine Hansen.
1850–55 er han guldsmedelærling i Rejsby. Hos Frand-
sen (?).

Arbejder:

Spiseske. Dobbeltriflet. Inscr.: N. J. Bjerrum og Kone 1862.
Priv. Ravsted.

MØGELTØNDER (Tønder h.).

CARL LORENTZEN

Se Tønder.

JOHAN FRIEDRICH HOLMBERG

Se Tønder.

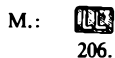
RASMUS CHRISTENSEN JOHANSEN

* 1806.
Betegnet som guldsmed og urmager. Rejser 13.11.1839 til
Vissenbjerg sogn på Fyn.

BALLUM (Højer h.).

LAURITZ LAURITZEN

* 29.7.1697. † 26.3.1752.
∞ Esther Mikkelsdatter.
Omtalt 1728, 1750 (100).
Betegnet som smed.

Arbejder:

Spiseske. TM 150. Fig. 162.
Spiseske. Inscr.: Bolde Mickels. FM 1911.84.
Spiseske. Inscr.: Karen Laustdatter Aaspe 1744. Priv.eje
Haderslev.
Spiseske. Inscr.: MPH Anno 1736 d. 3. Jan. Priv.eje Kongs-
mark.

MIKKEL LAURIDSEN

* 26.7.1730. † 28.8.1792. Søn af foregående.
∞ Esther Hansdatter 3.6.1756.

(100) Fæste i SG af 5.11.1728 med $\frac{1}{4}$ kåd. I Jordebog for Bal-
lum birk 1750 nr. 93. SG.

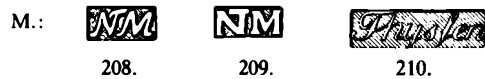

Arbejder:

Klokke til klingpung. Mjolden k., Højer h. (DK XXI 530).
Spiseske. Inscr.: P. Nielsen Hougaard 1821. TM 144.
Spiseske. Inscr.: PNB HPB NS 1790. TM 538.
Spiseske. Varde Museum 3891.
Knapper til Rømodragt. TM 534. Fig. 282.
Knapper til Rømodragt. AM. Fig. 167a i SS, fejllæst MC.

NIELS THYSSEN MIKKELSEN

* 26.3.1762. † 11.4.1840. Søn af foregående.
∞ Helene Margrethe Thygesdatter 13.12.1793.
Omtalt 1795, 1803 (101).

Arbejder:

Kalk og disk i Rømod k., Højer h. 1834 (DK XXI 501/02).
Sukkerbakke. Priv.eje Møgeltønder.
Tedåse. Priv.eje Ballum. Fig. 125.
Spiseske med glasflus. TM 61. Fig. 177.
Spiseske m. urne. 1834. Hobro Museum F. 252.
Teskeer. Inscr.: H. og A. M. Nissen 1839. Priv.eje S. Sejers-
lev.
Flødeske 1817. TM 84.
Knapper til Rømodragt. AM. Fig. 167 b–e i SS.
Knapper til Rømodragt. TM 531. Fig. 282. 609.
Knapper til Rømodragt. GM KI 3467.
Skospænde TM 620.
Hovedvandsæg. Priv.eje Toftum. Fig. 309.
Hovedvandsæg. Rokoko. GM KI 3484.
Hovedvandsæg. NM3. Fig. 70 i BB. •
Hovedvandsæg. Empire. Ribe Museum.

JONATHAN NIELSEN

* 2.9.1811. † 14.7.1905. Søn af foregående.
∞ Ane Christine Mærsk 11.9.1838.
Omtalt 1849 (102).

Arbejder:

Bæger til kalk, og disk i Skast k., Højer h. 1851 (DK XXI
554).
Sukkerskål (bådformet) m. blåt glas. Priv.eje Ballum.
Sukkertang. Presset. Inscr.: Margrethe Simonsen. Ballum.
1863. Priv. Brede.
Sukkertang. Filigran. Inscr.: C. Beyer og Agathe Hansen.
1843. Priv. S. Sejerslev.
Kageske. Inscr.: M. C. Mathiesen 15. Dec. 1851. Priv. Højer.
Flødeske med knop. Inscr. 1843. Priv.eje S. Sejerslev.
Spiseske. Inscr.: P. J. Munck – D. Munck. Ballum 1871.
TM 127.
Hovedvandsæg. FM 8414. Fig. 331.
Hovedvandsæg. TM 570. Inscr.: A. P. Lund 1842.
Også meget udbredt på Sild.

(101) Fæste 1795. Nr. 93 i Schackenborgs jordebog 1803
(Bodsbøl) SG.

(102) Jordebog for Ballum mm. 1849. SG.

DØSTRUP

HANS CHRISTENSEN EMMERLEV

* 1.6.1777. † 2.10.1852. Fra Emmerlev.
∞ Marie Dorothea Povlsdatter 15.12.1825.
Også kaldet urmager.

M.:

212.

213.

Arbejder:

Spiseskeer. TM 148, 396. Fig. 175.
Spiseske. Inscr.: Knud Lausten Knudsen Gyde Marie Knudsen. Forballum 1829. Priv.eje Rømø.
Flødeske. Inscr.: NR MKR Allerup 1822. Priv. Brede.
Sukkertænger. TM 183, 187. Fig. 144.
Tesi. Priv.eje Tønder. Fig. 137.
Sukkerske. Priv.eje Kolding.
Hovedvandsæg. TM 319. Fig. 326.
Hovedvandsæg. Priv.eje Kbh. Fig. 124 i BB.
Salmebog med beslag. Inscr.: CP 1809. FM 9843.
Salmebog med beslag. TM. Fig. 347.
Knap. TM 536. Fig. 282.

LAUST JEPSEN SØLBECK

* 13.5.1818. † 30.6.1880. Fra Løgumkloster.
∞ 1) Christina Marie Hansen 20.11.1847.
2) Anna Schack 17.9.1859.
3) Mette Marie Beyer 24.11.1865.
4) Cathrine Carlsen 19.8.1874.

M.:

214.

Arbejder:

Spiseske med støbt musling. Inscr.: N M Aabling. Døstrup 1857. Priv.eje Døstrup.
Potageske. Inscr.: CJP 1851. Priv.eje Kongsmark.
Flødeske. Priv.eje Tønder.

RAVSTED (Slogs h.).

HANS MATTHISEN PETERSEN

* o. 1817 (i Tønder).
Flytter til Skærbæk 1843.
∞ Anne Jensdatter Stauning.
Flytter til Aabenraa 1845 (103).
Omtalt i Ravsted 1848 (104).

LÆK (Kær h.).

Bymærke

CHRISTIAN ANDERSEN

* 29.9.1767. † 22.7.1831. Fra Lindholm.

(103) Averterer etablering i »Freja« 1.10.1845 (også silkefarver).

(104) Lejesag i Ravsted 11.1.1848. Tønder Amtsarkiv. SM 1948.219.

∞ Dorothea Catharina Ficht fra Aabenraa 19.9.1794.
Fo.: 1803. 114. familie. »Käthner mit etwas Haidland« (105).

M.:

215.

216.

Arbejder:

Peberbøsse. Priv.eje Kbh. If. Bøje.
Spiseske. Louis XVI. 1799. Priv.eje Trellebøl v. Stedesand.
Spiseske. Med perlestav. Inscr.: Herlich Jensen an Johan Bendix Ketelsen. Klock d. 18 Aug. 1793. Bymærke: »L«. TM 612.
Teske. 1799. LM 1921.38/39. TM 511. Fig. 194.
Hovedvandsæg. Vase m. flusser. Priv.eje Kbh. Fig. 319.
Hovedvandsæg. Louis XVI. To fugle på låg. TM 566.
Hovedvandsæg. »28«. TM 618.
Hår-halskæde m. tombakmellemed og guldlås. Bangsbo-museet (106).

HANS OLE CARSTENSEN

* o. 1816. Fra Christianssand.
Fo.: 1845. Nr. 156 (107).
Sandsynligvis blot en svend på vandring.

FRIEDRICH AUGUST JACOBSEN

* 14.6.1819. † 21.10.1873.
∞ Bothilde Petersen Sommer 30.1.1846.
17.7.1852 koncession som guldsmed i Læk fra Tønder amt (LA).

M.:

217.

Arbejder:

Flødeske. Priv.eje Højer.
Spiseske. Inscr.: A. P. Nicolaisen in Tinningstedt 1848. TM 559.

NIBØL (Bøking h.).

JACOB PETERSEN

* 18.12.1829. † 27.4.1898.
∞ Johanne Juliane Iversen 16.5.1890.
1858 koncession som guldsmed i Nibøl i Tønder amt (LA).
Kaldet Jacob Piper.

KEITUM (Sild).

WILHELM TIM

Se Tønder.

MICHEL NIELSEN

* 22.2.1798. † 29.9.1860. Ballum, broder til Jonathan N.
∞ Carolina Thomsen fra Keitum 28.9.1832.

M.:

218.

(105) SH 412.43.

(106) ARV OG EJE 1959.33.

(107) SH 412.830.

Arbejder:

Teske. Inscr.: JJH 1839. AM.
Garnnøgleholder. 1844. TM 368.
Garnnøgleholder. 1842. Ankerform. KeM.

PETER MOMSEN

* 18.7.1820. † 28.2.1869. Fra Visby.
∞ Johanne Marie Hermansen fra Ø. Højst 27.10.1854.
Formentlig uddannet hos Niels Thyssen Mikkelsen i Ballum. 19.10.1840 flytter han til Keitum, hvor han bliver svend hos Michel Nielsen.

M.:
218a.

Arbejder:

✦ Teske. 1865. TM 600.
Teskeer og spiseskeer. Priv.eje Keitum.

PETER JEPSEN MUNCK

* 20.11.1850. † 13.5.1903. Fra Ballum.
∞ Inken Schmidt fra Tinnum 21.2.1875.
Uddannet som urmager. Etablerer sig o. 1872 i Tinnum, men flytter o. 1878 til Vesterland.

M.:
218b. 218c.

Arbejder:

Teskeer og spiseskeer. Priv.eje Tinnum og Vesterland.

MATHIAS BOHN

Se Wyk.

UIIDENTIFICEREDE MESTRE FRA TØNDER-EGNEN

219.

220.

220a.

221.

222.

222a.

223.

224.

225.

225a.

226.

227.

NOTER TIL MESTERMÆRKERNE

B. = *Chr. A. Bøje*: Danske Guld- og Sølvmedemærker før 1870.

R. = *Marc Rosenberg*: Der Goldschmiede Merkzeichen.

S. = *H. Stierling*: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tøndern.

Tallene i parentes henviser til Politikens udg. af Bøje.

TØNDER

- Nr. 1. B 2828 (3302) } Disse 4 bomærker der alle stammer
 Nr. 2. B 2827 (3301) } fra hs Thott 2062 (fig. 18–21), er
 Nr. 3. B 3572 (3303) } endnu ikke fundet benyttede på
 Nr. 4. B 3573 (3304) } nogen sølvgenstand fra tiden, må-
 ske med undtagelse af nr. 1. Jvf.
 nr. 5.
- Nr. 5. S 935 KS kan tydes som Karsten Smed (på samme måde som IS = Johan Smed). Dateringen 1570 passer på Karsten Johansen. Bomærket minder om nr. 1 (liggende), men også om nr. 4. – med manglende skråstreg. Et tilsvarende stempel skal have siddet på den brændte kalk i Hostrup (S 936).
- Nr. 6. R 5716. B 2835 (3212).
- Nr. 7. S 776. Med bym.
 Et IR i skjold svarende til bymærke A, forefundet på kalke i Højer og Burkal, synes at være Jacob Reimers tidligste mestermærke (1646). Nr. 7 anvendes i forbindelse med et bymærke fra 1662 (kalken i Læk), første gang skibet bruges som bymærke. Både nr. 6 og nr. 7 bruges langt ind i 1700-tallet, så man må gå ud fra at de også gælder for Jacob Reimer II.
- Nr. 8. R 5715 (læst som CP), B 2829 (3305). Med bym.
- Nr. 9. R 5717, S 783. Med bym.
- Nr. 10. S 938. Med bym.
- Nr. 11. Med bym.
 Et SL på oblatæske i Rømø k. er i DK XXI 502 tydet som B 1277 (1475), en mester i Ålborg, men kan vel snarere tillægges Søren Lorentzen. Andre varianter af stemplet SL er truffet på genstande fra Rømø.
- Nr. 12. B 2830 (3306). Med bym.
- Nr. 13. B 2831 (3307). Med bym.
- Nr. 14. S 788. Uden bym.
- Nr. 15. Med bym.
- Nr. 16. B 2834 (3311). Med bym.
- Nr. 17. B 2833 (3310). Med bym.
- Nr. 18. B 2832 (3309). Med Rudkøbing bym.
- Nr. 19. B 3574 (3308). Uden bym.
- Nr. 20. Med bym.
- Nr. 21. Med bym.
- Nr. 22. Med bym.
- Nr. 23. Med bym.
- Nr. 24. R 5721, S 940. Med bym.
- Nr. 25. Uden bym. Fra Johan Nielsens Højer-tid.
- Nr. 26. Med bym.
- Nr. 27. Med bym. – At afgøre hvilke af stemplerne nr. 26 og nr. 27 der tilhører henholdsvis Jürgen og Jes Lorentzen, er ikke gørligt. De to overleverede arbejder er fra samme tid.
- Nr. 28. Med bymærke.
- Nr. 29. Uden bymærke. Meget tvivlsom. Jvf. fig. 274.
- Nr. 30. S. 943. Med bymærke.
- Nr. 31. B 2843 (3322). Med bym.
- Nr. 32. B 2844 (3323). Med bym.
- Nr. 33. B 3575 (3320). Med bym.
- Nr. 34. Uden bym. Meget tvivlsom.
- Nr. 35. B 2836 (3313). Med bym.
- Nr. 36. B 2837 (3314). Uden bym. Fra Lorentzens Møgel-tønder-tid.
- Nr. 37. S 796. Med bym. Bøjes 2838 (3315) er ingen sønderjysk mester. Et ligeret NN forefindes også som mærke for Nis Nissen.
- Nr. 37a. Uden bym. – Er sammen med stemplet S 802 (et N) tillagt Nis Nissen (og ikke som hos S. Andreas Nissen). De to stempler er brugt på to ens hovedvandsæg (jvf. fig. 303). Nr. 37a bruges siden af Nis Nissens søn, Jürgen Friedrich Nissen, mester i Sønderborg.
- Nr. 38. B 2840 (3316). Med bym.
- Nr. 39. B 2839 (3317). Med bym.
- Nr. 40. B 2841 (3318). Med bym.
- Nr. 41. Med bym.
- Nr. 42. B 2842 (3319). Med bym.
- Nr. 43. Uden bym. Ikke helt sikker.
- Nr. 44. Med bym.
- Nr. 45. S 812. Med bym.
- Nr. 46. R 5719, B 2845 (3324), men tillagt Munch. Jvf. fig. 69.
- Nr. 47. R 5718, B 3576 (3321), men tillagt Munch.
- Nr. 48. B 2846 (3325). Uden bym. Tvivlsomt om anvendt i Vogts Tønder-tid.
- Nr. 49. B 3577 (3326). Uden bym. Tvivlsomt om anvendt i Vogts Tønder-tid.
- Nr. 50. Uden bym.
- Nr. 51. S 816. Med bym.
- Nr. 52. S 947. Uden bym.
- Nr. 53. Uden bym. Ikke helt sikker.
- Nr. 54. B 2847 (3328). Uden bym. Ikke helt sikker.
- Nr. 55. Uden bym. Ikke helt sikker.
- Nr. 56. Uden bym. do.
- Nr. 57. B 3578 (3327). Uden bym. do.
- Nr. 58. B 1387 (1615). Med bym. Af B tillagt en mester i Århus.
- Nr. 59. B 2848 (3329). Med bym.
- Nr. 60. B 2849 (3330). Med bym.
- Nr. 61. Med bym.
- Nr. 61a. Med bym.
- Nr. 62. B 2850 (3331). Med bym.
- Nr. 63. B 2852 (3333). Uden bym.
- Nr. 64. B 2851 (3332). Med bym.
- Nr. 64a. Uden bym. Kan være P.P., Højer, men oblatæsken i Højer som stemplet findes på, har megen stilistisk lighed med sygekalkene i Hammelev og Vilstrup der må være udført af Peter Petersen, Tønder. Afgørelsen vanskeliggøres yderligere ved at Tøndermesteren et år boede i Højer.
- Nr. 65. Uden bym. Fra Holmbergs Møgeltønder-tid.
- Nr. 66. Uden bym. do.

- Nr. 67. Flyttet til nr. 186.
 Nr. 68. Uden bym.
 Nr. 69. B 2855 (3336). Med bym.
 Nr. 70. B 2856 (3337). Med bym.
 Nr. 71. B 2858 (3340). Med bym.
 Nr. 72. B 2857 (3338). Med bym.
 Nr. 73. B 2859 (3341). Med bym.
 Nr. 74. B 2860 (3343). Med bym.
 Nr. 75. B 3580 (3339). Med bym.
 Nr. 76. B 3579 (3342). Med bym.
 Nr. 77. Med bym.
 Nr. 78. B 2661 (3344). Med bym. Ikke truffet på Tønder-egnen.
 Nr. 79. B 2862 (3345). Med bym.
 Nr. 80. B 2863 (3346). Med bym.
 Nr. 81. S 855. Med bym.
 Nr. 82. Uden bym.
 Nr. 83. B 2864 (3347). Med bym.
 Nr. 84. B 2865 (3348). Med bym.
 Nr. 85. B 2866 (3349). Uden bym.
 Nr. 86. B 2867 (3350). Med bym.
 Nr. 87. Uden bym.
 Nr. 88. B 2868 (3351). Med bym. – B 2869 (3352) er en mester fra Bredsted.
 Nr. 89. S 862. Uden bym.
 Nr. 90. B 2870 (3353). Med bym.
 Nr. 91. Med bym. Stilistiske overensstemmelser med Paul Hansen som Hestorff må formodes at have stået nær, er forudsætning for tydningen.
 Nr. 92. B 2872 (3355). Uden bym.
 Nr. 93. B 2871 (3354). Med bym.
 Nr. 94. Uden bym.
 Nr. 94a. Uden bym.
 Nr. 95. S 870. Uden bym. Tvivlsom.
 Nr. 96. B 2873 (3356) er af B. fejllæst for I. Buchhoff, Aarhus.
 Nr. 97. S 868. Uden bym. Tvivlsom. S har et stempel mere 869.
 Nr. 98. B 2874 (3357). Uden bym.
 Nr. 99. Uden bym. (Teske fra Tønder-egnen).
 Nr. 100. Uden bym. Tvivlsom. Kanelbøsse fra Kbh.
 Nr. 100a. Med bym.
 Nr. 101. B 2876 (3359). Med bym.
 Nr. 102. B 2875 (3358). Uden bym.
 Nr. 103. B 2877 (3360). Uden bym.
 Nr. 104. Uden bym.
 Nr. 105. Uden bym. Tvivlsom.
 Nr. 106. B 3581 (3361). Uden bym. S har et stempel mere 877.
 Nr. 107. Uden bym. Fra Jens Hansens Højer-tid.
 Nr. 108. B 2878 (3362). Med bym.
 Nr. 109. S 881. Med bym.
 Nr. 110. Med bym. B 3582 (3363) er en mester fra Husum.
 Nr. 110a. Med bym.
 Nr. 110b. Med bym.
 Nr. 111. B 2881 (3366). Med bym.
 Nr. 112. S 885. Med bym.
 Nr. 113. B 2879 (3364). (?)
 Nr. 114. S 887. Med bym.
 Nr. 115. B 2880 (3365). Med bym.
 Nr. 116. B 2882 (3367). Uden bym.
 Nr. 117. Uden bym. Fra Jensens Løgumkloster-tid. Der foreligger et stempel mere, *Jensen* i kursiv.
 Nr. 118. B 2883 (3368). Uden bym. S har et stempel mere: 892.
 Nr. 119. Med bymærke.
 Nr. 120. B 2884 (3369). Med bym.
 Nr. 121. S 894. Med bym. – Der foreligger et stempel mere: NP.
 Nr. 122. B 3583 (3371). M. bym.
 Nr. 123. Uden bym. – B 2885 (3370) som tillægges Hamburg, er her flyttet til Chr. Haas, fordi der i dette stempel er en typemæssig overensstemmelse med forbogstaverne af det af Haas benyttede stempel, nr. 125. Det er dog ikke ualmindeligt at samme mester bruger stempler med skiftevis antiqua og kursiv.
 Nr. 124. Uden bym. Tvivlsom.
 Nr. 125. B 2886 (3372). Med bym.
 Nr. 126. Uden bym.
 Nr. 127. B 2885 (3370). Uden bym. Se note til nr. 123.
 Nr. 128. B 2887 (3373). Med bym.
 Nr. 129. B 3554 (3374). Med bym.
 Nr. 130. Uden bym. Kan også tillægges guldsmed Jacobsen i Læk, 217.
 Nr. 131. S 901. Udgår, da stemplet er fejllæst af Stierling. På den omtalte ske i St. står ikke I Petersen, men C. Petersen.
 Nr. 132. B 2888 (3378). Med bym.
 Nr. 133. B 2889 (3379). Med bym.
 Nr. 134. B 3586 (3377). (?)
 Nr. 135. B 3585 (3376). (?)
 Nr. 136. S 908. Med bymærke. B 3587 (3380) må udgå.
 Nr. 137. B 2890 (3381). Med bym.
 Nr. 138. B 2891 (3382). Med bym.
 Nr. 139. S 910. Uden bym.
 Nr. 140. Uden bym. Variant til S 909.
 Nr. 141. Uden bym.
 Nr. 142. S 915. Med bym.
 Nr. 143. B 2892 (3383). Med bym.
 Nr. 144. B 2893 (3385). Med bym.
 Nr. 145. B 3588 (3384). Med bym.
 Nr. 146. B 2894 (3386). (?)
 Nr. 147. S 922. Med bym.
 Nr. 148. B 2895 (3387). Uden bym.
 Nr. 149. Uden bym.
 Nr. 150. S 959. Med bym. »T«.
 Nr. 151. Med bym.
 Nr. 152. S 926. Med bym.
 Nr. 153. B 3589 (3389). Med bym.
 Nr. 154. B 2896 (3388). Uden bym.
 Nr. 155. S 931. Uden bym.
 Nr. 156. S 930. Med bym.
 Nr. 157. Med bym.

HØJER

- Nr. 158. Uden bym.
 Nr. 158a. Uden bym. Tvivlsom.
 Nr. 159. Med bym.
 Nr. 160. B 1858 (2157). Med bym.
 Nr. 161. B 1859 (2158). Uden bym.
 Nr. 162. B 1860 (2159). Uden bym. Tvivlsom.
 Nr. 162a. Uden bym.
 Nr. 163. Uden bym.
 Nr. 164. Uden bym.
 Nr. 165. B 1861 (2160). Uden bym.
 Nr. 166. Uden bym.

Nr. 167. B 1862 (2161). Uden bym.
Nr. 168. Uden bym.
Nr. 169. B 1863 (2162). Uden bym.
Nr. 170. B 3386 (2163). Uden bym.

LØGUMKLOSTER

Nr. 171. Uden bym. Usikker.
Nr. 171a. Uden bym. Usikker.
Nr. 172. B 1992 (2321). Tvivlsom.
Nr. 173. B 2415 (2806). Af B tillagt en mester i Randers.
Nr. 174. Uden bym.
Nr. 175. B 1993 (2322). Uden bymærke.
Nr. 176. B 1994 (2323). Med bym.
Nr. 177. B 1995 (2324). Med bym.
Nr. 178. B 1996 (2325). Med bym.
Nr. 179. B 1997 (2326). Med bym.
Nr. 180. B 2000 (2329). Med bym.
Nr. 181. B 2001 (2330). (?)
Nr. 182. B 1999 (2328). Med bym.
Nr. 183. B 2002 (2321). Med bym.
Nr. 184. B 2003 (2332). (?)
Nr. 185. Med bymærke.

WYK

Nr. 186. Med bymærke (skib). Stemplet *må* tillægges Christian Jürgensen (og ikke Casper Johansen, Tønder).
Nr. 187. Måske variant til 186 eller S 267. Med bymærke.
Nr. 188. Uden bymærke.
Nr. 189. S 268. Uden bymærke.
Nr. 190. S 269. Uden bymærke.
Nr. 192. S 271. Uden bymærke.
Nr. 193. S 274. Med bymærke.
Nr. 193a. Uden bymærke.
Nr. 193b. Uden bymærke.
Nr. 194. S 279.
Nr. 195. S 280.
En del varianter fra S er udeladt.

REJSBY

Nr. 196. B 2745 (3204). Af B tillagt en mester fra Sønderborg. Men stemplet træffes på talrige genstande i Rejsby og omegn.
Nr. 197. Fundet på en ske i Hviding.

SKÆRBÆK

Nr. 198. Fundet på skeer fra Skærbæk-egnen.
Nr. 199. B 1596 (1854). Af B tillagt en mester fra Haderslev.
Nr. 200. B 1593 (1851). do. Læst som JAM i st. f. AJM.
Nr. 201. B 1595 (1853). do.
Nr. 202. B 2554 (2984). Af B tillagt en mester fra Rudkøbing.
Nr. 203. B 3524 (2983). Af B tillagt en mester fra Rudkøbing.

Nr. 204. B 2607 (3048).
Nr. 205. På ske fra Skærbæk.

BALLUM

Nr. 206. Flere skeer fra Ballum-egnen.
Nr. 207. B 1998 (2327). Af B tillagt en mester fra Løgumkloster.
Nr. 208. B 1576 (1832). Af B tillagt en mester fra Haderslev.
Nr. 209. B 1575 (1831). do.
Nr. 210. Alm. på Ballum-egnen.
Nr. 211. do.

DØSTRUP

Nr. 212. B 3188 (854). Af B tillagt en mester fra København.
Nr. 213. Fra Tønder-egnen.
Nr. 214. Alm. på Døstrup-egnen.

LÆK

Nr. 215. B 2854 (3335). Af B tillagt en mester fra Tønder.
Nr. 216. B 2853 (3334). do.
På to skeer med dette stempel er forefundet bymærket »L« i kvadratisk ramme.
Nr. 217. Med bymærket »Lech«. Jvf. nr. 130.

KEITUM

Nr. 218. S 718. Alm. på Sild.
Nr. 218a. do.
Nr. 218b. Fra Vesterland.
Nr. 218c. do.

UIDENTIFICEREDE MESTRE

Nr. 219. Forklædespænde fra Rømø. Jvf. S 275.
Nr. 220. Med Tønder bym. Hovedvandsæg. Spiseske på Sild, dat. 1825.
Nr. 220a. Knapper.
Nr. 221. Spiseskeer fra Døstrup-egnen. Én indprikket Vodder 1866.
Nr. 222. Med Tønder bym. Spiseske fra Tønder. Variant t. nr. 28/30?
Nr. 222a. Hovedvandsæg. Hviding.
Nr. 223. Spiseskeer fra 1780erne fra Højer-egnen.
Nr. 224. Louis XVI-hovedvandsæg med lødighedsstempel »24«. Måske variant til nr. 208/10.
Nr. 225. Flere genstande fra Højer-egnen. Ældst dateret 1808.
Nr. 225a. Spiseskeer fra Skærbæk-egnen. Ca. 1850.
Nr. 226. Louis XVI-hovedvandsæg m. flusser. GM 2639, dateret 1816.
Nr. 227. B 3332 (1812). Af B tillagt en mester i Grenå. Flere genstande fra Slogs herred.

Om principperne for de foretagne revisioner: ARV OG EJE 1958. 93-96.

GULDSMEDEMÆRKER I INITIALORDEN

59

60

61

61a

196

176

200

199

201

38

39

40

171a

ARFSTEN

193a

150

44

BIEHL

193b

169

BM

170

94a

Bodewadt

132

BODEWADE

133

215

216

152

98

100

99

CB

100a

51

CH

173

174

89

91

CH

164

122

123

126

127

CHaus

125

68

186

187

188

36

90

162

124

153

154

8

158a

52

205

23

16

17

50

108

109

185

141

197

46

47

137

138

24

219

156

31

32

33

204

220

220a

158

151

95

97

212

213

192

221

62

165

166

222

28

29

30

101

102

49

92

93

94

134

135

130

217

10

12

13

14

117

139

140

148

41

42

43

65

66

107

171

26

27

198

222a

25

160

119

6

7

189

190

149

118

110

183

162a

110a

22

5

116

202

203

111

112

193

104

167

206

223

182

181

180

103

155

55

56

57

168

58

163

207

54

53

218

85

87

86

84

145

146

144

143

88

37 a

79

80

81

82

83

211

184

159

224

37

225

120

121

208

209

129

128

177

178

45

69

70

71

72

73

74

75

76

77

157

225 a

175

136

34

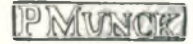
226

218 c

218 a

218 b

15

63

64

64 a

161

179

194

195

172

227

78

11

9

142

18

19

214

210

113

114

115

110b

20

21

48

105

106

147

35

Konklusioner

Med udgangspunkt i Hugo Matthiessens tesis om at vore egne byer er et lige så værdigt studieemne som de store i udlandet sattes nærværende undersøgelse igang. Ved at følge et enkelt håndværks udvikling i en lille by – for så vidt det spinkle kildemateriale nu har tilladt det – er det søgt påvist at lovene for denne udvikling i det store og hele er de samme som i de større bysamfund, men også at denne konformitet er begrænset i forhold til henholdsvis rigstradition, lokal tradition og værkstedstradition. For hvis ikke hvert bysamfund, hver lokalitet, alligevel havde sit eget fysiognomi, ville enhver form for lokalhistorie være overflødig, så vist som personalhistorie ville det om alle mennesker var ens. Men mens klimatiske og geografiske forskelligheder indlysende nuancerer erhvervsmulighederne og dermed de sociale forhold og alt dermed følgende, er det ikke så helt ligetil i et så internationalt håndværk som guldsmedens der netop har en enhedskultur som forudsætning, *at bestemme* forskellen mellem lokalt og fremmed, omend det er let nok *at erkende* den.

Forinden dette tema tages op til afsluttende behandling skal der gøres nogle statistiske bemærkninger. Blandt Tønders guldsmede træffer man ingen Benvenuto Cellini, ingen Wenzel Jamnitzer, ingen de Moor, vel ikke engang en Mikkil Jensen eller en Dionis Willadsen, for også at nævne et par af de betydeligere provinsguldsmede i Danmark. Man venter heller ikke at finde dem i dette milieu, men ikke desto mindre er det en kendsgerning at Tønder med sit opland er det område inden for kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig der besidder det største antal påviste guldsmede i tiden indtil år 1900, næst efter København.

Undersøger man forholdet mellem købstædernes indbyggertal og dærboende guldsmede, kommer man almindeligvis til en nogenlunde overensstemmelse, men også forholdet mellem guldsmede og andre håndværk inden for samme by bør undersøges, hvis man vil have et klart indtryk af erhvervets betydning (1). Til belysning af det første forhold anføres på grundlag af folketællingerne i 1801 og 1803 indbyggertallet i de 25 største danske og slesvigske købstæder med angivelse af det samlede antal kendte guldsmede hvert sted samt tallet på guldsmede hvis stempler menes identificerede. Mange forbehold må begribeligvis tages ved en sådan sammenstilling. For det første var det indbyrdes størrelsesforhold ikke konstant i tiden mellem 1450/1500 (det tidspunkt hvor

(1) Helge Søgaard: *Haandværkerlavene i Aarhus*. 1940.211.

guldsmedenavnene begynder at dukke op i arkivstoffet) og tidspunktet for den første fælles folketælling. For det andet sker der meget væsentlige forskydninger efter denne tid (men dog først afgørende efter 1864). For det tredje er – hvad denne undersøgelse netop har bekræftet – de hidtidige optællinger af guldsmede ret ufuldstændige og omtrentlige og identifikationen af dem beroende på tilfældigheder. Og endelig mangler opgørelser for Sydslesvigs østlige købstæder, heriblandt de to største byer efter København, hvis guldsmedearbejder ikke er undersøgt systematisk.

Ikke desto mindre vil en sådan jævnføring være ganske lærerig.

Købstæderne efter indbyggertal (2)	Antal guldsmede (3)	1650	
		Før	Efter
1. FLENSBORG.....	13109	(4)	
2. SLESVIG.....	7823	(5)	
3. Odense.....	5782	107 (61) (6)	35 72
4. Aalborg.....	5579	98 (52)	37 61
5. Helsingør.....	5282	73 (26)	39 34
6. Randers	4562	66 (41)	9 57
7. Aarhus.....	4102	105 (64)	34 71
8. HUSUM.....	3658	115 (34) (7)	52 63
9. HADERSLEV.....	3635	60 (41)	10 50
10. Fredericia.....	3474	29 (20)	29
11. EGERNFØRDE.....	2921	(8)	
12. AABENRAA.....	2834	36 (27)	2 34
13. SØNDERBORG.....	2761	53 (26)	10 43
14. TØNDER.....	2579	110 (75) (9)	16 94
15. Horsens.....	2396	54 (38)	5 49
16. Viborg.....	2379	59 (33)	8 51
17. FREDERIKSSTAD.....	2207	40 (20)	3 37
18. Ribe.....	1994	46 (22)	16 30
19. Svendborg.....	1942	25 (16)	5 20
20. TØNNING.....	1923	70 (28)	22 48
21. Nyborg.....	1866	30 (14)	9 21
22. Næstved.....	1785	66 (36)	30 36
23. Roskilde.....	1768	28 (11)	12 16
24. Slagelse.....	1732	44 (18)	8 36
25. Kolding.....	1672	47 (18)	20 27

Med sine godt 100.000 indbyggere i 1801 hævder København sit absolutte supremati som det fremgår af både antallet af guldsmede dær og af overleveringen. Om forholdet er så ulige som litteraturen og sølvsamlingerne giver indtrykket af, er igen noget andet (10). Og blandt provinsbyerne bemærker man de slesvigske købstæders dominerende stilling. Teknisk var man videre her (11), de økonomiske forhold var i 1700-tallet bedre

(2) Danske købstæder if. folketælling 1.2.1801, slesvigske 13.2.1803.

(3) Efter Bøje og St.

(4) Fortegnelse i Flensborg Museum med ca. 85 navne.

(5) H. Philippsen: Die Schleswiger Goldschmiede, 1920, anfører henved 60 navne.

(6) Tallene i parentes: Mestres med stempler.

(7) St. har henved 140 navne i Husum, men tallet må reduceres.

(8) Die Heimat, 1935.338 anfører fra borgerbogen i E. 1663–1800 19 guldsmede.

(9) Tallet efter nærværende mesterliste.

(10) Bo. gengiver genstande af 127 københavnske mestre, men kun 100 fra provinsen.

(11) Albert Olsen: Bybefolkningen i Danmark på Merkantilismens Tid. 1932.90.

end i Kongeriget, byerne havde et rigere opland og var fri for konsumtionsafgifter. For landsbyhåndværkets vedkommende var det fordelagtigt at man allerede fra midten af 1600-tallet – 200 år førend i kongeriget – søgte at udligne forskellen mellem land og by (12).

Af oversigten fremgår i øvrigt at byer som forud havde betydelige guldsmedetraditioner, byer som Roskilde, Køge, Næstved, Slagelse, Nykøbing F. og Nakskov, allerede i 1801 har tabt terræn (her ville befolkningstallene fra 1672 have givet disse byer en bedre placering), svarende til Tønder *i dag*, hvor byen fra en 14. plads er rykket ned i nærheden af nr. 60 blandt danske og sydslesvigske købstæder.

For at man kan få den rette forestilling om købekraften i et givet område er det selvfølgelig ikke tilstrækkeligt at medtage købstædernes befolkningstal. Her tæller oplandet afgørende med. I 1803 var Tønder amt Slesvigs tættest befolkede efter Haderslev. På landet boede 32.974 personer, mens det egentlige Flensborg amt kun havde 17.640 indbyggere. Guldsmedene i Tønder har altså i væsentlig grad været afhængige af publikum fra landet som var henved 12 gange større end byens. At dette har influeret på både genstandstyper og på stil, er indlysende, så meget mere som det er dokumenteret at købstadens embedsaristokrati handlede i København og i Hamborg.

Hvad nu forholdet mellem antallet af guldsmede og udøvere af andre erhverv i Tønder angår, er vi henvist til borgerbogens ikke lige fyldestgørende oplysninger. Særlig i den ældre del angives professionen ikke, men alt andet lige viser det sig at næst daglejere (337), skomagere (297), købmænd (217), gæstgivere og kromænd (121), skræddere (117), bryggere og brændere (83) og høkere (82) følger guldsmedene (71). Ja, holder vi os til metalerhvervene alene, er de langt i spidsen i forhold til f.eks. kleinsmede (30), urmagerne (22), grovsmede (20) og kobbersmede (20).

Og lægger vi så hertil oplandets godt 60 guldsmede, må det erkendes at Tønderegnen i henseende til kvantiteten af fagets udøvere er et bemærkelsesværdigt område.

Om det håndværksmæssige – organisation, værksteder og teknik – har det kunnet fastslås at Tønder-guldsmedene har arbejdet under stort set samme vilkår som i den øvrige del af riget. Ikke alene har de nydt godt af fagets almindelige uafhængighed af Zünften, men også af de i hertugdømmerne herskende friere arbejdsforhold.

Det stærke lokale element (mere end 50%) har givet stabilitet, men ingenlunde hindret alle optænkelige impulser fra omverdenen, først og fremmest hidrørende fra vandringerne, men for de områders vedkommende hvor søfolk har bragt genstande fra udlandet med hjem, som f.eks. fra Holland, har dette givet guldsmedene ideer og materiale til efterligning. Dette gælder særligt for dragtsølvets vedkommende.

Virksomhederne har været små. I de fleste tilfælde har mesteren arbejdet med lærlinge alene, og værkstedsindretningen svarede hertil. De fleste af vore guldsmede har boet i småhuse omkring Uldgade, Spikergade og Slotsgade, men økonomisk har de hævdet sig som de førende blandt håndværkerne.

En ejendommelighed for området er *landsbyguldsmedene* som gør sig gældende fra ca. 1725. Det kan fastslås at disse ingenlunde har været autodidakter, men fuldt uddannede

(12) Geschichte Schleswig-Holsteins 6.110 (1960).

guldsmede. Dokumentation for at Tønder-guldsmedene har følt sig generede af konkurrencen foreligger ikke, men dette hænger formentlig sammen med at der ikke var noget lav til at varetage købstadsinteresserne. I øvrigt har de uden for Tønder liggende kongerigske enklaver gjort det ret håbløst at håndhæve købstadprivilegierne. En væsentlig del af landsbyguldsmedene har fortrinsvis haft opgaver i forbindelse med lokale dragtskikke, men deres værksteder og håndværkstøj synes at have svaret til købstadens.

Mht *stempling* med mester- og bymærke er det konstateret at først Chr. IVs såkaldte Flensborgerkonstitution bragte ordnede tilstande. Fra den tid (1646) anvendes i Tønder byens våben som guldsmede-bymærke, og guldsmedene er meget loyldige mht islagning af mestermærker.

Lødighedskravet sattes fra da af til 13 i overensstemmelse med tendenser i Nordtyskland, men tilsyneladende uden lovhjemmel gøres sølvet efterhånden slettere, i tiden mellem 1700 og 1750 12-lødigt, herefter 11- og 10-lødigt. Mellem ca. 1760 og 1850 anvendes en form for lødighedsstempling som ikke kendes uden for Nordslesvig, tal mellem 20 og 30.

Undersøgelsens hovedafsnit omhandler de overleverede arbejder. Det har været opgaven at efterspore og registrere så stort et materiale som muligt, at eftervise flest mulige genstandstyper og stilformer og at identificere det foreliggende stempelmateriale.

Det sidste er for Tønders vedkommende lykkedes med henvend 70 % af det kendte navnestof, for Højers, Skærbæks og Ballums tilsyneladende med 100 %. På dette ene område har metoden vist sig rigtig. Særlig landsbyguldsmede lader sig kun identificere ved indgående undersøgelser i den lokalitet de har virket i. Men forudsætningen er naturligvis at det givne område er nogenlunde uberørt.

Derimod må det erkendes at den lokalhistoriske metode viser sin begrænsning såvel arkivalsk som genstandsmæssigt hvis man – som man kan det i de store byer – vil dokumentere hvert trin i udviklingen. 100 %s sikkerhed har vi først med stemplingspligtens indførelse, og hvad der er bevaret fra før dette tidspunkt, er alene *kirkesølvet*.

Kirkesølvet var fra middelalderen bundet til så givne normer at det ikke er venteligt at finde afgørende *lokale* stilelementer her. Bedst iagttages universaliteten i alterkalkene. Ihvorvel en værkstedstradition kan påpeges i forbindelse med Karsten Johansens kalke og diske, følger de dog mønstre som et par menneskealdre før var i brug på sengotiske kalke med tungede eller polygonale fødder. Som mønster for Johansens renæssancekalke kan en alterkalk fra »det slesvigske« fra tiden o. 1500 i Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum (13) have tjent (fig. 357). Det er som om kalkenes sakrale funktion har hindret guldsmedene i formale og stilistiske eksperimenter og som om de givne normer var tabu (14).

Som overalt i riget stammer størsteparten af Tønder-kirkernes hellige kar fra tiden mellem 1650 og 1750. Men heller ikke dette dominerende barokke kirkesølv adskiller sig fra andre egnes. Kun i de større byers kirker til hvilke der i dette tidsrum skænkes vinkander af pengestærke givere, får guldsmedene i denne specielle nye type lejlighed

(13) LM 1935/758. E. Meyer: Norddeutsche Goldschmiedearbeiten und Stickereien des Mittelalters. 1948, nr. 64. Jfr. også f.eks. DK XII 1087, fig. 7, Agger k.

(14) Vestlandske Kunstindustrimuseum. Årbog 1951–53. 92.

til sammen med billedsniderne og gørtlerne (epitafier og lysekroner) at udnytte barokkens formsprog fuldt ud, men kanderne træffes sjældent på landet. Når der blandt en landsbykirkes kirkesølv også er en vinkande, hører kirken i reglen under et gods (15), og man ser i dette forhold bekræftet i hvor vid udstrækning kundernes krav har været bestemmende for håndværksproduktionens art, ikke alene formelt, men også stilistisk. Det er naturligt nok navnlig kunsthåndværkerne (guldsmede, snedkere, pottemagere) dette gælder for (16).

I 1700-tallets sygekalkes spores enkelte rokokotræk. Men man kan ikke tale om nogen fornyelse, og i vor blomstringsperiode, Louis XVI og empire, gør kirkesølvet sig ikke mere bemærket. Ja, kirkens rolle som arbejdsgiver for guldsmedene ophører egentlig med reformationen, og eftersom vi ikke kender navnene på middelalderens guldsmede i Tønder og det sparsomt overleverede kirkesølv fra denne tid er ustemplet, er det et såre ufuldstændigt indtryk der har kunnet gives af dette ellers i større byer så centrale afsnit af guldsmedehåndværkets historie. Egentlig egnsprægede arbejder i kirkesølv har området ikke frembragt. Udover værkstedsdetaljer (Karsten Johansen, Jacob Reimer, Andreas Nissen) lader sig intet påvise som adskiller det fra andet slesvigsk eller dansk sølv.

Anderledes er det med *bordsølvet*. Her svigter den ældre overlevering os til gengæld, men i denne henseende deler Tønder-området skæbne med de fleste provinsområder. For eftersom ustemplede genstande kun har begrænset værdi i en lokalhistorisk undersøgelse, vil en sikker stemplingstradition altid være en terminus post quem, og den ligger alle senmiddelalderlige forordninger tiltrods meget sent overalt i landet. Således er det stempel der er brugt i Karsten Johansens kalk i Horsbøl kirke (M. 5) det ældst daterede i kongerige og hertugdømme tilsammen, og kun fra Køge er påvist et muligt ældre stempel (17). Så godt som alle mestermærker før 1600 – også de københavnske – er usikre, og vi skal derfor et godt stykke ind i 1600-tallet (i hertugdømmerne endog helt op til 1660) før vi med sikkerhed kan identificere og lokalisere vore guldsmedearbejder. Men hertil kommer at jo mere man begrænser emnet (og det er denne fremstillings idé), jo mindre mulighed har man for fra ældre tid at tilvejebringe tilstrækkeligt materiale til påvisning af egnsdifferentiering. Ydermere synes denne i det hele taget sen hos guldsmedene, i hvert fald sammenlignet med snedkerne hvis egenart i Tønder-området er umiskendelig fra midten af 1500-tallet (18). Af de forholdsvis få lågkander fra før 1650 der er bevarede fra *hele landet* lader sig højst udlede en *rigstradition*, og det samme gælder skeerne.

Reglen om at sølvet er sølvets fjende (19) er fremhævet. Råmaterialets konstante værdi og dets rige muligheder for omformning (også til mønt) er den enkle forklaring på forgængeligheden og på at det er umuligt at danne sig nogen helt sikker opfattelse af om en bestemt genstandstypes manglende forekomst skyldes at den aldrig har eksisteret eller om tilfældigheder mht overleveringen spiller ind. Problemet blev antydet i for-

(15) Møgeltønder k. (fig. 45). Jfr. Augustenborg slotsk. DK XXIII 125.

(16) Axel Steensberg: Danske Bondemøbler. 1949.45. Helge Søgaard i Skrifter från Folklivsarkivet i Lund. 1957. 147.

(17) Bøje 1957. OLRİK 57.

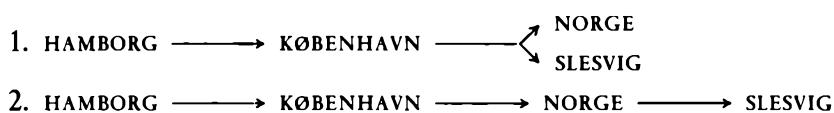
(18) Chr. A. Jensen: Snedkere og Billedsnidere i Danmark. 1911.

(19) St. 27.

bindelse med lågkanderne. At man i Haderslev fortsatte med at fremstille dem langt ind i 1800-tallet tyder på en tradition, at de aldrig er fundet i Tønder-området – derimod – at lågkander lå uden for det lokale repertoire. Men *bevisligheder* for teorien mangler fordi også arkivstoffet svigter.

Vi kan altså konstatere at basis for en egentlig genstandsbeskrivelse ligger omkring år 1700, og både for bord- og dragtsølvets vedkommende må vi et par menneskealdre længere frem før egnens egenart i guldsmedehåndværket begynder at melde sig. Det er påvist – i forbindelse med omtalen af bægre og skeer – at Tønder-guldsmedene i århundredets 1. halvdel fulgte de dansk-norske traditioner. Både i Flensborg og i Husum sporer man en stærkere indflydelse fra Hamborg end her. Det er fristende at antage at enklaverne har spillet en rolle for denne tilsyneladende nordiske stilfølelse, men dette får stå hen som en formodning. Et andet – og stadig uafklaret – spørgsmål i denne sammenhæng er den nære forbindelse med norske guldsmedetraditioner:

Man kan forestille sig stilspredningen ad to kanaler:

altså i første tilfælde den vanlige impuls fra centrum til periferi, og således at de to »yderlande« påvirkes parallelt, i andet at der sker en norsk formidling. At det sidste er tilfældet i Nordjylland, er givet, men hvilken betydning f. eks. den såkaldte Nordstrands- eller skudehandel (20) kan have haft for stilspredningen længere sydpå, er et endnu uløst problem. At impulserne er kommet ad omvejen København og ikke direkte Hamborg-Tønder, hænger sammen med den betydelige indvandring fra hertugdømmerne til hovedstaden i 1700-tallet (21), hvor København netop blev helstatens hovedstad. Dette ændres afgørende *efter* 1830 hvor den hamburgske indflydelse er direkte.

Af de illustrerede genstande fra *før* 1750 (bægre, fig. 72–80 og skeer, fig. 147–163 og 166) ses den nøjeste overensstemmelse med øvrigt dansk og norsk sølv. Til de to ældre barokbægre med drevet akantusornament kan forbindelsen med Hamborg endnu fornemmes (22), men mellem de elegante glatte bægre fra tiden efter 1700 med dygtig Bérain-ornamentering som Hamborg frembragte i store mængder, og de jævne Tønderbægre fra samme periode er der ingen lighed (23). Tønder- (og Bergen-) arbejderne virker her nøjagtig lige så provinsielle i forhold til Hamburgs som de københavnske barokkander et halvt århundrede forinden gør det i forhold til hines kolossalbægre med brede forgyldte standkanter (24).

Med skeerne kan lignende iagttagelser gøres, og selv om det ikke er noget stort materiale at bygge på, er det dog stort nok til at dokumentere at Tønder-egnen for guldsmedestilens vedkommende går ind i den fælles dansk-norske kreds.

Først i 1700-tallets anden halvdel (efter 1780) trænger en *lokal* stil igennem. Dette sker

(20) Johan Skjoldborg i Saml. t. Jy. Hist. og Top. 2.R.IV. 425ff. C. Klitgård s. st. 3.R.I.209ff og 5.R.I.383ff.

(21) Albert Olsen, l.c.37ff.

(22) F.eks. Museum für hamburgische Geschichte, 1939.

71, bæger på tre kugler af Jürgen Richels (KROHN HANSEN II 74).

(23) KGM 1899.149. Bæger af samme mester.

(24) F.eks. en lågkande af Adolf Steinweg i HaM. 1913.248.

forståeligt nok ikke i de større korpusarbejder fordi disse udførtes for et publikum der forlangte den gængse stil fulgt, men i de mindre kostbare genstandstyper som skeer, småskåle, sukker- og kanelbøsser, sukkertænger etc., væsentligst fremstillede for at tilfredsstille landbokundekredsens smag.

Materialet er nu så rigt at man kan følge processen i dens enkeltheder. Vi er for første gang i den situation at genstandene nok følger tidens internationale formsprog men at de alligevel er så specielle at de utvetydigt lader sig karakterisere som Tønder-arbejder. Og man kan her som det er gjort i anden sammenhæng (25) spørge om hvordan en sådan differentiering egentlig opstår. I det givne svar, »at stilen beror på en række samvirkende egenskaber, de udefra kommende almindelige stilimpulser, indenlandsk stiltradition, de indenlandske kunstneres evne til at give den nye stil form og de indenlandske håndværkeres evne til at arbejde i den samme« må »indenlandsk« erstattes af »lokal«, og man må lade kunstnerisk medvirken ude af betragtning.

Den lokaliseringsproces som er så åbenbar i tiden mellem 1780 og 1820, er af ornamentalt og ikke formalt art. Barokkens former prydes med rokokkoornamenter, rokokkens med ornamentik der hører Louis XVI og empire til – på nøjagtig samme måde som vi kender det fra folkekunsten. Det er nærliggende, men ikke helt korrekt at betegne en del af Tønder-guldsmedenes arbejder (særlig grupper af dragtsølvet) som folkekunst, men ædelmetallerne har altid krævet professionelle formere, selv i det såkaldte bondesølv. Korrektere end betegnelserne folke- eller almuekunst er i denne forbindelse *provinskunst*, og det som karakteriserer denne er en speciel kombineret af givne, udefra kommende elementer. Den formodede Tønder-stil er altså snarere en stilkombination, i hvilken enkelthederne er normative men helheden ny. Rokokoskeerne med perlestav er et eksempel på dette. Urneskeerne ligeledes.

Også inden for andre grupper af kunsthåndværket kan en sådan emancipation konstateres. Særlig snedkerne, men også keramikere når i dette tidsrum frem til en selvstændig og kunstnerisk værdifuld provinsialisme som knap nok kendes andetsteds.

Dragtsølvet er en mere kompliceret og uensartet genstandsgruppe end kirke- og bord-sølvet. Dette hænger sammen med den specielle dragtkultur der udvikledes på Vesterhavsøerne. Forudsætningerne var her andre end på fastlandet, og atter ser man forbrugerkredsens indflydelse på genstandsudformningen bekræftet. Mest overbevisende i det ellers meget sjældne at håndværk i *lokal* stil fremstilles i udlandet, i dette tilfælde brystkæderne fra Føhr. Der foregår her et ejendommeligt samspil mellem de tre faktorer: den hollandsk-frisiske kulturimpuls, konsumentkravet og håndværkerpersonligheden. For at bestemte »designs« pludselig opstår indenfor et begrænset område må i sidste instans være betinget af en personligheds indsats. Således er der en forbindelse mellem filigrankæderne fra Føhr og Christian Jürgensens ankomst til Wyk, mellem huifdupperne på Sild og Wilhelm Tims etablering i Keitum.

Men bortset fra den som følge af insular isolation opståede særudvikling i områdets vestligste del er det øvrige dragtsølv, navnlig det sekundære – hovedvandsæg, tobaksdåser og salmebogsbeslag – med i den internationale udvikling. Også her må vi affinde

(25) Svenskt silversmide 1520–1850, III.15.

os med en meget sen overlevering, men i blomstringstiden til gengæld med en mangfoldighed og variation som ingen andre genstandstyper kan vise magen til. Hovedvandsæggens stiludvikling er den samme som bordsølvets. Tønders guldsmede – og i dette tilfælde særlig Paul Hansen I – danner skole for hele Nordslesvig. Vi har i de københavnske for Amagers bønder udførte hovedvandsæg et sidestykke til en sådan specialisering, blot mere stereotyp end her. Mindre originale er de ældre tobaksdåser og skospænderne fordi de fremstilledes på grundlag af importerede låg og støbemodeller. Desmere originale er empiredåserne fra århundredskiftet som er de mest attræde af samlere.

Hvis forholdet mellem lokalt og fremmed skal belyses helt eksakt, er sikker viden om de herboende guldsmedes herkomst og uddannelsesteder nødvendig. En sådan har vi ikke, men om en hel del af Tønders guldsmede ved vi at de har stået i lære andetsteds (f. eks. Christopher v. Barm, F. H. Gregersdorff, H. P. Kohlstadt, F. C. Munch, J. Hinrichsen, J. A. Bödewadt I, H. H. Schmidt), og omvendt at en del af vore nabobyers bedste guldsmede stammer fra Tønder eller ders opland og formentlig er uddannet her (f. eks. F. C. Hansen, Aabenraa, J. A. Müller, Haderslev, J. Jensen, Sønderborg, Andreas Andersen, Husum). Ja, enkelte flytter som mestre fra byen og træffes i andre købstæder (C. H. Vogt, T. P. Kohlby) for i enkelte tilfælde at komme tilbage (D. Steinweg, T. Lange).

De førstnævnte kommer til Tønder fra Sønderborg, Slesvig, Kristiania, Sorø, Odense, St. Petersborg og København, to af de sidste fra Nyborg og Fredericia (muligvis Hamborg). Altså tilsyneladende grundlag for den største stilforvirring, men det viser sig imidlertid at den tilrejste guldsmed tilpasser sig de former og det formsprog som er gængs dær hvor han arbejder. I det nye arbejdsfællesskab og med det lokale moment som substrat fortsættes den internationale stilspredning, og de fire fraflyttere vil man derfor betegne med navnet på den by de virker i og ikke med den de kommer fra. Kun i undtagelsestilfælde (26) – stadig efter overleveringen at dømme – fastholder en tilflytter sin tillærte stil uændret. Af den grund virker de to bægre af Daniel Steinweg (fig. 76 og 77) fremmedartede. Han havde nemlig borgerskab både i Tønder og i Rudkøbing, og kirkesølv af ham i Nykirke, Løjt og Fredericia tyder på at han har skiftet bopæl hyppigt. Thomas Jensens urneskeer fra Aabenraa fornemmes som plagiater, ligesom skeer med perlestave af Mathias Busch i Viborg. Disse røber at enten han selv eller en af hans svende må have passeret Tønder, hinc Thomas Jensens afhængighedsforhold af sin læremester, formentlig Nicolay Hansen (27). Både i Aabenraa og i Viborg er sådanne skeer fremmedelementer. Da Christian Jürgensen fra Ribe med Tønder som sandsynlig mellemstation slår sig ned på Føhr må han passe sit repertoire ind efter sit nye marked.

Omvendt er det med vore oplandsguldsmede som Anders Jørgensen Maler i Skærbæk, Niels Thyssen Mikkelsen i Ballum, Hans Christensen Emmerlev i Døstrup og Christopher Hiller i Løgumkloster som må antages at have lært i Tønder. De bringer Tønderstilen ud på landet uændret fordi der ikke dær var nogen lokal tradition at tage hensyn

(26) Svenske og finske guldsmede i St. Petersborg skal således have fastholdt deres nationale egenart i det

fremmede i tiden o. 1800. Niels Cleve i de i note 16 anf. »Skrifter« 152.

(27) Bo. 471 og priv.eje Tønder.

til. Læk-guldsmeden Christian Andersen – uddannet i Aabenraa – må lægge sin stil om og underordne sig de i amtsbyen gældende normer (i perlestavskeer og urnehovedvandsæg). De fig. 194 gengivne teskeer viser at det ikke altid lykkedes helt.

Med de sidste bemærkninger er spørgsmålet om man må skelne mellem en vest- og en østslavigsk tradition inden for guldsmedehåndværket for så vidt besvaret bejaende. Den er næppe så iøjnefaldende som i bygnings- og i snedkerhåndværket, men den er der. Den kan ej heller vurderes kvalitativt. Der var dygtige guldsmede i alle Nordslavigs byer – og mindre dygtige.

Guldsmedeproduktionen fra Østslavig er mere stadspræget end Tønders. Ikke alene opgaverne til hertughoffet på Augustenborg, men et mere fremtrædende købmands-aristokrati, navnlig i Haderslev og i Aabenraa, betinger denne nuance. Oplandshandelen har heller ikke været så forskellig fra byhandelen som i Tønder. Haderslev vesteramt handlede sydpå, den nordlige del med Kolding, og for området syd for Aabenraa (Lundtoft herred der administrativt lå under Tønder amt) var vejen til Flensborg kortere. Det er bemærkelsesværdigt at der foreligger betydelig flere korpusarbejder fra østkystbyerne og at landsbyguldsmedene øjensynlig ikke har kunnet trives her. Men en distinktere præcisering af forskellen mellem øst og vest forudsætter tilsvarende undersøgelser som her er foretaget for Vestslavigs vedkommende.

Enhver der har til opgave for et museum at tilvejebringe materiale til belysning af kontinuiteten i tingskulturen må sukkende erkende hvor ufuldstændigt og brudstykkeagtigt et billede der kommer ud af puslespillet. Og årsagen hertil er desværre ikke alene økonomiske og praktiske hindringer. For mange af brikkerne er gået tabt. Om dette skriver en kendt tysk museumsmand:

Es war eine Gepflogenheit der 50er und 60er Jahre (des 19. Jahrhunderts), dass die Silberaufkäufer in den Landstädten der Marschgegenden öffentlich bekannt gaben, wann sie zum Ankauf alten Silbers eintrafen, und dass die Bauernfrauen mit Schürzen voll alten Silbergeräts an diesen Tagen in die Stadt zogen. Auch mir ist es ein unvergessliches Erlebnis, dass mir einstmals der alte Goldschmied Bödewadt in Tondern in seiner Werkstatt eine ganze Reihe von grossen Zigarrenkisten zeigte, die angefüllt waren mit Tausenden farbigem Glassteine. Auf meine erstaunte Frage, wo diese Glassteine herkämen, berichtete er, das seien die Steine, die er als Lehrling aus altem steinbesetztem Silbergerät, wie Schmuck, Riechdosen, Löffel usw habe herausbrechen müssen, weil diese alten Geräte und Schmuckstücke von seinem Mester eingeschmolzen wurden. Es sei ihm selber dabei manchmal weh ums Herz gewesen, weil es sich öfters um ganz prachtvolle Arbeiten gehandelt hätte (28).

Sølvet sølvets fjende –

Men selv en torso kan være smuk og karakterfuld, og af brudstykker kan der skabes et mønster. Det tønderiske guldsmedehåndværk har haft sit. Har denne fremstilling kunnet give en fornemmelse heraf, er et beskedent mål nået.

(28) Ernst Saueremann i Kieler Neueste Nachrichten 10.12. 1933. Meddelt af museumsdirektør E. Schlee, Slesvig.

FIG. 357. Alterkalk fra »det slesvigske«. 19 cm h. U.st. 1.M 1935/758. O. 1500. Inscr.: Hec est elemosina olavi clien smith cum vxore sva marina. – Den hellige Magdalena og Johannes Døberen i to af fodfelterne.

Deutsche Zusammenfassung

Die Aufgabe. Es ist der Zweck dieser Darstellung über das Goldschmiedehandwerk in Tondern und Umgebung, einen Beitrag zur Erforschung materieller Volkskultur auf lokal-historischer Grundlage zu geben. Der Ausgangspunkt ist eine These des dänischen Kulturhistorikers Hugo Matthiessen, in der behauptet wird, dass die kleinen Städte ein ebenso würdiges Studienobjekt sind wie die grossen, weil die Entstehung der beiden Städte-kategorien von denselben Gesetzen bedingt wurde.

Die Tätigkeit des Goldschmieds hat als Voraussetzung ein Milieu, in dem die Möglichkeit grösserer oder geringerer Kapitalbildung besteht. Deshalb ist er ursprünglich an die Kulturzentren gebunden und wird gleichzeitig auch als Künstler aufgefasst. Im Mittelalter wird die Tätigkeit des Goldschmieds als Kunst bezeichnet, aber nach dem Durchbruch der Renaissance, als die sozialen Güter auf viel mehr Hände verteilt wurden, und der Rohstoff reicher wird als zuvor, ändert sich dieses, und der Goldschmied erhält in den kleineren Städten auch Aufgaben als *Handwerker*, bis er im 18. Jahrhundert, wo auch die Landbevölkerung ihren Anteil an dem höheren Wohlstand bekommt, auch auf das Land zieht. Diese letzten Stadien in der Geschichte des uralten Kunsthandwerks sollen hier mit den Abgrenzungen, die das gegebene Gebiet und die dadurch bedingte Ueberlieferung diktiert, beschrieben werden.

Das Gebiet. Mit der Bezeichnung *Tondern und die Tonderner Gegend* ist der nordwestliche Teil des früheren Herzogtums Schleswig gemeint, das Gebiet um den Schnittpunkt des 55. nördlichen Breitengrades und des 9. östlichen Längengrades (siehe Uebersichtskarte), das den dänischen Kreis Tondern und den deutschen Kreis Südtondern umfasst.

Für dieses Gebiet war die Stadt Tondern das Handelszentrum, und die Goldschmiede in Tondern lieferten ihre Arbeiten an die Kunden des Hinterlandes, das ausser den Kirchen besonders auch eine wohlhabende Landbevölkerung umfasste, deren Einnahmen im wesentlichen von Viehhandel aber auch von Schifffahrt und Spitzenklöppelindustrie herrührten.

Die Ueberlieferung. Die Auswahl von Gold- und Silbergegenständen, die die Grundlage der Untersuchung bildet und die etwa 1600 Stücke umfasst, zerfällt in 2 Hauptgruppen:

I. In öffentlichem Besitz.

A. Kirchen:

- a. Innerhalb des Gebietes (Kreis Tondern, Kreis Südtondern).
- b. Ausserhalb des Gebietes (besonders Kreis Hadersleben).

B. Museen:

- a. Innerhalb des Gebietes (Tondern, Keitum, Wyk, Deezbüll).
- b. Innerhalb der Provinz (des Herzogtums) (Flensburg, Schleswig, Apenrade, Sonderburg, Hadersleben).
- c. Ausserhalb der Provinz (des Herzogtums) (Kopenhagen, Hamburg, Altona, Nürnberg, Stockholm).
- d. Do. (die Museen die mehr oder weniger durch Zufall die Gegenstände erworben haben).

Das Kirchensilber besteht aus etwa 150 Gegenständen, das der Museen aus etwa 500 (hiervon 300 im Museum zu Tondern).

II. In Privatbesitz.

- A. Sammler (unter diesen auch Besitzer von Einzelstücken die keine familienmässige Verknüpfung zu den Betreffenden haben).
- B. Besitzer von Gold und Silbergegenständen mit Familientradition.
 - a. Wohnhaft innerhalb des Gebietes.
 - b. Wohnhaft ausserhalb des Gebietes.

Die Auswahl des Privatbesitzes umfasst etwa 1000 Gegenstände von denen etwa 20% zur Gruppe A, 70% zur Gruppe Ba und 10% zur Gruppe Bb gehören.

Literatur. In den Anmerkungen ist auf die benutzte Literatur hingewiesen. Einzelne der am häufigsten benutzten Werken seien hier genannt. Für den Abschnitt über die Entwicklung des Handwerks wurden die »Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg« (1939) und »Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869« (1937) des angesehenen Stadthistorikers *Ludwig Andresen* benutzt. Berichtigungen - besonders im Namenstoff des Bürgerbuches - sind ohne Kommentar eingefügt. Mitteilungen allgemeinerer Art über das Goldschmiedehandwerk sind den beiden Schriften des dänischen Industriehistorikers *Camillus Nyrop*: »Meddelelser om dansk Guldmedekunst« (1885) und »Danmarks Gilde og Lavsskraaer fra Middelalderen« (1895ff), *J. Warncke*: »Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister« (1927) sowie *P. N. Sprengel*: »Handwerke und Künste in Tabellen« (1769) entnommen. Zu den Mitteilungen über das Kirchensilber haben die zwei grossen Inventarwerke: Danmarks Kirker Bd. XX und XXI (1956 und 1959) und »Die Kunstdenkmäler des Kreises Südtondern« (1939) sowie *Joseph Braun*: »Das christliche Altargerät« beigetragen. Angaben über das Tischsilber haben als Quellen besonders *Gudmund Boesen & Chr. A. Bøje*: »Gammelt dansk Sølv til Bordbrug« (1948) sowie *Th. Krohn Hansen & Robert Kloster*: »Bergens gullsmedkunst fra laugstiden« (1957). Für das Kapitel über Trachtensilber wurden *Rikard Berge*: »Norsk bondesyld« (1925) und *Carl Häberlins* Studien über nordfriesische Trachtensitten: »Inselfriesische Volkstrachten vom 16. bis 18. Jahrhundert« (1926 und 1930) benutzt, aber die entscheidendsten Anregungen gab der ehemalige Direktor des Museums zu Altona, *Hubert Stierling*, mit seinem zwei-bändigen Werk: »Der Silberschmuck der Nordseeküste« und »Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern« (1935 und 1955), einer absonderlichen Mischung von Pseudowissenschaft und wirklicher Gelehrsamkeit, einer systematischen Unsystematik ohnegleichen, ungenau bis zum Peinlichen, aber trotzdem mit einer Fülle von konkreten Angaben, die es zu einem unentbehrlichen Nachschlagwerk machen. Schliesslich muss betreffend der Meisterliste noch das dänische Hauptwerk, *Chr. A. Bøje*: »Danske Guld- og Sølvmedemærker før 1870« (1946 und 1949) genannt werden.

Der Bildstoff. Reichlich ein Drittel sämtlicher Illustrationen ist von der Silbersammlung des Museums in Tondern, etwa 60 sind Illustrationen von Gegenständen in Privatbesitz, etwa 50 sind Illustrationen von Kirchensilber, der Rest stammt hauptsächlich aus dem Nationalmuseum in Kopenhagen, dem Museum in Flensburg, dem Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum in Schleswig und dem Kunstgewerbemuseum in Hamburg. Besitz- und Grössenverhältnis sind immer angegeben. – Etwa ein Achtel der Bilder wurde schon früher verwendet.

Kap. I. Das Goldschmiedehandwerk.

Das Lübecker Stadtrecht Tonderns vom Jahre 1243 wurde im Jahre 1354 vom Herzog Waldemar bestätigt, und bei dieser Gelegenheit wurden die Rechte und Privilegien der Stadt betr. Handwerkergerbe unterstrichen, und es wurde verboten, ausserhalb der Stadt in einem Umkreis von zwei Meilen Handwerk zu betreiben.

Von den zahllosen Streitigkeiten zwischen Land- und Stadthandwerkern, zwischen den Zünften und denjenigen die keiner Zunft angehören, spüren wir nichts bei den Goldschmieden. Die Goldschmiede, die sich im Laufe der Zeit als Künstler betrachteten, waren auch in Tondern wenig zunftgebunden, und allem Anschein nach hat es in Tondern nie eine Goldschmiedezunft gegeben. Die Goldschmiede in Tondern waren im Spätmittelalter und in der Renaissance mit den freieren Zünften verbunden, von 1596 mit den Bäckern, Schwertfegern, Tüffelmachern, Beutelmachern, Glasern, Drellwebern, Hutmachern und Büchsenmachern in einer sogenannten Schützengilde als Wehr gegen ausländische Handwerksleute – ebenso wie die Goldschmiede in Flensburg seit 1497 eine Gilde mit den Malern, Glasern und Tischlern bildeten.

Erst seit 1707 und 1708 (siehe Abb. 1) haben wir einen klaren Ueberblick über die geltenden Bestimmungen betr. Etablierung. Zur Erwerbung der Meisterschaft wurde gefordert: 1. dass der Taufschein den Behörden vorgelegt werde, 2. dass der Antragsteller sesshaft sei, 3. dass er die Bürgerrechte erwerbe, 4. dass er einen Lehrbrief von dem Meister, bei dem er das Handwerk erlernt hatte, vorlegen könne und 5. dass er ein Meisterstück verfertigen könne.

Ueber die Art der Arbeit, die von dem künftigen Goldschmiedemeister verlangt wurde, weiss man, was die ältere Zeit betrifft, nichts. Man kann aber Vergleiche mit Städten wie Flensburg, Kopenhagen, Lübeck und Kiel anstellen. Erst aus dem Jahre 1858 verfügen wir über einen Bericht über die Ausführung eines Meisterstücks von einem Goldschmied in Lügumkloster.

In einem Reskript vom 5.11.1745 heisst es u. a.: »Es soll einem jeden Bürger und Einwohner die willkürliche Freiheit gelassen werden, mit verschiedenen Handtierungen, so gut er kann, jedoch ohne Beeinträchtigung der privilegierten Aemter und Zünfte, sich abzugeben, und dadurch seine Nahrung suchen«, und diese Gesichtspunkte müssen den Ausgangspunkt bilden wenn man die Freiheit verständlich machen will, die offenbar im Goldschmiedegerbe in Tondern geherrscht hat. Die Goldschmiede haben dort ihre Organisationsverhältnisse selbst ordnen können, ohne Eingriffe seitens der Behörden wie z. B. bestätigte Zunftbestimmungen oder Konzessionen zu benötigen, so wie wir sie in anderen Orten kennen.

Mitwirkende Ursache zu den scheinbar so stabilen Organisationsverhältnissen unter den tonderner Goldschmieden dürfte der äusserst lokale Charakter des Gewerbes sein. Weit über die Hälfte der etwa 110 bekannten Meister ist aus der Stadt Tondern, und bei einem Dutzend von ihnen vererbt sich das Geschäft vom Vater auf den Sohn. Die Herkunft der Goldschmiede in Tondern geht aus dieser Uebersicht hervor:

Stadt Tondern.....	56
Kreis Tondern.....	7
Aus dem übrigen Herzogtum Schleswig.....	7
Dänemark.....	10
Norwegen.....	5
Deutschland.....	1
Sonstige (ohne nähere Angabe).....	25

Die 25 ohne nähere Angabe stammen hauptsächlich aus der Zeit vor 1700, ihre Namen deuten jedoch alle auf die schleswigsche Heimat.

Die Goldschmiede in Tondern waren meistens Hausbesitzer, in der Regel in dem Viertel Spikerstrasse, Wolfstrasse und Schlosstrasse. Als Steuerzahler stehen sie im Vergleich zu den übrigen Handwerkern der Stadt an der Spitze – jedoch weit hinter dem Kaufmannsstand. Zur Zeit der Renaissance haben sie eine bedeutendere Stellung eingenommen.

Fast alle Goldschmiede waren verheiratet – in Städten mit Zünften war ausdrücklich vorgeschrieben, dass der Geselle vor Jahr und Tag heiraten müsste. Die Daten für die Ablegung des Bürgereides und Eingehung der Ehe liegen nahe bei einander. Das Bürgerrecht wurde gewöhnlich im Alter von 25 bis 30 Jahren erworben.

Aus den Volkszählungslisten 1769, 1803 und 1835 ersieht man, dass die Werkstätten in Tondern durchgehends klein waren, und dass feste Gesellen selten waren. Die Meister haben die Arbeit mit Hilfe von Lehrlingen selbst bewältigt. Nur eine einzige Werkstatt war von grösserem Format und zwar die Paul Hansens.

Die Lehrzeit dauerte 4 bis 9 Jahre, später im allgemeinen 6 Jahre. Ein Lehrvertrag wird Seite 39 wiedergegeben. Wichtig für die Ausbildung waren die obligatorischen Wanderjahre, die besonders durch die Verordnung vom 29.3.1745 verschärft werden. Aus den Hamburger Gesellenprotokollen aus den 1830'ern und den folgenden Jahren geht hervor, dass so gut wie alle Goldschmiede damals auf ihrer Wanderschaft Hamburg pasierten.

Ebenso wie Norwegen hat die Gegend von Tondern eine ansehnliche Zahl von Dorfgoldschmieden, Bauernsöhnen, die einige Jahre in der Stadt in Goldschmiedelehre waren, die aber später auf das Land zurückzogen und Bauern wurden, indem sie das Goldschmiedehandwerk nebenbei betrieben. Wir treffen sie in der Zeit nach etwa 1725, und ihre Zahl erreicht den Höhepunkt während der Zeit von 1800–1850, nicht nur auf den Inseln (in Wyk und in Keitum) sondern auch in Hoyer, Lügumkloster, Ballum, Döstrup, Leck usw. (siehe Meisterliste).

Die Werkstätten waren klein. In den grösseren Stadtwerkstätten hatte man einen besonderen Raum für die gröberen Arbeitsprozesse, wo Legierung, Drahtzieherei und Guss

stattfand. Die Werkstatt, die jetzt im Häberlinmuseum in Wyk aufgestellt ist, entspricht sicher den Werkstätten in Tondern (Abb. 7–9). Hier ist nicht nur der Raum, sondern auch das Werkzeug erhalten (Abb. 10–12, 14–15, 16a). Einer Werkstatt in Hoyer entstammt ein Verzeichnis aus dem Jahre 1764 über das damals benutzte Werkzeug, welches mit dem des Goldschmieds auf Föhr ziemlich genau der Tafel entspricht, die aus Sprengel: »Handwerke und Künste in Tabellen« (Abb. 16) wiedergegeben ist. Schliesslich mag erwähnt werden, dass das Museum in Tondern eine wertvolle Sammlung alter Zinnmodelle aus der Bödewadtschen Werkstatt besitzt (Abb. 9, 294–97 und 351).

Kap. II. Lötigkeitprobleme und Stempelung.

Die Voraussetzung dafür, dass man das Goldschmiedehandwerk so genau erforschen, die Arbeiten lokalisieren und bestimmen kann, welche Meister sie ausgeführt haben, liegt in der uralten *Stempelpflicht*.

Überall in unserem Kulturkreis verlangten die Behörden, dass die Goldschmiede ihre Arbeiten mit einem Stadtzeichen und ihrem eigenen Meisterzeichen versehen sollten, damit man im Falle einer Fälschung den Schuldigen ausfindig machen könne.

Im Mittelalter waren die Forderungen betr. Lötigkeit des Goldes und Silbers strenger als später. Damals forderte man meistens 15 Lötigkeit, d. h. dass 15/16 des Silbers rein sein sollte. Später wurden die Forderungen weniger streng, z. B. ist die hamburgische Lötigkeit in neuerer Zeit nur 12 und in Kiel wurde 10 und 11 lötiges Silber hergestellt.

Christian IV. erliess in Flensburg eine für die Herzogtümer geltende Bestimmung für die Goldschmiede, derzufolge »die Goldschmiede ihre Silber-Arbeit nach Lübischer und Hamburgischer Probe dreyzehnlöthig machen, und mit ihren Namen und Merkzeichen stempeln sollen« (Abb. 17). Es ist anzunehmen, dass die Goldschmiede in Tondern wie ihre Kollegen in Flensburg auf dem Rathaus erscheinen mussten, um mit den neuen Bestimmungen bekannt gemacht zu werden.

Alles deutet darauf hin, dass die Goldschmiede in Tondern was die Lötigkeit betrifft, der in Hamburg und Lübeck üblichen Praxis gefolgt sind. Aus dem Jahre 1722 findet man im Gerichtsprotokoll der Stadt eine Erklärung, aus der hervorgeht, dass das Silber 12 lötig sein sollte.

Eine Reihe von Analysen von Silbergegenständen aus Tondern und Umgebung zeigt aber, dass die Lötigkeit in der Blütezeit eher 11 ist. Eine Lötigkeitstempelung, die speziell in Nordschleswig und besonders im westlichen Teil von Nordschleswig gültig war, wurde in der Zeit zwischen etwa 1760 und 1850 benutzt. Man verwendete die Zahlen 20–22–24–26–28–29 und 30, Zahlen, die im Verhältnis zum Kölnerpfund zu verstehen sind, das in 2 Mark je 16 Lot geteilt wurde. 20 sollte demnach 10 lötig entsprechen, 22–11 usw. In Wirklichkeit soll man aber die Zahl um 2 vermindern, ehe man teilt, damit es der wirklichen Lötigkeit der bis jetzt geprüften Silbergegenstände entspricht.

Der Gebrauch von *Stadtzeichen* kommt augenscheinlich erst im 17. Jahrhundert zur Anwendung, und alle haben mit einer frühen und einer späten Ausnahme Verbindung

mit dem Stadtwappen, einem *Schiff*. Das früheste Beispiel stammt aus dem Jahre 1662, aber schon seit 1646 gibt es anscheinend ein früheres Stadtzeichen, ein von einem Schild umrahmtes Kreuz, eine Form die u.a. auch aus Belgien und England bekannt ist.

Kap. III A. Kirchensilber.

Nach vormittelalterlicher Tradition wurden die heiligen Gefässe der Kirche aus Edelmetallen gefertigt, und im ganzen christlichen Kulturkreis war die Kirche ein wichtiger Abnehmer der Arbeiten der Goldschmiede. Auch im Gebiet Tondern finden wir einen Teil der ältesten überlieferten Goldschmiedearbeiten im Besitz der Kirche. Die ersten Angaben über Abendmahlgeräte im Gebiet stammen aus einem Rechnungsbuch aus dem Jahre 1514, in dem der Bestand an Monstranzen, Kelchen, Dosen, Löffeln und Brautkronen in 10 von den Kirchen in den Harden Tondern-Hoyer-Lö verzeichnet ist (siehe S. 70). Mit der Reformation verschwinden Monstranzen und Löffel, und nur ausnahmsweise besitzt eine Kirche mehr als einen Kelch und eine Patene. Es werden aber allmählich für alle Kirchen Krankengeräte angeschafft, und einzelne Kirchen haben Altarkannen geschenkt bekommen.

Abb. 22 zeigt in welchen Gemeinden Goldschmiedearbeiten aus der Stadt Tondern und den kleineren Städten des Kreises noch erhalten sind. Etwa 60 Kirchen – von diesen 45 innerhalb der Kreise Tondern und Südtondern – besitzen solche Arbeiten, und diese sind von etwa 30 Goldschmieden gefertigt. Einige Meister wurden von den Kirchen bevorzugt, wie z.B. Karsten Johansen (15), Jacob Reimer (10), Fr. Chr. Munch (9) und Andreas Nissen (8).

Altarkelche. Der *romanische* Typ ist in dem beschriebenen Gebiet nicht überliefert, dagegen aber eine grosse Anzahl gotische, besonders charakteristisch durch ihren Schaft und Nodus, einen Knauf mit vorspringenden Zapfen. Von Kelchen aus der Vor-Reformationszeit sind 20 erhalten, davon die meisten im Kreise Südtondern. Der älteste ist in der St. Nicolai Kirche in Boldixum, der älteste datierte in der Kirche zu Tondern (Abb. 57). – Die Arbeiten aus der *Renaissance*, von denen die meisten dem Tonderner Meister Karsten Johansen zugeschrieben werden, bringen keine Aenderungen, was die Form betrifft wohl aber in der Ornamentik (siehe Abb. 23–25, 27 und 60). Erst mit dem Barock ändert sich entscheidend das Grundschema. Besonders der Sechspassfuss mit abgesetztem Wulst und später der runde Fuss, der balusterförmige Schaft und die kugelförmigen Knäufe sind neue Stilmerkmale (Abb. 31, 35/36, 59/60). Das *Rokoko* hat einige hübsche Krankenkelche gefertigt (Abb. 63/64).

Patenen. Zu jedem Kelch hat eine Patene gehört. Auch dieser Typ zeigt grosse Einheitlichkeit im ganzen Gebiet, ist aber nicht so gut überliefert wie die Kelche. Die älteste Goldschmiedearbeit des Gebietes ist ein emailliertes Mitte-Medaillon in der Patene zu Boldixum aus der Zeit um 1300, es ist aber ungewiss, ob es lokalen Ursprungs ist. Am eigenartigsten sind die Patenen, die Karsten Johansen zugeschrieben werden, charakteristisch durch ihre üppige Gravur und ihre Textbänder (siehe Abb. 41–42). Die Patenen des Barocks sind einfacher, in der Regel nur mit einem Scheibekreuz verziert (Abb. 43).

Oblatendosen. Oblatendosen in modernem Sinn gehen zurück bis zur Zeit um 1725. Sie

gehören zu den besten Goldschmiedearbeiten, die überhaupt in Tondern gefertigt worden sind, sie sind aber, was die Form betrifft, keineswegs original.

Krankengeräte. Die ursprünglichen Krankengeräte kann man bis zur Zeit um 1650 verfolgen. Das kleinste ist 8.6 cm hoch (Braderup, Abb. 59), das grösste etwa 17 cm (z. B. das in Leck, Abb. 58). Aeltere ursprüngliche Altarkelche werden jetzt an gewissen Orten als Krankkelche verwendet.

Klingbeutel. Die Klingbeutel gehen zurück bis etwa 1680. Sie sind meistens aus Messing, haben dann aber ein silbernes Glöcklein.

Brautkronen. Brautkronen gehörten ursprünglich zum Kircheninventar, wurden dann später ein Teil des Pfarrergehaltes und gingen zuletzt auf private Vermieter über. Nur eine einzige Krone ist erhalten geblieben (Abb. 71).

Kap. III B. Tischsilber.

Aus der Renaissance sind keine Gold- oder Silberarbeiten aus Tondern überliefert. Die silbernen Schalen und Trinkgefässe aus dieser Periode sind nicht bekannt, und noch sind keine Erdkunde gemacht worden, die – wie in anderen Teilen des Landes – besonders im östlichen Teil von Jütland – in die profanen Arbeiten des 16. Jahrhunderts Klarheit bringen könnten. Archivalische Angaben über die Kostbarkeiten der Bürger haben wir auch erst nach 1650, obgleich wir etwa 20 Goldschmiede aus dieser Periode kennen. – Nach dem Jahre 1700 ist die Ueberlieferung aber besser. Das 18. Jahrhundert war eine Zeit des Friedens und des Aufstiegs mit neuen Speise- und Trinksitten, die die Gebiete der Goldschmiede und der Fayence und Porzellanmanufakturen stark beeinflussen. Es fehlen aber trotzdem noch grössere Korpusarbeiten wie Terrinen, Schüsseln, Teller, Teemaschinen und Saucekannen wie wir sie aus den grösseren Städten kennen, wo die Goldschmiede einen Gutsbesitzer- oder Grosskaufmannsstand als Kunden gehabt haben.

Unter der gemeinsamen Bezeichnung *Trinkgefässe* haben wir eine Reihe verschiedener Typen wie Kannen (Deckelkannen mit Henkel), Deckelpokale (aus Steingut, Fayence oder Porzellan), Krüge, Becher und Humpen, »Tummler« und Römer. Das meiste ist nur aus archivalischen Angaben bekannt, besonders aus Nachlassverzeichnissen, wo das Gewicht der Gegenstände oft angegeben ist – nicht aber wer sie gefertigt hat. – Ein Teil der traditionellen Trinkbecher ist bewahrt, sie sind aber denen aus dem übrigen Land und Norwegen sehr ähnlich (Abb. 72–81). Am originalsten sind die kleinen Weinbecher (Abb. 84–87), von denen die doppelten vielleicht als Privatkelche verwendet wurden.

Das Tischsilber der neueren Zeit hat – mit Ausnahme der Löffel – Verbindung mit den Genussmitteln, die im Laufe des 18. Jahrhunderts so entscheidend die täglichen Trinksitten und die dazugehörigen Geräte änderten. Es ist jedoch klar, dass die vielen pompösen Korpusarbeiten in der Form von Kaffee-, Tee- und Schokoladekannen einem sehr kleinen Kreis vorbehalten waren, und dass die breitere Bevölkerung sich mit Kannen aus Porzellan und Fayence begnügen musste.

Kaffee-, Tee- und Schokoladekannen sind erst aus der Zeit nach 1750 überliefert. Eine Teekanne im Spätbarockstil stammt aus den 1770'ern (Abb. 89). Sie vertritt den sogenannten Regence-Stil, der in Dänemark um 1730 anfängt. Markantere Arbeiten sind

aus dem Rokoko überliefert durch 2 pompöse Kaffekannen in geschweiftem Stil (Abb. 90–91). Zylindrische Kannen, sowohl für Kaffee wie für Schokolade scheinen aber die gebräuchlichsten gewesen zu sein. (Abb. 92–94). Sie zeugen von dem starken Einfluss von England, der die Kunstindustrie am Ende des Jahrhunderts prägt. Während das Barock und das Rokoko getriebene Ornamentik verwendeten, zieht das Empire die reine Gravur vor. Zu den besten Korpusarbeiten Tonderns gehört die barocke Teekanne, Abb. 96 deren Form vom Porzellan übernommen wurde. Sie erinnert an die Sahnepanne, Abb. 100, die aus derselben Zeit stammen muss (etwa 1765). Ziemlich verbreitet waren auch die von England beeinflussten Teekannen ovalen Schnittes (Abb. 97–99). Eine neuklassische Sahnepanne von Paul Hansen verdient als besonders schöne Arbeit hervorgehoben zu werden (Abb. 101).

Zuckerschalen und Zuckerdosen. Sehr populär waren im 18. Jahrhundert Zuckerschalen auf hohen und niedrigen Füßen, eine Fortsetzung der Konfektschalen des Barocks, hier teils im Regence-, teils im Rokokostil (Abb. 102–108). Aber auch die Formen der Zuckerdosen, die besonders von der englischen Fayence verwendet wurden, gibt es in Silber (Abb. 111). In der Zeit nach dem Staatsbankrott 1813 ging man dazu über, die Behälter selbst aus billigem Material Glas u.ä. herzustellen, während man Silber nur für Fuss und Umrahmung gebrauchte. Dieses gilt nicht nur den Zuckerdosen sondern auch Brotkörben, Salzgefässen, Senfdosen usw. In Tondern finden wir besonders von Paul Hansen viele solcher Dosen aus Kokosnuss (Abb. 114). Diese Technik nennt man in England »pierced work«.

Zuckerstreudosen. Die Zuckerstreudosen waren eine ausgeprägte Stadtmode, und in unserer Gegend wurden sie nach 1750 üblich. Formal weichen sie in keiner Beziehung von den Typen der grösseren Städte ab, jedenfalls nicht was das Barock und das Rokoko betrifft. Es muss aber betont werden, dass die neuklassischen Stilimpulse, die um 1790 das Rokoko verdrängen, die Goldschmiedekunst des Gebiets besonders intensiv beeinflussen. Der Stil, der teils im französischen Louis XVI, teils im Stil der Revolutionszeit wurzelt, erhält bei uns das Gepräge einer lokalen Bürgerlichkeit. Man benutzt alle äusseren Kennzeichen: Fascesborten, Perlenranken, Guirlanden und Godronierung, Medaillons und Schleifen, aber immer im kleinen Format (siehe besonders Abb. 117–120).

Teedosen. Während Teekessel und Teemaschinen aus Silber hier nicht nachweisbar sind, waren Teedosen, nicht nur aus Porzellan, Fayence und Messing, sondern auch aus Silber, sehr verbreitet. Der gewöhnliche Typ ist der flaschenförmige (Abb. 121–125) in den Stilarten Regence, Rokoko und Louis XVI. In der Empirezeit bevorzugt man die zylindrischen.

Pfeffer- und Kaneeldosen, Salzgefässe. Geformt wie die Zuckerdosen sind eine Reihe von Dosen, deren Gebrauch sich nicht leicht bestimmen lässt (Abb. 129/30). Während der Empirezeit sind die kugelförmigen kleinen Streudosen auf Drei- oder Vierfüßen modern (Abb. 131/32).

Zuckerzangen. Zuckerzangen werden schon 1722 erwähnt. Die überlieferten sind alle aus der Zeit zwischen 1790 und 1840, geformt wie eine Klammer, eine pinzettartige Greifzange aus einem umgebogenen Stück Silber gebildet, das an jedem Ende mit einer Muschel oder einer blattförmigen Platte abgeschlossen wird. In der Zeit nach 1810 sind sie mit

Filigran und mit Glasfluss versehen (Abb. 139/40, 142). Diese Zuckerzangen dürfen nicht mit Kohlezangen verwechselt werden (Abb. 141).

Esslöffel. Die Löffel sind der Typ, der von allen Erzeugnissen der Goldschmiede in ganz Westeuropa die grösste Standardisierung erfahren hat, und ihre Formen sind so gleichmässig und ebenso ihr Gewicht dass dieser Umstand nicht nur aus ihrer Funktion diktiert wurde sondern sich wahrscheinlich dadurch erklären lässt, dass ein Löffel wegen seines fast konstanten Silbergewichts (zwischen 3 und 4 Lot, d.h. etwa 50 Gr.) eine Werteinheit darstellte, leicht in bares Geld umsetzbar, falls es notwendig werden sollte. Die Löffel haben im Bauernstand denselben Wert gehabt wie die Schmucksachen für die höheren Stände. Der Wert eines Löffels betrug in der Zeit zwischen 1650 und 1750 etwa 5 Mark.

Als Geschenk spielt der Löffel eine Hauptrolle ganz bis in unsere Zeit, ganz besonders als Hochzeits- und Taufgeschenk; in unserem Küstengebiet gibt es aber auch viele Beispiele dafür, dass Reedereien ihren Mannschaften Löffel als Andenken gaben. – In den vielen Paneelstuben der Gegend waren Vitrinen eingerichtet, in denen die Löffel als Dekorationen angebracht werden konnten, ebenso wie die Schatullen in den oberen Schränken Leisten mit geschnitzten Rillen für Löffel hatten.

Der Löffel besteht aus 2 Grundelementen: Stiel und Löffelblatt (Laffe). Beide Teile sind im Laufe der Zeit Aenderungen unterworfen, am wenigsten die Laffe, deren formale Aenderungsmöglichkeiten naturgemäss begrenzt sind (im Mittelalter: fast zirkelrund, in der Renaissance und im Frühbarock: tropfen- und birnenförmig, im Spätbarock bis zur Louis XVI-zeit: oval, in der Empire- und Biedermeierzeit: eierförmig); die Stielform und Ausschmückung bestimmen aber die Typeneinteilung.

Die entscheidendste Strukturänderung findet aber in der Zeit um 1700 statt, als die Essitten neue Laffeformen diktierten. Früher hatte man das Essen geschlürft. Das wurde nun nicht länger als passend angesehen. Die alten Löffelformen haben sich verständlicherweise bis in unsere Zeit auf dem Lande erhalten (vgl. Abb. 152/53).

Mittelalterliche Löffel sind in der Gegend von Tondern noch nicht nachgewiesen – auch keine frühen Renaissancelöffel, aber die übrigen Typen – von der Mitte des 17. Jahrhunderts bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts – lassen sich, unter Bezugnahme auf die Illustrationen, durch folgende Uebersicht erklären:

A. Renaissance und Barock:

1. Cherublöffel. Abb. 147.
2. Löffel mit Pinienzapfen oder Eicheln. Abb. 148.
3. Löffel mit Knorpelwerkstiel. Abb. 149.
4. Löffel mit 6 eckigem Stiel und Wappenplatte. Abb. 150.
5. Löffel mit schräg abgeschnittenem und eingekerbtem Stiel. Abb. 151.
6. Löffel mit modernem Stiel und alter Laffeform. Abb. 152/153.

B. 18. Jahrhundert:

7. Löffel mit eingekerbtem Stiel und markiertem Rattenschwanz auf der Laffe. Abb. 158–60.
8. Löffel mit gerundetem Stiel und Halbfacetrierung. Abb. 167.
9. Löffel mit geigenförmigem Stiel (und Perlenstab). Abb. 171.
10. Löffel mit Schleife, Urne und Ranke. Abb. 172–174.

C. 19. Jahrhundert :

11. Löffel mit Glasfluss und eierförmiger Laffe Abb. 176–178.
12. Löffel mit gespitzten Laffen und Stielen und mit aufgelöteten Muscheln, Masken, Urnen usw. Abb. 180–182.

Erst aus dem letzten Drittel des 18. Jahrhunderts stammen die charakteristischen Tondern-Löffel: der Rokokolöffel mit Perlenstab (Abb. 171) und der Urnenlöffel (Abb. 172–74). In der Empirezeit beginnt man damit – für ein ländliches Publikum berechnet – Glasfluss in die jetzt gespitzten Stiele einzusetzen.

Nach 1840 verlieren die Löffel wieder ihr charakteristisches Gepräge. Die internationale Stilvermischung macht sich auch in Tondern geltend. So werden die doppelgeriffelten Löffel in dem sogenannten 2. Rokoko wieder modern.

Messer und Gabeln. Das Messer war sowohl im Mittelalter als in der Renaissance ein fester Bestandteil der Kleidung. Zu den alten Trachten gehörten auch Messer oder Besteckscheiden, als Tischsilber in modernem Sinn waren Messer und Gabeln aber nicht vor 1750 gebräuchlich. – Die älteren Tischmesser und Tischgabeln hatten infolge ihres Materials eine ziemlich begrenzte Lebensdauer. Auch wo man einen originalen und massiven Silberschaft findet, muss man damit rechnen, dass Klinge und Zinken erneuert worden sind. In der Regel waren die Schäfte entweder hohl oder mit Blei versehen (Abb. 187), und Silberblech, fast papierdünn, war daraufgelötet worden.

Teelöffel. Die ersten Teelöffel werden um 1720 erwähnt, möglicherweise waren es aber Löffel mit denen man den Tee aus den Teedosen nahm. Erst seit etwa 1750 haben wir Teelöffel in Garnituren von 6 oder 12 Stück. Sie unterscheiden sich nur in Grösse und Proportionen von den Esslöffeln, deren Stilentwicklung sie mitmachen. Abb. 190–195.

Auffülllöffel. Der Auffülllöffel ist ein überdimensionierter Esslöffel, der gewöhnlich ebensoviel wiegt wie 5 Esslöffel. Die 2 wichtigsten Typen aus dem 18. Jahrhundert (der erste wird im Jahre 1701 erwähnt) haben geigenförmigen und ruderblattförmigen Stiel.

Punshlöffel. Hier ist der Schaft meistens aus Holz, während die Laffe schalförmig ist. Sie waren ein Requisite für die berühmten Punshbowlen, die besonders von der Fayencefabrik in Schleswig und später von den englischen Fabriken hergestellt wurden. Die Punshlöffel aus dem 19. Jahrhundert sind oft aus dünnem, gepresstem Silber mit innen vergoldeten Schalen.

Sahnelöffel. Sahnelöffel scheinen unter holländischem Einfluss zu stehen. Ihre Form erinnert an die Punshlöffel. Die gewöhnlichsten Laffeformen aus der Blütezeit werden auf den Abb. 198–199 gezeigt. Die Schalformen sind bald Halbkugeln mit Ausgiesser, bald Boote. An den Stiel ist häufig ein Haken oder ein Zapfen gelötet, damit der Löffel am Rande der Schale festsitzen kann.

Fischlöffel waren in der Zeit nach 1800 bis 1850 populär. In gewissen Fällen sind sie spatenförmig (Abb. 200), am originalsten sind sie aber mit ausgehämmerten Fischen in der Platte, wie man es auf Abb. 201 und 202 sieht. Ersterer hat ausserdem einen gegossenen Fisch zwischen Platte und Schaft. Eine Fortsetzung dieses Typs haben wir in den spatenförmigen Kuchenlöffeln der Klunkerzeit (der Periode um 1880–1900).

Punshsiebe. Als Zuckerstreuer werden oft die Punshsiebe benannt, die u. a. Zitronenschalen auffangen sollten, wenn der Punsh von dem Punshlöffel in das Glas gegossen

wurde. Abb. 203 ist ein besonders gutes Beispiel, überhaupt eine der besten Goldschmiedearbeiten aus Tondern.

Leuchter und Wachsdochthalter. Leuchter aus Silber waren den Reichsten vorbehalten. Die beiden abgebildeten (Abb. 204) von Paul Hansen I sind sehr selten und haben nicht viel Material erfordert. Sie wiegen nur je 8 Lot. Sie sind aus ziemlich dünnen Silberplatten aufgebaut und sind hohl. – Noch weniger Material erforderten die Wachsdochthalter, die nach 1820 nicht ungewöhnlich waren (Abb. 205–206).

Zunftsilber aus Tondern ist nicht überliefert.

Kap. III C. Trachtensilber.

Während sowohl in den Kirchen- wie Tischgeräten das Silber am üblichsten war, hat das Gold die Schmucksachen beherrscht und ist mit den Besitzern intim verbunden gewesen, die Gesamtzahl war aber viel kleiner und ist in noch stärkerem Masse Aenderungen unterworfen als das Silber. Nur die Bodenfunde können jetzt eine Vorstellung von den ältesten Schmuckformen geben. Gestempelten Goldschmuck kennen wir erst aus der neuesten Zeit. Wir müssen uns daher im grossen und ganzen auf die Silberarbeiten beschränken, die hier unter der Gattungsbezeichnung *Trachtensilber* eine Gruppe Gegenstandstypen bilden, die nicht zum Kirchen- oder Tafelsilber gehören, und die selbst wo das Verhältnis zur Tracht nur indirekt ist (Gesangbuchbeschläge und Riechdosen) eine überwiegende Schmuckfunktion haben. Ueber den Gebrauch der Schmucksachen in der Gegend von Tondern wissen wir ziemlich gut Bescheid, da zahlreiche topographische Werke die Trachten älterer Zeiten abbilden und diese auch auf den Epitaphportraits in unseren Kirchen abgebildet sind. – Aus der neueren Zeit haben wir mehrere gestempelte Arbeiten, so dass wir feststellen können, wo die Schmucksachen gefertigt wurden. – Besonders auf der Inselreihe, die früher die Westgrenze des Kreises bildete – auf Amrum, Sylt, Föhr und Röm – hat man eine reiche Schmucktradition gehabt.

Aber schon *Schatzfunde* aus der Zeit der Wikinger – also lange bevor Tondern als Stadt auftritt – scheinen zu beweisen, dass in der Gegend Schmucksachen gefertigt wurden, so z.B. Funde aus Vester Vedsted (um 900) und Gross Jündewatt (um 950) Abb. 207. – Aber erst in der Renaissance findet der Umschlag in Lebensanschauung und Mode statt, der den Goldschmied zum führenden Handwerker der Stadt macht. Der Bürgerstand wird jetzt kraft seines Verhältnisses zum Welthandel ein Machtfaktor, hat aber noch nicht die Möglichkeit sein Geld in Bodenbesitz anzulegen, da dies das Vorrecht des Adels war. Man war daher darauf angewiesen sein Geld in Sachen anzulegen, die nächst Bodenbesitz am wertbeständigsten waren, in edlen Metallen und in Edelsteinen. Dieses galt nicht nur von den Bürgern. Auch von den Friesen, die ausschliesslich eine Landbevölkerung waren, heisst es, dass sie in ihrem Gold und Silber eine stets zugängliche Schatzkammer im Falle der Not hatten.

Die im 16. Jahrhundert geltenden Luxusverordnungen, die auch auf einen übernehmenden Gebrauch von Schmucksachen zielen, sind in unserem Landesteil wohlbekannt. Ueber die Kleidung heisst es in den tonderner Verordnungen aus der Zeit um 1560,

dass ein jeder, was Schmuck und Kleidung betrifft, sich nach seiner Geburt und seinem Stand richten soll. Als Landesgesetz galt später eine gottorfische Verordnung aus dem Jahre 1601 in der zwischen »Ratspersonen« und »Gemeinen Bürgern und Handwerkern Frawen und Töchtern« unterschieden wird. Es steht keiner Person bürgerlichen Standes an, mehr als 30 Lot von den Gold- oder Silberketten, Perlen, Hutkränzen, oder Silbergürteln, Besteckhaltern und was dazu gehört zu tragen. Aber nicht nur die Epitaphbilder in der tonderner Kirche zeigen, dass die Bestimmungen nicht eingehalten wurden.

Was die Landbevölkerung im Kreis Tondern betrifft, ist es bemerkenswert, dass der Unterschied im Wohlstand zwischen der Landbevölkerung und den Stadtbewohnern jedenfalls im westlichen Teil des Kreises bedeutend geringer war als sonst üblich. Hier hatte der Bauer eine freiere Stellung, und die Bevölkerung hatte auch Verdienstmöglichkeiten zur See, die einen besonderen Wohlstand mit sich führten. In Nachlassverzeichnissen auf dem Lande finden wir die Beweise, wie wohlhabend man in Bezug auf Schmucksachen war, bei der breiteren Bevölkerung waren die Vorräte natürlich bescheidener. Hier finden wir regelmässig das übliche Gebrauchssilber, d. h. was zu der Tracht gehörte – am Alltag und bei festlichen Gelegenheiten: Haken, Maillen, Schuhschnallen, Ketten, Nadeln usw.

Auf Grund alter topographischer Literatur sind wir über die Verhältnisse auf den Inseln Sylt und Föhr, gut unterrichtet. Ihre Schmucktradition lässt sich jedoch nicht länger zurückführen als bis etwa 1640, als eine beginnende Seefahrt auf Grönland den Inseln Reichtümer zuführt. Die ältesten Trachtenbilder (Abb. 216/17) zeigen auch keinen grösseren Reichtum. Eine der ältesten Quellen, aus der hervorgeht, was zu der Tracht auf Föhr gehörte, ist eine Rechnung des Landvogts auf Föhr über einige Trachten, die der Herzog auf Gottorf bei dem Amtmann von Tondern im Jahre 1651 bestellte. Später kommt reichlicheres Bildmaterial hinzu, teils Illustrationen zu Cornelius Hamsforth's »De rebus Holsatorum« wahrscheinlich um 1725 gezeichnet, teils farbige Kupferstiche der Schweizer Senn und Rieter aus dem Jahre 1804 (Abb. 219–222). – Von Röm haben wir kein entsprechendes Bildermaterial, dafür ist hier aber eine ältere Goldschmiedetradition vorhanden, indem man schon seit den 1730-er Jahren einen sesshaften Goldschmied in Ballum nachweisen kann.

Das eigentliche Trachtsilber ist in überlieferter Form besonders von den Inseln bekannt. Aus den Nachlassbehandlungen geht aber deutlich hervor, dass man auch auf dem Festland viel Schmuck getragen hat. Von dem Festland haben wir auch eine Menge Schuh- und Kniespangen, Riechdosen und Gesangbuchbeschläge, die auf den Inseln lange nicht so verbreitet waren.

Goldschmuck war nicht gewöhnlich. Auf einem Schmückgebiet scheint Gold jedoch dominierend gewesen zu sein und zwar auf dem der Fingerringe.

Fingerringe. Der älteste bekannte Ring aus Tondern ist ein jetzt wieder verschwundener Bodenfund, ein Ring aus der Zeit um 1500 (Abb. 236). Ob es, wie von Ludwig Andresen angenommen, ein Signetring des Klosters ist, dürfte zweifelhaft sein. Im Mittelalter war der Goldring übrigens ein Teil des Sondervermögens der Ehefrau, welches aus § 27 des alten Stadtrechts in Tondern hervorgeht, demzufolge eine Frau nach dem Tode ihres Mannes vorerst ihren Goldring nehmen sollte. Sonst wissen wir über den Gebrauch

von Ringen nicht viel mehr als dass Trauringe in Tondern vor 1600 gebraucht wurden, während Paaringe auf dem Lande erst sehr spät in Gebrauch kommen. Als Einzelring gehörte der Ring aber ebenso wie Riechdosen und Gesangbücher mit Beschlag zu den Brautgeschenken, die auf dem Lande ausgewechselt wurden. Der Goldring hat nicht zum Bauernschmuck gehört. Die auf den Inseln und in den Nordseegemeinden so verbreiteten gegossenen Männer-Goldringe, besonders die sogenannten »Rosenringe«, sind holländischer Import und in der Regel mit dem Stadtwappen Amsterdams gestempelt. Die häufigst erwähnten Ringformen sind Plattenringe und Schlangenringe, in neuerer Zeit Filigranringe (Abb. 237–245).

Kopfschmuck. Die auffallendste Form des Kopfschmucks sind die schon erwähnten Brautkronen. Sie werden nicht in der Stadt Tondern genannt, in Flensburg wurden sie aber im Jahre 1600 regelrecht verboten, weil sie als unnötiger Luxus angesehen wurden, in volkstümlicher Ausführung lebten sie aber auf dem Lande weiter bis weit in das vorige Jahrhundert. Das Thema hat aber ein weiteres Interesse wegen des Zusammenhangs zwischen dem mit der Brauttracht verwendeten Kopfschmuck und der Kopfbekleidung im allgemeinen, so wie wir sie besonders von Sylt und Föhr kennen.

Die ursprünglichste Form der Kopfbekleidung ist das *Stirnband* (altnord. hlað), das sich nach und nach zu zahllosen Hut- und Mützenformen entwickelt hat — am ältesten der sogenannte *pael*, ein 5–6 cm breites gegliedertes Stirnband mit angenähten Münzen. Hiermit verwandt ist der »Zeppel« (friesisch), ein Ring, der auf dem Haar getragen wurde, eigentlich eine Schnur, an der Silberknöpfe oder Perlen befestigt waren (Abb. 219, 220, 222). Auf Grundlage des »Zeppels« entwickelte sich auf Sylt ein ganz eigentümlicher Kopfschmuck, der sogenannte *Huif* (dasselbe Wort wie Haube) wovon nur 3 ganz erhalten sind (Abb. 246/47), mit Silberknöpfen (-döpken), die von Goldschmieden in Tondern gefertigt waren. Auf Föhr bekam die Kopfbekleidung, »*Hatte*« genannt, die Form einer Kaputze, die auf dem Scheitel durch 3 Spitzen abgeschlossen wurde (vergl. die Zacken der Brautkronen), und beide Typen – *Huif* und *Hatte* – sind Varianten der Brautkronen auf dem Festland.

Ohringe. Sowohl Ohringe als Ohrgehänge, werden häufig in den Nachlassteilungen der Stadt erwähnt, während diese Geschmeideformen auf dem Lande nicht üblich waren. Auf den Inseln, deren Kultur in so vielen Beziehungen der Kultur in der Stadt gleicht, waren Ohringe aber sehr beliebt (Abb. 248–51 und 234). Am originalsten sind die Ohringe mit Filigran und Glasfluss.

Halsketten und Halsschmuck. Schon aus dem Altertum kennen wir Beispiele von Halsschmuck aus dem Gebiet von Tondern. Während der Renaissance und in dem Bildmaterial des Barocks spielen die Halsketten wie erwähnt eine bedeutende Rolle (vergl. Abb. 209f.). Anhängsel in Form von Münzen, Hochzeitsmedaillen, Schaumünzen werden in den Archivalien bis weit in das 19. Jahrhundert erwähnt – am häufigsten in der Stadt, aber auch auf den Inseln. Herz- und kreuzförmiger Goldhalsschmuck wird in einem Nachlass aus Tondern 1661 erwähnt. In einigen Fällen werden Goldhalsbänder (Goldhalsketten) von sehr grossem Wert erwähnt. Halskettenschlösser mit Filigran und Glasfluss sind besonders von Föhr erhalten und zwar in derselben Technik ausgeführt wie die anderen Schmucksachen von Föhr (vergl. Abb. 266).

Brustschmuck. Im Gegensatz zum Halsschmuck wird der Brustschmuck direkt auf der Brust befestigt, entweder aufgenäht oder unmittelbar an die Tracht gesteckt, oder an einem Stoffstück angebracht, das auf verschiedene Art befestigt werden konnte. Abb. 222 und 225 zeigen ein Brautmädchen von Sylt das von vergoldeten Münzen strahlt. Der Schmuck entspricht dem altnordischen *brjostkringla* oder *mæn* oder dem friesischen *eschart*, Schmucksachen die jedoch aus einem grossen Metallstück gefertigt waren wie die Spangen, während hier von einem Latz (niederd. *dalschlach*), der seinen Ursprung in der mittelalterlichen Kasel hat, die Rede ist.

Die Föhringerkette aus neuerer Zeit muss als eine Verschmelzung von 2 Geschmeidetypen angesehen werden. Ob dieser Prozess nur lokalen Ursprungs ist, oder ob er von gekauften holländischen Mantelspangen inspiriert wurde, ist schwer zu entscheiden. Die Entwicklung geht von Mantelschnallen und – spangen zu Mantelspangen nur aus Brustketten, und diese Entwicklung muss um 1770 stattgefunden haben. Die älteste moderne Kette lässt sich bis 1786 verfolgen (Abb. 252). Ein Teil der Ketten soll holländischen Ursprungs sein, sie sind aber erst aus der Zeit nach 1800, und man muss daher damit rechnen, dass sie auf Bestellung von Seeleuten auf Föhr gefertigt wurden, nachdem sie auf der Insel modern geworden waren. Vieles deutet darauf hin, dass der aus Ribe kommende Goldschmied, Chr. Jürgensen, diesen neuen Schmucktyp schuf. Die Brustketten sind alle in Filigran ausgeführt, und man kann kaum bezweifeln, dass diese Technik und die Klöppelindustrie, die in dem Gebiet gerade um 1800 ihren Höhepunkt erreichte, im Zusammenhang stehen. In einzelnen Fällen kommt auch »gegossenes« Filigran vor, wo die Fäden zusammengeschmolzen sind, so dass ein undurchsichtbares Ganzes entsteht, ein Verfahren, das auch auf Island bekannt ist. – Mantelspangen von dem Festland sind auf Abb. 267 und 273 abgebildet. Zu der ersten hat das Museum in Tondern die Gussform aus der Bödewadtschen Werkstatt.

Maillenschnürung kennt man in mehreren Gebieten des Landes, und Maillen werden oft in den Nachlassverzeichnissen auf dem Festland genannt. Es ist auch möglich, dass Röms »pi« ursprünglich mit Maillenhaken versehen war. Statt des Wortes Maille trifft man auch – und zwar später – »Haken«, Hakenspangen, die oft teuer gewesen sind. Die ausgeprägteste Form der Maillenschnürung sehen wir auf Abb. 228, einer Festtracht von der Hallig Hooge. Hier liegt eine Kombination von Brustkette und Maillenschnürung vor, die nicht ursprünglich sein kann. Im Zusammenhang mit den Schnürketten und zur Brustkette wurden auch

Hochzeitsmedaillen oder Münzenanhängsel (Abb. 257/58) getragen, die besonders in grösseren deutschen Städten sowie in Amsterdam und Kopenhagen gefertigt wurden, von wo die Seeleute sie mit nach Hause brachten. Möglicherweise haben lokale Goldschmiede sie nachgegossen.

Die Verwendung von Maillehaken – *ohne* Schnüre – kennen wir von der Kirchentracht auf Röm (Abb. 231 und 233). Die grösseren Haken waren mit Gravur getrieben – oder gepresst, die kleineren (Maillen) waren gegossen (Abb. 259).

Gürtel kann man in unserem Kulturkreis bis ins Bronzealter verfolgen, und sie hatten schon damals ausser ihrer Tragfunktion und ihrer Aufgabe, ein Kleidungsstück zusammenzuhalten, eine Schmuckfunktion und konnten einen Schmuckgegenstand ersetzen.

Im frühen Mittelalter sind unter den Gürteln unsere ansehnlichsten Goldschmiedearbeiten. – Wenn wir im Tondern-Gebiet auch nicht solche Kostbarkeiten nachweisen können, werden Gürtel als etwas ausserordentlich Wertvolles genannt – jedenfalls in der Renaissance. In Luxusverordnungen aus dieser Zeit werden Höchstgewichtsgrenzen festgesetzt und auf den ältesten uns bekannten Trachtenbildern sehen wir sie auch – wenn auch in bescheidenerer Ausführung. Aus dem Nachbarkreis Tonderns sind 2 Metallgürtel abgebildet (Abb. 260). Sie stammen aus der Zeit um 1600. Nach 1650 geht man zu Stoffgürteln mit aufgenähten Knöpfen und Verschluss aus Silber über, die vermutlich den gleichzeitigen Schuhschnallen ähnlich waren.

Als Symbol der Ehefrauenwürde galt ursprünglich das Gürtelanhängsel: ein Messer in der Scheide. Die Messerscheide war im Mittelalter und in der Renaissance ein vornehmes Schmuckstück. Aus der Tonderner Gegend kennen wir keine, sie werden aber in den Nachlassverzeichnissen genannt, und man sieht sie auf den Trachtenbildern. – Dagegen stossen wir in der Zeit nach 1830 häufig auf einige etwa 15 cm lange *Nadeletuis*, aus sehr dünnem Silber gefertigt in der Form von Schlüsseln, Ankern, Pfeilen usw. mit Filigranschmuck und aufgesetztem Glasfluss (Abb. 261). Anscheinend sind sie eine spätromantische Wiederbelebung einer alten Tradition, als Verlobungsgeschenke auf dem Lande gebraucht.

Schürzenspangen. Schürzenspangen die in dem Bund im Rücken der Schürze angebracht wurden, waren auf Föhr mit derselben Technik ausgeführt wie die Seitenstücke des Brustschmucks. Ab und zu haben sie Jahreszahlen aus Draht (Abb. 262) und einen kronenförmigen Oberteil (Abb. 263/64). Auf Röm gebrauchte man plattenförmige Haken (Abb. 270 und 274) ebenso wie auf Sylt.

Knöpfe als Schmuck – also von Goldschmieden gefertigt – sind auch bis ins Altertum nachweisbar, bei uns haben wir aber erst im 18. Jahrhundert einen Ueberblick über ihren häufigen Gebrauch in den Trachten der Zeit. Die Ornamentik der Knöpfe ist universal. Die Knöpfe in Holland, in Ostfriesland, auf Amager, auf Seeland und im Tonderner Gebiet sind anscheinend mit gleichen Stanzen ausgeführt. Nur in der Nachgravierung spürt man Nuancen. Im Gebrauch haben aber sicher Unterschiede bestanden. Es wurde gebraucht als Kopfschmuck (Sylt und Föhr), als Schulterschmuck (Abb. 218), als Halsschmuck (Doppelknopf), Brustschmuck (auf Röm statt Haken), an den Ärmeln, an den Handgelenken und um die Taille (Gürtel).

Trotz ihrer geringen Grösse spiegeln sie gewisse Stilzüge wieder. Die Mühlensteinknöpfe geben *die Struktur* des Barocks wieder, und die Knöpfe mit gedrehten Radien sind Rokoko. Die gravierten Knöpfe und die Sternknöpfe sind Empiremuster. Goldknöpfe kommen vor – aber selten auf dem Lande. Auch Bernsteinknöpfe in silberner Fassung waren auf den Inseln beliebt. Hier lag das Rohmaterial ja an der Hand. Als Hemdknöpfe verwendete man viereckige Knöpfe mit smaragdgeschliffenem Glasfluss und darunter rote Folie mit gelbem Drahtmonogramm.

Schuh- und Knieschnallen. Die Knieschnalle steht in Verbindung mit der Hosenmode, die in der Zeit zwischen 1650 und 1800 herrschte und ist der Mannstracht vorbehalten (Abb. 210). Vermutlich waren die Schnallen meistens aus Messing. Die Schuhschnallen, von denen weit mehr erhalten sind, wurden von beiden Geschlechtern gebraucht. Sie kom-

men regelmässig in den Nachlassverzeichnissen zwischen 1700 und 1850 vor, wurden aber schon lange vorher gebraucht. Der grosse Formenreichtum dieser Schnallen ergibt sich nicht nur aus gut erhaltenen Exemplaren, sondern noch besser aus der Sammlung von Bleimodellen aus der Bödewadtschen Werkstatt, von denen Abb. 294–297 eine Auswahl wiedergeben. Hier sind alle denkbaren Stilarten und eine reiche Mannigfaltigkeit an Ornamenten vertreten, wie z.B. Rocailles, Rosetten, Muscheln, Blätter und Blumen, Schleifen, Gitterwerk und Ranken.

Vermutlich wurden diese Modellgarnituren importiert, ähnlich wie die Deckel der Tabaksdosen.

Riechdosen. Dass die Riechdosen so beliebt waren, lässt sich daraus erklären, dass die selbstbewusste westschleswigsche Bevölkerung – ebenso wie die wohlhabenden Bauern auf Amager – das Bedürfnis hatten, eine ausgesprochene Stadtmode nachzuahmen. Im frühesten Stadium der Mode, d. h. um 1740, zeigt sich eine nahe stilistische Verbindung mit Kopenhagen, von wo Tondern sonst keine nachweisbare Beeinflussung erhalten hat. Gleichzeitig haben wir eine entsprechende Uebereinstimmung mit norwegischen Riechdosen. Es lässt sich aber schwer entscheiden, ob die Beeinflussung direkt von Norwegen nach Tondern kam, wenn auch vieles es vermuten lässt. Erst mit Louis XVI und der Frühklassik und dann im Empire entstehen die speziellen Tonderner »Eier«, die aus der bedeutendsten Werkstatt der Stadt, Paul Hansens, zu stammen scheinen, und die in den nächsten 50 Jahren im ganzen Herzogtum nachgeahmt werden, ohne dass wesentlich Neues hinzukommt. Die ältesten Riechdosen waren vermutlich holländischen Ursprungs (vor 1740), diese haben aber eine ganz andere Form als diejenigen aus unserem Gebiet (kubisch, zylinder- oder krugförmig und eierförmig. Auf Föhr wird der Ausdruck »Eiken« gebraucht). Die »Eier« auf dem Lande sind alle aus Silber. Die ältesten gestempelten Eier sind alle aus der Zeit um 1740 und sind sicher ebenso alt wie die Mode selbst. Sie bestehen aus zwei Haupttypen: Deckelvase mit Wölbung und Herzen, beide mit spätbarocker Ornamentik (Abb. 298–300). Das Rokoko sehen wir auf Abb. 301, 304–09 überwiegend recht ländlicher Art. Die vornehmsten Riechdosen der Gegend sind aber im Louis XVI Stil geformt. Die Abbildungen 302 und 303 zeigen frühe Spuren des Stils, aber erst auf den Abbildungen 313–315 sehen wir die eigentliche Tonderner Form. Der Glasfluss fängt jetzt an, eine Rolle zu spielen, bis auf weiteres aber äusserst beherrscht. Die Fayencefabrik in Schleswig war vielleicht mit ihren Potpourribüchsen das Vorbild dieses Typs. – Wir haben auch einige einfache Empire-Riechdosen aus der Zeit um 1800 (Abb. 310 und 311), um 1810 findet aber eine entscheidende Formveränderung und ein vollständiger Bruch mit dem Stil der Revolutionszeit statt. Der Körper wird 6 oder 8 eckig gemacht, wodurch mit der grösseren Zahl von Bruchflächen reichlichere Gelegenheit für Ziselierung und besonders für Glasfluss gegeben wird. Die getriebenen Ornamente verschwinden, insbesondere die Ranke, gefasster Fluss und verschiedene Filigranelemente kommen statt dessen. Die Kronen werden immer grösser. Das beste Ei dieses Typs wird auf Abb. 326 wiedergegeben; es wurde von dem tüchtigen Dorfschmied in Döstrup, Hans Christensen Emmerlev, gefertigt. Die letzte Variation im Körperaufbau geht aus den Abb. 331–333 hervor. Mit der Eierbecherform und dem zirkelrunden Schnitt folgt, dass die Gemme zirkelrund oder 8-eckig mit gleich langen Seiten wird. Der Mit-

telfluss kommt wieder zu seinem Recht, in der Regel von zwei kleineren flankiert.

Im Laufe der Zeit werden nur wenige Versuche gemacht, die üblichen Formen zu variieren. Beispiele hiervon sind die *Löwen* (Abb. 334–335) und die *Fische* (Abb. 336), die erstgenannten nur in Tondern die anderen auch in Apenrade und Sonderburg sowie einzelne in Nordjütland.

In der Zeit zwischen etwa 1820 und 1860 halten dieselben Typen sich. Die eckige Vase mit Glasfluss wird noch in den 1850ern ausgeführt, als übrigens geringwertige gepresste Eier in Neurokoko und Neubarock sich einbürgern. Aus den 50er und 60er Jahren des 19. Jahrhunderts haben wir eine Anzahl von Riechdosen und Riechuhren, erstere häufig kleine Büchlein mit erhöhtem Rücken (Abb. 337–339).

Tabaksdosen. Die Blütezeit der Schnupftabaksdosen im Gebiet von Tondern ist die Zeit zwischen 1750 und 1810. Messing-oder Kupferschachteln wie Federkästchen geformt aus Amsterdam oder Iserlohn waren in der Gegend sehr verbreitet, und man sieht deutlich, dass sie die Vorbilder der Goldschmiede waren (Abb. 342 und 345), ob diese aber für Pfeifen- oder Schnupftabak bestimmt waren, lässt sich schwer entscheiden. Im internationalen Stil sind die Abbildungen 343 und 344, wahrscheinlich mit importierten Deckeln. Obgleich sie echt Rokoko sind, stammen sie aus einer sehr späten Periode.

Gesangbuchbeschläge und -spangen. Die Verbreitung der Buchbeschläge hängt eng zusammen mit der zunehmenden Mode, Gesangbücher als Verlobungsgeschenke zu geben. Das Gesangbuch wird erst mit dem Durchbruch des Pietismus der Besitz von Jedermann, und da es sozusagen mit zu der Tracht gehört, liegt es auf der Hand, dass man es ausschmückt. Die ersten Bücher mit Beschlag werden um 1725 erwähnt. Zu ihnen gehören Bibeln und Postillen. Unsere bewahrten Exemplare von Gesangbüchern mit Beschlag sind selten älter als 1770. Die einfachsten Spangen erinnern an die Mantelspangen oder an die Haken der Römtracht (Abb. 231). Später macht man sie pompöser, und die Bleimodelle aus der Bödewadtschen Werkstatt (Abb. 351) illustrieren die verschiedenen Verschlussmodelle, Seitenstücke, Monogrammfelder und Ecken, sowohl aus dem Rokoko als aus der Louis XVI Periode. Die unruhige Bandornamentik an den Verschlüssen Abb. 351.4 und 6 sind übrigens charakteristischer für Apenrade als für Tondern.

Nach 1830 wird in dem Tondern-Gebiet ein neuer Typ des Gesangbuchbeschlags gefertigt, den die Abb. 347 zeigt. Abb. 350 gehört zu derselben Gruppe.

Uhrketten und Signete. Im 19. Jahrhundert werden Taschenuhren gebräuchlich auf dem Lande, und in dieser Periode wird der Dorfgoldschmied oft Uhrmacher genannt. Das Anhängsel der Uhr (Chatelaine) war ein wichtiges Männerschmuckstück. Hierin wurden ein oder zwei Schlüssel (Abb. 353–355) und ein Signet angebracht. Abb. 354 muss aus der Bödewadtschen Werkstatt stammen. Sie entspricht den Modellen (Abb. 13). Aber auch hier muss man möglicherweise mit Import rechnen. Sowohl Signete als Ketten trifft man im ganzen Land in derselben Ausführung.

Verschiedenes. Zu dem Begriff Trachtensilber können auch Sporen, Degen, Stockknäufe, Pfeifendeckel, Fingerhütte, Zahnstocher, Haarnadeln usw. gezählt werden.

Kap. IV. Meister und Meisterzeichen.

Die Meisterliste umfasst Goldschmiede aus der Stadt Tondern, den Flecken Hoyer, Lügumkloster und Wyk sowie einer Anzahl Dörfer in dem jetzigen und dem früheren Kreis Tondern.

Die verzeichneten Goldschmiede waren nicht alle selbständige Meister, entscheidend für die Aufzeichnung ist nur, dass sie Bürger waren. In Tondern sind sie entweder im Gerichtsprotokoll oder im Bürgerprotokoll aufgezeichnet. Die Dorfgoldschmiede hatten in der Regel einen kleinen Bauernhof und betrachteten ihr Handwerk als Nebengewerbe. Bei dem Namen jedes Goldschmiedes ist, so weit es möglich war, folgendes vermerkt:

1. Datum für die Ablegung des Bürgereides. Nur Tondern und Wyk. (B)
2. Geburts- oder Taufdatum. (*)
3. Sterbe- oder Beerdigungsdatum. (†)
4. Herkunft. In zahlreichen Fällen ist die genannte Ortschaft jedoch nur der Ort, wo der Betreffende zuletzt wohnhaft war.
5. Zeitpunkt für die Eingehung der Ehe und Name der Ehefrau. (∞)
6. Wohnung - nur in der Stadt Tondern: (⌂)
SØK = Südostviertel
SVK = Südwestviertel
NVK = Nordwestviertel
NØK = Nordostviertel.
7. Erwähnung in den Steuerlisten. Die Beträge sind nicht angegeben, nur die Periode, in der die Steuern bezahlt wurden. ₤
8. Grundstückschätzung - nur Tondern.
9. Placierung (Stand) in den Volkszählungslisten (Fo)
10. Bürgerliche Ehrenämter.
11. Benutzte Meisterzeichen (M).
12. Verzeichnis der gefertigten Arbeiten, vorzugsweise in Museums- oder Kirchenbesitz. Bei Gegenständen in Privatbesitz steht Priv.

SAGREGISTER

- agnus dei 226
 alder ved opnåelse af borgerskab 37
 alterdiske 74f, fig. 41–44
 alterkalke 72ff, fig. 23–40
 alterkander fig. 45–46
 ambolt fig. 8
 anke 49, 54, fig. 12
 antal af guldsmede 25f, 34, 322f
 antependiumsbeslag 76, fig. 69
 aqua Hungarica 236
 arbejdsbord 48, 53, fig. 8 og 16 XX
 arbejdstegninger fig. 14–15
 armbånd 191, 193
 arvedeling 214f
 balsambøsser 196, 235
 Bérain-ornamentik 109, 237, 326
 bestik 127f
 betingelser for mesterskab 29
 bindeken 219
 blymodeller 246, fig. 13, 172–74, 354
 blyunderlag 50, 54, fig. 16 XXXVIII
 blæsebælg 48, fig. 9
 bomærker 66, fig. 18–21, M. 1–5a
 boraksbøsse fig. 16 XVI
 bordsølv kap. III B
 brakteater 220, 226
 brandtaksationsprotokoller 33
 braser 97
 brocher 192, 221
 bronzeskeer 122
 brudekroner 76, 216, fig. 71
 bryllupsgaver 106, 226
 bryllupsmedaljer 137, 207, 220, 224, 226, fig. 228, 253, 257–58
 brystsmykker 221ff, fig. 252–59
 brystspan 188
 bursprog = vedtægt 192
 bymærkestempling 55, 67, 286, 304f, 307, 311
 byvåben 67
 bægerjern 48, 51, fig. 16 V.
 bægre 103ff, fig. 72–81
 bægre med låg 101f
 bæltter 191, 194, 227ff, fig. 260
 bønhaser 28, 44
 chatelainer 246, fig. 353–55
 chokoladekander 109f, fig. 92–93
 ciborier, se oblatæsker
 cirkelkors 74
 deputeret borger 33
 digeltang 50, 51, fig. 16 II
 dobbeltknap 230f
 dolslag 221
 drillbor 49, 50, 53, fig. 16 XXXII
 drivhammer 52, fig. 16 XIII
 drueskeer fig. 148
 dupper 219
 dybhammer 52, fig. 16 IX
 dåsestamper 50, 54, fig. 11
 epitafieportrætter fig. 209–14, 218
 Erlandsknappen 232
 fascies-borter 115
 file 48ff, 53, fig. 16 XXIX
 filigran 75, 114, 117, 188, 207, 216, 220, 222f, 228ff, 232
 filklo 50, 53
 fingerringe, se ringe
 fingerbøl 247
 fisk (hovedvandsæg) 241, fig. 336
 fiskeskeer 130, fig. 200–02
 fladtang 53, fig. 16 XXIII
 Flensborger-konstitutionen 57, 60, 63, 67, fig. 17
 flødekander 111f, fig. 101
 flødeskeer 130, fig. 197–99
 forklædespænder 229, fig. 262–66, 268–70
 formkasse 52, fig. 16 XIV
 fæstensgaver 215
 gaffler 126, fig. 184–86, 188
 gallslag 245
 gebende 219
 glasflus(ser) 117, 125, 126, 221, 228f, 239ff, 245
 glødsakse 118, fig. 141
 godronnering 75, 109, 113, 115, 239, fig. 48–49, 112
 gravstikker 49f, 53, fig. 16 XXX
 gren (vægtenhed) 63
 grogskeer 131
 gardeiner 59
 guldvægte 48
 haak an leenk 222f, fig. 226–29, 252–55.
 hager fig. 231, 233
 halskæder 191f, 196, 198, 220f
 haneæg 238
 haudbjend 218
 heel 123f
 hennin 217
 herkomst 32
 hjertespænder 224, fig. 271–72
 holdighed = lødighed
 holdighedsprøver 60
 hollandsknap 230
 hovedsmykker 216ff, fig. 246–47

hovedvand 236
 hovedvandsflaske 235
 hovedvandsæg 215, 234ff, fig. 298–339
 huif 210, 217f, fig. 246–47
 hæftenåle 206
 håndværkerforordninger 29–33, 40, 45
 håndværkerprivilegier 27f
 håndværk på landet 27, 44, 309
 hårnåle 206, 247
 hårsmykker fig. 234
 ildtang 49, 51, fig. 16 III
 Jydske lov 56
 kaffekander 109ff, fig. 90–91, 94–95
 kalotskeer 129
 kander 100f
 kanelbøsser 116, fig. 129–31
 kerubskeer fig. 147
 kirkesølv 22, 69ff
 kitstok 48, 54
 klapreblik 227
 klenodier 191, 193, 216
 klingpunge 75f, fig. 66–68
 knapmagere 230
 knapper 192, 196, 198, 204, 229ff
 knapstempel 48, 54, fig. 16 XL, 16a
 knibtang 53, fig. 16 XXII
 knive 126, 199f, 228, fig. 184–85, 187, 189, 217
 knivskeder 194, 196, 204, 227f
 knophammer 52, fig. 16 X
 knorteskeer 120, fig. 149
 knæspænder 233f, fig. 292–93
 kokosnød 114, 245, fig. 114
 koncessioner 29, 31f, 45
 korntang 50, 53, fig. 16 XXVII
 kovskener 105
 kradsbørste 54, fig. 16 XLI
 kridthus 237
 krumpasser 54, fig. 16 XXXIV
 krumtang 53, fig. 16 XXIV
 krus og kruslæg 102f, fig. 82
 kruseringe 215
 kupellation 65
 kvint (vægtenhed) 63
 kæder 191–193, fig. 209–14
 kærestegaver 223, 243f
 Kölner-pund 63
 kåbspænder 222, 224, fig. 267, 273
 kårder 247
 lafmål 50
 landbrug 46, 298
 landsbyguldsmæde 27, 44f, 309
 lav 29
 lavsartikler 56ff, 63, 65, 69
 lavssølv 132
 lod (vægtenhed) 63
 lugteure 241
 lugtæsker 241, fig. 237–39
 luksusforordninger 192f, 195, 227, 242
 lysesakse 132, fig. 143
 lysestager 131f, fig. 204
 lærekontrakt 39
 læretid 39
 løbende hund 115, fig. 120
 lødighedsstempler 63, 286
 lødighedsstempling 55ff
 løver (hovedvandsæg) 240f, fig. 334–35
 løvsav 50, 53, fig. 16 XXI
 maller 225, fig. 259
 mallesnøring 224f, fig. 228
 mandsdragt 233, fig. 216–19, 223
 mark (vægtenhed) 63
 medaljoner 191, 220
 merskumspiber 215
 messingsmykker 213, 218, 227
 mestermærker 287ff
 mestermærkers form 66f
 mesterprøve 69, 224
 mesterstykke 29f, 108
 monogrammer 119, 125, 130
 monstranser 70
 museer 22, 26, 47
 mælkepotte 111
 mælkekande 112
 møllestensknapper 209, 230f, fig. 282, 286
 møntedikter 57, 59
 mønter 199, 217–21, 224, 226, 229
 nakkepibe 196
 nøgler som nåleetuier 228
 nåleetuier 228f, fig. 261
 oblatæsker 75, fig. 47–56
 oldermandsranke 65
 ongensduuski 236
 oplod 225
 pael 217
 pandebånd 217
 par-ringe 215
 peberbøsser 116
 perlebindiker 193
 perlekranse 216
 perlekæder 192
 perlemor 117
 perlestav 124, fig. 171, 174
 pi 225, fig. 230
 pibelæg 247
 pied de biche 122
 pierced work 113
 pimpsten 49, 54
 pistolskaft 127, fig. 187
 planérhammer 52, fig. 16 XII
 polerstål 48, 50, 54

porcelænsmaleri 241, fig. 238
 potageskeer 129
 prinsesseknap 232, fig. 229, 286
 prisliste 106, 112, 116, 244
 privatkalke 106
 probermåle 53, 65, fig. 16 XV
 probersten 65, fig. 12
 punchesier 131, fig. 203
 puncheskeer 129f
 punsler 48, 53
 puritan spoons 122
 rav 196, 231, 236, 243, fig. 235, 284
 ringdorn 49
 ringe 191, 193, 196, 204, 214ff
 ringmål 49, 53, fig. 16 XVIII
 ringriderpræmier 99
 roseringe 215
 rottehaleskeer 122f, fig. 156
 rømere 106
 salmebog 215
 salmebogsbeslag 243f, fig. 347–52
 salmebogsspænder 243f, do.
 saltkar 116, fig. 132
 saltskeer 129, fig. 196
 sammensatte lav 28
 sennepskande fig. 133
 signeter 246, fig. 353–56
 sjæppel 76, 210, 217ff
 skaplementjern 51, fig. 16 VII
 skattefund 188f
 skestampe 50, 54, fig. 10, 16 XXXVII
 skildpadde 243
 skjorteknapper 231, fig. 285
 skospænder 206, 233f, fig. 287ff
 skrabejern 53, fig. 16 XXXI
 skruejern 54, fig. 16 XXXVI
 skruetang 48, 53, fig. 16 XXV
 skulderknapper 231f, fig. 218–20, 224
 skydepræmier 99
 skyttekonger 99
 skyttegilde 27f
 skåle 106f, fig. 88
 slangeringe 215, fig. 239–41
 slibebalje 28, 54
 smedetang 51, fig. 16 IV
 smeltedigler 49, 52, fig. 12, 16 I
 snarjern 54, fig. 16 XLII
 snuekrukke 236
 snustobaksdåser 242f, fig. 340–46
 snørebul 225
 snørekæde 207, 224ff, fig. 228
 snøretip 247
 spandhammer 52, fig. 16 XI
 spange 188, 191, 204, 221
 spiseskeer 118ff, fig. 147–183
 split ends 122
 sporer 247
 spærhage 48, 51
 spærhorn 48, 51
 spølkum 111f
 stamper fig. 10, 11, 16a
 stifter 195
 stikprøve 65
 stokkeknapper 247
 strass 239
 strygeprøve 65
 sukkerbakker og -skåle 112ff, fig. 102–14
 sukkerbøsser 114f, fig. 115–20
 sukkerklemmer (-tænger) 117, fig. 139–40, 142, 144–46
 svajknækket 109
 sækkesøj 53, fig. 16 XIX
 sygekalke 75, fig. 57–65
 sølvsaks 53, fig. 16 XXVIII
 talstempling 63ff
 tandstikker 247
 tavleskilling 236
 tedåser 115f, fig. 121–28
 tekander 108ff, fig. 89, 96–99
 tesier 117, fig. 135–38
 teskeer 128f, fig. 190–95
 tobaksdåser 242f, fig. 340–46
 tombak 243
 tommeljern 51, fig. 16 VI
 tremulerstik 65
 trifid 122
 trippelse 49
 trækbænk 48, 50, fig. 8
 trækjern 48, 50, 53, fig. 16 XVII
 tumlere 105, fig. 83
 udhugger 48, 54, fig. 16 XXXIX
 Ueberwurf 122
 ungeræg 236
 urkæder 215, 246, fig. 353–55
 urmagere 246
 urneskeer 124f, fig. 172–74, 195–96
 vandfad og -kande 107
 vandreår 40f
 vertikalknæk 109
 viekors 74
 vieringe 215
 vinbægre 106, fig. 84–87
 vinflasker 75
 voksstabelholdere 132, fig. 205–06
 vurderingspris for sølv 101
 værksteder 47f
 øregehæng og -ringe 192, 215, 220, fig. 248–51
 årstalsstempling 66

GULDSMEDEREGISTER

(Hvor lokalitet ikke er angivet, er guldsmeden virksom i Tønder)

- AMBERS, P. HOLST, Lübeck, 32, 38
 ANDERSEN, ANDREAS, Husum, 32, 328
 ANDERSEN, JES 39, 291
 ANDERSEN, CHRISTIAN, Læk, 128, 311, 329, (M. 215-16), fig. 194, 319
 ANDRESEN, ANDREAS, Haderslev, 32, 40
 ANDRESEN, CHRISTIAN 296
 ARFSTEN, JULIE INGELINE, Wyk, 308, (M. 193a)
 ARFSTEN, STINE MARGRETHE, Wyk, 308
- BARM, CHRISTOPHER V. 33, 62, 290, 328, (M. 23), fig. 38, 75, 156
 BECK, CHRISTIAN LANG 33, 38, 298, (M. 98-100)
 BERENTZEN, MICHAEL, Haderslev, 32
 BIEHL, SOPHUS CHRISTIAN, Wyk, 308, (M. 193b)
 BJØRN, JONAS NISSEN, Højer, 37, 48, 105, 112, 237, 304, (M. 160), fig. 102, 165, 299
 BOETEWADT, ANDREAS CHRISTIAN 21, 32, 37f, 62, 64, 106, 108, 111f, 124, 128, 130, 239f, 243ff, 295, (M. 59-61a), fig. 85, 89, 92, 96, 129, 199, 267, 282, 306, 310, 334, 349
 BÖDEWADT, JACOB ANDREAS I 32f, 37f, 64, 99, 110, 116, 298, 328, (M. 92-94a), fig. 132, 178, 330
 BÖDEWADT, JACOB ANDREAS II 33, 41ff, 126, 302, 329, (M. 132-35), fig. 4, 6, 138
 BÖDEWADT, JACOB ANDREAS III 303
 BOETIUS, HANS FRIEDRICH LEO, Wyk, 207, 308, (M. 192-93), fig. 255, 265
 BOHN, MATHIAS, Wyk og Keitum, 308, 312
 BRANDES, JOCHIM, Stockholm, 40
 BRANDT, KNUD, Horsens, 109
 BRØDERSEN, BENDIX HINRICH 298, (M. 95 og 97), fig. 128
 BRØDERSEN, JACOB, Wyk, 307
 BRUHN, IVER 33, 289, (M. 10), fig. 59
 BRØNDLUND, ANDREAS, København, 40
 BUSCH, MATHIAS, Viborg, 328
- CARSTENSEN, CHRISTIAN MATTHÆI 43, 303, (M. 152-54)
 CASPERSEN, JOHAN JACOB 301
 CHRISTIANSEN, BEREND 33, 92, 96, 105, 128, 293, (M. 44), fig. 52, 68, 82
 CLAUSEN, OLUF, Odense, 109
- DETLEFFS, PETER 34, 59, 288
 DIEDERICHSEN, JOHAN CHRISTIAN, Rejsby, 309
 DUE, JENS, Haderslev, 29, 40
- EMMERLEV, HANS CHRISTENSEN, Døstrup, 62, 64f, 125, 240, 246, 311, 328, (M. 212-13), fig. 137, 144, 175, 278, 282, 326, 347
- ETZMANN, JOHANN 288
 ETZMANN, JÜRGEN I 33, 288
 ETZMANN, JÜRGEN II 33, 76, 84, 96, 105, 122, 289, (M. 12-14), fig. 34, 66, 153
- FEDDERSEN, CHRISTIAN 33, 112, 294, (M. 51), fig. 104
 FEDDERSEN, JACOB 31, 33, 40, 42f, 62, 241, 302, (M. 137-41), fig. 95, 338-39
 FRANDSEN, ANDERS HANSEN, Rejsby, 246, 309, (M. 196-97)
 FREDDERICKSEN, FRANTZ 33, 59, 287, (M. 3), fig. 20.
 FRENDESEN, FRENDE HANSEN 33, 62, 125, 241, 299, (M. 108-09), fig. 328
 FRENDESEN, HANS CHRISTIAN, Løgumkloster, 31, 42f, 108, 307, (M. 185)
 FROMM, JOHAN FRIEDRICH CHRISTOPHER 231, 291
 FÜRSTENAU, ALEXANDER, Sønderborg, 32
- GÖDING, EMANUEL 33, 38, 127, 294, (M. 50), fig. 288
 GOLDSCHMIDT, ANDREAS 289
 GOLDSMIT, BRODER 33, 288
 GOLTSCHMITT, HINRICH 288
 GOLTSMED, JACOB I 287
 GOLDSCHMID, JACOB II 287, 33f, 58, (M. 2), fig. 19
 GOLTSCHMITT, JOHAN 33, 57, 287, (M. 1), fig. 18
 GOLDSCHMIED, JOHANN, Wyk, 307
 GOLTSCHMITT, LAS 288
 GOLTSMIT, NHOMME 287
 GOLTSCHMITT, OLUFF 288
 GOLDTSMITT, TIMME 287
 GOOS, RICHARD, Nieblum, 44-59, 51, 54, 308f, (M. 194-95), fig. 7-12, 14-15, 16a, 286
 GREGERSDORFF, FRIEDRICH HANS 36, 85, 290, 328, (M. 24), fig. 37
 GRÜNO, JOHANN, Hamborg, 121
- HAAS, CHRISTIAN 31, 33, 37, 41, 241, 301, (M. 125-27), fig. 182
 HAASE, CHRISTIAN, Haderslev, 32
 HAGEL, HEINRICH 31, 303, (M. 151)
 HAMBURG, CHRISTOPHER 31, 38f, 224, 301, (M. 122-23), fig. 206, 256
 HANSEN, CHRISTIAN, Kiel, 32, 39
 HANSEN, EMIL, Wyk, 308
 HANSEN, FRIDRICH CHRISTOPHER, Aabenraa, 32, 109, 128, 241, 328

- HANSEN, HINDRICH 38, 295
HANSEN, JENS, T. og Højer, 33, 36, 299, (M. 107)
HANSEN, MATS PETERSEN, Højer, 305, (M. 163),
fig. 202
HANSEN, NICOLAUS AUGUST 42
HANSEN, NICOLAY 33, 37f, 40, 62, 64, 103, 113, 117,
119, 124, 126, 128f, 131, 238, 297, 328, (M. 79–83),
fig. 3, 110, 142, 172, 189, 195–96, 200, 312
HANSEN, OTTO HINRICH 37, 300
HANSEN, PAUL I 22f, 32f, 37ff, 62, 64f, 71, 75, 99,
110, 113f, 116f, 124ff, 129, 131, 219, 235, 239ff, 296f,
(M. 69–77), fig. 93–94, 97–99, 101, 108, 113–14,
118–19, 123, 130, 143, 146, 173, 191–92, 201, 204,
247, 277, 279–80, 282, 290, 311, 314, 335–36, 342–
43, 352
HANSEN, PAUL II 32, 41, 303, (M. 157), fig. 4
HANSEN, PETER 32, 39, 62, 237, 293, (M. 45), fig.
168, 298
HANSEN, PETER ANDREAS 21, 32, 38, 116, 126, 131,
229, 241, 301, (M. 128–29), fig. 126, 145, 183, 261, 281
HESTORFF, ANDREAS CLAUS 33, 92, 99, 240f, 298,
314, (M. 89–91), fig. 56, 323
HESTORFF, CHRISTIAN, Højer, 38, 116, 126, 305, (M.
164), fig. 179
HILLER, ANDREAS FRIDRICH, Løgumkloster, 39, 62,
115, 125, 306, (M. 176), fig. 120, 174
HILLER, CHRISTOPHER, Løgumkloster, 37ff, 77, 98,
106, 113, 245, 306, 328, (M. 173–74), fig. 71, 83,
105–06, 171, 198, 289
HILLER, PETER GOTTFRIED SCHRADER, Løgumkl.,
306, (M. 177–79), fig. 180, 205, 324–25
HINRICHSEN, JÜRGEN 33, 38, 74f, 92, 95, 98, 293,
328 (M. 41–43), fig. 54, 64, 70, 88
HINRICHSEN, VOLKERT, Wyk, 308
HINRICHSEN, VOLQUARD, Haderslev, 32
HOLMBERG, JOHAN FRIEDRICH, T. og Møgeltønder,
33, 35, 38, 105, 296, (M. 65–66), fig. 117, 318
HOMMELHOFF, MARTIN PETERSEN 33, 38, 62, 64, 113,
125, 131, 240, 243, 247, 297, (M. 84–87), fig. 111,
124, 176, 203, 315, 320–21, 332, 341
HORN, JOHAN CHRISTIAN, Højer, 305, (M. 165–66)
JACOBSEN, FRIEDRICH AUGUST, Læk, 31, 67, 311,
(M. 217)
JACOBSEN, PETER 302, (M. 130)
JARCK, PAUL I, Tønning, 32
JEFFSEN, THOMAS SIMON 299
JENSEN, FEDDER NIELSEN, Skærbæk, 209, 246, 309,
(M. 204), fig. 270
JENSEN, JENS, Sønderborg, 32, 328
JENSEN, LORENZ FRIEDRICH, T. og Løgumkl., 36f,
39, 300, 314, (M. 117)
JENSEN, MATTH., P., Kiel, 32
JENSEN, RASMUS, Løgumkloster, 306, (M. 172)
JENSEN, THOMAS, Aabenraa, 32, 125, 129, 328
JOHANSEN, CASPER 38, 41, 296, (M. 68)
JOHANNSEN, JACOB, Løgumkloster, 305f, (M. 171)
JOHANNSEN, KARSTEN 33f, 60, 71f, 74, 78ff, 88, 287,
(M. 4–5), fig. 21, 23–27, 41–42
JOHANNSEN, LORENTZ 38, 42, 300
JOHANSEN, RASMUS CHRISTENSEN, Møgeltønder,
246, 310
JOHNSEN, LORENZ 43, 300, (M. 119)
JOST, PETER CHRISTIAN, Løgumkloster, 37, 300,
(M. 175), fig. 316
JÜRGENSEN, CHRISTIAN, Wyk, 38, 122, 223, 246,
307f, 315, (M. 186–88), fig. 112, 254, 262–64, 283,
286, 356
JÜRGENSEN, JÜRGEN SÖNNICH, Wyk, 308, (M. 189–
90), fig. 266, 286, 327
JÜRGENSEN, JÜRGEN SÖNNE, Wyk, 308
JØRGENSEN, CHRISTOPHER, Køge, 121
KEIL, NICOLAI, Løgumkloster, 43, 307, (M. 183–
84)
KETHELSEN, KETHEL, Højer, 305, (M. 162a)
KOBLOU, PETER TYCHSEN 299, 38
KÖPKE, JOCHIM 288
KOHLEBY, JOHANN MARTIN, Husum, 32, 38
KOHLEBY, THOMAS PETERSEN 36, 240, 299, 328, (M.
110–110b), fig. 333
KOHLESTADT, HINRICH PETERSEN 33, 37, 39, 61, 76,
94, 101, 103, 235, 291, 328, (M. 28–30), fig. 61,
159, 274
KOMLØV, JENS PEDERSEN, København, 244
LANGE, J. H. 43
LANGE, THOMAS JENSEN 33, 38, 247, 299f, 328, (M.
111–116), fig. 131, 350
LANGERMANN, NICOLAI, København, 109
LASSEN, JENS, Skærbæk, 309, (M. 198), fig. 164
LASSEN, MARTIN, Løgumkloster, 307
LAURIDSEN, MIKKEL, Ballum, 310, (M. 207), fig.
282
LAURITZEN, LAURITZ, Ballum, 46, 310, (M. 206),
fig. 162
LIND, ANDREAS JENSEN, Højer, 305, (M. 167)
LINDENLÖW, NICOLAI JOHANSEN, Højer, 304, (M.
159), fig. 166
LÖCK, FERDINAND 303, (M. 155–56)
LORENTZEN, CARL, T. og Møgeltønder, 33, 35, 75,
87f, 105, 292, (M. 36), fig. 40, 44
LORENTZEN, JES 291, (M. 27), fig. 80
LORENTZEN, JÜRGEN 107, 291, (M. 26), fig. 158
LORENTZEN, NIELS, Løgumkloster, 38, 306
LORENTZEN, PAUL 235, 292, (M. 34)
LORENTZEN, SEVERIN, Flensborg, 41
LORENTZEN, SØREN, 33, 60, 123, 289, (M. 11), fig.
72, 157
LÜDERS, ANTHONY 33, 292

- MALER, ANDERS JØRGENSEN, Skærbæk, 46, 64, 105, 117, 124, 238, 241, 245, 309, (M. 199–201), fig. 170, 181, 282, 291, 293, 307, 313, 328
- MALER, LAUST ANDERSEN, Skærbæk, 64, 309, (M. 202–03), fig. 346
- MARCUSSEN, HANS PETER 295, (M. 62)
- MATTHIESEN, BOH, Højer, 305, (M. 168–70)
- MATTHIESSEN, FRIDERICH CHRISTIAN 35, 76, 97, 246, 294, (M. 46–47), fig. 69
- MEINERT, MATTHIAS BRANDT 33, 38, 64, 102f, 107f, 118, 238, 294, (M. 53–58), fig. 127, 133, 134, 141, 282, 302, 305, 317
- MEYER, M. L., Aabenraa, 32
- MICHELSEN, NICOLAI, Løgumkloster, 305
- MIKKELSEN, NIELS THYSSSEN, Ballum, 64, 117, 125, 209, 237, 242, 246, 310, 328, (M. 208–10), fig. 125, 139, 177, 282, 309, 345
- MÖRUP, CHRISTIAN ADOLPH 304
- MOGENSEN, TRAUUS, Haderslev, 29
- MOMSEN, PETER, Keitum, 312, (M. 218a)
- MÜLLER, JOACHIM A., Haderslev, 32, 328
- MÜLLER, CHRISTIAN EMANUEL 301, (M. 124)
- MÜLLER, THOMAS BRODERSEN 300
- MUNCH, FRIEDRICH CHRISTIAN 62, 71, 74f, 91, 94, 96, 100, 102, 106, 108, 115, 132, 291, 328, (M. 31–33), fig. 50–51, 60, 67, 84, 282
- MUNCK, PETER JEPSEN, Vesterland, 312, (M. 218b og c)
- MØLLER, CHRISTIAN FREDRIK, Højer, 37, 49, 304, (M. 162)
- NANNSEN, JACOB WILHELM 300, (M. 118)
- NANNSEN, LUDERT 288
- NANNSEN, MARTIN RICHARD 303, (M. 144–46)
- NIELSEN, JOHAN, T., Lkl. og Højer, 35, 123, 291, 305, (M. 25), fig. 160
- NIELSEN, JONATHAN, Ballum, 46, 240, 246, 310, (M. 211), fig. 331
- NIELSEN, MICHEL, Keitum, 130, 311f, (M. 218)
- NISSEN, JÜRGEN FRIDRICH, Sønderborg, 32, 238, 313
- NISSEN, ANDREAS 33, 37f, 40, 62, 64, 71, 74, 75, 91f, 94f, 100, 106, 108–12, 114f, 128f, 237f, 243, 293, (M. 38–40), fig. 3, 53, 55, 62, 63, 86, 87, 90, 91, 100, 103, 115, 116, 121, 163, 169, 300, 340, 344
- NISSEN, MICHEL 34, 288
- NISSEN, NIS 33, 38, 40, 128, 292f, 313, (M. 37–37a), fig. 190, 303
- NOMMESEN, PAUL, 36, 73, 84, 289, (M. 15), fig. 35
- OFFERSEN, HANS, Aabenraa, 41
- OFFERSEN, MARCUS NICOLAY 38, 298f
- OTTO, PETER 42
- OTZEN, CLAUS, Haderslev, 29, 41, 75
- PETERSEN, ANDREAS, Wyk og Løgumkloster, 306, (M. 171a)
- PETERSEN, HANS 287
- PETERSEN, HANS MATTHIESEN, Ravsted, 42, 311
- PETERSEN, JACOB, Nibøl, 31, 39, 311
- PETERSEN, JENS JENSEN, Løgumkloster, 37, 307
- PETERSEN, JOHAN DANIEL 302
- PETERSEN, JOSIAS KORNBECK, Wyk, 307
- PETERSEN, JÜRGEN, 292
- PETERSEN, NICOLAY II, Husum, 32
- PETERSEN, NOMMEN 33, 38, 62, 300, (M. 120–121)
- PETERSEN, PETER 61f, 75, 95, 113, 121, 133, 219, 295f, (M. 63–64a), fig. 65, 107, 246, 287, 308
- PETER PETERSEN, Højer, 237, 304, (M. 161), fig. 81, 197, 304
- PETERSEN, PETER JANSEN 42f, 302, (M. 136)
- PETERSEN, WOLF, Haderslev, 29, 32, 61
- PLÖHN, HANS JÜRGEN 42f, 304, fig. 5
- REIMER, CHRISTIAN 75, 82, 93, 105, 289, (M. 8), fig. 32, 58
- REIMER, HANS 32, 81, 288, (M. 5a), fig. 29
- REIMER, JACOB I 28, 32, 61, 67, 71, 73, 75, 288f, (M. 6–7), fig. 30, 31, 33, 43, 45, 46, 148, 155
- REIMER, JACOB II 61, 290, fig. 73, 74
- REIMER, KNUDT 33, 290, (M. 22), fig. 78, 79
- REIMER, SÖNCKE 32, 60, 100, 289, (M. 9), fig. 32
- REIMERS, NICOLAUS, Stockholm, 32
- REINSTEIN, J. F. 41
- RHODE, F. W. P., Højer, 42
- ROHDE, CHRISTIAN, Højer, 35, 304, (M. 158a), fig. 301
- ROHDE, GOTCHEN, Højer, 243, 304, (M. 158)
- ROSENDAHL, BERTHOLD SØRENSEN, Aabenraa, 245
- SCHMIDT, CARSTEN NIELSEN, Skærbæk, 39, 246, 310, (M. 205)
- SCHMIDT, CHRISTIAN RAPHAEL 111, 297, (M. 78)
- SCHMIDT, CHRISTOPHER 295
- SCHMIDT, HINRICH HENNINGSEN 131, 299, 328, (M. 101–102), fig. 327
- SCHMIDT, J. L. 43
- SCHOU, JOHAN HEINRICH, Aabenraa, 39
- SCHOUW, JENS SANDER, København, 110
- SIEMENSEN, CHRISTIAN 37, 115, 294, (M. 52), fig. 122, 167
- SOMMER, PAUL, 290
- STEEN, J. M., Bergen, 109
- STEINWEG, DANIEL 35, 73, 85, 104, 290, (M. 16–19), fig. 36, 76, 77, 328
- STIEGLER, JOHANN GOTTFRIED, Løgumkloster, 306
- SUCK, JOACHIM MARTIN, 38, 64, 247, 302, (M. 142–43), fig. 329, 337
- SØLBECK, LAUST JEPSEN, Døstrup, 311, (M.214)

THIESEN, LUDOLPH, Aabenraa, 244
 THUN, LORENZ NIELSEN, Varde, 39
 THUUN, LORENZ NIELSEN, Løgumkloster, 39, 241,
 307, (M. 180–82)
 TIM, WILHELM, T. og Keitum, 35, 62, 86, 219,
 292, (M. 35), fig. 39, 161, 327
 TRAUSTEDT, MATHIAS PETERSEN, 33, 36f, 64, 125,
 297, (M. 88), fig. 322

VOGT, CASIMIR HINRICH (ULRICH), 35, 294, 328,
 (M. 48–49)

WAADEN, LORENZ HANSEN v. 299, (M. 103–06)
 WESTE, JOHANN ANDREAS GOTTFRIED, 43, 67, 241,
 303, (M. 147–150)
 WÜST, THOMAS, 34f, 90, 290, (M. 20–21), fig. 48–49

ØRTING, ANDREAS MICHAEL, 301

STEDREGISTER

Aabenraa 32, 39, 100, 112, 121, 123f, 129, 146,
 236, 240, 245, 322, 328f
 Aalborg 322
 Aarhus 322
 Aastrup 75
 Abild 70, 83, 225, 232
 Agerskov 236
 Amager 223, 225, 229, 235
 Amrom 102, 188, 212, 233
 Arrild 73, 75, 92
 Astrup 244
 Aventoft 73f
 Ballum 20, 46, 64, 70, 74, 76, 86, 94, 102f, 105,
 114, 117, 121, 125, 129, 144f, 158, 214, 225, 230,
 232, 234, 236
 Bergen 32, 101, 109, 235, 237
 Boldixum 72, 74
 Bovrup 236
 Braderup, 75, 84, 93
 Braunschweig 231
 Brede 70, 73, 84, 103, 120, 127, 232f
 Bredsted 76, 144
 Buntje 225
 Burkal 67, 75, 81, 92, 95
 Bylderup 76
 Dagebøl 72, 76, 97
 Daler 70, 75, 88, 101ff, 105, 107, 234, 244, 246
 Dedsbøl 73, 234
 Døstrup 46, 64, 70, 75f, 83, 88, 105, 125, 225
 Egernførde 322
 Emmelsbøl 73
 Emmerlev 20, 74, 90, 135f, 151, 215
 Erfurt 55
 Faretoft 73, 75
 Fjolde 215
 Flensborg 28f, 40, 58, 61, 107f, 206, 215ff, 322, 326

Fredericia 322
 Frederiksstad 32, 235, 322
 Føhr 120, 188, 197–215, 217ff
 Garding 32, 59
 Gottorp 193
 Graasten 70
 Haderslev 29, 39f, 100, 132f, 193, 322, 326, 329
 Hallig Hooe 207, 224f, 237
 Hallig Langenæs 225f
 Hamborg 41, 47, 55ff, 59, 61, 106, 112, 115f, 121,
 147, 158, 220, 244, 326
 Hammelev 75, 95
 Heide 245
 Helgoland 215
 Helsingør 67, 322
 Hjerpsted 73, 92, 156
 Hjørring 241
 Hoptrup 77
 Holland 119f, 223, 236, 242
 Horsbøl 72, 74, 78f, 95
 Horsens 322
 Hostrup 78, 121, 216
 Humtrup 73
 Husum 32, 59, 70, 132, 189, 199, 224, 235, 322, 326
 Hviding 140
 Højer 25, 37f, 46, 67, 75f, 90, 96, 102f, 115f, 122, 183
 Iserlohn 242
 Itzehoe 245
 Karlum 72ff, 79
 Keitum 98, 130f, 198, 208
 Kiel 28, 30, 39, 57
 Klægsbøl 76, 94, 96
 Kolding 228, 322
 København 29, 40, 56ff, 112, 196, 217, 226, 229
 235, 237, 322f, 326
 Köln 47

Ladelund 75
 Lindholm 72
 Lübeck 30, 56f, 59, 61, 65, 67, 69
 Lüneburg 56
 Lund ved Bylderup 234
 Læk 67, 73ff, 82, 92f, 96
 Læsø 224f
 Løgumkloster 26, 31, 36ff, 67, 69, 72, 105, 115, 125
 Løjt 73, 85
 Medelby 75
 Meldorf 245
 Misthusum 234
 Mjolden 70, 101f, 107, 119, 127, 197, 234, 244
 Morsum 72f
 Møgeltønder 35, 38, 70, 75, 87, 89, 91, 102, 105, 129, 232
 Norge (norsk) 55, 61, 77, 108, 216, 224f, 231, 235, 326
 Nibøl 73f, 129, 160
 Nieblum 44, 73, 234
 Nyborg 322
 Nykirke 73f
 Nykøbing F. 28, 67, 323
 Nysted 36, 67
 Næstved 322
 Nørre Vollum 105, 225
 Odense 40, 59, 99, 109, 322
 Oevenum 229
 Ostenfeld 223ff
 Randers 322
 Randerup 70, 103
 Ravsted 81, 105, 138, 216
 Rejsby 39
 Ribe 27, 59, 70, 101, 107, 119, 189, 193, 322
 Riga 40
 Risum 74
 Roager 215
 Rodenæs 73
 Roskilde 322f
 Rudkøbing 35, 104
 Rømø 101ff, 107, 119, 121, 127, 209ff, 214, 225, 227, 229ff
 Sild 188, 197–202, 204–13, 215, 217ff
 Skast 70, 101ff, 107, 233, 236, 243f
 Skrydstrup 86, 91
 Skærbæk 39, 46, 64, 76, 117, 243
 Slagelse 322f
 Slesvig 36, 57, 130, 322
 Stavanger 44
 Store Jyndeved 188
 Svendborg 322
 Sød 105, 198, 232, 234
 Sølsted 188
 Sønderborg 32, 35, 39f, 47, 100, 240, 322
 Sønderho 228
 Sønder Løgum 215
 Sønder Sejerslev 102f, 116, 231, 233f, 236
 Telemarken 232
 Tinnum 167, 198
 Tislund 94
 Tønder-egnen 19ff
 Tønning 32, 59, 121, 132, 322
 Ubjerg 85, 90, 103, 107
 Uetersen 72
 Varde 39
 Vesterende, Føhr 101
 Vesterland 188
 Vester Vedsted 188, 190
 Viborg 28, 322, 328
 Vinum 101, 103ff, 232, 244
 Visby 70, 73, 88, 101, 103, 105, 107, 114, 129, 132
 Vilstrup 75, 98
 Vordingborg 36
 Vrixum 232, 234, 244
 Westre 111
 Wilster 57
 Wismar 56
 Wyk 38, 113, 307f
 Øster Højst 216

HENVISNINGER TIL DET ANVENDTE BILLEDSTOF

1. Biblioteker, arkiver, bøger etc.

DANMARKS KIRKER 24, 27-30, 32-33, 36-55, 57, 60, 62, 64-65, 68, 71

Det kongelige Bibliotek, København, 18-21, 215-17, 219-22

Landesamt für Denkmalpflege, Kiel, 66, 70

Landsarkivet, Aabenraa, 17

Mitteilungen d. anthropologischen Vereins in Schl. H. 1911 208

Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel, 1 Zeitschr., bd. 59, 218

2. Museer

Nationalmuseets 1. afdeling, København, 207

Nationalmuseets 2. afdeling, København, 149, 260

Nationalmuseets 3. afdeling, København, 16, 117, 132, 226, 228, 230, 232-33, 246, 263-65, 274, 290, 315, 325, 352

Det danske Kunstindustrimuseum, København, 127, 173, 330

Nordiska museet, Stockholm, 308, 312

Germanisches National-Museum, Nürnberg 247, 252

Altona Museum 227, 229, 231

Museum für Kunst und Gewerbe, Hamborg, 253-54, 284-85, 311, 321, 334

Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, Slesvig, Omslaget, 194, 234, 237-39, 257-58, 266, 298, 302-03, 357

Flensborg Museum 5, 85, 90, 102, 104, 128, 142-43, 184, 197, 249, 262, 275, 279, 281, 331, 340-41

Keitum Museum 97, 113, 122

Häberlin-Museet, Wyk, 8-12, 14-15, 16a, 286

Museet på Koldinghus 115, 119

Haderslev Museum 307

Sønderborg Museum 356

Tønder Museum Titelblad, 2-4, 7, 13, 23, 25-26, 31, 34-35, 56, 58-59, 61, 63, 67, 69, 72-75, 77-84, 86-89, 91-96, 98-101, 103, 105, 107-09, 111-12, 114, 116, 118, 120-21, 123, 125-26, 129-31, 133-41, 144-48, 150-72, 174-83, 185-92, 195-96, 198-206, 209-14, 223-25, 235, 240-45, 248, 250-51, 255-56, 259, 261, 267-73, 276-78, 280, 282-83, 287-89, 291-97, 299-301, 304-06, 309-10, 313-14, 316-20, 322-24, 326-29, 332-33, 335-39, 342-51, 353-55

3. Private

Fru guldsmed F. Bödewadt, Tønder, 6

Fru lektor H. Fussing, Hellerup 124

Fru lektor J. Larsen, Tønder 236

Museumsinspektør G. Boesen, København 76, 106, 110

I serien

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

er udkommet :

- Nr. 1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. 2,25 kr. (I boghandelen 3,00 kr.).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
- Nr. 3. *Tønder gennem tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.) (37,50 kr.).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
- Nr. 6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2,00 kr. (4,00).
- Nr. 7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vøgelgesangs tilblivelse*. 3,00 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. 2,00 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. Udsolgt.
- Nr. 10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Under redaktion af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. 6,00 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur*. 2. udgave med tillæg: Manuskripter vedr. Sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indbundet 7,50 kr. (12,00).
- Nr. 12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. 3,00 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584–1694*. 4,00 kr. (6,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. 12,00 kr. (18,00).
- Nr. 16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I udsolgt, II 10,00 kr. (17,00), III 15,00 kr. (25,00).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. 8,00 kr. (14,00).
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. 9,00 kr. (16,00).
- Nr. 19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid*. Indbundet 12,00 kr. (21,00).
- Nr. 20. Knud Kretschmer: *Den Sønderjyske Fond*. Indbundet 8,00 kr. (13,00).
- Nr. 21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. 8,00 kr. (12,00).
- Nr. 22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550–1848*. Indbundet 6,00 kr. (11,00).
- Nr. 23. Gottlieb Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850*. Indbundet. 15,00 kr. (25,00).
- Nr. 24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550–1900*. 50,00 kr. (100,00).
- Nr. 25. *Åbenrå Bys Historie I*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Indbundet 16,50 kr. (30,00).

Under forberedelse :

- Nr. 26. Harald Jørgensen: *Brevvekslingen mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen*. 15,00 kr. (25,00).
- Nr. 27. H. Hejselbjerg Poulsen: *Sønderjysk salmesang 1717–1740*.

I Historisk Samfund for Sønderjyllands serie
af små, populære levnedsskildringer er udkommet:

Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie.* 4,00 kr. (6,00).

Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjydsk landbrugs tjeneste.* 5,00 kr. (8,00).

Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjydsk fører.* 5,00 kr. (8,00).

Johan Meyer: *Det gamle Frøslev.* 5,00 kr. (9,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev, landsarkivar P. Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tanderupgård. Manuskripter og henvendelser til redaktionen iøvrigt sendes til redaktionsekretæren, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Nørrevang, 2, Haderslev.

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen til de i parentes angivne priser.

Medlemmer af

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

får for medlemskontingentet kr. 11,00 (incl. porto) i to halvbind om året:

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

Henvendelse om medlemskab til Landsarkivet, Åbenrå, eller til medlemmer af styrelsen.

Endvidere udgives i frit abonnement med tolv hefter om året for kr. 14,00:

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

Bestilling tegnes ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå, eller til Månedsskriftets ekspedition:
Brorsonsvej 37, Tønder.

